337 G 29
BODØ FOLKEBIBLIOTHEK
No. 330
G 29 f
V – 2 L Z.

FREMSKRIDT OG FATTIGDOM

Henry George

HENRY GEORGE

FREMSKRIDT OG FATTIGDOM

OVERSAT AF

JAKOB E. LANGE

BODØ FOLKEBIBLIOTHEK
No. V-21-3

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
KØBENHAVN 1905 KRISTIANIA

KØBENHAVN — GRÆBES BOGTRYKKERI

HENRY GEORGE, vor Tids største Tænker og Skribent paa Socialøkonomiens og Samfundslærens Omraade, er — som det ofte har været Tilfældet med banebrydende Aander — saare langt fra at være et Produkt af den sædvanlige Latinskole- og Universitets-Dannelse. Det er ikke gennem Skolebøger og Disputatser, han har lært Livet at kende; og «Fremskridt og Fattigdom» og hans øvrige Værker bærer paa hvert Blad Spor deraf.

I den Alder, da Latinskoledrengen gennem Studentereksamen slipper udenfor Skolemuren, havde Henry George — der var udgaaet fra et gammeldags, puritansk-gudfrygtigt Hjem i Philadelfia — ikke alene prøvet Livet tilsøs og set baade Australien og Indien, men havde lært Typograf-Haandværket og var derefter som Sømand draget paa Langfart omkring Kap Horn til Kalifornien og havde dèr lært Livet paa Civilisationens Overdrev at kende. — Naar han i «Fremskridt og Fattigdom» skildrer Samfundets Udvikling, er det da ogsaa med Selvoplevelsens hele Friskhed: Han havde set det alt foregaa, iagttaget det samme Folk, baade som det artede sig i Ny Yorks Højcivilisation og i Nybygd og paa Ryddeplads.

Men «Fremskridt og Fattigdom» er ikke alene præget af sin Forfatters Vidtberejsthed og Selvsyn. Bogen er den modne Mands Værk. George var henved fyrretyve Aar gammel og havde næsten voksne Sønner, da han skrev dette sit første større Arbejde. Og de 40 Aar havde været rige paa Erfaringer og Prøvelser i en Livets Skole, som ikke havde taget med blide Hænder paa sin Mand. Henry George var paa samme Tid fuld af Medfølelse og

dristig til Forvovenhed; han betænkte sig aldrig paa at optage en Kamp for Retten, selv hvor Udsigten til Sejr var ringest og Udsigten til Skrammer størst. Nød havde han prøvet, saa bitter, som faa, og han havde ogsaa prøvet at vælge Nederlag og trange Kaar fremfor at slaa af paa sin Overbevisning. Han var da moden, ikke blot af Aar.

Og dog var han som Forsker og Skribent netop den *unge*. Han besad ikke alene fuldt ud Ungdommens naturlige Tilegnelses-Lyst, den Aandslivets Appetit, der hos ham ikke var bleven svækket ved den sædvanlige Overfodring paa Skolebænken. Men han stod tillige med Ny-Tilegnelsens levende Indtryk af hele den klassiske Socialøkonomi, hvis Hovedværker han havde gennempløjet, ikke som den 20-Aars eksamenslæsende stud. polit., men i brændende Tørst efter Svar paa de Samfundets Livsspørgsmaal, han saa rejse sig mere og mere truende, jo stærkere hele den moderne Fremgang gjorde sig gældende med sine Følger: Arbejdsløshed, Mangel og Afhængighed paa den ene Side, og ufortjent Rigdom paa den anden. Dens grelleste Resultater havde han set, da han som trediveaarig Mand fra det frie Vesten gensaa Ny York, og dette Syn havde brændt sig saa dybt ind i hans Sjæl, at han siden uafladelig havde gransket og grublet over det store Problem: Samfundsordenens Forvrængthed, saaledes som den giver sig Udslag i Fremskridtets og Armodens Samhørighed.

Han havde søgt Svaret, søgt Helhed og Klarhed i Videnskabens Værker, men fundet Uklarhed og Modsigelser. Saa maatte han da nu søge sine egne Veje. — «Fremskridt og Fattigdom»s Begyndelse former sig derfor, naturlig nok, som en Kritik af den klassiske Socialøkonomi. Men det er ingen pedantisk Kritik af Kommafejl, man føler straks Stormandens Haand i Arbejdet, den ordnende Overlegenhed og store Simpelhed. Han forkaster ikke kritiklystent de Sten, som duer, udskyder og erstatter kun de ubrugelige, og bringer Orden og Sammenhæng, saa der af Materialets Virvar rejser sig en Bygning, enkel og harmonisk og opført paa fast Grund. Og fra denne Bygnings Tinde ser han saa tilsidst ud mod Fremtiden.

Det er nu 25 Aar siden «Fremskridt og Fattigdom» udkom; men Aarene har ikke svækket Værket, det synes paa mange Punkter næsten mere tidsrammende, end da det blev skrevet. Og medens Bogen kun yderst vanskelig fandt sin første Forlægger, er den nu oversat paa alle Hovedsprog, og dens Tanker drøftes overalt i Verden.

Allerede i 1886 udkom der (i Kristiania) en Oversættelse af «F. og F.» ved daværende Højskoleforstander, nu Amtmand V. Ullmann. Denne forlængst udsolgte Oversættelse, som Hr. U. velvillig har tilladt mig at benytte, har jeg paa mange Punkter kunnet følge. Men samtidig med Ny-Oversættelsen har jeg foretaget en betydelig Forkortning, for derved at gøre Bogen lettere tilgængelig. Denne Forkortning maa dog snarere kaldes en Sammentrængning: ingen Dele af Bogen er uden videre bortskaarne (m. Undtagelse af et Kapitel om Jordbesiddelsesforholdene i de For. Stater). Men derimod har jeg overalt søgt at *fortætte* Bogen ved Bortskæring af hvad der er af underordnet Betydning. Dette har været et Arbejde af overordentlig Vanskelighed, da jo intet af væsentlig Værdi burde gaa tabt; jeg haaber dog, at min snart 20-aarige Fortrolighed med H. George's Værker, hans Ideer og Udtryksmaade, har sat mig i Stand til at udføre det tilfredsstillende, saa den danske Læseverden igennem denne Oversættelse maa kunne vinde et levende og ægte Indtryk, ikke blot af Forfatterens Idéer, men hans Sprog og Personlighed tillige.

Sejerskov, Sept. 1905.

JAKOB E. LANGE.

INDLEDNING.

Opgaven.

Det Aarhundrede, vi lever i, udmærker sig ved en uhyre Forøgelse af Evnen til at frembringe Rigdom. Anvendelsen af Damp og Elektricitet, Indførelsen af arbejdssparende Maskiner, Masseproduktion og vidstrakt Arbejdsdeling og Samfærdselsmidlernes vidunderlige Udvikling har i en uhyre Grad øget Udbyttet af alt Arbejde.

I Begyndelsen af dette forunderlige Tidsrum var den Forventning ganske naturlig — og nærmest da ogsaa — at de arbejdssparende Opfindelser vilde lette Arbejderens Møje og forbedre hans Kaar, og at den umaadelige Forøgelse i Produktionsevne vilde gøre egentlig Fattigdom til noget, der kun hørte Fortiden til. Havde nogen af det forrige Aarhundredes Mænd — en Franklin eller en Priestley — i et Fremtidssyn kunnet se, hvorledes Dampskibet og Jernbanetoget traadte i Stedet for Sejlskibet og Fragtvognen, og Tærskemaskinen i Stedet for Plejlen; havde han kunnet høre Stønnene fra de Maskiner, som i Lydighed under Menneskets Vilje udfolder en Kraft, større end alle Menneskers og Lastdyrs paa Jorden tilsammen; havde han kunnet se, hvorledes Skovens Træer, næsten uden at en Menneskehaand rører ved dem, forvandles til færdige Døre, Kasser og Tønder; havde han kunnet se de Dampvæverier, hvor under en Piges Opsigt Bomuld forvandles til Tøj i kortere Tid, end hundrede dygtige Vævere kunde have lavet det ved Hjælp af deres Haand-Vævestole; havde han kunnet forestille sig den umaadelige Arbejds-

besparelse ved Forbedring i Omsætning og Samfærdselsmidler: hvorledes Faar slagtede i Australien spises ferske i England, og den Ordre, som Barkieren i London har givet om Eftermiddagen udføres i San Fransisko samme Dags Morgen; — havde han kunnet tænke sig de tusinde Fremskridt, som de her nævnte kun er nogle faa Eksempler paa, hvilke Forestillinger maatte han da ikke have faaet om Menneskeslægtens Kaar.

Vilde ikke Synet af denne Fremskridts-Strøm og Følelsen af dens rivende Vækst have bragt hans Hjerte til at banke og hans Nerver til at dirre som hos en, der fra en Højde opdager, lige forud for den vansmægtende Karavane, det oplivende Syn af susende Skove og Glimt af smilende Vande. Sikkert vilde han have udmalet sig, hvorledes disse nye Kræfter løftede Samfundet lige fra Grunden af og hævede selv de fattigste op over Nød og tyngende Næringssorg; hvorledes disse Slaver af Kundskabens Lampe paatog sig Menneskeslægtens nedarvede Forbandelse og med deres Muskler af Jern og Sener af Staal gjorde den fattigste Arbejders Liv til en Helligdag, hvori enhver høj og ædel Sjælsevne kunde faa fuld Lejlighed til at vokse og trives.

Og ud af disse lykkelige ydre Kaar vilde han som nødvendig Følge have seet en ny Moraltilstand opstaa, der virkeliggjorde den Gyldenalder, som Menneskeslægten alle Dage har drømt om. Ti hvorledes kunde der være Begærlighed, hvor alle havde nok? Hvorledes kunde alle de Laster og Forbrydelser den Uvidenhed og Raahed, som Fattigdommen og Frygten for Fattigdom afføder, findes der, hvor Fattigdommen selv var forsvundet? Hvem vilde vel krybe, hvor alle var frie, hvem undertrykke, hvor alle var Ligemænd!

Mere eller mindre tydelig har dette været de Forhaabninger og Drømme, som de Fremskridt, der har udmærket dette Aarhundrede fremfor alle andre, har affødt. De er trængt saa dybt ind i Folkesindet, at de har grundændret Tankegangen, omdannet Troen og forrykket Grundbegreberne Den stadig tilbagevendende Drøm om højere Tilværelsesformer er ikke blot vokset i Glans og Liv, men har ændret Retning: Istedenfor at se tilbage paa en hendøende Solnedgangs svage Farver, ser man nu fremad mod et nyt Daggrys herlige Straaleglans.

Sandt nok, Skuffelse har fulgt paa Skuffelse, og hele Rækken af Opdagelse paa Opdagelse, Opfindelse paa Opfindelse har hverken formindsket deres Møje, som mest trængte til Lettelse,

eller bragt den fattige Velstand. Men der har været saa mange Ting, som det syntes man kunde give Skylden for disse fejlslagne Forhaabninger, og derfor har lige til vore Dage den nye Tro holdt sig omtrent usvækket. Vi har lært bedre at vurdere de Vanskeligheder, som maa overvindes; men ikke opgivet vor Tillid til, at Tidens Strøm gaar i Retning af deres Overvindelse.

Nu har vi imidlertid rendt Panden mod Kendsgærninger, som ikke er til at tage fejl af. Fra alle Kanter af den civiliserede Verden lyder der klager over ufrivillig Arbejdsindstilling, Pengevanskeligheder blandt Forretningsmænd og Nød blandt de arbejdende Klasser; kort sagt al den dumpe, nagende Pine, al den bitre Bekymring, som for store Mængder af Mennesker er indbefattet i de Ord «daarlige Tider», hjemsøger for Øjeblikket Verden. Denne Tingenes Tilstand er fælles for Stater, der er himmelvidt forskellige i Beliggenhed, Statsstyre, Folkemængde og Samfundsorden, og kan derfor ikke godt tilskrives stedlige Aarsager. Der hersker Nød i Lande, hvor man holder store staaende Hære, men ogsaa, hvor staaende Hære kun kendes af Navn; der hersker Nød i Lande, hvor man ved Beskyttelsestold paa taabelig og skadelig Vis lægger Hindringer i Vejen for Handelen, men ligesaavel hvor Handelen næsten er fri; der hersker Nød i Lande, hvor Enevælden endnu raader, men ogsaa der, hvor Magten fuldstændig er i Folkets Hænder, — i Lande, hvor Papir er Penge, og i Lande, hvor Guld og Sølv er det eneste Betalingsmiddel. Det er derfor klart, at der bag alt dette maa findes en fælles Aarsag.

At der gives en saadan, og at denne enten er netop det saakaldte materielle Fremskridt selv eller idetmindste noget, som paa det nøjeste hænger sammen dermed, bliver mere end en blot og bar Formodning, naar man lægger Mærke til, at de Foreteelser, man sammenfatter under Navnet «daarlige Tider», blot er mere udprægede Former af Foreteelser, som altid ledsager Fremskridtet, og viser sig desto tydeligere, jo stærkere det er. Hvor de Tilstande, som Fremskridtet altid arbejder hen imod, er mest fuldstændig virkeliggjort, det vil sige, hvor Befolkningen er tættest, Rigdommen størst og hele Produktionsmaskineriet højest udviklet, der finder vi ogsaa den dybeste Fattigdom, den haardeste Kamp for Tilværelsen og de fleste Tilfælde af nødtvungen Arbejdsløshed.

Det er til de nyere Lande — det vil sige de Lande, hvor

Fremskridtet endnu er paa sine første Udviklingstrin — Arbejderne udvandrer for at søge højere Løn, og Kapitalen strømmer hen for at opnaa højere Rente. Det er derimod i de ældre viderekomne Lande, at man finder den vidt udbredte Fattigdom midt i den største Overflod. Gaa til et af disse nye Samfund, hvor angelsaksisk Energi kun lige har begyndt paa Fremskridtets Kapløb, hvor Produktionen endnu foregaar paa ufuldkommen Vis, hvor den bedste Bolig ikke er andet end et Blokhus eller en Paphytte, og hvor selv den rigeste er nødsaget til daglig at arbejde, og du vil ganske vist ikke der finde Rigdom, men ej heller møde nogen Tigger. Der er ingen Luxus, men der er heller ingen Armod; ingen, som kan og vil arbejde, knuges af Frygten for Nød.

Men saa snart et saadant Samfund naar den Tilstand, som alle civiliserede Samfund stræber hen imod, og kommer højere op paa Fremskridtets Trappestige, saa snart tættere Bebyggelse, bedre Forbindelse med Omverdenen, og forøget Brug af arbejdsparende Maskiner muliggør en mere økonomisk Produktion, og Gennemsnitsrigdommen som Følge deraf øges, da faar ogsaa Fattigdommen en mørkere Farvetone. Landstrygeren kommer samtidig med Lokomotivet, og Fattighuse og Fængsler er lige saa sikre «Fremskridts»-Tegn som overdaadige Villaer og pragtfulde Kirker. I de oplyste og af uniformerede Politibetjente bevogtede Gader venter Tiggere paa de Forbigaaende, og i Skyggen af Universiteter og Museer samler de Skarer sig, som Macaulay spaaede om: Hunner og Vandaler, endnu forfærdeligere og vildere end de gamle.

Denne Kendsgærning — den store Kendsgærning, at Fattigdommen og alle dens Ledsagere viser sig i et Samfund netop paa det Tidspunkt, da det naar den Tilstand, som Fremskridtet stræber hen imod — viser, at de paa en eller anden Maade avles af Fremskridtet selv.

Og hvor nødig man end vil tilstaa det, kan det ikke længere skjules, at den umaadelige Forøgelse i Produktionskraft, som udmærker dette Aarhundrede, og som stadig øges med voksende Fart, ikke paa nogen Maade bidrager til at udrydde Fattigdommen eller lette Byrden for dem, som maa slide og slæbe. Den udvider simpelthen Kløften mellem den rige Mand og Lasarus og gjør Kampen for Tilværelsen endnu haardere. Den lange Række af Opfindelser har udrustet Menneskeslægten med

Kræfter, som for et Aarhundrede siden den vildeste Indbildningskraft ikke kunde have drømt om. Men i de Fabriker, hvor de arbejdssparende Maskiner har naaet højest Fuldkommenhed, arbejder der Smaabørn; hvorsomhelst de nye Kræfter bliver blot nogenledes udnyttede, er en stor Del af Befolkningeu under Fattigforsorg eller paa Grænsen deraf; omgivne af Rigdomsdynger dør Mennesker af Sult, og forkrøblede Børn dier udtørrede Bryster, medens overalt Tørsten efter Vindst og Rigdomsforgudelsen viser, hvilken Magt Frygten for Fattigdom har. Det forjættede Land flygter for os som et Fata Morgana. Frugterne af Kundskabens Træ forvandles, saa snart vi griber dem, til Sodomsæbler, der bliver til Støv mellem vore Hænder.

Det er ganske vist saa, at Rigdommen er vokset i en betydelig Grad, og Velværet gennemsnitlig tiltaget; men disse Fordele er ikke almene. De laveste Klasser har ingen Del i dem.*) Jeg mener ikke, at disse Klassers Kaar ingensteds og i ingen Henseende er blevet forbedret, men at der ikke nogensteds har fundet en Forbedring Sted, som man kan takke den forøgede Produktionsevne for. Jeg mener, at det saakaldte materielle Fremskridt ingenlunde forbedrer de laveste Klassers Kaar i det, som udgør de væsentligste Betingelser for et sundt og lykkeligt Menneskeliv, ja, at det snarere bidrager til at forværre dem. Om end de nye Kræfter egentlig er Løftekræfter, virker de ikke nedenfra paa Samfundsbygningen, saaledes som man en lang Tid haabede og troede, men træffer den paa et Punkt imellem Toppen og Grunden. De kan lignes med en uhyre Kile, som drives ind ikke under Samfundet, men gennem det. De, som er over Spalten, hæves op, men de der er under den, trykkes ned.

Denne nedtrykkende Virkning er ikke almen anerkendt, thi den træder ikke tydelig frem dér, hvor der allerede længe har været en Klasse Mennesker, som ikke har mere end lige netop til Livets Ophold. Hvor dette er Tilfældet (saaledes mange

*) Det er sandt, at den fattigste nu i visse Maader nyder, hvad der for et Aarhundrede siden ikke stod de rigeste til Raadighed, men dette viser ikke nogen egentlig Forbedring i deres Kaar, saa længe ikke Evnen til at skaffe de mest absolute Livsfornødenheder er tiltaget. Tiggeren i en stor By kan ganske vist nyde godt af adskilligt, som Nybyggeren i de afsides Skove er afspærret fra, men det beviser ikke, at Tiggerens Kaar er bedre end den uafhængige Nybyggers.

Steder i Europa), er det umuligt for den at komme lavere ned, thi det næste Skridt nedad fører ud af Tilværelsen. Men hvor Nybygder udvikler sig til ældre Samfunds Vilkaar, kan det tydelig ses, at ikke blot bøder det materielle Fremskridt ikke paa Fattigdommen, men det frembringer den tværtimod. I de For. Stater ses det tydelig nok, at Smuds og Elendighed, saa vel som de Laster og Forbrydelser, der følger hermed, tiltager overalt, hvor en Landsby bliver til en Kjøbstad og Udviklingsgangen medfører stedse nye Produktionsfremskridt. Det er i de ældre og rigere Dele af de forenede Stater, at Armoden og Nøden blandt de arbejdende Klasser er mest pinlig fremtrædende. Naar der er mindre dyb Armod i San Francisko end i New York, skriver saa ikke dette sig derfra, at San Francisko er bag efter New-York i alt det, som begge Byer stræber efter? Hvem kan tvivle paa, at naar San Francisko naar det Punkt, som New-York nu staar paa, vil man ogsaa paa Gaderne dér finde pjaltede og barbenede Børn?

Denne Sammenhæng mellem Fattigdom og Fremskridt er vor Tids store Gaade. Det er det Grundforhold, hvorfra de industrielle, sociale og politiske Vanskeligheder udspringer, som Statsmænd, Filantroper og Opdragere forgæves kæmper mod. Derfra kommer de Skyer, som hænger truende over de mest fremskredne og selvsikre Folkeslags Fremtid. Det er den Gaade, som Skæbnens Sfinks forelægger vor Civilisation til Svar eller Undergang. Saalænge al den Rigdomsforøgelse, det moderne Fremskridt fører med sig, kun tjener til at optaarne store Rigdomme og gøre Modsætningen mellem Palads og Rønne skarpere, saa længe er Fremskridtet ikke virkeligt og kan ikke blive varigt. Taarnet hælder fra Grunden af, og hvert nyt Stokværk fremskynder kun Sammenbruddet. At fylde Mennesker, der er fordømte til Fattigdom, med Skolekundskaber, er kun at gøre dem genstridige; paa en Tilstand af den mest skrigende sociale Ulighed at opbygge politiske Institutioner, hvorunder Menneskene teoretisk er lige, er som at stille en Pyramide paa Spidsen.

Hvor overmaade vigtigt dette Spørgsmaal end er, hvor pinlig det end fra alle Kanter tiltvinger sig vor Opmærksomhed, har det dog endnu ikke faaet nogen fyldestgjørende Løsning, der er ikke paapeget noget klart og simpelt Middel mod Ondet. Det kan man se af de himmelvidt forskellige Forsøg paa at forklare de herskende fortrykte Tilstande. Disse Forsøg viser

ikke blot en Kløft mellem uvidenskabelige Opfattelser og videnskabelige Teorier, men de lægger ogsaa for Dagen, at den Overensstemmelse der burde findes mellem Folk, som hylder de samme almene Teorier, saa snart det gælder praktiske Spørgsmaal gaar over i et Virvar af modstridende Meninger. Store socialøkonomiske Autoriteter har fortalt os, at det herskende Tryk er en Følge af for stort Forbrug; andre lige saa store Autoriteter hævder, at det skriver sig fra Overproduktion, medens andre igen lægger Skylden paa Krigsvæsenet, Jernbanebyggeriet, Arbejdernes Forsøg paa at holde Lønnen oppe, Afskaffelsen af Sølvmøntfoden, den voksende Mængde af arbejdsparende Maskiner, Aabningen af kortere Handelsveje o. s. v. o. s. v.

Og medens de Lærde saaledes strides indbyrdes, vinder saadanne Meninger, som at der er en nødvendig Strid mellem Kapital og Arbejde, at Maskinerne er et Onde, at Konkurrensen maa indskrænkes og Renten afskaffes eller at det er Regeringens Pligt at skaffe Folk Kapital eller Arbejde, med rivende Fart Indgang blandt den store Mængde, som tydelig føler Pinagtigheden og er sig klart bevidst, at der er noget galt fat. Saadanne Meninger, som bringer store Menneskemængder, dem der, naar det kommer til Stykket, er Indehavere af den politiske Magt, under Vindmageres og Folkevildføreres Ledelse, er farlige Sager; men de kan ikke bekæmpes med Held, før Socialøkonomien giver et konsekvent og almenforstaaeligt Svar paa dette store Spørgsmaal.

Det maa ligge indenfor Socialøkonomiens Omraade at give et saadant Svar. Thi Socialøkonomien er ikke en Samling af Dogmer. Det er en Videnskab, som søger at opklare Foreteelserne indbyrdes Forbindelser, at paavise Aarsag og Virkning, aldeles som Naturvidenskaberne søger at gjøre det paa andre Omraader. De Forudsætninger, den gaar ud fra, er selvindlysende Grundsandheder, som vi alle rolig bygger paa i det daglige Liv, og som kan sammenfattes som en særlig Side af den almene Lov, at Bevægelsen gaar i den Retning, hvor den mindste Modstand findes. Thi Grundvolden for Socialøkonomien er, at Menneskene søger at tilfredsstille deres Ønsker med mindst mulig Anstrængelse. Paa denne sikre Grund bygger den saa videre paa sikker Vis, simpelthen ved at undersøge og sammenligne Kendsgærningerne. Og skønt man paa Socialøkonomiens Omraade

ikke kan prøve sine Teorier ved særlige Forsøg saaledes som det kan gøres indenfor visse andre Videnskaber, kan vi dog anstille Prøver, der ikke er mindre overbevisende, ved at sammenligne Samfund, i hvilke der findes ulige Vilkaar, eller ved i Tankerne at tilføje eller udsondre Faktorer af bekjendt Art.

Jeg agter i det følgende at gjøre et Forsøg paa efter Socialøkonomiens almindelige Fremgangsmaade at løse den store Opgave, jeg har givet Omridset af, at søge den Lov, som forbinder Fattigdommen med Fremskridtet og øger Nøden alt som Rigdommen vokser; og jeg tror, at vi i Forklaringen af dette underlig selvmodsigende Forhold tillige skal finde Forklaringen af de besynderlige, stadigt tilbagevendende Tidsrum af Lammelse i Næringsflid og Handel.

Socialøkonomien, som den nu læres, forklarer ikke disse Misforhold paa en Maade, der samstemmer med Menneskenes Grundopfattelse, og den har ikke været i Stand til at vinde den Indgang i den almene Bevidsthed, som Sandhed, selv om den er ubehagelig, maa faa. Tværtimod er denne Videnskab efter at have været dyrket et Aarhundrede igennem og have lagt Beslag paa nogle af de mest skarpsindige og mægtige Aander, nu Genstand for Statsmandens Ringeagt og afvises af mange dannede Mennesker som en Slags Halv-Videnskab, i hvilken intet er eller kan være sikkert. — Dette kan ikke bero paa Videnskabens egen Uformuenhed, men maa skyldes fejlagtigt Grundlag eller mangelfulde Slutninger. Og da sligt gærne dækkes af Autoritets-Ærbødighed, agter jeg i denne min Undersøgelse ikke at antage noget som bevist, men endog prøve anerkendte Teorier, og hvis de ikke bestaar Prøven, paany undersøge selve Kendsgærningerne og forsøge at opdage deres Love.

Det er min Agt ikke at gaa udenom noget Spørgsmaal, ikke at vige tilbage for nogen Slutning, men følge Sandheden, hvorhen den end maa lede. — Det paahviler os at opspore denne Lov, siden der midt i Hjærtet af vor moderne Civilisation er Nød, hvorunder Kvinder hentæres og Smaabørn sulter. Vi tør ikke vige tilbage, om ogsaa de Slutninger, vi kommer til, støder an mod vore Fordomme og fordømmer Indretninger, som længe har været anset som vise og naturlige.

I

ARBEJDSLØN OG KAPITAL.

FØRSTE KAPITEL.

Den gængse Arbejdsløn-Lære.

Efter at vi først har givet det Spørgsmaal, vi vil undersøge, sin mest mulig sammentrængte Form, vil vi Skridt for Skridt prøve den Forklaring, som den herskende Socialøkonomi giver af Sagen.

Hvad der fremkalder Fattigdom midt under den forøgede Rigdom er tydeligvis det samme, som giver sig Udslag i den af alle anerkendte Tilbøjelighed som Arbejdslønnen har til at synke ned til et Lavmaal. Vi vil derfor sammenfatte Sagen i følgende sammentrængte Spørgsmaal:

«*Hvorfor er det at Lønnen, trods den forøgede Produktionsevne, har Tilbøjelighed til at holde sig ved et Lavmaal, som kun forslaar til det blotte Livsophold?*»

Den gængse Socialøkonomis Svar er, at Arbejdslønnen bestemmes af Forholdet mellem Antallet af Arbejdere og den til Arbejdernes Sysselsættelse bestemte Kapital, og at den bestandig har Tilbøjelighed til at synke ned til det laveste Beløb, som Arbejderne vll nøjes med til at kunne leve og forplante sig, fordi Arbejdernes Tal har en naturlig Tilbøjelighed til at vokse med og overskride enhver Forøgelse i Kapitalen.

I den herskende Tankegang er denne Lære saa at sige uomtvistet. De største blandt Socialøkomiens Dyrkere har sagt god for den, og den er aldrig bleven angrebet for Alvor. Buckle har lagt den til Grund for sin Oversigt over Verdenshistorien.

Den læres ved alle eller næsten alle de store Universiteter i England og Amerika, og den synes ogsaa at samstemme med den nye Filosofi, som efter i faa Aar omtrent fuldstændig at have erobret den videnskabelige Verden, nu ogsaa mere og mere trænger ind i den almene Bevidsthed.

Sidder den paa denne Maade fast i de højere Egne af Tankens Verden, er den i en mere raa Form endnu fastere rodfæstet i de lavere. Hvad der giver Beskyttelsestoldens Vrangslutninger saa fast Hold, til Trods for deres øjensynlige Selvmodsigelser og Urimeligheder, er den Tro, at i ethvert Samfund er Størrelsen af den Sum, der er bestemt til Arbejdsløn, fastslaaet, og derfor maa denne ved Konkurrensen med «udenlandsk Arbejde» endnu yderligere formindskes. Den samme Tro ligger til Grund for de fleste af de Theorier, der i Afskaffelse af Renten og Indskrænkning i Konkurrensen ser de Midler, hvorved Arbejdernes Andel i Rigdommen kan forøges, og det er ogsaa den, der overalt stikker Hovedet frem blandt alle dem, som ikke har selvstændig Tænkeevne nok til selv at danne sig en Opfattelse, saaledes som man f. Eks. tidt nok kan se det i Avisernes Spalter og i de lovgivende Forsamlingers Forhandlinger.

Og dog, hvor vidt udbredt og dybt rodfæstet denne Lære end er, synes den mig ikke at stemme overens med uomtvistelige Kendsgærninger. Thi dersom Arbejdslønnen afhænger af Forholdet mellem paa den ene Side Antallet af Arbejdssøgende og paa den anden Størrelsen af den til Arbejdsgivning bestemte Kapital, saa maa der altsaa f. Eks. være forholdsvis rigelig med Kapital, hvor Lønnen er høj, og forholdsvis sparsomt deraf, hvor Lønnen er lav. — Nu er jo den herskende Rentefod Maalestok for den forholdsvise Kapitalknaphed eller Rigelighed. Og altsaa skulde høj Arbejdsløn (Tegnet paa forholdsvis faa Arbejdssøgende) være ledsaget af en lav Rentefod (Tegnet paa forholdvis Kapitalrigelighed) og omvendt.

Dette er imidlertid ikke Tilfældet; netop det modsatte finder Sted: Rentefoden er høj, hvor og naar Lønnen er høj, og lav, naar og hvor Lønnen er lav. Baade Løn og Rentefod er højere i de Forenede Stater end i England, højere i Staterne ved det Stille Hav end ved Atlanterhavet. Er det ikke en vitterlig Kendsgærning, at der, hvor Arbejderne strømmer hen for at faa højere Løn, did strømmer ogsaa Kapitalen for at faa højere Renter? Er det ikke sandt, at hvor der har været

en almindelig Stigen eller Falden af Arbejdslønnen, der har der samtidig været en lignende Stigning eller Fald af Rentefoden? Da der f. Eks. i Kalifornien var højere Arbejdsløn end paa noget andet Sted i Verden, var ogsaa Rentefoden der højere, begge sank samtidig. Da den sædvanlige Dagløn var 5 Dollars, var den sædvanlige Bankrente 24 Procent. Nu, da Daglønnen er 2—2½ Dollars, holder Diskontoen sig gærne ved 10—12 Procent.

Denne Almen-Kendsgærning, at Lønnen er højere i nye Lande, hvor der er forholdsvis sparsomt med Kapital, end i ældre Lande, hvor Kapitalen er forholdsvis rigelig, er altfor iøjnespringende til at lade sig overse. Og skøndt Tilhængerne af det herskende socialøkonomiske System har gaaet meget let hen over denne Sag, har de dog ikke kunnet undgaa at lægge Mærke til den. Selve den Maade, hvorpaa de omtaler den, beviser, at den er aldeles uforenelig med den gængse Løntheori. Forfattere som Mill og Fawcett opgiver, naar de skal forsøge at forklare denne Kendsgærning, i Virkeligheden den Løntheori, som de i de samme Skrifter har hævdet. Thi skøndt de erklærer, at Lønnen bestemmes af Forholdet mellem Kapital og Arbejdere, angiver de som Grund til den højere Løn og Rentefod i de nye Lande den forholdsvis større Produktion. Jeg skal senere vise, at denne Forklaring ikke dur, at Produktionen tværtimod er forholdsvis størst i gamle, tætbefolkede Lande. Men foreløbig vil jeg kun pege paa det Selvmodsigende i Forklaringen. Thi at sige, at de nye Landes højere Arbejdsløn skyldes den forholdsvis større Produktion, er jo aabenbart, at sige, at det er Forholdet til Produktionen og ikke Forholdet til Kapitalen, der bestemmer Lønnens Størrelse.

Denne Selvmodsigelse er da ogsaa blevet bemærket af en Tilhænger af den herskende Socialøkonomi, Professor Cairnes, der paa en meget skarpsindig Maade forsøger at forlige Kjendsgjærningen med Læren igennem den Antagelse, at i nye Lande, hvor Virksomheden sædvanlig mere gaar ud paa at frembringe Levnedsmidler og Raaemner, bliver en meget større Del af den forhaandenværende Kapital anvendt til Arbejdsløn, end i ældre Lande, hvor man maa give en større Del ud til Maskiner og Raaemner; og det skal saa være Aarsagen til, at skjøndt Kapitalen i de nye Lande er sparsommere, saa er dog det til Arbejdsløn bestemte Kapitalbeløb større og Lønnen derfor ogsaa højere.

Jeg tænker i det følgende at kunne bevise, at denne For-

klaring er grundet paa en fuldstændig fejlagtig Opfattelse af indbyrdes Forhold mellem Arbejde og Kapital, en Grundvildfarelse med Hensyn til det Fond, hvoraf Arbejdslønnen tages. Men paa dette Sted er det kun nødvendigt at pege paa, at Sammenhængen mellem Arbejdslønnens og Rentefodens Svingninger i de samme Lande og de samme Industrigrene ikke lader sig forklare paa denne Maade. I de Omvekslinger, som vi kjender under Navn af «gode Tider» og «daarlige Tider», ledsages livlig Efterspørgsel efter Arbejdskraft og høj Løn stedse af livlig Efterspørgsel efter Kapital og høj Rentefod. Naar derimod Arbejderne ikke kan finde Sysselsættelse og Lønnen falder, da er der altid Overflod paa Kapital, som søger Anvendelse til lav Rente. Altsaa falder høj Rentefod sammen med høj Arbejdsløn og omvendt.

Alle disse velbekendte og overensstemmende Kendsgærninger tyder paa, at der vel er et Forhold mellem Løn og Rente, men et Overensstemmelsesforhold, ikke et Modsætningsforhold. Derimod er de aldeles uforenelige med den Lære, at Arbejdslønnen bestemmes af Forholdet mellem Arbejde og Kapital eller nogen Del af Kapitalen.

Men hvorledes har da en saadan Lære kunnet opstaa; hvoraf kan det komme, at den er blevet antaget af saa mange Socialøkonomer lige fra Adam Smith og indtil Nutiden?

Undersøger vi de Grunde, som man støtter denne Løntheori med, saa ser vi straks, at den ikke er udledet af Kjendsgjærninger, men af en forud antagen Teori, den nemlig, at Lønnen tages af Kapitalen. Antager man først, at Kapitalen er Arbejdslønnens Kilde, da følger nødvendig deraf, at Summen af Arbejdsløn maa være begrænset af Størrelsen af den Kapital, der er bestemt til Arbejdernes Sysselsættelse, og at derfor den Løn, den enkelte Arbejder kan faa, maa afhænge af Forholdet mellem deres Antal og den Kapital, der er forhaanden til at betale dem med.*) Slutningen selv er rigtig nok, men som vi

*) Mc. Culloch f. Eks. siger: «Den Del af et Lands Kapital eller Rigdom, som Arbejdsgiverne har til Hensigt eller er villige til at betale for Arbejde, . . . er øjensynlig den eneste Kilde, som nogen Del af Arbejdslønnen kan tages af. Der gives ikke noget andet Fond, af hvilket Arbejderen som saadan kan tage en eneste Skilling. *Heraf følger* at den gennemsnitlige Arbejdsløn . . . helt og holdent maa afhænge af Fondens Størrelse og Antallet af Arbejdere, mellem hvilket den skal fordeles».

har set, stemmer den ikke med Kendsgærningerne. Fejlen maa derfor ligge i Udgangspunktet. Lad os derfor undersøge dette.

Jeg ved godt, at den Sætning, at Lønnen bliver taget af Kapitalen, er en af de væsentligste og tilsyneladende mest afgjorte Læresætninger i den herskende Socialøkonomi, og at den er antaget som selvindlysende af alle Socialøkonomiens store Tænkere. Ikke desto mindre tror jeg, det kan bevises, at denne Læresætning er en Grundvildfarelse, en Vildfarelse, som har affødt en lang Række af andre Vildfarelser, der gør meget vigtige praktiske Slutninger misvisende. Dette Bevis vil jeg forsøge at give. Det er nødvendigt, at Beviset bliver klart og afgørende; thi en Lære, som en saa vidtrækkende Tankegang hviler paa, som støttes af saa betydelige Autoriteter og er saa tilbøjelig til at dukke op igen under de forskelligste Former, kan ikke affærdiges løselig.

Den Sætning, jeg vil søge at bevise, lyder saaledes:

«*Arbejdslønnen tages ikke af Kapitalen, med derimod af Produktet af det Arbejde, for hvilket den betales.*» *)

Da nu den herskende Lære, hvorefter Arbejdslønnen tages af Kapitalen, tillige gaar ud paa, at Kapitalen faar sit Udlæg tilbagebetalt ud af hvad der produceres, saa kan det ved første Øjekast se ud, som om min Sætning kun af Navn, ikke af Gavn, afviger fra den gængse Lære, saa at en Strid derom bare vilde tjene til at forøge disse tomme Kævlerier, som gjør saa meget af hvad der er skrevet om socialøkonomiske Emner ligesaa værdiløst som de forskellige lærde Selskabers Stridigheder om den rette Udtydning af Indskriften paa den Sten, som Mr. Pickwick fandt. Men at her er Spørgsmaal om langt mere end en blot formel Forskel, vil man kunne forstaa, naar man betænker, at paa Forskellen mellem disse to Sætninger er alle de gængse Teorier om Forholdet mellem Kapital og Arbejde bygget, og at deraf udledes Lærdomme, som anses for selvindlysende og leder og behersker de klogeste Hoveder ved Undersøgelsen af de vigtigste Spørgsmaal. Thi paa den Forudsætning, at Lønnen tages umiddelbart af Kapitalen og ikke af Arbejdsproduktet, hviler ikke blot den Lære, at Arbejdslønnen afhænger af Forholdet mellem Kapital og Arbejde, men ogsaa den, at Arbejdet

*) Vi taler om Arbejde, som gaar ud paa Produktion; for Simpelheds Skyld er det bedst at indskrænke vor Undersøgelse til dette Slags Arbejde.

ikke kan finde Sysselsættelse uden i Forhold til som der samles Kapital, at Forvandlingen af flydende Kapital til fast formindsker det Fond, der kan anvendes til Arbejdets Underhold; at der kan sysselsættes flere Arbejdere ved lav Arbejdsløn end ved høj, at højt Kapitaludbytte og lav Arbejdsløn hører sammen o. s. v.

Kort sagt, alle den nuværende Socialøkonomis vigtigste Lærdomme er mere eller mindre umiddelbart grundet paa den Antagelse, at Arbejdet underholdes og betales af den forhaandenværende Kapital, førend Produktet, som udgør dets endelige Maal, er vundet. Dersom det kan bevises, at dette er urigtigt, at tværtimod Arbejdets Underhold og Løn ikke engang midlertidig formindsker Kapitalen, men bliver taget umiddelbart af Arbejdsudbyttet, da er hele denne store Overbygning uden Støtte og maa falde. Og samtidig dermed maa de gængse Theorier falde, som ogsaa hviler paa den Tro, at den Sum, som fordeles i Arbejdsløn, er saa fast og bestemt, at den enkeltes Andel nødvendigvis maa formindskes ved en Tilvækst i Arbejdernes Antal.

Forskellen mellem den herskende Theori og den, jeg har opstillet, er af lignende Art som den, der var mellem Merkantilismen og den Handels-Theori, hvormed Adam Smith fortrængte denne. Mellem den Lære, at Handel er Ombytning af Varer med Penge, og den Lære, at den er en Ombytning af Varer med Varer skulde man synes, at der ikke var nogen væsentlig Forskel, da jo Tilhængerne af Merkantilsystemet ikke antog, at Penge er til anden Nytte end den, at de kan ombyttes med Varer. Og dog er kras «Beskyttelse» og ren Frihandelspolitik kun praktiske Udslag, af Modsætningen mellem disse to Theorier!

Har jeg sagt nok til at vise, hvor yderst vigtige de Slutninger, det gælder at naa, er, tør jeg bede Læseren følge mig uden at trættes; thi hvor det gælder at drage en Lære af saadan Vigtighed for Retten, er det nødvendigt at være baade klar og udtømmende.

Var det ikke derfor, vilde jeg føle mig fristet til uden videre at afvise den Paastand, at Lønnen tages af Kapitalen. Thi hele den store Bygning, som den gængse Socialøkonomi opfører paa denne Lære, er i Virkeligheden opført paa en Grundvold, som man simpelthen har antaget som given, uden at gøre mindste Forsøg paa at skille Skin fra Virkelighed. — Fordi Arbejdslønnen sædvanlig betales i Penge, og hyppig udbetales

før Produkterne er helt færdige, saa slutter man, at Lønnen bliver taget af en i Forvejen eksisterende Kapital, og at Arbejdere ikke kan blive beskæftiget, før Kapital er samlet.

Men ikke destomindre fortæller man os i de samme Skrifter, i hvilke denne Theori bliver lagt til Grund for Bevisførelser af største Vigtighed, at Kapital er oplagret Arbejde — «den Del af Formuen, som er opsparet for at understøtte fremtidig Produktion». Dersom vi nu istedenfor Ordet «Kapital» indsætter denne Forklaring deraf, saa bærer Sætningen sin egen Gendrivelse i sig; thi at Arbejde ikke kan blive udført, før «Arbejdsudbytte» er indsparet, er altfor taabelig en Sætning til, at man behøver at drøfte den.

Men hvis vi nøjedes med denne Paavisning af Lærens Meningsløshed, vilde man sandsynligvis imødegaa os ved at sige, ikke at de første Arbejdere af Forsynet var udrustet med den Kapital, der var fornøden til at sætte dem i Arbejdet, men at Sætningen kun har Hensyn til en Samfundstilstand, hvori Produktionen er blevet en indviklet Sag.

Men ved enhver socialøkonomisk Bevisførelse maa man altid fastholde den Grundsandhed, at Samfundet i dets højest udviklede Form kun er en videre Udvikling af Samfundet paa dets Begynderstade, og at Grundsætninger vel kan være mere iøjnefaldende under enklere Forhold, men ikke ophæves og afkræftes ved de mere indviklede Forhold, som opstaar ved Arbejdsdeling og Anvendelsen af mere sammensatte Redskaber og Fremgangsmaader. Dampmøllen med sit sammensatte Maskineri er i Grunden kun det samme, som en af de grove Stenmortere, man nu og da finder i gamle Flodlejer, var i sin Tid: et Redskab til at male Korn med. Og enhver, som har noget at gjøre med den, enten det nu er at fyre i Ovnen, passe Maskinen, mærke Sække eller føre Bøger, vier i Virkeligheden sit Arbejde til det samme Formaal, som den forhistoriske Vilde gjorde, naar han brugte sin Morter, nemlig Kornets Tilberedelse til Føde.

Og naar vi saaledes fører alle den moderne Produktions indviklede Fremgangsmaader tilbage til deres Grundformer, saa ser vi, at hver enkelt, som deltager i dette Produktionens og Omsætningens uendelig forgrenede Samarbejds-Maskineri i Virkeligheden gør det samme, som Urmennesket gjorde, der klatrede op i Træerne for at hente Frugter eller fulgte Ebben for at søge efter Skaldyr — han bruger sine Kræfter for fra Naturen

at skaffe sig, hvad kan ønsker. Udbyttet af hans Anstrængelser er hans Løn, ligesom det var det første Menneskes.

Lad os tage et Exempel. I de enkleste Forhold, vi kan tænke os, søger enhver sin egen Madding og fanger sin egen Fisk. Men snart indser man Fordelene ved at dele Arbejdet, og den ene søger Madding, medens den anden fisker. Og dog er det jo klart, at den, der søger Madding, i Virkeligheden gjør lige saa meget for Fiskefangsten som de egentlige Fiskere, og Fisken, som han spiser om Aftenen, naar Fiskerne kommer hjem, er ikke mindre et Produkt af hans Arbejde end af deres. Og naar Arbejdsdelingen er kommen ret i Gang, saa den ene fisker, den anden jager, den tredie plukker Bær, den fjerde laver Værktøj, den femte bygger Hytter o. s. frd., istedenfor at enhver forsøger direkte at tilfredsstille sine Fornødenheder, da anvender i Virkeligheden enhver alligevel indirekte sit eget Arbejde til Frembringelse af de Ting, han bruger; han tilfredsstiller sine egne Behov ved egne Kræfter, det vil sige, hvad han modtager, producerer han i Virkeligheden selv. Graver han Rødder og bytter dem mod Vildt, skaffer han Vildtet tilveje lige saa virkeligt, som om han selv havde jaget og ladet Jægeren selv grave efter Rødder. At fortjene er at frembringe.

Følger vi nu disse Grundsætninger gjennem de mere indviklede Forhold i de Samfund, som vi kalder civiliserede, saa vil vi klart indse, at i ethvert Tilfælde, hvori Arbejde byttes mod Varer, gaar Produktionen i Virkeligheden forud for Forbruget; at Arbejdsløn er Arbejdsfortjeneste, det vil sige Arbejdets Frembringelse, ikke et Forskud af Kapitalen, og at den Arbejder som faar sin Løn i Penge, i Virkeligheden som Gjengjæld for den Forøgelse, hans Arbejde har gjort i det hele Formuesforraad faar en Anvisning paa dette, hvorved han kan skaffe sig, hvad der bedst tilfredsstiller hans Ønsker; og at hverken Pengene (som kun er en Anvisning), eller de Ting, han bruger dem til, er et Forskud ydet af en til hans Underhold afsat Kapital, men tværtimod blot den Formue eller en Del af den Formue, hans Arbejde allerede har forøget det almene Forraad med.

Fastholder vi disse Grundsætninger, da ser vi, at f. Eks. den Grubearbejder, som bryder Sølvmalm 2000 Fod under Jorden i Hjærtet af Comstockbjergene, i Virkeligheden — gjennem utallige Ombytninger — høster Korn i Dale, der ligger 5000 Fod lavere, jager Ishavets Hval i det høje Nord, plukker Tobak i Virginien,

og skærer Sukkerrør paa Sanwichøerne, væver Bomuld i Manchester, laver pudsigt Legetøj i Harzbjærgene, plukker mellem Guld og Grønt i Los Angelos Haver de Appelsiner, som han efter endt Arbejde kjøber for at tage med hjem til sin syge Hustru. Den Løn, som han om Lørdagen modtager ved Udgangen af Gruben, hvad er den andet end et Bevis overfor hele Verden paa, at han har gjort alt dette, det første Led i den lange Række af Ombytninger, der forvandler hans Arbejde til de Ting, han i Virkeligheden har arbejdet for?

For at møde Vildfarelsen i alle dens Forskansninger og Smuthuller, maa vi imidlertid undersøge Sagen ikke blot ad deduktiv, men ogsaa ad induktiv Vej. Vi vil derfor nu se, om vi, idet vi gaar ud fra Kendsgærninger og forfølger deres indbyrdes Forbindelse kommer til de samme Slutninger, vi saa klarlig naaede til ved at gaa ud fra simple Grundsætninger og efterspore, hvorledes de maa gøre sig gældende i Livets indviklede Forhold.

ANDET KAPITEL.

De socialøkonomiske Udtryks Betydning.

Før vi gaar videre i vor Undersøgelse, maa vi være paa det rene med Betydningen af de Grund-Ord vi benytter, thi Ubestemthed i deres Anvendelse maa uundgaaelig frembringe Tvetydighed og Usikkerhed i Bevisførelsen. Det er nødvendigt for de socialøkonomiske Undersøgelser at give saadanne Ord som «Formue», «Kapital», «Rente», «Arbejdsløn» o. s. v. en mere bestemt Betydning, end de har i daglig Tale; men uheldigvis hersker der ikke engang i Socialøkonomien selv Overensstemmelse om Betydningen af nogle af disse Udtryk, idet forskellig Forfattere giver de samme Udtryk forskellig Betydning, og en og samme Forfatter ofte bruger et Udtryk i forskellig Betydning.

Intet viser saaledes Sprogets Indflydelse paa Tænkningen som det, at endogsaa skarpsindige Tænkere har grundet vigtige Slutninger paa Brugen af det samme Udtryk i forskellige Betydninger. Jeg skal forsøge at undgaa disse Farer; ethvert

Udtryk, der er af Vigtighed, skal jeg søge klart at betegne, hvad jeg mener med, og kun bruge det i denne Betydning. Men Læseren vil jeg bede om at bide Mærke i mine Definitioner, ellers kan jeg ikke haabe at gøre mig forstaaelig.

Hvad der nu ligger for, er at undersøge, om det virkelig er Tilfældet, at Lønnen tages af Kapitalen. Først og fremmest maa vi da fastslaa, hvad vi forstaar ved Løn, og hvad vi forstaar ved Kapital. — Det første Ord har socialøkonomiske Forfattere givet en tilstrækkelig bestemt Betydning, men den tvetydige Brug af det sidste Ord gør en indgaaende Undersøgelse nødvendig.

I daglig Tale forstaar man ved Løn «det man betaler en lejet Person for hans Tjenester»; og vi taler om en Mand, som «arbejder for Løn», i Modsætning til en anden, som «arbejder for sig selv». (Ovenikøbet taler man jo ikke om Direktørers, Doktorers o. l. Folks «Løn», men «Gage», «Honorar» o. s. v.) Men i Økonomien har Ordet Løn en meget videre Betydning og indbefatter al Slags Godtgørelse for Arbejde. Thi Produktionens tre Faktorer er Jord, Arbejde og Kapital, og den Del, der tilfalder den *anden* Faktor, kaldes Løn.

Ligesom Udtrykket *Arbejde* indbefatter al menneskelig Virksomhed i Produktionens Tjeneste, er *Løn* altsaa Udtrykket for al Belønning for saadan Virksomhed. Det gør altsaa ingen Forskel, om Lønnen modtages gennem en Arbejdsgiver eller ikke; Ordet Løn bruges som Betegnelse for hvad der faas for Arbejde, i Modsætning til hvad der faas for Brugen af Kapital og Jord. Den Mand, som dyrker Jorden for sig selv, faar sin Løn i dens Frembringelser; Fiskerens Løn er de Fisk, han fanger. Det Guld, som Guldgraveren udvasker for egen Regning, er lige saa godt hans Løn, som de Penge, den lejede Kulminearbejder faar udbetalt. Detaljhandlernes store Avance er, som Adam Smith viser det, for en stor Del Arbejdsløn. Kort sagt, alt, hvad der vindes som Udbytte eller Godtgørelse for Arbejde, er «Løn».

Dette er alt, hvad vi foreløbig behøver at mærke os med Hensyn til Ordet «Løn», men det er af Vigtighed at holde det fast; thi i de økonomiske Hovedværker bliver denne Betydning af Ordet kun anerkendt med større eller mindre Klarhed for senere at blive skrevet i Glemmebogen.

Men vanskeligere er det at befri Udtrykket «Kapital» for de Tvetydigheder, som hefter ved det. I daglig Tale kalder man

i al Ubestemthed alt muligt, som har Værdi, eller kan give Indtægt, for Kapital: og de socialøkonomiske Forfattere afviger saameget indbyrdes i deres Brug af Udtrykket, at man næppe kan sige, Ordet har nogen fastslaaet Betydning. Lad os sammenligne nogle af de mest fremragende Forfatteres Definitioner.

Adam Smith siger: «Den Del af et Menneskes Gods, som han venter sig Indtægt af, kaldes hans Kapital», og, fortsætter han videre, et Samfunds Kapital bestaar af 1) Maskiner og Materiale, som letter Arbejdet; 2) Bygninger, der tjener til Forretningsbrug (saasom Butiker, Ladebygninger o. s. v.; 3) Forbedringer, som gjør Jorden bedre skikket til Dyrkning og Behandling; 4) alle Indbyggeres erhvervede nyttige Færdigheder; 5) Penge; 6) Levnedsmidler, som Producenter og Handelsfolk sidder inde med til Salg; 7) de Raastoffer, halvfærdige og færdige Varer, der endnu befinder sig i Fabrikanters og Købmænds Hænder.

Ricardos Definition er: «Kapital er den Del af et Lands Fomue, der anvendes til Produktion, og omfatter Fødemidler, Klæder, Redskaber, Raastoffer, Maskiner o. s. v., som er nødvendige for Arbejdet».

Denne Forklaring er jo meget forskjellig fra Adam Smiths idet den udelukker mange af de Ting, denne regner med, som f. Eks. erhvervede Færdigheder og Vareoplag af Luksus-Gjenstande; og paa den anden Side medregner den adskilligt, som Smith udelukker, f. Eks. Forbrugernes Forraad af Føde, Klæder o. s. v.

Mc. Cullochs Definition er: «Et Folks Kapital indbefatter i Virkeligheden alle de Frembringelser, der findes hos det, og som kan anvendes umiddelbart enten til Menneskers Ophold eller til at lette Produktionen».

Denne Forklaring omfatter mere end Ricardos, idet den medregner alt, som *kan* fremhjælpe Produktionen, uden Hensyn til, om det virkelig bruges. Den Hest, der kun holdes for Fornøjelse, er efter Mc. Cullochs Anskuelse lige saa vel Kapital som den, der trækker Ploven, fordi den i Nødstilfælde kan bruges som Plovhest.

John Stuart Mill gør hverken den virkelige Brug eller Evnen til at kunne bruges, men Bestemmelsen til at skulle bruges til Kapitalens Kendemærke. Han siger:

«Alt, hvad der er bestemt til at skaffe det produktive Arbejde det Ly og de Redskaber og Materialier, som Arbejdet kræver, og alt hvad der er bestemt til at ernære og underholde Arbejderne under Arbejdet, er Kapital».

Disse Citater oplyser tilstrækkelig Mestrenes Afvigelser. Mellem

de mindre betydelige Forfattere er Uenigheden endnu større. Saaledes definerer Protektionisten Carey Kapital som: «det Middel, hvormed Mennesket bliver Herre over Naturen, heri indbefattet Menneskets egne Aands- og Legemskræfter». — Medens denne Forf. saaledes haabløst sammenblander Kapital og Arbejde, øger andre, f. Eks. Professor Walker, end yderligere Forvirringen ved at regne *Jorden* med til «Kapitalen», hvad der ikke er stort bedre end at regne + og ÷ for ensbetydende.

Jeg kunde fylde Side efter Side med slige hinanden og sig selv modsigende Definitioner. Men hvem der ønsker flere Eksempler paa den babyloniske Forvirring, som hersker blandt Socialøkonomerne i denne Sag, kan selv finde dem i hvilketsomhelst Bibliotek, hvor disse Værker staar Side om Side.

Nu gør det ganske vist lidet til Sagen, hvad Navn vi giver Tingen, naar vi kun ved Brug af Navnet bestandig holder samme Ting for Øje. Men Ulykken er den, at det kun er i Undersøgelsernes Præmisser, Udtrykket «Kapital» bliver brugt i den særegne Betydning, vedk. Forfatter har tillagt det, medens det i de praktiske Slutninger altid bliver brugt, eller i hvert Fald forstaaet i en almindelig og bestemt Betydning. I Virkeligheden forstaar de fleste Mennesker godt, hvad Kapital er, indtil de skal til at definere. Naar man f. Eks. siger, at Lønnen tages af Kapitalen, saa forstaar man med Ordet Kapital det samme, som naar vi taler om Mangel eller Overflod af Kapital o. s. v. — en almindelig forstaaet og bestemt Betydning, som adskiller Kapitalen fra Produktionens andre Faktorer, Jord og Arbejde, og ligeledes adskiller den fra saadanne Ting, der alene bruges til Fornøjelse. Denne sædvanlige Betydning af Udtrykket er: den Formue, som anvendes til at frembringe mere Formue. Adam Smith udtrykker dette træffende saaledes: «Den Del af et Menneskes Gods, som han venter sig Indtægt af, kaldes hans Kapital». Og et Lands Kapital er tydeligvis Summen af disse Enkeltkapitaler. Dette er jo ogsaa den Betydning, Ordet «Kapital» har efter sin Oprindelse.

Det vanskelige ved Brugen af Ordet Kapital som nøjagtigt Udtryk skyldes to Omstændigheder; for det første, at visse Slags Ting, hvis Besiddelse for den enkelte er fuldstændig ensbetydende med Besiddelse af Kapital, ikke er en Del af Samfundets Kapital; og for det andet, at Ting af samme Art baade kan være og ikke være Kapital, alt efter den Brug, der gjøres af dem.

Med lidt Omhu overfor disse to Punkter vil det vistnok ikke være vanskeligt at faa en tilstrækkelig klar Forestilling om, hvad Udtrykket Kapital, som det almindelig bruges, egentlig omfatter, saa vi kan bruge Ordet uden Tvetydighed.

Jord, Arbejde og Kapital er Produktionens tre Faktorer. Da Kapital altsaa er et Udtryk, der bruges i Modsætning til Jord og Arbejde, er det indlysende, at intet, der falder ind under en af disse to Betegnelser, med Rette kan regnes for Kapital. Udtrykket *Jord* indbefatter nødvendigvis ikke blot Jordens Overflade i Modsætning til Luft og Vand, men kort sagt alle Naturkræfter og Stoffer, den hele materielle Verden udenfor Mennesket selv. Derfor kan ejheller noget af det, Naturen frit giver, henregnes til Kapital. En frugtbar Mark, en rig Malmaare, en Strøm med stærk Drivkraft kan give Ejeren Fordele, der er jevngode med Besiddelsen af Kapital, men at kalde saadanne Ting Kapital vilde være at udviske enhver Forskel mellem Jord og Kapital. Udtrykket *Arbejde* indbefatter al menneskelig Virksomhed, og saaledes kan da ejheller menneskelige Kræfter, enten de nu er naturlige eller erhvervede, regnes for Kapital. I det daglige Liv kalder vi vel ofte et Menneskes Kundskaber, Dygtighed eller Flid hans Kapital; men dette er jo kun et billedligt Udtryk. Forøgelsen af Kundskaber, Duelighed eller Flid i et Samfund kan forøge Produktionen paa lignende Maade som en Forøgelse af Kapitalen; men denne Virkning skyldes da forøget Arbejdskraft og ikke Kapital. Forøget Hastighed kan give Kanonkuglens Stød samme Virkning som forøget Vægt, men ikke desto mindre er Vægt én Ting, Hastighed en anden.

Fra Begrebet Kapital maa altsaa udelukkes alt det, som kan regnes med enten til Jord eller Arbejde. Gør vi det, bliver der kun Ting tilbage, som hverken er Jord eller Arbejde, men fremkomne ved Forening af disse to Produktionens oprindelige Faktorer. Intet kan altsaa være Kapital, der ikke er fremgaaet af disse, d. v. s. intet kan være Kapital, som ikke er *Formue*.

Men det er fra Tvetydighederne i Bruget af Udtrykket Formue, at mange af de Tvetydigheder skriver sig, der hefter ved Udtrykket Kapital.

I daglig Tale bruges Ordet Formue om alt, hvad der har Byttеværdi. Men som socialøkonomisk Udtryk maa det indskrænkes til en meget mere bestemt Betydning, fordi mange Ting almindelig bliver kaldt Formue, som, naar man opgør Landets

samlede Formue, viser sig aldeles ikke at være det. Saadanne Ting har Bytteværdi og bliver almindelig kaldt Formue, fordi de Mand og Mand imellem repræsenterer Evnen til at skaffe sig Formue; men de er ikke virkelig Formue, da deres Forøgelse eller Formindskelse ikke har Indflydelse paa den samlede Formues Størrelse. Hertil hører Stats- og Prioritets-Obligationer, Veksler og alle andre Overdragelsespapirer. Hertil hører ogsaa Slaver, hvis Værdi jo kun er Udtryk for én Klasses Magt til at tilegne sig, hvad en anden Klasse erhverver. Hertil hører fremdeles Jorder og andre Natur-Fordele, hvis Værdi blot bestaar i, at visse Menneskers udelukkende Ret til dem er anerkendt, saa Ejeren har Magt til at fordre en Del af, hvad der frembringes paa dem. En Forøgelse i Antallet af Obligationer eller Veksler kan ikke forøge Samfundets Formue, da Samfundet indbefatter saavel dem, der skal betale, som dem, der er berettiget til at modtage. At en Del af et Folk trælbindes, kan ikke forøge dets Formue; thi hvad Trælleejerne vinder, taber Trællene. Stigning af Jordpriser er ikke en Forøgelse i den almene Formue; thi hvad Grundejeren vinder ved højere Priser, taber Forpagterne eller Køberne. Alle disse relative Værdier, som i det daglige Liv og i Lov og Ret ikke skelnes fra virkelig Formue, kunde skaffes helt ud af Verden, uden at det kostede mere end et Par Draaber Blæk og et Stykke Papir. Ved Paabud af den øverste Statsmagt kunde al Gæld ophæves, alle Trælle frigives og al Jord gøres til det hele Folks fælles Ejendom, uden at den almene Formue derved vilde blive en Pris Tobak mindre, thi hvad nogle vilde tabe, vilde andre vinde. Det vilde lige saa lidt tilintetgøre Formue, som der skabtes Formue, da Dronning Elisabeth berigede sine Yndlinger ved at give dem Monopoler, eller da Boris Godunof gjorde de russiske Bønder til salgbar Ejendom.

Alt, hvad der har Bytteværdi, er derfor ikke Formue i den eneste Betydning, hvori Udtrykket kan bruges i Socialøkonomien. Kun saadanne Ting kan betegnes Formue, hvis Frembringelse forøger og hvis Ødelæggelse formindsker den samlede Formue. Naar vi tænker nøjere efter, hvad dette er for Ting, vil vi ikke have nogen Vanskelighed ved at definere Ordet Formue.

Naar vi taler om, at et Samfund vokser i Velstand, naar vi f. Eks. siger, at England er vokset i Velstand siden Victorias Tronbestigelse, saa mener vi ikke dermed, at der nu er mere Jord, eller at Jordens naturlige Kræfter er større, eller at der er

flere Mennesker, eller at den Gæld, som nogle af Folket staar i til andre, er forøget; men vi mener, at der har fundet en Forøgelse Sted af visse haandgribelige Ting, som har en virkelig Værdi, som f. Eks. Bygninger, Maskiner, Landbrugs- og Bjergværksprodukter, o. s. v. Det Samfund, som i Forhold til Folketal har mest af saadanne Ting, er det rigeste. Disse Tings fælles Kendemærke er, at de bestaar af Naturprodukter, som ved Arbejde er gjort skikkede til Nytte eller Nydelse for Menneskene. Deres Værdi afhænger af den Sum af Arbejde, som gennemsnitlig udkræves for at frembringe saadanne Ting.

Altsaa bestaar Formue i økonomisk Forstand af Naturprodukter, som er tilvejebragt, forenet, adskilt eller paa anden Maade forandret ved menneskeligt Arbejde, for at gøre dem skikkede til Brug. Med andre Ord, Formue er Stof saaledes mærket af Arbejdet, at det menneskelige Arbejdes Kraft er bleven oplagret deri som Solvarmen i Stenkul.

Formue er ikke Arbejdets eneste Maal, thi der gøres ogsaa Arbejde for umiddelbart at tilfredsstille menneskelige Ønsker; men Formue er Maalet for og Resultatet af det, vi kalder produktivt Arbejde, det vil sige det Arbejde, som giver materielle Ting Værdi. Intet, som Naturen yder Mennesket uden Arbejde, er Formue.

Da nu Kapital er Formue, anvendt i et bestemt Øjemed, saa kan intet kaldes Kapital, der ikke er Formue. Ved at mærke os dette og holde det fast, bliver vi fri for Vrangopfattelser, der har ledet endog skarpsindige Tænkere ind i en Labyrint af Selvmodsigelser.

Men uagtet al Kapital er Formue, er dog ikke al Formue Kapital. Kapitalen er blot en Del af Formuen, den Del nemlig, der anvendes i Produktionen. Men naar det gælder at drage denne Grænse mellem Formue, som er, og Formue, som ikke er Kapital, sker der ogsaa hyppig Fejlgreb.

Forvekslingen af Formue og Kapital med Ting, der er væsensforskjellige derfra, eller med saadanne, som kun har relativ Værdi, er jo blot almueagtige Vildfarelser. De er ganske vist udbredte og har slaaet dyb Rod, da de ikke blot næres af de mindre oplyste Samfundsklasser, men ogsaa af Størsteparten af dem, der i saadanne fremskredne Lande som England og de Forenede Stater former den offentlige Mening, giver Love og udøver dem. Men hverken i Ricardos, Mills eller Smiths Definition findes den

virkelige Kapital sammenblandet med Ting, der kun relativt er Kapital, som f. Eks. Gældsbeviser, Panteobligationer o. s. v. Men naar derimod Talen bliver om virkelige Formuesgenstande, er der indbyrdes Afvigelser mellem dem angaaende hvad der bør og ikke bør betragtes som Kapital. En Guldsmeds Oplag f. Eks. skulde efter Smiths Opfatning betragtes som Kapital, men derimod en Arbejders Fødevarer og Klædningsstykker udelukkes. Ricardos og Mc. Cullochs Definition derimod udelukker Guldsmedenes Oplag, og begge stemmer overens med Mill i at medregne Arbejderens Føde og Klæder, som Smith udelukker.

Den store Fejl, som disse Definitioner har tilfælles, er, at de medtager Ting, som øjensynlig ikke kan regnes for Kapital, dersom der i det hele skal kunne skelnes mellem Arbejder og Kapitalist. Thi de medregner til Kapitalen lige saa vel den Mad og de Klæder, Daglejeren har og som han maa forbruge, enten han arbejder eller ikke, som Kapitalistens Formue, hvormed han tænker at betale Arbejderen.

Men øjensynlig er dette ikke den Mening, hvori Udtrykket Kapital bruges af disse Forfattere, naar de taler om, at Arbejde og Kapital hver faar sin Andel ved Fordelingen; eller naar de taler om, at Lønnen afhænger af Forholdet mellem Arbejde og Kapital, o. s. frd. I alle disse Tilfælde bliver Ordet Kapital brugt i sin sædvanlige Betydning: den Del af Formuen, som dens Ejer ikke har til Hensigt at anvende umiddelbart til eget Brug, men til at erhverve mere Formue. Kort sagt, saavel Socialøkonomerne (undtagen i deres Definitioner) som alle andre Mennesker kalder «den Del af en Mands Gods, som han venter sig Indtægt af», hans Kapital. Dette er den eneste Betydning, hvori vi med Klarhed kan skelne Kapital fra Formue og stille det i Modsætning til Arbejde. Thi dersom vi ved Kapital skulde forstaa alt, hvad der yder Arbejderen Føde, Husly o. s. v., da maatte vi for at finde en Arbejder, som ikke tillige var Kapitalist, oplede et fuldstændig nøgent Menneske, som ikke engang ejede en tilspidset Stok eller en Hule i Jorden.

Uoverensstemmelsen og Uklarheden i disse Definitioner kommer vistnok af, at Begrebet om, hvad Kapital er, er blevet afledet af en forudfattet Forestilling om den Maade, hvorpaa Kapitalen understøtter Produktionen. Istedenfor først at fastslaa, hvad Kapital er, og derpaa iagttage, hvad Kapitalen tjener til, gik man ud fra en forud antagen Lære om, hvad Kapital tjener

til, og gav derpaa en Definition af Ordet, som omfatter alt, der udfører eller kan udføre disse Funktioner. Vi vil vende op og ned paa denne Fremgangsmaade, følge den naturlige Orden og slaa fast, hvad Tingen er, førend vi søger at udforske, hvad den tjener til. Alt, hvad vi har at gøre, er at give et dagligdags Begreb en bestemt, d. v. s. i sine Omrids skarp og klar, Form.

Dersom man vilde vise de virkelige Formuesgenstande, som til en given Tid findes i et givet Samfund, til et Dusin fornuftige Mennesker, som aldrig havde læst en Linje Økonomi, saa vilde de vistnok ikke for en eneste Genstands Vedkommende være i Tvivl om, hvorvidt den skulde regnes for Kapital eller ikke. Penge, som Ejeren anvender i sin Forretning, vilde blive regnet for Kapital, Penge til Husholdningsbrug derimod ikke. Den Del af en Landbrugers Afgrøde, som er bestemt til Salg eller til Udsæd, vilde blive regnet for Kapital; den Del, som var bestemt til hans egen Familjes Brug, vilde ikke blive det. En Vognmands Heste og Vogn vilde blive regnet for Kapital; men den Ekvipage, som Ejeren holder for sin Fornøjelse, derimod ikke. Heller ikke vilde nogen falde paa at regne for Kapital det falske Haar paa en Kvindes Hoved eller et Barns Legetøj; men Frisørens og Legetøjhandlerens Lager vilde man uden Betænkning betragte som Kapital. En Frakke, som en Skrædder havde lavet til Salg, vilde blive regnet for Kapital, men ikke en, han havde syet til eget Brug. De Levnedsmidler, som en Restauratør ejede, vilde blive regnet for Kapital, men ikke Levnedsmidlerne i en Arbejdsmands Madkurv. Kort sagt, jeg tror, vi vilde finde, at nu ligesom paa Adam Smiths Tid «kaldes den Del af en Mands Gods, som han venter sig en Indtægt af, hans Kapital».

Dersom vi nu efter saaledes at have adskilt den Formue, som er Kapital, fra den, som ikke er det, søger at finde, hvori Forskellen bestaar, saa vil det vise sig, at den ikke er at søge i Tingenes Beskaffenhed eller endelige Bestemmelse (hvor man tidligere omsonst har søgt den). Hvad der gør Udslaget er derimod om Tingene er i Forbrugerens Haand eller ikke. De Ting, som enten selv eller for deres Brugs eller Produkters Vedkommende er paa Vej ud i den almene Omsætning, er Kapital; de derimod, som er i Forbrugerens Haand, er ikke Kapital. Hvis vi derfor definerer Kapital som «Formue, der er under Omsætning», da vil vi, tænker jeg, indbefatte under Begrebet Kapital

alt, hvad den almindelige Forestilling med Rette regner dertil, og udelukke alt andet. Alle Redskaber f. Eks., der virkelig er Kapital, maa gaa ind under denne Definition. Thi det er den Omstændighed, om det, som Redskabet tjener til at frembringe, skal omsættes eller ej, der er afgørende. Saaledes er en Drejerbænk, som en Haandværker benytter til Forfærdigelse af Ting, der skal sælges, Kapital, medens en, der bruges af en Privatmand for hans Fornøjelse, ikke er det. Den Formue, der bruges til Bygning af en Jernbane, en Postvogn, et Teater o. s. v., kan ogsaa siges at være under Omsætning. Omsætningen sker ikke paa een Gang, men lidt efter lidt; og «Forbrugerne» af Jernbanen, Postvognen og Teateret er ikke Ejerne, men de Mennesker, der Tid efter anden benytter dem.

Denne Definition er heller ikke uforenelig med den Anskuelse, at Kapital er den Del af Formuen, der anvendes til Produktion. Det er en altfor snever Opfatning af Begrebet Produktion blot at indskrænke det til Tingenes Forfærdigelse; Produktion indbefatter ogsaa deres Overbringelse til Forbrugerne. Købmanden er lige saa vel Producent som Fabrikanten eller Landbrugeren, og hans Lager staar lige saa vel som disses i Produktionens Tjeneste. Men for øvrigt ligger der ikke nogen særlig Vægt paa den Definition, jeg har foreslaaet. Jeg skriver ikke nogen Lærebog, men søger blot at opdage de Love, som griber ind i et stort Samfundsspørgsmaal; det er mig nok, hvis Læseren er blevet sat i Stand til at danne sig en klar Forestilling om, hvilke Ting jeg mener, naar Talen er om Kapital.

TREDJE KAPITEL.

Arbejdslønnen tages ikke af Kapitalen, men frembringes ved Arbejdet.

Betydningen af den foregaaende Redegørelse vil, tænker jeg, blive mere og mere iøjnefaldende jo længere frem vi kommer i vor Undersøgelse, men dens Betydning for Forstaaelsen af det, der for Øjeblikket beskæftiger os, er tydelig nok.

Det viser sig ved første Øjekast, at de som paastaar, at Lønnen bliver taget af Kapitalen, har tabt den socialøkonomiske

Betydning af Ordet Løn af Sigte og fæstet Opmærksomheden alene ved den dagligdags, snævrere Betydning af Ordet. Thi i alle de Tilfælde, hvori Arbejderen er sin egen Arbejdsgiver og ligefrem tager Produktet af sit Arbejde som Løn, er det klart nok, at Lønnen ikke tages af Kapitalen, men fremtræder ligefrem som Udbytte af Arbejdet. Dersom jeg f. Eks. giver mig til at indsamle Fugleæg eller plukke vilde Bær, saa er de Æg eller Bær, jeg faar fat i, min Løn. Der vil sikkerlig ingen paastaa, at Lønnen i et saadant Tilfælde tages af Kapitalen. Der er jo ingen Kapital med i Spillet. Et fuldstændig nøgent Menneske, der bliver kastet op paa en Ø, som aldrig nogen Menneskefod før har betraadt, kan samle Fugleæg eller plukke Bær.

Eller dersom jeg tager et Stykke Læder og deraf laver et Par Sko, saa er Skoene min Arbejdsløn. De er dog virkelig ikke taget fra Kapitalen — hverken min eller nogen andens —, men bragt til Veje ved Arbejdet, og idet jeg faar dette Par Sko som Løn, formindskes Kapitalen end ikke et eneste Øjeblik den mindste Smule. I Begyndelsen bestaar jo nemlig Kapitalen af Læderstykket, Traaden o. s. v. Alt efter som mit Arbejde skrider frem, forøges Værdien stadig, indtil jeg, naar mit Arbejde har naaet sit Endemaal, de færdige Sko, har min Kapital øget med Værdiforskellen mellem Materialet og Skoene. Dette Værdioverskud — min Løn — har altsaa ikke i nogetsomhelst Øjeblik taget noget fra Kapitalen.

Adam Smith, der gav den socialøkonomiske Tænkning den Retning, som til Slutning har ledet til de nugældende indviklede Teorier om Forholdet mellem Løn og Kapital, saa tydelig nok, at i saadanne simple Tilfælde som de ovennævnte, udgør Arbejdsudbyttet Lønnen, og han begynder derfor sit Kapitel om Arbejdslønnen saaledes:

«*Arbejdsproduktet udgør den naturlige Løn for Arbejdet.* I den oprindelige Samfundstilstand, der gaar forud baade for Tilegnelsen af Jord og Ophobningen af Gods, tilhører hele Arbejdsudbyttet Arbejderen. Han har hverken nogen Grundejer eller Arbejdsgiver at dele med.

Havde den store Skotte taget dette til Udgangspunkt for sine Undersøgelser og vedblevet med at betragte Arbejdsudbyttet som Arbejdets naturlige Løn, Grundejeren og Arbejdsgiveren derimod kun som Parthavere, saa vilde hans Slutninger være blevet ganske anderledes end de blev, og Socialøkonomien vilde ikke for Øjeblikket have rummet en saadan Mængde Modsigelser og Urime-

ligheder. Men istedenfor at følge den Sandhed, der er indlysende, hvor det drejer sig om simple Produktionsforhold, som Ledetraad i de mere indviklede Forholds Labyrint, forlader han den straks, og idet han bemærker, at «i alle Dele af Europa er der tyve Arbejdere, som tjener under en Arbejdsherre, for hver én, som er uafhængig», begynder han Undersøgelsen paany ud fra et Synspunkt, hvorfra Arbejdsherren betragtes som den, der af sin Kapital skaffer Løn til sine Arbejdere.

Det er klart, at Tallet paa dem, som direkte har Indtægt af eget Arbejde uden nogen Arbejdsherres Mellemkomst, selv i Europa for Hundrede Aar siden maa have været langt større. I hvert Fald maa i de Forenede Stater, — hvor en *almen* Løn-Lov maa gælde lige saa godt som i Europa, — den Part af Arbejderne, som faar sin Løn af en Arbejdsherre, være forholdsvis liden, da en meget stor Del af Folket endnu er selvstændige Bønder.

Det er imidlertid ikke nødvendigt at drøfte Forholdet mellem Antallet af selvstændige Arbejdere og lejede, eller at komme med flere Eksempler paa den selvindlysende Kendsgærning, at hvor Arbejderen er sin egen Arbejdsgiver, der er Arbejdsudbyttet hans Løn; thi saasnart man mindes, at Udtrykket Løn indbefatter *al* Arbejdsfortjeneste, saa er det klart, at den Mening, at Lønnen tages af Kapitalen — denne Mening, hvorpaa der uden Betænkning bliver opført en saa uhyre Overbygning — idetmindste for en stor Del er urigtig, og at det yderste, man med noget Skin af Sandhed kan paastaa, er, at én Slags Løn — nemlig den, som Arbejderen modtager af en Arbejdsgiver — tages af Kapitalen. Denne Indskrænkning i Hovedforudsætningen afkræfter straks alle de Slutninger, som er draget af den; men uden at opholde os derved vil vi prøve, om den, selv i denne indskrænkede Forstand, stemmer med de virkelige Forhold. Lad os tage Traaden op der, hvor Adam Smith lod den falde og undersøge, om ikke det, som ligger klart for Dagen i de enkleste Former af Produktionen, ogsaa holder Stik i de mest indviklede.

Det, der i Simpelhed nærmer sig mest til hin «Tingenes oprindelige Tilstand» — som man endnu kan finde mange Exempler paa, — hvor det hele Udbytte tilhører Arbejderen, er den Ordning, hvorefter Arbejderen, uagtet han arbejder for en anden eller med en andens Kapital, faar sin Løn in natura, det vil sige i de Ting han frembringer. I dette Tilfælde er det

lige saa klart, som naar Arbejderen arbejder for egen Regning, at Lønnen tages af Arbejdsudbyttet og aldeles ikke af Kapitalen. Dersom jeg lejer en Mand til at samle Æg, plukke Bær eller lave Sko og betaler ham af de Æg, Bær eller Sko, som hans Arbejde skaffer mig, saa kan der ikke ikke være noget Spørgsmaal om, at Kilden til denne Løn er det Arbejde, som Lønnen betales for. Det var paa Vilkaar som disse, at Jakob arbejdede for Laban; og lige til den Dag i Dag er det, selv i civiliserede Lande, en ikke sjælden Maade at beskæftige Arbejdere paa. Andels-Landbrug (som finder Sted i betydelig Udstrækning i Unionens sydlige Stater og i Kalifornien) saa vel som de mange Tilfælde, hvori Driftsledere, Udsælgere o. s. v. betales med visse Procenter af Vindingen, hvad er alt dette andet end at beskæftige Arbejdere for en Løn, der bestaar af en Del af Arbejdsudbyttet?

Det næste Skridt paa Vejen fremad fra det simple til det indviklede er de Tilfælde, hvor Lønnen, uagtet den beregnes in natura, betales i noget andet af samme Værd. Saaledes er det f. Eks. Skik paa amerikanske Hvalfangerskibe, at der ikke betales fast Løn, men en vis Andel i Fangsten, som varierer fra f. Eks. en Tolvtedel for Kaptajnen ned til en Trehundrededel for Kahytsdrengen. Naar altsaa en Hvalfangerskude efter en heldig Jagt kommer ind til New Bedford eller San Francisko, saa har den i Lasten Mandskabets Løn saa vel som Ejernes Fortjeneste og Erstatning for alt, hvad der er brugt op paa Rejsen. Kan noget være tydeligere, end at denne Løn — denne Tran o. s. v. som Hvalfangerens Mandskab har samlet — ikke er blevet taget af Kapitalen, men virkelig er en Del af deres Arbejdsudbytte? Heller ikke bliver denne Kendsgærning i mindste Maade fordunklet, naar for Nemheds Skyld Værdien af hver Mands Andel takseres og udbetales ham i Penge. Der finder altsaa ikke noget Kapitalforskud Sted. Lønnen betales ikke, før den Værdi, som den skal betales af, er bragt i Havn. I det samme Øjeblik, Ejeren tager Penge af sin Kapital for at betale Mandskabet, lægger han Tran og Fiskeben til sin Kapital.

Lad os nu gaa et Skridt videre, et, der vil bringe os til den sædvanlige Maade at beskæftige og lønne Arbejdere paa:

Farallone-Øerne ved San Francisko er en Rugeplads for Søfugle; og et Aktieselskab sysselsætter i den passende Aarstid Mænd med at samle Æg der. Selskabet kunde lønne disse Mænd med en Andel i de Æg, de samler, saaledes som Tilfældet er

ved Hvalfangsten. Men da Fuglene findes i Mængde og er tamme, og man ved et vist Arbejde tiljævns kan samle en vis Mængde Æg, finder Selskabet det mere hensigtsmæssig at give sine Folk fast Løn. Mændene drager ud og bliver paa Øerne, samler Æggene og bringer dem til en Landingsplads, hvorfra de bliver sejlet til San Francisko og solgt. Naar Æggetiden er forbi, vender Mændene tilbage og faar deres fastsatte Løn udbetalt i Penge. Kommer nu ikke dette ud paa ét med om den fastsatte Løn i Steden for at betales i Penge blev betalt i Æg af tilsvarende Værdi, og er ikke Pengelønnen lige saa fuldt et Udbytte af det Arbejde, den betales for, som Æggene vilde være det, for hvem der indsamlede for egen Regning?

For at tage et andet Eksempel, som omvendt viser, at Pengeløn og Løn in natura kommer ud paa ét. Der lever i San Buenaventura en Mand, som skaffer sig en udmærket Indtægt ved for Spækkets og Skindets Skyld at skyde den almindelige Sæl, som besøger de nærliggende Øer. Paa disse Sælhundejagter tager han med sig til Hjælp to eller tre Kinesere, som han fra først af lønnede med Penge. Men nu sætter Kineserne nok stor Pris paa Han-Sælhundens lange Varbørster, som de anvender i et for os uindviede Barbarer ubegribeligt Øjemed. Den omtalte Mand fandt snart, at Kineserne var meget villige til i Steden for Penge at tage disse Varbørster, saa at han nu for største Delen betaler dem deres Løn paa denne Maade.

Nu vel, gælder ikke det, som alle disse Tilfælde viser, — at Løn i Penge falder sammen med Løn i Varer — overalt hvor der betales Løn for produktivt Arbejde? Er ikke det Fond, der tilvejebringes ved Arbejdet, i Virkeligheden det, som Lønnen betales af?

Man vil maaske sige: «Der er den Forskel, at hvor en Mand arbejder for sig selv eller hvor han faar sin Løn i Varer, afhænger Lønnen af Arbejdsudbyttet. Dersom der hændelsesvis intet Udbytte bliver, faar han ingenting. Arbejder han derimod for en Arbejdsgiver, saa faar han under alle Omstændigheder sin Løn — den afhænger af Arbejdets Udførelse, ikke af dets Udbytte». Men dette er aabenbart ikke nogen egentlig Forskel. Thi gennemsnitlig frembringer det Arbejde, som gøres for fast Løn, ikke blot Lønnens Beløb, men mere; ellers kunde Arbejdsgiveren ikke vente sig nogen Vindst. Naar Lønnen er bestemt, overtager Arbejdsgiveren hele Risikoen og bliver holdt skadesløs

for denne Forsikring; thi den faste Løn er altid noget lavere end den, som afhænger af Udbyttet. For øvrigt er det, om ikke just altid, saa dog hyppig Tilfældet, at de Uheld, som hindrer Arbejdsgiveren fra at drage Nytte af Arbejdet, ogsaa hindrer ham fra at betale Lønnen. Og i én betydelig Virksomhedsgren er Arbejdsgiveren i Tilfælde af Uheld efter Loven fritaget for at betale Løn, uagtet Overenskomsten gaar ud paa fast Løn. Thi ifølge Søfartsloven er «Fragten Lønnens Moder», og om end Sømanden har gjort sit, berøver dog det Uheld, som hindrer Skibet fra at tjene Fragt, ham Retten til at kræve Løn.

Denne Lovbestemmelse er et haandgribeligt Udtryk for den Sandhed, som jeg søger at hævde. Produktionen er altid Lønnens Moder; uden Produktion ingen Løn. Det er fra Arbejdsudbyttet, ikke fra noget Kapitalforskud, at Lønnen kommer.

Overalt vil dette ved nøjere Eftersyn vise sig at være sandt: Hvad enten Lønnen udredes af en Arbejdsgiver eller man arbejder for sig selv, gaar Arbejde altid forud for Løn. Undertiden betales den for Dagen, oftere ugevis eller maanedlig, og i mange Produktionsgrene for hvert Stykke, men bestandig forudsætter Lønbetalingen, at Arbejderen i Forvejen har udført et Arbejde for Arbejdsgiveren.

Jeg dvæler ved denne aabenbare Kendsgærning, fordi den er af største Vigtighed for Forstaaelsen af de mere indviklede Foreteelser ved Lønnen; og hvor indlysende end Sagen er, saa beror dog den tilsyneladende Rimelighed af den Sætning, at «Lønnen bliver taget af Kapitalen», just paa en Antagelse, der miskender og tilslører denne Sandhed. Denne Antagelse er, at Arbejdet ikke kan udfolde sin produktive Kraft, med mindre det forsynes med Underhold af Kapitalen.[1]) Den Læser, der ikke er paa sin Post, føler sig straks slaaet af den Kendsgærning, at Arbejderen maa have Føde, Klæder o. s. v. for at kunne arbejde, og da han nu har ladet sig fortælle, at den Føde, de Klæder

[1]) «Kapitalen sætter Skranke for Næringsfliden . . . . Hvor selvindlysende det end er, glemmes det dog ofte, at et Lands Indbyggere underholdes og forsynes med Livsfornødenheder ikke ved Udbyttet af det Arbejde, der sker, men det, der har fundet Sted. . . . Nu er kun en Del af det, som er blevet produceret, bestemt til Underhold af produktivt Arbejde, og der gives ikke og kan ikke gives mere Arbejde, end hvad den saaledes bestemte Del (d. v. s. Landets Kapital) kan ernære og forsyne med Emner og Redskaber til Produktion» (John Stuart Mill).

o. s. v., som Arbejderen bruger, er Kapital, saa erklærer han sig enig i den Slutning, at Forbrug af Kapital er nødvendig, om Arbejdere skal sysselsættes. Herfra bliver det saa med største Lethed afledet, at Kapitalen sætter Skranke for Næringsfliden, at Efterspørgslen efter Arbejdskraft afhænger af Tilgangen paa Kapital, og at Arbejdslønnen bestemmes ved Forholdet mellem Antallet af Arbejdere og Beløbet af den Kapital, der er bestemt til Arbejdsløn.

Jeg tænker dog, at Undersøgelserne i forrige Kapitel vil sætte enhver i Stand til at se, hvor Fejlen i denne Tankegang ligger, — en Fejl, som har indviklet nogle af de mest skarpsindige Hoveder i et selvspundet Væv. Fejlen stikker i Brugen af Ordet Kapital i to Betydninger. I Forsætningen (at Kapital er nødvendig til Udførelse af produktivt Arbejde) opfattes Ordet Kapital som indbefattende Føde, Klæder, Hus o. s. v.; i de Slutninger, som afledes deraf, bruges Ordet derimod i sin sædvanlige, rigtige Betydning af Formue, der ikke tjener til at tilfredsstille Øjeblikkets Behov, men til ny Frembringelse, — Formue i Arbejdsgivernes Haand. Slutningen er ikke mere holdbar, end om man ud fra det Forhold, at en Arbejder ikke kan gaa paa Arbejde uden Frokost og Klæder paa Kroppen, vilde drage den Slutning, at saa kan ikke andre Arbejdere gaa paa Arbejde end de, som Arbejdsgiverne først har forsynet med Frokost og Klæder. Og dog er jo det virkelige Forhold det, at Arbejderne i Regelen selv skaffer sig Mad og Klæder, og at Kapitalen (i den Betydning, hvori Ordet anvendes i Modsætning til Arbejdet) maaske nok i Undtagelsestilfælde giver, men aldrig er tvunget til at give Arbejderne Forskud. Af hele det uhyre Antal arbejdsløse, men arbejdsvillige Arbejdere er der rimeligvis ikke en eneste, som ikke kunne tages i Arbejde uden Forskud paa Lønnen. En stor Del vilde uden Tvivl med Glæde gaa til Arbejdet paa det Vilkaar, at Lønnen først skulde udbetales ved Maanedens Slutning; meget faa vilde nægte paa sædvanlig Vis at vente til Ugens Ende, og der vilde sikkert ikke findes nogen, som ikke vilde vente til Aften. Det nøjagtige Tidspunkt for Lønnens Udbetaling er noget uvæsentligt; Hovedsagen, det jeg lægger Vægt paa, er, at Betalingen følger *efter* udført Arbejde.

Udbetalingen af Løn forudsætter altsaa bestandig, at Arbejde i Forvejen er gjort. Men hvad betyder udført Arbejde? Aabenbart at der er frembragt Formue, der jo, saafremt den skal an-

vendes til ny Produktion, er Kapital. Da nu oven i Købet Arbejdsgiveren sædvanligvis faar en Vindst, saa er Udbetalingen af Løn for hans Vedkommende intet andet end en Tilbagebetaling til Arbejderne af *en Del* af den Kapital, han har vundet ved Arbejdet. Og da han tilmed altid faar den frembragte Kapital, førend han udbetaler Arbejdsløn, paa hvilket Tidspunkt er da hans Kapital, selv kun forbigaaende, bleven formindsket?

Lad os prøve: Tag f. Eks. en Fabrikant som omdanner Raastof til færdige Produkter, — Bomuld til Klæde f. Eks. — og som betaler sine Arbejdere, som Tilfældet sædvanlig er, en Gang om Ugen. Foretag en nøjagtig Vurdering af hans Kapital Mandag Morgen før Arbejdet begynder, altsaa af hans Bygninger, Maskiner, Raastoffer, kontante Penge og Oplag af færdige Varer. Lad os for Simpelheds Skyld tænke os, at han hverken køber eller sælger i Ugens Løb, og foretag saa, efter at Arbejdet er standset, og han har betalt sin Arbejderstab Lørdag Aften, en ny Opgørelse. — Kassebeholdningen vil være mindre, thi Arbejderne har faaet Løn udbetalt; der vil være mindre af Raastoffer, Kul o. s. v., og fra Bygningernes og Maskinernes Værdi maa der gøres et Afdrag, som svarer til Slidet i Ugens Løb. Men til Gengæld vil Forraadet af færdige Varer være blevet saa meget større, at Facit dog udviser Kapitalforøgelse. Aabenbart toges altsaa det Beløb, han betalte i Løn, ikke af hans egen (eller nogensomhelst andens) Kapital, men fra den Værdi, Arbejderne selv havde frembragt. Deres Løn var lige saa sikkert Frugten af deres Arbejde, som Urmenneskets var, naar han længe «før Tilegnelsen af Jord og Ophobningen af Gods» skaffede sig Østers ved at slaa dem af Klippen med en Stok.

Ligesom den, der har sat Penge i en Bank, ved at hæve, hvad han tidligere har sat ind, ikke formindsker Bankens Kapital, saaledes kan Arbejdere ved at modtage Løn ikke engang midlertidig formindske enten Arbejdsgiverens eller Samfundets Kapital. Ganske vist faar Arbejderne i Regelen ikke de samme Ting igen, som de har frembragt, — lige saa lidt som de, der hæver Penge, faar de samme Mønter eller Pengesedler tilbage, som de har indsat; — men de faar den tilsvarende *Værdi* igen, og vi maa derfor have Ret til at sige, at Arbejderen faar i Løn den Formue, han har tilvejebragt ved sit Arbejde.

At denne almengyldige Sandhed saa ofte er blevet fordunklet, skyldes hovedsagelig Forvekslingen af Formue med Penge (denne

rige Kilde til økonomisk Forvirring); og det er ejendommeligt at lægge Mærke til, hvorledes saa mange af dem, der, siden Adam Smith fik Ægget til at staa paa Ende, vidtløftig har paavist Urigtigheden af Merkantilismens Slutninger, farer vild paa samme Vis, saa saare det gælder Forholdet mellem Kapital og Arbejde. Da Penge er det Mellemled, hvorigennem al Formueomsætning finder Sted, saa vil i Almindelighed de Vanskeligheder, som rejser sig mod Ombytningen, vise sig, naar det gælder at gøre Varerne i Penge. Derfor kan en Producent, som har givet sine Penge ud i Lønninger, undertiden finde det vanskeligt hurtigt at omsætte i Penge igen de Værdier, han har tilbyttet sig, og saa siger man, at han har udtømt sin Kapital. Men i Virkeligheden ejer han nu i Varer den samme Kapital, han før havde i Penge; den har skiftet Form, men den er ikke blevet mindre.

Der gives én Produktionsgren, hvor man er mindst udsat for den Tankeforvirring, som skriver sig fra den Sædvane at vurdere Kapital i Penge, fordi dens Produkt just udgør det sædvanlige Stof til og Værdimaaler for Penge. Og det træffer sig saaledes, at denne Virksomhed næsten Side om Side afgiver oplysende Eksempler paa Produktion i alle dens Former, fra de simpleste til de mest indviklede.

I Kaliforniens tidligere Tider, da Guldvaskeren i Elvelejet fandt de glitrende Smaadele, som langsomme Naturprocesser havde afsat der, udvaskede han sin «Løn» (og saaledes kaldte han det ogsaa selv) i virkelige Penge; thi da Mønt var sjælden, brugte man Guldstøv som gangbart Betalingsmiddel efter Vægt, og ved Dagens Ende havde han sin Løn i Penge i en Skindpung i Lommen. Der kan ingen Strid være om, hvorvidt denne Løn kom fra Kapitalen eller ikke. Heller ikke kunde der være nogen Tvivl, naar Ejeren af et særlig rigt Findested fik Mænd til at arbejde for sig og betalte dem med de samme «Penge», som deres Arbejde havde draget frem fra Kløften eller Elvelejet. Men saa blev møntede Penge mere almindelige, og den Guldvasker, som havde lejede Folk, betalte dem da med Mønt, han havde faaet for det Guldstøv, som deres Arbejde havde skaffet til Veje. Havde han Mønt nok til at betale med, saa beholdt han sit Guldstøv — istedenfor at sælge det hos den nærmeste Handelsmand og give denne Procenter — indtil han havde samlet nok til at gøre en Rejse til San Francisko, hvor han

uden Udgift ved Møntværket kunde faa rede Penge derfor. Medens han saaledes samlede Guldstøv, formindskedes hans Beholdning af kontante Penge, aldeles som Fabrikantens, der øger sit Varelager. Og dog vil ingen være dum nok til at indbilde sig, at Guldvaskeren formindskede sin Kapital ved saaledes at indsamle Guldstøv og udbetale Mønt.

Men snart udtømtes de Lejer, der kunde udnyttes uden videre, og Guldgravningen blev nu en langt mere indviklet Sag. Før en Mine kunde give Udbytte, maatte der graves dybe Gange, store Dæmninger maatte bygges, lange Tunneler bores, Vand ledes milevidt over Fjeld og Dal, og kostbare Maskiner opstilles. Disse Arbejder kunde ikke udføres uden Kapital. Stundom krævede deres Fuldførelse Aar, hvorunder der ikke var nogen Indtægt at vente, medens Arbejderne skulde have Løn hver Uge eller Maaned. Ja men sandelig, vil man sige, i saadanne Tilfælde, om ikke i noget andet, er Lønnen da virkelig et Forskud, givet af Kapitalen. Her idetmindste indskrænkes Næringsfliden af Kapitalen, thi uden Kapital kunde saadanne Arbejder ikke udføres. — Lad os se.

Det er altid Tilfælde af denne Art, man anfører som Bevis for, at Lønnen forstrækkes af Kapitalen. Thi hvor der betales Løn, førend Arbejdets endelige Maal er naaet — som ved Jordbruget, hvor Pløjning og Saaning maa foregaa adskillige Maaneder før Høsten, ved Bygningen af Skibe, Jernbaner o. s. v. — er det klart, at Ejerne af den Kapital, der bliver betalt ud i Lønninger, ikke kan vente nogen øjeblikkelig Indtægt, men maa «gøre Udlæg» for en Tid, der stundom beløber sig til mange Aar. Og holder man sig da ikke Grundprinciperne for Øje, kan man let glide ind i den Slutning, at Lønnen er betalt i Forskud af Kapitalen. Men en simpel Udredning vil vise, at selv slige Tilfælde ikke danner nogen Undtagelse fra Regelen. Thi hvad er det Kapitalisten gør, naar han i saadanne Tilfælde betaler Kapital ud i Lønninger? Da Arbejdsydelse gaar forud for Betalingen af Løn, saa modtager Arbejdsgiveren Værdi, før han udbetaler Værdi — han bytter kun Kapital i én Form mod Kapital i en anden Form. Thi Frembringelsen af Værdi afhænger ikke af Produktets Fuldendelse, den finder Sted paa ethvert Trin af Produktionsprocessen, — (det er ikke det *sidste* Hammerslag mere end det *første*, der skaber den) — saa hvor

længe end det hele Foretagende staar paa, føjer Arbejdet stedse noget til Kapitalen, før det tager sin Løn derfor fra den.

At Værdifrembringelsen foregaar uafbrudt, ses meget tydelig overalt, hvor det ved gennemført Arbejdsdeling er blevet sædvanligt, at de forskellige Dele af den fuldstændige Produktionsproces bliver udført af forskellige Grupper af Arbejdere, saa vi er vante til at værdsætte det Værdibeløb, som Arbejdet har frembragt paa hvert enkelt Produktionstrin. Og en Smule Eftertanke vil vise, at dette er Tilfældet med det store Flertal af Produkter. Lad os tage et Skib, en Bog eller et Brød. De er færdige Produkter. Men ingen af dem blev frembragt paa én Gang eller af ét Sæt Arbejdere, og vi kan let skelne mellem de forskellige Trin i Frembringelsen af den Værdi, de har som færdige Artikler. Paa ethvert af disse Trin kan vi paavise en Værdifrembringelse, en Kapitalforøgelse. Brødet, som Bageren tager ud af Ovnen, har en bestemt Værdi. Men denne bestaar for en Del af Værdien af det Mel, Dejgen blev lavet af. Og denne igen er sammensat af Kornets og Malingens Værdi o. s. v. Raajern er meget langt fra at være et færdigt Produkt. Det maa gennemgaa adskillige, maaske mange Produktionstrin, før det bliver til de færdige Artikler, hvortil Jernmalmen blev brudt. Og dog, er ikke Raajern Kapital?

Kortsagt, da Betalingen af Løn altid afhænger af Ydelsen af Arbejde, saa vil, hvor længe end Produktionsprocessen kan vare, Betalingen af Løn aldrig indbefatte noget Kapitalforskud, heller ikke formindsker den, selv midlertidig, nogen Kapital. Det kan tage et eller endog flere Aar at bygge et Skib, men Frembringelsen af den Værdi, som det færdige Skib tilsidst vil have, gaar for sig Dag efter Dag, Time efter Time, lige fra den Tid, Kølen blev lagt.

Der finder ikke engang noget Kapitalforskud Sted, naar der bygges en Sutro- eller en St. Gotthard-Tunnel eller en Suez-Kanal. Tunnelen eller Kanalen bliver, alt som den bygges, lige saa godt til Kapital som de Penge, der anvendes til at bygge den — eller om man hellere vil, det Krudt, de Bor o. s. v., som bruges under Arbejdet, og den Føde, de Klæder o. s. v., som bruges af Arbejderne — hvad der fremgaar af den Kendsgærning, at Værdien af Selskabets Kapitalformue ikke formindskes, eftersom dets Pengekapital lidt efter lidt gaar over til Kapital i

Form af en Tunnel eller en Kanal. Tværtimod, den vokser sandsynligvis, alt eftersom Arbejdet skrider frem.

Og saaledes overalt: Paa Opdrættergaarden, i Vinhaven saa vel som i Fabriken og paa Værkstedet. Hvor Arbejde bliver gjort, før Løn betales, er der i Virkeligheden gjort Kapitalforskud fra Arbejderen til Arbejdsgiveren og ikke omvendt.

«Men der kræves jo dog», vil man sige, «Kapital i alle disse Tilfælde». Ganske vist, det nægter jeg ikke. Men den behøves ikke for at give Arbejderne Forskud, men derimod i et ganske andet Øjemed. Hvad dette er for et Øjemed, kan let ses.

Naar Lønnen betales i Formuesgenstande af samme Art som dem, Arbejdet frembringer, som f. Eks. om jeg lejer Mænd til at hugge Tømmer, mod at give dem som Løn en Del af det Tømmer, de hugger, er det aabenbart, at der ikke tiltrænges nogen Kapital for at kunne udbetale Løn. Heller ikke om jeg (fordi et stort Parti Tømmer kan sælges mere fordeltagtig end mange smaa) bliver enig med dem om at betale dem deres Løn i Penge, vil jeg behøve nogen Kapital, forudsat at jeg kan faa ombyttet Tømmeret med Penge, før Lønningerne er forfaldne. Det er kun, naar jeg ikke vil eller kan iværksætte en saadan Ombytning førend jeg har faaet samlet en stor Mængde Tømmer (og ejheller vil laane Penge derpaa), at jeg behøver Kapital. Men jeg behøver aabenbart ikke denne Kapital for at kunne betale Løn, men for at kunne samle et Oplag af Tømmer.

Og saaledes overalt: Det er aldrig i Egenskab af Arbejdsgiver, en Producent behøver Kapital; behøver han den, er det fordi han tillige er Købmand eller Spekulant i Arbejdsprodukter. Dette er i Almindelighed Tilfældet med Arbejdsgivere.

FJERDE KAPITEL.

Arbejdernes Underhold tages ikke af Kapitalen.

Endnu kan der imidlertid være en Anstødssten tilbage, eller idetmindste kan det stille sig saaledes for Læseren.

Da Plovmanden ikke kan æde Furen, og en delvis færdig Dampmaskine ej heller hjælpe til at frembringe Klæder til Maskin-

byggeren, har jeg saa ikke, for at bruge Stuart Mills Ord, «glemt, at Indbyggerne i et Land underholdes og forsynes med Livsfornødenheder ikke ved Udbyttet af Øjeblikkets, men af Fortidens Arbejde»; — glemt, at det «er øjensynligt, at Arbejderne ikke kan leve af det, som deres Arbejde hjælper til at frembringe, men underholdes ved hvad deres eget eller andres Arbejde i Forvejen har skaffet tilveje, altsaa ved Kapital». (M. G. Fawcet).

Den Forudsætning, som ligger i disse Udsagn — at det er en saa selvindlysende Sag, at Arbejdet maa underholdes af Kapitalen, at det kun behøver at udsiges, saa indrømmes det straks — denne Forudsætning gaar som den røde Traad gennem hele den herskende Socialøkonomi. Og saa fuldt og fast tror man derpaa, at den Sætning, at «Befolkningens Størrelse retter sig efter de Fonds, som er bestemte til at sysselsætte den, og forøges eller formindskes derfor stedse med Forøgelsen eller Formindskelsen af Kapital» (Ricardo), bliver anset for en lige saa soleklar Sandhed og igen gjort til Grundlag for vigtige Slutninger.

Ikke desto mindre er disse Sætninger saa langt fra selvindlysende, at de tværtimod er meningsløse; thi de indeslutter i sig den Opfattelse, at der kan ikke udføres Arbejde, førend der forefindes Arbejdsprodukter — m. a. Ord at Produktet gaar forud for Producenten. Og prøver man dem nærmere, vil det vise sig, at deres tilsyneladende Sandsynlighed skriver sig fra en Tankeforvirring.

Jeg har allerede peget paa den under en fejlagtig Definition skjulte Vrang-Slutning, som ligger til Grund for den Sætning, at fordi Føde, Klæder og Husly er nødvendige for det produktive Arbejde, maa Kapitalen sætte Skranke for Næringsfliden. At en Mand maa have sin Mad, før han gaar paa Arbejde, er ikke det samme som at han ikke kan gaa paa Arbejde, med mindre en Kapitalist forsyner ham med Mad; thi Maden kan og vil i alle Lande, hvor der ikke ligefrem hersker Hungersnød, ikke skrive sig fra Kapitalen ɔ: den Formue, der er bestemt til Produktionsøjemed, men fra den Formue, der er bestemt til Livsophold.

Men uagtet Sagen i og for sig er klar nok, er det dog vist ikke raadeligt at nøjes med saaledes at lade Beviset bero paa Forskellen mellem Formue og Kapital. Det behøves ejheller. Den Sætning, at Øjeblikkets Arbejde maa opholdes ved det foregaaende Arbejdes Produkt, vil ved nøjere Undersøgelse vise sig

kun at være sand i den Forstand, at Eftermiddagens Arbejde maa udføres ved Hjælp af Middagsmaden. Men dette er aabenbart ikke den Mening, hvori Sætningen bliver brugt. Nej, Meningen er den, at før man kan udføre et Arbejde, der ikke øjeblikkelig afgiver Midler til Underhold, maa der findes et Forraad, tilstrækkelig stort til at opholde Arbejderne, medens Arbejdet staar paa. Lad os se, om dette er rigtigt.

Den Baad, som Robinson Crusoe lavede med saadan uendelig Møje og Besvær, var en Frembringelse, hvorved hans Arbejde ikke kunde give noget øjeblikkeligt Udbytte. Men var det derfor nødvendigt, at før han begyndte, maatte han samle et Forraad af Levnedsmidler, tilstrækkeligt til at underholde ham, medens han fældede Træet, udhulede Baaden og tilsidst skød den i Havet? Nej, aldeles ikke. Det eneste, som behøvedes, var, at han brugte en Del af sin Tid til at skaffe sig Føde, medens han anvendte den øvrige til at bygge Baaden. Eller lad os antage, at hundrede Mænd lander uden nogetsomhelst Forraad i et nyt Land. Vil det da være nødvendigt for dem at samle sig et Forraad af Levnedsmidler, der kan vare lige til Høsten, før de kan begynde at dyrke Jorden? Ingenlunde. Det eneste, som behøves, er, at der er saa rigeligt med Fisk, Vildt, Bær o. s. v., at en Del af de 100 Mænds Arbejde kan forslaa til daglig at skaffe en saa stor Mængde, at alle kan faa, hvad de behøver, og at der mellem dem er en saadan Følelse af Samdrægtighed, at de, der for Øjeblikket skaffer Føden, er villige til at dele (ombytte) med dem, hvis Arbejde først senere kan give Udbytte. Og saaledes overalt: Det eneste, der er nødvendigt for at der kan produceres Ting, som ikke i Øjeblikket kan bruges, er, at der indenfor Ombytningskresen foregaar en samtidig Produktion af tilstrækkelige Underholdsmidler for Arbejderne og findes Villighed til at ombytte disse Underholdsmidler med de Ting, Arbejdet bliver anvendt paa.

Under normale Forhold vil der altid til Forbruget svare en samtidig Produktion. — Her er f. Eks. en ødsel Dagdriver, som intetsomhelst udretter, men lever, lad os sige af en Formue, som hans Fader har efterladt ham, sikkert anbragt i Statsobligationer. Kommer nu hans Livsfornødenheder virkelig fra en i Fortiden opsamlet Formue? — Paa hans Bord findes nylagte Æg, Smør, der er kærnet for nogle faa Dage siden, Fisk, som for fire og tyve Timer siden svømmede i Havet, Kød, som

Slagterdrengen har bragt netop i rette Tid til, at det kunde blive stegt — kort sagt, neppe noget, som ikke nylig har forladt den produktive Arbejders Haand (det skulde da være nogle Flasker gammel Vin). Hvad denne Mand arvede efter sin Fader og hvoraf han, som man siger, lever, er i Virkeligheden aldeles ikke Formue, men kun Magt til at raade over Formue, alt eftersom andre producerer den. Og det er fra denne samtidige Produktion, at hans Livsfornødenheder tages.

De $2^1/_2$ Kvadratmile, London er bygget paa, indeslutter utvivlsomt mere Formue end noget andet tilsvarende Fladerum paa Jorden. Og dog, dersom det produktive Arbejde i London aldeles standsede, vilde inden faa Timer Folk begynde at dø som Fluer, og inden faa Uger eller idetmindste Maaneder vilde der neppe være en eneste i Live. Thi en fuldstændig Arbejdsstandsning vilde være en forfærdeligere Ulykke end nogen, der har ramt en belejret By. Det vilde ikke blot være en ydre Ringmur — saadan som Titus drog den omkring Jesusalem —, der vilde hindre den stadige Tilførsel af Livsfornødenheder; men det vilde være at drage en lignende Mur rundt om hver enkelt Husholdning. Lad os tænke os et saadant Ophør af Arbejde i et Samfund, og vi vil se, hvor sandt det er, at Menneskeslægten i Virkeligheden lever fra Haand til Mund; at det er Samfundets daglige Arbejde, som forsyner Samfundet med dets daglige Brød.

Aldeles paa samme Maade, som Underholdet for de Arbejdere, der byggede Pyramiderne, ikke blev taget fra et i Forvejen oplagret Forraad, men fra Nildalens aarlige Høst, og som en Regering i vore Dage, naar den begynder paa et stort Arbejde, der vil vare i flere Aar, ikke dertil anvender allerede eksisterende Formue, men Formue, der først skal frembringes (og som i Form af Skatter tages fra Producenterne, eftersom Arbejdet skrider fremad), — paa samme Maade kommer Livsfornødenhederne for de Arbejdere, der ikke umiddelbart frembringer saadanne, fra den Produktion af Livsfornødenheder, som andre samtidig er beskæftiget med.

Dersom vi følger den Kreds af Ombytninger, hvorved det Arbejde, der gøres for at lave en stor Dampmaskine, skaffer Arbejderen Føde, Bolig og Klæder, vil vi finde, at uagtet der kan være Tusinde Mellemhandlere mellem Arbejderen og dem, som producerer Brød, Kød o. s. v., saa er dog det hele Forhold i Virkeligheden simpelthen en Ombytning af Arbejde mellem ham

og dem. Grunden til, at der anvendes Arbejde paa Maskinen, er aabenbart den, at der er Efterspørgsel efter en saadan fra visse Folks Side, som igen frembringer, hvad Bagere, Slagtere o. s. v. ønsker. Og omvendt bevirker Maskinbyggerens Efterspørgsel efter Brød, Kød o. s. v. at en tilsvarende Mængde Arbejde rettes paa Produktion af disse Varer; og saaledes tilvejebringer hans Arbejde — der direkte gaar ud paa Maskinproduktion — indirekte de Ting, som han anvender sin Løn til.

Eller for at sige det kort og klart: *Forbrugernes Efterspørgsel bestemmer, i hvilken Retning det produktive Arbejde kommer til at gaa.*

Denne Grundsætning er saa simpel og indlysende, at den ikke trænger til nogen yderlig Forklaring; men ikke desto mindre forsvinder i dens Lys alle Forviklingerne i vort Emne. Vi ser, at nu ligesaavel som under de mest primitive Samfundsforhold, tilvejebringer enhver ved sit Arbejde, hvad han har Behov, at uagtet den stærkt gennemførte Deling af Arbejdet kun tillader hver enkelt at frembringe en liden Del eller maaske aldeles intet af det, som hans Arbejde gaar ud paa at skaffe ham, saa retter han dog derved andres Arbejde hen paa Frembringelsen af de Ting, han paa sin Side behøver, og tilvejebringer dem derved i Virkeligheden selv.

Saaledes frembringer f. Eks. Plovmanden, endskønt den Høst, for hvis Skyld han vender Jorden, endnu ikke er udsaaet, dog gennem sit Arbejde i Virkeligheden den Føde, han spiser, og den Løn, han faar. Thi uagtet Pløjningen kun er et enkelt Skridt henimod at tilvejebringe Afgrøde, saa *er* den dog et Skridt, og ved det Løfte, som det giver om en kommende Høst, udfrier det af det almindelige Forraad Plovmandens Underhold og Løn. Dette er ikke blot teoretisk, men praktisk og bogstavelig rigtigt. Lad os tænke os, at ingen pløjede i behørig Tid. Vilde ikke Tegnene paa Mangel øjeblikkelig vise sig uden at vente paa Høstens Tid? Vilde ikke Virkningen øjeblikkelig gøre sig gældende paa Kontoret, i Maskinværkstedet og Fabriken, og Vævestolen snart staa lige saa stille som Ploven? At det vilde gaa saaledes, ser vi paa den Virkning, som øjeblikkelig indtræder efter en daarlig Høst. Og producerer saa ikke den Mand, der pløjer, sit Livsophold lige saa godt, som om hans daglige Arbejde umiddelbart frembragte de Ting, som han tilbytter sig?

Det er en kendt Sag, at naar der findes Arbejdere, som

søger Sysselsættelse, saa hindrer Kapitalmangel ikke Ejeren af Jord, der lover sælgelig Afgrøde, fra at leje dem. Maaske gør han Akkord med dem om Andel i Afgrøden (en almindelig Fremgangsmaade i visse Egne af de Forenede Stater). I saa Fald faar Arbejderne, dersom de ikke har Midler til Livets Ophold, Kredit hos den nærmeste Købmand mod den Sikkerhed, som deres Arbejde byder. Og saaledes bliver det i Opdyrkning nedlagte Arbejde øjeblikkelig nyttiggjort eller ombyttet, eftersom det gøres.

Den Række af Ombytninger, som forbinder Produktion og Forbrug, kan lignes med et krumt Rør, fyldt med Vand. Bliver der heldt Vand i paa den ene Side, saa løber der en lige saa stor Mængde Vand ud paa den anden. Det er ikke nøjagtig det samme Vand, men dets Mængde er den samme. Og paa samme Maade sætter de, som udfører Produktionsarbejdet, lige saa meget ind, som de tager ud; de faar i Levnedsmidler og Løn kun Produktet af deres Arbejde.

FEMTE KAPITEL.

Hvad Kapitalen virkelig tjener til.

Man kunde nu spørge: Dersom Kapitalen ikke er nødvendig til Betaling af Løn eller til Arbejdernes Underhold under Produktionen, hvortil tjener den da?

Den foregaaende Undersøgelse har gjort Svaret klart. Kapitalen bestaar, som vi har set, af den Formue, der benyttes til at frembringe ny Formue; Kapital er Formue, som er under Omsætning.

Kapital forøger derfor Arbejdets Evne: 1) derved, at det sætter Arbejdet istand til at sysselsætte sig paa en mere virkningsfuld Maade, som f. Eks. ved at opgrave Muslinger med en Spade istedenfor med Haanden eller bevæge et Fartøj ved at kaste Kul paa et Fyr istedenfor at trække paa Aarer; 2) derved, at den sætter Arbejdet istand til at udnytte Naturens genfrembringende Kræfter, som f. Eks. ved at skaffe sig Korn ved Udsæd eller Dyr ved Opdræt; 3) derved, at den tillader Arbejdsdeling og saaledes paa den ene Side gør den menneskelige Arbejdskraft

mere virkningsfuld ved at udnytte de enkeltes særlige Færdigheder, muliggøre Faguddannelse og formindske Spild af Tid og Kraft, og paa den anden Side gør det muligt til det yderste at drage Fordel af Naturens Kræfter, ved paa bedste Maade at benytte sig af Jordbundens, Klimaets og Forholdenes forskellige Beskaffenhed, saa at man frembringer hver enkelt Vare der, hvor Naturbetingelserne egner sig bedst dertil.

Derimod er det en fejlagtig Lære at Kapitalen yder de Raastoffer, som Arbejdet omdanner til Formue. Raastofferne leveres af Naturen.

Kapitalen yder ejheller Lønnen og staar heller ikke i Forskud for den. Lønnen er den Del af Arbejdsproduktet, som Arbejderen selv faar.

Ejheller skaffer den Arbejderne Underhold under Arbejdets Fremadskriden. Arbejderne underholdes ved deres Arbejde.

Kapitalen sætter derfor heller ikke Grænse for Næringsfliden. Den eneste Grænse for denne er Adgangen til Raastoffer. Men Kapitalmangel kan indskrænke Næringsflidens Form og Produktivitet ved at indskrænke Brugen af Redskaber og Delingen af Arbejdet.

At Kapitalmangel kan indskrænke Næringsflidens Form, er klart. Uden Fabriker kunde der ikke findes Fabriksarbejdere, uden Symaskiner ingen Maskinsyning, og uden at store Kapitaler var sat ind i den almindelige Omsætning, kunde Næringsfliden ikke antage de mangfoldige Former, som den optræder i. Ligesaa klart er det, at Manglen paa Redskaber i høj Grad maa indskrænke Arbejdets Produktivitet. Dersom Landbrugeren maa benytte Plejl fordi han mangler Tærskemaskine, og Væveren er henvist til at benytte Haandvæv o. s. v., saa kan Næringsflidens Afkastning kun være forsvindende liden mod, hvad den er, naar den understøttes af Kapital i Skikkelse af Nutidens bedste Redskaber. For at kunne gennemføre den overordentlige Deling af Arbejdet, som er saa ejendommelig og nødvendig for høj Civilisation, maa endvidere en stor Mængde Fornødenheder af alle Slags stadig holdes paa Lager eller i Mellemhandel. For at sætte Indbyggeren i et civiliseret Samfund istand til efter Behag at ombytte deres Arbejde med det, der udføres af Folk i alle Verdens Hjørner og Kanter, maa der være Oplag af Varer i Butiker, Pakhuse og Jernbanevogne, paa samme Maade som der, naar hver Indbygger i en stor Stad til enhver Tid skal kunne tage sig et

Glas Vand, i Byens Vandbeholdere maa findes Millioner og atter Millioner Potter Vand, som ledes milevidt derhen gennem Rør.

Men at sige, at Kapitalen begrænser Næringsflidens Former eller Produktivitet, er noget ganske andet end den gængse Paastand, at Kapitalen i det hele taget sætter Skranke for Udøvelsen af Arbejde. Kapitalmangel kan muligvis indsnævre Næringsflidens Former og formindske dens Givtighed; men dermed er ikke sagt, at der uden Kapital ikke kunde findes nogen Næringsflid, lige saa lidt som man kan sige, at der uden Maskinvæv ikke kunde findes Vævning, uden Symaskine ingen Syning, eller at der paa en øde Ø som Robinson Crusoe's ikke kunde arbejdes, fordi der ikke kunde finde nogen Omsætning Sted.

Tillige er det noget ganske andet at sige, at Kapitalen *kan* begrænse Næringsflidens Former og Givtighed, end at sige, at den gør det. Thi de Tilfælde, i hvilke det med Rette kan siges, at et Lands Kapital sætter en saadan Skranke, vil sikkert ved nærmere Eftersyn vise sig at eksistere mest paa Papiret. Det er tydeligt, at i et Land som Mexiko eller Tunis vil en større og mere almindelig Anvendelse af Kapital betydelig forandre Næringsflidens Former og forøge dens Produktivitet umaadelig; og det bliver ofte sagt om saadanne Lande, at de trænger til Kapital for at udvikle deres Hjælpekilder. Men ligger der ikke noget bag ved? Er det ikke Regeringens Rovgerrighed og Misbrug, Ejendommens Usikkerhed og Folkets Uvidenhed, som hindrer Samling og Brug af Kapital? Ligger ikke den virkelige Skranke i disse Forhold og ikke i Mangelen paa Kapital, — som ikke vilde blive brugt, selv om den fandtes der? Vi kan ganske vist tænke os et Samfund, hvor Kapitalmangel vilde være den eneste Hindring for et større Arbejdsudbytte, f. Eks. et Samfund, hvori Kapitalen er blevet ødelagt ved Krig eller Naturulykker, og maaske en ung Koloni af civiliserede Mennesker i et nyt Land. Men det er noksom bekendt hvor hurtig den sædvanlig anvendte Kapital i et f. Eks. af Krig hærget Land bliver bragt tilveje igen.

Jeg kan kun forestille mig sjeldne og forbigaaende Tilfælde, hvori Arbejdets Produktivitet virkelig indskrænkes ved Kapitalmangel. Thi uagtet der i et Samfund kan være Mennesker, som paa Grund af Mangel paa Kapital ikke kan drive deres Virksomhed saa godt, som de gerne vilde, saa er dog, saalænge der i det hele taget findes tilstrækkelig Kapital i Landet, den virkelige Skranke ikke Mangelen paa Kapital, men Mangelen paa rigtig

Fordeling af Kapitalen. Naar uretfærdige Love fratager Producenten den Formue, som han vilde bruge i Produktionens Tjeneste, og udleverer den til Folk, som lever paa Næringsflidens Bekostning, saa er det Misregering, ikke Kapitalmangel, det drejer sig om. Og ligesaa, naar det er Uvidenhed, gammel Vane o. s. v., der hindrer Brugen af Kapital. At give en Ildlænder en Cirkelsav eller en Indianerkone en Symaskine, vilde ikke forøge Afkastningen af deres Arbejde. Det er ikke Mangelen paa Sædekorn og Redskaber, som hindrer Apacherne og Siouxerne fra at dyrke Jorden. Om man i deres nuværende Tilstand gav dem al den Kapital, der findes i London, vilde den simpelthen høre op at være Kapital; thi de vilde kun anvende produktivt den uendelig lille Del, som kunde bruges til Jagt, og selv denne Del vilde de ikke anvende, førend alt spiseligt af det Forraad, der blev øst ud over dem, var fortæret. Men hvad Kapital de virkelig har Brug for, forstaar de særdeles vel at forskaffe sig, og det endog under de største Vanskeligheder. Til Jagt og Kamp har de de bedste Vaaben, som amerikanske og engelske Fabriker leverer. Først efter at være blevet civiliserede, vilde de sætte Pris paa andre Arter af Kapital, og først da vilde de være dem til nogen Nytte.

Ligeledes vilde det være en Fejltagelse at mene, at de simple og ufuldkomne Fremgangsmaader, som man benytter sig af i nye Samfund, alene skyldes Kapitalmangel. I Virkeligheden er de, som Forholdene er, de mest formaalstjenlige, idet Befolkningens Spredthed vanskeliggør Kapitalanvendelsen i større Maalestok. At samle et stort Varelager i en Købmandsbod i de afsides Skovegne vilde kun være Kapitalspild.

Ligesaa lidt som man i en Spand kan øse mere Vand end Spanden fuld, ligesaa lidt kan mere Formue anvendes som Kapital, end hvad der kræves under de forhaandenværende Omstændigheder — Folkets Kulturtrin, Bebyggelsens Tæthed o. s. v. Og jeg er tilbøjelig til at tro, at i Regelen vil dette Beløb være tilstede, at Samfundsorganismen saa at sige udsondrer det nødvendige Kapitalbeløb, paa samme Maade som den menneskelige Organisme i sund Tilstand afsondrer den nødvendige Fedtmængde.

Men selv om nu Kapitalmangel undtagelsesvis indskrænker Arbejdets Produktivitet, er det dog mere end tydeligt, at Massernes Fattigdom i de civiliserede Lande ikke skyldes Kapitalknaphed. Thi ikke at tale om, at Arbejdslønnen ingensteds naar de Grænser,

som Næringsflidens Produktivitet drager, saa er Lønnen endogsaa forholdsvis lavest, hvor der er rigeligst med Kapital. Redskaber, Maskiner o. s. v. er der aabenbart mere af i de fremskredne Lande, end hvad der virkelig anvendes; enhver Udsigt til lønnende Anvendelse bringer mere Kapital end nødvendig for Dagen. Spanden er ikke blot fuld, den løber over. Saa øjensynligt er dette, at ikke blot af uvidende Folk, men ogsaa af Mænd med stort økonomisk Ry bliver «de daarlige Tider» tilskrevet Overflødigheden paa Maskiner og Ophobningen af Kapital; ja, af Krigen, denne Kapitalødelægger, venter man sig endogsaa Opsving og Lønstigning — en Opfattelse, der besynderlig nok endog deles af mange af dem, som paastaar, at det er Kapitalen, der sysselsætter og lønner Arbejderne!

Ved tydelig at paavise, hvad Kapital virkelig er og virkelig tjener til, har vi taget det første, men ogsaa kun det første, vigtige Skridt til Løsningen af vor Opgave. Thi naar, som vi har paavist, Arbejdslønnen ikke tages af Kapitalen, saa er de herskende Teorier om Forholdet mellem Kapital og Arbejde uholdbare. — Naar hver eneste Arbejder ved sit Arbejde selv tilvejebringer de Midler, hvoraf hans Løn bestrides, da kan Arbejdernes Forøgelse ikke formindske Lønnen. Tværtimod maa, under ellers lige Vilkaar, Lønnen blive desto højere, jo flere Arbejdere der findes, da Arbejdets Produktivitet jo tiltager med Arbejdernes Antal.

Men dette nødvendige Forbehold «under ellers lige Vilkaar» leder os ind paa et Spørgsmaal, som maa undersøges og afgøres, førend vi kan gaa videre. Dette Spørgsmaal er: Har Naturens produktive Kræfter Tendens til at formindskes med de voksende Krav, som tiltagende Befolkning stiller til dem?

II

BEFOLKNING OG LIVSFORNØDENHEDER.

FØRSTE KAPITEL.

Malthus's Lære, dens Oprindelse og dens Støtter.

Bag den Teori, vi har undersøgt, ligger en anden. Den herskende Lære om Kilden til og Loven for Lønnen finder sin stærkeste Støtte i en lige saa almindelig antaget Lære — den Lære, som bærer Malthus' Navn, — at Befolkningen har en naturlig Tendens til at tiltage hurtigere end Livsfornødenhederne. Disse to Teorier danner sammenføjet det gængse Svar paa den store Opgave, vi forsøger at løse.

I det foregaaende tror jeg at have bevist, at den Lære, at Lønnen bestemmes af Forholdet mellem Kapital og Arbejdere, er saa fuldstændig grundløs, at man ikke noksom kan forundre sig over, at den har kunnet holde sig. Ganske vist er det let at forstaa, at slige Forestillinger har kunnet opstaa under Samfundsforhold, hvor Hovedmassen af Arbejdere med Hensyn til Sysselsættelse og Løn tilsyneladende er afhængig af en særskilt Kapitalistklasse, og at de har kunnet holde sig hos den store Mængde, som sjelden gør sig den Umage at skille Skin fra Virkelighed. Men det er overraskende, at en saadan grundløs Lære har kunnet blive antaget af den ene efter den anden af de mange skarpsindige Tænkere, som i dette Aarhundrede har viet deres Kræfter til den socialøkonomiske Videnskab.

Forklaringen ligger i den almindelige Antagelse af Malthus's Lære. Den herskende Lære om Lønnen er aldrig ordentlig blevet undersøgt, da den, støttet paa Malthus's Lære, syntes

Socialøkonomerne at være en selvindlysende Sandhed. Begge disse Teorier griber ind i hinanden og styrker og forsvarer hinanden. Tilsammen giver de en tilsyneladende fyldestgørende Forklaring paa de Forteelser, der fremtræder i udviklede og fremskridende Samfund, og dette har saa forhindret nærmere Undersøgelse.

Hvilken af disse to Teorier, der kan gøre Fordring paa historisk Forrang, er vanskeligt at sige. De opstaar og udvikler sig ganske naturlig ved Siden af hinanden. Og de falder saa nøje sammen og udfylder hinanden saa fuldstændig, at Buckle hovedsagelig giver Malthus Æren for at have «afgørende bevist» den herskende Lønteori derved, at han fremsatte Læren om Befolkningens Tryk paa Livsfornødenhederne. Han siger i sin «Civilisationens Historie i England»:

«Det attende Aarhundrede var næppe forbi, da det afgørende blev bevist, at Arbejdslønnen ene og alene afhænger af to Ting, nemlig Størrelsen af det Nationalfond, som alt Arbejde betales af, og Antallet af de Arbejdere, som dette Fond skal fordeles imellem. Dette store Fremskridt i vor Viden skylder vi hovedsagelig, om end ikke udelukkende, Malthus, hvis Værk om Befolkningen ikke blot sætter Tidsskel i den spekulative Tænknings Historie, men allerede har frembragt betydelige praktiske Resultater og sandsynligvis vil føre til andre endnu større.

Denne navnkundige Lære, som lige fra sin første Fremtræden har indvirket saa mægtig paa Tænkningen (og det ikke blot paa Socialøkonomiens Omraade, men ogsaa i højere Egne), blev af Malthus formuleret i den Sætning, at det er Befolkningens naturlige Tendens at fordoble sig i det mindste hvert 25de Aar og saaledes tiltage i geometrisk Progression (som 1—2—4—8—16 osv.); medens de Livsfornødenheden, som kan faaes af Jorden, under de heldigste Omstændigheder ikke kan vokse hurtigere end i aritmetisk Progression (som 1—2—3—4 osv.) og saaledes for hver 25 Aar kun tiltage med lige saa meget, som nu produceres». Helt naivt tilføjer Malthus: «De uundgaaelige Følger af disse forskellige Forøgelsesforhold er meget overraskende, naar man stiller dem sammen». Og i Kap. I stiller han dem sammen paa følgende Maade:

«Lad os anslaa Englands Befolkning til 11 Millioner, og lad os antage, at dets nuværende Produktion er tilstrækkelig til dette Antals Underhold. Efter de første 25 Aars Udløb vilde da Befolkningen være 22 Millioner, og da Midlerne til Livsophold ligeledes vilde have fordobiet sig,

vilde Forholdet mellem Befolkning og Livsfornødenheder vedblivende være det samme. I de næste 25 Aar vilde Befolkningen stige til 44 Millioner, medens Midlerne til Underhold kun vilde slaa til for 33 Millioner. . . . . Og ved Slutningen af det første Aarhundrede vilde Befolkningen beløbe sig til 176 Millioner, medens Midlerne til Underhold kun vilde strække til for 55 Millioner, saa at en Befolkning paa 121 Millioner Mennesker vilde være fuldstændig uforsørget.

Tager vi hele Jorden istedenfor blot England, kommer Udvandringsmuligheden ikke i Betragtning . . . . . Menneskeslægten vilde forøges som 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256, men Midlerne til Livsophold derimod som 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. Efter to Aarhundreders Forløb vilde Befolkningen forholde sig til Livsfornødenhederne som 256 til 9, inden tre Aarhundreder som 4096 til 13, og om to tusinde Aar vilde Misforholdet være næsten uberegneligt.

Et saadant Resultat hindres naturligvis fra virkelig at indtræffe ved den fysiske Umulighed af, at der kan gives flere Mennesker end de, som kan finde Midler til Livsophold, og Malthus drager da den Slutning, at Befolkningens Tendens til ubegrænset Forøgelse holdes i Tømme enten ved Forplantningens Indskrænkning som Følge af Selvbeherskelse eller ved de forskellige Aarsager, som forøger Dødeligheden, og som han deler i Laster og Elendighed. De Aarsager, som indskrænker Forplantningen, kalder han den forebyggende Hindring; de, som forøger Dødeligheden, den positive. Dette er den navnkundige malthusiske Lære, saaledes som han selv har udviklet den i sin «Afhandling om Befolkningen».

Det er ikke Umagen værd at dvæle ved den sofistiske Brug af geometriske og aritmetiske Forøgelsesforhold (den staar endogsaa under hin bekendte Sofisme om Haren og Skildpadden, hvori Haren i al Evighed forfølger Skildpadden uden nogensinde at naa den). Kærnen i hele Læren er, for at bruge Malthus' egne Ord, «at der i Befolkningen er en naturlig Tendens og en stadig Stræben efter at forøge sig ud over Midlerne til Livsophold.»

Malthus's Lære, saaledes som den nu opfattes, kan i sin mindst angribelige Form udtrykkes saaledes:

Befolkningen, der stadig stræber efter at forøge sig, maa, dersom den ikke holdes i Tømme, tilsidst udøve Tryk imod den ganske vist ikke faste men eftergivelige Skranke for Midlerne til Livsophold, saa det bliver mere og mere vanskeligt at tilvejebringe disse. Følgelig maa der, overalt hvor Forplantningen har havt Tid til at udøve sin Virkning, og ikke er blevet hæmmet af Forsigtighedshensyn, findes en saadan Grad af Mangel,

som er istand til at holde Befolkningen indenfor Livsopholdsmidlernes Grænser.

Uagtet denne Teori i Virkeligheden ikke er mere stridende mod Forestillingen om en ved Skaberens Godhed og Visdom indrettet harmonisk Verdensorden end den ligeglade Ikketeori, som uden videre kaster Ansvaret for Fattigdommen og dens Følgeskab over paa Forsynets uransagelige Raadslutninger, saa gør den dog i tydelige Ord Last og Elendighed til nødvendige Følger af en Naturdrift, hvortil de reneste og ømmeste Følelser knytter sig, og kommer derved i voldsomt Sammenstød med dybt rodfæstede Anskuelser, og den blev derfor lige fra sin første Fremtræden bekæmpet med en Bitterhed, hvori Iveren ofte var mere iøjnefaldende end Logiken. Men den har sejrrig bestaaet Ildprøven, og trods alle de Pile, som Fornuftgrunde, Spot og Haan og saarede Følelser har udskudt imod den, staar den den Dag idag i Tankens Verden som en Sandhed endog de maa bøje sig for, som helst ikke vilde tro paa den.

Aarsagerne til dens Sejr, Kilderne til dens Styrke er klare nok. Tilsyneladende støttet paa den uigendrivelige Sandhed, at den stadig tiltagende Befolkning tilsidst maa vokse ud over Jordens Evne til at levere Føde eller endog Plads til at staa paa, styrkes Malthus's Lære ved Analogier i Dyre- og Planteverdenen, hvor Liv overalt knuses mod de Skranker, som holder det i Tømme — Analogier, som den moderne Tænkning har givet større og større Vægt ved at udviske Grænserne mellem de forskellige Livsformer. Ligeledes bestyrkes den tilsyneladende ved mange aabenbare Kendsgerninger, som f. Eks. Fattigdommens, Lasternes og Elendighedens Fremhersken i tætte Befolkninger, den hurtige Menneskeforøgelse i Nybyggerlande og den tydelige Indskrænkning i Folkeforøgelsen i tættere befolkede Lande ved Dødeligheden i de til Mangel dømte Samfundsklasser.

Maltus's Lære giver en almen Grundsætning, som forklarer disse og lignende Kendsgerninger og forklarer dem paa en Maade, som stemmer overens med den gængse Lønteori. Denne lyder jo paa, at Lønnen synker, saa snart en Forøgelse i Arbejdernes Antal nødvendiggør en yderligere Deling af Kapitalen; efter Malthus's Lære viser Fattigdommen sig, saa snart en Forøgelse af Befolkningen nødvendiggør yderligere Deling af Livfornødenhederne. Det behøves nu ikke andet end at gøre *Kapital* ensbetydende med *Livsfornødenheder* og *Arbejderantal* med *Befolk-*

ning, (en Sammenblanding, der er meget almindelig), og de to Sætninger er gjort lige saa overensstemmende i Form, som de er det efter sit Væsen.

Ricardo gav Malthus' Lære en yderligere Støtte, idet han forklarede Jordprisernes Stigning ved at henlede Opmærksomheden paa, at Jordrenten maatte vokse, alt som den tiltagende Befolknings Behov tvang den til at dyrke stedse ringere Jord. Paa denne Maade blev der dannet et Slags Tremagtsforbund, hvorved Malthus's Lære fik stærke Støtter paa begge Sider. — Den tidligere bestaaende Lønningslære og den senere antagne Jordrentelære blev kun særskilte Eksempler paa Virkningen af den almene Grundsætning, som bærer Malthus's Navn — Lønnens Synken og Jordrentens Stigen med Befolkningens Vækst, var jo kun forskellige Former, hvorunder Befolkningens Tryk paa Livsfornødenhederne aabenbarede sig.

Dernæst stemmer Malthus' Lære godt med en Opfattelse, som i hvert Fald i ældre Lande er almindelig raadende blandt de arbejdende Klasser. For Haandværkeren og Fabrikarbejderen ligger Aarsagen til de lave Lønninger og til Vanskeligheden ved at faa Arbejde klart som Dagen i den Konkurrence, der skyldes de mange Arbejdssøgende. Og naar man kaster Blikket ind i Fattigdommens smudsige Boliger, hvad synes saa klarere, end at der er for mange Mennesker?

Men Hovedgrunden til Lærens sejrrige Fremgang er dog den, at den ikke i ringeste Maade truer nedarvede Rettigheder eller mægtige Interesser; tvært imod, den er ganske overordentlig beroligende og behagelig for de Klasser, som i Kraft af deres Rigdom har saa stor Indflydelse paa den offentlige Mening. Paa en Tid da gamle Støtter begyndte at give efter, kom den til Undsætning for de Særrettigheder, i Kraft af hvilke nogle faa beslaglægger en saa stor Del af denne Verdens Goder, idet den forkyndte en naturnødvendig Aarsag til den Nød og Elendighed, der, hvis den havde været foraarsaget af politiske Indretninger, maatte have fordømt enhver Regering, hvorunder den fandtes. M.'s «Afhandling om Befolkningen» var jo netop et Svar paa William Godwins Værk «Undersøgelse om den politiske Retfærdighed», som traadte i Skranken for Grundsætningen om menneskelig Lighed, og dens Maal var at retfærdiggøre den bestaaende Ulighed ved at vælte Ansvaret derfor over paa Skaberens Love. Heri laa egentlig intet nyt; men Tidsforholdene var saadan,

at de gjorde slige Ideer særlig tiltalende for en mægtig Klasse, hos hvem Udbruddet af den franske Revolution havde vakt en heftig Frygt for alt, hvad der rokkede ved det Bestaaende.

Nu ligesom den Gang tjener Maltus' Lære til at afvise alle Reformkrav og beskytte Egenkærligheden mod Samvittighedsnag. Den leverer en Filosofi i Kraft af hvilken den Rige i sin polstrede Kirkestol rolig kan bede Gud Fader om hans gode Gaver uden at føle Ansvar overfor den skrigende Elendighed, som raader i næste Gade. Ti Fattigdom, Mangel og Sult kan efter denne Lære hverken lægges personlig Havesyge eller sociale Misforhold til Last; de er uundgaaelige Følger af Verdenslove, som det er om ikke ligefrem ugudeligt, saa dog lige saa unyttigt at kæmpe imod som mod Tyngdeloven. Fra dette Synspunkt har den, der midt i Fattigdommen har ophobet Rigdomme, kun afgærdet sig en lille Oase mod Flyvesandet, som ellers vilde have opslugt den. Og selv om de Rige bogstavelig vilde opfylde Kristi Bud og dele med de Fattige, var intet vundet. Befolkningen vilde kun paa ny trænge op imod Grænserne for Livsfornødenhederne, og Ligheden kun blive Lighed i fælles Elendighed. Paa denne Maade afvises som haabløse de Reformer, der vilde træde de magthavende Klassers Interesser for nær. Da Moralloven forbyder at foregribe de Fremgangsmaader, hvorved Naturloven skaffer et Overskud af Befolkningen til Side og hæmmer en Tendens til Folkeforøgelse, der i og for sig var stærk nok til at pakke Menneskene sammen paa Jorden saa tæt som Sardiner i en Daase, saa kan der i Virkeligheden intet udrettes hverken ved enkeltvise eller forenede Bestræbelser, ud over at sætte sin Lid til Oplysning og præke Forsigtighed.

En Lære, som paa den ene Side stemmer overens med de fattige Klassers tilvante Tænkemaade og som paa den anden Side retfærdiggør de Riges Havesyge og de Mægtiges Egenkærlighed, maa nødvendigvis udbrede sig hurtigt og slaa dybe Rødder.

Og i de senere Aar har Malthus's Lære faaet ny Understøttelse ved den raske Omvæltning i Anskuelserne om Menneskets Afstamning og Arternes Oprindelse. Ligesom Løn- og Jordrentelærens Hjælpetropper forenede sig om at hæve Malthus' Lære til at blive anset for en Grundsandhed, saaledes har Udbredelsen af den Idé, at Udviklingen af Liv i alle dets Former sker i Kraft af tilsvarende Love, givet den en endnu højere og

uindtageligere Stilling. Darwin siger selv, at Kampen for Tilværelsen «er Malthus's Lære anvendt med mangedobbelt Kraft paa hele Dyre- og Planteriget.»

Det synes mig imidlertid ikke ganske rigtigt at sige, at Læren om Udvikling ved Naturudvalg eller ved de bedst Skikkedes Overlevelse er en udvidet Malthusianisme; thi Malthus's Lære indesluttede ikke oprindelig og indeslutter ikke nødvendigvis Fremskridtstanken i sig. Men denne blev snart føjet til den. Mc. Culloch tilskriver «Folkeforøgelsens Grundsætning» Samfundets Forbedring og Kunsternes Fremskridt og erklærer, at den Fattigdom, den afføder, virker som en mægtig Spore til Næringsflidens Udvikling, Videnskabernes Udbredelse og Opsamling af Rigdom, og at uden denne Spore vilde Samfundet hurtig synke ned i Dvale og Forfald. Hvad er vel dette andet end en Anerkendelse for det menneskelige Samfunds Vedkommende af de *udviklende* Virkninger af «Kampen for Tilværelsen» og de bedst Skikkedes Overlevelse», som jo, efter hvad Naturvidenskabens Autoriteter nu siger os, har været de Midler, Naturen har anvendt til at frembringe alle de uendelig forskellige, efter Forholdene vidunderlig afpassede Livsformer paa Jorden. Hvad er det vel andet end en Anerkendelse af den Kraft, som, hvor grusom den end kan synes, dog i Løbet af talløse Tidsaldre har udviklet Muslingen fra en endnu lavere Dyreart, Aben fra Muslingen, Mennesket fra Aben og det nittende Aarhundrede fra Stenalderen?

Saaledes støttet og tilsyneladende bevist, staar da Malthus' Lære nutildags almindelig anerkendt som en utvivlsom Sandhed, i hvis Lys alle Samfundets Foreteelser maa forklares ganske som i gamle Dage Stjernehimmelens Foreteelser forklaredes ud fra den Forudsætning, at Jorden stod stille, eller Geologiens Kendsgerninger forklaredes paa Grundlag af den mosaiske Skabelseshistorie. Den anerkendes af Politikere og socialøkonomiske Videnskabsmænd saa vel som af Fagforeninger, af Kirkeligsindede og af Materialister, af Stokkonservative og de radikaleste Radikale, ja af mange, som aldrig har hørt tale om Malthus og ikke har mindste Anelse om, hvad hans Teori egentlig er for noget.

Ikke desto mindre haaber jeg, at ligesom Grundlaget for den herskende Lønteori sank sammen for Undersøgelsens Lys,

vil ogsaa Grundlaget for denne Teori, dens Tvillingsøster, falde sammen. Ved at føre Bevis for, at Lønnen ikke tages af Kapitalen, har vi allerede løftet denne Antæus op fra Jorden.

FØRSTE KAPITEL.

Kendsgærningernes Vidnesbyrd.

Den Autoritet, hvormed Malthus' Lære fremtræder, og den almene Anerkendelse, den har, gjorde det nødvendigt at undersøge dens Grundlag og de Aarsager, der i Forening har givet den en saa overvældende Indflydelse ved Behandlingen af Samfundsspørgsmaal.

Men underkaster vi Læren selv en uforbeholden Undersøgelse, saa vil den, tror jeg, vise sige ligesaa fuldstændig uholdbar som den herskende Lønlære.

Jeg gaar lige løs paa Sagens Kærne, naar jeg siger, at hverken Erfaring eller Analogier retfærdiggør Paastanden om, at der hos Befolkningen findes nogen Tendens til at tiltage hurtigere end Livsfornødenhederne. De Kendsgærninger, der anføres som Bevis, godtgør kun, at hvor paa Grund af Befolkningens Tyndhed (som i nye Lande) eller hvor paa Grund af Formuens ulige Fordeling (som blandt de fattigere Klasser i gamle Lande) Menneskelivet gaar op i at tilvejebringe de fysiske Vilkaar for Tilværelsen, er Tendensen til Forplantning saa stærk, at dersom den holdt sig uforandret, vilde den kunne overstige Livsfornødenhederne. Men heraf kan man ikke med Rette slutte, at Tendensen til Forplantning vilde vise sig lige saa stærk der, hvor Befolkningen var tættere og Rigdommen ligelig nok fordelt til at løfte et helt Samfund op over Nødvendigheden af at vie alle Kræfter til en Kamp for den blotte Tilværelse. Og selv om man indrømmede, at Tendensen til Folkeforøgelse tilsidst maatte frembringe Fattigdom, saa var det dermed ikke afgjort, at den bestaaende Fattigdom maa tilskrives denne Aarsag, før man havde paavist, at der ikke findes andre Aarsager, der kan forklare den, — hvad der under de nuværende Love og Samfundstilstande aabenbart er umuligt.

Dette bevises til Overflod af selve «Afhandlingen om Be-

folkningen». Størstedelen af Bogen er optaget af, hvad der i Virkeligheden er en Gendrivelse af den Teori, Bogen opstiller; thi Malthus's Oversigt over, hvad han kalder de positive Hindringer for Folkeforøgelsen, viser simpelthen, at de Resultater, han tilskriver Overbefolkningen, i Virkeligheden skyldes andre Aarsager. Af alle de Tilfælde, han anfører (og han henter dem fra næsten hele Jordkloden), hvori Laster og Elendighed hæmmer Befolkningens Vækst, er der ikke et eneste, hvori Lasterne og Elendigheden kan afledes af, at Mundenes Antal er vokset hurtigere end Hændernes Evne til at føde dem; overalt viser det sig, at de skyldes samfundsskadelig Uvidenhed og Havesyge eller Misregering, uretfærdige Love eller hærjende Krige.

Og hvad Malthus ikke formaaede at bevise, har heller ikke nogen siden hans Tid bevist. Forgæves vil man gennemsøge Jordkloden og Historien fra Ende til anden efter noget Eksempel paa et Landomraade af kendelig Størrelse, hvori Fattigdom og Mangel med Rette kan tilskrives Trykket af en voksende Befolkning. Hvilke mulige Farer en ubegrænset Forøgelse af Menneskene end kan have, hidtil har de ikke vist sig; endnu har for stærk Folkeforøgelse aldrig været Menneskeslægtens Ulykke. Befolkningen skulde altid have Tendens til at overskride Grænsen for sit Livsophold! — Men hvoraf kommer det da, at denne vor Jordklode efter alle de Tusinder, ja, som man nu tror, Millioner Aar, hvori der har været Mennesker paa Jorden, endnu er saa tyndt befolket? Hvoraf kommer det da, at saa mange Arnesteder for menneskeligt Liv nu er forladte, at fordum opdyrkede Marker er bevoksede med Krat og at Vilddyret slikker sine Unger der, hvor det fordum vrimlede af flittige Mennesker?

Det er en Kendsgærning, som vi er saa tilbøjelige til at glemme, naar vi tæller vor Befolknings Milliontilvækst, men som ikke desto mindre er en Kendsgærning, at saa vidt vi kender Verdenshistorien, er Aftagning af Befolkningen ligesaa sædvanlig som Forøgelse. Om Jordens samlede Befolkning nu er større end paa noget tidligere Tidspunkt, er noget, vi kun kan fremføre Gisninger om. Siden Montesquieu i Begyndelsen af forrige Aarhundrede udtalte (hvad der sandsynligvis dengang var den almindelige Mening), at Jordens Befolkning siden vor Tidsregnings Begyndelse var aftaget betydelig, har vistnok Opfatningen forandret sig. Men de nyere Opdagelser og Undersøgelser har begyndt at vække større Tillid til de gamle Historieskriveres og

Rejsendes Fortællinger, som før har været anset for overdrevne; der er bragt Kendetegn for Dagen paa, at der tidligere har existeret tættere Befolkninger og højere Civilisationer, end man før anede, og paa at Menneskeslægten er ældre paa Jorden, end man har troet. — Vi er let tilbøjelig til at undervurdere den Befolkningstæthed, som den intensive Jorddyrkning, der var ejendommelig for de tidligere Civilisationer, er istand til at underholde, især hvor man greb til kunstig Vanding. Som man kan se af de nøje dyrkede Egne i Kina og Europa, kan en meget stor Befolkning med tarvelige Livsvaner let bestaa med meget ringe Handelssamkvem og uden at have naaet ret vidt i de Erhvervsgrene, som særtegner det moderne Fremskridt, og uden den Tilbøjelighed som moderne Befolkninger har, til at pakke sig sammen i store Byer.

Den eneste Verdensdel, som vi kan være fuldt sikre paa nu har en større Befolkning end nogensinde, er Europa; — men dog ikke alle Dele af Europa. Ganske sikkert har Grækenland, og det europæiske Tyrki, sandsynligvis ogsaa Italien havt større Befolkning end nu, og det samme kan ogsaa være Tilfældet med andre Egne.

Amerika er ogsaa vokset i Folkemængde, siden vi lærte det at kende; men denne Forøgelse er ikke saa stor, som man gærne tror. Hvor mange store Folkeslag, der har afsluttet sin Bane, hvor mange Riger der er opstaaet og faldet i «denne nye Verden, som er den gamle», kan vi blot dunkelt ane. Men Levninger af mægtige Ruiner vidner endnu om en Civilisation, der gik forud for Inkaerne, og var endnu mere storartet; midt i de tropiske Skove i Yucatan og Centralamerika findes Rester af store Byer, der var gaaet i Forglemmelse allerede før den spanske Erobring, og over en stor Del af de For. Stater er der strøet Gravhøje som viser en engang forholdsvis tæt Befolkning.

For Afrikas Vedkommende kan der ingen Tvivl være. Det nordlige Afrika kan kun have en ringe Befolkning mod hvad det havde i gamle Dage; Nildalen havde engang en umaadelig meget større Befolkning end nu, medens der Syd for Sahara ikke er noget, som tyder paa, at Befolkningen er vokset i den historiske Tid; det er snarere rimeligt, at Slavehandelen har foraarsaget en vidt udbredt Affolkning.

Hvad Asien angaar, saa er der Tegn paa, at baade Indien og Kina engang havde større Befolkning end nu. Den mærke-

ligste Forandring er dog foregaaet i Lilleasien, Syrien, Babylonien og Persien, kort sagt i de vidtstrakte Egne som maatte underkaste sig Aleksanders Erobrersværd. Hvor der engang var store Byer og vrimlende Folkemasser, er der nu kun elendige Landsbyer og ufrugtbare Ørkener.

Det er klart, at Befolkningen har havt paa et Sted Ebbe, paa et andet Sted Flod; nye Folkeslag er opstaaet, gamle gaaet til Grunde; men saa langt tilbage, som vi kan gaa uden at fortabe os helt og holdent i Gisninger, er der intet, som tyder paa en uafladelig Tilvækst, ja ikke engang noget, som klart beviser, at Menneskeslægten i sin Helhed er øget i Tidernes Løb. Bag Riger, vi dunkelt aner, ser vi utydelige Omrids af endnu mere skyggeagtige Riger. At Jordens Befolkning maa have havt sine smaa Begyndelser, lader sig med Sikkerhed antage, thi vi ved, at der var et geologisk Tidsrum, hvori der ikke kan have været Mennesker til, og vi kan ikke tænke os, at alle Mennesker opstod med ét som af de Dragetænder Kadmos saaede; men helt tilbage gennem Historien og i Oldtidsforskningens svage Lysskær skimter vi store Befolkninger. Selv i disse uendelig lange Tider har imidlertid Folkeforøgelsen ikke været stærk nok til at fylde Jorden eller blot fremkalde en øjensynlig Forøgelse af dens Befolkning i sin Helhed. I Sammenligning med sin Evne til at underholde Menneskeliv er Jorden som et Hele betragtet endnu meget sparsomt befolket.

Der gives en anden betydningsfuld Kendsgærning, som maa slaa Enhver, der retter sit Blik ud over det moderne Samfund. Dersom der virkelig er en Lov som den af Malthus opstillede, saa maa den overalt, hvor Befolkningen har naaet en vis Tæthed, være lige saa iøjnefaldende som enhver anden af de store Naturlove, der overalt er anerkendt. Hvoraf kommer det da, at vi hverken hos de klassiske Folk eller hos Jøderne, Ægypterne, Hinduerne, Kineserne eller noget andet Folk, som har grundlagt Religioner og skrevet Lovbøger, finder nogensomhelst Forskrift, der svarer til Malthus's forebyggende Hindringer?

Og saa har der jo endda eksisteret Samfund, der garanterede ethvert af sine Medlemmer Sysselsættelse og Underhold. John Stuart Mill siger etsteds, at vilde man gøre dette, uden at Staterne med det samme ogsaa regulerede Ægteskaberne og Fødslerne, vilde det medføre en almindelig Elendighed og Fornedrelse. «Disse Følger», siger han, «er saa ofte og saa klart blevet paavist,

at Uvidenhed om dem hos dannede Mennesker ikke længere er tilgivelig». Og dog synes man i Sparta, i Peru, i Paraguay at have levet i en fuldstændig Uvidenhed om disse skæbnesvangre Følger af en naturlig Tendens.

Og dersom Forøgelsestendensen er saa overvældende som Malthusianismen forudsætter, hvordan kan det da være, at Slægter saa ofte uddør, — Slægter, hvori Mangel er ukendt? Hvoraf kommer det, at uagtet der i arvelige Titler og Besiddelser ikke blot ligger en Opmuntring til at skaffe sig Afkom, men ogsaa til at bevare Kundskaben om Stamtræ og Byrd, saa uddør der alligevel i et Aristokrati som det engelske saa mange Adelsslægter, at Overhuset kun kan holdes oppe fra Aarhundrede til Aarhundrede ved nye Udnævnelser?

For at finde det enestaaende Eksempel paa en Familje, som har levet i et betydeligt Tidsrum, maa vi gaa til det uforanderlige Kina. Konfucius's Efterkommere findes endnu der og nyder særegne Forrettigheder, i det de i Virkeligheden danner det eneste arvelige Aristokrati. Ifølge den Antagelse, at Befolkningen har Tendens til at fordoble sig hvert 25de Aar, skulde de nu, 2150 Aar efter Konfucius's Død, beløbe sig til 859,559,193,106,709,670,198,710,528 Sjæle. Men istedenfor et saa utænkeligt Tal udgør de kun omtrent 22,000. Det er jo unægtelig en betydelig Forskel og endnu mere slaaende, naar man mindes, at den Anseelse, som denne Familje staar i for sin Stamfaders, «Fortidens helligste Lærers» Skyld, har forhindret Indvirkningen af de «positive Hindringer», medens Konfucius's Lærdomme indskærper alt andet end de «forebyggende Hindringer».

Nu kunde man sige, at selv denne Forøgelse er stor nok. 22,000 Mennesker, som i 2150 Aar nedstammer fra et eneste Par, er unægtelig langt under Malthus' Overslag, men kunde dog alligevel nok vække Forestilling om mulig Overbefolkning. — Efterkommernes voksende Tal er jo imidlertid ingenlunde enstydig med Forøgelse af Befolkningen. Slægtledenes Forhold til hverandre kan sammenlignes med et Fletværk eller med Diagonallinjerne i et Stykke Tøj. Gaar man ud fra et Punkt i dets øvre Del, saa følger ganske vist Øjet Linjer, som nedentil løber ud langt fra hinanden, men gaar man ud fra et Punkt nedentil, saa løber Linjerne ikke mindre fra hverandre opad.

Dog lad os gaa fra disse Betragtninger over til en mere bestemt Undersøgelse. Jeg paastaar, at de Tilfælde, man sæd-

vanlig anfører som Eksempler paa Overbefolkning, ikke kan taale en nærmere Prøvelse. Indien, Kina og Irland er de mest udprægede af disse Eksempler. I alle disse Lande er store Menneskemasser omkomne af Sult, og hele Klasser er trykket ned i forfærdelig Elendighed eller tvunget til at udvandre. Men skriver dette sig virkelig fra Overbefolkning?

Indien og Kina er langtfra de tættest befolkede Lande paa Jorden. Efter Behms og Wagners Beregninger er Indiens Befolkning kun ca. 2800, Kinas 2500 Mennesker pr. Kvadratmil, medens Belgien har 9300, England 8900 og Japan 4900. I begge Landene ligger tilmed store naturlige Rigdomskilder fuldstændig unyttede hen og Arbejdet drives paa den mest ufuldkomne Maade. Dette skyldes ikke nogen medfødt Mangel hos disse Folk; thi Hinduen er jo af samme Æt som vi selv, og Kina besad en høj Civilisation og Begyndelserne til de vigtigste moderne Opfindelser, da vore Forfædre endnu var omstrejfende Vilde. Det skyldes den Form, som Samfundsordenen har antaget i begge Lande, og som har bagbundet Produktionen og frarøvet Fliden dens Løn.

I Indien har i umindelige Tider de arbejdende Klasser ved Udsugninger og Undertrykkelser været sat i en Tilstand af hjælpeløs og haabløs Fornedrelse. Jordens Dyrkere har regnet sig selv for lykkelige, om Magthavernes Udpresninger lod dem beholde nok tilbage til at friste Livet og skaffe sig Sædekorn; Kapital kunde ingensteds samles i Sikkerhed eller anvendes i nogen videre Udstrækning til at fremhjælpe Produktionen; al Formue, som kunde vristes fra Folket, ejedes af Fyrsterne (og de var lidet bedre end Røverhøvdinger), eller ogsaa var den i deres Yndlinges Hænder og bortødsledes paa unyttig eller værre end unyttig Overdaad, medens Religionen, der var sunket ned til en kunstlet og uhyggelig Overtro, øvede det samme Tyranni over Menneskenes Sjæl, som de verdslige Magthavere over deres Legeme. Under disse Forhold var de eneste Færdigheder, der kunde gøre nogen Fremgang, de, som tjente de Stores Pragt og Overdaad. Rajahens Elefanter straalede af de mest kunstfærdig udarbejdede Guldsmykker, men Bondens Plov var kun en tilspidset Stok.

Er det ikke klart, at dette Tyranni og denne Usikkerhed har foraarsaget Indiens Fattigdom og Udsultning, og at det ikke, som Buckle mener, er Befolkningens Tryk paa Livsfornødenhederne, der har frembragt Mangelen, og Mangelen igen Ty-

ranniet? William Tenant, Præst i det Ostindiske Kompagnis Tjeneste, skriver i 1796, to Aar før Udgivelsen af Malthus' Skrifter:

I Betragtning af Indiens store Frugtbarhed er det virkelig forbavsende, hvor hyppig Hungersnød indtræder. Den skyldes aabenbart ikke nogen Ufrugtbarhed i Jordbund eller Klima; Ondet maa skrive sig fra en eller anden politisk Aarsag, og der kræves kun liden Skarpsindighed for at opdage, at denne ligger i de forskellige Styrelsers Rovgerrighed og Udpresninger. Den store Spore for Næringsfliden, Sikkerheden nemlig, er taget bort. Derfor er der ingen, som dyrker mere Korn, end hvad der netop er nødvendigt for ham selv, og det første uheldige Aar frembringer saaledes Hungersnød.

Stormogulens Styre var et Væv af Vold og Oprør, Forræderi og Straf, hvorunder hverken Handel eller Haandværk kunde trives eller Agerbruget faa nogen Art. Dette Styre efterfulgtes af en endnu elendigere Tilstand; thi Anarki er værre end Misregering. Det muhamedanske Styre var usselt nok; men Europæerne har ikke Fortjenesten af at have styrtet det. Det faldt under Vægten af sin egen Raaddenskab og er allerede bleven efterfulgt af et mangehovedet Tyranni under Smaafyrster, hvis Udsugelse af Bønderne er ligesaa grænseløs som deres Havesyge. Grundskatterne indkræves to Gange om Aaret af ubarmhjertige Banditter i Skikkelse af Soldater, som jager de ulykkelige Bønder ad Skovene til og hensynslost ødelægger eller tager med sig alt, hvad der falder i deres Smag eller tilfredsstiller deres Havesyge. Ethvert Forsøg fra Bøndernes Side paa at forsvare sig indenfor deres Landsbyers Jordvolde nedkalder blot endnu grummere Hævn over disse nyttige, men ulykkelig stillede Mennesker. De bliver da omringet og angrebet med Geværer og Kanoner, indtil Modstanden er knækket, hvorpaa de Overlevende bliver solgt og deres Boliger brændt og jævnet med Jorden. Derfor vil man hyppig finde Bønder beskæftigede med at sammenskrabe de adspredte Levninger af, hvad der igaar var deres Hjem; men oftere vil man efter en gentagen Hjemsøgelse kun finde rygende Ruiner, uden at Synet af et menneskeligt Væsen afbryder Ødelæggelsens skrækkelige Taushed.

Paa denne ubarmhjærtige Rovgærrighed, som vilde have frembragt Elendighed og Hungersnød, selv om der kun havde levet 10 Mennesker paa hver Kvadratmil og Landet havde været en Edens Have, fulgte i den første Tid af det britiske Herredømme i Indien en ligesaa ubarmhjærtig Rovgærrighed, støttet paa en ganske anderledes uimodstaaelig Magt. I sin Skildring af Lord Clive siger Macaulay derom:

«Umaadelige Formuer blev hurtigt dynget sammen i Kalkutta, medens Millioner af Mennesker blev styrtet i den yderste Elendighed. De havde været vante til at leve under Tyranni, men aldrig under et Tyranni som dette. De fandt det Ostindiske Kompagnis Lillefinger tykkere end

Surajah Dowlahs Lænder . . . Det lignede mere en Regering af onde Aander end af menneskelige Tyranner. Stundom underkastede de sig i taalmodig Elendighed. Stundom flygtede de for den hvide Mand, som deres Fædre havde været vante til at flygte for Maharattaen, og den engelske Rejsendes Bærestol blev ofte baaret gennem tause Landsbyer og Stæder, som Efterretningen om hans Ankomst havde lagt øde.»

Men den lovløse Frækhed i det tidligere engelske Styre er for længe siden tøjlet. Englands stærke Haand har givet denne store Befolkning en mer end romersk Fred; hele Halvøen er blevet gennemtrukket med Jernbaner, store Vandingsarbejder udført osv. Men ikke desto mindre har Hungersnød hyppigere og hyppigere fulgt paa Hungersnød, hærjende med bestandig større Heftighed over stadig videre Strækninger.

Er saa ikke dette et levende Bevis for Malthus's Teori? Viser det ikke, at han havde Ret, naar han paastod, at det at lukke de Sluser, hvorigennem den overflødige Befolkning bortskylles, kun er at tvinge Naturen til at aabne nye. Ja, saadan lyder den orthodoxe Forklaring. Men som man kan se af de Afsløringer, engelske Tidsskrifter nylig har bragt, er Sandheden den, at disse Hungersnød-Hærgninger, som har bortrevet Millioner, intet som helst har at gøre med «Befolkningens Tryk paa Livsfornødenhedernes naturlige Grænser.»

Indiens Millioner har bøjet Nakken under mange Erobreres Aag, men værst af dem alle er det engelske Herredømmes stadige, knugende Vægt — en Vægt, der bogstavelig trykker Millioner ud af Tilværelsen og, som engelske Forfattere har paavist det, uundgaaeligt bærer hen imod et forfærdeligt og vidtrækkende Sammenbrud. Ogsaa andre Erobrere har levet i Landet, men saa slet og tyrannisk deres Styre end var, forstod de dog Folket og blev forstaaet af det; nu derimod ligner Indien et stort Gods, som tilhører en fraværende, udenlandsk Herre. Overmaade kostbare militære og borgerlige Indretninger bliver opretholdt, ledet og styret af engelske Embedsmænd, der kun betragter deres Ophold i Indien som en Slags forbigaaende Landflygtighed; og en umaadelig Sum, der kan anslaas til mindst 360 Mill. Kr. aarlig (opkrævet i et Folk, hvor Arbejderne mange Steder er fornøjede med i gode Tider at arbejde for 12—30 Øre daglig), gaar til England i Form af Pensioner, Regeringsomkostninger osv., — en Tribut, som der ingen Erstatning kommer tilbage for. De umaadelige Summer, der er blevet anvendt paa Jern-

baner, har, som Driftsberetningerne viser, været nedlagt i uproduktive Anlæg; de store Vandingsanlæg er for Størstedelen ligesaa mislykkede som kostbare. I store Dele af Indien har Engelskmændene i Ønsket om at skabe en Grundejerklasse givet absolut Besiddelsesret over Jorden til arvelige Skattekrævere, som ubarmhjertig udplyndrer Bønderne ved opskruede Forpagtningsafgifter. I andre Egne, hvor Afgiften endnu gaar til Staten i Form af Grundskat, er Beløbene saa høje og Skatterne inddrives saa hensynsløst, at Bønderne, som selv i gode Tider lever overmaade usselt, drives i Kløerne paa rovgriske Aagerkarle. Paa Salt, der overalt er en Nødvendighedsartikel, og da særlig her, hvor man næsten kun bruger Planteføde, hviler en Skat af næsten 1200 Procent, saa at store Lag af Folket ikke kan skaffe sig det strængt Nødtørftige deraf til sig selv og sit Kvæg. Og Virkningen af den engelske Lovgivning med dens strenge Regler og dens for de Indfødte gaadefulde Fremgangsmaade har kun været at lægge et mægtigt Plyndringsredskab i Hænderne paa de indfødte Aagerkarle, som har let ved at faa Bønderne til at paatage sig Forpligtelser, som de ikke forstaar Meningen af. H. M. Hyndman viser, hvorledes der blev udført Levnetsmidler selv fra de af Hungersnød hærjede Egne til Betaling af Skatterne, og hvorledes hele Indien er underkastet en stadig og udtømmende Udsugning. For mindst en Trediedel af Landets hele Vareudførsel faar det ikke nogensomhelst Godtgørelse; det er en Tribut, som Engelskmændene i Indien sender hjem, eller Omkostningerne ved den engelske Afdeling af det indiske Styre. Han viser, at Regeringsomkostningerne er vokset umaadelig under det engelske Statsstyre, at den ubarmhjertige Beskatning af en Befolkning, der er saa ludfattig, at den store Mængde kun med Nød og Næppe kan spise sig halvmæt, berøver den dens ringe Midler til at dyrke Jorden, at Antallet af Okser (de indiske Trækdyr) tager af, og at de usle Agerbrugsredskaber falder i Hænderne paa Aagerkarle, af hvem «vi, et forretningskyndigt Folk, tvinger Bønderne til at laane til 12, 24, 60 Procent for at kunne bygge og forrente store offentlige Arbejder, som endnu aldrig har givet 5 Procent».

Nu som i tidligere Tider kan kun det mest overfladiske Syn paa Forholdene lægge Skylden for Mangelen og Hungersnøden i Indien paa Landets svigtende Evne til at yde Befolkningen dens Livsfornødenheder. Den virkelige Aarsag til Nøden

har været og er fremdeles Menneskenes Havesyge, ikke Naturens Karrighed.

Hvad der gælder Indien gælder ogsaa Kina. Ikke den tætte Befolkning, men de Aarsager, som hindrer Samfundets naturlige Udvikling og berøver Arbejdet sit fulde Udbytte, er det, som holder Millioner netop paa Grænsen af Hungersnøden og nu og da driver Millioner over Grænsen. At den hinduiske Arbejder anser sig for svært heldig, naar han faar en Haandfuld Ris, at Kineseren æder Rotter og Hunde, skyldes lige saa lidt Befolkningens Tryk, som at Australiens Indfødte æder de Orme, der findes i raaddent Træ.

Forstaa mig ret. Jeg mener ikke bare, at Indien og Kina under en højere Civilisation kunde underholde en større Befolkning; thi det vilde enhver Malthusianer underskrive. Malthus's Lære nægter ikke, at et Fremskridt i de produktive Erhverv vilde kunne skaffe en større Befolkning Underhold. Men Malthus's Teori paastaar — og det er dens Kærnepunkt —, at hvor stor et Lands Produktionsevne end er, saa gaar Befolkningens naturlige Tendens ud paa at indhente den og ved det saaledes opstaaende Tryk at afføde «den Last og Elendighed, som er nødvendig for at hindre videre Forøgelse». Jeg derimod siger, at Mangelen ingensteds med Føje kan tilskrives Befolkningens Misforhold til Frembringelsesevnen, og at de Laster og den Elendighed, som man giver Overbefolkningen Skyld for, overalt kan føres tilbage til Krig, Tyranni og Undertrykkelse, som hindrer Kundskaben fra at nyttiggøres og øder den Sikkerhed, som er nødvendig for Produktionen. Dette er tydelig nok for Indiens og Kinas Vedkommende som overalt, hvor man ikke bliver staaende ved en overfladisk Betragtning.

Irland er det af alle Europas Lande, der hyppigst anføres som det store Eksempel paa Overbefolkning. Bøndernes yderlige Fattigdom, den lave Arbejdsløn, den irske Hungersnød og den irske Udvandring bliver stadig anført som et levende Bevis for Malthus' Lære, ført lige før Øjnene af den civiliserede Verden. Jeg tror ikke, man kan anføre et mere slaaende Eksempel paa, hvorledes en forudfattet Mening kan gøre Menneskene blinde for Tingenes virkelige Sammenhæng. Sandheden er øjensynlig den, at Irland endnu aldrig har havt en saa stor Befolkning, at ikke Landets naturlige Kræfter, alt efter de produktive Erhvervs Standpunkt til enhver Tid, rundelig kunde underholde den. Paa den

Tid, da Befolkninger var størst (1840—45), havde Irland noget over 8 Millioner Indbyggere. Men en meget stor Del af dem boede i usle Rønner, var klædt i Pjalter og levede omtrent udelukkende af Kartofler. Da Kartoffelsygen kom, døde de i Tusindvis. Men var det Jordens Mangel paa Evne til ernære en saa stor Befolkning, der tvang saa mange til at leve paa denne usle Maade og udsatte dem for Hungersnød ved en eneste Afgrødes Misvækst? Tvært imod, det var den samme samvittighedsløse Havesyge, som frarøvede den indiske Bonde Frugterne af hans Arbejde og lod ham sulte ihjel midt i Naturens Overflod. Vel drog ingen ubarmhjærtig Røverskare af Skatteopkrævere plyndrende og pinende gennem Landet, men Arbejderne blev ligesaa fuldstændig udsugede af en lige saa ubarmhjærtig Skare Godsejere, mellem hvem Jorden var blevet delt som deres absolute Ejendom, uden Hensyn til Befolkningens Ret.

Hvorledes var de Produktionsvilkaar, som disse otte Millioner levede under, indtil Kartoffelsygen kom? Stillingen var en saadan, at de Ord, Tenant bruger om Indien, med Rette kan anvendes paa den: «Den store Spore for Næringsfliden, Sikkerheden nemlig, var borttaget.» Landbruget blev for største Delen drevet af Forpagtere uden fast Kontrakt, som, selv om den Afgift, der blev dem aftvungen, havde levnet dem Mulighed derfor, ikke vovede at udføre Forbedringer, der kun vilde have været Signal til en Forhøjelse af Afgiften. Arbejdet blev derfor drevet paa den mest sløsede Vis og Arbejdskraft spildt i Lediggang, som, hvis der havde været Udbyttesikkerhed, vilde være kommet til Nytte. Men selv under disse Vilkaar ernærede Irland faktisk mere end otte Millioner Mennesker. Thi selv da dets Befolkning var paa sit højeste, udførte det Næringsmidler. Ja, endog under selve Hungersnøden blev Korn og Kød, Smør og Ost transporteret til Udførsel ad Landeveje, som var indhegnet med Sultende og Døende. For denne Udførsel af Levnetsmidler eller i det mindste for en stor Del af den kom der intet igen. For saa vidt det angik det irske Folk, kunde disse Levnetsmidler lige saa godt være opbrændt eller kastet i Havet. De gik ud af Landet som Betaling til fraværende Godsejere, som en Skat, der blev Producenterne aftvunget af Folk, som ikke paa nogen Maade havde bidraget til Produktionen.

Havde derimod Jordens Dyrkere faaet Lov til at beholde og bruge den Kapital, deres Arbejde havde skabt, havde Sikkerhed

ansporet Næringsfliden og tilladt den at antage hensigtsmæssige Former, saa vilde der have været mere end nok til den største Befolkning, Irland nogensinde har haft, og Kartoffelsygen kunde være kommet og gaaet uden at berøve et eneste Menneske et ordentligt Maaltid Mad. Thi det var ikke «de irske Bønders Uklogskab», som engelske Økonomer saa koldt siger, der fik dem til at gøre Kartoflen til deres Hovedføde. Naar de irske Udvandrere kan skaffe sig noget andet, lever de ikke at Kartofler, og i de For. Stater udmærker Irlænderne sig i Retning af at lægge noget tilside for onde Dage. De levede af Kartofler, fordi de opskruede Afgifter fratog dem alt andet. Sandheden er, at Irlands Fattigdom og Elendighed aldrig med Føje har kunnet tilskrives Overbefolkning.

Mac Culloch skrev i 1838:

«Befolkningens overordentlige Tæthed i Irland er den umiddelbare Aarsag til den yderlige Fattigdom og den fortrykte Stilling hos den store Mængde af Folket. Det er ikke for meget sagt, at der i dette Øjeblik lever dobbelt saa mange Mennesker i Irland, som det med sine forhaandenværende Produktionsmidler er istand til fuldt at sysselsætte eller underholde i nogenlunde Velstand.

Irlands Befolkning i 1838 var omtrent otte Millioner. Forandrer vi nu Mac Culloch's negative Sætning til en bekræftende, skulde altsaa Irland efter Overbefolkningsteorien have været i Stand til fuldt at underholde i nogenlunde Velstand noget mindre end fire Millioner Mennesker. Nu vel, da Swift i Begyndelsen af det foregaaende Aarhundrede skrev sit «Beskedne Forslag», var Irlands Befolkning omtrent to Millioner. Da nu hverken Produktionsmidlerne eller de produktive Erhverv i Mellemtiden havde gjort noget nævneværdigt Fremskridt i Irland, saa skulde der efter Mac Culloch's egen Antagelse i 1727 have været meget mere end nogenlunde Velstand for alle de to Millioner Mennesker. Men dette var saa langt fra Tilfældet, at det irske Folks yderlige Fattigdom og fortrykte Stilling i 1727 var saadan, at Swift med skærende, sviende Ironi foreslog at bøde paa Overbefolkningen derved, at man gav Almenheden Smag for stegte Smaabørn og aarlig bragte 100,000 irske Børn til Torvs som en Lækkerbidsken for de Rige.

For den, der har sat sig ind i den Literatur, som drejer sig om den irske Elendighed, er det vanskeligt i sømmelige Udtryk at tale om den Veltilfredshed, hvormed selv i Værker af

saa højsindede Mænd som Mill og Buckle Irlands Nød og Lidelser tilskrives Overbefolkning. Jeg kender intet, som er bedre skikket til at bringe Blodet i Kog end de kolde Skildringer af det røverisk, oprivende Tyranni, som det irske Folk har været underkastet, og som ene bærer Skylden for Irlands Nød. Og dersom man ikke tager Hensyn til den Udmarvning, som, efter hvad Historien viser, overalt er Følgen af dyb Fattigdom, vilde man have vanskeligt ved at værge sig mod en Følelse af Foragt overfor et Folkeslag, der er blevet ægget saa utaalelig og endda kun i Ny og Næ har myrdet en Godsejer!

Om Overbefolkning nogensinde har frembragt Fattigdom og Hungersnød, faar være et aabent Spørgsmaal; men Irlands Nød kan lige saa lidt tilskrives denne Aarsag, som man kan give Afrikas Overbefolkning Skylden for Slavehandelen eller anse Livsfornødenhedernes Mangel paa Evne til at holde Skridt med Befolkningens Vækst for Grunden til Jerusalems Ødelæggelse. Havde Irland fra Naturens Haand været en Lund af Bananer og Brødfrugttræer og dets Kyster opfyldt af Guano-Lejer som Chincha-Øerne, vilde alligevel de Samfundsvilkaar, som har hersket der, have voldt Fattigdom og Hungersnød. Hvor kunde det være anderledes i et Land, hvor de, som frembringer, var tvungne til at arbejde under Vilkaar, som berøvede dem alt Haab, al Selvagtelse og Energi; hvor Bonden i Virkeligheden var en ussel Træl, der naarsomhelst ved et Vink kunde fordrives fra sin faldefærdige Rønne og blive en hjemløs, forsulten Omstrejfer, som ikke engang turde plukke Jordens vilde Bær eller fange en Hare. Var ikke Forarmelse og Sult en selvfølgelig Ting, hvor fraværende Godsejere tilegnede sig mindst Fjerdeparten af Jordens Nettoudbytte, og hvor Arbejderne desuden maatte underholde de i Landet bosatte Godsejere, deres Heste og Hunde, Forvaltere og Fogder, og dertil en forhadt og fjendtlig Statskirke og en Hær af Politi og Soldater, hvis Opgave det var at knuse enhver Modstand mod dette uretfærdige System? Er det ikke Ugudelighed langt værre end Ateisme, at gøre Naturlovene ansvarlige for den Elendighed, der fremkommer paa saadan Maade?

Hvad der gælder disse Tilfælde, vil ved nærmere Prøvelse vise sig at gælde i alle. Saa langt vor Viden naar, kan vi trygt benægte, at Befolkningsforøgelse nogensinde har øvet et saadant Tryk paa Livsfornødenhederne, at den har avlet Laster og

Elendighed. Hungersnøden i Indien, Kina og Irland kan lige saa lidt tilskrives Overbefolkning, som de Tilfælde af Hungersnød, der er optraadt i det sparsomt befolkede Brasilien. De Laster og den Elendighed, som Nøden afføder, kan lige saa lidt tilskrives Naturens Karrighed, som Udryddelsen af de gamle Briter og af Vestindiens Urindvaanere.

TREDJE KAPITEL.

Analogislutninger.

Vender vi os nu fra Kendsgærningernes Vidnesbyrd til de Analogier, som fremføres til Støtte for Malthus' Lære, finder vi der den samme Mangel paa Beviskraft.

De genfrembringende Kræfters Styrke i Dyre- og Planteriget — saadanne Kendsgærninger som de, at et eneste Kaninpar, dersom det blot nogle Aar beskyttedes mod sine naturlige Fjender, kunde udbrede sig over en hel Verdensdel, at kort sagt overalt i disse Riger enhver Art, hvis den ikke bliver holdt i Skranke af sine Fjenders Antal, virkelig naar til at trænge op imod de yderste Grænser for Livsfornødenhederne — anføres bestandig som Bevis for, at ogsaa Befolkningen har en saadan Tendens, og at dersom den ikke holdes i Tømme paa anden Vis, maa der nødvendigvis derved fremkaldes en saa lav Arbejdsløn og en saadan Mangel, at Folketallet holdes indenfor Livsfornødenhedernes Grænse.

Men gælder virkelig denne Analogi? Formeringskraftens større Styrke i Plante- og Dyreriget, den Kendsgærning, at alt det, som tjener til at opholde Menneskelivet, er i Stand til at forøge sig mangefold — nogle Arter mange tusende, andre endog Millioner Gange — medens Mennesket kun fordobler sit Antal, tyder da snarere paa, at Befolkningens Tilvækst aldrig kan overstige Livsfornødenhedernes, selv om den foregik saa rask som mulig. Dertil kommer, at vel trænger enhver Dyre- og Planteart op imod de grænsesættende Vilkaar, men disse er ingensteds urokkelige. Ingen Art naar den yderste Grænse for Jord, Vand og Solskin, men begrænses af sine Medbejleres og Fjenders Tilværelse og af Fødens Mængde. Mennesket kan derfor udvide

Tilværelsesgrænserne for de Arter, der tjener det til Nytte, og saaledes foraarsage at disse Arters Formeringsevne giver sig fuldt Udslag. Naar Mennesket blot skyder Høgene, saa øges de spiselige Fugles Tal, fanger han Ræve, bliver Harerne mangfoldige.

Selv om vi ikke tør antage, at den stærke genfrembringende Kraft hos Planter og Dyr er til for at de kan tjene Menneskets Behov, og at derfor de lavere Livsformers Tryk paa Livsfornøderne ikke tyder paa, at det forholder sig paa samme Maade med Mennesket, saa er der dog en Forskel, der ophæver Analogien. Af alle levende Væsener er Mennesket det eneste, som kan frigøre Formeringskræfter, som er mægtigere end dets egne, og hvorved det forsynes med Føde. Dyr og Fugle tager kun, hvad de finder; naar de har naaet Grænsen for Fødens Mængde, maa denne forøges, før de selv kan øges i Tal. Men Menneskenes Forøgelse medfører Forøgelsen af deres Næringsmidler. Var der, i Steden for Mennesker, udskibet Bjørne fra Evropa til Amerika, saa vilde der for Øjeblikket ikke have været flere Bjørne dèr end paa Columbus's Tid, thi Bjørnenes Føde vilde ikke være blevet øget ved deres Indvandring. Derimod findes nu alene i de Forenede Stater 45 Millioner Mennesker, hvor der dengang kun var nogle faa hundrede tusinde, og endda findes der nu indenfor dette Omraade mere Føde for hvert Menneske end dengang. Og det er ikke Næringsmidlernes Forøgelse som har foraarsaget denne Befolkningstilvækst, men omvendt. Der er flere Næringsmidler, simpelthen fordi der er flere Mennesker.

Deri bestaar en af Forskellene mellem Dyret og Mennesket. Baade Høgen og Mennesket æder Kyllinger, men jo flere Høge, desto færre Kyllinger, derimod jo flere Mennesker, desto flere Kyllinger. Baade Sælhunden og Mennesket æder Laks, men naar en Sælhund fanger en Laks, saa er der en Laks mindre, og forøger Sælhundene sig ud over en vis Grænse, maa Laksen aftage. Mennesket derimod kan ved kunstig Fiskeavl forøge Laksetallet udover den Mængde, det bruger, saa hvor stærkt end Menneskenes Tal vokser, bebøver det aldrig at overstige Laksenes.

Kort sagt, Livsfornødenhedernes Mængde afhænger for Menneskets Vedkommende af Mennesket selv. Mennesket kan ikke trænge op imod Grænserne for sit Livsophold, før Jordklodens Grænser er naaet. Og vel at mærke, dette gælder ikke blot det hele, men ogsaa alle Delene. Ligesom man ikke kan sænke

Overfladen i den mindste Bugt uden tillige at sænke Overfladen ikke blot i det Hav, som den staar i Forbindelse med, men i alle Verdens Have, saaledes er Grænserne for Livsfornødenhederne paa et Sted ikke Stedets Grænser, men hele Jordens. $2^1/_2$ Kvadratmil kan paa Landbrugets nuværende Standpunkt blot give nogle tusinde Mennesker Underhold, men paa de $2^1/_2$ kvadratmil, som London omfatter, lever omtrent $3^1/_2$ Millioner Mennesker. Og Byen kunde for saa vidt gærne vokse til en Befolkning paa 100 eller 1000 Millioner, thi den henter sine Livsfornødenheder fra den hele Jord, og de Grænser, Livsfornødenhederne sætter for dens Befolknings-Tilvækst, er selve Grænserne for Jordklodens Evne.

Her vil imidlertid en anden Tanke, som Malthus' Lære har en stærk Støtte i, dukke frem — Tanken om Jordens aftagende Ydeevne, om at udover et vist Punkt kaster Jorden mindre og mindre af sig i Forhold til den forøgede Anvendelse af Arbejde og Kapital (og at derfor ogsaa Vanskeligheden ved at skaffe Livsfornødenheder maa vokse med Befolkningen).

Trænger man tilbunds i Sagen, vil man imidlertid finde at det ingenlunde gælder absolut, men kun rummer en relativ Sandhed. Thi at Mennesket ikke kan udtømme eller formindske Naturens Kræfter, følger af Stoffets og Kraftens Uforgængelighed. Egentlig kan vi hverken frembringe eller forbruge. Om saa hele Menneskeslægten arbejdede i al Uendelighed, kunde den ikke øge eller formindske Summen af de Stoffer og Kræfter, hvis uophørlige Kresgang opholder alt Liv. Ligesom det Vand, vi tager fra Havet, maa vende tilbage til Havet, saaledes er den Føde, vi tager fra Naturens Forraad, fra det Øjeblik, vi tager den, paa Vej tilbage til dette Forraad. Hvad vi tager fra et begrænset Jordomraade, kan for en Tid formindske denne Jords Ydeevne, fordi Erstatning kan tilfalde anden Jord, men denne Mulighed ophører, naar der er Tale om hele Jorden. Livet opbruger ikke de Kræfter, som opholder Livet. Vi træder ind i Verden uden at bringe noget med os, og vi tager intet bort, naar vi forlader den. Fysisk set er Mennesket kun en forbigaaende Form af Stof og Kraft; Stoffet forbliver og Kraften vedvarer. Og heraf følger, at Jordens Befolkningsgrænse kun kan være den som Pladsen ligefrem sætter.

Men denne Pladsbegrænsning — denne Fare, at Menneskeslægten kan vokse ud over Muligheden til at finde Albuerum, —

er saa fjærn, at den ikke har mere praktisk Betydning for os end Isperiodens Genkomst. Men hvor fjærn og skyggeagtig den er, er det dog denne Mulighed, som giver Malthus' Lære dens tilsyneladende selvindlysende Præg. Følger vi den imidlertid videre, vil selv denne Skygge forsvinde. At Plante- og Dyreverdenen har en Tendens til at trænge op imod Rummets Grænser, beviser ikke, at det samme er Tilfældet med Mennesket.

Selv om vi ogsaa indrømmer, at Mennesket kun er et højere udviklet Dyr, ja i Slægt med Planterne og endnu den Dag idag underkastet de samme Love som Planter og Dyr, saa er der dog den Forskel mellem Mennesket og alle andre Dyr, at Mennesket er det eneste Dyr, hvis Krav vokser, alt som de tilfredsstilles, det eneste Dyr, som aldrig kan faa nok. En Okse i vore Dage stræber ikke efter mere, end Oksen gjorde, dengang Mennesket først lagde Aaget paa den. De Maager, som i den britiske Kanal svæver over den rappe Damper, kræver ikke bedre Føde eller Bolig end de Maager, som kredsede rundt Cæsars Krigsskibe, da de for første Gang landede ved Englands Kyst. Af alt, hvad Naturen frembyder, om det end er i nok saa stor Overflod, har alle levende Væsner med Undtagelse af Mennesket kun Brug for saa meget, som er nok til at tilfredsstille deres uforanderlige Behov; den eneste Brug, de kan gøre af voksende Forraad, er at formere sig.

Men ikke saaledes med Mennesket. Ganske vist trænger han ligesom Dyret først og fremmest til Føde og til Ly mod Vejr og Vind; har han dette, da gør hans Forplantningsdrift sig gældende, som ogsaa Tilfældet er med Dyret. Men dermed ophører Enheden. Dyret gaar aldrig videre, men Mennesket har kun sat sin Fod paa det første Trin af en uendelig Udviklingsstige — en Stige, som fører bort fra og ud over Dyret.

Selve de Krav, Mennesket har tilfælles med Dyret, bliver forædlede og højnede: Det raa Skjul bliver til et Hus; den gensidige Tiltrækning mellem Kønnene begynder at omformes og forfines, og det dyriske Livs tørre Stamme skyder Knop og Blomst i Former af Ynde og Skønhed. Alt som Menneskets Evne til at tilfredsstille sine Ønsker øges, vokser ogsaa hans Længsler. Vi ser det selv, hvor det holder sig nede paa lavere Omraader: Tolv Vildsvin steges paa Spid, for at den Mundfuld Kød, Antonius skal have, kan være netop tilpas; alle Naturens Riger randsages for at gøre Kleopatra end mere bedaarende.

Kommer vi til Livskravets højere Former, da ser vi vaagne hos Mennesket, hvad der slumrede i Planten og hvad der kun nu og da rørte sig i Dyret. Sjælens Øjne aabner sig, og han længes efter Viden. Han trodser Ørkenens Hede og Ishavets Storme, men ikke for Fødens Skyld; han vaager om Natten, men det er for at iagttage Stjernernes evige Kredsløb. Han føjer Møje til Møje for at tilfredsstille en Hunger og Tørst, som intet Dyr har følt.

Ud i Naturen, ind i sig selv, tilbage gennem den Taage, som skjuler Fortiden, frem gennem det Mørke, som indhyller Fremtiden, trænger den rastløse Længsel, som vaagner, naar de dyriske Behov tilfredsstillede slumrer. Bag de synlige Ting søger han de usynlige Love; han vil vide, hvorledes Jordkloden blev formet og Stjernerne sat paa Himlen, han vil følge Livets Kilder lige til deres Udspring. Og altsom da Mennesket udvikler sin ædlere Natur, opstaar i ham det endnu højere Ønske — Lidenskabernes Lidenskab, Haabet over alle Haab — det Ønske, at han, ogsaa han, maa bidrage til at gøre Livet bedre og lysere ved at tilintetgøre Mangel og Synd, Sorg og Skam. Han underkuer og tæmmer Dyret i sig, han vender Ryggen til Glædesfesterne og frasiger sig Magtens Æresposter, han overlader det til andre at dynge Rigdom sammen, at strække sig i den korte Dags varme Solskin. Han arbejder for dem, han aldrig saa og aldrig vil faa at se, for et Ry eller maaske kun for en knapt tilmaalt Anerkendelse, som først kan komme længe efter, at Jordklumperne har raslet paa hans Kiste. Han tager de stærke Tag i Fortroppen, hvor han mødes af Kulde og hvor Stenene er skarpe og Krattet tæt. Midt under Samtidens Spot og Haan, der skærer som Knive, bygger han for Fremtiden; han baner den Sti, som den fremadskridende Menneskeslægt senere kan udvide til en Alfarvej. I stedse højere Livskredse stiger hans Længsel, og en Stjerne, som staar op i Østen, leder ham videre. Og se, Menneskets Puls banker med Guddoms-Længsler — gærne hjalp han til at bane Solenes Gang!

Er ikke Kløften for vid til, at Analogien skulde kunne spænde over den? Aabn fuldere Livsbetingelser, og Dyret kan kun *formere* sig; Mennesket vil *udvikle* sig. Hos den ene kan Udvidekraften kun øge Enkeltvæsnernes Antal, hos den anden vil den uundgaaelig stræbe efter at udvikle Tilværelsen til højere Former og rigere Kræfter. Mennesket er et Dyr, men et Dyr

plus noget andet. Det er Sagnenes Verdenstræ, hvis Rødder hviler i Jorden, men hvis Top skyder blomstrende op i Himlen.

Hvorledes den end vendes og drejes, viser det sig, at den Tankeslutning, der ligger til Grund for Læren om Befolkningens stadige Tendens til at trænge op mod Livsfornødenhedsgrænsen, har afgørende Brist. — Det er en ren Synsskuffelse af samme Art som den, der længe hindrede Mennesket i at indse, at Jorden er rund og bevæger sig, en Indbildning lig den, at hvad der er under os paa den anden Side Jordkloden maa styrte ud i Verdensrummet.

For saa vidt man overhovedet kan drage nogen Slutning fra Kendsgærninger og Analogier paa dette Omraade, saa maa det være den, at Loven for Befolkningens Forøgelse frembyder lignende skønne Tilpasningsforhold, som Forskningen allerede har paavist indenfor andre Naturlove, og at vi har lige saa liden Grund til at antage, at Forplantningsdriften under naturlig Samfundsudvikling har Tendens til at frembringe Elendighed og Laster, som vi vilde have til at antage, at Tyngdekraften vil slynge Maanen ned paa Jorden, eller til af den Omstændighed, at Vand i Almindelighed bliver tungere ved Afkøling, at drage den Slutning, at ved enhver Frost maatte Floder og Søer bundfryse og Jordens tempererede Zoner følgelig blive ubeboelige. At der foruden Malthus' positive og forebyggende Hindringer endnu findes en tredje, der gør sig gældende overalt, hvor Velstanden øges og det aandelige Liv udvikles, det er der mange velbekendte Forhold, som peger paa. Det er en Kendsgerning, at Antallet af Fødsler forholdsvis er større i Nybygder, hvor Kampen med Naturen giver ringe Lejlighed til Aandsliv, ligesom ogsaa i de ældre Landes Fattigklasser, som midt i Rigdommen maa friste en næsten dyrisk Tilværelse, end den er i Samfundsklasser, som tiltagende Velstand har bragt sikkert Udkomme, Fritid, Hygge og et indholdsrigere Liv. Denne Kendsgærning, der har fundet Udtryk i det engelske Ordsprog «Rigmand Lykke, Fattigmand Børn», blev ogsaa iagttaget af Adam Smith, som fortæller, at det ikke er ualmindeligt i de skotske Højlande at finde en fattig, forsulten Kvinde, som har været Moder til 23 eller 24 Børn; Forholdet er i det Hele taget saa iøjnespringende, at det kun behøver i Forbigaaende at nævnes.

Dersom den virkelige Befolkningslov er saaledes, som dette synes mig at pege paa, saa er Tendensen til Forøgelse ikke ens-

formig; den er stærk der, hvor større Folkemængder vilde betyde forøget Velvære, og hvor Slægtens Vedvaren er truet af den Dødelighed, som ugunstige Forhold medfører, men formindskes, saa snart en højere Udvikling af det enkelte Menneske bliver mulig og Slægtens Vedvaren er sikret. Med andre Ord, Befolkningsloven er afhængig af Aandsudviklingens Love, og nogen Fare for, at der skulde blive sat menneskelige Væsener ind i en Verden, hvor der ikke kan blive sørget for dem, opstaar ikke af Naturnødvendighed, men af sociale Misforhold, som fordømmer Mennesker til Mangel midt i Rigdommen. Sandheden af dette haaber jeg vil blive afgørende bevist, naar vi først har ryddet Grunden og kommer til at opspore de virkelige Love for Samfundsudviklingen. Men herom senere. Er det blot lykkedes mig at godtgøre, at Malthus' Lære ikke kan bevises ved de Grunde, som anføres til dens Understøttelse, saa er det for Øjeblikket tilstrækkeligt. I næste Kapitel agter jeg at gaa over til det positive Bevis og godtgøre, at den staar i Modstrid til Kendsgærningerne.

FJERDE KAPITEL.

Gendrivelse af Malthus's Lære.

Det er ikke vanskelig at sætte Malthus' Befolkningstheori paa den sidste og afgørende Prøve, Kendsgærningernes. Spørgsmaalet om, hvorvidt Befolkningens Forøgelse nødvendigvis maa nedtrykke Lønnen og frembringe Nød, er aabenbart ensbetydende med Spørgsmaalet om, hvorvidt den nødvendigvis maa formindske den Formuesmængde, som en vis Mængde Arbejde kan frembringe.

Det er dette, den herskende Lære paastaar. Den antager, at jo mere man kræver af Naturen, desto mindre gavmild er den, saa at det dobbelte Arbejde ikke kan give det dobbelte Produkt, og at følgelig Befolkningens Forøgelse maa have Tendens til at nedtrykke Lønnen og medføre dybere Armod. John Stuart Mill udtrykker den samme Tanke paa følgende Maade:

> Paa et hvilketsomhelst Civilisationstrin gælder det, at et større Antal Mennesker kan ikke blive saa godt forsørget som et mindre. Naturens Karrighed, ikke Samfundets Uretfærdighed er Aarsagen til den Straf, der

følger Overbefolkning. En uretfærdig Fordeling af Formuen forværrer ikke Ondet, men gør det i det højeste noget tidligere følbart. Det hjælper ikke at sige, at alle Munde, som Menneskeslægtens Forøgelse bringer ind i Tilværelsen, bringer to Hænder med sig. De nye Munde kræver lige saa megen Føde som de gamle, men Hænderne frembringer ikke saa meget. Dersom alle Produktionsmidler var hele Folkets Fælleseje og alle Produkter fuldstændig ligelig fordelt, og dersom i et saaledes indrettet Samfund Fliden var lige saa virksom og Udbyttet lige saa stort som nu, saa vilde der ganske vist findes nok til at bringe hele den nuværende Befolkning i en overordentlig Velstand. Men naar denne Befolkning havde fordoblet sig, som den under Folkets nuværende Vaner og med en saadan Opmuntring utvivlsomt vilde gøre i Løbet af godt tyve Aar, hvordan vilde saa dens Vilkaar være? Dersom ikke de produktive Erhverv samtidig havde gaaet frem i en næsten eksempelløs Grad, saa vilde den daarligere Jord, man maatte gribe til, og den mere møjsommelige og daarlig lønnende Dyrkning, man maatte anvende paa den bedre Jord, for at kunne skaffe en saa meget talrigere Befolkning Føden, med uundgaaelig Nødvendighed gøre hvert Menneske i Samfundet fattigere end før. Dersom Befolkningen vedblev at vokse i samme Maalestok, vilde der snart komme en Tid, da ingen havde mere end det nødvendigste, og snart efter ikke engang det, saa Døden tilsidst vilde sætte en Grænse for al videre Forøgelse.

Alt dette benægter jeg. Jeg paastaar, at netop det modsatte er Sandhed. Jeg paastaar, at paa hvilketsomhelst givet Civilisationstrin kan et større Antal Mennesker blive bedre forsørget end et mindre. Jeg paastaar, at Samfundets Uretfærdighed, ikke Naturens Karrighed er Aarsagen til den Mangel og Elendighed, som tilskrives Overbefolkning. Jeg paastaar, at medens de nye Munde ikke kræver mere Føde end de gamle, kan de Hænder, de bringer med sig, under naturlige Forhold producere mere. Jeg paastaar, at hvor der hersker Lighed maa Befolkningens naturlige Forøgelse stadig have en Tendens til at gøre hvert Menneske rigere istedenfor fattigere. Jeg stiller saaledes Paastand skarpt mod Paastand. Kendsgærningernes Prøvelse maa nu afgøre Sagen. — Men læg vel Mærke til, at det Spørgsmaal, hvorom vor Undersøgelse egentlig drejer sig, er ikke: paa hvilket Befolkningstrin frembringes der flest Livsfornødenheder? men derimod: hvilket Befolkningstrin fremviser den største formuefrembringende Kraft. Thi Evnen til at frembringe en hvilken som helst Art af Formue er ensbetydende med Evne til at frembringe Livsfornødenheder, og Forbrug af Formue i hvilken som helst Form ensbetydende med Forbrug af Livsfornødenheder. Der kræves gennemsnitlig lige saa meget Arbejde til at frembringe et Diamantsmykke som til at producere saa og saa mange

Tønder Mel af samme Værdi. En Væddeløbshests Røgt og Underhold kræver Arbejde og Bekostning, som kunde forslaa til mange Arbejdsheste. Og at holde et Regiment Soldater vil sige det samme som at rette et Arbejde, der kunde underholde mange tusinde Mennesker, paa uproduktive Formaal. En Befolknings Evne til at frembringe Livsfornødenheder maa derfor ikke maales efter de Livsfornødenheder, som faktisk frembringes, men efter dens hele produktive Kraft.

Spørgsmaalet er altsaa nu dette ligefremme: Aftager den relative Formuefrembringelseskraft, alt som Befolkningen tiltager? Kendsgærningerne er saa tydelige, at man blot behøver at rette Opmærksomheden paa dem. Vi har i nyere Tid set mange Lande tiltage i Folkemængde. Har de ikke samtidig tiltaget endnu hurtigere i Velstand? Forholder det sig t. Eks. ikke saa, at medens de For. Staters Befolkning har fordoblet sig hvert 29. Aar, har Formuen fordoblet sig i langt kortere Tid. Er ikke, under for øvrigt ensartede Forhold, det tættest befolkede Land ogsaa det rigeste? Er ikke vore østlige Stater rigere end de mere sparsomt befolkede vestlige Stater? Er ikke England, hvor Befolkningen er endnu tættere, ogsaa i Forhold rigere? Hvor ruttes der mest med Formue til uproduktive Formaal — kostbare Bygninger, Lystyachter osv. —; hvor finder man flest af saadanne Folk, som underholdes af den almindelige Produktion uden at de selv udrette produktivt Arbejde: Fine Dagdrivere og grove, Tyve, Politimænd, Tjenere, Sagførere, Forfattere og lignende? Er det ikke netop der, hvor Befolkningen er tæt? Hvorfra er det, Kapitalen kommer strømmende for at søge fordelagtig Anvendelse? Kommer den ikke fra de tæt befolkede Lande til de sparsomt befolkede? Alt dette viser uimodsigelig, at Formueproduktionen ved en vis Mængde Arbejde tiltager, alt som Befolkningen øges i Tal.

Lad os tage et særskilt Tilfælde, et Tilfælde, der ved første Øjekast synes bedre end noget andet at understøtte den gængse Theori, — et Samfund, hvor Lønnen er sunket stærkt, medens Folkemængden er vokset betydelig, og hvor det er en aabenbar Kendsgærning, at Naturens Gavmildhed er aftaget. Dette Samfund er Kalifornien. — Da den første Indvandringsbølge skyllede over Kalifornien, fandt den et Land, hvor Naturen var i det gavmildeste Lune. Aartusinders glitrende Bundfald kunde med det simpleste Værktøj samles paa Flodernes Bredder og Banker i

saadan Mængde, at man tiljævns kunde have en Dagløn af 16 Dollars. De med saftigt Græs bevoksede Sletter vrimlede af talløse Hjorder af Heste og Kvæg, saa talrige, at det stod enhver frit for at lægge sin Sadel paa en ny Hest eller at dræbe en Okse, dersom han trængte til et Stykke Kød, naar han kun efterlod Ejeren Huden. Fra de rige Marker, som først kom under Dyrkning, skød efter blot Pløjning og Saaning en saadan Afgrøde frem, som vel i det hele ikke kan vindes i ældre Lande eller ialfald kun ved den rigeste Gødskning. Midt i denne Naturens Gavmildhed var i disse Kaliforniens tidligere Dage Løn og Rente højere end nogensteds ellers i Verden.

Denne Naturens jomfruelige Gavmildhed er senere uophørlig veget for de større og større Krav, som en stigende Befolkning har sat til den. Daarligere og daarligere Guldgraver-Pladser er blevet taget under Behandling, indtil der nu ikke er flere at finde, som er værd at tale om, og Guldminedriften nu kræver megen Kapital og er vanskelig og risikabel. Landmændene har maattet begynde at benytte Gødning, og der lægges Jord under Ploven, som uden kunstig Vanding næppe kan give Afgrøde tre Aar af fire. Samtidig er Løn og Rentefod stadig gaaet nedad. Mange arbejder nu gladelig en hel Uge for mindre, end de før forlangte om Dagen, og Penge udlaanes til en Rente for Aaret, som man engang næppe vilde have fundet overdreven for Maaneden. Er nu Sammenhængen mellem Naturens formindskede Ydeevne og den lavere Løn ikke en Sammenhæng af Aarsag og Virkning, saa Lønnen er lavere, fordi Arbejdet er mindre givtigt?

Tværtimod! Arbejdets Produktivitet er ikke mindre i 1879 end den var i 1849, men sikkert større. Tager man i Betragtning hvor umaadelig Arbejdets Ydeevne er forøget ved Anlæg af Veje og Jernbaner, Indførelsen af Maskiner osv., tror jeg ikke nogen kan nære Tvivl om, at Arbejdet nu giver langt større Udbytte end dengang man havde de aabne Guldlejer og den jomfruelige Jordbund. Forøgelsen i den menneskelige Faktors Kraft har mere end opvejet Nedgangen i Naturfaktorens. At det forholder sig saa, kan ses af, at Forbruget nu er langt større end den Gang, i Forhold til Arbejdernes Antal. Medens Befolkningen den Gang næsten udelukkende bestod af Mænd i deres bedste Alder, bestaar den nu for en stor Del af Kvinder og Børn, og tilmed er Overdaaden steget langt mere, end Lønnen er falden. Hvor de bedste Huse før var Pap- eller Sejldugs-

Hytter, finder der nu Boliger, der i Pragt kappes med europæiske Paladser, Vogne med livréklædte Tjenere ses nu paa San Franciskos Gader, og Lystyachter i dens Havn; — kort sagt, i alle Retninger finder man de mest slaaende Beviser paa, at Produktionen er tiltaget med endnu større Hurtighed end Befolkningen, og at naar Folk har mindre end før, saa skyldes dette kun den større Ulighed i Fordelingen.

Og saaledes overalt: De rigeste Lande er ikke de, hvor Naturen er yppigst, men de, hvor Arbejdet drives med størst Kraft, — ikke Mexiko, men Massachusetts, ikke Brasilien, men England. De Lande, hvor Befolkningen er tættest og trykker haardest paa Naturens Ydeevne, er under ellers lige Forhold ogsaa de, hvori man kan anvende mest til Luxusbrug, og hvor der findes Overflod paa Kapital, saa de f. Eks. i Krigstilfælde, kan taale det største Kapitalafløb. I et nyt Land er hele Kraften sat ind paa at producere; alle arbejdsføre Mennesker er med i Frembringelsesarbejdet. Der findes ingen Fattiglemmer eller rige Lediggængere, ingen udelukkende literær eller videnskabelig Klasse, ingen Forbryderklasse, som lever af at røve fra Samfundet, eller Politihære til at beskytte det. Men skønt hele Samfundets Kraft saaledes staar i Produktionens Tjeneste, er der dog ikke Raad til et Forbrug som det, der finder Sted i de gamle Lande. Vel kan alle tjene Føden, men faa eller ingen kan leve i noget, man i ældre Lande vilde kalde Luksus eller blot Velvære. — Altsaa er i de ældre Lande Forbruget forholdsvis større, uagtet forholdsvis mindre Arbejde anvendes produktivt: færre Arbejdere frembringer mere.

Man kunde imidlertid indvende, at ældre Landes overlegne Rigdom ikke maa tilskrives overlegen Produktionsevne, men den Ophobning af Formue, som de nye Lande endnu ikke har havt Tid til at gøre.

I Virkeligheden lever dog Samfundene (ligesom den alt overvejende Del af Enkeltmenneskene) fra Haand i Mund. Formue er ikke holdbar. Jordens Raastoffer, som jo, naar de ved Arbejdet er blevet bragt i brugelig Form, udgør Formue, er bestandig paa Tilbagevejen til deres oprindelige Tilstand. Nogle Slags Formue varer kun nogle faa Timer, andre nogle faa Maaneder eller Aar; og der er meget faa, som kan gaa over fra den ene Slægt til den anden. Tænker man sig Arbejdet i et Land standsèt, vilde Formuen forsvinde næsten lige saa hastig, som

Straalen i et Vandspring vilde standse, naar der lukkedes af for Vandet. Men lad Arbejdet igen komme i Virksomhed, og der vil næsten øjeblikkelig opstaa Formue paany. I Chikago er der for Tiden ikke mindre Formue, fordi den store Brand lagde Byen i Aske i 1870. Paa de afsvedne Tomter har der under Arbejdets Haand rejst sig endnu prægtigere Bygninger, og den Fremmede, som gaar gennem disse storartede Gader, vilde ikke kunne ane, at for nogle faa Aar siden laa alting sort og øde. At Formuen saaledes stadig nyskabes, er iøjnefaldende i enhver ny By. Ingen, som har set Melbourne eller San Francisko, kan tvivle paa, at dersom Englands Befolkning blev ført over til Ny-Zeeland, men efterlod hele sin ophobede Formue, vilde Ny-Zeeland snart være lige saa rigt som England nu er; og omvendt, at dersom Englands Befolkning svandt ind til det ringe Tal, som Ny-Zeeland har, vilde den trods sin ophobede Formue snart være lige saa fattig. Ophobet Formue synes med Hensyn til Samfundsorganismen at spille en lignende Rolle som Forraadsnæring for Legemet. Et vist Maal af ophobet Formue er nødvendigt og kan til en vis Grad tages i Brug i Nødstilfælde; men den Formue, der er produceret af tidligere Slægter, kan lige saa lidt bidrage til Nutidens Forbrug, som den Mad, man spiste ifjor, kan give Arbejdskraft idag.

Men selv bortset herfra er det klart, at større Formueoplag blot kan forklare det større Forbrug i saadanne Tilfælde, hvor den ophobede Formue tager af. Men den Fremskridts-Tilstand, som betegnes ved Befolknings-Øgelse, giver sig jo tydelig nok tilkende ved en forøget Ophobning af Formue, ikke blot i det hele taget men ogsaa forholdsvis. — Befolknings-Tilvækst, saa vidt den endnu noget Steds er gaaet, betyder altsaa ikke Formindskelse, men Forøgelse af den gennemsnitlige Produktion.

Aarsagen hertil er klar: Selv om Befolkningens Tilvækst svækker Produktionens Naturfaktor, ved at man tvinges til at tage daarligere Jord i Brug osv., saa vokser dog den menneskelige Faktors Kraft saa overordentlig, at det mere end opvejer Tabet. Tyve Mand, som arbejder sammen, hvor Naturen er karrig, kan producere over tyve Gange saa megen Formue, som én Mand kan producere der, hvor Naturen er allermest gavmild. Jo tættere Befolkning, desto mere økonomisk Produktion. Derfor er netop den fuldstændige Modsætning til Malthus's Lære Sandhed: indenfor de Grændser, vi har al Grund til an antage, at

der overhovedet vil ske Befolkningsforøgelse, kan paa ethvert Civilisationstrin et større Antal Mennesker producere forholdsvis mere, og bedre skaffe sig Udkommet, end et mindre Antal kan.

Kan noget være klarere, end at Aarsagen til den Armod, der trives i selve Civilisationens Midtpunkter, er ikke de produktive Kræfters Svaghed? I de Lande, hvor Fattigdommen er dybest, er de produktive Kræfter øjensynlig stærke nok til, dersom de blev fuldt anvendt, at skaffe selv de ringeste ikke blot Velstand, men endog Overflod. Kriserne, Værkflidens Lammelse, skyldes øjensynlig ikke Mangel paa Produktionskraft. Hvad der end er i Vejen, er Fejlen tydeligvis ikke bristende Frembringelsesevne.

Malthus's Theori, der giver Frembringelsesevnens Formindskelse Skylden for Nøden, kan da øjensynlig ikke forklare Misforholdet. Denne Teori staar fuldstændig i Strid med alle Kendsgærninger. Den er ikke andet end et vilkaarligt Forsøg paa at give Guds Love Skylden for Tilstande, som vi tør antage i Virkeligheden skriver sig fra menneskelig Misordning. At det er saa, vil blive soleklart, naar vi faar paavist, *hvad* det da er, som fremavler Fattigdom i den voksende Rigdoms Skød.

III

FORMUESFORDELINGENS LOVE.

FØRSTE KAPITEL.

Undersøgelsen kan indskrænkes til Lovene for Formuesfordelingen; disse Loves nødvendige Sammenhæng.

Jeg tænker den foregaaende Undersøgelse fuldstændig har bevist, at den Forklaring, som man i Socialøkonomiens Navn sædvanlig giver af Fremskridtets og Fattigdommens Sammenhæng, aldeles ikke er nogen Forklaring.

Hidtil har vi da kun gjort Sagen endnu mere forviklet. Vi har omstyrtet en Theori, som dog gav en Slags Forklaring, men derved tilsyneladende kun gjort Kendsgærningerne endnu mere uforklarlige. Vor Stilling svarer til om man paa en Tid, da det ptolemæiske System endnu stod i Anseelse, havde bevist, at Solen og Stjernerne ikke drejer sig om Jorden. Omvekslingen af Dag og Nat og Himmellegemernes tilsyneladende Bevægelse vilde da have staaet uforklarede, og den gamle Theori vilde derfor ufejlbarlig igen være kommen til Magten, saa fremt ikke en bedre var traadt i dens Sted. Vor Undersøgelse har ført os til den Slutning, at enhver produktiv Arbejder frembringer sin egen Løn, og at en Forøgelse i Arbejdernes Antal egentlig skulde forøge hver enkelts Løn; men alligevel viser de øjensynlige Kendsgærninger, at der er mange Arbejdere, som ikke kan finde lønnende Beskæftigelse, og at en Tilvækst i Arbejdernes Tal medfører Nedgang i Lønnen. Kort sagt, vi har bevist, at Lønnen burde være højest der, hvor den i Virkeligheden er lavest.

Men vi har ikke desto mindre gjort et Fremskridt. Næst

efter at finde det, man søger, er det bedst at opdage, hvor det er unyttigt at søge. Saa meget er nu i det mindste klart, at den Aarsag, som tvinger Hovedmassen af Producenter til at nøjes med saa lidet, ikke er Kapitalens Knaphed, heller ikke Utilstrækkeligheden af de Naturkræfter, som er Arbejdets Grundlag. Da Aarsagen altsaa ikke kan findes i de Love, som begrænser Produktionen, saa maa den søges i de Love, som bestemmer Fordelingen. Lad os altsaa gaa over til disse.

Det vil være nødvendigt at gennemgaa hele Fordelingsspørgsmaalet i sine Hovedtræk. For at opdage den Aarsag, som jævnsides med Befolkningens Forøgelse og Erhvervs-Fremskridt gør de lavere Klassers Fattigdom dybere og dybere, maa vi finde Loven for hvor stor Del af Produktet der tilfalder Arbejdet som Løn. Og for at finde Arbejdsløn-Loven (eller i det mindste for sikkert at kunne vide, om vi har fundet den) maa vi ogsaa udfinde de Love, som bestemmer Størrelsen af saavel Kapitalistens som Grundejerens Parter, thi da Jord, Arbejde og Kapital er de samvirkende Kræfter i Formuesproduktionen, er det mellem disse tre, Produktet maa deles.

Som bekendt bliver en Del af, hvad der frembringes, taget af Regeringen i Form af Skatter. Men herfra kan vi paa dette Sted se bort. Vi kan betragte Skatterne som et saa og saa stort Minus i Produktionen. Paa samme Vis kan vi ogsaa behandle det, som visse Monopoler sluger (hvad vi i et følgende Kapitel skal tale nærmere om, og hvad der er som en Slags privat Beskatning). Først naar vi har fundet Fordelingens Love, kan vi faa et Overblik over, hvorledes Beskatningen virker paa dem.

Vi maa selv opdage Fordelingslovene eller i det mindste to af de tre, Thi at de, i det mindste som et hele, ikke er blevet rigtig opfattet af den herskende Socialøkonomi, det kan man tydelig se af alle dens Hovedværker; ja, det fremgaar allerede af de Betegnelser, der bruges i dem. — I alle socialøkonomiske Værker bliver der sagt os, at Produktionens tre Faktorer er Jord, Arbejde og Kapital, og at Produktet i sin Helhed oprindelig deles i tre tilsvarende Parter. Der kræves derfor tre Udtryk, hvoraf ethvert klart skal betegne en af disse Parter med Udelukkelse af de andre. «Jordrente» udtrykker, saaledes som den defineres, klart nok den første Part, den, som tilfalder Grundejerne, «Løn» ligeledes den anden Part, Arbejdets. Men hvad det tredie Udtryk angaar, Navnet paa Kapitalens Part,

hersker der i de toneangivende Værker den mest forbausende Forvirring.

Af gængse Ord er «Rente» det, som træffer nærmest; thi som det sædvanlig benyttes, udtrykker det Vederlag for Benyttelse af Kapital med Udelukkelse af al Tanke paa Arbejdet ved Kapitalens Anvendelse og den dermed forbundne Risiko. Ordet «Profit» er, som det sædvanlig bruges, næsten ensbetydende med Overskud, og indbefatter ofte Indtægter, som egentlig er Jordrente, og endvidere næsten altid Indtægter, som egentlig er Arbejdsløn, saa vel som Risikopræmie. Vil man derfor ikke fuldstændig gøre Vold paa Ordets Betydning, kan man ikke i Socialøkonomien anvende det til at betegne den Part, der tilfalder Kapitalen, i Modsætning til dem, der tilfalder Arbejdet og Grundejerne.

Alt dette erkendes ganske vist i de socialøkonomiske Hovedværker. Adam Smith f. Eks. udvikler paa en træffende Maade, hvorledes Løn og Erstatning for Risiko udgør en betydelig Del af Profiten, idet han peger paa, hvorledes f. Eks. Detailhandlernes store Profit i Virkeligheden er Løn for deres Arbejde og ikke Renter, og hvorledes den store Vindst, man sommetider faar i vovelige Foretagender, som f. Eks. Smugling, i Virkeligheden kun er Erstatning for Risiko. Følgelig kan Ordet Profit ikke benyttes, hvor Talen er om Formuefordelingens tre Faktorer.

At tale om Formuens Fordeling i Rente, Løn og Profit er i Smag med at tale om Menneskeslægtens Inddeling i Mænd, Kvinder og Mennesker. Men ikke desto mindre sker dette til største Forvildelse for Læseren i alle de socialøkonomiske Hovedværker. Først deler de udtrykkelig Profit i Løn for Forretningens Ledelse, Godtgørelse for Risiko og Kapitalrente, — og siden taler de om Fordelingen af Formuen mellem Jordrente, Arbejdsløn og Kapital*profit*.

Jeg tvivler ikke paa, at der er Tusinder af Mennesker, som forgæves har brudt deres Hoved med denne Udtryksforvirring og i Fortvivlelse har opgivet alle Forsøg i den Tro, at da Fejlen ikke kunde ligge hos saa store Tænkere, maa den ligge i deres egen Tykhovedethed. — Nu er det jo imidlertid sikkert ikke uden Aarsag, slig Tankeforvirring er fremkommen. Naar den ene Socialøkonom efter den anden følger Adam Smith, som Drenge, der lege Gaasegang, hoppende, naar han hopper, og

faldende, naar han falder, saa maa det komme deraf, at der var et Gærde, hvor han hoppede, og et Hul, hvor han faldt.

Forvirringen har sit Udspring fra den paa Forhaand antagne Løntheori. Af Grunde, som jeg tidligere har anført, syntes det dem en selvindlysende Sandhed, at visse Arbejderklassers Løn afhang af Forholdet mellem Kapitalen og Arbejdernes Antal. Men der er visse Arter af Arbejdsløn, som denne Theori aabenbart ikke passer paa, og saa har man givet sig til at indskrænke Udtrykket Arbejdsløn til Ordets snævrere, dagligdags Betydning. Paa Grund heraf vilde, dersom Udtrykket Rente benyttedes (som det efter deres egne Definitioner skulde benyttes) til at betegne den tredie Part i Formuefordelingen, al Løn for personligt Arbejde klarlig være blevet udelukket, med Undtagelse af de i daglig Tale saakaldte Lønarbejderes. Men sætter man Jordrente, Løn og *Profit* istedetfor Jordrente, Løn og *Kapitalrente*, saa bliver Revnen i Logiken mindre iøjnefaldende, idet man paa en svævende Maade lægger al Løn, som ikke kan passe ind under den paa Forhaand antagne Lønningslov, ind under Begrebet Profit som Løn for Forretningsledelse.

Gennemlæser man opmærksomt, hvad Socialøkonomerne siger om Formuesfordelingen, saa mærker man, at trods deres rigtige Definition af Ordet «Løn», anvender de det i denne Forbindelse, ikke om al Slags Løn, men kun om en enkelt Slags, den nemlig, som en Arbejdsgiver betaler for legemligt Arbejde. Derpaa slaar de al anden Løn sammen med Kapitaludbyttet under Navn af Profit og derved bliver enhver klar Forskel mellem det egentlige Kapitaludbytte og Udbyttet af menneskelig Virksomhed umuliggjort.

Selve Stoffets Ordning i disse Værker viser den Forvirring, der hersker med Hensyn til Fordelingslovene. I intet af de socialøkonomiske Værker, jeg kender, er Fordelingslovene saaledes sammenstillet, at Læseren med et Blik kan overskue dem og forstaa deres Forhold til hverandre; men hvad der siges om hver enkelt af dem, er indhyllet i en Masse politiske og moralske Betragtninger. Sidestilledes de tre Fordelingslove, saaledes som de nu læres, vilde Læseren ved første Blik opdage, at de savnede den nødvendige indbyrdes Forbindelse.

Lovene for Formuesfordelingen er Forholdslove og maa aabenbart staa i et saadant Forhold til hverandre, at naar to af dem er givet, maa den tredie kunne afledes deraf. Thi siger

man, at den ene af et Heles tre Dele er blevet forøget eller formindsket, saa siger man med det samme, at den ene eller begge de to andre er blevet lige saa meget formindsket eller forøget. Naar Per, Povl og Hans ere Forretningsfæller og Pers Udbytteandel fastslaaes til 40 Procent, saa bliver der 60 Procent tilovers til Deling mellem Povl og Hans.

Men mellem de Fordelingslove, der opstilles i Socialøkonomiens Hovedværker, er der intet saadant gensidigt Forhold. Piller vi dem ud og stiller dem sammen, finder vi, at de lyder som følger:

Arbejdslønnen bestemmes ved Forholdet mellem det Kapitalbeløb, der er bestemt til Arbejdets Betaling og Underhold, og Antallet af de Arbejdere, som søger Beskæftigelse.

Jordrenten bestemmes af Dyrkningsgrænsens Højde, idet al Jord giver som Jordrente den Del af Udbyttet, der overstiger hvad en tilsvarende Anvendelse af Arbejde og Kapital kunde frembringe paa den daarligste Jord, der benyttes.

Renten bestemmes af Forholdet mellem Laansøgernes Efterspørgsel og Laangivernes Kapitaltilbud. Eller (dersom vi holder os til det, der angives som Loven for Profiten) den afhænger af Lønhøjden, idet den falder, naar Lønnen stiger o. omv. — eller, som Mill udtrykker det: den bestemmes ved den Pris, som Kapitalisten maa betale for Arbejdet.

En Sammenstilling af disse gængse Fremstillinger af Fordelingsloven viser ved første Øjekast, at de mangler den indbyrdes Sammenhæng, som de virkelige Fordelingslove maa have. Derfor maa i det mindste to af dem enten være urigtig opfattet eller urigtig fremstillet. Lad os da se at finde de virkelige Love for Udbyttets Fordeling mellem Løn, Jordrente og Kapitalrente. Beviset for, at vi har fundet dem, vil ligge deri, at de passer ind i og gensidig begrænser hinanden.

Lad mig imidlertid forudskikke den Bemærkning, at den her paapegede Forvirring i Socialøkonomien efter min Mening beror derpaa, at man er gaaet ud fra et falskt Standpunkt. Da denne Videnskabs store Dyrkere levede og gjorde deres Iagttagelser under en Samfundstilstand, hvori det er sædvanligt, at Kapitalisten overtager Jord og lejer Arbejdere og derfor synes at være Produktionens egentlige virksomme Ophavsmand, kom de til at se paa Kapitalen som Grundfaktoren i Produktionen,

Jorden som dens Redskab og Arbejdet som dens Hjælper eller Værktøj. Overalt i deres Værker er Kapitalen Udgangspunktet, overalt har Kapitalisten Hovedrollen. Dette gaar saa vidt, at baade Smith og Ricardo bruger Udtrykket «naturlig Løn» for at udtrykke det Lavmaal, som Arbejderen kan leve af, medens jo dog — hvis ikke Uretfærdighed er naturlig — Forholdet er det, at Arbejdets naturlige Løn snarere er alt, hvad han producerer, Denne Sædvane, at betragte Kapitalen som den, der giver Arbejdet Sysselsættelse, har baade ført til den Teori, at Lønnen afhænger af den forholdsvise Kapitalrigelighed, og til den, at Renten staar i omvendt Forhold til Arbejdslønnen, og den har saaledes ført bort fra Sandheder, som ellers vilde have ligget klart for Dagen. Kort sagt, det Fejlskridt, som med Hensyn til Fordelingens Grundlove har ført Socialøkonomien over i Uføret istedenfor ind paa den rette Vej, blev taget den Gang, da Adam Smith forlod det Standpunkt, der betegnedes i Sætningen: «Arbejdsproduktet udgør Arbejdets naturlige Løn», for i Stedet at indtage det Standpunkt, hvorfra Kapitalen betragtes som den, der sysselsætter Arbejdet og betaler Lønnen.

Betragter vi imidlertid Tingenes Oprindelse og naturlige Følgeorden, ser vi, at det forholder sig omvendt: Istedenfor at komme først kommer Kapitalen sidst. Det er Arbejdet, der er den aktive Kraft, Bevægelsens Ophav, det er Arbejdet der sysselsætter Kapitalen. — Der maa være Jord, før der kan udføres Arbejde, og der maa udføres Arbejde, før der frembringes Kapital. Kapital er et Resultat af Arbejde, og den anvendes af Arbejdet til Hjælp i dets videre Produktion. Arbejdet kan kun udøves paa Jorden, og fra Jorden maa det Stof tages, som det omdanner til Formue. Jorden er derfor det forudgaaende Grundvilkaar for Arbejdet. Den naturlige Orden er Jord, Arbejde, Kapital, og istedenfor at tage Kapitalen til Udgangspunkt maa vi gaa ud fra Jorden.

ANDET KAPITEL.

Jordrenten og Jordrenteloven.

Udtrykket Jordrente anvendes til at betegne den Del af Produktet, der tilfalder Ejerne af Jord eller andre Naturfordele i Kraft af deres Ejendomsret. Fra Begrebet Jordrente er udelukket al Betaling for Benyttelse af hvilketsomhelst Produkt af menneskeligt Arbejde; af hele Betalingen for Benyttelse f. Eks. af en Landejendom er altsaa alene den Del Jordrente, som udgør Vederlaget for Benyttelsen af den blotte Jord, medens den Del, som betales for Brugen af Bygninger, Besætning osv. er Kapitalrente. Man benytter i Socialøkonomien ogsaa Udtrykket Jordrente dèr, hvor samme Person er paa en Gang Ejer og Bruger af Jorden. I saa Tilfælde regnes hele den Del af hans Indtægt for Jordrente, som han kunde faa ved at bortleje Jorden til andre. Jordrenten kan ogsaa finde Udtryk i Salgsprisen. Thi naar der købes Jord, er Betalingen kapitaliseret Jordrente. Køber jeg Jord for lav Pris og beholder den, indtil jeg kan sælge den for høj Pris, saa er jeg blevet rig, ikke ved Løn for mit Arbejde eller ved Renter af min Kapital, men ved en Stigning i Jordrenten. Kort sagt, Jordrenten er den Andel af den frembragte Formue, som den udelukkende Ret til Brugen af Naturfordele giver Ejeren. Saalænge Ejendomsretten til Jord ikke kan yde Ejeren nogen Fordel, har den ingen Værdi.

Saaledes er det ikke Jordens Ydeevne eller Nyttighed, der fremkalder Jordrenten. Den er ikke paa nogen Maade en Godtgørelse for ydet Hjælp til Produktionen, men simpelthen et Udslag af Magten til at tilegne sig en Del af Udbyttet. Hvor fortræffelig end Jorden monne være, saa vil den dog ingen som helst Værdi have, før nogen er villig til at give Arbejde eller Arbejdsprodukter for Retten til at bruge den, og hvad man saaledes vil give, afhænger ikke af Jordens Beskaffenhed i og for sig, men af dens Beskaffenhed i Forhold til den Jord, som kan faas for intet. Selv om den Jord, jeg ejer, er overmaade frugtbar, vil den dog ikke yde nogen Jordrente, saa længe anden lige saa god Jord kan haves for intet. Men naar denne anden Jord er taget i Besiddelse og den bedste fri Jord er ringere enten i Frugtbarhed, Beliggenhed eller andre Egenskaber, vil

min Jord begynde at faa Værdi. Selv om min Jords Ydeevne tager af, saa vil dog — hvis Ydeevnen af den Jord, der kan faas for intet, aftager i endnu højere Grad — Værdien af min Jord stadig tiltage. Kort sagt, Jordrenten er Prisen for et Monopol, som opstaar derved, at Naturelementer, som vi Mennesker hverken kan skabe eller forøge, er gjort til privat Ejendom.

Dersom en eneste Mand ejede al den Jord, som hørte til et Samfund, saa kunde han naturligvis forlange, hvad Pris og Betingelser han fandt for godt, for dens Benyttelse; og saa længe som hans Ejendomsret anerkendtes, havde Samfundets øvrige Medlemmer kun at vælge mellem Død og Udvandring, dersom de ikke vilde underkaste sig hans Vilkaar. Dette Forhold har virkelig fundet Sted i mange Lande; men under den moderne Samfundsordning er Jorden ganske vist i Reglen i Enkeltpersoners Eje, men dog fordelt paa alt for mange Menneskers Hænder, til at Prisen for dens Benyttelse kan fastsættes blot af Lune eller Vilkaarlighed. Hver enkelt Ejer søger ganske vist at faa alt, hvad han kan, men der er dog en Grænse for, hvad han kan faa, og denne Grænse udgør Jordens Markedspris eller Forpagtningspris, og denne veksler efter Tid og Sted. Den Lov som under slige Vilkaar af fri Konkurrence mellem alle Parter (et Vilkaar, som man altid maa forudsætte i socialøkonomiske Undersøgelser) udsiger, hvormeget Jordejeren kan faa, kaldes Jordrenteloven. Kan vi faa denne sikkert fastslaaet, har vi vundet noget mere end et blot Udgangspunkt, hvorfra vi kan opspore de Love, som bestemmer Arbejdsløn og Rente. Thi da Formuesfordelingen er en *Deling*, vil vi, naar vi har udfunden, hvilken Part der falder paa Jordrenten, samtidig have slaaet fast, hvad der bliver tilovers til Arbejdsløn, — hvor der ingen Medvirken er af Kapital —, og til Arbejdsløn og Rente tilsammen, hvor Kapital medvirker i Produktionen.

Heldigvis er der paa dette Punkt ingen Tvist. Den herskende Socialøkonomis Udsagn falder her sammen med den sunde Menneskeforstand og er selvindlysende som en geometrisk Grundsætning. Den almindelig antagne Jordrentelov, som John Stuart Mill kalder Socialøkonomiens Æselsbro, betegnes undertiden som «Ricardos Jordrentelov», fordi Ricardo var, om end ikke den første, som udtalte den, saa dog den første, som særlig henledte Opmærksomheden paa den. Den lyder saaledes:

Jordens Pris bestemmes ved det Overskud, den kan give ud-

over, hvad man ved samme Anvendelse af Midler kan faa ud af den mindst indbringende Jord, som bruges.

Denne Lov, (som naturligvis ogsaa gælder Jord, som benyttes i andre Øjemed end Landbrug, ligesaa alle saadanne Ting som Bjergværker, Fiskeriejendomme osv.), er af ganske selvindlysende Natur; thi det er klart, at Konkurrencen maa gøre den laveste Løn, for hvilken Arbejde og Kapital vil indlade sig paa Produktion, til den højeste, de kan gøre Fordring paa, og derved sættes Ejeren af mere produktivt Land istand til som Jordrente at tilegne sig hele Overskuddet ud over, hvad der kræves for at lønne Arbejdet og Kapitalen efter den almindelige Markedspris, ɔ: det samme som de kan tjene paa den mindst produktive Jord, der er i Brug (hvor der naturligvis ingen Jordrente betales).

Det kan maaske bidrage til en fuldere Forstaaelse af Jordrenteloven at bringe den i følgende Form: Ejendomsretten til en naturlig Produktions-Faktor giver Magt til at tilegne sig saa meget af, hvad der ved Arbejde og Kapital frembringes paa den, som det frembragte overstiger den Indtægt, samme Arbejde og Kapital er i Stand til at give ved den mindst indbringende Beskæftigelse, de overhovedet giver sig af med.

Dette kommer imidlertid nøjagtig ud paa det samme; thi der gives ingen Beskæftigelse for Arbejde og Kapital, som ikke kræver Anvendelse af Jord; og desuden vil Dyrkningen eller anden Benyttelse af Jord altid strække sig saa langt ned, at den ikke yder mere end nogen anden Virksomhed.

Jordrenteloven er i Virkeligheden kun en Afledning af Loven for Konkurrencen og siger ikke andet og mere, end at da baade Løn og Rente søger overalt at holde sig jævnhøje, saa faar Jordejerne i Form af Jordrente hele den Del af den frembragte Formue, der overstiger, hvad de anvendte Arbejdskræfter og Kapitaler havde kunnet forskaffe sig ved Brug af de mindst indbringende af de Naturfaktorer, som overhovedet anvendes. I sidste Instans hviler denne Lov paa den Grundsætning, der er Socialøkonomiens Tyngdelov — at Menneskene søger at tilfredsstille deres Ønsker med mindst mulig Anstrængelse.

Dette er altsaa Jordrenteloven. Ganske vist følger mange af de socialøkonomiske Hovedværker altfor slavisk Ricardos Eksempel og synes ligesom han kun at opfatte den som gældende Landbruget. (Paa forskellige Steder taler Ricardo om Fabriker,

som om de ikke gav nogen Jordrente, medens i Virkeligheden Fabriksdrift og Vareomsætning giver den højeste Jordrente, hvad der bevises ved Jordens større Værdi i Fabriks- og Handelsbyer). Men træder end saaledes Loven ikke frem i sin fulde Betydning, saa har dog lige siden Ricardos Dage Loven selv bestandig været klart opfattet og fuldt anerkendt. Dette er derimod ikke Tilfældet med de Følgeslutninger, som fremgaar af den. Saa tydelige de end er, har dog den almindelig antagne Løntheori hidindtil hindret deres Anerkendelse. Men er det dog ikke saa klart som den simpleste geometriske Sætning, at med Jordrenteloven samsvarer Arbejdsløn-loven, — naar det hele kun deles i Jordrente og Arbejdsløn, — og Løn- og Rentelov under ét, nu der ogsaa er Kapital med i Spillet. Thi da alt, hvad der produceres ud over, hvad Arbejde og Kapital kan faa ud af Jord, som der intet betales for, gaar til Grundejeren som Jordrente, saa maa følgelig alt, hvad Arbejde og Kapital nogensinde kan gøre Fordring paa (som Løn og Rente), være netop det Beløb, som de kunde have faaet ud af Jord, som staar gratis til Raadighed. — Da Produktet er = Jordrente + Løn + Kapitalrente, saa er Produktet ÷ Jordrente = Løn + Kapitalrente.

Løn og Rente afhænger saaledes ikke af Arbejdets og Kapitalens Totaludbytte, men af hvad der bliver tilbage, efter at Jordrenten er trukket fra. Og deraf følger, at hvor meget end de produktive Kræfter forøges, saa kan hverken Arbejdsløn eller Kapitalrente stige, dersom Jordrentens Stigning holder Skridt dermed.

I det Øjeblik, man indser denne simple Sammenhæng, kastes der en Strøm af Lys over, hvad der før var uforklarligt, og tilsyneladende modstridende Kendsgærninger indordner sig af sig selv under en tydelig Lov. Den Stigning i Jordrenten, som gaar for sig i fremadskridende Lande, viser sig at være den Nøgle, som forklarer, hvorfor Arbejdsløn og Rente ikke stiger med Forøgelsen i Produktionsevne. Thi den Formue, der frembringes, deles i to Dele ved, hvad man kunde kalde Jordrentelinjen, der bestemmes ved det Udbytte, som Arbejde og Kapital kan faa ved Brug af saadanne Naturfordele, som staar til deres Raadighed uden Betaling. Det er af den Del af Udbyttet, der er under denne Linje, Løn og Kapitalrente udredes. Alt, hvad der er over Linjen, gaar til Grundejerne. Saaledes kan, hvor Jordens Værdi er lav, Løn og Rente være høje, om end For-

mueproduktionen kun er ubetydelig, saadan som vi ser det i nye Lande. Og hvor Jordens Værdi er høj, kan der være en meget stor Formueproduktion og dog lave Løn- og Rentesatser, saaledes som vi ser det i gamle Lande. Dersom i et fremadskridende Land Jordens Værdi stiger i samme Forhold som Produktionen, saa opsluges den hele Produktionsforøgelse af Jordrenten, og Løn og Rente blive uforandrede; og stiger den endnu stærkere, vil Jordrenten endogsaa opsluge mere end Tilvæksten, saa der bliver stedse mindre til Arbejde og Kapital. Kun naar Jordprisen ikke tiltager saa hurtig som Frembringelsesevnen, kan Løn og Rente stige. Alt dette ser man Eksempler paa i de virkelige Forhold.

TREDJE KAPITEL.

Kapitalrenten og dens Aarsag.

Jordrenteloven, som vi nu har klarlagt den, giver tillige Forstaaelse af Lønnens og Rentens Forhold, idet den Del af Udbyttet, der tages i Jordrente, nødvendigvis afgør, hvilken Andel der bliver tilovers til Løn og eventuelt til Kapitalrente.

Vi vil imidlertid uden Hensyn hertil søge at finde saavel Lønloven som Renteloven hver for sig. Finder vi da at de udfylder hinanden, maa vore Slutninger have den størst mulige Sikkerhed.

Og da Arbejdslønlovens Opdagelse er det endelige Maal for vor Undersøgelse, vil vi behandle Kapitalrenten først.

De største Afvigelser i, hvad man i daglig Tale kalder Rente, beror paa Afvigelser i Risiko (og Risikopræmien vedrører jo ikke Renten i egentlig Forstand); men det er dog tydeligt, at i de forskellige Lande og til de forskellige Tider finder der ogsaa Forandringer Sted i selve Rentefoden. I Kalifornien vilde i sin Tid 2 pCt. om Maaneden ikke være bleven betragtet som nogen overdreven Rente af Laan, som man nu mod lignende Sikkerhedsstillelse vilde kunne skaffe sig til 7 à 8 pCt. om Aaret. I de For. Stater har Rentefoden i Almindelighed været højere end i England, og i Unionens yngre Stater højere end i de ældre; i det hele er Rentens Tilbøjelighed til at synke, alt eftersom

Samfundet skrider frem, tydelig nok og gammelkendt. Hvorledes lyder nu den Lov, som sammenknytter alle disse Fordringer og viser deres Aarsag?

Ved den gængse Socialøkonomis mislykkede Forsøg paa at fastslaa Renteloven er det ikke Umagen værd yderligere at dvæle, da dens Forklaringer, som vi alt har set, staar i Strid med Kendsgærningerne.

Lad os begynde med Begyndelsen. Forinden vi giver os i Kast med at udfinde Loven for Kapitalrenten, vil vi søge at forvisse os om Grunden til at der overhovedet svares Rente. Thi derved vil vi faa et fastere og sikrere Tag i det Emne, vi her har for os.

Hvorfor og med hvad Ret svares der egentlig Rente? Hvorfor skal Laantageren betale Laangiveren mere tilbage, end han har modtaget? Disse Spørgsmaal fortjener et Svar paa Grund af deres Vigtighed ikke blot i spekulativ, men ogsaa i praktisk Henseende. Paa begge Sider af Atlanterhavet er der blandt Folk en vidt udbredt og voksende Følelse af, at Renten er et Rov fra Fliden. Statsøkonomerne af den sædvanlige Sort paastaar, at der ikke findes nogen Strid mellem Arbejde og Kapital, og bekæmper alle Planer om at indskrænke den Gevinst, Kapitalen faar, som skadelige ikke blot for Kapitalen men ogsaa for Arbejdet; men desuagtet opstiller de i de samme Værker den Lære, at Renten er lav, naar Lønnen er høj o. omv. Er dette rigtigt, saa er det klart, at den eneste Indvending, man fra Arbejderens Standpunkt fornuftigvis kan gøre mod de Planer, som gaar ud paa at nedsætte Rentefoden, er den, at de vil vise sig virkningsløse, hvad der aabenbart er en meget svag Grund, saalænge Forestillingen om Lovgivningens Almagt endnu er saa vidt udbredt; og selv om denne Indvending kan bevirke, at man opgiver en eller anden Plan, vil den ikke afholde Folk fra at søge efter andre.

Hvorfor findes der Rente? Rente, fortæller man os i alle de socialøkonomiske Værker, er Belønning for Afhold. Men dette er aabenbart ikke nogen fyldestgørende Forklaring. Afhold er ikke nogen aktiv, men en passiv Egenskab, Afhold producerer i og for sig intet; hvorfor skulde der da i dens Navn gøres Krav paa nogen Del af det, som produceres? Har jeg en Sum Penge, som jeg holder under Laas og Lukke et Aar, har jeg vist ligesaa megen Afholdenhed, som om jeg havde laant dem

ud. Men ikke desto mindre er det kun i sidste Tilfælde, jeg venter at faa dem igen med Rente. Siger man, at jeg ved at laane Pengene ud gør Laantageren en Tjeneste, saa kan dertil svares, at han ogsaa gør mig en Tjeneste ved at bevare min Kapital — en Tjeneste, som i visse Tilfælde kan være meget værdifuld. Thi der er mange Former for Kapital, som det er en Byrde at have mellem Hænder, naar man ikke har øjeblikkelig Brug for den. Naar da Kapitalejeren hjælper den, som har Brug for Kapital, ved at laane ham den, kvitter da ikke den sidste fuldstændig sin Gæld af, naar han leverer Laanet tilbage? Er ikke den sikre Bevaring og Nyskabelse af Kapitalen fuld Erstatning for Brugen? Hvis man derfor fordrer mere, sker der saa ikke Arbejdet Uret? Saadanne Tanker som disse ligger til Grund for den vidt udbredte Mening, at Renten kun kan eksistere paa Arbejdets Bekostning og i Virkeligheden er et Rov fra Arbejdet, som vilde blive afskaffet under retfærdige Forhold.

Forsøgene paa at gendrive disse Meninger synes mig ikke altid heldige. Lad os f. Eks. se paa Bastiats ofte anførte Eksempel om Høvlen; det gengiver den sædvanlige Opfatning.

En Tømmermand Jakob laver sig ved ti Dages Arbejde en Høvl, som kan holde i 290 af Aarets 300 Arbejdsdage. En anden Tømmermand, Vilhelm, foreslaar Jakob at laane ham Høvlen paa et Aar mod at give ham en ny Høvl, Mage til, naar Aaret er gaaet. Jakob vægrer sig imidlertid ved at laane ham Høvlen paa disse Vilkaar, idet han gør gældende, at han i saa Fald ikke faar noget til Erstatning for Tabet af den Fordel selv at kunne bruge Høvlen i Aarets Løb. Vilhelm indrømmer dette og bliver enig med ham om, foruden en ny Høvl at give ham en Planke. Denne Overenskomst bliver udført til gensidig Tilfredshed. Høvlen slides op i Aarets Løb, men ved Aarets Udgang faar Jakob tilbage en ny Høvl og desuden en Planke. Han udlaaner sin Høvl atter og atter, indtil den tilsidst gaar over i hans Søns Hænder, «som fremdeles vedbliver at laane den ud» og hver Gang faar en Planke i Rente. Denne Rente siges nu at være en naturlig og billig Godtgørelse for Brugen af Høvlen, da Vilhelm «faar den i Redskabet boende Kraft til at forøge Arbejdets Produktivitet», og ikke staar sig værre, end han vilde have gjort, om han ikke havde laant Høvlen, medens Jakob ikke staar sig bedre, end om han havde beholdt Høvlen og selv brugt den.

Forholder nu dette sig virkelig saaledes? Man maa lægge Mærke til, at det ikke paastaas, at kun Jakob kunde lave Høvle, Vilhelm ikke; thi det vilde være at gøre Høvlen til Løn for overlegen Duelighed. Nej, Høvlen er slet og ret Kapital ɔ: opsparede Arbejdsprodukter.

Havde Jakob nu ikke laant Høvlen ud, kunde han have brugt den i 290 Dage; da vilde den have været opslidt, og han vilde have været nødt til at bruge de resterende 10 Arbejdsdage til at lave sig en ny. Havde Vilhelm ikke laant Høvlen, saa vilde han have brugt 10 Dage til at lave sig en Høvl, og denne kunde han saa have benyttet de øvrige 290 Dage. Antager vi nu, at en Planke repræsenterer Udbyttet af en Dags Arbejde, saa vilde ved Aarets Ende, dersom der ikke havde fundet noget Laan Sted, begge Parter have staaet saaledes, som de begyndte: Jakob med en Høvl og Vilhelm uden nogen, og begge med 290 Planker som Resultat af Aarets Arbejde. Havde Laanet fundet Sted uden Rentebetaling (som af Vilhelm først foreslaaet), vilde Sagerne have stillet sig ligesaadan: Høvlens Tilbagelevering vilde have sat begge i den samme Stilling ved Aarets Ende, som om der intet Laan havde fundet Sted: Den ene vilde ikke have vundet noget paa den andens Bekostning.

Men naar der foruden den tilbageleverede Høvl ogsaa gives en Planke, vil Jakob ved Aarets Udgang være bedre stillet, og Vilhelm daarligere, end om der ikke var sket noget Laan. Jakob vil da have 291 Planker og en ny Høvl og Vilhelm 289 Planker og ingen Høvl. Dersom nu Vilhelm vedbliver at laane Planken saa vel som Høvlen paa de samme Vilkaar som før, er det saa ikke tydeligt, at hans Indtægt lidt efter lidt vil aftage, Jakobs derimod tiltage, indtil den Tid kommer, da Jakob som Resultatet af det oprindelige Høvl-Udlaan faar hele Vilhelms Arbejdsudbytte — d. v. s. Vilhelm vil praktisk talt være hans Slave.

Kan da Renten være noget naturligt og rimeligt? Det anførte Eksempel fører intet Bevis derfor. At Bastiats Eksempel kan synes overbevisende, beror derpaa, at man med Udlaanet af Høvlen forbinder en Tanke om Overdragelse af den større Produktionskraft, som Arbejdet faar ved Brug af Høvl. Men dette vilde kun være Tilfældet, hvis Forfærdigelsen og Brugen af Høvle var en Hemmelighed eller Patentret, men saa er vi inde paa Monopolets Omraade, ikke Kapitalens. Hvad Jakob laante Vilhelm, var ikke det Fortrin at anvende sit Arbejde paa en virksommere Maade, men simpelthen Frugten af ti Dages Arbejde. Var «den i Redskabet boende Kraft til at forøge Arbejdets Produtivitet» Aarsagen til Renten, da vilde Rentefoden stige med Opfindelsernes Fremskridt. Men det er ikke Tilfældet.

Jeg er da ogsaa tilbøjelig til at tro, at dersom al Formue

bestod af saadanne Ting, som Høvle, og al Produktion var saadan som Tømmermændenes — det vil sige, dersom Formuen kun bestod af Jordens livløse Stoffer og Produktionen kun bestod i at omforme disse paa forskellig Vis, — da vilde Renten kun være et Rov fra Næringsfliden og ikke længe kunne bestaa. Dermed være ikke sagt, at der da ikke vilde finde nogen Formueophobning Sted, thi Haabet om Forøgelse er ikke den hovedsagelige Grund til denne. Børn sparer Skillinger sammen til Julen, Sørøvere øger deres nedgravede Skatte, og Folk som Stewart og Vanderbilt vil, da de nu engang er bleven grebne af Sammendyngnings-Lidenskaben, fortsætte med at samle Millioner, selv om de ikke giver Rente. Det vil heller ikke sige, at der ikke længere vil finde Ind- og Udlaan Sted, thi dette vilde fremdeles i stor Udstrækning være til gensidig Fordel. Havde Vilhelm et Arbejde, som skulde begyndes straks, og Jakob et, som først skulde begynde om ti Dage, saa kunde det være fordelagtigt for begge, at Høvlen blev laant, selv om der ikke blev givet nogen Planke for den.

Men imidlertid er ikke al Formue af samme Natur som Høvle, Planker eller Penge, heller ikke bestaar al Produktion blot i at omdanne Jordens livløse Stoffer. — Lægger jeg Penge tilside, vil de unægtelig ikke forøge sig. Men sæt, at jeg i Stedet henlægger Vin. Ved Aarets Udløb vil jeg da have en Værdiforøgelse; thi Vinen vil have vundet i Godhed. Eller sæt, at jeg i en dertil skikket Egn holder Bier; ved Aarets Udløb vil jeg da have flere Sværme og desuden den Honning, de har tilvirket. Og ligeledes vil det i Regelen gaa, hvis jeg udsætter Faar, Kvæg eller Svin paa en Græsgang eller Overdrev.

Hvad der nu i disse Tilfælde bringer Forøgelsen til Veje, fordrer vistnok i Regelen Arbejde for at kunne udnyttes, men er dog noget fra Arbejdet forskelligt og adskilleligt, nemlig Naturens virksomme Kraft: Vækst, Forplantning, som overalt er ejendommelig for alle Former af det vidunderlige, som vi kalde Liv, og dette er det, efter min Mening, der er Aarsagen til Renten, til Kapitalens Forøgelse ud over hvad der skyldes Arbejdet. I Naturens evig strømmende Flod, er der saa at sige visse Livsstrømninger, som, dersom vi benytter os af dem, hjælper os med en Kraft, der er uafhængig af vore Anstrængelser, til at forvandle Stoffet til de Former, vi ønsker, det vil sige til Formue.

Medens der nu kan nævnes mange Ting, der i Lighed med

Penge, Maskiner eller Klæder ikke har nogen Forøgelsesevne, er der andre Formue- og Kapitalgenstande, der ligesom Vinen indtil en vis Grad vil vokse af sig selv i Værdi eller ligesom Bier og Kvæg vokse af sig selv i Mængde, og andre igen, som f. Ex. Sædekorn, der, — skønt der ganske vist behøves Arbejde for at skaffe dem Livsbetingelser — dog, naar man sætter dem i Stand dertil, formerer sig eller m. a. Ord giver et Udbytte ud over det som skyldes Arbejdet.

Nu bevirker Formuens Ombyttelighed nødvendigvis, at den Fordel, der flyder af Besiddelsen af én Slags Formue, udlignes paa al Formue. Thi ingen vil beholde Kapital af en vis Art, naar den kan ombyttes med en fordelagtigere.

Ingen vilde f. Eks. male Korn til Mel og holde det paa rede Haand til deres Brug, som ønsker fra Tid til anden at ombytte Korn med Mel, dersom han ikke ved en saadan Ombytning kunde skaffe sig en Forøgelse jævnstor med den, han alt i alt vilde faa ved at benytte sit Korn til Udsæd. Ingen vilde lave et Vandingsanlæg, dersom ikke de Folk, som ved dets Hjælp kunde udnytte Naturens genfrembringende Kræfter, vilde give ham en saa stor Andel i den Forøgelse, de vinder, at den Kapital, han ofrer paa Arbejdet, giver lige saa stort Udbytte som deres. Og saaledes maa det gaa indenfor ethvert Ombytningsomraade.

Der ligger ogsaa i Udnyttelsen (gennem Ombytning) af Forskellighederne i Naturens og Menneskenes Kræfter, en Værdiforøgelse, som paa en vis Maade ligner den, der frembringes ved Naturens Livskraft. Paa ét Sted vil f. Eks. en vis Mængde Arbejde kunne frembringe 200 i Plantefode og 100 i Dyrefode. Paa et andet Sted er Vilkaarene omvendte; samme Arbejde giver 100 i Plantefode og 200 i Dyrefode. Paa det ene Sted vil Plantefødens Værdi forholder sig til Dyrefødens som 2 til 1, paa det andet Sted som 1 til 2; antager vi nu, at der kræves lige Mængde af begge Dele, saa vil samme Arbejde paa hvert Sted give 150 af begge Slags. Men dersom vi paa det ene Sted anvender Arbejdet udelukkende til at frembringe Plantefode, paa det andet til at frembringe Dyrefode, og saa bytter den Mængde, der kræves, saa vil man paa begge Steder være i Stand til med den givne Sum Arbejde at forskaffe sig 200 af begge Slags, saa at paa begge Steder har det Produkt, som unddrages fra Forbrug og bestemmes til Ombytning, indbragt et Overskud. Saaledes

kom Whittingtons Kat tilbage fra hint fjerne Land, hvor der var faa Katte og fuldt op af Rotter, i Skikkelse af Kister med Varer og Poser med Guld.

Naturligvis kræver Ombytningen Arbejde, ligesaa vel som Udnyttelsen af Naturens genfrembringende Kræfter gør det; og Ombytningens Udbytte er lige saa vel som Udbyttet af Landbrug et Produkt af Arbejde; men i begge Tilfælde medvirker der dog en anden Kraft, som gør det umuligt at maale Resultatet blot efter det anvendte Arbejde, idet tillige Kapitalbeløbet og den Tid, det er i Anvendelse, spiller en Rolle. Kapitalen hjælper Arbejdet i al Produktion, men der er dog en Forskel paa deres indbyrdes Forhold i de Arter af Produktion, som kun bestaar i at lade Stoffet undergaa Form- eller Stedforandring, (f. Eks. Høvling af Planker eller Brydning af Kul), og i dem, som udnytter Naturens genfrembringende Kræfter eller den Evne til Forøgelse, som udspringer af Forskellighederne i Fordelingen af Naturens og Menneskenes Kræfter, (f. Eks. Kornavl, Ombytning af Is mod Sukker osv.). I den første Slags Produktion er Arbejdet alene den virkende Aarsag; stanser Arbejdet, saa stanser ogsaa Produktionen. Naar Tømmermanden ved Solnedgang lægger Høvlen hen, saa ophører Værdiforøgelsen. Naar Klokken ringer til Lukning paa Fabriken, saa ophører Produktionen, indtil Arbejdet bliver optaget igen. Mellemtiden kunde, for saa vidt lige saa godt være udslettet. Men i de andre Produktionsarter, de, hvori Arbejdets Andel kan lignes med Tømmerflødernes Gærning, naar de kaster Tømmerstokkene i Elven og lader dem drive ned til Savværket mange Mile derfra, — i dem har tillige *Tiden* noget at sige. Sæden spirer og vokser i Jorden, medens Landmanden sover eller pløjer nye Marker.

Lad os nu vende tilbage til Bastias Eksempel: Det er klart, at dersom der findes nogen Grund til, at Vilhelm ved Aarets Slutning skulde give Jakob mere tilbage end en lige saa god Høvl, saa er det ikke, som Bastiat mener, den større Magt, som Høvlen giver Arbejdet, thi dette har, som før paavist, intet med Sagen at gøre; men derimod maa Grunden søges i Tidsforløbet — Mellemrummet af et Aar mellem Laanet af Høvlen og dens Tilbagegivelse. Dersom man nu blot holdt sig til dette Eksempel, saa er der intet der peger paa, at Tiden, har noget at sige; thi en Høvl har ved Aarets Ende ingen større Værdi end ved dets Begyndelse. Men tænker vi os istedetfor Høvlen en Kalv, saa

er det klart, at for at bringe Jakob i en lige saa god Stilling, som om han ikke havde laant den ud, maatte Vilhelm ved Aarets Udløb tilbagelevere ham ikke en Kalv, men en Kvie. Og ligeledes kunde Høvlen, hvis den havde været bestemt til Ombytning, have tjent til Grundlag for en hel Række Omsætninger i Aarets Løb, hver Omsætning betydende for Jakob et Overskud. Da nu Jakob kunde have anvendt sit Arbejde paa en af disse Maader, saa vil han ikke lave en Høvl til Vilhelm, dersom han ikke et Aar efter faar mere end en Høvl tilbage. Og Vilhelm kan staa sig ved at give mere, fordi han paa lign. Vis ogsaa faar Del i den Fordel som Tidselementet giver (i Kraft af den Udligning, der nødvendigvis maa finde Sted mellem Udbyttet ved al Slags Kapitalanvendelse). I sidste Instans udspringer den Fordel, som vindes ved Tidsforløb, af Naturens Frembringelsesevne og Forskelligheder i Naturens og Menneskenes Kræfter.

Var Stoffets Egenskaber og Evner overalt de samme, og var al Frembringelse udelukkende et Udslag af Menneskets egen Kraft, saa vilde der ikke gives nogen Rente. Magten til at erholde saadan Indtægt vilde ikke, som nu, være Kapitalen medfødt. At jeg, dersom jeg ejer 1000 Dollars, kan faa Rente af dem, naar jeg laaner dem ud, kommer ikke af, at der er andre, som ikke har 1000 Dollars og gærne vil betale mig for Brugen af dem, dersom de ikke paa anden Maade kan faa fat i dem; men det kommer deref, at den Kapital, som mine tusende Dollars repræsenterer, har Evnen til at give *enhver*, som har den i Hænde, en Indtægtsforøgelse, selv om han er Millionær. Thi den Pris, man kan faa for et eller andet, afhænger ikke saa meget af, hvad Køberen gerne vilde give hellere end at undvære Tingen, som af, hvad Sælgeren paa andet Hold kan faa for den. Renten er altsaa ikke egentlig en Betaling for Brugen af Kapital, men et Udtryk for Kapitalens Forøgelse. Dersom Kapital ikke øgedes, saa vilde de Tilfælde, hvori Ejeren fik en Afgift, være faa og rene Undtagelsestilfælde. Vilhelm vilde snart finde ud, om det ikke lønnede sig for ham at give en Planke for Tilladelsen til at udsætte med at betale for Jakobs Høvl.

Kort sagt, hvis vi gør os rede for Produktionens Art finder vi, at den er af tre Slags, nemlig *Afpasning* (Omformning, Flytning osv.), *Avl* (Husdyrbrug, Plantedyrkning) og *Handel* (Ombytning mellem Mand og Mand og Land og Land).

Naar man ved *Afpasning* af Kapital paa hensigtssvarende

Vis giver Arbejdet større Evne til af Raastof at frembringe Formue (som f. Eks. naar man afpasser Jern, Kul, Vand og Olie til en Dampmaskine), saa er det karakteristisk, at det er selve Benyttelsen, der bringer Fordel. Naar vi derimod anvender Kapital paa den anden af de nævnte Maader (f. Eks. ved at saa Korn), saa opstaar Fordelen ikke af Kapitalens Benyttelse, men af dens Tilvækst. Og anvender vi Kapital i Ombytningens Tjeneste, ligger Fordelen i den højere Værdi af de Ting, vi tilbytter os.

Oprindelig tilfalder de Fordele, der opstaar af Benyttelsen, Arbejdet og den Fordel, der opstaar af Tilvæksten, Kapitalen. Men paa Grund af Arbejdets Deling og Formuegenstandenes Ombyttelighed finder der en Udjævning Sted. Det Arbejde, der anvendes paa førstnævnte Vis, faar ikke hele Indtægten, men det hele minus saa meget, som er nødvendig til at give Kapitalen en saadan Forøgelse, som den kunde have faaet i de andre Produktionsmaader; og den Kapital, der benyttes i den anden og tredje Produktionsmaade, vil ikke erholde det hele Overskud, men Overskuddet minus det, som kræves til at give Arbejdet den samme Løn, som det kunde have faaet ved Produktion af førstnævnte Art.

Saaledes udspringer da Renten af den Forøgelsesevne, som Kapitalen er i Besiddelse af. Den er ikke noget vilkaarligt, men noget naturligt, ikke et Udslag af en særlig Samfundsordning, men af de almene Love for Samfundslivet. Den er derfor retmæssig.

FJERDE KAPITEL.

Uægte Kapital og Kapitalrente.

Den Mening, at Renten er et Rov fra Næringsfliden, skriver sig sikkert for en stor Del fra, at man ikke formaar at skelne imellem, hvad der virkelig er og hvad der ikke er Kapital, saa man tager for Kapitalrente, hvad der i Virkeligheden intet har dermed at gøre. I daglig Tale kalder man enhver Person Kapitalist, hvis han ejer noget, der — uden Arbejde — giver ham Indtægt; og overalt hører vi Tale om «Striden mellem Arbejde

og Kapital.» Om der i Virkeligheden findes nogen saadan Strid, derom beder jeg ikke Læseren allerede nu at danne sig en Mening; jeg skal kun her søge at rydde nogle Misforstaaelser til Side, som forvirrer Omdømmet.

Vi har allerede tidligere set, at Jordværdierne, der udgør en saa umaadelig Del af det, der sædvanlig kaldes Kapital, aldeles ikke er Kapital, og Jordrenten, som tager en stedse voksende Part af de fremskridende Landes samlede Produktion, altsaa ejheller maa sammenblandes med Kapitalrenten. Ligeledes har vi set, at Aktier, Obligationer osv., der udgør en anden stor Del af det, som sædvanlig kaldes Kapital, aldeles ikke er det. Men i visse Tilfælde ligner disse Gældsbeviser ganske vist i høj Grad Kapital, hvorhos de giver sine Ejermænd en Indtægt, som ikke alene *kaldes* Rente, men ogsaa har al mulig Lighed dermed, saa der kan være Grund til at tale noget udførligere om denne Sag, før vi forsøger at rense Begrebet Rente fra nogle af de andre Tvetydigheder, som hefter ved det.

Lad os altid holde os det klart, at intet kan være Kapital, som ikke er Formue — det vil sige virkelige, haandgribelige Ting, der ikke er Naturens frivillige Gaver. Derfor er en Statsobligation ikke Kapital, ja, repræsenterer ikke engang Kapital. Den Kapital, Regeringen engang fik for den, er blevet uproduktivt forbrugt — skudt ud af Kanonmundinger, slidt op i Krigsskibe, givet ud til at holde Mennesker til at marschere og eksercere, dræbe og ødelægge. Papiret kan ikke repræsentere en tilintetgjort Kapital, repræsenterer overhovedet ingen Kapital. Det er kun en højtidelig Erklæring om, at Regeringen engang ved Skatteudskrivning vil tage fra Folkets Forraad saa og saa megen Formue for at overdrage den til Papirets Ejermand, og indtil det sker aarlig yde ham saa meget, som den Formue, Papiret lyder paa, kunde have givet ham. De uhyre Summer, som tages fra alle moderne Landes Befolkning til Forrentning af Statsgæld er altsaa ikke Renter i virkelig Forstand, men Skatter paa Arbejdets og Kapitalens Produktion, som levner saa meget mindre tilovers til Arbejdsløn og Rente.

Men sæt at disse Obligationer er bleven udstedt med det Formaal at uddybe en Flodseng, opføre et Fyrtaarn, eller, for at tage et lidt afvigende Eksempel, sæt at de er udstedt af et Jernbaneselskab. I slige Fald repræsenterer de en virkelig eksisterende Kapital og kan ligesom Aktier i et Foretagende, der

betaler Udbytte, betragtes som Beviser paa Besiddelse af Kapital. Men dette kan de imidlertid kun, for saa vidt de virkelig repræsenterer Kapital, og ikke er udstedt ud over det Kapitalbeløb, der er anvendt. Næsten alle de amerikanske Jernbaneselskaber og andre Aktieforetagender overlastes paa denne Maade. Hvor der i Virkeligheden kun har været anvendt en Dollars Værdi, udstedes der Aktier for to, tre, fem, ja, ti, og af dette opdigtede Beløb betales der Renter. Men de Summer, som af saadanne Selskaber fortjenes ud over hvad man er den Kapital skyldig, som virkelig er sat i Foretagendet, er aabenbart ikke Rente, men maa rettere betegnes som *Monopolgevinst.*

Da Jakob I. gav sin Yndling udelukkende Ret til at tilvirke Guld- og Sølvtraad og under svære Straffe forbød enhver anden det, saa skrev den Indtægt, som Buckingham fik paa denne Maade, sig ikke fra Renten af den Kapital, der var nedlagt i Bedriften, men fra det Monopol han havde faaet af Kongen, d. v. s. fra Magten til i egne Øjemed at lægge en Skat paa alle Forbrugere af saadan Traad. Fra en lignende Kilde kommer Indtægten af de Monopoler, som — under Paaskud af at opmuntre Landets Næringsflid — skabes ved Beskyttelsestold. Der gives imidlertid et andet langt lumskere og langt mere almindeligt Slags Monopol. Ved Ophobning af store Kapitalmasser under fælles Styre har der udviklet sig en ny Magt, aldeles forskellig fra den Kapitalens naturlige Voksekraft, som er Rentens Ophav. Medens denne sidste maa kaldes en opbyggende Kraft, er den Magt, som opstaar, hvor Kapitalen sammenhobes, en *nedbrydende* Kraft. Den er en Magt af samme Art som den, Jakob I. gav Buckingham, og den udøves ofte med lige saa skamløs Ringeagt for den enkeltes Ret. Et Jernbaneselskab nærmer sig til en liden By som Landevejsrøveren til sit Offer. Truselen: «Gaar I ikke ind paa vore Betingelser, saa lægger vi vor Bane $^1/_2$ Mil udenom eders By!» er lige saa virksom som: «Pengene eller Livet!» — Eller hvordan gaar det, hvor der er Forbindelse til Vands, og man forsøger at starte en konkurrerende Skibsfart: — Taksterne sættes ned, til det nye Foretagende er ødelagt; ogsaa bliver Almenheden tvungen til at betale Krigsomkostningerne. Og paa samme Maade, som Røvere slaar sig sammen til fælles Plyndring og siden deler Byttet, saaledes forener Jernbanelinjerne sig om at skrue Fragterne op og siden dele Fortjenesten. Og aldeles paa samme Vis som Buckinghams Kreaturer i Ly af

Guldtraadspatentet gennemsøgte Privathuse og beslaglagte og bortførte Papirer og Personer, saaledes kan ogsaa det store amerikanske Telegrafselskab i Kraft af sin ophobede Kapital mishandle Korrespondancen og knuse de Blade, som vækker dets Mishag.

Vi behøver kun i forbigaaende at nævne disse Ting. Alle og enhver kender det Tyranni og den Rovlyst, hvormed den sammenhobede Storkapital ofte bliver benyttet til at bestikke, plyndre og ødelægge. Hvad jeg ønsker at rette Læserens Opmærksomhed paa, er, at Vinst, der erhverves paa saadan Maade, ikke maa sammenblandes med det Udbytte som retmæssig tilfalder Kapitalen som en af Produktionens Faktorer. — Saadan Vindst skyldes ofte Mangler ved Lovgivningen. Men den *almene* Aarsag, som i fremskridende Samfund med Formue-Sammenhobningen afføder Magt-Sammendragning, den er det vi søger, men endnu ej har fundet.

Ligesom altsaa meget af, hvad der kaldes Rente, er saadan Storkapitalmagts-Profit, forveksles ogsaa ofte Risikopræmie med Kapitalrente. Nogle tjener sig en Formue ved Foretagender, som nødvendigvis maa bringe den store Flerhed Tab. Hid hører f. Eks. mange Former af Børs-Spekulation. Beslutsomhed, Dømmekraft, Kapitalstyrke, Dygtighed i det, man i sine lavere Former kalder Bondefangeri, kan her give den Enkelte stor Fordel; men aldeles som ved Spillebordet: hvad den ene vinder, maa den anden tabe.

Ser vi nu paa de store Formuer, der saa ofte anføres som Eksempler paa Kapitalens Evne til at hobe sig sammen — Hertugen af Westminsters, Rothschildernes, Astors, Vanderbilts osv. — saa vil det ved nærmere Undersøgelse snart vise sig, at de mere eller mindre er opbygget ikke ved Renter, men paa Maader som dem, vi nys har omtalt. Men hvor nødvendigt det er at være klar over Forskellen, viser sig af Dagens gængse Drøftelser, hvor alting snart er hvidt, snart sort, alt eftersom man tager sit Standpunkt paa den ene eller den anden Side. Fra den ene Side bliver vi opfordret til i den dybe Fattigdoms Tilværelse Side om Side med umaadelige Opdyngninger af Formue at se Kapitalens Overgreb mod Arbejdet; fra den anden Side derimod henviser man til, at Kapitalen understøtter Arbejdet, og vil saa have, at vi deraf skal drage den Slutning, at der ikke er noget uretfærdigt eller unaturligt i den dybe Kløft mellem rig og fattig,

at Rigdommen kun er Belønningen for Flid, Klogskab og Sparsommelighed og Armoden kun Straffen for Dovenskab, Uvidenhed og Uforsynlighed.

FEMTE KAPITEL.

Loven for Kapitalrenten.

Det er aabenbart, at under frie Forhold vil det højeste, som kan gives for Benyttelse af Kapital, være den Forøgelse den bringer, og at Lavmaalet, Nulpunktet vil være Tilbageleveringen af Kapitalen, thi oversteg Renten det ene, vilde Laanet foraarsage Tab, og sank det under det andet, vilde Kapitalen ikke kunne vedligeholdes.

Vi maa mærke os, at det ikke (som nogle Forfattere skødesløst skriver) forholder sig saaledes, at det er den forøgede Kraft, som Arbejdet faar ved Anvendelse af særlig hensigtsmæssige Former af Kapital, der bestemmer Rentens Maksimalhøjde; nej den bestemmes af Kapitalens gennemsnitlige Forøgelsesevne. Evnen til at anvende fordelagtige Produktionsformer er helt og holdent Arbejdets egen; Kapitalen har intet hermed at gøre og kan ikke fordre Part i Udbyttet heraf. Bue og Pile kan sætte en Indianer i Stand til at fælde, lad os sige en Bøffel om Dagen, medens han med Stokke og Stene knap nok vilde kunne fælde én hver Uge; men den, der laver Stammens Vaaben, kan ikke derfor af Jægeren fordre seks af hver syv Bøfler for Brugen af Buen og Pilene; heller ikke vil den i en Uldvarefabrik anbragte Kapital indbringe Kapitalisten Forskellen mellem Fabrikens samlede Produktion og det, som den samme Sum af Arbejde kunde have fremstillet, ved Spinderok og Vævestol. Naar Vilhelm laaner en Høvl af Jakob, er det ikke den, der giver ham Fordelen af den forøgede Produktivitet, som Brug af Høvl medfører, fremfor Brug af Flintesten eller Muslingskal; thi Kulturfremskridtet har gjort Brugen af Høvl til Almenejendom for Arbejdet.

Naar nu det er Naturens levende Kræfter (for hvilke *Tiden* er af Betydning) som er Kapitalrentens Aarsag, saa synes deraf

at maatte følge, at Rentens Højmaal maa afhænge af disse Kræfters Styrke og af den Udstrækning, hvori de medvirker i Produktionen. Nu er der ganske vist uendelig Forskel paa Reproduktionskraft (f. Eks. mellem Laksen, der lægger Tusinder af Æg og Hvalen, der med Aars Mellemrum føder én Unge); men det viser sig dog at Ligevægten opretholdes, idet der finder en Udjævning Sted mellem genfrembringende og ødelæggende Kræfter. Denne Ligevægt kan Mennesket imidlertid indenfor snævre Grænser forstyrre; ved at forandre de naturlige Forhold kan vi efter Behag udnytte de reproduktive Kræfters vekslende Styrke. Men gør vi det, da finder der en ny Udjævning Sted: Værdiudjævningen. Hvis jeg opdrætter Kaniner og du Heste, saa kan ganske vist mine Kaniner formere sig hurtigere end dine Heste. Men min *Kapital* vil dog næppe forøges hurtigere end din, thi Kaninernes Værdi vil trykkes ned i Forhold.

Hvad angaar den Forskel der paa de forskellige Trin af Samfundsudviklingen findes i Henseende til den Udstrækning, hvori levende Kræfter tages i Brug ved Produktionen, er der to Ting at bemærke. For det første at vel er i et Land som England Fabriksindustrien meget større end Landbruget, men dette gælder væsentlig kun Landet i geografisk Forstand, ikke hele Industrisamfundet. Thi Industrisamfund har ingen politisk-geografiske Grænser; de rækker saa langt Ombytningen naar. Og spiller end i selve England Landbruget en underordnet Rolle, opvejes det af Landbrugets Overvægt i Kanada, Indien, Østersølandene osv., kort sagt alle de Samfund, hvortil Englands Verdenshandel strækker sig. For det andet: Vel er der under Civilisationens Fremgang en Tendens til en forholdsvis Forøgelse af Industrien i Sammenligning med Landbruget og følgelig til forholdsvis mindre at bygge paa Naturens genfrembringende Kræfter; men dette ledsages af en tilsvarende Udvidelse i Handelen, hvorved der altsaa bliver gjort mere Brug af den deraf flydende Forøgelsesevne.

Den ved Kapitalens gennemsnitlige Forøgelse bestemte Normalhøjde for Renten maa nu, hvor den end ligger, være en saadan, at naar alt tages i Betragtning (som f. Ex. Følelsen af Sikkerhed, Lysten til Opsamling osv.), maa Kapitalens og Arbejdets Belønning være lige, d. v. s. svare til den udkrævede Møje og de Ofre, der er gjort. Det er maaske umuligt bestemt at formulere dette, da Lønnen sædvanlig beregnes efter den

samlede Mængde, Renten derimod procentvis; men dersom vi antager en vis Formue at være Produktet af en vis Mængde Arbejde under Medvirkning af et bestemt Kapitalbeløb i en vis Tid, saa vil det Forhold, hvori Udbyttet deles mellem Arbejdet og Kapitalen, kunne tjene til Sammenligning. Der maa gives en saadan Ligevægtshøjde, omkring hvilken Rentefoden svinger; thi i modsat Fald vilde enten Arbejdet ikke indlade sig paa at bruge den tilbudte Kapital, eller ogsaa Kapital ikke blive stillet til Arbejdets Raadighed. Arbejde og Kapital er jo kun forskellige Former af den samme Ting — menneskelig Virksomhed. Kapital er i Virkeligheden kun Arbejde, bundet til Stof, og som atter frigøres, alt eftersom det behøves, paa samme Maade, som den i Kullet bundne Solvarme atter frigøres i Ovnen. Anvendelse af Kapital ved Produktionen er derfor kun en Form for Arbejde. Derfor bevirker ogsaa det samme Grundforhold, som ved fri Konkurrence bringer Lønnen for forskellig Virksomhed til en fælles Jævnhøjde — det Forhold nemlig, at Menneskene søger at tilfredsstille deres Ønsker med mindst mulig Anstrængelse — at Ligevægten mellem Lønnens og Rentens Højde opretholdes. Rente og Arbejdsløn staar altsaa ikke i Modsætning til hinanden; paa Grund af det naturlige Ligevægtsforhold maa netop Rente og Løn stige og falde med hinanden. Falder Lønnen, maa ogsaa Renten falde forholdsmæssig, thi ellers bliver det mere fordelagtigt at bruge sit Arbejde til Frembringelse af Kapital end at anvende det ligefrem. Og hvis Renten falder, maa ogsaa Lønnen gaa ned, da ellers Kapitaldannelsen vilde blive hæmmet.

I særlige Tilfælde kan Lønnen og Rentens Ligevægt naturligvis møde Hindring; men i Almindelighed maa Ligevægtstilbøjeligheden gøre sig gældende. Thi selv i de Samfund, hvor der er den skarpeste Adskillelse mellem Arbejdere og Kapitalister, gaar dog begge disse Klasser ved næppe mærkbare Trinfølger over i hinanden, og i hvert Fald ved Ydergrænserne, hvor begge de to Klasser forener sig i de samme Personer, kan den Vekselvirkning, som opretholder Ligevægten, uden Vanskelighed gaa for sig. Desuden maa man huske paa, at Kapitalen jo kun er en Del af Formuen og kun adskiller sig fra Formue i Almindelighed ved den Brug, der gøres af den. Derfor har den samlede Formuemasse den samme udjævnende Virkning paa Forholdet mellem Kapital og Arbejde, som et Svinghjul har paa en

Maskines Bevægelser: den optager Kapital, saa snart der findes for meget af den, og slipper den løs igen, saa snart der begynder at blive Mangel derpaa, lige som en Guldsmed kan give sin Hustru Diamanter at bære, naar han har Overflod paa dem, men udstille dem igen i sin Glaskasse, naar hans Forraad begynder at svinde. Enhver Tilbøjelighed fra Rentefodens Side til at stige over Ligevægten med Arbejdslønnen vil da øjeblikkelig fremkalde ikke blot en Tilbøjelighed til Frembringelse af ny Kapital, men ogsaa til at anvende Formue som Kapital, medens Rentenedgang vil have den modsatte Virkning.

Kort sagt: Mellem Løn og Rente er der et vist Forhold, betinget af Omstændigheder, som i hvert Fald kun langsomt forandrer sig. Efter dette Forhold bliver saa meget Arbejde anvendt til Frembringelse af Kapital, som efter Folkets Kundskabstrin, dets Næringsflids Art, Omsætningens Udstrækning og Hastighed kræves for Produktionen; og dette Forhold opretholdes bestandig ved Vekselvirkning mellem Arbejde og Kapital; derfor maa Rentefoden stige og falde samtidig med Arbejdslønnens Stigning og Fald.

Som vi tidligere har paavist, afhænger Arbejdets og Kapitalens samlede Udbytte af, hvad de kan faa ud af den bedste Jord, der staar gratis til Raadighed. Men da der nu, som vi har set, er et Ligevægtsforhold mellem Løn og Rente, saa maa altsaa ogsaa Renten, taget for sig, afhænge heraf, d. v. s. den maa falde, naar Jordrenten stiger o. omv. — Saaledes ses da Renteloven at samsvare med Loven for Jordrenten.

At Renten maa falde, naar Jordprisen stiger, ses ogsaa tydelig, naar Arbejdslønnen lades helt ude af Betragtning. For at gøre det, maa vi ganske vist tænke os en Verden, som Carlyle vilde kalde Daarernes Paradis, en Verden, hvor Produktionen gik for sig uden Hjælp af Arbejde, alene ved Kapitalens genfrembringende Kraft: hvor Faarene bar færdige Klæder paa Ryggen, hvor Husene voksede op af Frø o. s. fr. Lad os tænke os, at nogle Kapitalister med Kapital i passende Former kom over til et saadant Sted. De vilde da aabenbart som Udbytte faa hele den Formue, Kapitalen frembragte, men kun saa længe, der ingen Jordrente blev krævet. Alt som Jordrenten steg, maatte Kapitalejernes Indtægt synke. Tænker vi os, at det Sted, hvor Kapitalen saaledes paa egen Haand var i Stand til at frembringe Formue, var af ringe Udstrækning, f. Eks. en Ø, saa

kan vi let forstaa, at saa snart Kapitalen var steget, til den havde naaet Grænsen for Øens Evne til at modtage den, maatte dens Udbytte synke omtrent til Nul; og Grundejerne vilde faa næsten det Hele; thi Kapitalisterne vilde ikke have andet Valg end enten at betale eller kaste Kapitalen i Havet. Og stod Øen i Forbindelse med den øvrige Verden; da vilde Kapitalens Udbytte stille sig lige med, hvad der gjaldt paa alle andre Steder. Rentefoden vilde hverken blive højere eller lavere der end andetsteds; Jordrenten vilde opsluge al den særlige Fordel, Stedet frembød, og Jorden paa saadan en Ø vilde have en stor Værdi.

For altsaa at samle Resultatet af det, vi har sagt, saa lyder Loven for Kapitalrenten saaledes:

«*Forholdet mellem Løn og Rente bestemmes ved den gennemsnitlige Forøgelsesevne, som Kapital anvendt i genfrembringende Øjemed, har. Naar Jordprisen stiger, gaar Renten ned ligesom Arbejdslønnen, d. v. s. Rentehøjden afhænger af Dyrkningsgrænsen.*

Vi har da i vor Undersøgelse naaet til samme Punkt, som vi vilde være kommet til, dersom vi simpelthen havde behandlet Kapital som en Form for Arbejdet (hvad den jo i Virkeligheden er) og havde søgt den Lov, hvorefter Udbyttet deles mellem Jordrente og Løn, det vil sige mellem Ejerne af de to Grundfaktorer i Produktionen: de naturlige Stoffer og Kræfter paa den ene Side og den menneskelige Virksomhed paa den anden — disse to, ved hvis Samvirken al Formue frembringes.

SJETTE KAPITEL.

Lønnen og Lønloven.

Der gives naturligvis ikke noget saadant som en almén Lønsats i samme Forstand som der til en given Tid og paa et givet Sted findes en vis almen Rentefod. Arbejdslønnen, d. v. s. alle Indtægter, der er vundet ved Arbejde, veksler ikke blot efter de forskellige Menneskers forskellige Evne, men ogsaa, navnlig under mere indviklede Samfundsforhold, ganske betydelig efter de forskellige Beskæftigelser. Ikke desto mindre findes der en vis almindelig Sammenhæng mellem al Slags Arbejdsløn, saa man kan

sige, at Lønnen til en Tid eller paa et Sted er højere eller lavere end til andre Tider og paa andre Steder. Al Løn stiger og falder ifølge en fælles Lov. Hvorledes lyder da denne?

Socialøkonomiens Tyngdelov — den, at Menneskene søger at tilfredsstille deres Ønsker med mindst mulig Anstrængelse — maa aabenbart, ved den Konkurrence den afføder, virke udjævnende, saa hvad der under ensartede Forhold kan tjenes ved lige Anstrængelser bliver væsentlig ens, hvad enten Folk arbejder med ét eller andet, for egen Regning eller for Løn. Hvad vil da under frie Forhold de Betingelser være, hvorpaa et Menneske kan leje andre til at arbejde for sig? — Aabenbart vil det afhænge af hvad Folk kunde fortjene, hvis de arbejdede for egen Regning. Thi lige saavist som Arbejdsgiveren ikke behøver at give dem væsentlig mere for at bevæge dem til Forandring, lige saavist behøver de ikke at nøjes med mindre. Bød Arbejdsgiveren mindre, vilde ingen modtage hans Vilkaar, da de kunde fortjene mere ved at arbejde for egen Regning. Idet nu Arbejdsgiveren ønsker at betale saa lidt som muligt og Arbejderen ønsker at faa saa meget som muligt, bestemmes Arbejdslønnen af hvad Indtægt Arbejdet giver Arbejderne selv. Drives Lønnen midlertidig enten op over eller under denne Linje, saa opstaar der øjeblikkelig en Tilbøjelighed til at føre den tilbage igen.

Imidlertid afhænger jo Arbejdets Udbytte ikke blot og bart af Arbejdet selv. Formue er Produktet af to Faktorer, Jord og Arbejde, og hvad en vis Mængde Arbejde yder, veksler efter Beskaffenheden af de Naturfordele, som der arbejdes med. Som Følge heraf vil i Kraft af den Grundsætning, at Menneskene søger at tilfredsstille deres Ønsker med mindst mulig Anstrængelse, Lønnen komme til at svare til Arbejdsudbyttet under de bedste Naturforhold, som frit staar aabent. Og de bedste Naturforhold, som staar Arbejdet aabent, er jo de daarligste, der overhovedet benyttes, thi Menneskene arbejder ikke paa et mindre indbringende Virkefelt, naar et bedre staar dem aabent. — Saaledes kommer den Løn, en Arbejdsgiver maa betale, til at afhænge af hvor ringe de daarligste Naturforhold, der er taget i Brug, er, og Lønnen vil stige eller falde i Forhold dertil.

Lad os f. Eks. forestille os et Samfund under primitive Forhold, hvor enhver arbejder paa egen Haand, nogle som Jægere, andre som Jorddyrkere, Fiskere osv. Lad os antage at Jorddyrkningen netop er begyndt, og at al den Jord, der er i

Brug, er af samme Godhed og giver samme Udbytte for lige Arbejde. Arbejdslønnen vil derfor udgøre det fulde Arbejdsudbytte og vil (naar Hensyn tages til de forskellige Beskæftigelsers Besværlighed) til jævns være ens i alle. Dersom nu en eller anden ønsker at faa nogle af sine Kamerater til at arbejde for sig, saa maa han aabenbart betale ham ligesaa meget i Løn, som Arbejde i Almindelighed giver i Totaludbytte.

Lad en længere Tid gaa hen. Landbruget har udvidet sig og omfatter nu Jord af meget forskellig Frugtbarhed. Lønnen vil nu ikke længere som før være det fulde Arbejdsudbytte. Den vil være lig Arbejdsudbyttet ved Jorddyrkningens Ydergrænse, det Punkt, hvor Udbyttet er ringest. Thi da Menneskene søger at tilfredsstille deres Ønsker med mindst mulig Anstrængelse, maa Indtægten af Landbrugsarbejde paa den ringeste Jord være lig den gennemsnitlige Indtægt af Jagt og Fiskeri. Arbejdet vil ikke længere overalt give samme Udbytte; thi de, som dyrker den bedre Jord, vil faa større Udbytte end de andre. Lønnen vil imidlertid fremdeles være éns, thi det Overskud, som Dyrkerne af den bedre Jord faar, er i Virkeligheden Jordrente og vil give Jorden Værdi, saafremt den er personlig Ejendom. Dersom nu under disse forandrede Omstændigheder En ønsker at leje andre til at arbejde for sig, saa vil han kun have at betale, hvad Arbejdet kaster af sig hvor Udbyttet er ringest. Synker Dyrkningsgrænsen til Jord af ringere og ringere Produktivitet, saa maa ogsaa Lønnen synke, stiger den derimod, saa maa ogsaa Lønnen stige.

Her har vi da Lønloven afledet af en klar og almengyldig Grundsætning. At Lønnen afhænger af Dyrkningsgrænsen — at den er højere eller lavere alt efter den større eller mindre Indtægt, som Arbejdet kan faa ved Brug af de bedste Naturforhold, som staar det aabent -- skyldes simpelthen, at Menneskene søger at tilfredsstille deres Ønsker med mindst mulig Anstrængelse.

Vender vi os nu fra simple Samfundstilstande til de indviklede Foreteelser i højt civiliserede Samfund, vil vi faa at se, at ogsaa disse falder ind under den samme Lov. I saadanne Samfund afviger Lønningerne betydelig fra hverandre, men desuagtet findes der et mere eller mindre bestemt og synligt Sammenhængsforhold mellem dem. Dette Forhold er ikke uforanderligt. Saaledes kan til én Tid en berømt Tænker ved sine Foredrag tjene mange Gange større Løn end den bedste Haandværker,

medens han til andre Tider næppe tør gøre sig Haab om Løn som en Lakaj. Ligeledes kan i en stor By enkelte Beskæftigelser kaste en stor Løn af sig, medens de i en Nybygd vilde blive forholdsvis daarlig betalt. Det er dog ikke nødvendigt at dvæle nærmere ved Aarsagerne til Lønforskellen mellem forskellige Virksomheder. Thi disse (Arbejdets Besværlighed, Uddannelsens Kostbarhed osv.) er der bleven udmærket gjort Rede for af Adam Smith og hans Efterfølgere, der har forklaret Enkelthederne vel, selv om det ikke er lykkedes dem at se selve Hovedloven.

Virkningen af alle de Omstændigheder der fremkalder Forskel i Løn mellem de forskellige Slags Beskæftigelser, kan sammenfattes i Udtrykkene Tilbud og Efterspørgsel, og det er fuldstændig rigtigt at sige, at Lønnen i de forskellige Beskæftigelser vil veksle efter Forskellen i Tilbud af og Efterspørgsel efter Arbejdskraft — idet man ved Efterspørgsel forstaar, hvad det hele Samfund forlanger af vedkommende Art af Tjenester og ved Tilbud den Sum af Arbejdskræfter, som under de forhaandenværende Omstændigheder kan bevæges til at udføre disse. Men dette er kun rigtigt med Hensyn til de forholdsvise Lønforskelligheder, det er meningsløst naar man, som det gærne gøres, siger, at Lønhøjden i Almindelighed bestemmes ved Tilbud og Efterspørgsel. Thi Tilbud og Efterspørgsel er kun relative Udtryk. Tilbud af Arbejde kan ikke betyde andet, end at man tilbyder at udføre Arbejde mod andet Arbejde eller Arbejdsprodukter, og Efterspørgsel efter Arbejde kan ikke betyde andet, end at man byder Arbejdskraft eller Produkter i Bytte mod Arbejde. Tilbudet er saaledes Efterspørgsel, og Efterspørgselen Tilbud, og i Samfundet som Helhed maa det ene række lige saa langt som det andet. Dette har den herskende Statsøkonomi klart forstaaet, hvor det gælder Salg, og Ricardos, Mills og andres Beviser for, at Vekslingerne i Tilbud og Efterspørgsel ikke kan frembringe nogen almen Stigning eller Fald i Priserne, om de end kan medføre Svingninger i Prisen paa en særskilt Ting, er lige saa anvendelige paa Arbejdet.

Alle de Omstændigheder, som frembringer Lønforskelligheder mellem de forskellige Beskæftigelser, kan inddeles i to Klasser, alt eftersom de blot i Enkelt-Tilfælde bevirker højere Løn eller virkelig forhøjer Gennemsnitslønnen for samme Arbejde. Den høje Løn ved visse Beskæftigelser ligner meget

Lotterigevinster, hvad ogsaa Adam Smith sammenligner den med: den enes Storgevinst er sammensat af mange andres Tab. Dette gælder saaledes i høj Grad Lønnen for Forretningsledelse i Handelsforetagender, hvad man kan se af den Kendsgærning af over 90 Procent af alle Handelsfirmaer, som begynder en Forretning, før eller senere gaar fallit, saa Gennemsnitslønnen er langt ringere end man tit tror. Imidlertid er der jo ogsaa virkelige Forskelligheder i Lønhøjde, som har sin Aarsag i, at de Egenskaber, der udkræves, er mere eller mindre sjældne: Større Evne eller Dygtighed (være sig medfødt eller erhværvet) medfører større Løn. Men ligesom den højere Løn, som betales en Mand med større Arbejdskraft, afhænger af den Løn, som betales Folk, der er Gennemsnitsarbejdere, saaledes maa Lønnen i de Beskæftigelser, der kræver overlegen Evne og Dygtighed, afhænge af den Løn, der betales for almindelig Evne og Dygtighed.

Det er i Virkeligheden lige saa erfaringsmæssig som teoretisk klart, at hvad det end er, som fremkalder Lønforskelligheder i de forskellige Beskæftigelser, og hvorledes end disse Forhold veksler til forskellig Tid og Sted, saa er dog Lønnen i én Beskæftigelse altid afhængig af Lønnen i en anden og saaledes videre nedover, indtil man har naaet til det laveste og bredeste Løn-Lag: de Beskæftigelser, hvor Efterspørgselen er mest ensformig og som man med størst Lethed kan slaa ind paa.

Thi om der end kan findes Skranker, som er mere eller mindre vanskelige at overstige, er dog den Arbejdsstyrke, der kan slaa ind paa en vis Virksomhed, ingensteds absolut bestemt. Alle Haandværkere kunde, om det skulde være, arbejde som Daglejere, og mange Daglejere let blive Haandværkere. Mange Landmænd kunde, om det skulde være, blive Jægere eller Grubearbejdere, Fiskere eller Sømænd, og mange Jægere, Grubearbejdere, Fiskere og Sømænd forstaar sig saa godt paa Landbrug, at de kunde tage Haand i med, hvis det blev nødvendigt. I enhver Profession findes der Mennesker, som forener denne Virksomhed med andre, eller vekselvis giver sig af med flere, medens de Unge, som stadig udfylder Arbejdets Rækker, drages i den Retning, der er mest indbydende. Hertil kommer, at alle Grader af Arbejdsløn ved umærkelige Afskygninger gaar over i hinanden: De bedst betalte Sagførere faar ganske vist langt højere Løn end de bedst lønnede Kontorister, men disse tjener dog mere end mangen Sagfører, og de daarligst lønnede Kon-

torister fortjener allenfals mere end de daarligst lønnede Sagførere. Saaledes staar der paa Grænsen af enhver Gærning Folk, der tiltrækkes saa ligelig af to eller flere Professioner, at den mindste Forandring er tilstrækkelig til at lede deres Arbejde i den ene eller den anden Retning. Derfor kan en Forøgelse eller en Formindskelse i Efterspørgselen efter et vist Slags Arbejde kun ganske midlertidig hæve Lønnen i vedkommende Fag over eller trykke den ned under dens normale Forhold til Lønnen i andre Virksomheder. Selv der, hvor kunstige Skranker, f. Eks. Laugsvæsen, modarbejder denne Vekselvirkning, kan de, som Erfaringen viser, ikke i Længden hindre den. De virker kun som Dæmninger, der opstemmer Elvens Vand over dets naturlige Højde, men ikke kan hindre det fra at flyde over.

Det er saaledes klart, at Lønningerne i alle Lag tilsidst maa afhænge af Lønnen i det laveste og bredeste Lag — at den almene Lønhøjde stiger og falder, eftersom Lønnen i dette Lag stiger eller falder.

De oprindelige og grundlæggende Beskæftigelser, hvorpaa saa at sige alle andre er bygget, er jo imidlertid de, som udvinder Formue direkte fra Naturen; derfor maa Loven for Lønnen i dem være den almene Lønlov. Og da Lønnen i saadanne Beskæftigelser aabenbart afhænger af, hvad Arbejdet formaar at frembringe under de ringeste Naturforhold, det overhovedet tager i Brug, saa afhænger altsaa Lønhøjden af Dyrkningsgrænsen eller, nøjagtigere udtrykt, af Godheden af de Naturforhold, som Arbejdet frit kan benytte uden Betaling.

Saa iøjnefaldende er denne Lov, at den ofte er blevet set uden at være blevet forstaaet. Det bliver hyppig sagt om saadanne Lande som Kalifornien og Nevada, at Tilgang af billig Arbejdskraft vilde fremhjælpe deres Udvikling stærkt, da den vilde gøre det muligt at bearbejde de daarligere, men mere udbredte Malmlejer. De, som taler saa, har set, at der er et Forhold mellem lav Løn og lav Produktionsgrænse, men de forveksler Aarsag og Virkning. Det er ikke den lave Arbejdsløn som foranlediger Bearbejdelsen af daarlig Malm, men omvendt Produktionens Udstrækning til det lavere Punkt, som formindsker Lønnen. Kunde Lønnen vilkaarlig trykkes ned, som det stundom er blevet forsøgt ved Lovbestemmelser, saa vilde dog de fattigere Miner ikke blive bearbejdet, saa længe man havde rigere Miner at holde sig til. Blev derimod Produktionsgrænsen vilkaarlig

trykket ned, f. Eks. ved at de bedste Lejer faldt i Hænderne paa Folk, som hellere vilde vente paa en fremtidig Prisstigning end straks tillade deres Bearbejdelse, saa vilde Lønnen med Nødvendighed falde.

Beviset er ført tilende. Den Lønlov, vi har fundet, samsvarer med Jordrenteloven, og stemmer fuldstændig overens med Loven for Kapitalrenten. Den lyder saaledes:

Lønnen afhænger af Produktionsgrænsen eller af det Udbytte, Arbejdet kan faa ved Brug af de bedste Naturforhold, som staar det aabent uden Betaling.

Denne Lønlov stemmer overens med og forklarer almene Kendsgærninger, som ellers synes usammenhængende og selvmodsigende. Den viser at:

Hvor Jorden er fri og Arbejdet ikke understøttet af Kapital, tilfalder hele Udbyttet Arbejdet som Løn. Hvor Jorden er fri og Arbejdet understøttet af Kapital, bestaar Lønnen af hele Udbyttet minus saa meget som er nødvendig for at formaa Folk til Kapitaldannelse.

Hvor Jorden er underkastet privat Ejendomsret og Jordrente opstaar, der bestemmes Lønnen ved det, som Arbejdet er i Stand til at faa ud af de bedste Naturforhold, som staar det aabent uden Betaling. — Hvor alle Naturfordele er monopoliseret, kan Lønnen ved Konkurrence mellem Arbejderne trykkes ned til det Lavmaal, hvorpaa Arbejderne vil finde sig i at leve og forplante sig. (Det er dette Lavmaal, som Smith og Ricardo kalde «den naturlige Arbejdsløn»).

Ligesom Ricardos Jordrentelov, hvortil den svarer, er Lønloven selvindlysende, blot den udtales. Enhver kan indse, at ingen vil arbejde for en Arbejdsgiver for mindre, alt i alt, end han kan tjene ved at arbejde for sig selv; og at følgelig den Indtægt, Arbejdet kan faa af de Naturfordele, som staar det aabent, bestemmer den Løn, Arbejdet overalt faar. Det vil med andre Ord sige, at Jordrentelinjen danner den afgørende Grænse for Lønnens Højde.

I sine simplere Fremtoninger forstaas Lønloven af Folk, som ikke kærer sig et Gran om Socialøkonomi, ligesom den Kendsgerning, at et tungt Legeme falder til Jorden, forlængst var kendt af Folk, som ingen Anelse havde om Tyngdeloven. Man behøver ikke at være Filosof for at se, at hvis der i et Land aabnes Adgang til Naturfordele, som sætter Arbejderne i

Stand til at skaffe sig selv højere Løn end den laveste, som nu betales, saa maa Arbejdslønnen i sin Helhed stige; og lige saa vidste selv de mest uvidende og enfoldige af Guldvaskerne i Kaliforniens Nybyggerdage, at saa snart det guldholdige Grus var udtømt, eller Jorden, hvorpaa det fandtes, var blevet monopoliseret, saa maatte Lønnen falde. Der behøves ingen indviklet Teori for at forklare, hvorfor Lønnen er saa høj i Forhold til Produktionen i nye Lande, hvor Jorden endnu ikke er monopoliseret. Sagen er ligefrem: Det ene Menneske vil ikke arbejde for det andet for mindre, end hans Arbejde virkelig indbringer, naar han bare behøver at gaa $^1/_2$ Mil længere bort og selv tage sig Jord. Det er kun efterhaanden som Jorden bliver monopoliseret og Naturfordelene stænges for Arbejdet, at Arbejderne nødes til at konkurrere med hinanden om Beskæftigelse, og at det bliver muligt for Grundejeren at leje Folk til at udføre hans Arbejde, medens han selv lever af Forskellen mellem det, som de frembringer, og det, som han betaler dem.

Det er umuligt at læse de Socialøkonomiske Forfattere, som siden Smiths Dage har tumlet med Socialøkonomiens Problemer, uden at se, hvorledes de uafladelig snubler over Lønloven uden en eneste Gang at faa Øjnene op for den. Og dog, «havde det været en Hund, havde den bidt dem».

SYVENDE KAPITEL.

Fordelingslovenes indbyrdes Overensstemmelse og Samvirken.

De Slutninger, vi har naaet til med Hensyn til Lovene for Formuesfordelingen, giver en stor og meget vigtig Del af Socialøkonomien en ganske ny Skikkelse, kaster nogle af dens mest indviklede Theorier over Ende og spreder nyt Lys over nogle af dens vigtigste Spørgsmaal. Og dog har vi ikke taget vor Tilflugt til nogetsomhelst omtvisteligt Grundlag eller opstillet en eneste Grundsætning, som ikke allerede var anerkendt.

Den Rentelov og den Lønlov, som vi har sat istedenfor dem, der nu læres, er nødvendige Følgeslutninger af den Grundlov, som alene muliggør socialøkonomisk Videnskab, — den alt beherskende Lov, der er saa uadskillelig fra det menneskelige

Sind, som Tyngden fra Stoffet, og uden hvilken det vilde være umuligt at forudse eller beregne nogen menneskelig Handling enten i Stort eller i Smaat. Denne Grundlov, at Menneskene søger at tilfredsstille deres Ønsker med mindst mulig Anstrængelse, bliver — alt eftersom den ses i Forhold til den ene, anden eller tredie af Produktionens Faktorer — til hvad vi kalder henholdsvis Jordrenteloven, Kapitalrenteloven og Lønloven. Og naar man godkender Jordrenteloven, (der jo ligesom en geometrisk Grundsætning kun behøver at blive forstaaet for at tiltvinge sig Anerkendelse), saa erkender man i og med den ogsaa Renteloven og Lønloven, saaledes som jeg har fremsat dem, idet de ikkun er andre Sider af samme Sag. Thi hvad er det, Anerkendelsen af Jordrenteloven beror paa? Aabenbart paa Erkendelsen af det Faktum, at Konkurrencens Virkning altid er den at hindre, at Arbejdets og Kapitalens Udbytte nogensteds bliver større end paa den daarligste Jord, der er i Brug. Men deraf følger jo, at Ejeren af Jord kan gøre Fordring paa det hele Udbytte, ud over hvad der med samme Anvendelse af Arbejde og Kapital kan faaes ud af den ringeste Jord, der er i Brug.

Den indbyrdes Sammenhæng og Samklang mellem Fordelingslovene, saaledes som vi nu har opfattet dem, staar i en paafaldende Modsætning til den Mangel paa Overensstemmelse, der er betegnende for disse Love, saaledes som de fremstilles af den herskende Socialøkonomi. Lad os opstille dem Side om Side:

Den gængse Fremstilling.	**Den rigtige Fremstilling.**
Jordrenten afhænger af Dyrkningsgrænsen, saa at den stiger, eftersom denne falder o. omv.	*Jordrenten* afhænger af Dyrkningsgrænsen, saa at den stiger, eftersom denne falder o. omv.
Lønnen afhænger af Forholdet mellem Arbejdernes Antal og den Kapital, der er bestemt til deres Sysselsættelse.	*Lønnen* afhænger af Dyrkningsgrænsen, saa at den falder og stiger med denne.
Renten afhænger af Forholdet mellem Tilbud af og Efterspørgsel efter Kapital; eller, (som det siges om Profiten) af Arbejdslønnen (Arbejdets Pris), saa at den stiger, eftersom Lønnen falder o. omv.	*Renten* (hvis Forhold til Lønnen bestemmes ved den Vokseevne, som Kapitalen har) afhænger af Dyrkningsgrænsen, saa den falder og stiger med denne.

I den gængse Fremstilling mangler Lovene enhver indbyrdes Forbindelse, de udgør ikke tilsvarende Dele men Maal af forskellig Art. I den Skikkelse, vi har givet dem, udspringer de fra et fælles Punkt og udfylder hinanden til et fuldstændigt Hele.

Der er en paafaldende Lighed mellem Socialøkonomien i dens nuværende Skikkelse og Astronomien før Kopernikus, da man ansaa Jorden for Verdensaltets Midtpunkt. De kunstige Hjernespind, hvorved den gængse Socialøkonomi søger at forklare sig de Samfundsforteelser, som for Tiden tiltvinger sig den civiliserede Verdens Opmærksomhed, kan træffende sammenlignes med det indviklede System af Krese og Bikrese, som de Lærde konstruerede for at forklare Himlens Foreteelser paa en Maade, der stemte overens med den autoriserede Lære og Menigmands Indtryk og Fordomme. Og aldeles paa samme Maade, som de Iagttagelser, der viste, at Astronomernes Theori om Krese og Bikrese ikke kunde fyldestgørende forklare Himmelfænomenerne, banede Vej for Overvejelsen af den simple Theori, som traadte i dens Sted, saaledes vil Erkendelsen af de gængse Theoriers Mangel paa Evne til at forklare Samfundsforeteelserne bane Vei for Overvejelsen af en Theori, som vil give Socialøkonomien hele den Simpelhed og Harmoni, som Kopernikus' Theori gav Astronomien.

Men her hører Ligheden op. At den «faste og grundfæstede Jord» i Virkeligheden ruller frem gennem Rummet med ufattelig Fart, er aldeles stridende mod alle Menneskets oprindelige Indtryk. Derimod er den Sandhed, jeg søger at klargøre, i og for sig let forstaaelig, har været anerkendt i ethvert Folks Barndom og er kun bleven fordunklet ved den civiliserede Samfundstilstands indviklede Former, ved selviske Interessers Løgnvæv og ved den falske Retning, som de Lærdes Spekulationer har taget. Intet kan være klarere end den Sætning, at Lønnens Stilstand trods Produktionskraftens Tiltagen skyldes Jordens Fordyrelse.

Tre Ting forener sig til Produktion: Arbejde, Kapital og Jord. — Tre Parter deler Udbyttet: Arbejder, Kapitalist og Jordejer. — Naar ved en Tilvækst i Produktionen Arbejderens og Kapitalistens Part ikke øges, saa følger deraf med Nødvendighed, at det er Jordejeren, der tager Profiten.

Og Kendsgærningerne stemmer med Følgeslutningerne: Jordværdiens Stigning er Fremskridtets stadige Følge og Kendetegn. — Denne Stigning forklarer, hvorfor Løn og Rente ikke stiger. At Løn og Rente er højere i nye Lande end i gamle, er ikke, som den gængse Forklaring lyder, en Følge af, at Naturen dèr yder Arbejds- og Kapitalanvendelsen større Udbytte, men af at Jord er billigere, saa Arbejde og Kapital beholder en større Part. Ikke Bruttoudbyttet, men Nettoudbyttet efter Jordrentens Fradrag, bestemmer, hvad der kan fordeles som Arbejdsløn og Rente.

Dersom Produktionen ikke var kommet ud over det Begyndelsesstade, hvor alt Arbejde ligefrem anvendes paa Jorden og al Løn betales i Jordens Produkter, vilde man aldrig have kunnet tabe den Kendsgerning af Syne, at naar Jordejeren tager en større Andel, maa Arbejderen nøjes med en mindre.

Men Nutidens indviklede Produktionsforhold kan ganske vist for den Tankeløse skjule, men ikke i Virkeligheden ændre den Kendsgerning, at al Produktion fremdeles er Foreningen af de to Faktorer Jord og Arbejde, og at Grundejerens Andel ikke kan stige uden paa Bekostning af Lønnen og Renten. Aldeles paa samme Maade, som den Andel i Afgrøden, Agerjordens Ejer — hvor det er ordnet paa gammeldags Vis — modtager ved Høst, formindsker det Beløb, der bliver tilovers til Jordbrugeren som Løn og Rente, saaledes formindsker Jordrenten for den Grund, en Fabriks- eller Handelsby er bygget paa, det Beløb, der fordeles som Løn og Rente mellem Byens Arbejdere og Kapitalister. — Overalt sker Jordværdiens Stigning paa Arbejdets Bekostning; og naar den voksende Produktionskraft ikke bringer Lønnen til at stige, saa kommer det deraf, at den driver Jordpriserne op, og dermed øger *Udbytningen*.

Det er overflødigt at anføre Kendsgærningerne. De vil af sig selv trænge ind paa Læseren. Overalt hvor Jordens Værdi stiger, viser ogsaa Modsætningen mellem Rigdom og Fattigdom sig. Vil man se Mennesker i den mest hjælpeløse og haabløse Tilstand, maa man gaa ikke til de uindhegnede Prærier, ikke til Blokhusene paa de Ryddepladser i Urskovene, hvor Mennesket paa egen Haand kan begynde Kampen med Naturen, og hvor Jorden endnu ikke koster noget, men til de store Byer, hvor Ejendomsretten til en lille Plet Jord er en Formue værd.

IV

DET MATERIELLE FREMSKRIDTS VIRKNING PAA FORMUENS FORDELING.

FØRSTE KAPITEL.

Problemets bevægende Kræfter staar endnu tilbage at søge.

Vi har nu klargjort, at det er Jordrenten, der sluger det øgede Udbytte, som Fremskridtet skaber, og at Interessestriden ikke — som Folk gærne tror — staar mellem Arbejde og Kapital, men mellem paa den ene Side Arbejde og Kapital, paa den anden Jordejendomsretten. Derved er vi naaet til en Slutning, som er af aller højeste praktisk Betydning. Men det er ikke værd at dvæle ved dette nu, thi vi har endnu ikke fuldstændig løst den Opgave, vi i Begyndelsen satte os. At sige, at Lønnen holder sig lav, fordi Jordrenten stiger, er omtrent som at sige, at et Dampskib bevæger sig, fordi dets Hjul gaar rundt. Det næste Spørgsmaal maa blive: hvad er det, som bringer Jordrenten til at stige? Hvad er det for en tvingende Magt, der foraarsager, at jo mere Produktionskraften tiltager, desto større bliver Jordrentens Part?

Det eneste Ricardo (og senere Forfattere) anfører som Aarsag til Jordrentens Stigning, er Befolkningstilvæksten, som ved at kræve flere Næringsmidler gør det nødvendigt at udstrække Agerbruget til daarligere Jord.

Omendskønt det nu er utvivlsomt rigtigt, at det Tryk, en forøget Befolkning øver, og som gør det nødvendigt at tage ringere Produktionsfelter i Brug, maa bringe Jordrenten til at stige

saa tror jeg dog ikke, at alle de Slutninger, man sædvanlig drager af dette Forhold, holder Stik, eller at det heltud forklarer Jordrentens Stigning Haand i Haand med Fremskridtet. Der gives aabenbart andre medvirkende Aarsager. For at udfinde disse Aarsager og se, hvorledes de virker, vil vi undersøge Fremskridtets Virkning paa Fordelingen.

De Forandringer, som tilsammen udgør det materielle Fremskridt eller bidrager dertil, er 3 Slags: Befolkningens Tilvækst, Fremskridt i Produktion og Omsætning og Fremskridt i Oplysning, Statsstyre og Moral, for saa vidt disse øger Evnen til Formuefrembringelse. I alle tre Henseender har de fremadskridende Folkeslag gaaet frem i de senere Tider, om end i forskellig Grad. Da imidlertid stigende Oplysning, forbedret Statsstyre osv. økonomisk set har samme Virkning som tekniske Fremskridt, saa er det unødvendigt at behandle dem særskilt. Hvad Betydning Fremskridt i Oplysning og Moral i og for sig har for vor Opgave kan vi senere tage under Overvejelse.

Vi vil nu først undersøge Befolkningstilvækstens Indflydelse paa Formuesfordelingen, og dernæst den Virkning, de tekniske Fremskridt har.

ANDET KAPITEL.

Befolkningsforøgelsens Virkning paa Fordelingen.

Grunden til at den voksende Befolkning bringer Jordrenten til at stige, er efter de sædvanlige Forklaringer den, at den ved Folketilvækster fremkaldte forøgede Efterspørgsel efter Livsfornødenheder driver Produktionen ud paa daarligere og daarligere Jord, hvorved altsaa den bedre Jord faar stedse større Værdi.

Her er det Malthus' Lære ved de gængse Forklaringer af Jordrentetheorien faar den Understøttelse, som jeg talte om, da jeg opregnede de Aarsager, som i Forening har givet denne Lære et næsten ubestridt Herredømme over Folks Tankegang. Efter Malthus's Lære bliver Befolkningens Tryk paa Livsfornødenhederne stærkere og stærkere, alt som den vokser, og uagtet der med hver ny Mund ogsaa kommer to Hænder ind i Verden, bliver det «vanskeligere og vanskeligere for de nye

Hænder at forsørge de nye Munde». I Følge Ricardo og hans Efterfølgeres Forklaring har den Stigning i Jordrenten, som ledsager Befolkningens Forøgelse, sin Aarsag deri, at den større Mængde Føde ikkun kan tilvejebringes med forøget Bekostning, hvorved Befolkningen tvinges til at ty til ringere og ringere Produktionsfelter, og Jordrenten forhøjes i tilsvarende Grad. Saaledes bliver da Jordrenteloven kun en særlig Side af den mere almene Lov, som Malthus har forkyndt. — Jeg berører dette igen, fordi det nu ligger nær at betragte den Vrangforestilling som har tvunget Jordrentelæren til at afstive en Theori, som den i Virkeligheden ingen Støtte giver.

Det Vrangsyn, jeg her tænker paa, og som nødvendigvis maa rettes, dersom man skal faa en rigtig Forstaaelse af Befolkningsforøgelsens Virkning paa Formuesfordelingen, er den overalt fremstikkende Forestilling, at Produktionens Udstrækning til ringere Felter nødvendigvis maa medføre mindre Middeludbytte i Forhold til det anvendte Arbejde. Thi ikke at tale om, at dette ikke gælder, hvor der samtidig finder tekniske Fremskridt Sted, er det ikke engang nødvendigvis Tifældet, hvor der ingen saadanne Fremskridt er sket og hvor Nedgangen til ringere Produktionsfelter er en aabenbar Følge af en forøget Befolknings større Krav. Thi Befolkningsforøgelse medfører i og for sig, uanset Værkflidens Fremskridt, en Forøgelse i Arbejdets Produktivitet. Tusinde Menneskers Arbejde vil under forøvrigt lige Vilkaar frembringe langt mere end ti Gange saa meget som hundredes; og saaledes bliver med hvert nyt Par Hænder Arbejdets Produktionskraft øget mere end forholdsvis. Derfor kan under en voksende Befolkning en Nedgang til et ringere Produktionsfelt finde Sted ikke blot uden Formindskelse i den gennemsnitlige Formuesproduktion i Forhold til det anvendte Arbejde, men endogsaa uden Formindskelse selv paa det ringeste Felt. Thi man maa ikke glemme (hvad der imidlertid ofte bliver glemt), at hverken Jordens eller Arbejdets Produktivitet kan maales med en enkelt Ting, men maa maales ved sit Forhold til alt, hvad man ønsker sig. En Nybygger og hans Familje kan vistnok paa Jord, der ligger en Snes Mil fra nærmeste Menneskebolig, avle lige saa meget Korn, som om Jorden laa midt i en folkerig Egn. Men i den folkerige Egn kunde de med det samme Arbejde skaffe sig et lige saa godt Udkomme paa meget ringere Jord, fordi midt i en stor Befolkning vilde deres

Arbejde blive langt mere indbringende — maaske ikke maalt i Korn, men maalt i Formue overhovedet eller med andre Ord ved Tilvejebringelsen af alle de Fornødenheder, som er det virkelige Formaal for deres Arbejde.

Men selv hvor Arbejdets Produktivitet ved Lavgrænsen virkelig gaar ned, er Følgen ikke den, at Arbejdets *Gennemsnitsudbytte* formindskes; thi i Reglen vil Udbytteforøgelsen paa den bedste Jord langt opveje Udbyttenedgangen ved det Arbejde, der er trængt ud til ringere Naturforhold.

Forskellige Tilfælde kan tænkes at indtræde: Var Forholdet f. Eks. saaledes, at Arbejdets ved Befolkningens Vækst fremkaldte Fremgang i Produktivitet netop gik lige op med den aftagende Produktivitet hos den nyoptagne Jord, saa vilde Virkningen af Befolkningstilvæksten være den, at Jordrenten vilde stige, fordi Dyrkningsgrænsen blev lavere, medens Lønnen vilde holde sig uforandret, i og for sig, men komme til at udgøre en mindre Part af det hele. Men hvis derimod Forskellen mellem den daarligste Jord, der tidligere var i Brug, og den, der nu blev opdyrket, var saa stor, at Arbejdets øgede Produktivitet ikke formaaede at opveje den, saa vilde ikke blot Jordrenten stige, men Lønnen falde, ikke blot forholdsvis men absolut. Men hvis ikke Nedgangen i Jordens Godhed var ganske eksempelløs stor, vilde selv i slige Fald Gennemsnitsproduktionen vokse; — men Fordelingen vilde blive ujævnere.

Men medens saaledes Befolkningens Tilvækst, (skønt den gærne fremkalder forholdsvis større Produktion) driver Jordrenten ivejret ved at tvinge Befolkningen til at tage ringere Naturforhold i Brug, er det en Misforstaaelse at anse dette for den eneste Grund til at Jordrenten vokser med Befolkningen. Befolkningsøgelse driver Jordrenten op uden Hensyn til Jordens Naturbeskaffenhed. Befolkningstilvækst øger nemlig ikke blot Arbejdets Produktivitet i al Almindelighed: den giver visse Jordomraader Evne til at øge just det Arbejdes Produktivitet, der er knyttet til disse bestemte Omraader, en Evne der altsaa ligesom de geologiske Egenskaber er uadskillelig fra vedk. Jord og følger med Besiddelsesretten.

Lad os tænke os en ubegrænset, grønklædt Slette, hvor Græs og Blomster, Trær og Bække uafbrudt ser ligedan ud, saa Øjet trættes af Ensformigheden. Saa kommer den første Nybyggers Lastvogn. Han ved ikke, hvor han skal slaa sig ned —

det ene Jordstykke forekommer ham lige saa godt som det andet. Adgangen til Ved og Vand, Frugtbarheden og Beliggenheden er overalt lige gode. Tilsidst løber det rent rundt for ham og han bliver træt af at søge efter en Plads, der er bedre end de andre. Han slaar sig da ned paa det første det bedste Sted og begynder at bygge sig et Hjem. Jordbunden er jomfruelig og rig, der findes Vildt i Overflod, Vandløbene vrimler af Ørred. Naturen overgaar saa at sige sig selv. Han ejer alt, hvad der vilde gøre ham rig, dersom han var i en folkerig Egn; men desuagtet er han yderst fattig. For ikke at tale om de aandelige Krav, der vilde faa ham til at modtage selv den bedrøveligste Fremmede med aabne Arme, saa arbejder han under alle Ensomhedens materielle Besvær. Han kan ikke til større Arbejder faa en Haandsrækning ud over hvad Familiens Medlemmer kan give. Endskønt han har Kvæg, smager han sjælden fersk Kød, thi for at faa sig en Bøf, maa han slagte en Stud. Han maa være sin egen Smed, Vognmager, Tømmermand og Skomager — kort sagt have «19 Haandværk og 20 Ulykker». Han kan ikke skaffe sine Børn nogen Skolegang, thi for at kunne det maatte han holde Huslærer. Alt, hvad han ikke selv kan producere, maa han købe ind i store Partier eller ogsaa undvære det; thi han kan ikke uafladelig forlade sit Arbejde og gøre en lang Rejse til Civilisationens Ydergrænse; og bliver han nødt til at gøre det, saa kan Afhentningen af en Flaske Medicin eller Erstatningen af et itubrækket Bor koste ham hans eget og hans Hestes Arbejde i dagevis. Under saadanne Forhold er Naturen ødsel, men Mennesket fattigt. Det er en let Sag for ham at skaffe sig noget at spise, men ud over dette formaar hans Arbejde kun paa den tarveligste Maade at tilfredsstille hans simpleste Behov.

Snart kommer en ny Indflytter. Uagtet hver eneste Del af den endeløse Slette er lige saa god som alle de andre Dele, betænker han sig ikke et Øjeblik paa, hvor han skal slaa sig ned. Skønt Jorden overalt er ligedan, er der dog ét Sted, som aabenbart er bedre for ham end noget andet, og det er der, hvor han kan faa en Nabo. Han slaar sig ned ved Siden af den først ankomne, hvis Kaar derved øjeblikkelig bedres betydelig, idet meget nu bliver muligt for ham, som tidligere var umuligt; thi to kan hjælpe hinanden til at udføre Ting, som én Mand aldrig vilde kunne udføre.

En ny Indflytter kommer, og saa én til og én til, indtil en Snes Naboer har samlet sig omkring den først ankomne. Arbejdet forslaar nu ganske anderledes: Skal der udføres et sværere Arbejde, tager Nybyggerne fat i Fællesskab og udretter tilsammen paa en Dag, hvad der for den enkelte vilde kræve Aar. Slagter en af dem en Stud, faar de andre en Del af den og gør Gengæld, naar de slagter, og saaledes har de ferskt Kjød til alle Tider. De tager sig i Fællesskab en Lærer, og faar saaledes hver enkelts Børn undervist for en ringe Del af hvad det vilde have kostet den første Nybygger. Det bliver en forholdsvis let Sag at faa Bud til nærmeste By; thi stadig væk rejser saa den ene og saa den anden. Imidlertid er saadanne Rejser ikke saa nødvendige mere. En Smed og en Hjulmand indretter sig snart Værksteder i Egnen, en Butik aabnes, et Postkontor kommer snart til og skaffer regelmæssig Forbindelse med den øvrige Verden. Derpaa kommer en Skomager, en Tømmermand, en Sadelmager, en Læge, og snart rejser der sig en lille Kirke. Man finder Tilfredsstillelse for sin selskabelige og aandelige Trang — for den Del af Mennesket, der rager op over Dyret. Sympati, Kammeratskab og Kappestrid gør Livet videre, fuldere og mere afvekslende. Man glæder sig med de glade, sørger med de sørgende. Ungdommen kommer sammen til Majsbladning, Æbleskrælning osv. Og skønt Dansesalen kun har Lergulv og Orkestret er en enlig Violin, er der alligevel fortryllende Toner i dens Strænge og Amor er med i Dansen. Lejlighedsvis kommer der en omrejsende Foredragsholder og aabner et Indblik i Videnskabens, Kunstens og Literaturens Verden; i Valgtiden kommer de politiske Talere, og Borgeren hæver sig til en Følelse af Værd og Magt, naar hele Rigets Velfærd bliver ham forelagt til Afgørelse i Skikkelse af Modkandidaterne Hr. Per og Hr. Povl. Og saa kommer ved given Lejlighed den Cirkus, som man allerede i Maaneder har talt om, og aabner for Børnene, hvis Synskreds hidtil har været Prærien, alle Indbildningskraftens Riger: Æventyrverdenens Prinser og Prinsesser, brynjeklædte Korsfarere og turbanprydede Arabere; Løver, som dem, der lagde sig ned for Daniels Fødder; Kameler, som de, der stod hos, da Josefs onde Brødre slæbte ham fra Vandgraven og solgte ham som Træl; Elefanter, som de, der fik Makkabæernes Sværd at føle, — og først og sidst den herlige Musik!

Gaa til vor Nybygger nu og sig til ham: «Du har saa og

saa mange Frugttræer, som du selv har plantet, en Brønd, en Lade, et Hus, kort sagt, du har ved dit Arbejde øget denne Ejendoms Værdi saa og saa meget. Din Jord er ikke i og for sig fuldt saa god. Du har taget mangen Afgrøde fra den, og snart vil den trænge til Gødning. Jeg vil betale dig den fulde Værdi for alle dine Forbedringer, dersom du vil give mig Ejendommen og atter drage med din Familje ud over Grænsen for det beboede Land.» Han vilde le dig ud. Hans Jord giver ganske vist næppe mere Hvede eller Kartofler end før, men hans Arbejde paa den indbringer ham dog langt mere af alle Livets Behov og Behageligheder. De andre Nybyggeres Nærværelse — Befolkningsforøgelsen — har givet det Arbejde, der udføres her, en større Produktivitet, og herved faar Jorden en Overlegenhed over al Jord af samme naturlige Godhed, hvor der endnu ikke findes Nybyggere. Dersom der ikke er nogen anden Jord tilovers end saadan, der er lige saa langt borte fra befolkede Egne som vor Nybyggers, dengang han kom, da vil Værdien af hans Jord svare til hele denne forøgede Ydeevne. Dersom der imidlertid, som vi har antaget, findes en sammenhængende Strækning af lige god Jord, som Befolkningen nu er i Færd med at udbrede sig over, saa er det ikke nødvendigt for Nybyggere at gaa ud i Ødemarken, saaledes som den første gjorde. De kan slaa sig ned ved Siden af de andre og faa Fordelen af Naboskabet. Prisen paa vor Nybyggers Jord vil da blot afhænge af den Fordel, han har af, at hans Jord ligger i Befolkningens Midte, ikke i dens Ydergrænse.

Befolkninger vedbliver fremdeles at tiltage. Da vor første Nybyggers Jord ligger midtvejs, er Butiken, Smedjen og Hjulmagerens Værksted bygget paa den eller deromkring, og her opstaar nu snart en Landsby, som hurtig bliver til en Købstad, Omsætningsmidtpunktet for alle Egnens Folk. Medens dens Frugtbarhed ikke er større nu end fra først af, begynder denne Jord nu at udvikle en Produktivitet af en højere Art. Hvededyrkeren kan ganske vist drage videre og finde Jord, hvorpaa hans Arbejde frembringer lige saa megen Hvede og næsten lige saa megen Formue; men Haandværkeren, Fabrikanten, Købmanden, Lægen osv. finder, at deres Arbejde her i Omsætningernes Brændpunkt indbringer dem meget mere, end det vilde gøre selv i ringe Afstand derfra; og denne Jordens Merværdi kan Jordejeren gøre Fordring paa, aldeles paa samme

Maade, som han kan gøre Fordring paa sin Jords mulige Merværdi til Kornavl. Og saaledes sættes vor Nybygger i Stand til at sælge nogle faa Tdr. Land af sin Jord til Byggepladser for Priser, som hans Jord aldrig kunde have indbragt ham, hvis den skulde være brugt til Hvededyrkning, om saa dens Frugtbarhed var bleven fordoblet mange Gange. Med den forøgede Indtægt, han faar, bygger han sig et fint Hus og udstyrer det smukt. Eller rettere sagt: De Folk, som ønsker at benytte hans Jord, bygger Huset til ham paa det Vilkaar, at han vil tillade dem at drage Nytte af den højere Produktivitet, som Befolkningsforøgelsen har givet Jorden.

Befolkningen vedbliver fremdeles at forøges og give Jorden større og større Værdi og dens Ejer mere og mere Rigdom. Byen er bleven til en Storstad — et St. Louis eller et Chicago — og vokser fremdeles. Produktionen drives nu i stor Maalestok med de bedste Maskiner og de ypperste Hjælpemidler, Arbejdets Deling er dreven til det yderste. Omsætningen har saadant Omfang og Fart, at den foregaar med et Lavmaal af Spild. Her er, kort sagt, Hjertet og Hjernen i den store Samfundsorganisme, som er vokset op af det første Nybygges Frø. Her mødes alle Veje: Har man noget at sælge, saa er Markedet her, skal man købe, saa findes her det største og bedste Udvalg. Her er den aandelige Virksomheds Brændpunkt, her fødes de tændende Gnister ved Aandernes Sammenstød. Her er de store Biblioteker og Samlinger, de lærde Professorer, de berømte Specialister. Hid kommer de store Skuespillere, Talere og Sangere fra hele Verden. Kort sagt, her er et Midtpunkt for Menneskelivet i alle dets brogede Foreteelser.

Saa umaadelige er de Fordele, som denne Jord nu byder Arbejdet, at man i Steden for en eneste Mand, som med sit Spand Heste overfarer mange Tdr. Land, nu paa enkelte Steder paa en Skæppe Land kan tælle Tusinder af Arbejdere i Stokværk paa Stokværk over hinanden, medens der under Jordens Overflade stønner Maskiner, som udvikler Tusinder af Hestes Kraft. — Alle disse Fordele hefter ved Jorden: det er paa denne Jord og ingen anden, at de kan udnyttes, thi her er Brændpunktet for Ombytningen, Markedspladsen og Værkstedet for Næringsflidens højeste Former. De produktive Kræfter, som Befolkningens Tæthed har givet denne Jord, har samme Værdi, som om dens oprindelige Frugtbarhed havde forøget sig hundrede,

ja tusind Fold. Og Jordrenten er steget i tilsvarende Grad. Vor Nybygger eller den, som er indtraadt i hans Ret til Jorden, er nu Millionær. Ligesom en anden Eventyrprins kunde han gærne have lagt sig til at sove til nu, han vilde vaagne rig, — ikke i Kraft af noget, han selv har gjort, men i Kraft af Befolkningens Forøgelse. Der findes Grunde, som lader sig sælge for større Summer, end der behøvedes til at brolægge dem med Guld. I Hovedgaderne knejser Bygninger af Granit og Marmor; — og dog er de ikke saa meget værd som den Jord, de staar paa — den samme uforandrede Jord, som aldeles ingen Værdi havde, da vor første Nybygger kom derhen.

At dette er den Maade, hvorpaa Befolkningens Tilvækst mægtig bidrager til Jordrentens Stigning, kan enhver, der vil se sig om i et fremadskridende Land, selv overbevise sig om; det sker lige for vore egne Øjne. Den tiltagende Forskel i Jordens Ydeevne, der foraarsager Jordrentens Stigning, skriver sig ikke saa meget fra, at der maa tages ringere Jord i Brug, som fra den forøgede Værdi, som forøget Befolkning giver den Jord, der alt er i Brug. Den mest værdifulde Jord paa vor Klode er ikke Jord af overordentlig Frugtbarhed, men Jord, som særlig tæt Befolkning har givet særligt Værd, hvad enten det nu er en opfyldt Sump som St. Petersborgs Grund, frugtbart Land som Filadelfias, eller en nøgen Sandørken som i Størsteparten af San Francisko.

Selv der, hvor Værdien synes at skyldes overlegne naturlige Egenskaber som dybt Vand og god Ankergrund, rige Kul- og Malmlejer eller svære Tømmerskove, vil en nærmere Undersøgelse vise, at disse Egenskaber først kaldes frem, gøres tilgængelige ved en Befolkning. Pennsylvaniens Kul- og Jernfelter, som nu er umaadelige Summer værd, var for 50 Aar siden værdiløse. Hvad er den egentlige Aarsag til denne Forskel. Simpelthen Forskellen i Befolkning. Wyomings og Montanas Kul- og Jernlejer, som nu tildags er værdiløse, vil om femti Aar være Millioner og atter Millioner værd, simpelthen fordi Befolkningen i Mellemtiden vil være tiltaget stærkt.

Det er et vel proviantеret Skib det, hvorpaa vi sejler gennem Verdensrummet. Naar det ser ud til at blive knapt med Kød og Brød paa Dækket, behøver vi blot at aabne en Luge, og nye Forraad, som vi tidligere ikke havde drømt om, kommer

for en Dag. Og stor Magt til at tilegne sig andres Tjenester er dem givet, som, naar Lugerne aabnes, har Lov til at sige: «Dette er mit!»

TREDJE KAPITEL.

Produktionsfremskridtenes Virkning paa Formuesfordelingen.

Vi har nu set, at Befolkningens Forøgelse bringer Jordrenten til at stige, snarere ved at forøge end formindske Arbejdets Produktivitet. Dersom det nu kan paavises, at uafhængig af Befolkningens Forøgelse vil ogsaa Fremskridt i Produktion og Omsætning drive Jordrenten tilvejrs, saa har Malthus's Theori — og alle de Theorier, som staar i Sammenhæng med den — faaet sin endelige og afgørende Gendrivelse; thi vi har da gjort Rede for det materielle Fremskridts Tendens til at trykke Lønnen ned og forværre de laveste Klassers Stilling, uden at tage vor Tilflugt til Theorien om det tiltagende Tryk paa Livsfornødenhederne.

At tekniske Fremskridt har en saadan Virkning, viser sig nu ved den ringeste Eftertanke. — Virkningen af Opfindelser og andre Produktionsfremskridt er den, at der spares Arbejde, d. v. s. opnaaes samme Resultat ved mindre, eller større Resultat ved samme Arbejde.

Tænker man sig nu en Samfundstilstand, hvori den forhaandenværende Arbejdskraft formaaede at tilfredsstille alle materielle Ønsker, og hvor der ingen Mulighed var for at nye Ønsker skulde opstaa, vilde Virkningen af arbejdssparende Forbedringer simpelthen være den at formindske Arbejdet. Men saadan en Samfundstilstand kan, dersom den overhovedet findes (hvad jeg ikke tror), kun findes, hvor Mennesket staar Dyret meget nær. I den saakaldte civiliserede Samfundstilstand er Forholdet i hvert Fald det stik modsatte. Efterspørgselen er ikke bestemt afgrænset, den vokser i ethvert enkelt Menneske med hans Evne til at skaffe sig de Ting, han ønsker. Mennesket er ikke nogen Okse, som lægger sig ned og tygger Drøv, naar den har ædt sig mæt, det er snarere i Slægt med Blod-

iglen, som bestandig vil have mere. Hvad der frembringes mætter ingensteds Begæret, og Kravene stiger med enhver ny Mulighed for at tilfredsstille dem.

Under saadanne Forhold vil arbejdssparende Fremskridt bevirke en Forøgelse i Produktionen. Men til Produktion behøves Jord. Derfor vil der opstaa forøget Efterspørgsel efter Jord, og hvor man har naaet Grænsen for Jord af den Godhed, som alt er tagen i Brug, vil man bringe Jord af ringere naturlig Ydeevne under Dyrkning. Og medens saaledes den oprindelige Virkning af arbejdssparende Forbedringer er at forøge Arbejdets Kraft, er Følgevirkningen den, at Jorddyrkningen udstrækkes og at Jordrenten stiger overalt, hvor Dyrkningsgrænsen derved sænkes. Hvor al Jorden er tagen fuldstændig i Besiddelse, som i England, eller hvor den som i de For. Stater enten er tagen i Besiddelse eller kan tages lige saa rask, som Trangen til den opstaar, dèr vil den endelige Virkning af arbejdssparende Maskiner o. l. være at drive Jordprisen tilvejrs uden at forhøje Løn eller Rente.

Det er af Vigtighed, at man fuldt ud forstaar dette; thi det viser, at Virkninger, som de gængse Theorier tilskriver Befolkningsforøgelsen, i Virkeligheden skyldes Opfindelsesfremskridt, og det forklarer den ellers ubegribelige Kendsgærning, at arbejdsbesparende Maskiner ingensteds gavner Arbejderne.

Dog maa man for fuldstændig at forstaa denne Sandhed huske paa, at det ikke blot er de Forbedringer, som medfører Besparelse i det Arbejde, der ligefrem anvendes paa Jorden (til Frembringelse af Fødevarer osv.), men alt hvad der paa nogen Maade sparer Arbejde, der har Tendens til at drive Jordpriserne op. Thi en Forbedring som medfører Besparelser i det Arbejde, der fordres til at frembringe én Art af Ting, er jo ensbetydende med en Forøgelse af Kraften til Frembringelse af alle, og vil da ogsaa medføre forøget Produktion af disse.

Jeg kan vanskelig tænke mig nogen Slags Formue, hvis Efterspørgsel ikke vilde forøges ved Besparelser i det Arbejde, som kræves for at producere alt andet. Ligvogne og Ligkister er blevet anført som Eksempler paa Ting, hvis Efterspørgsel efter al Sandsynlighed ikke vil vokse; men selv for disse gælder det kun med Hensyn til Mængden; thi at voksende Arbejdsproduktivitet vilde medføre Efterspørgsel efter kostbarere Ligvogne og Ligkister, kan ingen tvivle paa, som har lagt Mærke til,

hvor stærkt Ønsket er om at hædre de Døde ved kostbare Begravelser.

Heller ikke Efterspørgselen efter Fødemidler er begrænset, saaledes som det hyppig, men fejlagtig antages i socialøkonomiske Undersøgelser. Man taler ofte om Livsfornødenhederne, som om de var en fast bestemt Mængde; Adam Smith siger, at Begæret efter Føde er begrænset paa Grund af Menneskemavens ringe Rumfang; men dette er aabenbart kun sandt i den Forstand, at naar Maven er fuld, da er Sulten stillet. Efterspørgselen efter Næringsmidler har derimod ikke nogen saadan Grænse. En Ludvig den fjortendes, femtendes eller sekstendes Mave kunde ikke optage eller fordøje mere end Maven af en fransk Bonde; men medens nogle faa Favne Jord var tilstrækkelig til at levere det sorte Brød og de Urter, som udgjorde Bondens Føde, behøvedes der Tusender af Tdr. Land for at tilfredsstille Kongens Behov, hans eget ødsle Forbrug saa vel som hvad der medgik til hans Tjenere, Heste og Hunde. I den By, hvor jeg sidder og skriver, lever en Mand — i Virkeligheden kun en Type for et Slags Mennesker, man kan træffe overalt — som plejede selv at koge sine Bønner og stege sit Flesk, men som nu, da han er blevet rig, ejer et Hus i Byen, saa stort som et første Klasses Hotel, foruden to-tre Landsteder med udstrakte Parkanlæg, et stort Væddeløbsstutteri osv. Der kræves sikkert nu flere tusinde Gange saa meget Jord for at tilfredsstille denne Mands Behov som da han var fattig. — Enhver Forbedring eller Opfindelse, af hvad Art den end er, der sætter Arbejdet i Stand til at producere mere, fremkalder saaledes forøget Efterspørgsel efter Jord og Jordens umiddelbare Produkter og virker saaledes til at sænke Dyrkningsgrænsen, har altsaa netop samme Virkning som Befolkningstilvæksten. Da dette er Tilfældet, saa har enhver arbejdssparende Opfindelse, enten det nu er en Dampplov, en forbedret Maade at smelte Malm paa, en mere fuldkommen Bogtrykkerpresse eller en Symaskine, den Virkning at forhøje Jordens Pris.

Lad os for at se dette endnu tydeligere tænke os et Land, hvor (som overalt i den civiliserede Verden) Jorden kun er en Del af Folket i Hænde, og hvor der tillige er sat en uoverstigelig Skranke for al videre Befolkningsforøgelse (f. Eks. ved en strængt overholdt Herodeslov). Nu gøres der Opfindelser osv., der formindsker, lad os sige med $^1/_{10}$, det Arbejds- og Kapitalforbrug,

der udkræves til den hidtidige Produktion. Enten vil da en Tiendedel af Arbejde og Kapital blive fri, eller ogsaa Produktionen øges i tilsvarende Grad. Men her som i alle civiliserede Lande er Næringsflidens Ordning saadan, at Arbejde og Kapital, og da navnlig Arbejdet, maa skaffe sig Sysselsættelse paa hvilkesomhelst Vilkaar, at simple Arbejdere ikke er i den Stilling, at de kan kræve deres Andel af Fremskridtets Udbytte, og at enhver Indskrænkning i Anvendelsen af Arbejde i det mindste i Begyndelsen maa antage den Form, ikke at give enhver Arbejder ligesaameget for mindre Arbejde, men at gøre nogle af Arbejderne arbejdsløse og ikke give dem noget som helst. Som Følge af den større Produktivitet, som Fremskridtene har foraarsaget, kan man imidlertid nu ved Naturforhold, hvis Godhed kan betegnes ved 18, opnaa et lige saa stort Udbytte som før ved 20. Hvis nu Arbejdets og Kapitalens Konkurrence om Sysselsættelse, der jo ganske sikkert vilde udvide Produktionsgrænsen, drev denne ned fra «20» til «18», vilde Jordrenten altsaa overalt forøges med 2, medens Løn og Kapitalrente ikke vilde blive større end før, og mindre i Forhold til den hele Produktion. Der vilde da være større Formuefrembringelse, men Jordejerne vilde høste hele Fordelen. — Det samme vil nu gentage sig ved hvert nyt Fremskridt paa Opfindelsernes Vej: alt som Arbejdets Produktivitet vokser, vil Produktionsgrænsen blive trykket lavere og lavere ned, og Jordrenten uafladelig stige, selv om Befolkningen bliver den samme som før.

Jeg vil ikke dermed sige, at Sænkningen af Produktionsgrænsen altid nøjagtig vil svare til Forøgelsen i produktiv Kraft, eller at Processen altid vil gaa for sig i skarpt begrænset Trinfølge. I visse Tilfælde kan Jordrenten vokse raskere end Udbyttet øges, og Løn og Rente vil da gaa ned; i andre vil Fremskridtet være raskere end Jordværdiens Vækst, og Løn og Rente altsaa faa nogen Del i Fremskridtets Frugt. Ej heller er det absolut rigtigt, at alt det Arbejde, der frigøres ved én eller anden Opfindelse, tvinges til at søge produktiv Sysselsættelse. Nogle faar Raad til at holde op at arbejde, og nogle vil gaa over i de uproduktive Arbejderes Rækker, som gærne vokser med Samfundets Fremskridt.

Dette er imidlertid uvæsentligt og forrykker ikke den Kendsgærning, at selv uden nogen Forøgelse i Befolkningen virker

Fremskridtet i Opfindelser stadig til at give Jordejerne en større og større Del af Udbyttet, Arbejde og Kapital en mindre.

Og da vi jo ikke kan sætte nogen Grænse for Fremskridtet i Opfindelser, saa kan vi heller ikke sætte nogen Grænse for Jordrentens Stigning. Thi dersom de arbejdssparende Opfindelser vedblev, indtil man havde naaet Fuldkommenheden, saa man slet ikke mere behøvede Arbejde for at producere, da vilde jo Dyrkningsgrænsen synke til Nulpunktet. Der vilde ikke længer være tale om Løn og Rente, Jordrenten vilde sluge det altsammen. Thi da Jordejerne uden Arbejde kunde faa alt, hvad der kunde afvindes Naturen, saa vilde der ikke være nogen Brug enten for Arbejde eller Kapital og det vilde være umuligt for dem at tiltvinge sig nogen Andel. Og hvor stor eller lille end Befolkningen var, saa vilde den være afhængig af Jordejernes Lune eller Barmhjærtighed — vilde enten blive underholdt for Jordejernes Fornøjelse eller som Fattiglemmer leve af deres Naade.

Denne de arbejdssparende Opfindelsers absolutte Fuldkommenhed kan synes umulig at naa; men den er dog det Maal, som Opfindelserne Dag for Dag nærmer sig til med stigende Fart. Og i Befolkningens Fortyndelse i Storbritaniens Landbrugsegne, hvor smaa Ejendomme bliver slaaet sammen til store, saa vel som i de store, med Maskiner bearbejdede Hvedemarker i Kalifornien og Dakota, hvor man kan ride milevidt gennem bølgende Korn uden at se en menneskelig Bolig, findes der allerede Antydninger af det Endemaal, som hele den civiliserede Verden iler henimod. Dampploven og Mejemaskinen skaber i den moderne Verden umaadelige Godser i Lighed med dem, som fremkom i det gamle Italien ved Tilstrømningen af Trælle, vundet i de udenlandske Krige. Og for mangen fattig Stakkel, som stødes ud og drives bort fra det Sted, hvor han har været vant til at leve — paa samme Maade, som de romerske Bønder nødtes til at slutte sig til Verdensstadens Proletariat eller sælge sit Blod for Brød i Legionernes Rækker —, kan det ikke se anderledes ud, end som om disse arbejdssparende Opfindelser i sig selv er en Forbandelse, og vi hører Folk tale om Arbejdet, som om trættende kropsligt Slid i og for sig var en ønskelig Ting.

Det er næppe nødvendigt at sige, at den foran skildrede Virkning af Opfindelser osv. kun gælder dem, der har vundet almindelig Udbredelse. Saa længe de er monopoliserede, saa

kun nogle faa høster Fordelen af dem, indvirker de ikke i nævneværdig Grad paa Formuesfordelingen i Almindelighed. — Til de Fremskridt, der driver Jordprisen op, hører imidlertid ikke blot de, der direkte forøger Produktionerne, men ogsaa saadanne Forbedringer i Statsstyre, Sæder og Moral, der indirekte forøger den. Et slaaende Eksempel herpaa har man i Beskyttelsestoldens Afskaffelse i England. Frihandelen har i uhyre Grad forøget Storbritaniens Rigdom uden at formindske Fattigdommen. Den har simpelthen forøget Jordrenten. Og dersom den gennemraadne Styrelse i vore store amerikanske Byer forvandledes til Mønstre paa Redelighed og Økonomi, saa vilde Virkningen deraf kun være den, at Værdien af Grundbesiddelsen forøgedes, men ikke, at enten Løn eller Rente steg.

FJERDE KAPITEL.

Virkningen af de Forventninger, det materielle Fremskridt fremkalder.

Vi har nu set, at baade Befolkningsforøgelsen og alle de Fremskridt, der øger Arbejdets Produktivitet, virker i Retning af at forhøje Jordrenten. Den forøgede Formuesproduktion tilfalder tilsidst Jordejerne; og uagtet ogsaa enkelte andre kan opnaa Fordele, er der dog i alle disse Fremskridt ikke det mindste, der har Tendens til i sin Helhed at øge enten Arbejdets eller Kapitalens Indtægt.

Der findes imidlertid endnu en Omstændighed, som man maa tage i Betragtning, naar man fuldt ud vil forklare Fremskridtets Indflydelse paa Fordelingen. Vi har hidtil antaget, saaledes som man plejer at gøre det ved Undersøgelser af Jordrente-Theorien, at den virkelige Dyrkningsgrænse altid falder sammen med hvad man kunde kalde Dyrkningens nødvendige Grænse, d. v. s. at ringere Jorder først tages i Brug, naar det er blevet nødvendigt derved, at de bedre er fuldstændig udnyttet. — Dette er sandsynligvis Tilfældet i meget langsomt fremadskridende Samfund, men i de hurtig fremadskridende, hvor den raske og uafladelige Stigning af Jordrenten bringer Folk til at gøre sikker Regning paa end yderligere Stigning, er det

ikke Tilfældet. I saadanne Samfund bevirker Forventningen om højere Jordpriser at mere eller mindre Jord holdes tilbage fra Benyttelse, hvorved Dyrkningsgrænsen altsaa trykkes lavere ned end Produktionens Krav nødvendiggør.

Denne Aarsag maa til en vis Grad øve sin Virkning i alle fremadskridende Samfund. Men særlig i Samfund som de For. Stater med deres vidtstrakte Jordomraader, virker den med uhyre Magt. Vor Befolknings umaadelige Spredthed er et Bevis herfor. — Den Mand, som drager ud fra Østkysten for at søge Dyrkningsgrænsen, hvor han kan faa Jord gratis, maa ligesom den Mand, der svømmede over Floden for at hente sig en Drik Vand, gennemvandre vide Strækninger, der kun er halvt opdyrket, gennemkrydse store Vidder af jomfruelig Jord, før han naar det Punkt, hvor man kan faa Jord for Intet. Han drives meget længere bort, end han ellers vilde have gaaet, paa Grund af at disse ubenyttede Landstrækninger holdes paa Spekulation, i Forventning om en kommende Værdiforøgelse. Og naar han slaar sig ned, saa vil ogsaa han i sin Tur, om han kan, tage mere Jord, end han kan bruge, i den Tanke, at den snart vil faa Værdi; og saaledes bliver de, som kommer efter ham, igen drevet længere bort, og Dyrkningsgrænsen trykket ned til Punkter, hvor Udbyttet er endnu mindre, fordi Afstanden er endnu større.

Den samme Foreteelse kan man iagttage i enhver hurtig voksende By. Blev den Jord, som med Hensyn til Beliggenhed er af bedre Beskaffenhed, altid fuldstændig udnyttet, inden man greb til daarligere Jord, saa vilde der ikke findes ubebyggede Grunde eller elendige Rønner midt iblandt kostbare Bygninger. Disse Tomter, der stundom er af overordentlig stor Værdi, bliver holdt tilbage fra Benyttelse eller idetmindste fra fuld Udnyttelse, fordi deres Ejere, der ikke er istand til eller ikke ønsker at bebygge dem, foretrækker i Forventning om en Stigning i Jordværdien at holde dem i højere Pris, end de kan faa af Folk, som nu har Lyst til at bebygge dem. Og som Følge af, at denne Jord bliver holdt tilbage fra Benyttelse, bliver Byens Grænse skudt saa meget længere ud.

Og naar vi kommer til den voksende Bys Grænser — den virkelige Grænse for Bebyggelsen, den, som svarer til Dyrkningsgrænsen i Agerbruget, saa finder vi ikke nogen Jord til Salgs til dens Landbrugsværdi, som Tilfældet vilde være, dersom Prisen

simpelthen bestemtes af Øjeblikkets Krav; derimod finder vi at langt ud over Byens Grænser har Jorden Spekulationspris, som grunder sig paa den Tro, at den engang i Fremtiden vil blive brugt til Bebyggelse.

Eller for at tage et Tilfælde af en anden Art: I Marin County, hvorhen man let kan komme fra San Francisko, findes der en smuk Fyrreskovstrækning med udmærket Bygningstømmer. Men den staar endnu urørt, — og Tømmer, der er hugget mange Mile længere borte, bliver daglig ført paa Jernbanen der forbi — da Ejeren foretrækker at vente paa den højere Pris, den i Fremtiden vil bringe. Ved at denne Skov saaledes afspærres, drives Grænserne for Produktionen af Tømmer saa meget længere op og ned ad Kysten. At Malmlejer, som findes i privat Eje, hyppig bliver holdt tilbage fra Benyttelse, medens man bearbejder langt fattigere Lejer, er vel bekendt, og i Unionens nyere Stater er det ganske almindeligt at finde Folk, som kaldes «jordfattige», det vil sige Folk, som forbliver fattige, ja stundom ligefrem lider Nød, fordi de stivsindet holder Jord, som de ikke selv kan bruge, i Priser, som ingen Bruger kan betale. Hvad alle disse Eksempler samler sig i er altsaa dette, at Spekulationen fremkalder en kunstig Jordmangel, hvorved Arbejdet tvinges til at nøjes med ringere Arbejdsfelt, altsaa lavere Udbytte, medens Jordpriserne drives ekstradinært op, saa Resultatet af Arbejdets voksende Produktion bliver *lavere* Arbejdsløn og Rente og uforholdsmæssig Stigning af Jordejerens Part. Dette er under alle Omstændigheder en vigtig Kendsgerning, som man ikke kan undlade at tage Hensyn til i en udtømmende Undersøgelse af Formuesfordelingen i fremadskridende Lande.

Det er disse Forhold, som, idet de virker med særlig Kraft i de nye Lande, bringer dem — tilsyneladende længe før Tiden — de gamle Landes Samfundssygdomme, gør Arbejdere til hjemløse Vagabonder og fremavler Fattiglemmer paa Jord, hvis Rigdomme endnu næppe er rørt.

Vi ser et voldsomt Udslag af den ved Fremskridtet fremkaldte Forventning om Jordværdistigning i den Mani for Jordspekulation, der er saa ejendommelig for nye Lande i Opkomst; men om end dette kun er en abnorm og forbigaaende Foreteelse, er det dog uimodsigeligt, at det samme Forhold stadig gør sig gældende — med større eller mindre Kraft — i alle fremskridende Samfund. — Den Aarsag, som indskrænker Spekulationen

i *Varer* (nemlig de stigende Prisers Tendens til at fremkalde forøget Tilførsel), kan ikke indskrænke Spekulationen i *Jord*, da Jorden jo hverken kan forøges eller formindskes ved menneskelig Virksomhed.

Men desuagtet gives der dog en Grænse for Prisen paa Jord, det Lavmaal nemlig, som Arbejde og Kapital fordrer som Vilkaar for overhovedet at tage fat. Var det muligt uafladelig at sænke Arbejdslønnen, lige til man naaede Nulpunktet, saa vilde det ogsaa være muligt uafladelig at forhøje Jordrenten, indtil den slugte hele Udbyttet. Men nu sætter altsaa Arbejdets og Kapitalens Lavmaalsfordringer en saadan Grænse for Spekulationsforhøjelsen. Derfor kan Spekulationen i Lande, hvor Arbejdsløn og Rentefod allerede er Lavmaalet nær, ikke have saa frie Hænder til at forhøje Jordprisen som i Lande, hvor de staar betydelig derover. At ikke desto mindre i alle fremadskridende Lande Jordrentens Spekulationsstigning har en stadig Tilbøjelighed til at overskride Grænsen og derved lamslaa Produktionen, viser sig i de sig stadig gentagende Kriser — en Sag som vil blive nærmere undersøgt i næste Afsnit.

V

OPGAVEN LØST.

FØRSTE KAPITEL.

Grundaarsagen til de stadig tilbagevendende industrielle Kriser.

Vor lange Undersøgelse er endt. Vi kan nu overse Resultaterne.

Lad os begynde med de industrielle Kriser, til hvis Forklaring saa mange hinanden indbyrdes og sig selv modsigende Theorier er blevet opstillet.

Overvejer man den Maade, hvorpaa Jordværdiens Spekulationsforhøjelse beskærer Arbejdets og Kapitalens Indtægt og hæmmer Produktionen, saa maa man uimodstaaelig komme til den Slutning, at her ligger Hovedaarsagen til disse Tid efter anden tilbagevendende Kriser, som ethvert civiliseret Land, og alle civiliserede Lande i Fællesskab, i tiltagende Udstrækning synes at være underkastet.

Hermed være ikke sagt, at der ikke ogsaa gør sig Biaarsager gældende. Det hele Produktionsmaskineris voksende Indviklethed og Sammenspil gør jo, at ethvert Stød og enhver Stansning forplanter sig gennem videre og videre Kredse. Dertil kommer Pengevæsenets betydningsfulde Mangler og de umaadelige Svingninger i Handelskrediten, hvorved Omsætningsmidlerne svinder ind, netop naar de mest behøves. Endvidere kan der peges paa Beskyttelsestolden, som sætter kunstige Skranker for de produktive Kræfters frie Spil, og paa meget andet, der uden Tvivl har en betydelig Andel i at fremkalde og forlænge de

saakaldte «daarlige Tider». Men baade theoretiske Undersøgelser og direkte Iagttagelser af hvad der sker, gør det klart, at den store, oprindelige Aarsag er at søge i den Stigning af Jordværdien, som Spekulationen frembringer.

I det foregaaende Kapitel har jeg paavist, at denne Stigning søger at tvinge Produktionen ud til urimelig daarlige Naturforhold og saaledes nøde Arbejde og Kapital til at nøjes med mindre, eller (og dette er den eneste Maade, hvorpaa de kan modstaa denne Tvang) til at ophøre med Produktion. Men nu er det ikke blot naturligt, at Arbejde og Kapital gør Modstand mod det Tryk, som Jordprisernes Spekulationsstigning øver paa Løn og Rente, men de tvinges ligefrem dertil af Selvforsvar, eftersom der jo gives et Lavmaal, hvorunder de ikke kan bestaa. Derfor kan vi af Spekulationen i Jord aflede alle de Foreteelser, der er ejendommelige for Kriserne.

Lad os tænke os et fremadskridende Land, hvis Befolkning tiltager, hvor den ene Forbedring følger paa den anden og Jorden følgelig uafladelig stiger i Værdi. Denne stadige Værdiforøgelse giver naturligvis Anledning til Spekulation, der foregriber fremtidig Stigning, og Jordværdien bliver da drevet over det Punkt, ved hvilket under de bestaaende Produktionsforhold Arbejde og Kapital kan faa sit vante Udbytte. Produktionen begynder derfor at standse, vel næppe saaledes at forstaa, at der finder en absolut Formindskning i Produktionen Sted; men der indtræder en Tilstand, som i et fremadskridende Land er ensbetydende dermed: Produktionen vokser ikke i et naturligt Forhold, fordi det er umuligt for de nye Arbejdskræfter og Kapitaler at finde Sysselsættelse til den sædvanlige Pris.

Denne Standsning af Produktionen paa nogle Punkter maa nødvendigvis ogsaa vise sig paa andre Punkter af det industrielle Fletværk i Form af formindsket Efterspørgsel, som igen hæmmer Produktionen paa disse Steder, og saaledes vil Lammelsen udbrede sig, vil overalt bringe Produktion og Ombytning mer eller mindre af Led og ende med Foreteelser, som alt efter det Synspunkt, man ser dem fra, tager sig ud som Overproduktion eller Overforbrug.

Den saaledes fremkaldte Krise maa vedvare indtil enten 1) Jordprisen har tabt sin Spekulationshøjde eller 2) Forøgelse i Arbejdets Produktivitet som Følge af Opfindelser etc. har sat Arbejdet i Stand til at bære den forhøjede Jordpris eller 3) Ar-

bejde og Kapital har fundet sig i at nøjes med mindre end før. Det mest sandsynlige er, at alle disse Aarsager vil virke sammen til at skabe en ny Ligevægtstilstand, hvorunder alle Produktionskræfter igen vil tage fat og en ny Tid af Virksomhed følge paa. Derpaa vil Jordprisen begynde at stige igen, Spekulationen paany tage Fart og den samme Rækkefølge af Begivenheder fremkomme.

Under Nutidens indviklede Produktionsforhold kan man naturligvis ikke vente at se Virkningerne følge saa klart og bestemt efter Aarsagerne, som Tilfældet vilde være under simplere Forhold; men ikke desto mindre viser det sig tydelig, at de Foreteelser, der særtegner disse vekslende Perioder af Virksomhed og Slappelse virkelig svarer til dem, vi har afledet af Jordprisernes Spekulationsstigning.

Forud for «daarlige Tider» gaar altid en Tid fuld af livlig Virksomhed og Spekulation, og fra alle Sider indrømmes det, at der er en Sammenhæng mellem disse to, saa at Lammelsen bliver betragtet som en Reaktion mod Spekulationen, paa samme Maade som Morgenens Hovedpine er en Følge af Nattens Svir. Men angaaende selve den Maade, hvorpaa Lammelsen fremgaar af Spekulationen, deler Meningerne sig i to Klasser eller Skoler: Den ene Skole siger, at Spekulationen har fremkaldt Lammelsen ved at foranledige Over*produktion*, og peger paa Pakhusene, der er fyldt med Varer, som ikke kan sælges til fordelagtig Pris, paa de lukkede eller kun den halve Tid arbejdende Fabriker, paa de nedlagte Bjergværker og de oplagte Dampskibe, paa Pengene, som ligger uvirksomme i Bankernes Kældere, og paa Arbejderne, der er fordømt til Lediggang og Nød. De ser i alt dette et Bevis paa, at Produktionen har oversteget Efterspørgselen, og peger desuden paa, at naar i Krigstid en Regering optræder paa Markedet med sit uhyre Forbrug, saa kommer der Liv i Forretningerne, som f. Eks. i de Forenede Stater under Borgerkrigen og i England under Kampen med Napoleon.

Den anden Skole siger, at Spekulationen har fremkaldt Lammelsen ved at føre til Over*forbrug* og peger paa de fulde Pakhuse, de rustende Skibe, de lukkede Fabriker og de ledige Arbejdere som Bevis paa, at enhver virksom Efterspørgsel er hørt op, og dette, siger de, kommer aabenbart deraf, at Folket, som i Tro paa en indbildt Velstand er blevet ødselt, har levet over Evne og nu er nødsaget til at indskrænke sig — det vil sige forbruge mindre. De peger desuden paa det umaadelige

Formuesforbrug ved Krig, ved Bygning af Jernbaner, som ikke lønner sig o. s. frd. som Udskejelser, der, om de end ikke føles straks — netop paa samme Maade, som en Ødeland ikke straks mærker, at hans Formue formindskes — dog senere maa bødes paa ved et Tidsrum af indskrænket Forbrug.

Enhver af disse Theorier udtrykker utvivlsomt en Side af en almengyldig Sandhed, men øjensynlig omfatter ingen af dem hele Sandheden. Som Forklaring er de begge ubrugbare.

Thi hvorledes er det muligt, at der kan finde Overproduktion Sted, naar det store Flertal af Mennesker trænger til mere, end de kan faa, og er villige til at give derfor det, som er al Formues Grundvold og Raamateriale, nemlig Arbejde? Og hvorledes kan der være Overforbrug der, hvor Produktions-Maskineriet forfalder og Producenterne er fordømt til ufrivillig Lediggang?

Naar der samtidig med Ønsket om at forbruge mere ogsaa findes Evne og Villighed til at frembringe mere, saa kan Lammelsen ikke tilskrives enten Overproduktion eller Overforbrug. Fejlen ligger aabenbart deri, at Produktion og Forbrug ikke kan mødes og gensidig tilfredsstille hinanden.

Hvorfor kan de da ikke det? Alle er enige i, at det er en Følge af Spekulation. Men af Spekulation i hvad?

Sikkert ikke af Spekulation i Ting, som er Produkter af Arbejde — i Landbrugs- eller Industriprodukter; thi Virkningen af Spekulation i saadanne Ting er, som det tilstrækkelig bevises i de almindelige Lærebøger — saa jeg kan spare mig Ulejligheden — ganske simpelt den at give Vekselvirkningen mellem Produktion og Forbrug Stadighed ved en regulerende Indflydelse i Lighed med den, Svinghjulet har paa en Maskine.

Dersom det altsaa er Spekulation, der er Aarsagen til de «daarlige Tider», maa det være Spekulation i noget, som ikke er Arbejdsprodukter, men dog nødvendigt for Produktionen — d. v. s. det maa være Spekulation i *Jord*.

At Jordspekulationen er den virkelige Aarsag til den industrielle Lammelse, viser sig tydelig i de Forenede Stater. I ethvert Tidsrum, hvori Næringsfliden har blomstret, er Jordværdierne stadig steget, indtil der tilsidst kom en Spekulation, som drev dem op i store Spring. Derpaa fulgte ufravigelig en delvis Stansning i Produktionen med dens Sidestykke, en aftagende Efterspørgsel, sædvanlig ledsaget af svære Falliter; derpaa

et Tidsrum af forholdsvis Stilstand, hvorunder Ligevægten langsomt kom istand igen, og saa begyndte den samme Kredsgang paany. Det samme Forhold kan man iagttage over hele den civiliserede Verden. Tidsrum, hvori Næringsfliden er livlig, kulminerer altid med en Spekulations-Forhøjelse af Jordværdien, derpaa indtræder der en Produktionshæmning, hvis første Tegn er Formindskelse i Efterspørgselen fra de nye Lande, hvor Stigningen i Jordpriserne har været størst.

At Forklaringen er rigtig, vil blive tydeligere, naar vi erindrer, at al Handel er Ombytning af Varer mod Varer, og følgelig det for Krisen betegnende Ophør af Efterspørgselen efter visse Varer i Virkeligheden en Stansning i Tilførselen af andre. At Købmænd og Fabrikanter ser deres Afsætning aftage, skønt deres Varer er Sager, som der fremdeles er stærk Brug for, viser simpelthen, at Tilførselen af andre Ting, som i Handelsomsætningen skulde være givet derfor, er aftaget. I daglig Tale siger vi: «der er ingen Penge mellem Folk», men hvad der i Virkeligheden fattes dem, som gærne vil købe, er ikke Penge, men Varer, som de kan gøre i Penge — hvad det i Virkeligheden bliver mere og mere smaat med, er Produkter af et eller andet Slags. Den aftagende Efterspørgsel er saaledes kun et Resultat af den aftagende Produktion.

Dette kan Købmændene i en Fabriksstad meget tydelig se, naar Fabrikerne er stængt og Folkene arbejdsløse. Det er Produktionens Ophør, som berøver Arbejderne Midlerne til at gøre Indkøb, og som saaledes er Aarsagen til, at Købmændene brænder inde med deres Varer. Og den Stansning i Efterspørgselen, som har ladet Fabrikanten paa lignende Vis blive siddende med et altfor stort Lager og har tvunget ham til at afskedige sine Folk, maa have en tilsvarende Oprindelse: Paa et eller andet Sted, kanske i den anden Ende af Verden, har en Stansning i Produktionen frembragt en Stansning i Efterspørgselen.

Nu hviler Næringsflidens Pyramide aabenbart paa Jorden. De første og oprindelige Beskæftigelser, som skaber Efterspørgsel efter alle andre, er aabenbart de, som afvinder Naturen Formue, og vi maa, dersom vi følger den Produktionsstansning, som ytrer sig i formindsket Købeevne, fra det ene Punkt til det andet, fra den ene Sysselsættelse til den anden, tilsidst finde dens Aarsag i en Hindring for Brug af Jorden. Og denne Hindring er aabenbart Spekulationsforhøjelsen af Jordprisen, der virker som en

Lockout fra Jordejernes Side mod Arbejdet og Kapitalen — hvad den da i Virkeligheden ogsaa er. Denne Stansning af Produktionen, som begynder ved Roden af den vidt forgrenede Næringsflid, forplanter sig fra det ene Punkt til det andet, indtil saa at sige hele Maskineriet er kommet i Ulave, og man overalt har for sig Synet af Arbejdskræfter, der gaar til Spilde, medens Arbejderne lider Nød.

Dette besynderlige og unaturlige Syn af store Skarer arbejdsvillige Mennesker, som ikke kan finde Arbejde, er tilstrækkeligt til at vække en Anelse om den virkelige Aarsag hos enhver, som er istand til at tænke følgerigtigt. Thi uagtet Vanen har sløvet vor Følelse derfor, saa *er* det dog en besynderlig og unaturlig Ting, at Mennesker, som ønsker at arbejde for at tilfredsstille deres Behov, ikke kan finde Lejlighed dertil; al den Stund det jo dog er Arbejdet, som producerer Formuen, saa den Mand, der vil ombytte Arbejde med Føde, Klæder osv. er lig en, der tilbyder at give Guldstøv for Mønt eller Korn for Mel.

Lad os tænke os en af de Arbejdsløses store Skare, en, som aldrig har hørt Tale om Malthus, men som under de nuværende Forhold maa synes, at der er for mange Mennesker paa Jorden. I de Behov, han selv og hans stakkels Kone har, saa vel som Børnene, der maa gaa for Lud og koldt Vand, er der, Gud bedre det, nok af «Efterspørgsel efter Arbejde». I hans egne villige Hænder ligger Tilbudet. Sæt ham paa en ubeboet Ø, og, uagtet han er afskaaret fra alle de umaadelige Fordele, som et civiliseret Samfund giver, vil han dog være istand til at skaffe Føde og Klæder til sig og sine. Men hvor den produktive Kraft har naaet sit Højdepunkt, er han ude af Stand til det. Og hvorfor? Er det ikke, fordi han i første Tilfælde har Adgang til Naturens Stoffer og Kræfter, medens i sidste Tilfælde denne Adgang er nægtet ham?

Ene den Kendsgærning, at Arbejdet er udestængt fra Jorden, kan til syvende og sidst forklare den Tingenes Tilstand, at arbejdsvillige Mennesker er tvungne til at staa ledige. Naar vi siger, at Arbejde skaber Formue, saa er dette billedlig talt. Mennesket skaber ikke noget. Hele Menneskeslægten kunde arbejde i al Evighed og dog ikke skabe det mindste Støvgran, som danser i en Solstraale. Arbejdet omformer kun ved Naturkræfternes Hjælp de allerede forhaandenværende Stoffer, og for at kunne frembringe, maa derfor Arbejdet have Adgang til disse

Stoffer og Kræfter — det vil sige til Jorden. Jorden er Kilden til al Formue. Den er den Grube, hvorfra den Malm maa hentes, som Arbejdet udformer. Har vi da ikke Ret til at drage den Slutning, at naar Arbejdet ikke kan tilfredsstille sine Behov, kan dette ikke have nogen anden Grund, end at Adgang til Jorden er spærret?

Naar der i alle Forretningsgrene hersker Arbejdsløshed, maa da ikke den Hindring, som afholder Arbejdet fra at frembringe, hvad det trænger til, ligge i selve den økonomiske Bygnings Grundvold? Denne Grundvold er Jorden. Modehandlerinder, Forgyldere og Polerere er ikke Nybyggets Pionerer. Guldgraverne drog ikke til Kalifornien eller Australien, fordi der dér fandtes Skomagere, Skræddere og Bogtrykkere. Men disse fulgte Guldgraverne paa samme Maade, som de den Dag i Dag følger Diamantgraverne til Sydafrika. Det er Landbrugerne, som drager Handelsmanden til en Egn, ikke omvendt. Og naar der derfor i alle Næringsgrene findes Mennesker, som er villige til at arbejde, men ikke kan faa Lejlighed dertil, maa Oprindelsen søges i den Virksomhed, som afføder alle andre — Aarsagen maa være, at Arbejdet er afskaaret fra Jorden.

I Filadelfia eller Manchester, i London eller Ny-York kan det kræve Indsigt at se dette; men hvor Næringsflidens Udvikling ikke er naaet saa vidt, og de yderste Led af Kæden ikke er saa langt adskilt fra hverandre, er Sagen aabenlys. — Skønt endnu ikke 30 Aar gammel, regnes San Francisko allerede til de store Verdensbyer og er næst Ny York den mest hovedstadsmæssige By i de For. Stater. Skønt endnu ikke 30 Aar gammel har den allerede i mange Aar haft et voksende Antal arbejdsløse. Grunden hertil er klarlig den, at de ikke kan finde Sysselsættelse paa Landet; thi naar Høsten kommer, drager de i store Skarer ud paa Landet, og naar den er forbi, kommer de skarevis tilbage til Byen igen. Hvis nu disse Arbejdsløse havde Lejlighed til at producere, saa vilde de ikke blot sysselsætte sig selv, men ogsaa Haandværkerne i Byen, de vilde skaffe Købmændene Kunder, Grossererne Omsætning, Theatrene Publikum og Bladene Afsætning — i det hele skabe en livlig Efterspørgsel, der vilde blive følt baade i Ny-England og Gammel-England, ja alle Vegne i Verden, hvorfra de Varer kommer, som saadanne Folk køber, naar de har noget at købe for.

Nu vel, hvoraf kommer det da, at disse Arbejdsløse ikke

kan finde Jord og sætte sig selv i Arbejde? Ikke deraf, at al Jord allerede er i Brug. Uagtet alle de Tegn, der i ældre Lande anses som Bevis paa Overbefolkning, begynder at vise sig i San Francisko, er det dog meningsløst at tale om Overbefolkning i en Stat, som med større naturlige Hjælpekilder end Frankrig endnu ikke har en Million Indbyggere. Inden faa Miles Omkreds fra San Francisko findes der ubrugt Jord nok til enhver, som mangler. Jeg vil ikke hermed sige, at enhver arbejdsløs Mand kunde slaa sig paa Landbrug eller bygge sig et Hus, dersom han havde Jorden dertil, men derimod, at saa mange kunde og vilde det, at det ogsaa vilde give Resten noget at bestille. Hvad er det da, som hindrer Arbejdet fra at bruge denne Jord? Ganske simpelt det, at den er beslaglagt og holdes i Spekulationspris.

Hvad der saaledes kan ses i San Francisko af enhver, som vil se, kan uden Tvivl ses lige saa klart paa andre Steder.

Den nuværende Lammelse i Handel og Næringsflid, som først tydelig gav sig tilkende i de Forenede Stater i 1872 og med større eller mindre Styrke har spredt sig over hele den civiliserede Verden, tilskrives for en stor Del den uforholdsmæssige Udvidelse af Jernbanenettet. — Naturligvis kan Bygning af Jernbaner, før de virkelig tiltrænges, drage Kapital og Arbejde bort fra mere produktive Foretagender, og saaledes snarere gøre et Land fattigere end rigere. Men at give saadant Kapitalspild Skylden for en saa vidtstrakt Lammelse synes mig omtrent som at ville forklare en usædvanlig lav Vandstand deraf, at man havde øst nogle ekstra Bøtter Vand op. Spildet af Kapital og Arbejde under Borgerkrigen var uendelig meget større, men medførte dog intet saadant Resultat.

At der ikke desto mindre er en vis Forbindelse mellem det voldsomme Jernbanebyggeri og de industrielle Kriser kan med Lethed ses af enhver, som forstaar, hvad forhøjede Jordpriser betyder, og som har givet Agt paa den Virkning, Jernbanebygningen udøver paa Spekulationen i Jord. Hvorsomhelst der byggedes eller paatænktes en Jernbane, steg Ejendommene i Pris under Indflydelse af Spekulationen, saa Tusinder af Millioner Dollars lagdes til den nominelle Værdi, der afkrævedes Kapitalen og Arbejdet som Betalig for Tilladelsen til at komme til at arbejde. Den uundgaaelige Følge var at Produktionen hæmmedes, hvorved Efterspørgselen aftog og Virkningen forplantede sig videre ud i Verden.

Spekulationens Grundvirkning kan maaske ingensteds tydeligere ses end i Kalifornien, som paa Grund af sin forholdsvis afstængte Stilling har dannet et ret skarpt afgrænset Samfund.

60'ernes Aarti udmærkede sig i Kalifornien ved den samme industrielle Livlighed, som herskede i de nordlige Stater, ja, i hele den civiliserede Verden. Men jævnsides med det materielle Fremskridt gik en stadig Stigning af Jordpriserne — dets Følge. Denne stadige Stigning gav Anledning til en Spekulationsstigning, som i Forening med Jernbanefeberen overalt drev Jordpriserne op. Naar Kalifornien Folkemængde stadig havde vokset, medens endnu den besværlige og usunde Panamavej var dets fornemste Forbindelse med Staterne ved Atlanterhavet, saa maatte den forøges umaadelig, mente man, naar der aabnedes en Bane, som bragte Ny York og San Francisko-Bugten i en Forbindelse paa syv lette Dagsrejser, og naar overalt i Staten Lokomotivet traadte i Fragtvognens Sted. Den Stigning i Jordværdierne, som man mente skulde blive Følgen heraf, blev foregrebet. Jordlodder i Omegnen af San Francisko steg med hundrede og tusinde Procent, og Agerjord opkøbtes og holdtes i høj Pris overalt, hvor en Indvandrer kunde tænkes at ville slaa sig ned.

Men den forventede Indvandrerstrøm udeblev. Arbejde og Kapital kunde ikke betale saa meget for Jord, dersom de skulde have rimeligt Udbytte. Produktionen hæmmedes derfor. Da Pacifikbanen nærmede sig sin Fuldendelse, begyndte Nedgangen at vise sig i Stedet for en forøget Virksomhed, og da den var færdig, fulgte paa det livlige Tidsrum daarlige Tider, som endnu ikke er fuldstændig forbi og hvorunder Arbejdsløn og Rentefod stadig er dalet. Jordens virkelige Værdi og den Pris, den holdes i, nærmer sig nu atter hinanden, om end Ejerne med Sejghed holder fast paa deres Spekulationsgrunde i den Tro, at tilsidst maa de dog stige i Pris.

Hvad der saaledes fandt Sted i Kalifornien, gentog sig paa en mere eller mindre synlig Maade i hele den fremadskridende Verden. Ikke blot forplantede Virkningerne sig fra de nyere Dele af Unionen til de ældre og fra de Forenede Stater til Evropa, men overalt indenfor den civiliserede Verden var den oprindelige Aarsag — Grundspekulationen — virksom. Og saaledes opstod der over hele Jorden en Lammelse i Næringsflid og Handel, avlet af det almene materielle Fremskridt.

Der er én Ting, som det kunde synes, jeg havde overset, naar jeg saaledes giver Spekulationsstigningen af Jordprisen den hovedsagelige og oprindelige Skyld for de industrielle Lammelser. Virkningen af en saadan Prisstigning maa dog komme trinvis, ligne et Tryk, ikke et Slag. Men de industrielle Lammelser synes at komme aldeles pludselig, som et voldsomt Feberanfald fulgt af en Slaphedstilstand, ligesom af Udmattelse. Det ser ud, som om alting gik sin jævne Gang, Handel og Næringsflid blomstrer og udvider sig, men pludselig kommer der et Stød som af et Lyn fra en klar Himmel — en Bank gaar fallit, en stor Fabrikant eller Købmand indstiller sine Betalinger, og ret som om et Slag havde truffet hele Næringsflidens Organisme, følger Fallit paa Fallit, paa alle Kanter afskediges Arbejdere, og Kapitalen søger Skjul i profitløs Sikkerhed.

Skal vi forstaa dette, maa vi tage i Betragtning hvorledes Ombytningen gaar for sig; thi ved den er det, at alle de forskellige Former af Næringsflid er sammenlænket til en Organisation, hvis Dele gensidig afhænger af hverandre. For at muliggøre Ombytning mellem Producenter, der i Tid og Rum er langt fjærnet fra hinanden, maa der holdes store Forraad paa Lager og i Transit. Ombytningen iværksættes nu for største Delen paa Kredit, og det er en Kendsgærning, at Forskudet i Regelen gøres fra de højere organiserede, de afledte Industrigrene, til de mere oprindelige. Negrene paa Afrikas Vestkyst f. Eks., som bytter Palmeolie og Kokosnødder mod broget Tøj og Afgudsbilleder fra Birmingham, faar Betaling straks; den engelske Købmand derimod maa vente. Landmanden kan sælge sin Afgrøde, saa snart den er indbjærget, og det mod kontant Betaling; den store Fabrikejer maa holde et betydeligt Lager, sende sine Varer langt bort til Agenter og i Almindelighed sælge paa Kredit. Da saaledes de Næringsgrene, vi kan kalde de afledte, sædvanlig maa give Forskud og Kredit til dem, vi kan kalde de oprindelige, saa følger deraf, at enhver Stansning i Produktionen, som udgaar fra de sidste, ikke øjeblikkelig vil give sig tilkende hos de første. Dette System af Forskud og Kredit danner paa en Maade en elastisk Forbindelse, som giver betydelig efter, inden den brister; men brister den, sker det med et Ryk.

Eller for at bruge et andet Billede: Den store Pyramide ved Gizeh er sammensat af Lag af Sten, hvoraf naturligvis det underste Lag bærer alle de andre. Kunde vi nu paa en eller

anden Maade lidt efter lidt gøre dette underste Lag mindre, saa vilde den øverste Del af Pyramiden en Tid lang bibeholde sin Form; men naar Tyngdekraften tilsidst overvandt Sammenhængskraften mellem Bygningsemnerne, vilde den pludselig styrte sammen i store Stykker. Næringsflidens Organisation kan sammenlignes med en saadan Pyramide. — For at faa Billedet til endnu nøjere at svare til Forholdene i et fremadskridende Land, kunde man tænke sig en Pyramide, der stadig udvidede sig. Hvis nu det underste Lag blev hæmmet i Væksten, vilde de andre i nogen Tid kunne vedblive at udvide sig (ja vilde endog faa Tilbøjelighed til at udvide sig fuldt saa hurtig, da de levende Kræfter, som ikke kan komme til i Underlaget, vil søge opad), indtil Ligevægten tilsidst brast og Pyramiden styrtede sammen.

Her, som overalt i Socialøkonomien, er det Hovedaarsagerne og de almene Tendenser, det kommer an paa. De afledede Kræfter er saa mangfoldige, Virkningerne og Tilbagevirkningerne er saa skiftende, at man ikke i Enkelthederne kan forudsige Foreteelsernes Karakter. Vi ved, at naar et Træ er gennemhugget, saa vil det falde, men i hvilken Retning det netop vil falde, afhænger af Stammens Hældning, Vindens Retning og Kraft osv., ja, selv et opskræmt Egern, der hopper fra Gren til Gren, kan have Indflydelse paa Faldets Retning. Men at den Grundaarsag, hvortil jeg har ført Kriserne tilbage, forklarer deres Hovedejendommeligheder, derom synes mig ingen Tvivl at være mulig. At Grundspekulation og «daarlige Tider» hører sammen som Aarsag og Virkning, maa være klart for enhver, der har tænkt over det nødvendige Forhold, der er mellem Jord og Arbejde.

At den nuværende Krise vil forløbe paa sædvanlig Vis, og at der (paa den tidligere nævnte Maade) er i Færd med at danne sig en ny Ligevægtsstilling, som vil fremkalde et nyt Tidsrum af forholdsvis Livlighed, kan allerede nu ses i de For. Stater. Da vil Jordpriserne paany blive drevet spekulationsmæssig op. Men Løn og Rente vil ikke genvinde, hvad de har tabt. Det endelige Resultat af alle disse Forstyrrelser og bølgeagtige Bevægelser er, at Løn og Rentefod lidt efter lidt trænges ned mod sit Lavmaal. De stadig tilbagevendende Kriser er, som der blev bemærket i Indledningskapitlet, kun forstærkede Udslag af den Almen-Bevægelse, som ledsager det materielle Fremskridt.

ANDET KAPITEL.

Fattigdommens Vedbliven trods den voksende Rigdom.

Det store Problem er nu, saa vidt jeg kan se, fuldstændig løst. De sociale Misforhold, der hænger som truende Skyer over de mest fremskredne Folkefærds Fremtid og som vækker Tvivl om Værdien af og Endemaalet for det, vi ynder at kalde Fremskridt, er nu forklaret.

Aarsagen til, at Arbejdslønnen, trods Produktionskraftens Forøgelse, stadig er tilbøjelig til at gaa ned til et Lavmaal, som kun netop forslaar til det strængt nødtørftige, ligger deri, at hvor Produktionskraften vokser, har Jordrenten Tendens til at vokse endnu mere og saaledes frembringe en stadig Tendens til at trykke Lønnen ned.

I enhver Retning har den fremadskridende Civilisation i første Linje Tilbøjelighed til at forøge Arbejdets Evne til at tilfredsstille de menneskelige Behov — til at udrydde Fattigdom og bortjage Mangel og Frygten for Mangel. Den ligefremme og naturlige Virkning af alt det, som udgør Fremskridtet, er Forbedring af de ydre Kaar (og dermed ogsaa af Aandslivets Kaar) for alle og enhver. Befolkningens Vækst, Omsætningens Udvidelse, nye Opdagelser og Opfindelser, stigende Oplysning og forbedret Statsstyrelse har alle en ligefrem Tendens til at forøge Arbejdets Produktionsevne — ikke blot visse Slags Arbejde, men alt Arbejde, thi for Formueproduktionen gælder Loven «én for alle og alle for én».

Men Arbejdet høster ikke de Fordele, som den fremadskridende Civilisation saaledes bringer. Da Jorden, som er uundværlig for Arbejdet, er bleven gjort til Privatejendom, saa fører enhver Stigning i Arbejdets Produktionsevne kun til at forøge Jordrenten. Lønnen kan ikke vokse; thi jo større Arbejdsudbyttet bliver, desto større bliver ogsaa den Pris, der maa betales for at komme til. Den, der blot og bart er Arbejder, har saaledes ikke mere Fordel af det almindelige Opsving, end Slaverne paa Kuba har af Prisstigningen paa Sukker. Og ligesom en saadan Prisstigning kan gøre Slavens Kaar værre, fordi den bringer hans Herre til at drive ham endnu haardere, saaledes kan den frie Arbejders Kaar ved Forøgelsen i hans Arbejdes Produktionskraft blive baade absolut og relativt forværret. Thi affødt af

Jordprisstigningen opstaar der en Tilbøjelighed til Spekulation, som paa Forhaand lægger Beslag paa Virkningen af fremtidige Forbedringer (ved endnu yderligere Forhøjelse af Jordprisen) og saaledes virker til at trykke Lønnen — hvor dette ikke allerede er sket — ned til Slavegrænsen, den, hvorved Arbejderen netop kan leve. — Og saaledes staar da Arbejdet udsat for visse Virkninger af den fremadskridende Civilisation, som uden de Fordele, der under naturlige Forhold vilde ledsage dem, er positive Onder, og bidrager til at trykke den frie Arbejder ned til Trællens hjælpeløse og fornedrede Stilling.

Thi alle de Fremskridt, som øger Produktionskraften, bestaar i eller fremkalder en stedse videre gaaende Arbejdsdeling; Produktiviteten forøges paa Bekostning af den Enkeltes Uafhængighed. Den enkelte Arbejder faar blot Kendskab til og Dygtighed i en ringe Brøkdel af de mangfoldige Processer, som kræves for at tilfredsstille endog de mest dagligdags Behov. Den samlede Produktion hos en vild Stamme er liden, men ethvert Medlem af den er i Stand til at leve et uafhængigt Liv. Han kan bygge sin egen Bolig, udhule sin egen Kano, lave sine egne Vaaben, Redskaber og Smykker. Han har hele det Kendskab til Naturen, som hans Stamme besidder: véd, hvilke Planter der egner sig til Føde, og hvor de er at finde, kender Dyrenes Vaner og Smuthuller, og kan finde Vej ved Hjælp af Solen og Stjernerne eller Mosset paa Træerne, kort sagt, er selv i Stand til at tilfredsstille sine Behov. Og saaledes har han en Uafhængighedsmagt, som gør ham til en gennem fri Aftale bunden Person i hans Forhold til det Samfund, han er Medlem af.

Sammenlign nu med denne Vilde Arbejderen i det civiliserede Samfunds laveste Lag, ham, som tilbringer sin Tid med at tilvirke en eneste Ting eller endog kun en ubetydelig Brøkdel af et eller andet Produkt, og som ikke blot er ude af Stand til at forfærdige de Redskaber, han skal bruge, men ofte arbejder med Redskaber, han selv ikke ejer, og aldrig kan haabe at komme til at eje. Han er tvunget til haardere og mere uafladeligt Arbejde end den Vilde og erhverver dog ikke mere derved, men han fattes den Vildes Uafhængighed. Han er blot og bart et Led i en umaadelig Kæde af Producenter og Forbrugere, ude af Stand til at skille sig fra dem eller at kunne røre sig, undtagen naar de rører sig. Jo daarligere hans Stilling er i Samfundet, desto mere afhængig er han af Samfundet. Selv Magten

til at anvende sit Arbejde til at tilfredsstille sine egne Behov er gleden ud af hans Hænder og kan fratages ham eller gengives ham ved andres Handlinger eller ved almene Aarsager, som han ikke har mere Indflydelse paa end paa Solsystemets Bevægelser. Selve det at faa Lov til at slide, bliver anset for en Velsignelse, og Mennesker tænker, taler, skraaler op og giver Love, som om det ensformige Arbejde i og for sig var en Lykke og ikke en Plage, et Maal og ikke et Middel. Under saadanne Omstændigheder taber Manden sin væsentligste Egenskab — den guddommelige Magt til at ændre og beherske Forholdene. Han bliver en Træl, en Maskine, en Vare — en Ting, som i flere Maader staar lavere end Dyret.

Jeg er ingen sentimental Beundrer af de Vildes Tilstand. Jeg henter ikke mine Meninger om Naturens ukultiverede Børn fra Rousseau, Chateaubriand eller Cooper. Jeg kender helt vel deres materielle og aandelige Armod og deres trange Synskreds. Jeg tror, at Civilisationen ikke blot er Menneskets naturlige Bestemmelse, men at den frigør, højner og forædler alle dets Evner, og jeg tror, at et Menneske, der nyder godt af Civilisationens Goder, kun i en Stemning, der bringer ham til at misunde det drøvtyggende Kvæg, kan beklage Tabet af Naturtilstanden. Men ikke desto mindre tror jeg, at ingen, som virkelig vil se, kan undgaa at komme til den Slutning, at der indenfor vor Civilisation gives store Samfundsklasser, som ikke den mest uforfalskede Vildmand kunde vinde noget ved at bytte med. Det er min bestemte Overbevisning, at dersom nogen paa Livets Tærskel fik Valget mellem at begynde sin Tilværelse enten som Ildlænder, Australneger, Polar-Eskimo eller som Medlem af de laveste Klasser i f. Eks. Storbritannien, saa vilde han gøre uendelig meget bedre i at vælge den Vildes Lod.

Der kan være dem, som synes, dette er Overdrivelse, men det er kun, fordi de aldrig selv har brudt sig om at lære de Samfundslags virkelige Stilling at kende, som den moderne Civilisations Jernhæl hviler paa med hele sin Vægt. Som de Tocqueville bemærker i et af sine Breve: «Vi vænner os saa snart til Tanken om Nød, at vi ikke mærker, at et Onde, som for dem, det rammer, bliver større, jo længere det varer, tværtimod for den, som blot ser til, bliver mindre netop paa Grund af sin Varighed». Maaske det bedste Bevis paa Sandheden af denne Bemærkning er dette, at i Byer, der rummer baade en Fattig-

klasse og en Forbryderklasse, hvor lasede Børn har Gaden til Hjem, og unge Piger skælvende af Kulde maa sy for Føden, — der indsamles regelmæssig Penge til Hedningemission! — Det var til at le ad, dersom det ikke var saa sørgeligt. — Baal udstrækker ikke længere sine graadige, uhyggelige Arme, men i kristne Lande myrder Mødre sine Børn for Begravelseshjælpens Skyld. Jeg er sikker paa, at ingen skal kunne fremlægge troværdige Beretninger fra de Vildes Liv om saa dyb Fornedrelse, som man kan finde i offentlige Dokumenter i vore højt civiliserede Lande.

Den enkle Theori, jeg har opstillet (hvis en simpel Sammenstilling af de mest aabenbare Kendsgærninger overhovedet kan benævnes en Theori), forklarer denne Samhørighed af Fattigdom og Rigdom, af Fornedring, midt i Oplysningen, af virkelig Trældom under politisk Frihed. Den bringer Samklang mellem Kendgærninger, der ellers synes selvmodsigende. Den forklarer, hvorfor Rente og Arbejdsløn er højere i nye end i ældre Samfund, uagtet Produktionen er mindre. Den forklarer det, som sædvanlig kaldes Striden mellem Arbejde og Kapital, og paaviser den virkelige Overensstemmelse i deres Interesser. Den rydder det sidste Grundlag bort under Beskyttelsestoldens Sofisterier, men viser tillige, hvorfor Frihandelen ikke bringer de arbejdende Klasser nogen varig Fordel. Den viser, hvoraf det kommer, at Rigdommen sammenhobes mer og mer. Den forklarer de Tid efter anden tilbagevendende industrielle Kriser uden at tage sin Tilflugt til saadanne Urimeligheder som «Overproduktion» eller «Overforbrug». Den forklarer den nødtvungne Arbejdsløshed, hvorved der nu gaar saa megen Kraft til Spilde, uden at tage sin Tilflugt til den urimelige Paastand, at der er for lidt Arbejde eller for mange om det. Den forklarer, hvorfor Last og Elendighed viser sig blandt en tæt Befolkning, uden at give den alvise og algode Guds Love Skylden for Mangler, som blot skyldes Menneskenes egne kortsynede og egenkærlige Samfundsindretninger.

Overalt stemmer Forklaringen med de virkelige Forhold. — Hvorhen end Øjet vendes i Verden og hvor forskellige end Forholdene ellers er, finder vi Armod og Nød midt i Rigdommen. Men overalt finder vi ogsaa at Jorden er monopoliseret; at den i Stedet for at behandles som hele Folkets fælles Eje, behandles som de enkeltes Privatejendom, og at der for dens Benyttelse

fra Arbejdets Side udpresses store Summer. Hvorhen vi end vender Øjet, ser vi, at det ikke er af Kapitalens Rigelighed eller Arbejdets Produktivitet at Lønnens Højde afhænger, men af i hvad Udtrækning de, som har lagt Beslag paa Jorden, kan beskatte Arbejdets Udbytte. Misforholdet mellem den sociale Trappestiges Yderpunkter kan altid 'udmaales efter Jordens Pris. Jorden er mere værd i Ny-York end i San Francisko, og i Ny-York kan Francisko-Boen se Smuds og Elendighed, som fylder ham med Rædsel. I London er Jorden endnu kostbarere end i Ny-York, og i London er ogsaa Smudset og Nøden værre end dèr.

Sammenlign Kaarene i et Land til forskellige Tider, og det samme Forhold vil vise sig. Meget tyder paa, at Arbejdslønnen var større i England i Middelalderen, end den nu er; stort lavere end nu kan den i hvert Fald ikke have været. Den umaadelige Forøgelse i Arbejdets Produktivitet, har kun forøget Jordrenten. Forpagtningsafgiften for Agerjord i England er nu, efter Professor Rogers, beregnet i Penge 120 Gange saa stor, som den var for 500 Aar siden, og beregnet i Hvede 14 Gange saa stor, medens Jordrenten af Byggegrunde og Gruber er blevet umaadelig mange Gange større. Efter Professor Fawcetts Beregning beløber den kapitaliserede Værdi af Englands Jord sig til 81,000 Millioner Kroner; — nogle faa tusind Engelskmænd har altsaa lovlige Fordringer paa de andres Arbejde, hvis kapitaliserede Værdi er mere end dobbelt saa stor som (efter Middelprisen for en Neger i Sydstaterne i 1860) Værdien af samtlige Indbyggere i England vilde være, dersom de var Slaver.

Hvorledes Sortedøden fremkaldte den store Lønstigning i England i det fjortende Aarhundrede, viser sig klart af Jordejernes Anstrængelser for at regulere Lønnen. At denne frygtelige Folkeudtynding i Virkeligheden formindskede Arbejdets Produktionskraft, er hævet over al Tvivl; men Mindskningen i Efterspørgselen efter Jord trykkede Jordrenten endnu mere ned, og Lønnen steg saa højt, at man kaldte Tvangs- og Straffelove til Hjælp for at holde den nede. Modsat Virkning havde den Monopolisering af Jorden, som gik for sig i England under Henrik den Ottendes Regering, og som bestod i Afstængning af Almenninger og Uddeling af Kirkegods mellem Koblere og Snyltegæster, som derved sattes i Stand til at grundlægge adelige Slægter. Ifølge Malthus var under Henrik den Syvendes Regering Daglønnen for sædvanligt Arbejde omtr. 1 Skp. Hvede, i den sidste

Del af Elisabeths Regering ikke halv saa stor. Jeg kan næppe tro, at Faldet har været saa stort; men at der herskede stor Nød blandt de arbejdende Klasser, kan man slutte sig til af de Forordninger, som udstedtes for at sætte en Bom for Løsgængeriet. Gribende skildrer Sir Thomas Morus hvorledes Mænd, Kvinder, fader- og moderløse, Familier større i Tal end i Formue, maatte vandre bort fra deres Hjemstavns Marker, uden at vide, hvor de skulle gaa hen. Den om sig gribende Monopolisering af Jorden frembragte Landstrygere og Fattiglemmer, aldeles som i vore Dage i de Forenede Stater.

Saaledes gik det da til, at der af den Folkegrund, som havde frembragt en Latimer og en Morus, af den Blanding af Kraft og Sagtmodighed, som hverken Lykken kunde fordærve eller Bøddeløksen kue, opstod Tyve og Landstrygere, hele den Masse af Forbrydelse og Fattigdom, der endnu ligger som Meldug paa Hjertebladene af Englands Rose og tærer som en gnavende Orm paa dens Rod.

Dog, man kunde ligesaa gerne anføre historiske Beviser for Tyngdeloven! At Jordrenten *maa* nedsætte Lønnen er lige saa klart, som at jo større Subtrahenden er, desto mindre bliver der til Rest. At Jordrenten ogsaa faktisk har denne Virkning kan enhver opdage, hvor i Verden han saa bor, blot ved at se sig om.

Det er ingen Hemmelighed, hvorfor Arbejdslønnen i Kalifornien i Aaret 1849 og i Australien 1852 steg saa pludselig og saa stærkt. Det var Opdagelsen af Guldlejer paa herreløst Land, frit aabent for enhver, som forhøjede Lønnen for Kokke i San Franciskos Restaurationer til 500 Dollars om Maaneden og lod Skibene raadne i Havnen uden Styrmænd og Mandskab, indtil Ejerne gik ind paa at betale en Løn, som man i alle andre Dele af Verden vilde have anset for fabelagtig. Havde disse Lejer ligget paa Privatejendomme, vilde det blevet Jordværdien, der var løbet i Vejret, ikke Arbejdslønnen. Comstock-Aaren var rigere end Udvaskningsfelterne, men Comstock-Aaren blev straks monopoliseret; og nu er det kun den stærke Organisation i Grubearbejdernes Fagforening, som gør, at Arbejderne faar sine fire Dollars om Dagen for at lade sig halvstege 2000 Fod under Jorden. Men Prisen for disse Miner beløber sig til Hundreder af Millioner!

Sandheden ligger klart for Dagen. Stil det Spørgsmaal til en Mand, der forstaar at tænke følgerigtig:

«Lad os antage, at der op af Vesterhavet hævede sig et herreløst Land, hvor der ved jævnt Arbejde daglig kunde fortjenes 10 Shillings, og at dette Land forblev herreløst, tilgængeligt for enhver, ligesom de Almenninger, der engang udgjorde saa stor en Del af den engelske Jord. Hvad Virkning vilde dette have paa Arbejdslønnen i England?

Manden vilde straks svare, at Daglønnen i hele England snart maatte stige til ti Shillings.

Og paa det yderligere Spørgsmaal: «Hvad Virkning vilde dette have paa Jordrenten?» vilde han efter et Øjebliks Betænkning svare, at Jordrenten nødvendig maatte falde, og ved endnu nøjere Eftertanke vilde han føje til, at alt dette vilde foregaa, uden at nogen videre stor Del af de engelske Arbejdere virkelig drog over til det nye Land, og uden at fremkalde nogen gennemgribende Forandring i den engelske Næringsflids Form og Art. Den store Lønstigning vilde ske paa Jordrentens Bekostning.

Gaa saa til den samme Mand eller en anden, — en tør Forretningsmand, som ikke kærer sig om «Theorier», men forstaar at tjene Penge — og sig til ham: «Her er en lille Landsby; om ti Aar vil den være en stor By, og alle Maskiner osv., som øger Arbejdets Produktivitet saa overordentlig, vil findes der i Overflod. Vil Kapitalrenten saa om ti Aar være højere?»

Han vil svare: «Nej».

«Vil Lønnen for almindeligt Arbejde være højere?»

Han vil svare: «Nej; Arbejdslønnen vil ikke være højere, og det vil ikke være lettere, men snarere vanskeligere, for den jævne Arbejder at skaffe sig uafhængigt Udkomme.»

Hvad er det da, som er bleven højere?

Jordrenten, Jordens Pris. Se at faa fat paa et Stykke Jord, og hold vel derpaa!

Og den, som under saadanne Omstændigheder følger dette Raad, behøver ikke at gøre mere. Han kan sætte sig ned og røge sin Pibe, stige tilvejrs i Luftballon eller krybe i Jorden: «Uden at røre en Finger vil han, naar de ti Aar er gaaet, være en rig Mand. I den nye Stad kan han have sig et prægtigt Hus; men blandt de offentlige Bygninger vil der være et Fattighus.

I den lange Undersøgelse, som nu er tilendebragt, har vi maattet rykke frem som gennem et fjendtligt Land, hvor man maa befæste hver Stilling og udspejde hver Sidevej. Thi den store simple Sandhed skjules for Menneskenes Flerhed af til-

vante Tankevildfarelser, som forleder Folk til at søge i alle Retninger undtagen i den rette efter en Forklaring paa de Onder. der trykker og truer den civiliserede Verden. Og bag disse fint byggede vildledende Theorier staar en virksom, energisk Magt, en Magt, som i ethvert Land — uanset Regeringsform og Styresæt — skriver Love og former Tænkningen — den uhyre omfattende og overvældende pekuniære Interesses Magt.

Men saa simpel og klar er den store Sandhed, vi har arbejdet os hen til, at har man blot én Gang fuldt indset den, kan man aldrig slippe den af Syne. Der findes Billeder, som, uagtet man betragter dem atter og atter, kun ser ud som en forvirret Labyrint af Streger og Kruseduller, — et Landskab, nogle Træer ell. lign. — indtil det gaar op for En, at disse Ting danner et Ansigt eller en Figur; men saa staar det siden bestandig klart for én. Ligesaa i dette Tilfælde. I Lyset af denne Sandhed samler alle de sociale Kendsgærninger sig til en Helhed, og de mest forskelligartede Foreteelser viser sig at fremgaa af en eneste stor Grundsætning. Ejendomsretten til Jord er det Grundforhold, der bestemmer et Folks sociale og politiske og følgelig ogsaa dets aandelige og moralske Tilstand. Og saaledes maa det være. Thi Jorden er Menneskets Bolig og det Forraadskammer, som det maa hente alle sine Fornødenheder fra; vi kan end ikke nyde godt af Solens Lys eller udnytte nogen af Naturkræfterne uden Anvendelse af Jorden eller dens Produkter. — Jordens Børn er vi lige saa vist som Græsstraaet eller Markblomsten. Fratag Mennesket alt, som hører til Jorden, og det er kun en Sjæl uden Legeme. Materielle Fremskridt kan ikke gøre os uafhængige af Jorden. Og derfor kunde der, saa længe Jorden er monopoliseret, ske Fremskridt i det uendelige uden at forhøje Arbejdslønnen eller forbedre deres Kaar, som kun har sit Arbejde. Det vilde kun forøge Jordens Værdi og den Magt, som Besiddelsen af den giver. Overalt, i alle Tider, blandt alle Folk er Ejendomsretten til Jord Grundvolden for Aristokrati, Grundlaget for Stor-Formuer, Kilden til Magt. Som Brahminerne sagde i den graa Oldtid:

«*Den, som ejer Jorden, han ejer ogsaa dens Frugter. Hvide Solskærme og Elefanter rasende af Hovmod, det er de Blomster, Jordforleningen bærer.*»

VI

MIDLET.

FØRSTE KAPITEL.

Utilstrækkeligheden af de Hjælpemidler, der sædvanlig bliver anbefalet.

Vi har nu fulgt Aarsagen til, at Fattigdommen stiger med Rigdommens Vækst, lige til dens Kilde, og derved ogsaa opdaget Midlet derimod. Men før vi gaar over til denne Side af Sagen, gør vi vel i at underkaste de Bestræbelser, man sædvanlig sætter sin Lid til, en Prøvelse. Det Middel, som vore Slutninger peger hen paa, er baade radikalt og simpelt — saa radikalt, at det ikke vil blive taget under alvorlig Overvejelse, saalænge der endnu findes nogen Tro paa, at mindre skarpe Midler kan virke; og saa simpelt, at dets dybe Indgriben og Omfang let kan blive overset, indtil Virkningen af mere kunstige Forholdsregler er prøvet.

De Udveje og Forholdsregler, som i Skrift og Tale sædvanligvis fremhæves og anbefales som Midler til at afhjælpe Fattigdom og Nød blandt Masserne, kan, for Oversigtens Skyld, deles i seks Klasser.

Der er mange Mennesker, som endnu nærer den bekvemme Tro, at det materielle Fremskridt tilsidst vil udrydde Fattigdommen, og der er mange, som tror, at en forebyggende Indskrænkning i Folkeforøgelsen er det virkomste Middel; men det grundløse i disse Anskuelser er allerede tilstrækkelig paavist. Lad os nu undersøge, hvad man kan vente sig af følgende Midler:

1) Større Sparsommelighed i Statshusholdningen.

2) De arbejdende Klassers bedre Oplysning og større Flid og Driftighed.
3) Arbejdersammenslutninger til Forhøjelse af Lønnen.
4) Samvirken mellem Arbejde og Kapital (Kooperation).
5) Regeringsledelse og -Indgreb.
6) En mere almindelig Fordeling af Jorden.

1) *Større Sparsommelighed i Statshusholdningen.* — Indtil for faa Aar siden var det en Trosartikel hos Amerikanerne — en Tro, som ogsaa deltes af de liberale Partier i Europa —, at Nøden blandt de fortrykte Masser i den gamle Verden skyldtes aristokratiske og monarkiske Institutioner. Denne Tro er imidlertid hurtig forsvundet, siden der under de Forenede Staters republikanske Styresæt er fremkommet social Elendighed af lignende Art. Men social Nød tilskrives endnu for en stor Del de uhyre Byrder, som de bestaaende Statsstyrelser paalægger, — den uhyre Statsgæld, Hærene og Flaaderne, den Rutten med offentlige Midler, som er karakteristisk for baade monarkiske og republikanske Magthavere og særlig for Storbyernes Styrelse. Hertil kommer for de Forenede Staters Vedkommende Beskyttelsestoldens Plyndringssystem, der for hver 25 Cent, som kommer ind i Statskassen, tager en Dollar, ja maaske fire eller fem ud af Forbrugernes Lomme. Nu synes der at være en tydelig Sammenhæng mellem de umaadelige Summer, Folket saaledes berøves, og den Armod, der hersker i Underklasserne, og for en overfladisk Betragtning ligger det nær at tro, at en Formindskelse af disse unyttige Byrder vil gøre det lettere for Fattigfolk at skaffe sig Brødet. — Men betragter vi Sagen nøjere, ser vi let, at dette ingenlunde vilde blive Følgen. En Formindskelse af det Beløb, der gennem Beskatning tages fra et Samfunds samlede Produktion, vilde være ensbetydende med en Forøgelse af dets Nettoproduktion, en Stigning af Arbejdets Produktionsevne. Og som Fordelene ved en saadan tilfalder Jordejerne, vil ogsaa Skattelettelsen gøre det.

Det samlede Udbytte af Arbejde og Kapital i England bærer for Tiden Byrden af en uhyre Statsgæld, hele Statskirkevæsenet, et kostbart Hof og en vældig Flaade. Lad os tænke os at man slog en Streg over Statsgælden, ophævede Statskirken, lod Kongefamilien sørge for sig selv, afskedigede Flaadens Officerer og Mandskab og solgte Skibene. En uhyre Formindskelse i Skatterne vilde saaledes blive mulig. Men det vilde dog kun være

en økonomisk Lindring i Stil med — om end ikke nær saa stor, — som den Damp- og Maskindrift har frembragt i de sidste tyve-tredive Aar. Og som denne ikke har afskaffet Fattigdommen, men kun forhøjet Jordrenten, vilde det ogsaa gaa med hin. Jeg vil ikke nægte, at dersom alt dette kunde ske pludselig og uden de Forstyrrelser og Omkostninger, der følger med en Revolution, vilde der indtræde en midlertidig Forbedring i de laveste Klassers Kaar. Men selv om saa var, vilde Vindingen tilsidst blive opslugt af den stigende Jordværdi paa samme Vis som den opsluges her i de For. Stater.

En dunkel Bevidsthed om, at Økonomi i Statshusholdningen saaledes ikke varig kan forbedre Kaarene for dem, der lever af Arbejde, begynder at vaagne i de brede Lag og danner en af de alvorligste politiske Farer, som truer vor amerikanske Republik. Arbejderne, især blandt Storbyernes voksende Proletariat, bryder sig Fejl om Styrelsens Ødselhed, ja er i mange Tilfælde tilbøjelig til at se paa den som en god Ting, der «skaffer Arbejde» eller «sætter Penge i Omløb». Tweed, der plyndrede Ny York, som en Guerillahøvding plejer at brandskatte en erobret Stad (og som kun var en Type for den nye Slags Banditer, der tilriver sig Styret i vore Byer), var uden Tvivl populær hos Flertallet af Vælgerne, skønt alle og enhver kendte hans Tyverier. Han havde bestjaalet de offentlige Kasser for mange Millioner, men Proletariatets Mænd følte, at han ikke havde stjaalet fra dem. Og Socialøkonomiens Dom er den samme som deres.

Forstaa mig ret. Jeg siger ikke, at Økonomi i Statshusholdningen ikke er ønskelig, men kun, at en Indskrænkning i det Offentliges Udgifter ikke ligefrem kan bidrage til at udrydde Fattigdommen, saa længe Jorden er monopoliseret.

Ikke desto mindre burde dog just for Underklassernes Skyld ingen Anstrengelse spares for at undgaa unyttige Udgifter. Jo mere indviklet og ødsel Styrelsen er, desto mere bliver den til en Magt, der er skilt fra og uafhængig af Folket, og desto vanskeligere bliver det at faa de virkelige politiske Velfærdsspørgsmaal ind under Folkets egen Afgørelse. Læg Mærke til Valgene her i de Forenede Stater: Spørgsmaal af den største Vigtighed trænger sig ind paa os, men saa stor en Rolle spiller Pengene i Politiken, saa store er de personlige Interesser, som gør sig gældende, at de for Landet vigtigste Spørgsmaal kun bliver taget

lidet i Betragtning. Den almindelige amerikanske Vælger har Fordomme og Partifølelse, men han skænker ikke Grundprinciperne for Landets Styrelse stort mere Tanke, end en Sporvognshest tænker paa Aktieselskabets Udbytte. — Hvis det ikke forholdt sig saa, kunde umulig saa mange ældgamle Misbrug faa Lov at bestaa, og nye opstaa for vore Øjne.

2) *Stigende Oplysning og Driftighed i Arbejderklassen.* — Det er og har altid været en udbredt Tro hos de bedre Stillede, at Massernes Fattigdom og Lidelser skyldes deres Mangel paa Flid, Nøjsomhed og Intelligens. Denne Tro, som dysser Ansvarsfølelsen i Søvn, og tilmed fremkalder en smigrende Følelse af Overlegenhed, er sandsynligvis endnu mere udbredt i saadanne Lande som de Forenede Stater, hvor alle er politisk lige, og hvor paa Grund af Samfundets Ungdom Klassedelingen mere gælder de enkelte Mennesker end hele Slægter, fremfor i de gamle Lande, hvor Grænselinjerne har været draget skarpere og gennem flere Slægtled. Det er ganske naturligt, at de, der kan udlede deres bedre Stilling fra den større Flid og Sparsommelighed, som dannede dens første Grundlag, og den større Intelligens, — for ikke at tale om mulig større Samvittighedsløshed —, der satte dem istand til at benytte sig af enhver Fordel, indbilder sig, at de andre vedbliver at være fattige, simpelthen fordi de mangler disse Egenskaber.

Men enhver, der har fattet de virkelige Fordelingslove, vil indse denne Anskuelses Vildfarelse. Man kunde ligesaa godt paastaa, at alle, som deltager i et Kapløb, maa vinde. At hvemsomhelst kan vinde, er sandt; at alle kan, er umuligt.

Da Jorden er monopoliseret overalt undtagen i de aller nyeste Stater, maa Jordrenten trykke Arbejdslønnen ned til det Lavmaal, der bestemmes ved hvad man kalder «Levefods-Højden», d. v. s. Summen af de Sædvane-bestemte Fornødenheder, som de arbejdende Klasser kræver som det mindst mulige for deres Eksistens. Hvor dette er Tilfældet kan Flid, Nøjsomhed og aandelig Udvikling kun naar de overstiger det sædvanlige komme den enkelte til Gode, paa samme Maade som under et Kapløb Hurtighed kun hjælper den Løbende, hvis den overgaar hans Medbejleres. Bliver Fliden og Intelligensen i det hele taget større, vil Arbejdet trods sin forøgede Produktionsevne kun faa samme Løn som før; og den, som vil vinde foran, maa arbejde endnu haardere.

Det Enkelte kunde vel spare Penge af sin Løn, hvis han vilde leve som Franklin, da han i sin Læretid og som ung Haandværkssvend besluttede kun at spise Planteføde; og mangen fattig Familie kunde paa Franklins Vis komme bedre ud af det. Men hvis Arbejdsklassen besluttede sig til at leve paa denne Maade, vilde Følgen kun blive, at Lønnen vilde synke i Forhold, og den, der vilde afhjælpe Fattigdommen ved at lære Folk at spare, maatte snart se til at udtænke en endnu billigere Maade at holde Sjæl og Legeme sammen paa. Om de amerikanske Arbejdere under de nuværende Forhold vilde nøjes med kinesisk Levemaade, kom de snart til at nøjes med kinesisk Arbejdsløn. Man troede, at Indførelsen af Kartofler til Irland skulde forbedre de fattigere Klassers Kaar ved at forøge Forskellen mellem den Løn, de fik, og Udgifterne til deres Livsophold. Men det virkelige Resultat var at Jordrenten steg og Lønnen gik ned, saa da Kartoffelsygen indtraf, betød det Hungersnød.

Og paa lignende Maade vil ganske vist den Enkelte ved at arbejde ud over den sædvanlige Arbejdstid kunne forhøje sin Løn; men alles Løn kan ikke forhøjes paa denne Maade. Det er en bekendt Sag, at i de Fag, hvor Arbejdstiden er lang, er Lønnen ikke højere end der, hvor Arbejdstimerne er færre, i Almindelighed endog det modsatte, thi jo længere Arbejdstiden er, desto mere hjælpeløs og sløvet bliver Arbejderen. Paa samme Maade kan ganske vist den Arbejder, der tager Kone og Børn til Hjælp, forøge sine Indtægter; men i de Arbejdsgrene, hvor det er blevet sædvanligt, at Kone og Børn arbejder med, er hele Familiens Løn ingenlunde større end Familiefaderens i de Fag, hvor han i Regelen arbejder alene. De bøhmiske Cigarmagere i Ny Yorks Lejekaserner, som arbejder familievis, Mænd, Kvinder og Børn, har trykket Lønnen for Cigararbejderne saaledes ned, at den er lavere end den, Kineserne fik i San Francisko.

Disse almene Fakta er vel kendte, de fornemste socialøkonomiske Værker bekræfter, at det forholder sig saa, men forklarer Sagen ud fra Malthus' Theori. I Virkeligheden er Aarsagen dog ikke Befolkningens Tryk paa Livsopholdet, men Jordrentens Tryk paa Arbejdslønnen.

Virkningerne af stigende Oplysning turde det være Umagen værd at ofre nogle Ord, thi der hersker en Tilbøjelighed til at tillægge Oplysning et Slags magisk Indflydelse. Men Oplysning er jo kun Oplysning, for saa vidt den hjælper Mennesket til

at bruge sine naturlige Evner bedre, og dette formaar det, man kalder Oplysning, i saare mange Tilfælde slet ikke. Jeg mindes en lille Pige, der var kommet temmelig langt i sin Geografi og Atronomi i Skolen, men blev meget forbauset over at opdage, at hendes Moders Baggaard hørte med til Jordens Overflade; og naar man taler med «studerede Folk», vil man finde, at en god Del af deres Viden er af lignende Art. De tænker sjælden bedre og sommetider ikke saa godt som Mennesker, der aldrig har gaaet i en højere Skole.

Dette faar nu være, som det vil; men det er i hvert Fald klart, at hvis ikke Intelligens, som jo er eller i alle Fald skulde være Undervisningens Maal, sætter Masserne i Stand til og driver dem til at finde og fjerne Aarsagerne til den ulige Fordeling, kan den kun indvirke paa Lønnen ved at forøge Arbejdets Produktionsevne. Den har altsaa samme Virkning som forøget Flid og Duelighed, og kan kun forhøje den Enkeltes Løn, for saa vidt som den gør ham overlegen over de andre. Den Gang, da det var en sjelden Færdighed at kunne læse og skrive, blev en Skriver højt anset og fik høj Løn, men nu, da det er noget næsten alle kan, giver det ingen Fordel. Udbredelse af Kundskaber kan ikke, — uden for saa vidt de gør Menneskene misfornøjede med den bestaaende Tingenes Tilstand, paa nogen Maade forbedre Tilstanden blandt de laveste Klasser — «Samfundets Sylbjælker», som de er bleven kaldt; de maa blive paa Jorden, hvor højt end Overbygningen rejser sig. Ingen Forøgelse i Arbejdsevne kan forhøje den almindelige Arbejdsløn, saa længe Jordrenten opsluger Fremgangens Frugt.

Vel er det sandt, at større Dygtighed, Forsynlighed og Intelligens hos de arbejdende Klasser i Regelen er forbunden med bedre Kaar; men Kendsgerningerne viser, at dette er Virkning, ikke Aarsag. Overalt, hvor de arbejdende Klassers Kaar er forbedret, har Følgen været en Forbedring i deres personlige Egenskaber, og hvor de har forværret sig, har det medført aandelig Forringelse. Men ingensteds kan en Forbedring i Kaar paavises som Følge af stigende Flid og Intelligens hos en Klasse Mennesker, der maa slide for det blotte Livsophold, skønt disse Egenskaber (eller snarere det, som følger med dem, de højere Fordringer til Livet), naar man engang har tilegnet sig dem, gør stærk og i mange Tilfælde tilstrækkelig Modstand mod enhver Forringelse af de ydre Kaar.

Sagen er, at de Egenskaber, som hæver os over Dyrene, hviler paa dem, som vi har tilfælles med dem, og at vor aandelige og sædelige Natur kun kan udfolde sig, alt som vore rent dyriske Livsbehov tilfredsstilles. Tving et Menneske til stadig at trælle for at tilfredsstille sit dyriske Livs simpleste Fornødenheder, og det vil miste al Tilskyndelse til Flid og Foretagsomhed — Kilden til al Duelighed — og vil ikke gøre andet end hvad det er tvungen til. Gør et Menneskes Kaar saaledes, at de ikke kan blive meget værre og at der kun er ringe Udsigt til at forbedre dem, og det vil ophøre med at tænke ud over Dagen idag. Nægt Menneskene Fritid — og Fritid vil ikke sige Mangel paa Beskæftigelse, men Fritagelse for nødtvungent plagsomt Arbejde — og man kan ikke gøre dem intelligente, om man saa lader Børnene gennemgaa den offentlige Skole fra Ende til anden og forsyner hver Mand med en Avis.

Vel er det saa, at Kaarenes Forbedring hos et Folk eller en Klasse ikke altid straks giver sig Udslag i aandelig Fremgang. Forhøjet Løn kan jo endog i Begyndelsen lede til Dovenskab og Udsvævelser. Men den vil dog tilsidst fremkalde forøget Driftighed og Intelligens. Sammenligninger mellem forskellige Lande, mellem samme Folk i forskellige Tidsrum og mellem de samme Mennesker, naar deres Kaar er ændret ved Udvandring, viser det samme uforanderlige Resultat, at de personlige Egenskaber, vi taler om, kommer for en Dag, saa snart de materielle Kaar bliver bedre, og forsvinder, naar de forværres. Fattigdom er den «Fortvivlelsens Sump», som Bunyan saa i sin Drøm, og hvori gode Bøger i al Evighed kan kastes uden Resultat. Vil man have Trællen til at udvise den frie Mands Dyder, maa man først gøre ham fri.

3) *Arbejdersammenslutninger.* —

Fordelingslovene, som vi nu kender dem, viser tydelig nok, at Arbejdersammenslutninger *kan* forhøje Lønnen. — At saadanne Sammenslutninger ikke kan frembringe nogen almen Forhøjelse af Lønnen, at enhver Lønforhøjelse for visse Arbejdere, som mulig opnaas, maa nedsætte Lønnen for andre Arbejdere eller ogsaa forringe Kapitaludbyttet, er Anskuelser, som udspringer af den Vrangforestilling, at Lønnen tages af Kapitalen. Den Lønforhøjelse i særlige Fag, som Arbejdersammenslutninger har fremkaldt, har ingensteds haft den Virkning at formindske Lønnen i andre Fag eller forringe Forretningsudbyttet. — Den Arbejdsgiver

i en eller anden Branche, som først tvinges til at forhøje Lønnen, bliver ganske vist uheldig stillet i Forhold til sine Konkurrenter, men saa snart Bevægelsen ogsaa naar til dem, er det forbi.

En Forandring i Lønnen i et eller andet Fag kan naturligvis fremkalde Forandring i Efterspørgselen efter Arbejdskraft af denne Art. Men Efterspørgselen i sin Helhed kan den ikke forandre. Lad os f. Eks. tænke os, at en Arbejderorganisation i en vis Industrigren faar Lønnen forhøjet i ét Land, medens en Arbejdsgiverorganisation i samme Branche nedsætter den i et andet Land. Dersom Forandringen er stor nok, vil dette føre til, at Efterspørgselen i det første Land helt eller delvis bliver tilfredsstillet ved Indførsel af vedk. Vare fra det andet. Men tydeligvis maa denne Tilvækst i Indførelsen af ét Slags Varer enten medføre en tilsvarende Indskrænkning i Indførelsen af andre Varer eller en tilsvarende Tilvækst i Udførselen; thi kun for egne Frembringelser kan et Land tilbytte sig et andet Lands Produkter. Den Tro, at Formindskelse i Arbejdslønnen kan forhøje, eller Lønstigning formindske et Lands Udenrigsomsætning, er lige saa ugrundet som den Tro, at et Lands Velstand kan forøges ved Indførselstold eller formindskes ved Handelens Frigørelse. Om alle Lønninger i et vist Land blev fordoblet, saa vilde Landet desuagtet indføre og udføre de samme Ting som før, og i samme Forhold, thi Ombytningen bestemmes ikke ved de absolute, men ved de relative Produktionsomkostninger.

Endskønt den ved Arbejderorganisationen fremkaldte Lønforhøjelse saaledes hverken trykker Lønnen i andre Fag eller paa anden Vis skader Nationalvelstanden, saa er dog de Vanskeligheder, som stiller sig imod virksomme Arbejdersammenslutninger, saa store, at det gode, de kan udrette, er saare begrænset, medens der er uundgaaelige Skrøbeligheder forbundet med dem.

At forhøje Lønnen i et eller flere Fag, hvilket er alt, hvad nogen Arbejder-Sammenslutning hidtil har formaaet, er aabenbart en Opgave, hvis Vanskelighed bestandig bliver større. Thi jo højere Lønnen i et enkelt Fag staar over det almindelige, desto stærkere bliver Bestræbelserne for at faa den ned igen. Om saaledes f. Eks. en Typografforening ved Strike eller Strike-Trudsel faar sin Løn forhøjet 10 % over, hvad der i Sammenligning med Lønnen i andre Fag er det normale, saa vil straks Efterspørgsel og Tilgang af Arbejdere paavirkes deraf. Paa den ene Side af-

tager Efterspørgselen efter Trykning, og paa den anden Side vil den højere Arbejdsløn saa stærkt øge Tilstrømningen til Faget, at selv den stærkeste Sammenslutning ikke kan hindre det. Derfor vil saadanne Fagforeninger, selv om de understøtter hinanden, kun kunne drive Arbejdslønnen lidet op. Og hvad de udretter er desuden begrænset til deres egen Kreds og berører ikke de underste Lag, de uorganiserede Arbejdere, hvis Kaar allermest trænger til Lettelse, og som til syvende og sidst dog er dem, der bestemmer alle de overliggende Lags. Den eneste Maade hvorpaa Arbejdslønnen ad denne Vej kunde drives videre og varig op, vilde være ved en almindelig Sammenslutning, saadan som *Internationale* tænkte paa, og som skulde omfatte Arbejdere af alle Slags. Men en saadan Forening maa dog anses for praktisk umulig at faa istand; thi Vanskelighederne ved Sammenslutning, som er store nok i de bedst betalte og snævreste Fag, bliver større og større, jo længer vi stiger ned ad den industrielle Stige.

Heller ikke maa man glemme, hvem det egentlig er, Striden staar imellem. Det er ikke Arbejde og Kapital. Det er Arbejderne paa den ene Side og Jordejerne paa den anden. Stod Striden mellem Arbejde og Kapital, kunde den føres paa meget mere lige Vilkaar. Thi Kapitalens Evne til at holde ud er kun lidet større end Arbejdets. Kapitalen ophører ikke blot at fortjene noget, saa snart den ikke anvendes, men den gaar snart tabt, thi den kan kun opretholdes ved stadig Fornyelse. Jord derimod sulter ikke som Arbejderne og gaar ikke tabt som Kapitalen — dens Ejere kan vente. De kan blive sat i Forlegenhed, det er sandt; men det, som for dem kun er en Forlegenhed, er for Kapitalen Ødelæggelse og for Arbejderne Hunger.

Landarbejderne i visse Dele af England forsøger nu at slutte sig sammen med det Maal at faa deres ynkelig lave Løn forhøjet. Dersom det var Kapitalen, som tilegnede sig den uhyre Forskel mellem det virkelige Udbytte af deres Arbejde og den usle Skærv, de faar, vilde de kun behøve at danne en virksom Sammenslutning for at naa deres Maal; thi Forpagterne, som er deres direkte Arbejdsgivere, kan næppe holde længere ud at mangle Arbejdskraft, end Arbejderne kan gaa foruden Løn. Men Forpagterne kan ikke give synderlig efter uden Nedsættelse af Afgiften; og saaledes bliver det mellem Jordejerne og Arbejderne, at Kampen i Virkeligheden kommer til at staa. Og Ud-

faldet kan ikke være tvivlsomt. Englands Jordejere er i Kraft af denne sin Ejendomsret Englands Herrer. Saa sandt er det, at «den, hvem Jorden tilhører, ham tilhører ogsaa dens Frugter.» De hvide Solskærme og de af Hovmod rasende Elefanter fulgte med Forleningen af den engelske Jord, og Folket i sin Helhed kan aldrig genvinde sin Magt, før det har taget denne Forlening tilbage. Og det, som her gælder England, gælder over hele Verden.

Foruden de praktiske Vanskeligheder ved den organiserede Lønkamp, medfører den uundgaaelige Misligheder, som Arbejderne ikke bør lukke Øjnene for. Jeg taler uden Fordom, thi jeg staar endnu som Æresmedlem af den Fagforening, som jeg altid loyalt støttede, saalænge jeg arbejdede i mit Haandværk. Men det kan ikke nægtes, at Arbejdersammenslutningernes Virkemidler nødvendigvis er af nedbrydende Art, deres Organisation nødvendigvis tyrannisk. Striken er en Ødelæggelses-Kamp, aldeles lig den Styrkeprøve, hvortil en underlig Fyr, som man kaldte «Pengekongen», engang i San Franciskos tidligste Dage udfordrede en anden Mand, som havde beskyldt ham for Gerrighed: de skulde gaa ned til Havnen og skiftevis kaste Tyvedollarstykker ud, indtil en af dem gav tabt. Den Udholdenheds-Kamp, hvori en Strike bestaar, er virkelig, hvad den ofte har været sammenlignet med, en Krig: og som al Krig formindsker den Formuen. Og dens Organisation maa, som al Krigsorganisation, være tyrannisk. Ligesom endog den, der vil kæmpe for Frihed, naar han træder ind i Hæren maa opgive sin personlige Frihed og blive et Led i en stor Maskine, saaledes maa det ogsaa være med Arbejdere, som organisere sig med Strike for Øje. Disse Sammenslutninger maa derfor nødvendigvis være ødelæggende netop for det, som Arbejderne søger at vinde ved dem: Velstand og Frihed.

Hos Hinduerne er der en gammel Maade at tiltvinge sig Betaling af en retmæssig Fordring paa, som kaldes at sidde «dharna». Kreditoren søger at tvinge Skyldneren til at betale derved, at han sætter sig foran hans Dør og vægrer sig ved at spise og drikke, indtil han faar sine Penge. — Arbejderorganisationernes Fremgansmaade ligner denne. Under Strikerne sidder de «dharna». Men de har ikke som Hinduerne Overtroen til at hjælpe sig.

4) *Samarbejde (Cooperation).*

Det er for Øjeblikket og har i nogen Tid været Mode at forkynde Samarbejde som Universalmiddel mod de arbejdende Klassers Nød. Men til Uheld for Samarbejdets Virkningsfuldhed i saa Henseende opstaar Samfundsonderne — som vi har set — ikke af nogen Strid mellem Arbejde og Kapital. Om Samarbejdet blev almindeligt gennemført, kunde det ikke forhøje Arbejdslønnen eller lindre Fattigdommen. Dette er let at indse.

Samarbejde er to Slags — Samarbejde i Forbrugsøjemed og Samarbejde for Produktion. Lad nu Forbrugsforeninger naa saa langt, de kan, i Retning af at udelukke Mellemhandlere, de kan dog kun formindske Omkostningerne ved Ombytningen. De er kun et Middel til at spare Arbejde og formindske Risikoen, og deres Virkning paa Formuesfordelingen kan kun være den samme, som den, de Opfindelser osv. har haft, som i den nyere Tid har gjort Omsætningen saa forbausende billig og let: — nemlig at forhøje Jordrenten. Og Produktions-samarbejdet er kun en Tilbagevenden til den Lønningsform, som endnu bliver brugt ved Hvalfangsten, nemlig Løn i Forhold til Udbyttet i Stedet for fast Løn. Alt, hvad der gøres gældende til Produktions-samarbejdets Fordel, er, at det gør Arbejderne flittigere og driftigere, med andre Ord forøger Arbejdets Produktivitet. Dets Virkninger gaar saaledes i samme Retning som Dampmaskinens, Bomuldsplukkerens, Mejemaskinens osv., og kan kun frembringe det samme Resultat — nemlig at forhøje Jordrenten.

Det er et slaaende Bevis paa, hvorledes man ved Behandling af Samfundsspørgsmaal springer over de første Grundsætninger, at der i den økonomiske og halvøkonomiske Literatur tillægges Samarbejde saa megen Værd som Middel til at forhøje Lønnen og lindre Fattigdommen. At det ikke kan have nogen saadan almen Virkning, er indlysende.

Ser vi bort fra alle de Vanskeligheder, som Cooperationen under de nuværende Forhold er belemret med, og tænker vi os den saa udstrakt, at den helt har fortrængt de nuværende Metoder — saa Forbrugsforeninger vedligeholdt Forbindelsen mellem Forbrugerne og Producenterne med mindst mulig Omkostning, og samarbejdende Værksteder og Fabriker, Agerbrug og Bjærgværker var traadte i Stedet for Arbejdsgivere, som betaler fast Løn, og Arbejdsudbyttet derved forøget i betydelig Grad — hvad vilde saa Følgen blive? Intet andet, end at det blev muligt

at frembringe lige saa meget ved mindre Arbejde, og som Følge deraf, at Ejerne af Jorden, Kilden til al Formue, kunde fordre mere for Brugen af deres Jord.

At saa mange Mennesker tror, at «Arbejderspørgsmaalet» kan løses ved Cooperation, kommer deraf, at den i mange Tilfælde kendelig har forbedret de Menneskers Stilling, som umiddelbart har deltaget i den. Men dette skyldes simpelthen, at disse Tilfælde endnu staar enkeltvis. Paa samme Maade, som Flid, Sparsommelighed og Duelighed kan forbedre de Arbejderes Stilling, som besidder disse Egenskaber i højere Grad end de øvrige, men ophører at have denne Virkning, saasnart de bliver almindelige, saaledes kan den ved Cooperation vundne Besparelse eller Merudbytte bringe Fordele, som igen gaar tabt, naar disse Fremskridt bliver saa almindelige, at de indvirker paa Fordelingsforholdene i det hele. Og Sandheden er, at undtagen maaske i Retning af opdragende Virkninger formaar Samarbejdet ikke at frembringe noget alment Resultat, som ikke ogsaa kan naas ved Konkurrence. Ligesom Kontantsalgs-Forretninger har samme Virkning paa Priserne som Forbrugsforeninger, frembringer ogsaa Konkurrencen i Produktionen en lignende Kræfternes Ordning og Udbytte-Deling som Produktionsforeningerne. At forøget Produktionsevne ikke forhøjer Arbejdets Løn skyldes ikke Konkurrensen, men Konkurrencens Ensidighed. Der kan ikke finde Produktion Sted uden Jord, og den er monopoliseret; Producenternes Konkurrence om Retten til at benytte den tvinger da Arbejdslønnen ned til et Lavmaal og giver Jordejerne al Fordelen af den forøgede Produktionsevne. Tilintetgør dette Monopol, og Konkurrence vil da udelukkende kunne have den Virkning — som Cooperationen gør Forsøg paa at opnaa — at give enhver, hvad han virkelig fortjener. Tilintetgør dette Monopol, og Nærindsfliden maa blive et Samarbejde af Jævnbyrdige.

5) *Regeringsledelse og Indgreb.*

Her er ikke Stedet for en nøjere Undersøgelse af alle de Fremgangsmaader, der er bragt i Forslag til Lindring eller Udryddelse af Fattigdommen ved Hjælp af Statsindgreb i Næringsflid og Formuesforhold, og som i deres mest vidtgaaende Former kaldes socialistiske. Det behøves ejheller; thi de lider alle af de samme Mangler. Alle gaar de ud paa at sætte Statsledelse i den individuelle Virksomheds Sted og ved Tvang at opnaa, hvad der bedre opnaas ved Frihed. De Sandheder, som de

socialistiske Ideer rummer, skal jeg senere komme tilbage til; men det er klart, at alt, hvad der smager af Indgreb og Baand er i sig selv slet og bør ikke komme til Anvendelse, dersom der findes andre Veje at gaa. Lad os f. Eks. se paa en af de simpleste og blideste af Forholdsreglerne af denne Art: Indkomstskat efter stigende Skala. Det Maal, den sigter til, nemlig at formindske eller forhindre den umaadelige Rigdoms-Sammendyngning, er godt; men Midlet kræver nødvendigvis Ansættelsen af et stort Antal Embedsmænd med inkvisitorisk Myndighed, og medfører Fristelse til Bestikkelser, Mened og alle andre Midler til at omgaa Beskatningen, hvorved der fremavles Demoralisation og sættes Præmie paa Samvittighedsløshed.

Hvis de kunstige Planer i Retning af at regulere alt muligt og finde en Plads for hver Enkelt var gennemførlige, vilde de skabe en Samfundstilstand i Stil med den, som fandtes i det gamle Peru eller den, som Jesuitterne til deres evige Ære tilvejebragte i Paraguay. — Jeg vil ikke sige, at en saadan Tilstand ikke vilde være bedre end den, som vi nu synes at drive hen imod; thi i det gamle Peru fandtes der, endskønt Produktionen var forbunden med de største Besværligheder, dog intet, der kunde kaldes Nød, og Folket gik til sit Arbejde med Sang. Men herved er det ikke Umagen værd at opholde sig. Det moderne Samfund kan ikke med Udsigt til Held stræbe henimod Socialisme af denne Art. Den eneste Kraft, som nogensinde har været istand til at frembringe den — en stærk og udpræget religiøs Tro — mangler vi, og den bliver daglig mindre. Vort Styresæt vilde aabenbart knække sammen under Byrden ved et saadant Forsøg. I Stedet for en forstandig Fordeling af Pligter og Rettigheder vilde vi faa en romersk Uddeling af siciliansk Korn, og Folkelederen vilde snart blive Kejser.

Socialismens Idé er stor og ædel, og jeg er overbevist om, at den kan virkeliggøres; men en saadan Samfundstilstand kan ikke laves, den maa vokse frem. Samfundet er en Organisme, ingen Maskine. Det faar kun Liv ved alle de enkelte Deles individuelle Liv. Og af Alles fri og naturlige Udvikling vil det Heles Harmoni opstaa. Alt, hvad der er nødvendigt til en Samfundsgjenfødelse, indeholdes i de russiske Fædrelandselskeres, dem, man undertiden kalder Nihilisters, Løsen — «Jord og Frihed!»

6) *En mere almindelig Fordeling af Jorden.*

Følelsen af at Jordejendomsforholdene paa en eller anden Maade staar i Forbindelse med den sociale Nød i de fremskredne Lande, bliver stedse stærkere; men hidindtil har den væsentlig kun givet sig Udslag i Forslag, der gaar ud paa en mere almindelig Fordeling af Jordejendommene — i England Kravet om livsvarig Forpagtning og Stamhus-Ophævelse, i de For. Stater Fordringer om at Ejendommenes Størrelse skal begrænses ved Lov, at Staten skal bevilge Penge til Nybyggere o. s. fr. At Tendensen imidlertid for Tiden baade i England og Amerika gaar i Retning af at samle Jorden paa færre og færre Hænder, er ikke vanskeligt at se. Amerikanske statistiske Tabeller føres vel undertiden i Marken som Bevis for det modsatte. Men at Jordbesiddelsen i Virkeligheden kan sammendrages paa forholdsvis færre Hænder, skønt Skattelisterne snarest viser en Aftagen i Ejendommenes Gennemsnitsstørrelse, er let at forstaa. Eftersom Jorden bliver tagen i Brug og med den tiltagende Folkemængde efterhaanden gaar over til mere intensiv Benyttelse, bliver Ejendommenes Størrelse mindre; af en lille Bondegaard kan dannes en stor Frugtplantage osv. Men Sammendragning paa forholdsvis faa Hænder kan godt alligevel finde Sted. En gennemsnitlig Ejendomsstørrelse i en By af blot 1 Td. Land kan godt betyde en meget stærkere Sammendragning af Jordejendommen end en Gennemsnitsstørrelse af 500 Td. Land i en Nybygd, idet Jordejerne i Byen er færre i Forhold til Befolkningen.

Men ogsaa med Hensyn til Landejendommenes Størrelse er der i de For. Stater en tydelig Tendens til Forhøjelse. Ligesom i England og Irland Smaa-Gaarde bliver slaaet sammen til store, saaledes ogsaa i Ny-England, og endda i højere Grad i de yngre Stater. Endnu for faa Aar siden vilde i de nordlige Dele af Unionen en Landejendom paa 250 Tdr. Land overalt have været anseet som en stor Ejendom, sandsynligvis saa stor, som en Mand med Fordel var i Stand til at dyrke. Nu findes der i Kalifornien Agerbrugs-Ejendomme paa 5, 10, 20, ja 40 Tusinde Tdr. Land, og i Dakota omfatter det typiske Agerbrug 75000 Tdr. Land. Aarsagen er klar. Den ligger i Anvendelsen af Maskiner i Landbruget og den almindelige Tendens til Stor-Produktion. Den samme Tendens, som sætter Fabriken med

dens Hær af Arbejdere i Stedet for de mange uafhængige Haandværere, begynder ogsaa at gøre sig gældendende i Agerbruget.

Men naar en saadan Tendens hersker, maa alle Forholdsregler, som søger at lette en videregaaende Udstykning, forblive virkningsløse og alle Foranstaltninger til Fremtvingning af Udstykningen virke hæmmende paa Produktionen. Thi dersom Jordens Dyrkning kan foregaa mere økonomisk paa store Ejendomme end paa smaa, vil en Begrænsning af Ejendomsstørrelsen svække Arbejdets og Kapitalens Produktivitet.

Men ikke blot dette. Den egentlig afgørende Indvending mod al slig Begrænsningslovgivning er, at den ikke vilde sikre os det, som det gælder om at naa: en retfærdig Fordeling af Udbyttet. Den vil ikke formindske Jordrenten og kan derfor ikke bringe Lønnen til at stige. Den kan muligvis gøre den velhavende Klasse større, men den vil ikke forbedre Stillingen for dem som tilhører den laveste Klasse.

Dersom man ved at sætte Lovskranker for, hvor megen Jord den enkelte maatte besidde, og ved Ændringer i Arvelovgivningen fik Storbritanniens nogle Tusinde Jordejere forøget til to eller tre Millioner, saa vilde disse to eller tre Millioner ganske vist vinde derved. Men den øvrige Del af Befolkningen vilde ikke være bedre faren for det. Og dersom, — hvad aabenbart er umuligt, — Jorden blev ligeligt fordelt mellem hele Befolkningen og der blev givet Love, som satte en Stopper for Tilbøjeligheden til Jordsamling ved Forbud mod at nogen ejede mere end sin fastsatte Part, hvorledes skulde det da gaa med Befolkningens Tilvækst?

Hvad der kan opnaas ved en vidtdreven Deling af Jorden, kan man se i visse Egne af Frankrig og Belgien. At en saadan Fordeling af Jorden i det hele taget er meget bedre og giver Staten en meget fastere Grund at staa paa end den, som er fremherskende i England, kan der ingen Tvivl være om. Men at den ikke forhøjer Lønnen eller forbedrer de Klassers Kaar, som alene har sit Arbejde at leve af, er lige saa klart. Disse franske og belgiske Bønder øver en Sparsommelighed saa streng, at intet engelsk-talende Folk kjender noget lignende. Og naar der i disse Egne ikke findes saa iøjnefaldende Kjendetegn paa Fattigdom og Nød i Underklassen som paa den anden Side af Kanalen, saa skyldes det, tror jeg, ikke blot denne Omstændighed, men ogsaa en anden, som forklarer, at den vidt drevne

Deling af Jorden kan vedblive — at nemlig det materielle Fremskridt ikke er gaaet saa hurtig for sig.

Hverken er Befolkningen dér vokset saa hurtig (tvært imod, den har næsten været stillestaaende), heller ikke har Fremskridtene i Produktionsmetoder været saa store. Ikke desto mindre forsikrer de Laveleye — som sværmer for smaa Jordejendomme, og hvis Vidnesbyrd derfor har dobbelt Vægt — i sit Skrift om Belgiens og Hollands Jordsystem, at Arbejderens Kaar er værre under denne yderliggaaende Jordudstykning end i England, og at Smaaforpagterne — thi Forpagtning er meget almindelig ogsaa dér, hvor Udstykningen er størst — maa svare en ubarmhjærtig opskruet Afgift, ja, endog tvinges til at stemme som Jordejerne vil, i Steden for at følge deres egen Overbevisning.

Men medens Jordens Udstykning saaledes ikke kan bidrage til at helbrede de Onder, som Jordmonopolet foraarsager, virker den til at hindre, at der bliver vedtaget eller endog blot foreslaaet virkelig gennemgribende Forholdsregler, og til at styrke det bestaaende uretfærdige System derved, at et større Antal Mennesker bliver interesseret i at opretholde det. I Slutningen af sit Skrift anbefaler de Laveleye en større Udstykning af Jordejendommene som det sikreste Middel til at beskytte Englands store Jordejere mod noget endnu mere radikalt. Uagtet Arbejderens Kaar i de Egne, hvor Jorden er saa overordentlig udstykket, efter hans eget Sigende er de usleste i Europa, og Forpagteren der bliver udsuget endnu mere af Grundejerne end den irske Forpagter, saa «viser der sig dog ikke,» skriver han, «nogen mod Samfundsordenen fjendtlig Følelse,» fordi «Forpagteren, om han end trykkes af Afgiftens stadige Stigning, lever blandt sine Ligemænd, Almuesfolk ligesom han selv, der under sig igen har Smaa-Forpagtere, som de behandler aldeles paa samme Maade, som den store Jordejer behandler sine. At drive Forpagtningsafgiften op saa højt som muligt synes dem derfor at være en ganske naturlig Ting, og de drømmer ikke engang om at have noget at udsætte enten paa Jordejerne som Klasse eller paa Ejendomsretten til Jord. Saaledes danner Fordelingen af en Mængde smaa Jordejendomme blandt Bønderne et Slags Vold og Skanse for Ejerne af de store Jordegodser, og Bøndernes Ejendomme kan uden Overdrivelse kaldes den Lynafleder, der fra Samfundet afvender Farer, som ellers kunde føre til voldsomme Katastrofer.

Jordens Samling til Storgodser, tilhørende nogle faa Slægter er et Slags Opfordring til «nivellerende» Lovgivning. Englands Stilling, saa misundelsesværdig den end i mange Maader er, synes mig i denne Henseende fuld af Farer for Fremtiden».

Mig synes den netop af samme Grund fuld af Haab.

Lad os opgive alle Forsøg paa at blive Jordmonopolets Onder kvit ved at sætte Skranker for Ejendomsstørrelsen. En lige Deling af Jorden er umulig, og alle Skridt i den Retning vilde kun yde Lindring, ikke Helbredelse, og det tilmed en Lindring som vilde hindre Anvendelsen af virkelige Helbredelsesmidler. Ikke heller er det værdt at forsøge noget, som ikke falder i Traad med Samfundsudviklingens naturlige Retning og saa at sige svømmer med Tidens Strøm. At Udviklingen gaar i Retning af voksende Koncentration, kan der ikke være Tvivl om: — Menneskenes Sammendragning i Storbyer, Industriens Samling i store Fabriker o. s. fr. Om det saa er Bybudsforretning, har vi nu Selskaber dertil. Alle Tidens Strømninger stiler mod Stordrift; for med heldigt Udfald at modstaa den maatte vi kvæle Dampen og afskedige Elektriciteten fra Menneskets Tjeneste.

ANDET KAPITEL.

Det rette Middel.

Der gives blot én Vej til at fjerne et Onde, og det er at fjerne dets Aarsag. Vi har fundet, at Grundvolden for den Ulighed, som er den moderne Civilisations Skændsel og Fare, er den private Jordejendomsret. Fattigdommen bliver dybere, trods Rigdommens Vækst, og Arbejdslønnen trykkes ned, alt som Produktionskraften tiltager, fordi Jorden, som er Kilden til al Formue, er monopoliseret. For at udrydde Fattigdommen, for at gøre Arbejdslønnen til, hvad den retmæssig bør være, Arbejdets fulde Fortjeneste, maa vi derfor i Stedet for den private Ejendomsret til Jorden sætte den fælles Ejendomsret. Intet andet Middel kan trænge ned til Ondets Rod — intet andet er der noget at haabe af.

Vi maa gøre Jorden til fælles Ejendom.

Vi er kommet til denne Slutning ved en Undersøgelse, hvor ethvert Skridt er bleven prøvet og sikret, før vi gik videre. Deduktion og Induktion har ført os til den samme Sandhed, at Jordejendoms-Ulighed nødvendigvis medfører ulige Formuesfor-

deling. Og da ulige Jordejendom efter Tingenes Natur er uadskillelig fra privat Jordejendomsret, følger deraf med Nødvendighed, at det eneste Middel mod den uretfærdige Formuesfordeling er at gøre Jorden til fælles Ejendom.

Men dette er en Sandhed, som under Samfundets nuværende Tilstand vil vække den bitreste Modstand og maa kæmpe sig frem Tomme for Tomme. Det vil derfor være nødvendigt at imødegaa de Indvendinger, der fremføres af dem, der, om de end nødes til at anerkende selve Sandheden, dog erklærer, at den ikke er praktisk udførlig.

Verdenslovene er harmoniske. Og dersom det Middel, hvortil vor Undersøgelse har ført os, er det rette, maa det stemme overens med Retfærdighedens Krav, maa kunne lade sig praktisk gennemføre, maa falde i Traad med andre Reformer og ikke komme Samfundsudviklingen paa tværs. — At det gør saa, agter jeg at bevise. Jeg agter at vise, at denne simple Forholdsregel ikke blot er let at udføre, men at den ogsaa er et virkeligt Middel. At den vil sætte Lighed i Ulighedens Sted, Velstand i Stedet for Mangel, Retfærd i Stedet for Uret, social Kraft i Stedet for social Svaghed og saaledes bane Vej for endnu herligere og højere Fremskridt.

Herigennem vil det da være paavist, at Verdenslovene ikke fornægter Menneskehjertets naturlige Længsler; at Samfundets Udviklingsgang kan og — saa fremt den skal vedvare — maa gaa i Retning af voksende Lighed, ikke Ulighed, og at der virkelig findes en Socialøkonomi, som bekræfter Sandheden af den kejserlige Stoikers Ord:

«*Vi er skabte til Samarbejde ligesom Fødder, Hænder, Øjenlaag og Mundens Tænder.*»

VII

MIDLETS RETFÆRDIGHED.

FØRSTE KAPITEL.

Den private Jordejendoms Uretfærdighed.

Naar man foreslaar at afskaffe den private Jordejendomsret, saa er det første Spørgsmaal, som rejser sig, om Retfærdigheden af et saadant Skridt. Skønt Retfærdighedsfølelsen ofte fordrejes ynkelig ved Vane, Overtro og Selvviskhed, ligger den dog dybt rodfæstet i Menneskesjælen, og ved enhver Strid, som rejser Lidenskaberne, vil Kampen mindre rase om Spørgsmaalet: «er det klogt?» end om Spørgsmaalet: «er det ret?»

At folkelige Meningskampe saaledes gærne kommer til at dreje sig om Ret og Uret, har sin gode Grund. Det skyldes en vag og instinktsmæssig Erkendelse af maaske den dybeste Sandhed, vi formaar at fatte: det alene er klogt, som er retfærdigt; kun det kan bestaa, som et ret. — Indenfor den Enkeltes Livs og Handlingers snævre Grænser kan denne Sandhed ofte blive fordunklet, men paa Folkelivets videre Felt træder den overalt frem.

Jeg bøjer mig for en saadan Dom: Dersom vor Undersøgelse af hvad det er, som gør Fattigdom til Fremskridtets Ledsager, har ført os til en rigtig Slutning, saa maa den kunne taale denne Overflytning fra Økonomiens til Etikens Omraade, maa kunne pege paa en Uret som Kilden til Samfundsonderne. Er privat Jordejendomsret retfærdig, da er det Middel, jeg foreslaar, falskt; er den derimod uretfærdig, saa er dette Middel det rette.

Hvad er det, som danner det retmæssige Grundlag for Ejendom? Hvad er det, som tillader et Menneske med fuld Ret at sige om en Ting: «den er min?» Hvorfra udspringer den Følelse, som siger os, at han, og han alene, har denne Ret? Er det ikke, naar det kommer til Stykket, fra Menneskets Ret til sig selv, til at bruge sine egne Kræfter og nyde Frugterne af eget Arbejde? Er det ikke just det Forhold, at ethvert Menneske udgør et uafhængigt Hele, at hvert enkelt Par Hænder adlyder en særlig Hjerne osv., der ene retfærdiggør individuel Ejendomsret? Som et Menneske tilhører sig selv, saa ejer det ogsaa sit eget i konkret Form overførte Arbejde, saa ingen i hele Verden kan forbyde Frembringeren at forbruge eller tilintetgøre, bortbytte eller bortgive det. Ingen anden kan med Rette gøre Fordring paa det, og Ejerens udelukkende Ret krænker ingen. — Saaledes eksisterer der altsaa for alt, hvad der er frembragt ved menneskelig Virksomhed, en klar og ubestridelig Ret til særskilt Besiddelse og Brug.

Den Pen, jeg skriver med, er med fuld Ret min. Intet andet Menneske kan med Rette gøre Fordring paa den, thi paa mig er Frembringerens Ret gaaet over, hans Ret, som lavede den. Den er blevet min, fordi den er blevet mig overladt af Købmanden, som fik Ejendomsretten til den fra Fabrikanten, efter at denne sidste ligeledes ved Køb havde erhvervet sig deres Ret, som havde draget Stoffet frem fra Jorden og omformet det til en Pen. Saaledes hviler min Ejendomsret til Pennen paa Enkeltmenneskets naturlige Ret til at bruge sine egne Evner.

Dette er imidlertid ikke alene den oprindelige Kilde, hvorfra alle Begreber om udelukkende Ejendomsret udspringer — hvad der fremgaar af Folks naturlige Tilbøjelighed til at paaberaabe sig den, naar nogen vil bestride Menneskets Ejendomsret —, men det er nødvendigvis ogsaa den *eneste* Kilde. Ingen virkelig Ejendomsret kan eksistere, uden den kan føres tilbage til Frembringerens Ret, som hviler paa Menneskets naturlige Ret til sig selv. Der kan ikke gives nogen anden retmæssig Adkomst, for det første, fordi der ikke er nogen anden naturlig Ret, hvorfra Adkomst kunde afledes, og for det andet, fordi Anerkendelsen af anden Adkomst er uforenelig med Frembringerens Ret og vilde tilintetgøre den.

Hvilken anden Ret findes der, hvorfra Retten til udeluk-

kende Besiddelse af en Ting kunde afledes? Hvilken anden Magt er Mennesket af Naturen udrustet med end Magten til at bruge sine egne Evner? Hvorledes kan det paa anden Maade indvirke paa Tingene eller andre Mennesker? Lam Bevægelsesnerverne, og Mennesket har ikke mere ydre Indflydelse eller Magt end en Træklods. Fra hvad andet skulde da Retten til at besidde og beherske Ting kunne afledes? Naturen anerkender ikke nogen Ejendomsret eller noget Herredømme fra Menneskets Side uden som Resultat af Arbejde. Paa ingen anden Maade kan dens Skatte fremdrages, dens Kræfter udnyttes. Den gør ingen Forskel paa Folk. Naar Sørøveren hejser sine Sejl, fylder Vinden dem lige saa godt som Sejlene paa en fredelig Koffardifarer eller et Missionsskib; Fuglene flyver ikke hurtigere paa Skud for Godsejeren end for Krybskytten; om Fisken bider eller ikke, afhænger ikke i mindste Maade af, om Krogen bliver kastet ud af en rar lille Dreng, som gaar i Søndagsskole, eller af en skarnagtig Fyr, som skulker; Solen skinner paa Retfærdige og Uretfærdige i Flæng. — Naturens Love er Skaberens Bud. Der staar ikke skrevet i dem nogen Anerkendelse af anden Ret end Arbejdets; men bredt og tydeligt staar skrevet i dem alle Menneskers lige Ret til at bruge og nyde godt af Naturen, til at anvende sit Arbejde paa den og eje dets Løn.

Denne Arbejdets Ret udelukker Muligheden af enhver anden Ejendomsret. Har man Ret til Udbyttet af sit Arbejde, saa kan ingen have Ret til noget, som ikke middelbart eller umiddelbart er fremgaaet af hans Arbejde. Naar det er Frembringelse, der giver Frembringeren Ret til udelukkende Besiddelse og Brug, saa kan der ikke retmæssig gives nogen udelukkende Ejendomsret til noget, som ikke er frembragt ved Arbejde, og Anerkendelsen af privat Ejendomsret til Jord er altsaa uretfærdig. Naar Ikke-Producenter i Form af Jordrente kan gøre Fordring paa en Del af hvad Producenterne skaber, saa fornægtes Producenterne Ret til Frugterne af deres Arbejde.

Denne Slutning kan man ikke komme uden om. Vil man hævde, at et Menneske retmæssig kan gøre Krav paa Ejendomsret til sit Arbejdes Frugt, maa man benægte, at nogen retmæssig kan gøre Fordring paa udelukkende Ejendomsret til Jord. At hævde Retmæssigheden af privat Jordejendomsret vil sige det samme som at anerkende en Fordring, der ikke har noget naturligt Grundlag og som staar i skarp Modstrid til den Ejen-

domsret, der hviler paa Menneskelivets og den materielle Verdens Love.

Hvad der mest hindrer Folk fra at indse det uretfærdige i privat Ejendomsret til Jord, er den Vane at sammenfatte alt, der gøres til Genstand for Besiddelse, under en eneste Kategori: Ejendom, eller, dersom man gør Forskel, da at drage Linjen efter Juristernes uvidenskabelige Grænsebestemmelse mellem «Løsøre» og «fast Ejendom.» Den sande naturlige Forskel er mellem Ting, som er frembragt ved Arbejde, og Ting, som er Naturens frie Gaver, altsaa mellem Formue og Jord.

Disse to Klasser af Ting er vidt forskellige, og at slaa dem sammen til ét under Navn af Ejendom er at bringe Forvirring ind i al Tænkning om det retmæssige og uretmæssige ved Ejendom.

Baade et Hus og det Jordstykke, som det staar paa, er «Ejendom», «fast Ejendom» i juridisk Forstand. Men de er dog yderst forskelligartede. Det ene er frembragt ved Arbejde, er altsaa Formue. Det andet er en Del af Naturen, hører altsaa til det, som i Socialøkonomien sammenfattes under Udtrykket Jord, d. v. s. det uafhængig af menneskelig Virksomhed eksisterende.

Saa snart man har faaet Øje paa denne Forskel, ser man ogsaa, at naturlig Retfærdighed billiger Ejendomsretten til det første, men ikke til det andet; at medens Anerkendelsen af den ene stiller alle Mennesker paa lige Fod og sikrer enhver Løn for hans Arbejde, er Anerkendelsen af den anden en Fornægtelse af Menneskenes lige Ret og tillader dem, som ikke arbejder, at tilegne sig de Arbejdendes naturlige Løn.

Med Retfærds-Grunde kan altsaa den private Jordejendomsret i hvert Fald ikke forsvares. Alle Menneskers lige Ret til at bruge Jorden er saa klar som deres lige Ret til at indaande Luften, er en simpel Følge af den Kendsgærning, at de er til. Thi vi kan ikke antage, at nogle Mennesker har Ret til at være i denne Verden og andre ikke.

Brugsretten til Jorden er naturlig og uafhændelig; det er en Ret, som gives ethvert Menneske ved dets Indtrædelse i Verden og kun begrænses af andres lige Ret. Der eksisterer overhovedet ingen absolut Ejendomsret til Jord; ingen Magt paa Jorden kan retmæssig skænke en saadan. Selv om alle nulevende Mennesker blev enige om at bortgive deres lige Ret, saa

kunde de dog ikke bortgive Efterkommernes. Thi hvad andet er vi end Lejere for én Dag? Har vi skabt Jorden, saa at vi skulde kunne foregribe deres Ret, som skal benytte den efter os? Den almægtige Gud, som skabte Jorden for Mennesket og Mennesket for Jorden, har ved en Lov, der er indskrevet i selve Verdenslivets Grundlov, bestemt den for alle Slægtled af Menneskebørn; og denne Lov kan ingen menneskelige Bestemmelser afkræfte eller indskrænke. Om der end fremlægges aldrig saa mange Pergamenter, om end Besiddelsen har varet aldrig saa længe, den naturlige Retfærdighed kan dog ikke anerkende et Menneskes Ret til fremfor alle andre at eje og nyde godt af Jord. Uagtet Slægtled efter Slægtled stiltiende har fundet sig i Hertugen af Westminsters Ejendomsret til hans Jordegodser, saa har dog det fattigste Barn, som idag fødes i London, lige saa megen Ret til denne Jord som Hertugens ældste Søn.* Om end Staten Ny-Yorks suveræne Folk indrømmer Familjen Astor Ejendomsret til dens Jordbesiddelser, saa har dog det ringeste Barn som klynkende kommer til Verden i den usleste Lejekaserne lige saa stor Ret dertil som Millionærerne. Og det er Ran at nægte det denne Ret.

Vore tidligere Slutninger, som i og for sig er uigendrivelige, staar sig altsaa for den højeste og afgørende Prøve: Vi ser, at det er en Uretfærdighed, som er Kilden til de Onder, der vokser med det materielle Fremskridt. — Fra den store Grund-Uret: at Jorden, hvorpaa og hvoraf vi alle skal leve, er bleven gjort til Særeje for nogle, udspringer alle de Uretfærdigheder, som fordrejer og truer den moderne Udvikling, som dømmer Producenten til Fattigdom, medens Ikke-Producenten lever i Overdaadighed, som lader Leje-Kaserner opstaa ved Siden af Paladset,

---

* Denne naturlige og uafhændelige Ret til Brug af Jorden er saa klar, at den altid har været anerkendt af Menneskene, hvor ikke Magt eller Vane har sløvet deres naturlige Omdømme. For kun at anføre et eneste Eksempel: de hvide Nybyggere paa Ny Zeeland fandt det umuligt at faa fuldstændig Jordejendomsret; thi selv om en hel Maori-Stamme var gaaet ind paa Salget, fordrede de dog ved ethvert nyt Barns Fødsel et Tillæg til Betalingen gaaende ud fra den Betragtning, at de vel kunde afstaa deres egne Rettigheder, men ikke kunde sælge de ufødtes. Regeringen var nødt til at gribe ind og ordne Sagen paa den Maade, at den købte Jorden for en aarlig Afgift til Stammen, hvoraf ethvert nyfødt Barn saa skulde have sin Andel.

planter Bordellet i Kirkens Skygge og tvinger os til at bygge lige saa mange Fængsler, som vi aabner nye Skoler.

Det er intet besynderligt eller uforklarligt i de Foreteelser, som nu forfærder Verden. At Fremskridtet bringer saa bitre Frugter skyldes ikke at Fremskridt ikke i sig selv er et Gode, eller at Naturen har kaldt Børn til Verden, som den har undladt at sørge for, eller at Skaberen har plettet Naturlovene med en Uretfærdighed, som endog Menneskeaanden oprøres imod. At midt i vor højeste Civilisation Mennesker sulter ihjel skyldes ikke Naturens Karrighed, men Menneskenes Uretfærdighed. Last og Nød er ikke naturnødvendige Følger af Befolkningens Vækst og Næringsflidens Udvikling; de følger blot med i Kraft af det Brud paa Retfærds-Loven, som sker, hvor der gives nogle Mennesker udelukkende Besiddelsesret til det, som Naturen har bestemt for alle.

Anerkendelsen af individuel Jordejendomsret er en Uret, som *maa* give sig Udslag i uretfærdig Fordeling. Naar én er Herre over den Jord, som andre maa arbejde paa, kan han tilegne sig deres Arbejdsudbytte som Betaling for Tilladelsen til at arbejde. Saaledes krænkes den Natur-Grundlov, at *Arbejde* er Betingelsen for Eje. Og medens den ene bliver uretmæssig beriget, bliver de andre plyndret. Til denne Grund-Uret kan saaledes den uretfærdige Formuesfordeling føres tilbage.

Hvorfor skulde de, som lider under denne Uret et eneste Øjeblik nøle med at rydde den af Vejen? Hvad er vel disse Jordejere, at de skal have Lov at høste, hvor de ikke har saaet?

Overvej et Øjeblik, hvilken yderlig Urimelighed der ligger til Grund for de Skøder og Dokumenter, hvorved vi for ramme Alvor overdrager Retten til udelukkende Besiddelse af denne vor Jord fra Per til Povl. I Kalifornien f. Eks. skriver Adkomsten sig fra Regeringen i Meksiko, som tog Jorden fra den spanske Konge, der igen modtog den af Paven, da denne med et Pennestrøg fordelte Lande, som først skulde opdages, mellem Spanierne og Portugiserne — eller, om man vil, den hviler paa *Erobring*. I England gaar den tilbage til de normanniske Erobrere o. s. fr. Overalt gaar den tilbage ikke til en Ret, som forpligter, men til en Magt, som tvinger. Og naar Adkomsten saaledes alene beror paa Magt, kan man ikke beklage sig, om Magten igen ophæver den. Beslutter Folket at annulere disse Adkomstdokumenter, kan der ikke i Retfærdighedens Navn gøres nogen

Indvending derimod. Der har levet Mennesker, som har havt *Magt* til at tilegne sig eller give til andre udelukkende Herredømme over Dele af Jordens Overflade, men naar og hvor har der levet et menneskeligt Væsen, som har havt *Ret* dertil?

Retten til udelukkende Besiddelse af et hvilketsomhelst menneskeligt Produkt er klar. Uanset, hvor manges Hænder det er gaaet igennem, den første i Rækken var altid én eller anden, som ved sit Arbejde skaffede det tilveje og som derfor havde utvivlsom Adkomst dertil og med fuld Ret kunde overdrage det til andre. Men hvor er det Endepunkt i Rækken af Overdragelser, hvor man kan paavise en tilsvarende Adkomst til nogen Del af Verdensaltet? Til alle Forbedringer kan man ganske vist paavise en saadan oprindelig Adkomst, men kun til disse, ikke til Jorden selv. Om jeg rydder en Skov, eller fylder et Morads, saa er alt, hvad jeg med Rette kan gøre Fordring paa, den Værdi, der er frembragt ved denne Virksomhed. De giver mig ingen Ret til selve Jorden.

Man vil imidlertid indvende: der gives Forbedringer, som i Tidens Løb ikke bliver til at skelne fra Jorden. Ganske vist, da kommer Retten til Forbedringerne til at gaa op i Retten til Jorden; den enkeltes Ret taber sig i den almene Ret. Naturen udgaar ikke fra Mennesket, men Mennesket fra Naturen, og til Naturens Skød maa Mennesket og alle dets Gerninger vende tilbage.

Der er ingen Vanskelighed ved at trække Grænselinien mellem den enkelte Jordbrugers Ret og Almenhedens Ret. Værdien afgiver en fin og nøjagtig Maalestok. Jordens Pris er jo, som vi har set, Betaling for et Monopol. Et Jordstykkes Værdi er et nøjagtig Udtryk for den særlige Fordel ved dets Besiddelse, og Jordrenten angiver nøjagtig, hvad Besidderen bør betale Samfundet for at fyldestgøre alle andres lige Ret. Naar vi derfor indrømmer uforstyrret Brugsret til Jorden for dem, som sidder inde med den, men inddrager Jordrenten i Samfundets Fælleskasse, vil vi under ét tilvejebringe den Besiddelses-Sikkerhed, som er nødvendig for at faa Folk til at forbedre deres Jord, og en fuld og hel Anerkendelse af alles lige Ret til Jorden.

Der er nogen, der mener, at individuel Jordejendomsret kan begrundes paa den Førstkomnes Ret; men dette er om mulig den mest urimelige Grund at anføre til dens Forsvar. Det først at have taget Jorden i Brug skulde medføre absolut og stedsevarende Ret til den Jords Overflade, hvorpaa talløse Slægtled følger efter

hverandre! Havde da det forrige Slægtleds Mennesker bedre Ret til at bruge denne Jord end vi nulevende? Havde Hulemenneskene, Mastodontens og den tretaaede Hests samtidige eller de talløse Slægtled, der endnu længere tilbage i den graa Urtid fulgte efter hverandre paa den Jord, som vi nu bebor — havde de en bedre Ret end vi? — Har den, som kommer først til et Gilde, Ret til at vende alle Stolene og fordre, at ingen af de andre Gæster skal have Lov til at tage Del i Maaltidet, førend de har affundet sig med ham! Faar den første Rejsende, som stiger ind i en Jernbanevogn, Retten til at brede sit Tøj ud over alle Siddepladser og tvinge de Rejsende, som kommer ind efter ham, til at blive staaende?

Disse Tilfælde er fuldstændig af samme Art. Aldeles paa samme Maade, som en Rejsende kan brede sig over saa mange Pladser, han vil, indtil der kommer andre Rejsende til, saaledes kan en Nybygger tage og bruge saa meget Land, han finder for godt, indtil andre ogsaa trænger til det — hvad der viser sig ved at Jorden faar en Værdi. Da maa hans Ret begrænses ved den lige store Ret som alle har. Dersom dette ikke var Tilfældet, da kunde den Mand, der kom først, tiltage sig og overdrage til hvem han vilde ikke blot den udelukkende Ret til 120 eller 500 Tdr., men til et helt Sogn, en hel Stat, en hel Verdensdel.

I sin yderste Konsekvens leder Anerkendelsen af Enkeltmands Ejendomsret til Jord til den aabenbare Urimelighed, at et eneste Menneske, om det kunne lykkes ham at samle Ejendomsretten til et helt Land, vilde kunne fordrive alle dets Indbyggere.

Men hvad der saaledes kunde tænkes at ville ske, det gaar i Virkeligheden faktisk for sig i mindre Maalestok. Storbritanniens Jorddrotter har Gang paa Gang fordrevet store Landomraaders indfødte Befolkning, hvis Forfædre har boet der i umindelige Tider, — drevet dem til Udvandring, ind i Fattiglemmernes Rækker eller til Hungersdøden. Og paa ubeboede Landstrækninger i det unge Kalifornien kan man se de røgsværtede Skorstene af Boliger, hvorfra Nybyggerne er blevet fordrevet i Kraft af Love, som intet Hensyn kender til naturlig Retfærdighed, og store Strækninger, som kunde være folkerige, ligger øde, fordi Anerkendelsen af den udelukkende Ejendomsret har givet en enkelt Mand Magten til at forbyde sine Medmennesker Jordens Brug. De Par Jordejere, som ejer de britiske Øers Overflade,

vilde kun gøre, hvad den engelske Lov giver dem fuld Magt til at gøre, dersom de fordrev det britiske Folk fra sine Fædreneøer. En saadan Uddrivelse vilde ganske vist falde mere i Øjnene, men vilde ikke i mindste Maade være mere oprørende mod den naturlige Retfærdighedsfølelse end det Skuespil, man nu har for Øje: Hovedmassen af Folket tvunget til at betale umaadelige Summer til nogle faa Medborgere for Tilladelse til at leve paa og bruge det Lands Jord, som de kalder deres og som er bleven dem dyrebart gennem saa mange Minder, og for hvilket det er deres Pligt, om nødvendigt, at ofre Liv og Blod.

«Den Jorden tilhører, ham tilhører ogsaa dens Frugter», er er gammel Sandhed, som falder desto mere i Øjnene, jo mere Jorden samles paa enkelte Hænder, jo tættere Befolkningen bliver, og jo mere Fremskridt øger Produktionskraften; men den har sin Gyldighed overalt — lige saa vel i vore nye Stater som paa de britiske Øer eller ved Indusflodens Bredder.

ANDET KAPITEL.

Arbejdernes Trældom det endelige Resultat af den private Jordejendomsret.

Er Slavehold uretfærdig, da er privat Ejendomsret til Jord det ogsaa.

Thi Omstændighederne være, som de vil, Ejendomsretten til Jord vil dog altid medføre Herredom over Mennesker, mere eller mindre udtalt, alt eftersom Jordtrangen er større eller mindre. — Sæt hundrede Mennesker paa en Ø, som det ikke er muligt at slippe bort fra, og enten du da gør en af dem til absolut Ejer af de andre 99 eller til absolut Ejer af Øens Jord, vil det komme ud paa et og det samme. — I det ene som det andet Tilfælde vil den ene være absolut Herre over de 99, og hans Magt vil strække sig endog over Liv og Død; thi nægter han dem Tilladelse til at leve paa Øen, saa er dette det samme som at drive dem ud i Havet.

I større Maalestok og under mere indviklede Forhold maa den samme Aarsag virke paa samme Maade, og det endelige Resultat, Arbejdernes Trældom, komme mere og mere tilsyne,

jo mere det Tryk vokser, som tvinger dem til at leve paa og af Jord, der behandles som andres udelukkende Ejendom. Tag et Land, hvor Jorden ikke er i en enkelt Mands Hænder, men fordelt mellem adskillige Ejere, og hvor, som sædvanligt nutildags, Kapitalister og Arbejdere er forskellige Personer, og Industri og Handel har afsondret sig fra Landbruget. Uagtet det her er mindre ligefrem og iøjnefaldende, vil dog ogsaa her Forholdet mellem Jordejerne og Arbejderne, alt som Befolkningen vokser og Næringsfliden gør Fremskridt, udvikle sig i Retning af absolut Herredom paa den ene Side og ussel Hjælpeløshed paa den anden. Alt som det bliver stedse vanskeligere eller umuligt at drage ud paa billigere Jord, vil Arbejderne, ligegyldig hvad de producerer, blive tvungne ned til det blotte og bare Livsophold, og deres indbyrdes Konkurrence vil, da Jorden er monopoliseret, bringe dem Kaar, som i Virkeligheden er Trældom, om man end pynter dem med Frihedens Navn.

Der er intet forunderligt i den Kendsgærning, at trods vort Aarhundredes umaadelige Tilvækst i Produktionskraft, stræber Arbejdslønnen i de laveste og bredeste Lag overalt hen mod Trælleløn — netop tilstrækkelig til at holde Arbejderen arbejdsfør. Thi naar vi hævder nogle Mennesker udelukkende Ret til Jorden hvoraf alle skal leve, saa dømmer vi andre Mennesker til Trældom, lige saa fuldt som om vi ligefrem havde gjort dem til Slaver.

Under enklere Samfundsforhold, hvor Produktionen hovedsagelig bestaar i ligefrem Jordbrug, træder den Trældom, som er det nødvendige Resultat af at give nogle den udelukkende Ret til Jorden, klart for en Dag som Livegenskab og Hoveri.

Slaveholdet havde sin Oprindelse i Bortførelsen af Krigsfanger; men uagtet det til en vis Grad har fundet Sted paa alle Egne af Jorden, var det dog kun af lidet Omfang og ubetydelig Virkning i Sammenligning med den Trældom, som har sin Oprindelse fra Tilegnelsen af Jorden. Intet Folk har nogensinde som Helhed været gjort til Slaver under Mennesker af dets egen Race. De Manges Underkastelse under de Faa, som vi møder overalt, hvor Samfundet har naaet en vis Udvikling, skyldes Jordens Tilegnelse som Sær-Ejendom. Ejendomsretten til Jorden er det, som overalt medfører Ejendomsret til Mennesker. Det er Trældom af denne Art, hvorom de Tiden trodsende Pyramider og kolossale Mindesmærker i Ægypten endnu bærer Vid-

nesbyrd, og om hvis Oprindelse vi maaske har en dunkel Overlevering i den bibelske Fortælling om den Hungersnød, hvorunder Farao opkøbte Folkets Jord. Det var Trældom af denne Art, Grækenlands Erobrere i Historiens Morgendæmring paalagde Landets oprindelige Indbyggere, idet de gjorde dem til Heloter ved at lade dem betale Afgift for deres Jord. Det var Tilvæksten i *Latifundia* eller store Jordegodser, som forvandlede det gamle Italiens Befolkning fra en Slægt af stoute Bønder, hvis Mandhaftighed erobrede Verden, til en Slægt af krybende Livegne. Det var deres Høvdingers Tilegnelse af Jorden som absolut Ejendom, der lidt efter lidt forvandlede Ætlingerne af de frie og jævnlige galliske, teutoniske og hunniske Krigere til hoveripligtige Fæstebønder, og som gjorde de uafhængige slavoniske Odelsbønder til russiske Livegne og polske Trælle. Hvorhen man end vender Øjet, kan man se nye Eksempler paa den almengyldige Sandhed, at de, som ejer Jorden, er Herrer over de Mennesker, som bor paa den.

Den absolute Magt, som Ejendomsretten til Jord giver over Mennesker, forklarer, hvad der ellers er uforklarligt: at Indretninger og Anskuelser, som i og for sig er saa fuldstændig stridende mod den naturlige Følelse af Frihed og Lighed, har kunnet opstaa og brede sig. — Saa snart Tanken om personlig Ejendomsret (der saa naturlig knytter sig til alt, hvad Mennesker har frembragt) bliver udvidet til at gælde Jorden, gaar alt det øvrige af sig selv. De stærkeste og kløgtigste skaffer sig let den største Andel i dette Slags Ejendom, der ikke vindes ved Arbejde, men ved Tilegnelse; og idet de bliver Herrer over Jorden, bliver de nødvendigvis ogsaa Herrer over deres Medmennesker. Jordbesiddelsen er Aristokratiets Grundlag. Det var ikke Adelskabet, som gav Adelsmændene Jord, men Besiddelsen af Jord, som gav Jordejerne Adelskab. Alle det europæiske Adelskabs umaadelige Rettigheder i Middelalderen skrev sig fra deres Stilling som Jordens Ejere. Var engang Lehnsherrens Ret til Jorden anerkendt og hævdet, saa kunde de, som levede paa den, blot gøre det paa de Vilkaar, han foreskrev. Efter hine Tiders Sæder og Forhold hørte der hertil personlige Tjenester og Byrder saavelsom Produkt- eller Pengeafgifter, men det egentlig tvingende laa i Jordejendomsretten. Den engelske Jordejer nu tildags har i Kraft af den Lov, som anerkender hans udelukkende Ret til Jorden, i det væsentlige ganske den samme Magt,

som hans Forgænger, Lensbaronen, havde. Han kunde paalægge Forpagterne personlig Tjenesteydelse. Han kunde tvinge dem til at klæde sig i Liberi, antage en bestemt Religion, knæle, naar han talte til dem eller ofre deres Kvinders Ære til ham, dersom de da hellere vilde finde sig i sligt end at lade sig drive bort fra hans Jord. Og de engelske Godsejere udøver virkelig ogsaa slig Magt i saa vid Udstrækning som Tidens Tænkemaade giver dem Lyst til. Da de har skubbet Forpligtelsen til at sørge for Landets Forsvar af sig, har de ikke længere Brug for Forpagternes Vaabentjeneste; og da man ikke nutildags bruger at stille sin Rigdom og Magt til Skue ved et langt Tog af Følgesvende, bryder de sig nu ikke mere om personlig Tjeneste. Men de fører sædvanligvis Opsyn med deres Forpagteres Stemmegivning og dikterer dem sin Vilje paa mange Maader. «Den højærværdige Guds Mand», Biskop Lord Plunkett, fordrev en hel Del af sine irske Forpagtere, fordi de ikke vilde sende deres Børn i de protestantiske Søndagsskoler. Den ene Familje efter den anden har en koldt beregnende Vindelyst jaget paa Landevejen. Den Grundsætning, som tillader sligt, er den samme, som i mere raa Tider og under enklere Samfundsforhold bragte Menigmand under Aaget og drog den dybe Kløft mellem Adel og Bonde. Hvor Bonden blev trælbunden, skete det simpelthen ved at forbyde ham at forlade det Gods, han var født paa: man frembragte saaledes paa kunstig Vis den Tilstand, vi tænkte os paa Øen. I tyndt befolkede Lande er dette nødvendigt for at frembringe fuldstændig Trældom, men hvor Jorden er fuldt optaget, kan Konkurrence frembringe væsentlig de samme Forhold. Sammenligner man den udsugede irske Forpagter og den russiske Livegne, var Fordelen i mange Maader paa den sidstes Side. Den Livegne sultede ikke.

Den samme Aarsag, der saaledes til alle Tider har fornedret og kuet de arbejdende Masser, er det, som endnu den Dag i Dag udøver sin Virkning i den civiliserede Verden. Personlig Frihed — det vil sige Frihed til at drage, hvor hen man vil — er overalt indrømmet, og af Uligheder i politisk og retslig Henseende er der intet Spor tilbage i de Forenede Stater, og selv i de mindst civiliserede Lande kun lidet. Men Ulighedens Hovedaarsag bestaar og giver sig Udslag i den ulige Formuesfordeling. Slaveriets egentlige Kærne er, at den fratager Arbejderen alt, hvad han frembringer, undtagen netop nok til Livets Ophold,

og mod dette Lavmaal stræber under de nuværende Forhold umiskendelig ogsaa Lønnen for det frie Arbejde.

Saaledes er Massernes Kaar i alle civiliserede Lande en virkelig Trældom under Frihedens Former, eller er i alt Fald paa Vej til at blive det. Og maaske er af alle Arter af Trældom denne den grummeste og ubarmhjertigste. Thi Arbejderen berøves sit Arbejdsudbytte og tvinges til at slide for det blotte Livsophold; men hans Arbejdsfogder træder ikke længere op i menneskelig Skikkelse, det synes ikke længere at være det ene Menneske, som driver det andet til rastløst og slet lønnet Arbejde, men derimod «de ubøjelige Love for Tilbud og Efterspørgsel», som ingen særskilt er ansvarlig for. Censoren Catos Grundsætning — som dog vakte Afsky selv i en saa grusom Tid som hans —: at naar man havde udvundet saa meget Arbejde som muligt af en Træl, skulde han jages ud for at dø, bliver den almindelige Regel; og selv den egennyttige Interesse, som driver Herren til at paase, at Trællen har det godt, gaar tabt. Arbejdet er blevet en Vare og Arbejderen en Maskine.

Naar Slaveejerne i Syden betragtede de frie Arbejderes Kaar i de mest fremskredne civiliserede Lande, er det intet Under, at de fik sig selv til at tro, at Slaveriet var en goddommelig Indretning. At Sydens Markarbejdere som Klasse betragtet fik bedre Føde, Bolig og Klæder, at de havde færre Bekymringer og flere Fornøjelser end Landarbejderne i England, kan der ikke være Tvivl om; og Slaveejerne kunde endogsaa ved deres Besøg i Nordstaternes Byer faa Ting at se og høre, som umulig kunde finde Sted under hvad de kaldte deres «Arbejdsorganisation». I Sydstaterne vilde i Slavetiden den Herre, der havde tvunget sine Negre til at arbejde og leve saaledes, som Masser af frie hvide Mænd og Kvinder maa gøre i frie Lande, være blevet betragtet med Afsky, og selv om ikke den offentlige Mening havde holdt ham tilbage, saa vilde hans egen Interesse af at holde Slaverne i god Stand have gjort det. Men i London, Ny York og Boston (blandt Mennesker, som har ofret og vilde være villige til atter at ofre Penge og Blod for at frigøre Slaverne, og hvor ingen offentlig kan mishandle et Dyr uden at blive arresteret og straffet) der kan man se barfodede og lasede Børn paa Gaden selv ved Vintertid, og Kvinder slide sig ihjel i usle Tagkamre og overfyldte Kældere for en Løn, som ikke forslaar til Føde og Brændsel. Er det noget Under, at Kravet om Slaveriets Afskaffelse stod for Sydens Slaveejere som hykleriske Talemaader.

Og nu, da Slaveriet er afskaffet, finder Sydens Plantere, at de ikke har lidt noget Tab. Deres Ejendomsret til Jorden, som de frigivne maa leve paa, giver dem i Virkeligheden lige saa meget Herredømme over Arbejdet som tilforn.

De Følelser, som altid gør sig gældende, hvor der er et

personligt Forhold mellem Herre og Træl, til at mildne Trældommen, viste sig ogsaa i de mere raa Former af Livegenskab, som betegnede de tidligere Tidsrum af den europæiske Udvikling, og fremkaldte efterhaanden faste Sædvaner, der satte en vis Grænse for Jordejerens Udpresning af Trællen eller Bonden. Konkurrencen mellem udarmede Mennesker om Adgang til Livsfornødenhederne kom derfor intetsteds til det yderste i Retning af Udsugelse og Fornedring. Grækenlands Heloter, Italiens Halvbrugere, Ruslands og Polens Livegne osv. gav en bestemt Andel af deres Avl eller Arbejde til deres Jorddrotter og blev i Almindelighed ikke udpresset yderligere. Men de Indflydelser, som saaledes gjorde sig gældende til at begrænse Jordejernes Udpresninger, gaar tabt i den mere skjulte Form, som Livegenskabet antager under Nutidens indviklede Produktionsforhold. Thi derved skilles de, hvis Arbejdsudbytte bliver dem berøvet, saa fuldstændig og ved saa mange Led fra dem, der tilegner sig det, at Forholdet mellem Medlemmerne af de to Klasser bliver fuldstændig upersonligt. I det moderne Samfund kan Konkurrencen uhindret udpresse Arbejderen til det yderste, og med hvilken forfærdelig Magt den virker, kan man skønne af de laveste Klassers Kaar i selve Midtpunkterne for Rigdom og Virksomhed. At saadanne usle Kaar ikke er endnu mere udbredte, skyldes den store Masse frugtbar Jord, som hidtil har staaet aaben i Amerika, og som har været et Tilflugtssted for en voksende Befolkning; fra ét Land, Irland, har Udvandringen endogsaa været saa stor, at den faktisk har formindsket Folkemængden. Men denne Udvej kan ikke vare evig. Den begynder allerede hurtig at tilstoppes, og naar den er stængt, maa Trykket blive haardere og haardere.

Den Fattigdom, som i Nutiden store Masser af Mennesker er fordømt til, er ikke den Frihed for Uro og Fristelser, som Vismænd har søgt og prist; den er en fornedrende Trældom, som lænkebinder det ædlere i vor Natur, sløver alle finere Følelser og driver Menneskene til Handlinger, som Dyr ikke vilde begaa. Det er ind i denne hjælpeløse og haabløse Nød, de arbejdende Klasser drives af en Magt, der virker paa dem som en uimodstaaelig og følelsesløs Maskine. Flipfabrikanten i Boston, som betaler sine Arbejdersker 7 Øre i Timen, kan beklage deres Kaar, men han beherskes ligesom de af Konkurrencen, og vil han fortsætte sin Forretning, kan han ikke betale

dem mere; thi Handelen bestemmes ikke af Følelser. Og saaledes er det gennem alle Mellemtrin lige op til dem, som i Form af Jordrente tilegner sig, hvad Arbejderne har fortjent, uden at give noget i Stedet. Overalt synes det at være den ubønhørlige Lov for Tilbud og Efterspørgsel — over for hvilken den enkelte staar magtesløs — der trykker de lavere Klasser ned i Fattigdommens Trældom. Men i Virkeligheden er Aarsagen den samme nu som forhen.

Vor forroste Frihed bærer Trældom i sig, saalænge vi opretholder den private Jordejendomsret. Indtil denne er afskaffet, vil Uafhængighedserklæringer og Slavefrigørelsesakter være forgæves. Saa længe ét Menneske kan gøre Fordring paa udelukkende Ejendomsret til den Jord, andre Mennesker maa leve paa, vil Trældommen vedvare og maa vokse og skærpes, eftersom de materielle Fremskridt tiltager!

Det er dette, som nu gaar for sig i den civiliserede Verden. Den private Jordejendomsret er den underste Møllesten, Fremskridtet den øverste. Mellem begge disse knuses de arbejdende Klasser under et stadig voksende Tryk.

TREDJE KAPITEL.

Jordejernes Krav paa Erstatning.

For Flertallet af Mennesker i de civiliserede Lande er alt det, som bestaar, retfærdigt, indtil dets Uretfærdighed er blevet bevist atter og atter, og i Regelen er de rede til at korsfæste dem, som først vover at gøre det.

Men ingen kan studere Socialøkonomi, eller i det hele tænke over Produktion og Fordeling, uden at indse, at Ejendomsretten til Jord er grundforskellig fra Ejendomsretten til, hvad Mennesker har frembragt, og ikke kan forsvares ud fra Retfærds-Grundsætninger.

Dette indrømmes enten udtrykkelig eller stiltiende i alle Økonomiens Hovedværker, men oftest dog kun ved vage Antydninger. Opmærksomheden afledes i Almindelighed fra Sandheden, omtrent som en, der holdt Foredrag over Moralfilosofi for en Forsamling af Slaveejere, vilde bortlede Opmærksomheden

fra en altfor nøje Betragtning af Menneskenes naturlige Rettigheder. Den private Ejendomsret til Jord accepteres uden videre som en Kendsgerning eller forudsættes som nødvendig for en ordentlig Udnyttelse af Jorden og for Civilisationens Bestaaen.

Den Undersøgelse, vi har foretaget, har imidlertid afgørende bevist, at den private Ejendomsret til Jord ikke kan forsvares af Nyttehensyn, men tværtimod er den store Grundaarsag til den Samfundssygdom, som truer den fremadskridende Civilisation. Nyttighedshensyn forener sig derfor med Retfærdighedsfølelsen om at fordre dens Afskaffelse. Og hvi skulde man da nøle?

Hvad der bringer endogsaa dem til at nøle, som klart indser, at Jorden retmæssig set er almen Ejendom, er den Ide, at siden vi saa længe har tilladt Folk at betragte Jorden som privat Ejendom, vilde vi ved at afskaffe denne forurette dem, som har gjort Regning paa at den vilde blive opretholdt, og at da det har været tilladt at have Jord som retmæssig Ejendom, vilde man ved paany at gøre Samfundets Ret gældende handle uretfærdigt mod dem, som har købt Jorden. Man paastaar derfor, at hvis vi vil afskaffe Jordejendomsretten, kræver Retfærdigheden, at vi maa give fuld Erstatning til de nuværende Ejere paa samme Maade, som den engelske Regering ved Slaveriets Ophævelse i britisk Vestindien udbetalte Slaveejerne 360 Mill. Kr.

Endogsaa Herbert Spencer, som i sin «*Social Statics*» saa klart har bevist Ugyldigheden af enhver formentlig Adkomst til udelukkende Ejendomsret til Jord, forsøger at understøtte denne Opfattelse ved at erklære, at en retfærdig Vurdering og Udligning af de nuværende Jordejeres Fordringer er «en af de mest indviklede Opgaver, Samfundet en Gang vil faa at løse».

Det er denne Tankegang, der har affødt det Forslag, som finder sine Talsmænd i Storbritannien, at Regeringen skulde *indkøbe* al Landets Jordejendom, og det var denne Tankegang, som bragte John Stuart Mill, uagtet han klart indsaa det grund-uretfærdige i privat Jordejendomsret, til at gøre sig til Talsmand ikke for fuld Tilbagetagelse af Jorden, men blot for en Inddragning af dens *fremtidige* Værdistigning.

Uanset de praktiske Vanskeligheder, som vilde være forbundet med Udførelsen af slige Planer, ligger deres Hovedfejl i Umuligheden af ved noget Kompromis at slaa Bro over Grundforskellen mellem Ret og Uret. I samme Grad, som man skaanede Jordejernes Interesser, vilde Folkets Interesser og Ret blive

tilsidesat. At opkøbe Jordejendomsrettighederne vilde blot være ved Beskatning at opkræve for Jordejerne den samme Andel i Arbejdets og Kapitalens Udbytte, som de nu kan tilegne sig i Form af Jordrente. Ganske vist vilde der opstaa en Fordel for Folket i dets Helhed, naar Jordens Prisstigning havde drevet det Beløb, som Jordejerne vilde have faaet under det nuværende System, op over Renten af Købesummen; men foreløbig vilde den Byrde, der blev lagt paa Arbejde og Kapital til de nuværende Jordejeres Fordel, endog blive betydelig forøget. Thi Jordens nuværende Markedspris skyldes tildels Forventningen om fremtidig Værdiforøgelse, og at indkøbe Jorden til Markedspris og forrente Købesummen, vilde saaledes ikke blot være at paabyrde Producenterne at forrente Jordens nuværende virkelige Brugsværdi, men tillige dens fulde Spekulationsværdi.

Mill's Plan vilde ganske vist ikke øge den nuværende Formuesfordelings Uretfærdighed, men den vilde heller ikke afhjælpe den. Al yderligere Spekulationsstigning af Jordprisen vilde holde op, og Folket vilde fremtidig indvinde Forskellen mellem Jordens fremtidige Værdi og det Beløb, som den ansloges til ved Vurderingen. Men for al Fremtid vilde dog en enkelt Klasse forblive i Besiddelse af de umaadelige Fordele, som den nu har over de andre. Alt, hvad der kan siges om denne Plan, er, at den vel nok vilde være bedre end intet.

Drøftelsen af saadanne utilstrækkelige og uudførlige Planer er imidlertid allerede et lovende Tegn, da det viser, at Spidsen af Sandhedens Kile begynder at trænge ind. Naar Retfærdigheden vover sig til en begyndende Protest imod en af Tiden helliget Uret, anslaar den gærne i sine Forkynderes Mund en krybende ydmyg Tone; vi engelsktalende Folk bærer endnu det angelsaksiske Trællehalsbaand og er blevet opdraget til at se paa Jordejernes «lovlige Rettigheder» med hele den overtroiske Ærbødighed, hvormed de gamle Ægyptere betragtede Krokodilen. Men naar Tiden er moden for dem, vokser Ideerne og breder sig, om de end fra først af syntes aldrig saa ubetydelige. Der kom en Dag, da Tredjestanden satte Hattene paa, naar Kongen gjorde det. En kort Stund efter, og Hovedet af en Søn af den hellige Ludvig rullede ned fra Skafottet! Bevægelsen for Slaveriets Ophævelse i de Forenede Stater begyndte med, at man talte om at give Slaveejerne Erstatning, men da fire Millioner Slaver med ét Slag blev frigivet, fik Ejerne ingen Erstatning og

vogtede sig vel for at fordre nogen. Og naar først Folket i et Land som England eller de For. Stater har faaet en saa levende Forstaaelse af Uretfærdigheden og Misfordelene ved den private Jordejendomsret, at de vil forsøge at gøre Jorden til Nationalejendom, saa vil de ogsaa være rede til at gøre det paa en meget mere ligefrem og let Maade end ved Køb. De vil ikke gøre sig nogen Bekymring for Erstatning til Jordejerne.

Ejheller vilde det være ret at tænke paa noget saadant. At en Mand som John Stuart Mill kunde lægge saa stor Vægt paa Erstatning til Jordejerne, kan alene forklares af, at de gængse socialøkonomiske Theorier blændede hans Syn for den fulde Virkning af den private Jordejendomsret. Hildet, som han var, i den malthusianske Læres Net, tilskrev han, som han udtrykkelig siger, «Naturens Karrighed, ikke Menneskenes Uretfærdighed», den Nød og Elendighed, som han saa omkring sig; og derfor syntes Jordens Nationalisering ham at være en forholdsvis ubetydelig Sag, som ikke kunde bidrage noget synderligt til at udrydde Elendighed og Fattigdom. Saa stor og ren, som han var med sit varme Hjerte og ædle Sind, kom han dog aldrig til at se den virkelige Harmoni mellem de økonomiske Love eller til at indse, hvorledes Fattigdom, Laster og Nedværdigelse udspringer af denne ene store Grund-Uret. Ellers kunde han aldrig have skrevet denne Sætning: «Irlands Jord, Jorden i ethvert Land tilhører dets Folk. De Personer, som kaldes Grundejere, har hverken fra Moralens eller Retfærdighedens Synspunkt nogen Ret til andet end Jordrenten eller Jordens Salgsværdi».

Hvilke selvmodsigende Ord! Naar et Lands Jord tilhører Landets Folk, hvad Ret har da i Moralens og Retfærdighedens Navn nogle enkelte Personer, som kaldes Grundejere, til Jordrenten? Hvorfor skal Folket betale for sin egen Ejendom?

Herbert Spencer siger: «Dersom vi havde med de Mennesker at gøre, som oprindelig frarøvede Menneskeslægten dens Arvelod, saa kunde vi gøre kort Proces med dem». Men hvorfor ikke gøre Processen kort alligevel? Thi dette er jo ikke lig Heste- eller Pengetyveri, som er forbi med det samme. Det er et fortsat, uafladeligt Rov. Jordrenten tages ikke af Fortidens Frembringelser, men af Nutidens. Det er en Skat, som stadig og uafladelig tages fra Arbejdet. Hvert Øksehug, hvert Stempelslag betaler Tribut; den beslaglægger Kapitalistens retmæssige Løn og Frugterne af Opfinderens Ihærdighed; den tager smaa

Børn bort fra Leg og fra Skole og tvinger dem til at arbejde, før Benene i deres Lemmer er hærdnet. Den fornedrer Menneskene, gør dem dyriske og bitre. Den fylder Brændevinsknejper og Ølstuer med dem, som ikke har nogen Hygge i Hjemmet, den gør Ynglinge, som kunde være blevet nyttige Borgere, til Bøller og Tugthuskandidater, og fylder Bordellerne med unge Piger, som kunde have følt de rene Moderglæder; den sender Begærlighed og alle onde Lidenskaber hærjende ud over Samfundet, ligesom en haard Vinter driver Ulvene til Menneskenes Boliger; den undergraver vor Tro til Menneskene og fordunkler den retfærdige og kærlige Skabers Tanke, saa vi kun faar en blind og grusom Skæbne at se.

Den er ikke blot et Fortidsran, den er et Nutidsran — et Ran, som berøver de Børn, der kommer til Verden, deres Fødselsret! Hvorfor skulde vi da nøle med at gøre kort Proces med et saadant System? Er det, at jeg blev bestjaalet igaar og iforgaars og Dagen før nogen Grund til, at jeg skulde lade mig bestjæle idag og imorgen? Er der nogen Grund til deraf at drage den Slutning, at Tyven har erhvervet Hævdsret til at bestjæle mig?

Dersom Jorden tilhører Folket, hvorfor da vedblivende tillade Jordejerne at tage Jordrenten, eller paa nogen Maade erstatte dem Tabet af den? Jordrente er jo ikke en Betaling for noget, som Jordejerne har udrettet. Den er Udtrykket for en Værdi, som det hele Samfund har skabt, og tilhører derfor ogsaa nødvendigvis det hele Samfund.

Lad os anstille en Prøve af Jordejernes Sag paa Grundsætningerne for den borgerlige Lovgivning, hvorved Folks indbyrdes Rettigheder bestemmes. Jordejerne kan da i hvert Fald ikke beklage sig over dens Afgørelse, thi hele vor Lovgivning er opbygget af og for Jordejerne. Hvad indrømmer nu Loven den uskyldige Ejer, ifald den Jord, som han har betalt sine Penge for, viser sig at være andres retmæssiges Ejendom? — Aldeles intet. Loven siger ikke som John Stuart Mill: «Jorden tilhører A., derfor har B., som ansaa sig for dens Ejer, ikke Ret til noget andet end Erstatning for dens Værdi». Loven siger simpelthen: «Jorden tilhører A., lad derfor Øvrigheden sætte ham i Besiddelse af den». Og ikke engang det alene: Ifølge den borgerlige Lovgivning kan man, efter at have udleveret Jorden med alle dens Forbedringer, ovenikøbet gøres ansvarlig for de Ind-

tægter, Ejendommen har givet i den Tid, man har haft den i Besiddelse.

Anvendte vi nu i denne Sag: Folket kontra Jordejerne, de samme Retsgrundsætninger, behøvede vi altsaa ikke blot ikke at tænke paa at tilkende Jordejerne nogen Skadeserstatning, men havde endog Rettighed til at fratage dem alle Forbedringer og alt, hvad de ellers ejer.

Men jeg foreslaar ikke at gaa saa vidt. Det er nok, naar Folket tager sin Ejendomsret til Jorden tilbage. Lad Jordejerne uforstyrret beholde deres Forbedringer og personlige Ejendom. I denne retfærdige Forholdsregel vilde der ikke ligge noget Overgreb, ingen Skade for nogensomhelst Samfundsklasse. Og Jordejerne selv vilde faa Del i den almindelige Vinding. Selv for de store Jordejere vilde det være en virkelig Fordel, og for de mindre Jordejere vilde Vindingen blive umaadelig. Thi Retfærd er Kærlighedens Tjenerinde. Hvor Menneskene byder hende til Huse, følger Fred og Fylde i hendes Spor og bringer deres gode Gaver, ikke til nogle, men til alle.

Hvor sandt dette er, skal vi se i det følgende.

Naar jeg i dette Kapitel har talt om Retfærdighed og Hensigtsmæssighed, som om det var forskellige Ting, har det kun været for at imødegaa deres Indvendinger, som taler saaledes. Retfærd er altid i højeste og sandeste Forstand hensigtsmæssig.

FJERDE KAPITEL.

Den private Jordejendomsret historisk betragtet.

Hvad der mere end noget andet staar i Vejen for, at Folk kan indse den private Jordejendomsrets Grunduretfærdighed og redelig give sig i Lag med at overveje de forskellige Forslag til dens Afskaffelse, er den Tanke-Vane, Folk har, at anse alt, som har bestaaet længe, for naturligt og nødvendigt. De fleste Mennesker er derfor ogsaa ude af Stand til at tænke sig eller, rettere sagt, det falder dem aldrig ind at tænke sig Samfundet bestaaende eller overhovedet muligt, uden at Jorden er i privat Eje; og et Menneskes Jord anser de for noget saa fuldstændig

og saa retmæssig ham tilhørende, at han kan sælge, bortgive eller borttestamentere den, ligesom Huse, Kvæg og Møbler. «Ejendommens Hellighed» er blevet præket saa ihærdig og virksomt, i Særdeleshed af Juristerne, disse «Bevarere af gammelt Barbari», som Voltaire kaldte dem, at de fleste Mennesker anser den private Jordejendomsret for Civilisationens sande Grundvold; saa naar man bringer paa Tale atter at gøre Jorden til fælles Ejendom, betragter de fra første Øjeblik Sagen enten som et fantastisk Hjærnespind eller som et Forslag til at omstyrte Samfundet og bringe Barbariet tilbage.

Selv om det var sandt, at Jorden altid har været behandlet som Privatejendom, saa vilde dette ikke bevise Retfærdigheden eller Nødvendigheden af ogsaa for Fremtiden at lade den vedblive at være dette, lige saa lidt som Slaveriets Tilværelse over hele Jorden vilde kunne bevise Retfærdigheden eller Nødvendigheden af at gøre Mennesker til anden Mands Ejendom.

For ikke lang Tid tilbage syntes Kongedømmet at være en uundværlig Samfundsindretning, og ikke blot Kongerne selv, men ogsaa de fleste af deres Undersaatter troede virkelig, at intet Land kunde klare sig uden en Konge. Ikke desto mindre klarer Frankrig, for ikke at tale om Nordamerika, sig nu uden Konge; og Dronningen af England har ikke stort mere Indflydelse paa sit Riges Styrelse, end Gallionsfiguren i Forstavnen paa et Skib har paa dets Kurs.

For omtrent hundrede Aar siden erklærede Biskop Butler, at «en Statsforfatning uden en Statskirke er et Hjernespind, som der ikke gives et eneste Eksempel paa». At der ikke paa den Tid gaves noget eneste Eksempel paa et saadant Forhold, deri havde han vistnok Ret. Ikke desto mindre har vi nu i de Forenede Stater allerede i et Aarhundrede praktisk bevist, at det er muligt for en Stat at bestaa uden Statskirke.

Selv om Jorden altid og overalt havde været behandlet som privat Ejendom, vilde dette altsaa dog ikke bevise, at den altid maatte vedblive dermed. Men det forholder sig slet ikke saa. Tværtimod har man oprindelig overalt anerkendt den almene Ret til Jorden, og den private Jordejendomsret er intetsteds opstaaet uden som Resultat af Overgreb. Menneskeslægtens oprindelige og fast indgroede Opfattelse var, at alle har lige Ret til Jorden; den Mening, at privat Jordejendomsret skulde være nødvendig for Samfundet, er kun et Udslag af en nærsynet

Uvidenhed — en Tankegang af forholdsvis nyere Dato, ligesaa kunstig og grundløs som Forestillingen om Kongernes guddommelige Ret.

Rejsendes Iagttagelser, og de kritiske Historikeres Forskninger, som i den nyere Tid har gjort saa meget for at genopbygge Folkenes glemte Forhistorie, beviser, at overalt, hvor Menneskesamfund har dannet sig, har man anerkendt Menneskenes fælles Ret til at benytte Jorden, og intetsteds frivillig indført uindskrænket privat Ejendomsret til den. Baade historisk og etisk set er den personlige Jordejendomsret et Rov. Intetsteds kan den støtte sig paa Rets- eller Hensigtsmæssighedsgrunde, men har overalt sin Oprindelse fra Krig og Erobring eller egennyttig Misbrug af Lovene og Folks Overtro.

Overalt i Verden, hvor vi kan spore Samfundets tidligste Historie, har Jorden — hvad der ligefrem følger af dens Nødvendighed for alt Menneskeliv — været anset som en fælles Ejendom, hvortil alle de havde lige Ret, hvis menneskelige Rettigheder anerkendtes. Det vil sige, at alle Medlemmer af Samfundet (alle Borgere, som vi nu vilde sige) havde lige Ret til at bruge og udnytte Samfundets Jord. Denne fælles Ret til Jorden udelukkede ikke fuld Anerkendelse af Enkeltmands udelukkende Ret til Ting, som skyldes Arbejde, ej heller opgaves den fælles Ret, da Agerbrugets Udvikling gjorde det nødvendigt at anerkende Retten til udelukkende Besiddelse for at sikre Brugeren Frugterne af det Arbejde, som han anvendte paa Jordens Dyrkning. Jordens Deling mellem de industrielle Enheder, enten det nu var Familier, Stammer eller Enkeltmennesker, gik kun saa vidt, som det var nødvendigt for dette Formaals Skyld, medens Græsgange og Skove bibeholdtes som fælles; og for Agerjordens vedkommende sikredes Ligheden derved, at der enten, som hos de germanske Folkeslag, Tid efter anden foretoges en ny Fordeling, eller, som efter Moseloven, al Afhændelse var forbudt.

Denne oprindelige Ordning findes endnu mere eller mindre uforandret i Landsbykommunerne i Indien og Rusland, i de schweiziske Bjærgkantoner, hos Kafferne i Sydafrika og Urindbyggerne paa Ny Zeeland, kort sagt, overalt hvor ydre Indflydelser har ladet den oprindelige Samfundsindretning uberørt. — «I alle oprindelige Samfund», saaledes sammenfatter de Laveleye Resultatet af en Undersøgelse, som ikke har ladet nogen Del af Jorden uudforsket, «var Jorden Stammernes fælles Ejen-

dom og Tid efter anden underkastet Fordeling mellem Familierne, for at alle skulde kunne leve af deres Arbejde, som det er Naturens Bud. Enhvers Velstand afhang saaledes af hans Handlekraft og Forstand; under alle Omstændigheder var ingen uden Livsfornødenheder, og en fra Slægt til Slægt voksende Ulighed saaledes forhindret.»

Dersom de Laveleye har Ret i denne Slutning, og derom kan der ikke være Tvivl, hvorledes kan det da være, vil man spørge, at Jorden nu almindeligvis er gaaet over til Privatejendom?

De Aarsager, som har virket til at fortrænge den oprindelige Tanke om lige Ret til Benyttelse af Jorden og sætte Tanken om udelukkende og ulige Ret i dens Sted, kan, tror jeg, overalt spores. Det er overalt de samme som de, der har ført til Fornægtelse af lige personlige Rettigheder og til Dannelse af priviligerede Klasser, nemlig, kortelig sagt: Magtens Samling i Hænderne paa Høvdingerne og Krigerklassen som Følge af en Krigstilstand, der satte dem i Stand til at tilegne sig fælles Jord; Følgerne af fremmede Erobringer, der fornedrede de Overvundne til en Slags trælbunden Underklasse, hvis Jord fordeltes mellem Erobrerne og særlig deres Høvdinger; endvidere den Indflydelse, som et særligt Præsteskab ofte fik, hvor et saadant opstod, og ligeledes den Indflydelse, som en afsondret Klasse professionelle Jurister udøvede, hvis Interesser befordredes ved Indførelsen af privat istedenfor almen Ejendomsret til Jord. Og er Uligheden engang opstaaet, saa vokser den i Kraft af en Slags Tiltrækningslov.

Det var Kampen mellem Tanken om lige Ret til Jorden og Tendensen til at monopolisere den som personlig Ejendom, som fremkaldte de indre Stridigheder i Grækenland og Rom. Det var Bræmsningen af denne Tendens — i Grækenland ved saadanne Samfundsordninger som Lykurgs og Solons, i Rom ved den licinske Lov og de paafølgende Jorduddelinger — som gav begge Stater deres Tidsrum af Kraft og Ære; og det var denne Tendens's endelige Sejer, som ødelagde begge. Store Jordegodser ødelagde Grækenland, ligesom siden «store Jordegodser ødelagde Italien» (Plinius); og alt som Jorden til Trods for store Lovgiveres og Statsmænds Advarsler gik over paa nogle Faas Hænder, aftog Befolkningen, Kunsten sank, Aandslivet tabte sin Kraft og Fylde, og Navnet paa det Folk, hvori Menneskelivet havde

naaet sin mest straalende Udvikling, blev til et Øgenavn og Skældsord.

Tanken om en absolut, personlig Jordejendomsret, som den moderne Civilisation siden laante fra Rom, naaede der først sin fulde Udvikling i den historiske Tid. Da Verdens vordende Herskerinde først tonede frem, havde hver Medborger sit lille uafhændelige Jordomraade, og det øvrige, «det Agerland, som var offentligt Omraade,» benyttedes i Fællesskab. Ud af dette offentlige Omraade, som stadig udvidedes ved Erobringer, var det at det lykkedes de patriciske Familier at udskære sig store Godser. Som Følge af den Magt, hvormed det store drager det lille til sig, knuste disse store Godser tilsidst, trods Inskrænkninger fra Tid til anden ved Lovbestemmelser og gentagne Fordelinger, — alle de smaa Jordejere; deres smaa Odelslodder lagdes til de Riges umaadelige Godser, medens de selv enten blev gjort til Trælle eller afgiftspligtige Forpagtere eller ogsaa dreves ud i de nyerobrede fremmede Provinser, hvor Legionernes Veteraner fik Jord, eller til Hovedstaden for at fylde Proletariatets Rækker, som ikke havde andet at sælge end deres Stemmer.

Cæsarisme, som snart gik over til et utøjlet østerlandsk Despoti, var den uundgaaelige politiske Følge heraf, og Riget var, selv paa den Tid, da det omfattede Verden, i Virkeligheden kun en hul Skal, som alene blev hindret fra Sammenbrud ved det sundere Liv paa Grænserne, hvor Landet var delt mellem Kriger-Nybyggere, eller hvor de oprindelige Sædvaner holdt sig længst. Men de store Jordegodser, som havde fortæret Italiens Kraft, aad sig stadig videre omkring og sønderstykkede Siciliens, Afrikas, Spaniens og Galliens Jordoverflade i store Godser, dyrket af Trælle eller Forpagtere. Den Mandhaftighed, som den personlige Uafhængighed havde fostret, døde ud, Rovdrift udmagrede Jorden, og vilde Dyr afløste Menneskene, indtil endelig Barbarerne med en Styrke, der var fostret af Lighed, brød ind. Rom gik under, og af den fordum saa stolte Civilisation blev kun Ruiner tilbage.

Saaledes hændte da denne vidunderlige Ting, som i den romerske Stortid vilde have syntes lige saa umulig, som det nu vilde synes for os, at Indianerne skulde erobre de Forenede Stater eller Lapperne ødelægge Europa.

Guizot har levende skildret det Kaos, som i Europa fulgte

efter det romerske Riges Fald — et Kaos, der, som han siger, «bar alting i sit Skød», og hvorfra den moderne Samfundsbygning kun langsomt rejste sig. Det er et Maleri, som ikke kan gengives i nogle faa Linier, og det faar her være nok at sige, at Resultatet af denne Indblanding af raat, men kraftigt Liv i det romerske Samfund var, at baade den germanske og den romerske Samfundsbygning forstyrredes og der fandt en Sammenblanding Sted af Forestillingen om fælles Ret til Jorden med Forestillingen om udelukkende Ejendomsret. Feudalsystemet, som blev optaget saa redebont og spredte sig saa vidt, opstod ved en saadan Blanding; men under og ved Siden af Feudalsystemet opvokste eller levede op paany en mere oprindelig Ordning, det hvilede paa Indbyggernes fælles Rettigheder, og som har efterladt sig Spor overalt i Europa. Den oprindelige Ordning, som giver alle lige Andel af den dyrkede Jord og fælles Brugsret til den udyrkede, og som eksisterede i det gamle Italien saavelsom i England, har holdt sig i Live under Enevælde og Livegenskab i Rusland, under muhamedansk Tyranni i Serbien og er i Indien ganske vist blevet trængt til Side ved de paa hinanden følgende Erobringer og de mange Aarhundreders Undertrykkelse, men er dog ikke helt og holdent blevet ødelagt.

Men selv Feudalsystemet anerkendte i det mindste i Theorien tydelig nok, at Jorden tilhører Samfundet i dets Helhed. Om end Feudalsystemet var et Udslag af en Tidsalder, hvori Magt gik for Ret, saa vidt dette overhovedet er muligt (thi Retfærdighedens Idé er uudslettelig indpræget i Menneskesjælen og maa ytre sig i den ene eller den anden Form, selv i en Røver-Bande), gav det dog ikke noget Menneske uindskrænket Ret til Jorden. Et Len var betroet Gods, og til Raadighedsretten knyttede sig Forpligtelser. Lensfyrsten, der theoretisk var Repræsentant for hele Folkets samlede Magt og Rettigheder, var den eneste absolute Jordejer. Og om end Jorden var overdraget til Private, saa var der dog til Besiddelsen knyttet Pligter, ved hvis Opfyldelse man forudsatte, at de, der oppebar Jordindtægten, ydede Staten Gengæld.

Under Feudalsystemet bar Krongodserne offentlige Udgifter, som nu bestrides af Civillisten; Kirkegodserne bar Omkostningerne ved Gudstjeneste, Undervisning og Omsorgen for Syge og Fattige, medens Krigerlenene sørgede for Forsvarsvæsenet. I den Forspligtelse, som paahvilede Lensmanden, at stille en saa

og saa stor Styrke i Marken i Krigstilfælde, saa vel som i den Bistand, han havde at yde, naar Kongens ældste Søn blev slaaet til Ridder osv., laa en vel ufuldkommen, men dog utvivlsomt Anerkendelse af den for Mennesket saa naturlig indlysende Kendsgærning, at Jorden ikke er privat, men fælles Ejendom.

Heller ikke havde Jordbesidderen Ret til at raade over Jorden længere end paa Livstid. Uagtet Arveretten snart fortrængte Udvælgelsen, saaledes som det altid maa gaa, hvor Magten koncentreres, saa fordrede dog Feudalretten, at der altid skulde være en Repræsentant for Lenet, som lige saa vel var i Stand til at opfylde de Pligter, der paahvilede et stort Jordegods, som til at nyde Fordelene ved det, og hvem dette skulde være, var nøje bestemt paa Forhaand. Derfra skrev sig Formynderskab og andre lignende Feudalindretninger. Førstefødselsretten var i sin første Begyndelse ikke en saadan Urimelighed, som den siden er blevet.

Feudalsystemet grundlagdes paa Forestillingen om absolut Jordejendomsret, som Barbarerne havde tilegnet sig hos den overvundne Befolkning; men Feudalismen overbyggede dette Grundlag med en højere Ret, hvorved de enkeltes Herredømme underordnedes en højere Magt, som repræsenterede Nationen. Jordejerne var Enerne i Systemet og uindskrænkede Herrer hver paa sit Omraade, hvor de udøvede Beskytter-Herredømme, Feudalsystemets Værk var at sammenbinde disse Enere til Nationer og underordne de enkelte Lensbesidderes Magt og Rettigheder under Samfundet, repræsenteret af alles Lensherre, Kongen.

Samtidig hermed indskrænkedes den Magt, Jordbesiddelsen gav, paa en vis Maade ogsaa nedenfra, idet Bøndernes opsigelige Forpagtninger meget almindelig gik over til Fæste, og den Jordrente, som Godsejeren kunde kræve af Bonden, blev fast og bestemt.

Og midt under Feudalsystemet vedvarede eller opstod Agerbrugersamfund, der mere eller mindre var underkastet feudale Pligter, men drev Jorden i fællig. Og uagtet Herrerne, naar og hvor de havde Magten dertil, gjorde Fordring paa omtrent alt, hvad de ansaa det for Umagen værd at tage, saa var dog Tanken om den fælles Ejendomret til Jorden stærk nok til sædvaneretslig at knytte sig til en betydelig Del af Landet. Almenninger maa i Feudaltiden have indtaget en meget stor Del af de fleste europæiske Landes Fladerum. Thi i Frankrig udgør de endnu efter de Laveleyes Angivelse 8 Millioner Tdr. Ld., uagtet Adelen tilegnede sig den ene Strækning efter den anden Aarhundreder igennem, og uagtet der

under Revolutionen og det første Kejserdømme fandt store Uddelinger og Salg Sted. Almenningernes Udstrækning i England under Feudaltiden han man slutte sig til af den Kendsgærning, at uagtet Adelen allerede under Henrik den Syvende begyndte at tilegne sig Almenningerne, blev der dog i Kraft af Love fra efter 1710 indhegnet ikke mindre end c. 6,000,000 Tnd. L. Fællesjord, deraf $^1/_2$ Mill. først efter 1845. I Frankrig fandtes der desuden lige til Revolutionen en Skik med fuldstændig Lovskraft, hvorefter enhver havde Ret til uforstyrret at saa og høste paa Jord, som Ejeren forsømte at dyrke.

Ikke blot Schweizernes «Almenning», Ditmarskernes «Mark», de serbiske og russiske Landsbykommuner, ikke blot de lange Aaser, der hyppig ses paa Jorder i England, der nu er privat Ejendom, og som sætter Oldtidsforskeren i Stand til at opspore de Landstrækninger, hvor man i tidligere Dage drev Trevangsbrug, og hvoraf enhver Bymand aarlig fik sin Lod, – men selve de Samfundsindretninger, hvorunder den moderne Civilisation har udviklet sig, beviser hvor almindelig den fælles Ret til at benytte Jorden har været anerkendt og hvor fast denne Opfattelse sad. Endnu den Dag idag er ifølge de engelsktalende Folks Lovgivning Landsherren den eneste virkelige Jordejer. Og de Formaliteter og Omstændeligheder, som endnu kræves ved Overdragelse af Jordejendom, er intet andet end en nu meningsløs og unyttig Levning af det højtidelige Samtykke, der fordum krævedes for Overdragelse af Rettigheder, som man ikke betragtede som tilhørende Enkeltmand, men alle Medlemmer af Slægten eller Stammen.

Den moderne Civilisations Udvikling siden Feudaltiden har arbejdet paa at udrydde den naturlige og oprindelige Forestilling om alles Besiddelsesret til Jorden. Saa stort Paradoks det end kan synes: — Frigørelsen fra Lensvæsenets Lænker ledsagedes af en Tendens til end yderligere at underkaste Jorden den Form af Ejendomsret, som medfører de arbejdende Klassers Trældom, og hvis Virkning nu begynder stærkt at føles over hele den civiliserede Verden som et Jernaag, hvis Tryk ikke kan mildnes ved nogen Udvidelse af blotte politiske Rettigheder, og som Socialøkonomerne fejlagtig tilskriver Naturlovenes Tryk, og Arbejderne «Kapitalens» Tyranni.

Saa meget er sikkert, at i vore Dage er i Storbritannien Folkets Ret til dets Fædrenejord meget mindre anerkendt, end den var i Feudaltiden. Der er forholdsvis langt færre Jordejere, og deres Ejendomsret er meget mere absolut. De engang saa vidtstrakte Almenninger, som betød saa meget for de lavere Klassers Uafhængighed og Livsophold, er omtrent fuldstændig gaaet over til privat Besiddelse; de store Kirkegodser anvendes nu til at berige Enkeltmennesker; de Forpligtelser, som paahvilede Krigerlenene, har man rystet af sig og kastet Byrderne

baade ved Militærvæsenet og ved den umaadelige Statsgæld, som man har paadraget sig ved Krig, over paa hele Folket i Form af Skatter. Krongodserne er for det meste gaaet over i Privatbesiddelse; og til Underhold af den kongelige Familie og dens Paahæng maa den engelske Arbejder betale Skat af sit Øl og sin Tobak. Den engelske Bondestand, denne mandhaftige Slægt, som sejrede ved Crecy, Poitiers og Azincourt, er ligesaa uddød som Mastodonten. Den skotske Klansmand, hvis Ret til Jorden mellem hans Hjemlands Bjerge var ligesaa ubestridt som hans Høvdings, er blevet fordrevet for at give Plads for denne Høvdings Efterkommeres Faaregræsgange eller Dyreparker; Irlændernes Stammeret er blevet forvandlet til vilkaarlig opsigelige Forpagtninger. Tredive tusinde Mennesker har lovlig Magt til at fordrive Befolkningen fra fem Sjettedele af den britiske Jord, og det umaadelige Flertal af det britiske Folk har ingen som helst Ret til sit Fædrelands Jord undtagen Gaden og Landevejen. Paa dette Folk kan med Rette anvendes den romerske Folketribuns Ord: «*I Mænd af Rom*», sagde Tiberius Gracchus, «*I kaldes Verdens Herrer, og dog har I ikke Ret til en Fodsbred af dens Jord! De vilde Dyr har Huler, men Italiens Krigere har kun Vand og Luft.*»

Grunden til at der Haand i Haand med Udvidelsen af den personlige Frihed har gaaet en Udvidelse af den private Ejendomsret til Jorden, er efter min Mening den, at da med Civilisationens Fremskridt de grovere Former af den Herskermagt, der var forenet med Jordbesiddelsen, bortfaldt eller afskaffedes, saa aftededes Opmærksomheden fra de mere skjulte, men i Virkeligheden mere virksomme Former, saa at det blev let for Jordejerne at stille Jordejendom paa samme Grundlag som anden Ejendom. — Dertil kommer at Landsmagtens Udvikling enten i Form af Kongedømme eller parlamentarisk Styre berøvede de store Herrer deres personlige Magt, deres Dommermyndighed og Hals- og Haandsret og virkede saaledes til Afskaffelse af de aabenbare Misbrug. De store Lensjorders Sønderstykning, der bidrog til at forøge Jordejernes Antal, og Afskaffelsen af Stavnsbaand o. l., hvorved Herrerne havde søgt at holde Arbejderne tilbage paa Godserne, saalænge Befolkningen endnu var tynd, virkede ogsaa til at aflede Opmærksomheden fra den Uretfærdighed, Privat-Ejendomsretten til Jorden rummer. Samtidig trængte Ideerne fra den romerske Ret videre og videre frem og udslet-

tede den naturlige Forskel mellem Ejendomsret til Jord og til Ting.

Lensbaronernes politiske Magt blev desuden ikke brudt ved Oprør af de Klasser, som tydeligst kunde føle Jordejendomsrettens Uretfærdighed. Saadanne Opstande fandt ganske vist Sted Gang paa Gang, men undertryktes med frygtelig Grusomhed. Hvad der brød Baronernes Magt, var Haandværker- og Handelsstandens Vækst, og mellem disses Arbejdsløn og Jordrenten findes der ikke saa iøjnefaldende Forbindelse. Disse Klasser havde desuden udviklet sig under et System af Gilder og Laug, Indretninger, der, som tidligere omtalt, satte dem i Stand til i nogen Grad at forskanse sig mod Virkningen af den almindelige Lønlov, og som dengang meget lettere kunde holdes oppe end i vore Dage. Disse Klasser saa ikke og ser fremdeles ikke, at det er Jordejendomsforholdene, som til syvende og sidst bestemmer Vilkaarene for det industrielle, sociale og politiske Liv. Saaledes har de alt gaaet i Retning af at sammensmelte Begrebet Jordejendomsret med Begrebet Ejendomsret til Arbejdsprodukter, ja man har endog gjort ligefremme Tilbageskridt, der er blevet hilst som Fremskridt. Den franske grundlovgivende Forsamling troede i 1789, at den bortfejede en Levning af Tyranniet, da den afskaffede Tienden og bestemte, at Præsteskabet skulde underholdes af den almene Beskatning. Abbé Sieyes stod alene med den Erklæring, at man ganske simpelt eftergav Jordejerne en Skat, (som var et af de Vilkaar, paa hvilke de havde overtaget deres Jord), for i Stedet at lægge den paa Folkets Arbejde. Men forgæves. Da Abbé Sieyes var Præst, saa man i ham en Forsvarer af Standsinteresser, skønt han netop forsvarede Menneskerettighederne. I denne Tiende har det franske Folk bortkastet en stor Statsindtægt, der ikke tog en Øre fra Arbejde eller Kapital.

Paa samme Maade var det med Afskaffelsen af de militære Len i England. Denne Bestemmelse var ikke andet end en Udslettelse, hvorved Lensbesidderen befriede sig for Forpligtelser, der paahvilede dem som Indehavere af Folkets Fællesgods, og i Stedet lagde dem paa hele Folket ved at beskatte alt Forbrug; og dog gaar og gælder det endnu for en Sejr for Frihedsaanden. Men netop her ligger Kilden til Englands umaadelige Statsgæld og tunge Skattebyrde. Havde man i det Sted forandret Formen for disse Lens-Forpligtelser paa tidssvarende Maade,

saa havde de engelske Krige aldrig behøvet at paadrage Folket et eneste Punds Statsgæld, og Englands Arbejde og Kapital havde ikke behøvet at beskattes med en eneste Shilling til Underhold af et Hærvæsen. Alt dette vilde Jordrenten have ydet, som Jordejerne lige siden den Tid har tilegnet sig til egen Fordel. De engelske Jordejere fik deres Jord paa Vilkaar, som endog under Normannertidens tynde Befolkning paalagde dem Forpligtelsen til paa Opbud at stille i Marken 60,000 fuldt udrustede Ryttere og desforuden at udrede forskellige Afgifter. Efter en lav Beregning vilde Pengeværdien af disse Byrder og Afgifter sandsynligvis svare til Halvdelen af Jordrentens Værdi. Havde Jordejerne været holdt til at opfylde disse Forpligtelser, og havde man ikke tilladt dem at indtage Fællesjord undtagen paa lignende Vilkaar, saa vilde den Indtægt, som i vore Dage aarlig var kommet det engelske Folk til Gode fra Englands Jord, udgøre en mange Millioner større Sum, end Kongerigets samtlige Indtægter for Øjeblikket. England kunde da have nydt en absolut Nærings- og Handelsfrihed. Man havde ikke behøvet nogen Told eller Afgifter, ingen Indtægtsskat, og vilde desuagtet have kunnet bestride alle de nuværende Statsudgifter og anvende et stort Overskud til andre almennyttige Formaal.

Naar vi ser tilbage paa tidligere Tider, saa langt der findes en Straale af Historiens Lys til at vejlede os, finder vi, at alle Folk oprindelig har anerkendt den fælles Ejendomsret til Jorden, og at den private Jordejendomsret er et Overgreb, affødt af Vold og Svig.

Som Madame de Staël siger: «Friheden er gammel». Opsøger vi de ældste Traditioner, vil vi altid finde, at Retfærdigheden har havt Prioriteten.

VIII

MIDLETS BRUG.

FØRSTE KAPITEL.

Privat Ejendomsret til Jorden er uforenelig med den bedste Udnyttelse af Jorden.

Af Tilbøjeligheden til at sammenblande væsentligt og uvæsentligt er der opstaaet en Vildfarelse, som Lovskriverne har gjort deres Bedste for at vedligeholde — den Vildfarelse nemlig, at privat Jordejendomsret er nødvendig for ordentlig Brug af Jorden, saa det vilde være at vende tilbage til Barbariet, om man atter gjorde Jorden til almen Ejendom.

Denne Vildfarelse kan sammenlignes med den Forestilling, som efter Charles Lambs Fortælling saa længe herskede blandt Kineserne, efter at man tilfældigvis ved Nedbrændelsen af Ho-tis Hytte havde opdaget, hvor godt stegte Smaagrise smagte, nemlig at man for at stege en Gris maatte sætte Ild paa et Hus. Men medens det var nødvendigt at en Vismand fremtraadte for at lære Folket, at man kunde stege Grise uden at opbrænde Huse, saa behøver man ikke at være Vismand for at se, at hvad der kræves til Jordens Forbedring, er ikke absolut Jordejendomsret, men Sikkerhed for Udbyttet af de Forbedringer, man udfører. Thi det er jo en dagligdags Ting, at Brug og Ejendomsret er adskilt, at Jord forbedres af Mennesker, som ikke ejer den. Størstedelen af Storbritanniens Jord dyrkes af Folk, som ikke ejer den, Størstedelen af Husene i London er opført paa fremmed Grund, og selv i de Forenede Stater raader det samme System overalt i større eller mindre Udstrækning.

Dersom man nu ikke anerkendte nogen privat Jordejendomsret, men det var ordnet paa den Maade, at Jordens Indehaver betalte Jordrente til Staten, vilde da ikke Jorden blive brugt og forbedret ligesaa godt og ligesaa sikkert som nu? Jo, naturligvis vilde den det.

Det er ikke nødvendigt at sige til nogen: «Denne Jord er din», for at faa ham til at dyrke eller forbedre den. Det er tilstrækkeligt at sige til ham: «Hvad du ved Arbejde og Kapitalanvendelse frembringer paa denne Jord, skal være dit». Giv en Mand Sikkerhed for at kunne høste i Fred, og han vil saa; giv ham Sikkerhed for Besiddelsen af det Hus, han ønsker at bygge, og han vil bygge det. Dette er Arbejdets naturlige Løn. Menneskene saar for at høste, bygger for at faa sig et Hus. Ejendomsretten til Jorden har ingenting hermed at gøre.

Det var for at vinde denne Sikkerhed, at saamange af de mindre Jordejere i Begyndelsen af Feudaltiden afstod Ejendomsretten til deres Jord til en Krigshøvding, idet de fik tilbage af ham Brugsretten i Form af Len eller Fæste, og knælende, med blottet Hoved og deres Hænder i hans svor at tjene ham med Liv og Lemmer og al Ære.

Det er ikke «Ejendomsrettens Trolddomskraft», som Arthur Young sagde, der har forvandlet det flamske Sand til frugtbare Marker. Det er Arbejds-Sikkerheden. Arbejdet kan sikres paa anden Maade end ved at gøre Jorden til Privatejendom, ligesaavel som man kan frembringe den Varme, der behøves for at stege en Gris, paa anden Maade end ved at opbrænde Huse. Alene det Løfte, en irsk Godsejer gav om i tyve Aar ikke at kræve nogen Afgift, fik irske Bønder til at forvandle et nøgent Fjeld til Haver; blot mod Sikkerhed for, at Grundafgiften ikke skal blive forhøjet i en Række Aar opføres i Byer som London og Ny-York de kostbareste Bygninger paa lejet Grund. Om vi giver alle Forbedrere en lignende Sikkerhed, kan vi rolig afskaffe den private Ejendomsret til Jord. Alting kunde gaa for sig paa samme Maade som nu, og dog kunde den fælles Ret til Jorden hævdes, ved at man anvendte Jordrenten til fælles Bedste. Midt i San Francisko findes der et Jordstykke, hvortil Indbyggernes fælles Ret endnu er lovlig anerkendt. Denne Strækning er ikke delt i en Uendelighed af smaa Stykker, ejheller henligger den ubenyttet og øde. Den er bedækket med smukke Bygninger, som er Privatfolks Ejendom og staar der i fuldkom-

men Sikkerhed. Den eneste Forskel mellem dette Jordstykke og de omkringliggende er den, at Jordrenten af det ene gaar til Folkeskolefondet, af de andre i Privatfolks Lommer. Hvad skulde der være i Vejen for, at et helt Lands Jord paa samme Maade kunde være Folkets Ejendom?

Det turde være vanskeligt at finde noget Sted, hvor de Forhold, som efter den gængse Opfattelse skulde gøre det nødvendigt at gøre Jorden til privat Ejendom, findes i højere Grad end paa de smaa Øer St. Peter og St. Paul, som vi ved Alaskakøbet erhvervede os af Rusland. Disse Øer er Yngleplads for den Art Sæl, som leverer det kostbareste Skind — et saa sky og forsigtigt Dyr, at den mindste Støj bringer det til at forlade sit sædvanlige Tilholdssted og aldrig mere vende tilbage. Fangstmændene maa gaa ganske stille omkring blandt de Sæler, som ligger rundt paa Klippekysten, indtil de frygtsomme Dyr blot langsomt vralter af Vejen. Da bliver de, som uden Skade for Bestanden kan dræbes, langsomt og forsigtig dreven ind over Land, hvor de, udenfor de andres Syns- og Hørevidde, dræbes med Køller. Hvis en saadan Jagt lagdes aaben for alle og enhver, vilde det føre til, at Jagten inden ret mange Aar var fuldstændig ødelagt, som lignende Jagter i andre Have er blevet ødelagt. Men det er dog ingenlunde nødvendigt at gøre disse Øer til privat Ejendom. Uagtet man ellers (af lidet fornuftige Grunde) har ladet vort Folks udstrakte Statsjorder gaa over til privat Ejendom saa rask, som man kunde blive af med dem, saa har man dog bortforpagtet disse Øer. De har allerede indbragt Staten 10 Mill. Kr., og udgør fremdeles med uformindsket Værdi en Fællesejendom for vort Folk.

Langt fra, at Anerkendelsen af den private Ejendomsret skulde være nødvendig for en ordentlig Udnytning af Jorden, er netop det modsatte Tilfældet. At Jorden er privat Ejendom, hindrer ofte en ordentlig Udnyttelse af den. Blev Jorden behandlet som offentlig Ejendom, vilde den blive brugt og forbedret, saasnart som det tiltrængtes; medens nu den enkelte Ejer kan hindre andre fra at bruge eller forbedre det, som han ikke selv kan eller vil udnytte. Mange Steder ser man, f. Eks. i England, store Jordstrækninger ligge ubrugte for at tilfredsstille Ejerens Lune. I de tæt befolkede Dele af de Forenede Stater er der Jord nok til at kunne underholde en tre eller fire Gange saa stor Befolkning som den nuværende; men den ligger ubrugt, fordi dens Ejere holder den for højt i Pris, og Indvandrere drives langt længere bort for at søge sig et Hjemsted. I enhver By kan man se værdifulde Byggepladser, som ligger ubenyttede af samme Grund. Dersom den bedste Udnytning af Jorden skal være Prøvestenen, da er den private Jordejendomsret dømt. Det

er en lige saa ødsel og usikker Maade at sikre sig Jordens fulde Udnyttelse paa, som Opbrænding af Huse er en daarlig Maade at stege Grise paa.

ANDET KAPITEL.

Hvorledes lige Ret til Jorden kan vindes og bevares.

Vi har nu prøvet enhver Indvending og fundet, at der hverken findes nogen Retfærds- eller Nyttehensyn, som kan afholde os fra at gøre Jorden til fælles Ejendom ved at tilegne os Jordrenten.

Men et praktisk Spørgsmaal staar tilbage. Hvorledes skal dette gøres?

Man vilde ganske vist kunne tilfredsstille Retfærdighedens Lov og alle økonomiske Krav ved med ét Slag at annullere alle private Skøder, erklære al Jord for offentlig Ejendom og leje den ud til de højstbydende i passende Lodder paa saadanne Vilkaar, at den private Ret til Forbedringer nøje sikredes.

En saadan Plan er ikke et vildt, uudførligt Fantasifoster, men er blevet forsvaret af en saa fremragende Tænker som Herbert Spencer (blot med den Indskrænkning, at han tilraader at give de nuværende Jordejere Erstatning). Han siger i «*Social statics*» om en saadan Ordning, at den „er forenelig med det højeste Civilisationstrin, kan gennemføres uden at medføre Ejendomsfællesskab og behøver ikke at foraarsage nogen særdeles betydelig Omvæltning i de bestaaende Indretninger. Det hele vilde blot være en Bytten Godsejer. Ejendomsretten vilde blive overført paa Folket . . . I Stedet for at betale Afgift til Lord Den-og-dens Godsforvalter, vilde man betale til Statens Opkrævere . . . En Tilstand, der var saaledes ordnet, vilde være i fuld Overensstemmelse med Moralloven. Under den vilde alle Mennesker i lige Grad være Godsejere, og det stod alle Mennesker frit for at blive Forpagtere . . . Utvivlsomt vilde derfor Jorden under et saadant System kunne hegnes, bebos og dyrkes i fuld Overensstemmelse med Loven for Alles lige Frihed».

Men uagtet et saadant Forslag sikkert lod sig udføre, synes det mig dog ikke at være det bedste. Jeg foreslaar at opnaa det samme paa en simplere, lettere og roligere Maade end ved saaledes formelig at beslaglægge Jorden og leje den ud.

Denne Fremgangsmaade vilde nemlig unødig saare de nuværende Sæder og Tænkesæt og tillige nødvendigvis medføre en Udvidelse af Regeringsmaskineriet og let foranledige Partiskhed, Kneb og Bestikkelse.

Det er en Grundsætning i Statskunsten, som de heldige Grundlæggere af Tvangsregimente har forstaaet og fulgt, at store Forandringer bedst tilvejebringes under de gamle Former. Vi, som vil *frigøre* Menneskene, bør tage den samme Sandhed i Agt. Det er den naturlige Fremgangsmaade. Naar Naturen vil frembringe en højere Type, tager den en lavere og udvikler den. Dette er ogsaa Loven for Samfundsudviklingen. Lad os gaa frem efter den.

Jeg foreslaar hverken at købe eller konfiskere Privatejendomsretten til Jorden. Det første vilde være uretfærdigt, det sidste er unødvendigt. Lad de Mennesker, som nu besidder Jord, om de ønsker det, fremdeles sidde inde med den. Lad dem vedblive med at kalde den *deres* Jord. Lad dem købe og sælge, borttestamentere den og lade den gaa i Arv. Vi kan rolig overlade dem Skallen, naar vi faar Kærnen. *Det er ikke nødvendigt at beslaglægge Jorden, vi behøver blot at tage Jordrenten.*

Det er hertil ikke nødvendigt at skabe noget nyt Forvaltningsmaskineri, vi kan tværtimod simplificere og indskrænke det, vi har.

Noget af Jordrenten tager vi allerede i Skat. Vi behøver kun at foretage nogle Ændringer i vore Beskatningsmaader for at kunne tilegne os den hele.

Hvad jeg derfor foreslaar som den simple og dog virksomme Vej til at hæve Arbejdslønnen, forøge Kapitaludbyttet, udrydde Armoden og Arbejdsløsheden, give de menneskelige Kræfter frit Spillerum, højne Sædelighed og Dannelse og føre Civilisationen til endnu ædlere Højder, er — *at lade det Offentlige ved Beskatning tilegne sig Jordrenten.*

Paa denne Maade kan Staten blive den almene Jordejer uden dog at kalde sig saa, og uden at paatage sig et eneste nyt Hværv. I Formen vilde Ejendomsretten til Jord forblive uforandret. Man behøver ikke at fordrive en eneste Jordejer fra sin Ejendom, ikke at sætte Lov-Begrænsning for hvor megen Jord den Enkelte maa sidde inde med. Thi tages Jordrenten af Staten som Skat, saa vil Jorden, ligegyldig i hvis Navn den staar op-

ført, eller i hvor store Stykker den er delt, i Realiteten være fælles Ejendom, og enhver have Andel i de Fordele, som Ejendomsretten medfører.

Da nu Jordværdi-Beskatningen nødvendigvis maa forøges, alt som vi afskaffer andre Skatter, saa kan vi give Forslaget praktisk Form ved at foreslaa:

At al Beskatning ophæves med Undtagelse af Skat paa Jordværdier.

Som vi har set, er Jorden fra først af værdiløs; men jo mere Samfundet udvikler sig, desto større bliver Værdien. I ethvert civiliseret Land, selv det yngste, er Jordens Værdi tilstrækkelig til at bestride alle offentlige Udgifter, i de mere udviklede Lande langt mer end tilstrækkelig. Hvor Jordrenten saaledes overstiger de nuværende Statsindtægter, vil det være nødvendigt i tilsvarende Grad at forhøje den Skattesum, man kræver, og blive ved dermed, alt som Samfundet videre udvikler sig. Men dette er saa naturligt og ligefremt, at man kan anse det for underforstaaet i Forslaget om at lægge al Beskatning paa Jordværdien. Dette er det første Skridt, om det vil Kampen komme til at staa. Er den fælles Ret til Jorden først forstaaet saa vidt, at man har afskaffet alle Skatter undtagen Skatten paa Jordværdi, saa er der ingen Fare for, at der i Længden skal blive levnet ret meget til Jordejerne.

Erfaringen har lært mig, at hvor Tanken om at samle al Beskatning paa Jordværdien vinder tilstrækkelig Indgang til at blive virkelig overvejet, der faar den stedse mere og mere Fodfæste, men tillige, at der netop i de Klasser, som mest vilde vinde ved Forandringen, kun er faa, der straks kan forstaa dens fulde Betydning. Det kniber for Arbejdsmanden at komme bort fra den Ide, at Kapital og Arbejde staar i Modsætningsforhold til hinanden. For den mindre Landbruger og Husejer er det vanskeligt at rive sig løs fra den Tanke, at dersom man lagde al Skat paa Jordværdien, vilde de blive ubillig beskattede. Baade for Arbejderen og Bonden er det vanskeligt at frigøre sig for den Tanke, at Kapitalens Fritagelse for Beskatning ikke er ensbetydende med at gøre den rige rigere og den fattige mere fattig. Disse Forestillinger skyldes imidlertid Uklarhed i Tankegangen. Men bag ved Uvidenheden og Fordommen staar der en mægtig Interesse, som hidtil har behersket Literaturen, Skolen

og den offentlige Mening. En stor Uretfærdighed er altid sejlivet, og den store Uretfærdighed, som overalt fordømmer hele Folkelag til Fattigdom og Nød, lader sig ejheller udrydde uden bitter Kamp.

TREDJE KAPITEL.

Forslaget prøvet paa Reglerne for en fornuftig Beskatning.

Da den foreslaaede Reform har antaget Skikkelse af en *Skattereform*, bør vi nu prøve, hvorvidt den stemmer med Grundreglerne for en fornuftig Beskatning.

De Skatter, hvorved de offentlige Indtægter bedst kan tilvejebringes, er aabenbart de, som nærmest opfylder følgende Vilkaar:

1) At de tynger og hæmmer Produktionen saa lidt som mulig. — 2) At de kan opkræves let og billig og falder saa direkte som muligt paa de virkelig skatskyldige, saa at der tages saa lidt som muligt fra Folket ud over det Beløb, Styrelsen faar. — 3) At de kan paalignes simpelt og sikkert, saa at de frembyder saa liden Lejlighed som muligt til Vilkaarlighed, Bestikkelse eller Omgaaen af Loven. — 4) At de hviler ligelig, saa at ingen begunstiges eller skades i Forhold til andre.

Lad os nu undersøge, hvilken Form af Beskatning der bedst opfylder disse Vilkaar.

I. Skatternes Indvirkning paa Produktionen.

Alle Skatter maa aabenbart komme fra Jordens og Arbejdets Produkter, da der ikke gives nogen anden Formueskilde. Men Skat af en vis Størrelse kan, alt efter Beskatningsmaaden, have en meget forskellig Indflydelse paa Produktionen. En Skat, som formindsker Producentens Udbytte, formindsker nødvendigvis ogsaa Sporen til Produktion; Skat, som falder paa Virksomheder, opstiller en kunstig Hindring for Frembringelsen af Formue. En Beskatning, som falder paa *Arbejde*, paa Kapital*anvendelse*, paa Jord*brug*, vil saaledes aabenbart virke langt mere hæmmende paa Produktionen end en lige saa høj Skat, der lægges paa Arbejderne, enten de arbejder eller morer sig, paa Formuen, enten

den anvendes produktivt eller ej, paa Jorden, enten den dyrkes eller ligger øde.

Beskatningsmaaden er i Virkeligheden lige saa vigtig som Skattebeløbet. Ligesom en lille, men slet anbragt Byrde kan skade en Hest, der med Lethed kunde bære en meget større men vel anbragt Byrde, saaledes kan et Folk udarmes og dets Produktionsevne ødelægges ved en Skattebyrde, som det let kunde have taalt, dersom den havde været anderledes paalignet. En Skat, som Mehemed Ali lagde paa Daddelpalmer, bragte de ægyptiske Fellaher til at nedhugge deres Træer; men en dobbelt saa høj Skat paa *Jorden* førte ikke saadanne Følger med sig. Den Skat af 10 pCt. af alle Salg, som Hertugen af Alba lagde paa Nederlandene, vilde, dersom den var blevet staaende, have ødelagt saa godt som al Handel, uden at indbringe stort.

Denne Produktionshæmning er mer eller mindre betegnende for de fleste af de Skatter, hvorved Staterne nuomstunder skaffer sig Indtægter. Alle Skatter paa Fabrikation, Handel, Kapital og Forbedringer hører herhen. Deres Tendens er af samme Art som Mehemed Alis Skat paa Daddelpalmer, og de burde derfor undgaas, hvor der er Mulighed for at skaffe Indtægter ved Skatter, som ikke hæmmer Produktionen. Dette bliver muligt, alt som Samfundet udvikler sig og der ophobes Rigdom. Skat paa prangende Pomp tilfører simpelthen Statskassen Summer, som ellers vilde være bleven spildt paa forfængelig Stads for at vække Opsigt. Og Skat paa Rigfolks Arv hæmmer vistnok kun i ringe Grad Lysten til at dynge Rigdomme sammen, thi naar denne Lyst rigtig har faaet Tag i et Menneske, bliver den en blind Lidenskab. Men de væsentligste Skatter, der kan paalignes uden at skade Produktionen, er Skat paa Monopoler; thi Monopolgevinsten er i sig selv en Skat paa Produktionen, og at beskatte Monopolerne vil saaledes kun sige at tilføre Statskassen noget, som Produktionen under alle Omstændigheder maa betale.

Der er hos os forskellige Slags Monopoler. Saaledes findes der f. Eks. de ved Patent- og Forfatterretten skabte Monopoler for et bestemt Tidsrum. At beskatte disse vilde være yderlig uretfærdigt og uklogt, da de jo blot er en Anerkendelse af Arbejdets Ret til sine ikke haandgribelige Frembringelser. Fremdeles findes der de tidligere omtalte tyngende Monopoler, som skyldes Storkapitalernes Sammenslutning til Foretagender, som har Monopolkarakter. Det vilde imidlertid være yderst vanske-

ligt, for ikke at sige umuligt, at forme Skattelove saaledes, at Skatten faldt udelukkende paa Monopolgevinsten og ikke tillige paa Produktion eller Omsætning. Langt bedre vil det være fuldstændig at afskaffe den Slags Monopoler. For en stor Del skyldes de, direkte eller indirekte, Lovgivnings-Mangler; mange af dem vilde f. Eks. bortfalde ved Beskyttelsestoldens Afskaffelse. De Foretagender, som efter sin Natur er Monopoler, maa siges med rette at høre ind under og burde overtages af det offentlige. Den samme Grund, som gør, at Staten besørger Brevbefordringen, taler ogsaa for, at den burde besørge Telegrambefordringen, og Jernbanerne burde tilhøre det offentlige ligesom Landevejene.

Alle andre Monopoler er dog ubetydelige i Sammenligning med Jordmonopolet; og Jordens Værdi, som helt og holdent er Monopolværdi, egner sig i enhver Henseende for Beskatning. Medens nemlig Værdien af en Jernbane, Prisen paa Gas osv. foruden for Værdien af Monopolet dog tillige er et Udtryk for Arbejds- og Kapital-Virksomhed, saa er *Jordens* Værdi slet og ret et Udtryk for den Fordel at kunne beslaglægge en Part af Frembringelsen. En Skat paa Jordværdien vil ikke i mindste Maade hæmme Produktionen, thi i Modsætning til Skatter paa Varer, Handel eller Kapital eller paa Tilvirkning og Redskaber hviler den slet ikke paa selve Produktionen. Den nøgne Jords Værdi er ikke Udtryk for noget udrettet Arbejde, saaledes som Værdien af Afgrøde, Bygninger, Forbedringer eller andre Ting. Jordværdien er et Udtryk for Monopolets Handelsværdi. Den er aldrig frembragt af den, som ejer Jorden; den er skabt ved Samfundets Udvikling. Derfor kan Samfundet helt og holdent tage den tilbage uden i mindste Maade at sløve Folks Lyst til at frembringe. Man kan forøge Skatten paa Jordværdi, indtil hele Jordrenten er beslaglagt af Staten, uden at Arbejdslønnen eller Kapitalens Udbytte derved formindskes med en Tøddel, og uden at Prisen paa en eneste Vare forhøjes.

Ja mere end dette. Ikke alene hæmmer Skat paa Jordværdien ikke Produktionen, den fremmer den tværtimod ved at tilintetgøre Jordens Spekulations-Fordyrelse og den Værkflidshæmning og de «daarlige Tider», som derved fremkaldes. Var Jorden beskattet endog kun tilnærmelsesvis op til sin Værdi, kunde ingen overkomme at beholde Jord, som han ikke brugte, og følgelig vilde al ubrugt Jord staa aaben for dem, som vilde

benytte den. Landets Bebyggelse vilde ikke blive saa spredt, og Arbejde og Kapital følgelig blive i Stand til at producere mere. Allerede af hvad nu er sagt er det klart, at med Hensyn til Produktionen er Skat paa Jordens Værdi den bedste som kan paalægges. Beskatter man Varer, hæmmes Varefabrikationen, beskatter man Forbedringer, udføres der færre; beskatter man Handelen, aftager Omsætningen; beskatter man Kapitalen, drager den sig bort. Men om saa hele Jordværdien bliver taget i Skat, vil Følgen ikkun være den, at Næringsfliden faar et Opsving, at der for Kapitalen aabner sig nye Lejligheder til nyttig Anvendelse, og at Formuesproduktionen øges.

II. Opkrævningens Lethed og Billighed.

Med Undtagelse maaske af visse Nærings- og Stempelafgifter, der kan indrettes saaledes, at de saa godt som indgaar af sig selv, (men som ikke yder noget videre), er en Skat paa Jordværdien den af alle Skatter, som lettest og billigst kan opkræves. Thi Jorden kan ikke skjules, den er let at vurdere, og naar Skattelægningen engang er iværksat, behøves der blot en Oppebørselsmand for at modtage Beløbet.

Og da nu allevegne en Del af de offentlige Indtægter bestaar af Grundskatter, saa findes allerede det nødvendige Maskineri og kan lige saa godt benyttes til at opkræve *al* Skat som en Del deraf; og følgelig vilde alt, hvad det nu koster at opkræve de øvrige Skatter, helt og holdent kunne spares, naar de afløstes af Skat paa Jordværdien. Hvilken umaadelig Besparelse det vilde være, kan man slutte sig til af de Sværme af Embedsmænd, som nu anvendes til at opkræve de forskellige Skatter.

Dette er jo allerede meget. Men at sætte Jordværdiskat i alle andre Skatters Sted vil tillige paa en endnu virksommere Maade formindske Forskellen mellem hvad Skatterne koster Skatteyderne og hvad de indbringer. En Skat paa Jordværdien forhøjer nemlig ikke Varepriserne og betales saaledes direkte af de Personer, den falder paa, hvorimod alle Skatter paa Ting, hvis Mængde ikke er uforanderlig, forhøjer Priserne, overflyttes fra Sælger paa Køber og vokser paa den Maade mere og mere undervejs. Lægges der, som man ofte har forsøgt, en Skat paa Pengelaan, saa vil Laangiveren overvælte Skatten paa Laantageren, der nødes til at betale den eller slet ikke faa Laanet. Og an-

vender Laantageren Pengene i sin Forretning, saa maa han igen vælte Skattebeløbet over paa sine Kunder. Lægger vi Skat paa indenlandske eller indførte Varer, saa vil Fabrikanten eller Importøren tage mere for dem af Grossereren, denne af Købmanden og denne igen af Forbrugeren. Og saa maa Forbrugeren oven i Købet ikke blot betale Skattens Beløb, men desuden Profit paa dette Beløb til hele Rækken, thi enhver Handlende fordrer lige saa vel Avance paa det, han har betalt i Told eller Skat, som paa hvad han har betalt for selve Varen. Paa denne Maade skubbes alle Skatter, som øger Priserne, fra Haand til Haand, voksende undervejs, indtil de tilsidst overvæltes paa Forbrugeren, som saaledes maa betale meget mere, end Staten faar. At Varernes Pris saaledes drives op, naar der lægges Skat paa dem, skyldes Forøgelse af Produktionsomkostningerne og Indskrænkning af Tilførselen. Men Jord er ikke nogen Arbejdsprodukt, og en Værdiskat paa Jord kan ikke foraarsage en Indskrænkning af Tilførselen. Paalæg af Jordværdiskat sætter derfor ingenlunde Jordejerne i Stand til at faa mere for deres Jord. Tværtimod, da Skatten paa Jordværdi tvinger dem, som holder Jord paa Spekulation, til at sælge eller bortforpagte den for hvad de kan faa, saa forøger en saadan Skat Konkurrencen mellem Jordejerne og driver derved Prisen paa Jord ned.

Saaledes er en Skat paa Jordværdien den Skat, der giver Staten den største Nettoindtægt i Forhold til det Beløb, som tages fra Folket.

III. Paaligningens Sikkerhed.

Sikkerheden er en vigtig Side ved Beskatningen; thi jo mere Opkrævningen af en Skat beror paa Opkrævernes Nøjesyn og Redelighed og Skatteydernes Almenaand og Hæderlighed, des mere vil der frembyde sig Lejligheder til Overgreb og Bestikkelse paa den ene Side og til Omgaaelse og Svig paa den anden.

Den Maade, hvorpaa Hovedmassen af vore Statsindtægter tilvejebringes, er forkastelig allerede af denne Grund. Den grove Bestikkelse og Svig, der gaar i Svang i de Forenede Stater som Følge af Brændevins- og Tobaksskatten, er noksom bekendte; den stadige Undervurdering af Varerne ved Toldklarering, den til det Latterlige grænsende Urigtighed af Selvangivelse til Indkomstskat og den fuldstændige Umulighed af at faa en nogenlunde rigtig Skattevurdering af den personlige Formue er al-

mindelig kendte Ting. De Omkostninger, som paa Grund af slig Usikkerhed maa udredes af Folket — ud over hvad der kommer ind i Statskassen — er meget store. Da i Beskyttelsestoldens Tider Englands Kyster var besat med en Hær af Toldbetjente, som skulde søge at hindre Smugling, (og med en tilsvarende Hær af Smuglere), maatte jo tydeligvis Omkostningerne ved begge Hæres Underhold, Smuglernes Profit lige saa vel som Toldbetjentenes Løn og Bestikkelser, hvile som en Ekstraskat paa Folkets Næringsflid, udover det Skattebeløb, som gik i Statskassen.

Men det værste ved Sagen er at Skatter, der træffer usikkert, har den mest fordærvelige Indflydelse paa Moralen. Vore Skattelove kunde som Helhed med Føje bære følgende Indskrift: «Forordninger til Befordring af Bestikkelighed, til Undertrykkelse af Redelighed, til Præmiering af Mened og til at gøre Skilsmisse mellem *Lov* og *Ret*.» Dette er deres virkelige Art, og Virkningen udebliver ikke! En «Toldbods-Ed» er bleven til en Spotteglose; Mænd, som er stolte af deres uangribelige Hæderlighed og absolutte Redelighed i Handelsaffærer, bestikker Embedsmænd og giver urigtige Skatteangivelser, og uophørlig bliver man Vidne til det demoraliserende Syn, at Folk, der har solgt ustemplede Svovlstikker ell. lign. slæbes for Domstolene sammen med Mordere og Røvere.

Jordværdiskat har derimod større Sikkerhed end alle andre Skatter. Den kan paalignes med en Usvigelighed, der har noget ved sig af Jordens egen Ubevægelighed og Uskjulbarhed. Den blotte Jords Vurdering er ikke tilnærmelsesvis saa vanskelig som Vurderingen af alt andet — Bygninger, Maskiner, Grundforbedringer og Løsøre. Var alle Skatter lagt paa den blotte Jords Værdi, saa vilde hele Beskatningssystemet være saa simpelt og klart, og den offentlige Opmærksomhed saa stærkt rettet paa det, at Skattevurderingen kunde og vilde gaa for sig med den samme Sikkerhed som den, hvormed en Ejendomshandler kan sige, hvor meget en Grund er værd.

IV. Den ligelige Fordeling af Skattebyrden.

Den sædvanlige Opfattelse — som vi hertillands, om end forgæves, har forsøgt at føre ud i Livet ved at beskatte alt muligt — er at enhver skal betale Skat i Forhold til sine Midler

eller «i Forhold til den Indtægt, som han under Statens Beskyttelse nyder godt af» (A. Smith).

Men bortset fra de uovervindelige praktiske Vanskeligheder herved, saa er det øjensynligt, at Retfærdigheden ikke kan ske Fyldest paa denne Maade.

Her er f. Eks. to Mænd med lige stor Indtægt, hvoraf den ene har en stor Familie at forsørge, den anden bare sig selv. Paa disse to Mænd falder de indirekte Skatter meget ulige, da den førstnævnte jo ikke kan undgaa at betale de Skatter, som falder paa de Levnetsmidler, Klæder osv., som hans Familie bruger. Er Skatten direkte, saa at begge to betaler det samme Beløb, er den alligevel uretfærdig. Den enes Indtægt skal forslaa til 6, 8 eller 10 Personers Underhold, den andens ikke. Og med mindre man vil drive Malthus's Lære saa vidt, at man anser Opfostringen af nye Borgere for en landsskadelig Ting, saa foreligger her en grov Uretfærdighed. — Lad os da vende os til Naturen og læse Retfærdighedens Bud i dens Love.

Naturen skænker sine Gaver til Arbejdet og til Arbejdet alene. Selv i en Edens Have vilde Mennesket sulte ihjel, hvis det ikke arbejdede. Men her er nu to Mænd med lige store Indtægter — den enes skriver sig fra hans Arbejde, den andens fra Afgift af hans Jord. Bør begge bidrage lige meget til Statens Udgifter? Øjensynlig ikke. Den enes Indtægt er noget, som han selv skaber; den andens kun noget, som han tager fra andre, uden at give noget igen. Den enes Ret hviler paa Naturens egen Lov; den andens er blot en indbildt Ret, skabt ved Statsforordninger i Strid med Naturens Love. Den Familiefader, til hvem man siger, at det er hans Pligt ved sit Arbejde at forsørge sine Børn, maa indrømme dette, thi det er Naturens egen Forskrift; men han kan da ogsaa med Rette fordre, at der ikke bliver taget en Øre fra den Indtægt, han tjener ved sit Arbejde, saa længe der endnu findes en Øre tilbage af Indtægter, som skriver sig fra Monopolisering af de Naturfordele, som Naturen upartisk byder alle, og hvortil hans Børn har lige saa stor medfødt Ret som nogen anden.

Som Forsvar for ligelig Beskatning af al mulig Slags Ejendom anføres i Regelen, at Ejeren «nyder godt af den under Statens Beskyttelse». Grundlaget for denne Tankegang er aabenbart den Antagelse, at det er *Staten*, der sætter os i Stand til at nyde godt af vor Ejendom, at selve Samfundet som saadant

fremkalder en Værdi, som man derfor med Rette kan fordre skal dække de offentlige Udgifter. Men hvilke Værdier kan dette med Rette siges om? Ene og alene om *Jordens* Værdi. Dette er netop en Værdi, som ikke opstaar, førend et Samfund har dannet sig, og som i Modsætning til andre Værdier, vokser med Samfundets Udvikling. Lad det største Samfund, der findes paa Jorden, opløse sig igen, og den nu saa kostbare Jord vil ikke mere have nogensomhelst Værdi. Jordens Værdi følger enhver Tilvækst eller Aftagen i Befolkningen. Dette er kun Tilfældet med hvad der, som Ejendomsretten til Jord, efter sin Natur er Monopol.

Skatten paa Jordværdien er derfor den retfærdigste og ligeligste af alle Skatter. Den falder kun paa dem, som Samfundet yder en særegen og værdifuld Fordel. Ved den tager Samfundet til sit Brug den Værdi, som er skabt af Samfundet selv. Naar Staten ved Beskatning tager al Jordrente til Samfundsbrug, vil den Lighed komme i Stand, som Naturen byder. Først da vil virkelig enhver faa, hvad han fortjener.

FJERDE KAPITEL.

Tilslutning og Indvendinger.

De Grunde, hvoraf vi har draget den Slutning, at Skat paa Jordværdien er den bedste Maade at tilvejebringe offentlige Indtægter paa, er udtrykkelig eller stiltiende blevet erkendt af alle fremragende Socialøkonomer, lige siden man blev klar over Jordrentens Natur.

Ricardo siger saaledes: «En Skat paa Jordrenten vilde helt og holdent falde paa Jordejerne og kunde ikke væltes over paa Forbrugerne. En Skat paa Jordværdi vilde ikke afskrække fra at opdyrke ny Jord, thi saadan Jord betaler ingen Jordrente og vilde altsaa være ubeskattet.»

John Stuart Mill erklærer endog udtrykkelig, at en særlig Skat paa Jordrenten baade er hensigtsmæssig og retfærdig, idet han spørger, hvad Ret Jordejerne har til den Tilvækst i Rigdom, som ved Samfundets almene Fremskridt tilfalder dem uden Arbejde, Risiko eller Sparsommelighed fra deres Side; og end-

skønt han misbilliger alle Indgreb i Jordejernes Adkomst til Jordens nuværende Værdi, saa foreslaar han dog, at Staten skal tilegne sig hele den fremtidige Værdiforøgelse som tilhørende Samfundet ved naturlig Ret.

At Jordrenten baade af Hensigtsmæssigheds- og Retfærdighedshensyn burde være den egentlige Genstand for Beskatningen, ligger i Virkeligheden allerede i det almenanerkendte Forhold, at Jordværdien ikke skabes af Enkeltmand men af Samfundet. At man ikke har fulgt disse Grundsætninger til Ende, skyldes aabenbart dels Utilbøjeligheden til at støde de umaadelige Interesser, som knytter sig til den private Ejendomsret til Jord, og dels den falske Forestilling om hvad der er Aarsag til Fattigdommen.

Der har dog været en Skole af Økonomer, der tydelig indsaa det naturlige og rigtige i at inddrage Indtægterne af den fælles Ejendom, Jorden, i Statskassen til fælles Brug. De franske Socialøkonomer i forrige Aarhundrede med Quesney og Turgot i Spidsen foreslog netop det samme, som jeg har foreslaaet: at al Skat burde afskaffes med Undtagelse af en Skat paa Jordens Værdi. Om end «Fysiokraterne»s Bevisførelse muligvis var mangelfuld, selve den socialøkonomiske Kendsgærning, at Jordejeren faar en «Renindtægt» uden Arbejde, forstod de; og de Fordele, der vilde opstaa af Næringsflidens og Handelens Frigørelse ved at indføre en eneste Skat paa Jordrenten i Stedet for alle de Skatter, som hæmmer Arbejdet, saa de uden Tvivl lige saa klart som jeg. En af de Ting, som man mest maa beklage ved den franske Revolution, er, at den bortskyllede disse Ideer netop som de begyndte at vinde Indgang hos tænkende Mennesker og at faa Indflydelse paa Skattelovgivningen.

Uden at kende noget til Quesnay og hans Lærdomme har jeg naaet til den samme praktiske Slutning ad en Vej, som ikke kan bestrides, og har støttet den paa Grunde, hvis Gyldighed ikke kan benægtes.

Den eneste af Socialøkonomer fremførte Indvending mod Skatten paa Jordværdi er en, som indrømmer dens Fordele; thi det er den, at naar vi beskatter Jorden, vil vi kunne komme til at beskatte noget andet. Mac Culloch f. Eks. erklærer, at Skat paa Jordværdi er uheldig og uretfærdig, fordi Værdien af selve Jordens naturlige Kræfter ikke klart kan udskilles fra Forbedringernes Værdi. Macaulay siger etsteds, at dersom Indrøm-

melsen af Tyngdeloven stred imod nogen betydelig pekuniær Interesse, saa vilde det ikke skorte paa Argumenter imod Tyngdeloven — en Sandhed, som M. C.s Indvending er et oplysende Eksempel paa. Thi selv om vi antog, at det var umuligt fuldstændig at skille Jordens Værdi fra Værdien af Forbedringerne, vilde saa det at vi fremdeles maatte beskatte *nogle* Forbedringer være nogen Grund til at fortsætte med at beskatte dem *alle*?

Men i Virkeligheden forholder det sig saa, at Jordens Værdi altid let kan sondres fra Forbedringernes. I mange af vore Stater bliver Jordens og Forbedringernes Værdi da ogsaa takseret hver for sig, om de end siden igen slaas sammen under Navnet «fast Ejendom». Selv hvor Jorden i umindelige Tider har været i Brug, er der ingen Vanskelighed ved at bestemme Værdien af den blotte Jord; ofte tilhører jo da ogsaa Jorden én og Bygningerne en anden. Selv i det ældste Land i Verden vilde der ikke være nogensomhelst Vanskelighed ved en saadan Skelnen, naar man da ikke forlanger andet end at adskille Værdien af de tydelig kendelige, i et overskueligt Tidsrum udførte Forbedringer fra Jordens Værdi uden disse. Og dette er aabenbart alt, hvad der med Rimelighed kan kræves. Absolut Nøjagtighed naas jo ingensteds, og at forsøge at skille alt, hvad Menneskeslægten i Tidernes Løb har gjort, fra det, Naturen oprindelig har givet, vilde selvsagt være meningsløst. Et af Romerne udtørret Mosedrag vil nuomstunder lige saa fuldt høre med til de britiske Øers Naturfordele, som om Udtørringen skyldtes et Jordskælv eller Skred. At Værdien af saadanne varige Forbedringer efter længere Tids Forløb maa anses for at være smeltet sammen med Jordens Værdi og som Følge deraf beskattes, kan ikke virke hæmmende paa saadanne Forbedringsarbejder. Ethvert Slægtled bygger og forbedrer for sig selv og ikke for en fjern Fremtid.

Imidlertid kunde der gøres en Indvending af en anden Art. Man kunde sige, at hvor den politiske Magt er i hele Folkets Haand, bør Beskatningen ikke falde paa en enkelt Klasse, Jordejerne, men paa alle, for at enhver, som har politiske Rettigheder, ogsaa kan være interesseret i Statshusholdningens Sparsommelighed. Skatteydelse og Valgret, vil man sige, er det farligt at skille ad.

Man maa dog ikke tro, at Vælgerne under det nuværende Skattesystem har en saadan Bevidsthed om de offentlige Byrder,

der paahviler dem. Indirekte Skatter udredes i uhyre Maalestok af Folk, som betaler liden eller ingen direkte Skat. I de Forenede Stater vokser med rivende Fart den Klasse, som ikke blot bryder sig fejl om Beskatningen, men endog er lige glade enten Statsstyrelsen er god eller slet. I vore største Byer bestemmes Valgene for største Delen ikke af Hensyn til det offentlige Vel, men af Hensyn som dem, der afgjorde Valgene i Rom, da Masserne ikke længere bekymrede sig om andet end Brød og Skuespil.

En Ombytning af de nuværende mangfoldige Skatter med en eneste paa Jordens Værdi vilde derimod hæve selv de fattigste over den Tilstand af yderlig Fattigdom, der kvæler al Interesse for offentlige Spørgsmaal, og samtidig beskære de Kæmpeformuer, som gør deres Besiddere lige glade, hvordan Landet styres. De politisk farlige Klasser er de meget rige og de helt fattige. Det er ikke Bevidstheden om at betale saa og saa meget i Skat, som giver et Menneske Interesse for sit Land og dets Styre, men Bevidstheden om, at han udgør et levende Led af Samfundet, at dets Lykke er hans Lykke, dets Vanære hans Skam. Føler blot Borgeren dette, kan Samfundet stole paa ham, om det saa gælder Liv og Blod. Men fædrelandssindede Vælgere frembringes lige saa lidt som Fædrelandsforsvarere ved *Skatteydelse*.

Men man vil maaske spørge: Dersom Skatten paa Jordværdi virkelig er saa fortræffelig, hvoraf kommer det da, at alle Statsstyrelser foretrækker alle mulige andre Skatter fremfor den.

Svaret ligger nær for Haanden: Skatten paa Jordværdi er den eneste Skat af nogen Betydning, som ikke lader sig skubbe videre. Den falder paa Jordejerne, og der findes ikke nogen Maade, hvorpaa disse kan vælte Byrden over paa andre. Følgelig er en stor og mægtig Klasse direkte interesseret i at holde Skatten paa Jordværdi nede og i Stedet lægge Skat paa alt andet, saaledes som da det lykkedes Englands Jordejere for 200 Aar siden at faa indført en Accise, der faldt paa alle Forbrugere, til at træde i Stedet for de Forpligtelser, som hvilede paa deres Feudalgodser.

Saaledes træder der en bestemt og mægtig Interesse fjendtlig op imod Skat paa Jordværdi; de andre Skatter derimod møder ingen saadan særlig Modstand. Statsmænd har udøvet deres Kløgt paa at udtænke Skatter, som suger Arbejdets Løn og Kapitalens Udbytte, ligesom Vampyren siges at udsuge sine

Ofres Hjærteblod. Næsten alle disse Skatter bliver i sidste Instans betalt af dette ubestemmelige Væsen, «Forbrugeren», og han udreder dem i saa smaa Beløb og ad saadanne Omveje, at han ikke mærker det og at der ikke er nogen Rimelighed for, at han vil gøre sig den Ulejlighed for Alvor at protestere. Tilmed er der andre mægtige Interesser, som drager Fordel af de Prisstigninger, som saadanne Skatter foraarsager.

Næsten alle vore mangfoldige Skatter er blevet paalagt mere af Hensyn til privat Fordel end for at skaffe Staten Indtægt, og den største Hindring for at gøre Beskatningen simplere ligger i disse Privatinteresser, hvis Repræsentanter stikker Hovederne sammen i Rigsdagens Forsal, saasnart en Skattenedsættelse er paa Bane, for at sørge for, at man ikke nedsætter de Skatter, som de har Nytte af. Beskyttelsestolden f. Eks., som de For. Stater er plaget med, har man disse Privatindflydelser at takke for og ikke Troen paa de absurde Beskyttelsestheorier. Alskens Bevillings- og Tilvirkningsafgifter er ligeledes gærne vel set af dem, de falder paa, særlig de større Fabrikanter, da de holder andre borte fra vedkommende Forretningsgrene. — Saaledes misbruges da endog folkelige Statsstyrelser — hvis anerkendte Formaal er at gøre det saa godt som mulig for saa mange som mulig — saa de i Stedet skaffer et lidet Mindretal en tvivlsom Fordel til stor Ulykke for de mange.

Dog, naar den Sandhed, som jeg har forsøgt at gøre klar, en Gang er bleven forstaaet af de brede Lag, da er det let at forudse, hvorledes en Sammenslutning af politiske Kræfter, stærk nok til at føre den ud i Livet, vil blive mulig.

IX

MIDLETS VIRKNINGER.

FØRSTE KAPITEL.

Virkningen paa Produktionen.

Der fortælles om den ældre Mirabeau, at han betragtede Quesnays Forslag om at indføre *en eneste Skat paa Jordværdi* i Stedet for alle andre Skatter som en Opdagelse af ikke mindre Betydning end Opfindelsen af Skrivekunsten.

Enhver, som tænker over Sagen, vil snarere anse denne Udtalelse som et Bevis paa Skarpsindighed end paa Lyst til Overdrivelse. Fordelene ved at ombytte de talrige nuværende Skatter med en eneste paa Jordværdien hvilende Skat, viser sig af større og større Betydning, jo mere man overvejer dem. «Jeg kan ikke spille paa noget Strængeinstrument», sagde Themistokles, «men jeg kan sige eder, hvorledes der af en liden Landsby kan gøres en stor og herlig Stad». Jordværdiskatten er den Hemmelighed, som vilde gøre en stor Stad af den lille Landsby. Fjærnedes alle de Byrder, som nu trykker og lammer al Virksomhed, saa vilde Produktionen vokse med en Fart, som man nu ikke drømmer om. Dette vilde igen medføre en Stigning i Jordens Værdi — et nyt Overskud til Samfundets almene Brug. Naar vi blev befriet fra de Misforhold, som nu gør Skattevæsenet til en Kilde for Besvigelser og Lovgivningen til Redskab for Særinteresser, kunde det Offentlige paatage sig mange Ting, som det under Nutidssamfundenes indviklede Forhold helst skulde overtage, hvad dog tænkende Mennesker nu maa nære Betænkelighed ved af Frygt for politisk Demoralisation.

At afskaffe Skatter, som nu direkte og indirekte hemmer ethvert Hjul i Ombytningsmaskineriet og trykker paa enhver Form af Næringsfrihed, vilde være det samme som at tage en umaadelig Vægt af en stærk Springfjeder. Produktionen vilde vaagne med ny Energi og Forretningslivet faa en Fart, som vilde føles lige til de fjærneste Aarer. Det nuværende Skattesystem virker paa Handelen som kunstige Ørkener og Bjærgkæder; det koster mere at bringe Varer gennem Toldboden end at transportere dem Jorden rundt. Det virker paa Flid, Dygtighed og Driftighed som et Mulkt-System. Har jeg arbejdet strængere og bygget mig et godt Hus, medens du nøjes med at leve i en Rønne, saa kommer Skatteopkræveren nu hvert Aar og afkræver mig en Mulkt for min Driftighed. Har jeg sparet, medens du ødslede, saa bliver jeg mulkteret, medens du gaar fri. Bygger en et Skib, saa lader vi ham betale for denne hans Frækhed, aldeles som om han havde udført en statsskadelig Handling; oprettes en Fabrik, saa tager vi hvert Aar ved Beskatning fra den saa meget, som i og for sig vilde udgøre et ganske pænt Udbytte. Vi siger, at vi trænger til Kapital, men dersom nogen samler Kapital eller bringer den hid, saa lader vi ham betale Afgift, som for et Privilegium. Vi skatlægger den Mand, som bedækker øde Marker med bølgende Korn; vi paalægger den Bøder, som tørlægger Sumpe. Saadanne Skatter er aabenbart i Slægt med den ægyptiske Paschas Skat paa Daddeltræer. Bevirker de end ikke, at Træerne bliver fældet, saa holder de i det mindste Folk tilbage fra at plante.

Men afskaffedes al denne Skattebyrde, kunde Staten i Stedet for som nu at sige til Producenten: «Jo mere du øger Nationens Formue, desto højere skal du beskattes!» sige til ham: «Vær saa flittig, saa foretagsom, som du kan, du skal beholde din Løn ubeskaaren! Vi ønsker ikke at straffe den, der faar to Straa til at vokse der, hvor der før kun voksede et.»

Og vil ikke Staten vinde ved saaledes at vægre sig ved at slagte den Gaas, som lægger Guldæg, at binde Munden paa den Okse, som tærsker? Samfundets Lov er én for alle, lige saa vel som alle for én. Ingen kan beholde for sig selv det gode, han gør, lige saa lidt som det onde. Naar en Mand planter et Frugttræ, vil ogsaa andre nyde godt af den forøgede Tilførsel af Frugt; Fuglene, som det giver Ly, flyver vidt over Landet, Regnen, som det hjælper til at fremkalde, falder ikke

alene paa Ejerens Mark; ja endog den, hvis Øje blot i Afstand hviler paa det, giver det et Indtryk af Skønhed. Og saaledes med alt: Opførelsen af et Hus eller en Fabrik, Bygningen af et Skib eller en Jernbane gavner ikke blot dem, som det bringer direkte Fordel. Naturen ler ad Gnieren. Han er ligesom Egernet, der gemmer sine Nødder og siden glemmer at grave dem op igen: de spirer og bliver til Træer!

Staten kan rolig lade den enkelte Producent beholde alt, hvad der ægger ham til Virksomhed, lade Arbejderen beholde den fulde Løn for hans Arbejde og Kapitalisten hele Udbyttet af hans Kapital. Thi jo mere Arbejdet og Kapitalen producerer, desto større bliver det almene Formuesforraad, som alle kan nyde godt af. Og i Jordens Værdi har denne almene Vindst sit bestemte og haandgribelige Udtryk. Her er et Fond, som Staten kan tage, medens den lader Kapital og Arbejde beholde sin fulde Løn. Og Fondet vokser med den voksende Virksomhed.

Men at flytte Skattebyrden fra Produktion og Omsætning over paa Jordværdien vilde ikke blot give al Produktion ny Fart, men ogsaa aabne nye Virkefelter for den. Thi under saadanne Forhold vilde ingen skøtte om at beholde Jord, som han ikke brugte, og den Jord, som nu unddrages fra Benyttelse, vilde overalt aabnes for Dyrkning. Jordens Salgspris vilde falde, Jordspekulationen vilde faa sit Dødsstød. Millioner af Tnd. Land Spekulationsjord, som Nybyggerne nu udestænges fra paa Grund af opskruede Priser, vilde de nuværende Ejere skyndsomst sælge til lav Pris I 25 Miles Omkreds omkring San Francisko vilde Jord nok blive lagt aaben til — selv med den nuværende Dyrkningsmaade — at forslaa til en agerdyrkende Befolkning saa stor som den, der nu lever spredt lige fra Oregon til den meksikanske Grænse — en Afstand paa henimod 200 Mil. Om det saa er i det tæt befolkede England vilde en saadan Skattepolitik aabne for Dyrkning mange hundrede tusinde Tnd. Ld., som nu bruges til private Parker, Dyrehaver og Jagtmarker.

Og dette gælder ikke blot Agerjord men *al* Jord. Ogsaa Byggegrunde og Malmlejer vilde altsaa blive gjort tilgængelige; Ingen vilde i Længden kunne holde Jord midt i en By borte fra dens mest fordelagtige Benyttelse eller i Byens Omegn fordre mere for den, end hvad den virkelig i Øjeblikket er værd til Brug. Beskatningen vilde ikke som nu virke som en Bødestraf for Forbedringer, men tværtimod som en Spore til Forbedring.

Den, som laa inde med udyrket Jord, vilde blive lige saa højt beskattet, som om hans Jord var bedækket med Huse og Lader, med Afgrøder og Kvæghjorder. Ejeren af en øde Tomt i en By vilde komme til at betale lige saa meget for den Fornøjelse at holde andre Folk borte fra den, som hans Nabo, der havde bygget et smukt Hus paa sin Grund. Det vilde koste lige saa meget at have en Række faldefærdige Rønner staaende paa værdifuld Jord, som et stort Hotel eller prægtige Forretningsbygninger.

Saaledes vilde den Præmie forsvinde, som nu overalt maa betales just der, hvor Arbejdet er mest produktivt, inden man kan faa Lov at tage fat. Landmanden behøvede ikke at udbetale Halvdelen af hvad han ejer eller pantsætte sit Arbejde i aarevis for at faa Jord til Dyrkning; den, som byggede sig et Hus i en By, vilde ikke behøve at give lige saa meget for en Smule Grund, som Huset selv vil koste. Og den Grundværdi-Afgift som aarlig betaltes til Staten, vilde erstatte alle de Skatter, som nu lægges paa Forbedringer, Maskiner og Varer.

Hvad vilde ikke en saadan Forandring betyde for Arbejdsmarkedet. Konkurrencen vilde ikke længere være ensidig, som nu. I Stedet for, at *Arbejderne* nu konkurrerer indbyrdes om Sysselsættelse og derved trykke Lønnen ned til Grænsen for det strængt nødtørftige, vilde *Arbejdsgiverne* overalt komme til at konkurrere om Arbejdere, og Lønnen stige til sin Højdegrænse: Arbejdets fulde Værd. Thi den største af alle «Arbejdsgivere» vilde da være kommet ind paa Arbejdsmarkedet — en Konkurrent, hvis Efterspørgsel ikke ophører, før al Mangel er ophørt — Arbejdernes egen Efterspørgsel efter Arbejdskraft. Arbejdsgiverne vilde ikke blot blive nødte til af overbyde andre Arbejdsgivere (alle ansporet af livligere Forretningsvirksomhed og voksende Udbytte), men maatte ogsaa overbyde, hvad Arbejderne selv saa sig i Stand til at tjene paa egen Haand, da Naturen laa aaben for dem, frigiort for Monopolisering. — Vi skulde da ikke længere have det triste Skuespil for Øje: arbejdsvillige Mennesker, som ikke kan komme til at anvende deres Arbejde paa at skaffe sig, hvad de trænger til. De stadig tilbagevendende lammende Kriser vilde høre op, Efterspørglen og Tilbud vilde holde Skridt med hinanden og Velstanden stige over det hele.

ANDET KAPITEL.

Virkningen paa Fordelingen og derigennem paa Produktionen.

Hvor store end saaledes Fordelene ved at tilvejebringe al offentlig Indtægt gennem Skat paa Jordværdi viser sig at være, saa kan Virkningen dog ikke værdsættes fuldt ud, før vi ogsaa har klaret os den Indflydelse, dette vilde have paa Fordelingen.

Grundaarsagen til den bestaaende og voksende Ulighed har vi fundet i det Forhold, at alt som Civilisationen gaar frem, giver den private Jordejendomsret Jordejerne en stedse større Magt til at tilegne sig hvad Arbejdet og Kapitalen frembringer. At kaste hele Skattebyrden over paa Jordrenten vilde derfor virksomt modvirke denne Tendens til Ulighed.

Naar hele Jordrenten blev taget af det offentlige, vilde altsaa den hele frembragte Formue blive tvedelt: Den ene Part vilde (i Form af Arbejdsløn og Kapitalrente) tilfalde de enkelte Producenter; den anden Part vilde tilfalde Samfundet som Helhed. I denne Part vilde alle faa lige Andel — den svage lige saa fuldt som den stærke, Barn og Olding, Krøblinge og Blinde saa vel som de sunde og arbejdsdygtige. Og det med Rette; thi medens den ene Part skyldes personlig Virksomhed, skyldes den anden den Kraft, hvormed Samfundet understøtter den individuelle Arbejder. — Da nu Fremskridtet virker til at forhøje Jordværdien, saa vilde altsaa — naar denne kom det offentlige til Gode — selve den Aarsag, som nu fremkalder stadig større Ulighed, i Stedet virke til at frembringe stadig større Lighed.

Men hertil kommer endnu noget andet: — Vi har set, at Arbejdsløn og Kapitalrente overalt bestemmes af Jordrentelinien, d. v. s. af det Udbytte, Arbejde og Kapital kan faa af Jord, som der intet betales for; at altsaa det samlede Beløb, som tilfalder Arbejde og Kapital, er Summen af den producerede Formue minus det, der tages som Jordrente. — Vi har set, at det materielle Fremskridt, under de nuværende Forhold, driver Jordpriserne spekulationsmæssig tilvejrs, saa der fremkommer unaturlig lav Arbejdsløn og Rente. Nu er det klart, at Inddragningen af Jordrenten vil give Jordspekulationen sit Dødsstød, og Løn og Rente vilde derfor stige betydelig, idet Jordpriserne drives ned og der aabnedes Adgang til Naturfordele,

som nu er monopoliserede. Arbejde og Kapital vilde saaledes ikke blot blive fri for de Skatter, de nu maa bære, men ogsaa absolut vinde ved Jordprisernes Nedgang fra Spekulationshøjden.

Men herved vilde der fremkaldes ny og stedse livligere Fremskridt, der vilde bringe Jorden til at stige i Værdi, ikke paa Bekostning af Løn og Rente, men ved ny Fremgang i Produktionen; og da Jordrenten jo nu gik i Statskassen, vilde Stigningen komme alle Samfundsmedlemmer til Gode. Og saaledes vilde da med Fremskridtet Massernes Stilling uafladelig forbedres. Ikke blot en enkelt Klasse vilde blive rigere og bedre stillede, men alle. Thi den forøgede Produktionskraft, som fremkaldes ved forøget Folkemængde, arbejdssparende Opfindelser o. s. v., kunde nu ikke monopoliseres af nogen. Hvad der ikke direkte kom Arbejde og Kapital til Gode i Form af forhøjet Arbejdsløn og Rente, vilde gaa til Staten, det vil sige til Samfundet i dets Helhed. Den Frihed og Lighed, som man nu blot kan finde i sparsomt befolkede Egne, vilde da kunne forenes med alle de umaadelige materielle og aandelige Fordele, en tæt Befolkning medfører.

Og hvorledes vilde ikke denne Udjævning i Formuesfordelingen virke tilbage paa Produktionen, hindre Kraftspild og øge Kræfterne. — Var det muligt i Tal at udtrykke det ligefremme Pengetab, som Samfundet lider ved de sociale Misforhold, der nu fordømmer store Folkelag til Fattigdom og Last, vilde Summen blive til at forfærdes over. England underholder paa det offentlige Fattigvæsen over en Million Fattige! Men de Summer, der gives ud af offentlige Midler, og ved privat Velgørenhed, er endda kun den mindste Post i det lange Regnskab. Al den Tid og Kraft, som gaar tabt, Omkostningerne ved de Letsindigheds- og Dagdrivervaner, som paa denne Maade fremkaldes, det Pengetab (for ikke at tale om Tab af anden Art), som aabenbarer sig i den frygtelige Dødelighed, særlig blandt Børnene i de fattigere Klasser, den Ødselhed, hvorom de Brændevinsslotte og Kipper vidner, der vokser i Tal, alt eftersom Fattigdommen øges, den Skade og Udgift, der foraarsages af det Samfundets Udskud, som avles af Fattigdommen og Elendigheden — Tyve, Tøjter, Tiggere og Landstrygere, alt dette udgør Poster i den Sum, som den nuværende uretfærdige og ulige Formuesfordeling tager fra den samlede Indtægt, Samfundet ellers kunde nyde godt af. Men ikke en Gang hermed er Regnskabet sluttet.

Den Uvidenhed og Last, Letsindighed og Umandighed, som Uligheden avler, giver sig Udslag i Regerings-Uduelighed og Uredelighed, der medfører overordentlige Misbrug og store Tab.

Naar derimod Arbejdslønnen stiger og der aabnes nye Udsigter til Sysselsættelse, indgydes der Arbejdet ny Kraft. Det er en gammel Sandhed, at Arbejdet er mest produktivt der, hvor Lønnen er højest. Daarlig lønnet Arbejde er altid sløjt. Det viser sig ved Sammenligning mellem Landbrugsarbejderne i Englands forskellige Egne, hvor Lønnen er forskellig, i de For. Stater ved Sammenligning mellem Slavearbejdet og det frie Arbejde; det ses i Indien og Kina af det forbausende Antal Haandværkere og Tjenere, man der behøver for at faa noget udrettet — det bekræftes overalt i Verden. Arbejdets Produktivitet vokser bestandig med den gennemsnitlige Arbejdsløn; thi højere Løn betyder forøget Selvagtelse, Intelligens, Haab og Handlekraft. Mennesket er ikke en Maskine, som kan udrette saa og saa meget og ikke mere. Det er Sjælen, ikke Musklerne, der er den store Bevægkraft i Produktionen. Den Legemkraft, som Mennesket besidder, er kun ringe, men den menneskelige Aandsmagt kan beherske Naturens uimodstaaelige Kræfter. Forøger man Massernes Velvære og Uafhængighed, da beriges deres Aand, Hjærnen kaldes til Hjælp for Haanden, det daglige Arbejde besjæles af den Aandskraft, som har forstaaet at maale Infusionsdyret og følge Stjærnernes Baner.

Allerede med de nuværende Methoder vilde Fremgangen i Produktionsevne være uberegnelig, men netop naar Lønnen er høj, gaar Opfindelse og Indførelse af forbedrede Fremgangsmaader og Maskiner for sig med Hurtighed og Lethed. At Hveden i Sydrusland endnu skæres med Segl og tærskes med Plejl, kommer simpelthen af, at Lønnen er saa ringe. Den amerikanske Opfinderaand, Amerikanerens Tag paa at anvende arbejdsparende Fremgangsmaader og Maskiner, skyldes den forholdsvis høje Løn, der har været betalt i de For. Stater. Havde vore Arbejdere været fordømt til den ægyptiske Fellahs eller den kinesiske Kulis lave Arbejdsløn, havde vi endnu draget Vand op med Haandkraft og benyttet Menneskets Skuldre til Varetransport. Større Udbytte for Arbejde og Kapital vilde endnu yderligere anspore Opfindelsesevnen og fremskynde Antagelsen af forbedrede Arbejdsmethoder, og disse vilde da fuldt ud vise sig som det, de i Virkeligheden er: et ublandet Gode. De arbejds-

sparende Maskiners Skadelighed for de arbejdende Klasser, som man nu saa ofte bliver Vidne til, og som gør, at saa mange Folk trods alle Fornuftgrunde betragter Maskiner som et Onde i Stedet for en Velsignelse, vilde da forsvinde. Enhver ny i Menneskets Tjeneste anvendt Kraft vilde forbedre alles Kaar. Og ud af den almene Intelligens og Aandsvirksomhed, som vilde blive Følgen af denne almene Forbedring i Kaar, vilde der fremgaa nye Kraftudfoldelser, som vi nu ikke engang kan drømme om.

Men jeg vil ikke benægte og ønsker heller ikke at lukke Øjet for den Kendsgærning, at den ligeligere Formuesfordeling paa den anden Side vilde formindske Stræbet efter Rigdom. Det Syn, man nu har for Øje, at Mennesker, som dog kun har nogle faa Aar at leve i, borttræller deres Tid for tilsidst at kunne dø rige, er i sig selv saa unaturligt og urimeligt, at i en Samfundstilstand, hvor Frygten for Mangel er uddød, og dermed tillige den misundelige Beundring, hvormed Mængden nu ser paa Ejerne af store Rigdomme, vilde den, som slider og slæber for at erhverve mere, end han vel kan bruge, blive betragtet med de samme Øjne, hvormed vi nu om Stunder vilde betragte en Mand, som stablede et halvt Dusin Hatte paa sit Hoved. Er enhver sikker paa at kunne faa nok, vil ingen bryde sig om at gøre sig til Pakæsel.

Men selv om denne Spore til Produktion faldt bort, kunde vi da ikke klare os den foruden? De Farer, som truer vor Civilisation, skyldes ikke Produktions-Driftens Slappelse. Hvad den lider af og hvad den maa dø af, dersom der ikke bliver anvendt noget Middel derimod, er Fordelingens Ulighed.

TREDJE KAPITEL.

Virkningen paa Enkeltmennesker og Klasser.

Naar man foreslaar at lægge alle Skatter paa Jordværdien, saa vil rimeligvis i Begyndelsen alle Jordejere komme i Oprør, og man vil sikkert forsøge at indgyde de smaa Jordejere paa Land og i By Frygt og fortælle dem, at dette Forslag gaar ud paa at berøve dem deres surt erhvervede Ejendom. Men et Øjebliks Overvejelse vil vise, at Reformen maa tiltale alle dem,

som ikke i langt højere Grad er Jordejere end de er Arbejdere eller Kapitalister eller begge Dele. Ja, det vil endog vise sig, at uagtet de større Jordejere vistnok relativt vil tabe, vil dog selv de absolut taget vinde, paa Grund af det ved Reformen fremkaldte Opsving i al Virksomhed — for ikke at tale om de endnu langt større Fordele, som sundere Samfundsforhold fører med sig.

I et foregaaende Kapitel har jeg undersøgt Spørgsmaalet om, hvad man skylder de nuværende Jordejere, og har paavist, at de ikke har noget retmæssigt Krav paa Erstatning. Men der er endnu en anden Grund til, at vi kan lade al Tanke om Erstatning fare. De vil nemlig i Virkeligheden ingen Skade lide.

Det falder af sig selv, at den Forandring, jeg foreslaar, i høj Grad vil gavne alle dem, som lever af Løn, enten det nu er for Haandens eller Aandens Arbejde — Daglønnere, Haandværkere, Kontorfolk og alle Slags Fagmænd. Det er ogsaa tydeligt, at det vil bringe alle dem Fordel, som lever dels af Løn, dels af Kapitalindtægt — Købmænd, Fabrikanter osv., ligefra Bissekræmmeren og Fragtmanden til Dampskibsrederen. Og ligesaa tydeligt er det, at den vil øge deres Indkomst, hvis Indtægter skriver sig fra Kapital-Anbringelse i andet end Jord, (dog maaske med Undtagelse af Ejerne af Statsobligationer og lign., der giver fast Rente, og som sandsynligvis paa Grund af Rentefodens Stigning vil synke i Salgsværdi, om end Indtægten af dem vil vedblive at være den samme).

Lad os nu tænke os en Husejer, — en Haandværker, Købmand eller anden Næringsdrivende, som har skaffet sig en Grund og et Hus, hvor han bor, og som han har Glæde af at tænke sig som et Sted, hvorfra hans Familie i Tilfælde af hans Død ikke skal kunne fordrives. Han vil ikke komme til at lide nogen Skade ved Reformen, tværtimod. Salgsværdien af hans Grund vil ganske vist synke eller endog helt forsvinde. Men derved lider han dog kun et Tab i samme Forstand, som en Mand, der har købt sig et Par Støvler, lider Tab ved et senere Fald i Prisen paa Fodtøj: Hans Støvler vil gøre ham den samme Nytte som før, og det næste Par, han køber, kan han faa billigere. Paa samme Maade med Husejeren; han vil have samme Nytte af sin Grund som før, og om han siden vil bygge Huse til sine Børn, naar de vokser op, saa vil han kunne faa Byggegrunde ganske anderledes let. Ogsaa i andre Henseender vilde han straks vinde betydelig. Thi uagtet han kom til at betale større

Skat for sin Jord, vilde han blive befriet for alle Skatter paa Hus og Forbedringer, paa Indbo, Fødevarer og Klæder, hvortil kommer, at hans Arbejdsfortjeneste vilde vokse betydelig ved Arbejdslønnens Stigning, Arbejdsløshedens Ophør og Opsvinget i al Næringsflid. Kun hvis han ønskede at sælge sin Jord uden at skaffe sig anden i Stedet vilde han lide Tab, og dette vilde være lidet i Sammenligning med den store Vinding.

Og paa samme Maade med Bonden. Jeg taler ikke nu om de Landbrugere, som aldrig rører ved en Ploug, men dyrker Tusinder af Tnd. Ld., men jeg taler om de arbejdende Landbrugere, Mænd, der dyrker Jord ved Familiens Hjælp, og kanske en og anden lejet Hjælper, og som man i Europa vilde kalde selvejende Bønder. Hvor stor en Meningsløshed det end kan synes for disse Mænd, før de har forstaaet den fulde Bærevidde af denne Plan, saa er det dog sikkert, at af alle over den egentlige Arbejderklasse vil netop de have mest Vinding af, at alle Skatter lagdes paa Jordværdien. At de nu ikke har et saa godt Udkomme, som deres haarde Arbejde burde give dem, føler de i Almindelighed godt, om de end ikke er i Stand til at udfinde Aarsagen. I Virkeligheden falder vor nuværende Beskatning særlig haardt paa dem. De maa svare Skat af alle deres Forbedringer: Bygninger, Afgrøder og Besætning. Det Løsøre, de har, kan ikke saa let skjules eller under-takseres, som de mere værdifulde Genstande, der særlig findes i Byerne. Ovenikøbet bliver deres Jord i Almindelighed højere beskattet end Jord, der holdes tilbage paa Spekulation. Fremdeles falder alle Forbrugsskatter og særlig de Skatter, der, som Beskyttelsestolden, paalægges i den Hensigt at forhøje Varernes Pris, uden formildende Omstændigheder paa Bonden. Thi i et Land som de Forenede Stater, der udfører Landbrugsprodukter, kan Bonden ikke «beskyttes». Hvem der end vinder, han maa tabe. For nogle Aar siden udgav Frihandelsforeningen i Ny York en Plakat med Billeder af de forskellige Nødvendighedsartikler, som er toldpligtige, og Oplysninger om Tolden derpaa. Den lød omtrent saaledes: «Bonden staar op om Morgenen, tager sine Bukser paa (40 % Skat!) og sine Støvler (30 %), tænder sit Lys med en Tændstik (200 % Skat) og saa fremdeles, følgende ham hele Dagen og hele Livet igennem, indtil han, plaget til Døde ved idelige Skatter bliver sænket ned i Graven ved Hjælp af et Tov (45 %!). — Bonden vilde vinde betydeligt ved Indførelsen af en eneste Skat

paa Jordværdien i Stedet for alle disse Skatter; thi Jordværdiskatten vilde ikke falde med sin største Tyngde paa Landbrugsegnene, hvor Jordene Værdi er forholdsvis liden, men paa Byerne, hvor den er høj. Og i sparsomt befolkede Egne vilde Bonden næppe nok komme til at betale nogen Skat. Thi da Skatten skal paalægges efter den nøgne Jords Værdi, vilde altsaa den vel dyrkede Ejendom med sine Bygninger, Frugthaver, Kvægbesætning osv. ikke blive beskattet højere pr. Tnd. Ld. end ubrugt Jord af samme Godhed. Følgen vilde være, at Jordens Spekulationsværdi vilde holdes nede, og uopdyrkede Ejendomme vilde være saa godt som frie for Skat, indtil al den omkringliggende Jord var blevet tagen i Brug.

Men den store Vinding, som den arbejdende Bonde vilde faa af denne Reform, bliver dog først rigtig klar, naar man har tænkt sig ind i den Virkning, den vilde have paa Befolkningsfordelingen. Spekulationsprisens Tilintetgørelse vilde virke i Retning af at sprede Befolkningen, hvor den var for tæt, og samle den, hvor den var for tynd. Lejekassernerne vilde vige Pladsen for smaa Hjem med Haver. Byfolkene vilde saaledes faa mere af Landets rene Luft og Solskin, Landfolket mere af Byernes Bekvemmeligheder og Samfundsliv.* Bondens opvoksende Børn vilde da hverken lokkes saa stærkt som nu til at søge hen til Adspredelserne i en By eller drives saa langt bort for at søge sig egen Jord. De vilde finde ordentlige Livsvilkaar lige for Haanden i deres Hjemegn. Mer eller mindre gælder, hvad ovenfor er sagt, alle Jordejere. Mange større Jordejere er jo dog tillige Arbejdere. Og de, som ikke er Arbejdere, er jo da næsten altid i det mindste Kapitalister. Medens altsaa Indførelsen af en eneste Skat paa Jord betydelig vilde reducere alle Storformuer, vilde den ikke i noget Tilfælde gøre den rige Mand til Stodder. Hertugen af Westminster, som ejer en betydelig Del af Londons Grund, er sandsynligvis den rigeste Jordejer i Verden. Inddrog man al den Jordrente, han faar, i Statskassen, vilde han dog

---

* Dette vilde ogsaa medføre stor Besparelse i Jordens produktive Kraft. En sammenhobet Bybefolkning, ernæret ved udpinende Dyrkning af store tyndt befolkede Strækninger, medfører bogstavelig, at Frugtbarhedselementerne føres ud i Havet. Hvor umaadelig dette Spild er, kan man se af de Beregninger, der er bleven gjort over Værdien af Gødningsstofferne i vore Byer.

beholde sine Bygninger og al Indtægten af dem og desuden utvivlsomt meget Løsøre. Han vilde endnu have alt, som han paa nogen Maade kunde nyde, — og dertil et meget lykkeligere Samfund at nyde det i. Og saaledes, tror jeg, vilde man finde, det blev Tilfældet helt igennem.

Rigdommen som Helhed vilde ikke blot vokse umaadelig, den vilde ogsaa blive ligelig fordelt. Ikke at alle Mennesker vilde faa lige meget. Det vilde jo ikke være ligelig Fordeling, saa længe Menneskene har forskellige Evner og Krav. Men enhvers Indtægt vilde komme til at staa i Forhold til den Flid, Duelighed, Kundskab eller Omtanke, hvormed han deltog i Produktionen. Den store Aarsag til at Formuen nu samles i Skødet paa dem, der ikke producerer, og tages ud af deres Hænder, som producerer, vilde være forsvundet. De Uligheder, som blev tilbage, vilde være Naturens eget Værk, ikke kunstige Uligheder, fremkaldt ved Fornægtelsen af Naturens Lov.

Al Frygt for Storformuer kunde man da lade fare; thi naar enhver faar, hvad kan ærlig fortjener, kan ingen faa mere. Og hvor mange Mennesker gives der mon, som virkelig fortjener en Million Dollars?

FJERDE KAPITEL.

Samfundsordningens og Samfundslivets Omændring.

Vi har her kun med Sagens Hovedlinier at gøre. Det vil ikke være muligt uden altfor stor Vidtløftighed her at opregne alle de Forandringer, som en Reform, der lagde selve Samfundets Grundvold tilrette igen, vilde afføde. Men nogle Hovedtræk skal jeg dog pege paa.

Iøjnefaldende er den store Simpelhed, som vilde blive mulig i Statsforvaltningen. At opkræve Skatterne, hindre og straffe Omgaaelser, bogføre og kontrollere de Indtægter, der flyder ind fra saa mange forskellige Kilder, udgør nu en overmaade stor Part af Statsforvaltningens Forretninger. Dette umaadelige og indviklede Regeringsmaskineri blev overflødiggjort. — Indenfor Retsvæsenet vilde en lignende Lettelse finde Sted. De talløse Jordejendoms-Tvistigheder vilde ophøre, naar Staten praktisk talt

var eneste Jordejer og alle Besidderne blot afgiftspligtige Brugere. Den med Fattigdommens Udryddelse sammenhængende Moral-Højnelse vilde medføre en lignende Formindskelse i andre borgerlige Retssager; (end mere, hvis man iværksatte Benthams fornuftige Forslag: at afskaffe alle Love om Inddrivelse af Gæld og tvungen Opfyldelse af private Overenskomster). Stigningen i Arbejdslønnen, den aabne Lejlighed til at skaffe sig let og bekvemt Udkomme, vilde straks formindske og snart aldeles udrydde Tyve, Bedragere og andre Forbryderklasser, som fostres af den ulige Formuesfordeling. Saaledes vilde ogsaa Justitsvæsenet ophøre med at drage en saa stor Del af Samfundets Livskraft og Opmærksomhed til sig. Vi vilde ikke blot blive fri for en Mængde Dommere, Skrivere og Sluttere, men ogsaa for den store Hær af Sagførere, som nu underholdes paa Producenternes Bekostning; mangen Begavelse, som nu bortødsles paa juridiske Spidsfindigheder, vilde blive rettet mod højere Formaal.

Heller ikke kan jeg tænke mig, at Statsgælden og de staaende Hære, som historisk skyldes Lensbesiddelsernes Overgang til Selvejendom, vilde kunne holde sig ret længe, efter at man var vendt tilbage til det Oprindelige: at et Lands Jord tilhører Folket. Statsgælden vilde let kunne blive betalt ved en Skat, som hverken gjorde Skaar i Arbejdslønnen eller hæmmede Produktionen, og de staaende Hære maatte den voksende Oplysning og Uafhængighedsfølelse i de brede Lag (maaske understøttet af Fremskridtene i Opfindelser, der vender op og ned paa Krigskunsten) snart bringe til at forsvinde.

Samfundet vilde saaledes nærme sig det Jeffersonske Demokratis Ideal, Herbert Spencers forjættede Land: *Landet uden Regering*, det vil da sige Regering blot som ledende og hæmmende Magt. Men samtidig og i samme Grad vilde det blive muligt for Samfundet at virkeliggøre Socialismens Drøm. Alt som Regeringens nuværende Virksomheder faldt bort eller indskrænkedes, vilde den kunne overtage nye Opgaver. Staten kunde lige saa godt besørge Telegrambefordringen som Brevposten, lige saa godt bygge og drive Jernbaner som anlægge almindelige Landeveje. Følgen af Beskatningen af Jordværdien vilde være et stort og voksende Overskud; thi Fremskridtet vilde stadig forøge Jordrenten. Denne fra den fælles Ejendom flydende Indtægt kunde saa anvendes til det almene Bedste, ligesom det skete med Spartas Statsindtægter. Vi behøvede ikke at indrette offentlige

Maaltider — de vilde være overflødige. Men vi kunde indrette offentlige Bade, Bibliotheker, Høresale, Theatre, Universiteter, tekniske Skoler, Legepladser, Gymnastiksale osv. Varme, Lys og Drivkraft kunde, lige saa vel som Vand, paa offentlig Bekostning ledes gennem vore Gader, langs vore Veje kunde Frugttræer plantes, Opdagere og Opfindere kunde belønnes, videnskabelig Forskning understøttes, og paa tusinde Maader kunde de offentlige Indtægter anvendes til at fremkalde Virksomhed for det Offentliges Vel. Vi kunde naa Socialistens Ideal, men uden Statsstyrelses-Tryk. Regeringen vilde forandre Karakter og blot blive et Slags Bestyrelse af et stort Andels-Foretagende, det virksomme Redskab, hvorigennem den almene Ejendom forvaltedes til det fælles Bedste.

Naar Talen er om Samfundsordningens Muligheder er man tilbøjelig til at antage, at Begær er den stærkeste af Menneskets Bevæggrunde, og at Selvstyre blot kan grundlægges paa den Tankegang, at Frygten for Straf er nødvendig for at holde Menneskene skikkelige — at de selviske Interesser altid er stærkere end Almenfølelsen. Intet kan være fjernere fra Sandheden end dette.

Hvad fremkalder denne Tørst efter Vinding, som faar Menneskene til at trampe alt rent og ædelt under Fødder og forskærtse al Livets højere Udvikling, som forvandler Fædrelandskærligheden til en Talemaade og Religionen til Hykleri og som gør en saa stor Del af vor «civiliserede» Tilværelse til en ismaelitisk Krigsførelse, hvis Vaaben er List og Bedrag? — Skyldes den ikke netop den Nød, der findes i Verden?

Carlyle siger etsteds, at Fattigdommen er det Helvede, som Nutidens Engelskmand er mest ræd for. Og med Rette. Fattigdommen er det ubarmhjertige Helvede, som med vidt opspærret Mund gaber under det civiliserede Samfund. Og den er et Helvede, som forslaar. Vedaerne indeholder ikke noget sandere Ord end det, at Fattigdom er den mest tærende Pine, der findes. Thi Fattigdom er ikke blot Mangel, den betyder tillige Skam og Nedværdigelse, den svider de mest følsomme Dele af vor Sjæl som med glødende Jern, den hindrer Udfoldelsen af vore stærkeste Livskrav, vore varmeste Følelser, den slider i selve Livsnerverne. Du elsker din Hustru, dine Børn; men vilde det ikke være bedre at se dem dø end at se dem dømt til den bitre Nød, mangfoldige lever under i alle højt civiliserede Lande? Den stærkeste Naturdrift er den, hvormed vi klynger os fast til Livet; men i civi-

liserede Samfund er det en dagligdags Begivenhed, at Mennesker af Frygt for Fattigdom tager Livet af sig selv; og for hver én, som gør dette, findes der sandsynligvis hundrede, som helst gjorde det samme, men holdes tilbage af instinktmæssig Rædsel, religiøse Hensyn eller Familiebaand.

Det er ganske naturligt, at Menneskene gør alt muligt for at undgaa dette Fattigdommens Helvede. Ikke blot Selvopholdelsesdriften men ogsaa ædlere Følelser driver dem frem i Striden. Mangen Mand begaar en uretfærdig, en lav Handling for at sikre sin Moder, sin Hustru eller sine Børn mod Nød eller Frygten for Nød.

Og ud af denne Tingenes Tilstand fremvokser der en offentlig Mening, som gør at en af de stærkeste Drivfjedre for menneskelig Handling bliver medvirkende til at ophidse Folk til at skrabe til sig. Anerkendelses-Trangen, den Følelse, der driver os til at søge at vinde vore Medmenneskers Agtelse, Beundring og Sympathi, er almenmenneskelig. Skønt den undertiden er uhyggelig fordrejet, kan den dog overalt genkendes; vi møder den hos den fuldstændig Vilde saavel som hos det højest dannede Medlem af den mest udsøgte Kres. Den er mægtigere end Kærligheden til Fred og Ro, end Smerteføleisen, ja end Dødsfrygten. Den er Drivfjeder til de ubetydeligste saavelsom til de vigtigste Handlinger.

Barnet, som netop har begyndt at gaa eller pludre, gør nye Anstrængelser, saa snart det ser, at dets fiffige Smaastreger vækker Opmærksomhed og Morskab; den døende Verdenshersker ordner Folderne af sin Toga, for at han kan gaa herfra, som det sømmer sig en Konge; kinesiske Mødre vanskaber deres Døtres Fødder og europæiske Kvinder ofrer deres egen og deres Afkoms Velvære paa Modens Bud. Det er den samme Følelse som opildner selv til den haabløse Strid, det er den, som bringer den blege Granskers Lampe til at lyse. Det var den, som rejste Pyramiderne og satte Ild paa Templet i Efesus.

Nu er det saa, at Menneskene beundrer det, de attraar. Hvor velsignet synes ikke den sikre Havn for den Stormslagne, Læskedrikken for den Tørstige, Magten for den Svage, Kundskaben for den, i hvis Sjæl Trangen til Viden er bleven vakt! Og saaledes bringer ogsaa Fattigdommens Brodd og Frygten for Nød Menneskene til at skatte Rigdom højere end alt andet. Skaf dig Penge — om mulig paa ærlig Maade, men i ethvert

Fald skaf dig Penge! Det er den Lære Samfundet Dag ud og Dag ind tuder for vort Øre. Menneskene beundrer instinktmæssigt Dyd og Sandhed, men Fattigdommen bringer dem til endnu højere at beundre den Rige og den Heldige. Det er godt at være ærlig og rettænkende; men den, som ved Bedrag og Uretfærd erhverver sig en Million, vil nyde mere Agtelse og Beundring, mere Øjentjeneste, om end ikke Hjærtetjeneste, end den, der ikke vil indlade sig paa noget sligt. Den ene tør vel haabe paa Løn i det Tilkommende, og paa at have sit Navn indskrevet i Livets Bog, og den vinker ham, den Palme, som tilfalder Sejrherren i Livets Fristelser; men den anden har sin Løn i det nærværende. Hans Navn indskrives i Listen over «vore betydeligste Borgere», han bliver hyldet af Mændene og smigret af Kvinderne, han har den bedste Stol i Kirken og personlig Højagtelse hos den veltalende Præstemand, som i Kristi Navn prædiker den rige Mands Evangelium. Han er en Kunstens og Literaturens Mæcen, han beriges og forfines ved Samtale med intelligente Mennesker. Hans Almisse føder den Fattige og bringer Solskin til øde Steder, og stolte offentlige Indretninger holder hans Navn og Ry i Live. — Det er ikke i Skikkelse af et afskrækkende Uhyre med Horn og Hale, at Satan frister Menneskens Børn, det er i Skikkelse af en Lysets Engel. Han lover ikke blot Alverdens Riger, men ogsaa Aandslivets Fyrstendømmer og Magter.

Mod Fristelser, som saaledes taler til de stærkeste Drifter i vor Natur, kan Lovens og Religionens Bud kun lidet udrette. At Menneskene under de nuværende Forhold ikke er langt mere vindelystne, troløse og selvisk, end de er, viser den menneskelige Naturs Godhed og Rigdom, den uophørlige Strøm fra de Kilder, der nærer den. En Moder har vi alle haft, de fleste af os har Børn, og saaledes kan Troen, Renheden og Uselviskheden aldrig helt og holdent blive landflygtig i Verden, hvor ussel end Samfundsordenen er.

Men hvad der er mægtigt til ondt, kan gøres mægtigt til godt. Den Reform, jeg har foreslaaet, vilde tilintetgøre de Forhold, som nu forkvakler Drifter, der i og for sig er heldbringende, og forvandle Kræfter, som nu truer med at opløse Samfundet, til Kræfter, som vilde virke til at gøre det fast og rent.

Gav man blot Arbejdet frit Felt og fuld Fortjeneste, anvendte man til hele Samfundets Nytte det Fond, som skabes af

selve Samfundsudviklingen, saa vilde Mangel og Frygt for Mangel forsvinde, Produktionens Drivfjedre vilde blive sat fri, og selv den fattigste faa gode Kaar. Menneskene vilde ikke behøve at have mere Bekymring for at finde Beskæftigelse, end de nu har for at finde Luft at indaande; de vilde ikke behøve at føle mere Uro for det materielle end Lilierne paa Marken.

Naar saaledes Nød og Nøds-Frygt svandt bort, vilde Beundringen for Rigdom tabe sig, og Folk vilde søge at vinde Agtelse og Anerkendelse paa anden Vis end ved Rigdom og Glans. Paa denne Maade vilde Ledelsen og Forvaltningen af offentlige Sager og Virksomheder kunne komme til at nyde godt af den Dygtighed og Redelighed, som man nu kun kan gøre Regning paa, hvor det gælder Privatinteresser. Prisen ved de olympiske Lege, som fremkaldte den ivrigste Kappestrid over hele Grækenland, bestod jo blot i en Krans af Olivenblade; for en Stump Baand har Mennesker utallige Gange udført, hvad ikke havde kunnet købes for Penge.

Kortsynet er den Filosofi, der regner med Selviskheden som Hovedbevæggrund for Menneskets Handlinger. Naar det for Alvor gælder at bevæge Mennesker til Handling, hvad maa man saa appellere til hos dem? Ikke til deres Pengepung, men til deres Fædrelandskærlighed, ikke til deres Selviskhed, men til deres Medfølelse. Egennytte er som en mekanisk Kraft, ganske vist mægtig og i Stand til at udrette store Ting. Men der er i den menneskelige Natur noget, som man snarest kunde sammenligne med en kemisk Kraft, noget, som smelter og forbinder og overvælder og for hvilket intet synes umuligt. «Alt, hvad et Menneske ejer, giver det for sit Liv» — det er Selv-Kærlighed. Men i Lydighed mod højere Drifter ofrer Mennesket endog Livet.

Det er ikke Selviskheden, som har beriget Folkenes Saga med Helte og Helgener. Det er ikke Selviskheden, som paa ethvert Blad af Verdenshistorien bryder frem i ædle Handlingers Straaleglans eller udgyder et velsignelsesrigt Livs milde Lys. Det var ikke Selviskheden, som bød Jomfruen af Orleans at tage Sværdet fra Alteret, samlede Spydstagerne i Winkelrieds Barm, eller lænkede Vincent de Paul til Galejslavens Bænk. Kald det Fædrelandskærlighed, Medfølelse, Begejstring for Menneskelighed eller Kærlighed til Gud — giv det hvad Navn du vil, — der gives i hvert Fald en Kraft, som overvinder og fortrænger Selviskheden, en Kraft, som er Aandsverdenens

Elektricitet, en Kraft, ved Siden af hvilken alle andre er svage. Overalt, hvor Mennesker har levet, har den vist sin Magt. Det Menneske, som aldrig har set den og aldrig følt den, er dybt at beklage. Blandt ganske dagligdags Mænd og Kvinder, midt i Hverdagslivets Sorg og Strid, ja i Nødens uhyggelige Tilholdssteder, allevegne finder man nu og da Mørket oplyst af dens zitrende Strejflys. Den, som ikke har set det, har vandret omkring med lukkede Øjne. Den, der vil, kan, som Plutark siger, se, at «Sjælen besidder medfødt Godhed og er født til at elske lige saa vel som til at iagttage, tænke og erindre.»

Og denne Kræfternes Kraft, som nu forspildes eller forkvakles, kunde vi bruge til at styrke, opbygge og forædle Samfundet, dersom vi bare vilde, paa samme Maade, som vi udnytter Naturkræfter, der engang kun syntes at være ødelæggende Magter. Alt, hvad vi har at gøre, er blot at give den Frihed og Virkefelt. Den Uretfærd, som skaber Nød og Nødsfrygt blandt Menneskene, som fornedrer dem aandelig og ødelægger dem moralsk, den er det som ene hindrer en harmonisk Samfundsudvikling. «Vi er skabt til Samarbejde, ligesom Fødder, Hænder, Øjenlaag og Mundens Tandrader er det».

Der gives Mennesker, i hvis Hjerne der aldrig har rørt sig en Tanke om en bedre Samfundstilstand end den nuværende, og som indbilder sig, at den Tanke, at der kunde gives en Samfundstilstand, hvori Havesygen var banlyst, Fængslerne stod tomme, personlige Interesser var underordnet det Heles Vel og hvor ingen længere vilde søge at plyndre og undertrykke sin Næste, kun er et Fantasifoster af upraktiske Drømmere, for hvem disse praktiske Fornuftmennesker, der roser sig af at kende Verden tilbunds, nærer en inderlig Foragt. Men saadanne Mennesker *tænker* i Virkeligheden ikke, — om end der iblandt dem findes baade Skribenter, Professorer og Præster. Var de vant til at spise i saadanne Spisekvarterer som dem, der findes i Londons og Paris' Afkroge, hvor Knivene og Gaflerne er lænkede til Bordene, saa vilde de sikkert tage det for givet, at Mennesket har en naturlig, uudslettelig Tilbøjelighed til at stjæle de Knive og Gafler, det har spist med.

Lad os tænke os et Selskab af velopdragne Mænd og Kvinder, som spiser sammen. Der findes ingen Kamp om Maden, ingen forsøger at faa mere end sin Nabo, at sluge i sig eller stikke noget til sig. Tvært imod, enhver bestræber sig for at

forsyne sin Nabo, før han tager selv; og skulde nogen vise den mindste Tilbøjelighed til at rive og skrabe til sig, saa vilde den hurtige og skrappe Straf af Kresens Foragt lære ham, hvor bestemt en saadan Opførsel misbilliges af den almindelige Mening.

Alt dette er saa dagligdags, at man næppe lægger Mærke til det, men anser det for en given Sag. Og dog er det ikke i mindste Maade mere naturligt, at Menneskene ikke skulde være graadige efter Mad, end de ikke skulde være graadige efter Rigdom. De *er* graadige efter Mad, naar de ikke er sikre paa, at der vil blive en saa ligelig Fordeling, at enhver faar nok. Men saa saare de er sikre paa den Ting, ophører de at være madgraadige. Og paa samme Maade er Menneskene under de nuværende Samfundsforhold graadige efter Rigdom, fordi mange kan være sikre paa at blive fordømt til Mangel. Det er dette «Fanden tage den bageste», som foraarsager det Kapløb, den Rift om Rigdom, hvori alle Hensyn til Retfærd, Medfølelse og og Religion trampes under Fødder, hvori Menneskene glemmer deres egen Sjæl og kæmper lige til Gravens Rand for noget, som de dog ikke kan tage med sig.

Paa de overfyldte Kalifornia-Dampere i tidligere Tid mærkede man ofte en skarpt fremtrædende Forskel mellem Kahyts- og Mellemdæks-Passagerernes Opførsel, som betegnende viste dette menneskelige Grundtræk. Mad i rigelig Mængde fandtes der begge Steder; men paa Mellemdækket fandtes der ingen Ordning, som gjorde en ordentlig Servering af Maden mulig, og Følgen var, at man reves om den. I Kahytten derimod, hvor enhver havde sin bestemte Plads og ingen var bange for ikke at faa nok, reves man ikke om Maden, og der blev heller ikke noget ødelagt, saaledes som Tilfældet var paa Mellemdækket. Forskellen laa ikke i Menneskenes forskellige Karakter: Havde man flyttet første Plads's Passagerer over paa Mellemdækket, saa vilde de have revet lige saa graadig til sig, og havde man flyttet Mellemdækspassagererne, vilde de straks have opført sig sømmelig og høflig. Den samme Forskel vilde vise sig i Samfundet i sin Helhed, dersom den nuværende uretfærdige Fordeling afløstes af en retfærdig.

Der gives Samfundstilstande, hvor alle maa gaa bevæbnet, enhver holde sig rede til med Vaaben i Haand at forsvare Liv og Ejendom. Har vi naaet ud over dette Stade, maa vi ogsaa kunne naa videre.

Men man kunde indvende, at naar Nøden og Frygten for

Nød ophørte, vilde ogsaa Drivfjeren til Virksomhed slappes, saa Menneskene ganske simpelt vilde blive Dagdrivere, og en saadan lykkelig Tilstand af almen Velstand og Tilfredshed derfor blive Fremskridtets Død. Dette er det gamle Slaveejer-Argument, at Menneskene blot med Pisken kan drives til Arbejde. Intet kan være mere usandt.

Nøden kunde ophøre, men Ønskerne vilde blive tilbage. Mennesket er det aldrig tilfredsstillende Dyr. Det har først nylig begyndt sit Opdagertogt, og hele Verden ligger foran det. Hvert nyt Skridt aabner nye Udsigter og vækker nye Ønsker. Mennesket er det opbyggende Dyr; det bygger, det opfinder, det sammenføjer, og jo større Ting det udretter, desto større ønsker det at gøre. Det er mere end et Dyr. Hvad nu end den Fornuft monne være, som aander gennem Naturen, saa er det i dens Billede, at Mennesket er skabt. Dampskibet, som af sin stønnende Maskine drives gennem Vandet, er ligesaa vel en Skabning som Hvalen, der svømmer under det, om end mindre fuldkomment. Teleskopet og Mikroskopet, hvad er de andet end Tillægsøjne, som Mennesket har lavet sig? Vi Mennesker maa udrette noget eller i det mindste indbilde os at gøre noget, thi Skaberdriften gærer i os; den, som bare vil strække sig i Solen, er ikke et naturligt, men et abnormt Menneske.

Saa snart et Barn vinder Herredømme over sine Muskler, begynder det at lave Kager af Sand eller at klæde Dukker paa; dets Leg er kun en Efterligning af de Voksnes Arbejde, selv dets Ødelæggelseslyst skyldes Tilfredsstillelsen ved at se sig selv udrette noget. Der findes ikke egentlig noget saadant som Jagt efter Fornøjelser for Fornøjelsernes egen Skyld. Selv vore Adspredelser morer os kun for saa vidt, som de er eller synes at være noget, hvorved vi lærer eller udretter noget. I det Øjeblik, de ophører med at nære vor Videbegærlighed eller vor Lyst til Handling, ophører de med at interessere os Det er Spillets usikre Udgang og den Dygtighed det kræver, som gør det muligt for Kortspilleren at slaa Tiden ihjel ved at sidde med nogle Kortblade i Haanden. Folk, som fører, hvad der kaldes et Liv i Modens og Fornøjelsens Verden, vilde dø af Kedsomhed, hvis ikke de har den Tro, at de derved kan vinde en Samfundsstilling, skaffe sig Venner eller forbedre deres Børns Udsigter. Indespærrer man et Menneske og nægter det Sysselsættelse, maa det enten dø eller blive vanvittigt.

Det er ikke Arbejdet i og for sig, som er Mennesket imod, det er ikke Virksomhedens Naturnødvendighed, som er en Forbandelse; det er kun det *frugtesløse* Arbejde. At slide Dag efter Dag og dog kun tjene nok til netop at opholde Livet, ligner den djævelske Straf at tvinge et Menneske til at pumpe for ikke at drukne. Blev Menneskene blot udfriet fra denne Tvang, vilde de just arbejde saa meget haardere og bedre; thi da vilde de kunne arbejde netop efter Lyst og Evne, og det vilde staa for dem, som de virkelig udrettede noget for sig selv og andre. Førte Humboldt en Lediggængers Liv? Fandt Franklin ikke tilstrækkelig Sysselsættelse, da han trak sig tilbage fra sin Bogtrykkerforretning, med nok at leve af? Hører Herbert Spencer til de dovne? Var det for Føde og Klæder Michel Angelo malte?

I Virkeligheden bliver det Arbejde, som forbedrer Menneskeslægtens Kaar, udvider dens Kundskabskres og Magt, ikke gjort for Levebrødets Skyld. Sligt er ikke et Værk af Trælle, som drives til Arbejd af Pisk eller Sult. Det er Arbejde udført for dets egen Skyld og ikke for at faa mere Mad eller Stads. I en Samfundstilstand, hvor Nøden var fordreven, vilde Arbejde af den Art øges umaadelig.

Jeg er tilbøjelig til at tro, at Resultatet af at inddrage Jordrenten i Statskassen paa den Maade, jeg har foreslaaet, vilde føre til, at overalt, hvor man havde Brug for store Kapitaler, vilde Virksomheden antage Form af Andels-Foretagender, fordi den mere ligelige Fordeling af Formuen vilde gøre enhver til baade Kapitalist og Arbejder. Men om det vilde gaa saaledes eller ej, er for øvrigt af ringe Betydning. Det rent mekaniske Arbejdes tunge Slæb vilde i hvert Fald forsvinde. Arbejdslønnen vilde blive for høj og Adgangen til Fortjeneste altfor let til at noget Menneske længere skulde vilde finde sig i at kue og kvæle sin Naturs højere Anlæg. I enhver Virksomhed vilde Hjærnen hjælpe Haanden. Arbejdet, selv Grovarbejdet, vilde ikke være trælsomt, og den moderne Produktions Arbejdsdeling vilde ikke medføre Ensformighed eller Evne-Forkrøbling hos Arbejderen: Kort Arbejdstid, passende Veksling af Aands- og Legemsarbejde, vilde gøre Arbejdet let. Følgen vilde ikke blot være, at produktive Kræfter, som nu gaar til Spilde, og Viden, som nu kun halvvejs udnyttes, vilde blive taget fuldt i Brug; Arbejdets Bevægelighed og den fremvoksende Aandsvirksomhed vilde afføde

Fremskridt i Produktionsmethoderne, som vi nu om Stunder ikke kan gøre os nogen Forestilling om.

Thi det største af alle de umaadelige Tab, som Samfundets nuværende Indretning medfører, er Tabet af aandelig Kraft. Hvor uendelig faa er ikke de Kræfter, som virker med til Civilisationens Fremgang, i Sammenligning med de Kræfter, som ligger unyttede! Hvor faa Tænkere, Opdagere, Opfindere og Ledere gives der ikke i Sammenligning med Folkets store Masse! Og dog fødes der jo mange saadanne, men Forholdene tillader kun ganske faa at udvikle sig. Der findes iblandt Menneskene uendelige Forskelligheder i Evner og Anlæg, ligesaavel som i ydre Skikkelse. Men Forskellen i Naturgaver er næppe større end Forskellen i Udseende eller Legemskraft. Tænk paa de store Mænds Levneløb og se, hvor lidet der havde behøvedes, for at man aldrig skulde have hørt tale om dem. Var Cæsar udgaaet af en Proletarfamilie, var Shakespeare bleven sat i Lære hos en Skoflikker eller Skorstensfejer, havde Isak Newton ved Skæbnens Tilskikkelse faaet en Landarbejders Opdragelse og slidfulde Kaar, eller havde Herbert Spencer været tvunget til at fortjene sit Brød som Fabrikarbejder, hvad havde saa deres Naturgaver nyttet dem? Men, vil man sige, saa havde vi faaet en anden Cæsar, en anden Skakespeare osv. Det er sandt. Og det viser, hvor frugtbar den menneskelige Natur er. Ligesom den sædvanlige Arbejdsbi i Nødsfald forvandles til en Dronning, saaledes kan den, som ellers vilde have gaaet for et ganske almindeligt Menneske, naar Omstændighederne begunstiger hans Udvikling, blive Helt eller Fører, Opdager eller Lærer, Vismand eller Helgen. Saa vidt og bredt har Sædemanden spredt Sæden, saa stærk er den Spirekraft, som driver den til Blomst og Frugt. Men ak, for hver en, som naar til fuld og hel Udvikling, hvor mange er der ikke, som forkrøbles eller misdannes.

Villien i os er Bevidsthedens højeste Udslag; og dog, hvor lidet skylder selv de bedste af os sig selv, af hvad vi har af Kundskaber, Stilling, ja selv Sindelag, hvor meget derimod de Indflydelser, som har formet os? Hvem er den Mand, som med aabne Øjne er naaet Livets Middagslinie, og som ikke stundom har følt Genklang i sig af den fromme Engelskmands Ord ved Synet af en Forbryder, der blev ført til Galgen: «Havde det ikke været for Guds Naade, saa gik jeg nu dèr.» Hvor lidet formaar ikke Slægtsarv i Sammenligning med de ydre Forhold!

Dette Menneske, siger man, er Resultatet af tusindaarigt europæisk Fremskridt og hint af tusindaarig kinesisk Forstening; og dog, blev et europæisk Barn flyttet over til Kina, vilde det blive aldeles som sine Omgivelser med Undtagelse af de lige Øjne og Haarets Farve, det vilde tale det samme Sprog, tænke de samme Tanker og have samme Smag. Byt Lady Vere de Vere i Vuggen med et Barn fra den skidne Smøge, saa faar I se, om Blodet af hundrede Jarler gør hende til en fin og dannet Kvinde.

At fjerne Nøden og Frygten for Nød, at give alle Fritid, Uafhængighed og Lejlighed til aandelig Udvikling, vilde være som at lede Vand ind i en Ørken. De tørre Steder, hvorfra Livet syntes banlyst, vilde snarlig bedækkes med skyggende Træer og genlyde af Fuglenes Sang. Evner, som nu ligger skjult, Dyder, som nu ingen aner, vilde træde frem og berige og forædle Menneskelivet. — Hvilke Muligheder aabner sig ikke for det Samfund, der gav alle slig Lejlighed.

Indbildningskraften maa udfylde Billedet; dets Farver er for straalende til, at Ord formaar at gengive dem. Tænk blot paa, hvorledes ethvert Samfunds Medlemmer er lænket sammen ved Tusinder af Traade, og hvorledes under de nuværende Forhold selv de faa begunstigede paa Samfundspyramidens Top lider under de nedre Lags Fattigdom og Fornedrelse, selv om de ikke véd af det. Man tænke sig ind i alt dette og sige saa, om ikke den Reform, jeg foreslaar, vilde blive til virkelig Fordel for alle, selv for den største Jordejer. Kunde han ikke være mindre bekymret for sine Børns Fremtid, om han i et saadant Samfund gik bort fra dem uden at efterlade dem en Skilling, end om han efterlod dem den største Formue i det nuværende? Dersom en slig Samfundstilstand fandtes nogensteds, vilde det da ikke være billigt Køb for ham at betale Adgang dertil med alle sine Besiddelser?

Hvor store end de Problemer, vi har behandlet, er, saa gaar de dog op i endnu større — i de største, som Menneskeaanden kan søge at magte. Jeg vil da bede den Læser, der har fulgt mig hid, om at følge mig endnu et Skridt op i endnu højere Egne. Dog kan der ikke her blive Tale om udtømmende at behandle de Spørgsmaal, som trænger sig frem. Kun antydningsvis kan jeg fremsætte nogle Tanker, der maaske kan tjene som Vink for videre Tænkning.

X

LOVEN FOR DET MENNESKELIGE FREMSKRIDT.

FØRSTE KAPITEL.

Den gængse Fremskridtstheori; dens Utilstrækkelighed.

Hvis de Slutninger, vi er kommet til, er rigtige, saa maa de falde ind under en mere almen Lov.

Vi vil derfor genoptage vor Undersøgelse fra et højere Standpunkt, hvorfra vi kan overse et videre Felt.

Hvad er Loven for det menneskelige Fremskridt?

Dette er et Spørgsmaal, som jeg, om det ikke havde været for det Foregaaendes Skyld, vilde betænke mig paa at behandle paa den snævre Plads, jeg kan ofre dertil, da det indeslutter, direkte eller indirekte, nogle af de allerhøjeste Problemer, som Menneskeaanden kan tumle med. Men ganske naturlig opdukker det Spørgsmaal: Samstemmer de Slutninger, vi er kommet til, med den store Lov, hvorefter den menneskelige Udvikling gaar for sig eller gør de det ikke?

Hvorledes lyder denne Lov? Vi maa selv udfinde Svaret; thi skønt den gængse Filosofi erkender, at der er en saadan Lov, giver den dog ikke nogen mere tilfredsstillende Forklaring af den, end den gængse Socialøkonomi giver af Fattigdommens Vedbliven trods voksende Rigdom.

Lad os saa vidt muligt forblive paa Kendsgærningernes faste Grund. — Om Mennesket gradvis har udviklet sig fra et Dyr eller ej, er det unødvendigt her at undersøge. Hvor nær

Forbindelse, der end kan være mellem Spørgsmaal vedrørende Mennesket, som vi kender det, og Spørgsmaal vedrørende dets Oprindelse, saa er det dog kun fra de første, der kan kastes Lys over de sidstnævnte. Kun fra Fakta, som vi kender, kan vi slutte os til, hvad der er gaaet forud.

Hvorledes end Mennesket er fremkommet, saa kender vi det dog kun som Menneske — netop saaledes som det findes endnu den Dag idag. Der findes intet Spor af Mennesket paa et lavere Trin end det, hvorpaa vi endnu kan finde vilde Folkeslag. Ad hvilken Bro Mennesket end kan have overskredet det store Svælg, som nu skiller det fra Dyret, saa er der nu intet Spor tilbage af den. Mellem de lavest staaende Vilde, og de højeste Dyr er der en væsentlig Forskel, ikke blot Grads- men Artsforskel. Mange af Menneskets ejendommelige Egenskaber, Handlinger og Følelser viser sig ogsaa hos de lavere Dyr; men Mennesket har aldrig, hvor lavt det end staar, manglet en Egenskab, som intet Dyr viser ringeste Spor til, et klart kendeligt, men næsten ubestemmeligt noget, som gør det til *Fremskridts*-Dyret.

Bæveren bygger Dæmning, Fuglen Rede og Bien Celler, men medens Bæverdæmninger, Fuglereder og Bistader altid dannes efter de samme Mønstre, gaar Menneskets Bolig efterhaanden fra den simple, af Løv og Grene opførte Hytte opad til det prægtige Slot. Vi kender intet Dyr, som bærer Klæder, som koger sin Mad, laver sig Vaaben og Værktøj, eller ejer et virkeligt Sprog. Men aldrig har man hørt om Mennesker, som ikke gjorde sligt. Det vil sige, at Mennesket overalt, hvor vi finder det, viser Evne til at supplere, hvad Naturen har gjort for det, med, hvad det gør for sig selv; — ja, saa daarlig udrustet er Mennesket i fysisk Henseende, at der overhovedet næppe er noget Sted paa Jorden, hvor det vilde være i Stand til at eksistere uden denne Evne.

Overalt og til alle Tider viser Mennesket denne Evne. Men i hvilken Grad, der er gjort Brug af den, er højst forskelligt. Mellem den simple Kano og Dampskibet, mellem de raat udskaarne Gudebilleder og den græske Kunsts aandende Marmor, mellem den Vildes Viden og den moderne Videnskab er der en umaadelig Forskel.

Den forskellige Grad, hvori denne Evne giver sig Udslag, kan ikke tilskrives Forskellighed i de oprindelige Anlæg: Nutidens højest udviklede Folk var vilde endnu indenfor den

historiske Tid, og Folk af samme Stamme kan frembyde de største Forskelligheder. Ej heller kan de udelukkende tilskrives Forskelligheder i den omgivende Natur: Steder, hvor Kunster og Videnskaber før havde sin Vugge, er nu i mange Tilfælde Barbarers Tilholdssted. Forskellighederne hænger øjensynlig sammen med Samfundsudviklingen. Udover de allerførste Begyndelser er det kun muligt for Mennesker at gaa fremad derved, at de lever i Samfund. Alle disse Fremskridt i Menneskets Evne og Kaar sammenfatter vi derfor i Ordet Civilisation. Menneskene gaar fremad alt som de bliver civiliserede, d. v. s. lærer at samvirke.

Hvad er Loven for denne Fremgang? Ud fra hvilket Almenprincip kan vi forklare de forskellige Samfunds forskellige Civilisationstrin? Hvori bestaar Civilisations-Fremskridtet, saa vi kan sige om de forskellige Samfundsindretninger, at denne begunstiger det, hin derimod ikke, eller forklare, hvorfor en Indretning, som til en Tid fremmer det, til en anden Tid kan hæmme det?

Den fremherskende Tankegang nu om Stunder er den, at Civilisations-Fremskridtet er en Udvikling, i Løbet af hvilken Menneskets Evner øges og dets Egenskaber udvikles i Kraft af Aarsager lig dem, man peger paa til Forklaring af, hvorledes Arterne opstaar, nemlig de bedst Skikkedes Overlevelse og erhvervede Egenskabers Nedarvning.

At Civilisation er en *Udvikling*, at den, sagt med Herbert Spencers Ord, er en Fremadskriden fra ubestemt, usammenhængende Ligeartethed til bestemt, sammenhængende Uligeartethed, er der ingen Tvivl om; men hermed er intet sagt om, hvilke Aarsager det er, som fremmer eller hæmmer Fremskridtet. Som Udviklingslæren fremstilles, giver den intet afgørende og tydeligt Svar paa dette Spørgsmaal, har tværtimod fremkaldt en Anskuelse (eller rettere sagt givet den et vist Sammenhæng), som ikke stemmer med de virkelige Forhold.

Den vulgære Forklaring af Fremskridtet har stor Lighed med den Opfatning, Pengemanden gærne har af Aarsagerne til den ulige Formuesfordeling. Hans «Theori» er sædvanligvis den, at hvem der bare har Vilje og Evne dertil, kan skaffe sig Penge nok, og at det er Uvidenhed, Dovenskab eller Ødselhed, som fremkalder Forskellen mellem Fattige og Rige. Paa lignende Maade maa, efter den almindelige Forklaring, ogsaa Grunden

til Forskellighederne i Civilisation søges i den forskellige Begavelse. De civiliserede Racer er de overlegne, og deres Fremgang i Civilisation har sin Grund i denne Overlegenhed — aldeles som Englænderne gærne fandt, at de engelske Sejre maatte tilskrives Engelskmandens naturlige Overlegenhed over den «frøædende Franskmand»; og ligesom vor demokratiske Statsforfatning, større Opfindelsesevne og større Gennemsnitsvelstand efter den hidtidige sædvanlige amerikanske Opfatning har været tilskrevet «Yankee-Nationens større Kvikhed».

Saadanne gængse Forestillinger finder man nu som en Slags videnskabelig Støtte for i den Synsmaade, der nu behersker Tankeverdenen, at Kampen for Tilværelsen i samme Grad, som den bliver stærkere, driver Menneskene til nye Anstrængelser og Opfindelser, og at denne Fremgang og Fremgangsevne fæstnes ved Arv og udbreder sig ved det dygtigste, mest udviklede Individs Evne til fremfor andre Individer at leve og forplante sig, og ved den dygtigste og fuldkomneste Slægts, Nations eller Races Evne til at overleve de andre i Kampen. Ud fra denne Theori forklarer man nu Forskellen mellem Mennesket og Dyret saavelsom Forskellen i Menneskenes relative Fremgang ligesaa selvtillidsfuldt, som man for kort Tid siden forklarede de samme Ting ud fra Læren om den særegne Skabelse og den guddommelige Indgriben.

Det praktiske Resultat af denne Theori er et Slags forhaabningsfuld Skæbnetro, som Nutidens Literatur er fuld af. Efter denne Synsmaade er Fremskridtet Resultatet af Kræfter, som langsomt, stadig og hensynsløst arbejder paa at hæve Mennesket op. Krig, Trældom, Tyranni, Overtro, Hungersnød, Pest og Fattigdom er de tvingende Aarsager, som driver Mennesket frem ved at udstøde de ringere Typer og lade de højere udbrede sig; og den arvelige Forplantning er den Kraft, ved hvilken Fremskridtene fæstnes, saa de kan danne Grundlag for nye Fremskridt. Individet er Resultatet af Forandringer, som saaledes er indpræget i en lang Række af dets Forfædre, og Samfundsordningen faar sin Form af de Individer, den er sammensat af. — Medens denne Theori altsaa, som Herbert Spencer siger, «er radikal i en Grad, der overgaar alt, hvad den sædvanlige Radikalisme kan fatte», saasom den venter Forandringer i selve den menneskelige Natur, er den paa samme Tid «konservativ i en Grad, der overgaar alt, hvad den sædvanlige Konservatisme kan fatte»,

da den antager, at ingen Forandring har nævneværdig Betydning undtagen disse langsomme Forandringer i Menneskenaturen. Filosoferne kan nok belære Folk om, at dette ikke formindsker vor Pligt til at arbejde paa Afskaffelsen af Misbrug — aldeles som de Theologer, der hævdede Forudbestemmelseslæren, alligevel holdt det fast som en Pligt for alle at kæmpe for evig Salighed —, men efter sædvanlig Opfatning er Resultatet Skæbnetro. Jeg omtaler dette, ikke for at noget Hensyn til Sandhedens Følger skal afholde os fra ærlig at søge Sandheden, men kun for at klarlægge en Synsmaade, som med tiltagende Hurtighed udbreder sig og gennemtrænger Mængdens Tankegang. Den gængse Opfattelse synes mig altsaa at gaa ud paa, at Civilisationen skyldes Kræfter, som, idet de virker paa den ovenfor antydede Maade, langsomt forandrer Menneskets Karakter, udvikler og højner dets Evner; at Forskellen mellem det civiliserede Menneske og den Vilde skriver sig fra en lang Race-Opdragelse, der har sat sig varig fæstnede Spor, og at denne Udvikling i stigende Grad vil gaa frem og føre til en stedse højere Civilisation. Vi har naaet saa vidt, at Fremgang synes at være naturlig for os, og vi imødeser med Fortrøstning den næste Slægts endnu større Gærninger — ja, somme mener endog, at Videnskabens Fremgang tilslut vil skænke Mennesket Udødelighed og sætte det i Stand til at aflægge Besøg paa Stjernerne, ja til syvende og sidst endog selv fabrikere Sole og Solsystemer.

Men selv naar den bliver ved Jorden støder denne Fremskridtheori (som synes saa naturlig for os, der lever under fremadskridende Civilisation), saa saare den ser sig om i Verden, imod en vældig Kendsgærning — de ubevægelige, forstenede Civilisationer. Størsteparten af Menneskeslægten har endnu den Dag idag ingen Forestilling om Fremskridt; Størsteparten ser endnu den Dag idag paa det Forbigangne som den menneskelige Fuldkommenheds Tid (ligesom vore egne Forfædre gjorde lige til for nogle faa Slægtled siden). Forskellen mellem den Vilde og det civiliserede Menneske lader sig maaske forklare ved den Theori, at den Vilde er saa ufuldkomment udviklet, at hans Fremgang næppe kan mærkes, men hvorledes er det muligt ud fra den Theori, at den menneskelige Udvikling er Resultatet af almene, vedvarende Aarsager, at forklare sig de Civilisationer, som er gaaet frem til et vist Punkt og derpaa gaaet istaa? Man kan jo dog ikke sige om Hinduen og Kineseren, at vor

Overlegenhed er Resultatet af en længere Opdragelse, at vi er saa at sige Naturens voksne Mænd, medens de endnu er Børn; thi baade Hinduerne og Kineserne var højt civiliserede, havde store Byer, mægtige Stater, filosofiske Skoler, forfinede Sæder, betydelig Handel, Haandværk og Kunst, dengang vore Forfædre endnu var omvandrende Barbarer, som boede i Hytter og Skindtelte. Men medens vi er gaaet frem fra denne vilde Tilstand til det nittende Aarhundredes Civilisation, har de staaet stille. Dersom Fremgang er Resultatet af faste, uundgaaelige og evige Love, som tvinger Menneskene fremad, hvorledes skal vi da forklare os dette?

Walter Bagehot indrømmer Vægten af denne Indvending og søger at forklare Sagen paa følgende Maade: Det første, der kræves for at civilisere Mennesket, er at tæmme det, formaa det til at leve i Samfund med sine Medmennesker, i Lydighed mod Loven; herved opstaar der en Samling eller «Skorpe» af Love og Skikke, der efterhaanden styrkes og udvides ved Natur-Udvalg, og den saaledes sammenbundne Stamme eller Nation har en Fordel fremfor de spredt levende Individer. Men denne Skorpe af Skikke og Love bliver tilsidst altfor tyk og haard til at tillade videre Fremgang, som ikkun er mulig, naar der indtræffer Omstændigheder, som medfører fri Meningsudveksling og saaledes tilsteder den for Fremgangen nødvendige Frihed og Bevægelighed. Denne Forklaring kommer imidlertid paa Tværs af Hoved-Theorien og forklarer endda ikke Kendsgærningerne.

Den Tilbøjelighed til Stivning, som Bagehot taler om, maatte vise sig paa et meget tidligt Udviklingstrin, og de Eksempler, han peger paa, er næsten alle hentet fra vilde eller halvvilde Folk. Men de stivnede Civilisationer havde tilbagelagt en lang Vej, før de gik i staa. Der maa have været en Tid, da de var naaet langt ud over den vilde Tilstand, og dog endnu var nyskabende, frie og fremadskridende. De gik istaa paa et Punkt, der næppe i nogen Henseende stod under, men derimod i mange Henseender over den europæiske Civilisation i, lad os sige det sekstende eller i det mindste det femtende Aarhundrede. Lige til det Punkt maa der altsaa have været livlig Meningsbrydning, Glæde over, hvad der var nyt og Aandsvirksomhed af alle Slags. Der var virsomt Liv og Fremskridt, længe efter, at Menneskene havde lært at leve sammen.

Den ubevægeligste og mest forstenede af alle de Civilisa-

tioner, vi kender, var Ægyptens, hvor endog Kunsten tilsidst antog en vanemæssig og uforanderlig Form. Men vi véd, at der forud herfor maa have været en Tid fuld af Liv og Kraft, en udviklings- og udvidelsesdygtig Civilisation, saadan som vor nu er; thi ellers kunde Kunst og Videnskab aldrig have naaet saa højt et Standpunkt. Og nyere Udgravninger har bag det Ægypten, vi hidtil kendte, bragt for Dagen et endnu tidligere Ægypten: Billedhuggerarbejde og Udskæringer, som ikke har en haard, stivnet Type, men straaler af Liv og Udtryk, og som viser os Kunsten kæmpende, varm, naturlig og fri, det sikre Kendetegn paa et virksomt og voksende Liv. Det samme maa engang have været Tilfældet med alle de Civilisationer, som nu staar stille.

Men det er ikke blot disse stillestaaende Civilisationers Stivnen, som den herskende Udviklingtheori ikke formaar at forklare os. Der er jo nemlig ikke blot Folk, som er naaet et vist Stykke frem og saa gaaet istaa; der er Folk som har vandret ad Fremskridtets Vej — og derpaa gaaet tilbage. Det er ikke blot Enkelttilfælde, der stiller sig imod Theorien, det er *den almindelige Regel*. Enhver Civilisation, som Verden hidtil har set, har havt sin Tid af kraftig Vækst, af Standsning og Stilstand, af Synken og Fald. Af alle de Civilisationer, som er opstaaet og har blomstret, er nu blot de, som er blevet stillestaaende, samt vor egen tilbage, og denne sidste er endnu ikke saa gammel, som Pyramiderne var, da Abraham saa dem — og bag Pyramiderne strakte sig endda yderligere en overleveret Historie paa tyve Aarhundreder.

At vor egen Civilisation har et bredere Grundlag, er raskere fremskridende og har en højere Flugt end nogen tidligere Civilisation, er uden Tvivl sandt, men i saa Henseende er den næppe mere forud for den græsk-romerske Civilisation, end denne var forud for asiatisk, og selv om saa var, det vilde dog intet bevise med Hensyn til dens Varighed og Fremgang i kommende Tider, naar det ikke kan bevises, at den mindre end sine Forgængere lider af de Skrøbeligheder, som foraarsagede deres Fald.

I Virkeligheden kan intet være fjærnere fra at forklare Verdenshistoriens Kendsgærninger end den Theori, at Civilisationen er Resultatet af et naturligt Udvalg, som virker fremmende og højnende paa Menneskets Egenskaber. At Civilisation er opstaaet til forskellige Tider og paa forskellige Steder og har udviklet sig ulige stærkt, er ikke uforeneligt med Theorien; thi det kunde

hidrøre fra Uligheder i Drivkraft og Modstand; men at Fremskridtet er begyndt overalt, men intetsteds har været vedvarende, overalt er bragt til Standsning eller Tilbagegang — det *er* absolut uforeneligt dermed. Thi dersom Fremskridtet virkede til at rodfæste en Forbedring i Menneskenaturen og saaledes fremkalde nye Fremskridt, saa maatte trods tilfældige Afbrydelser den almindelige Regel være vedvarende Fremgang, saa det ene Fremskridt fulgte det andet, og enhver Civilisation udviklede sig til en endnu højere.

Det modsatte er imidlertid ikke blot det sædvanlige, men *en almengyldig Regel*. Vor Jord er en Grav for døde Riger ikke mindre end for døde Mennesker. I Stedet for, at Fremskridtet skulde gøre Mennesket skikket til større Fremskridt, er enhver Civilisation, der i sin Tid var lige saa kraftig og fremadskridende, som vor nu er, gaaet i Staa af sig selv. Atter og atter er Kunst og Videnskab gaaet tilbage, Kraften svækket, Befolkningen aftaget, indtil der af det Folk, som havde bygget store Templer og mægtige Byer, afledet Floder, dyrket Jorden som en Have og indført den yderste Forfinelse i Livets Smaating, blot er blevet tilbage en Levning af usle Barbarer, som har tabt endog Erindringen om deres Forfædres Bedrifter og betragter de levnede Spor af deres fordums Storhed som Værk af Aander eller af Kæmpeslægten før Syndfloden. «O Rom, dette vil en Gang ogsaa blive din Skæbne!» sagde Scipio grædende paa Kartagos Ruiner, og Macaulays Billede af Ny-Zeelænderen tankefuld staaende ved London-Broens forfaldne Buer maa gøre Indtryk selv paa deres Indbildningskraft, der har set Byer opvokse i Ødemarken og været med til at lægge Grunden til et nyt Verdensrige. Derfor laver vi ogsaa, naar vi opfører en offentlig Bygning, en Udhulning i Grundstenen og indeslutter deri omhyggelig nogle Minder fra vore Dage, idet vi forudser den Tid, da vore Værker er Ruiner og vi selv forglemte.

Om denne Civilisations afvekslende Stigen og Falden er Bølgebevægelser af en opadstigende Linie eller ej, gør her ingen Forskel. Selv om man indrømmer, at hver Civilisation har rakt Faklen til en højere Civilisation, saa kan dog den Theori, at Civilisationen skrider frem i Kraft af gradvise Ændringer i den menneskelige Natur, ikke forklare Sagen. Thi det er stadig ikke den Race, som er blevet opdraget og arvelig forandret ved den gamle Civilisation, der begynder den nye, men en frisk, fra et

lavere Trin opadstigende Race. Det er det ene Tidsrums Barbarer, som er blevet det næstes civiliserede Mennesker — for igen at afløses af nye Barbarer. For det har hidtil altid været Tilfældet, at Menneskene vel under Civilisationens Indflydelse først er gaaet fremad men siden er vanslægtet. Der gives Laster, Fordærvelse og Svækkelse, som hidtil ufravigelig har vist sig, naar Civilisationen har naaet et vist Punkt. Enhver Civilisation, der er blevet overvældet af Barbarer, er i Virkeligheden gaaet til Grunde som Følge af indre Fordærvelse.

Saa saare man faar Øje for denne almengyldige Kendsgærning, maa den Theori falde til Jorden, at Fremskridtet foregaar ved Nedarvning. Ser vi ud over Verdenshistorien, vil vi finde, at Linien for det højeste Fremskridt intetsteds for længere Tid falder sammen med nogen Arvelighedslinie. I enhver Arvelighedslinie synes Tilbagegang altid at følge paa Fremgang.

Maa vi derfor sige, at der gives en bestemt Levetid for Nationer eller Racer saavelsom for det enkelte Individ, at ethvert Samfund har saa at sige en vis Sum af Kraft, hvis Forbrug nødvendigvis følges af Forfald? Dette er en gammel, meget udbredt Forestilling, som mange endnu holder paa. Ja, denne Forestilling kunde vist endog godt lade sig bringe under Udviklingslærens Almensynspunkt og Udtryksmaade. Betragter man Individerne som Atomer, kunde man jo opstille en Analogi mellem et Samfundsliv og et Solsystems Liv, som det er ifølge Taagehypotesen. Ligesom Solens Varme og Lys frembringes ved den ved Sammentrængning af Atomerne udviklede Bevægelse, der tilsidst ophører, naar Atomerne kommer i Ligevægt, saa der indtræder en Ubevægeligbedstilstand, som kun kan afbrydes ved Indgreb af ydre Kræfter, som vender Udviklingsprocessen om: Sprænger og spreder og bliver Udgangspunkt for Nybegyndelse, saaledes, kunde man sige, udvikles der ved Individernes Sammenslutning til et Samfund en Kraft, som frembringer Civilisationens Lys og Varme; men naar denne Proces ophører, idet de individuelle Bestanddele kommer i Ligevægts-Tilstand og indtager sine bestemte Pladser, indtræder der Forstening, saa en Sondersplittelse og Opløsning, foraarsaget ved Indfald af Barbarer, er nødvendig, for at Processen kan begynde paa ny og fremkalde en ny Civilisationsopblomstring.

Men Analogier er de farligste Methoder for Tænkningen. De kan have et Skær af Rigtighed og dog fordreje eller dølge

Sandheden. Et Samfund kan ikke ældes (som Mennesket gør det) saa længe dets nye Medlemmer stadig møder med hele Barndommens friske Kraft; det kan ikke tabe sin Livskraft, naar ikke Livskraften hos dets individuelle Bestanddele formindskes.

Alligevel ligger der baade i den Sammenligning, der ofte drages mellem et Folks Livskraft og det enkelte Menneskes og i Solsystems-Sammenligningen en Erkendelse af en ubestridelig Sandhed — den nemlig, at de Hindringer, som tilsidst faar Fremskridtet til at gaa istaa, fremkaldes ved selve Fremskridtets Gang; at hvad der har tilintetgjort alle foregaaende Civilisationer, er just Forhold, som Civilisationens egen Vækst har ført med sig.

Dette er en Sandhed, som overses i den gængse Filosofi, men som er af den største Betydning. Enhver virkelig Fremskridtstheori maa kunne forklare denne Kendsgærning.

ANDET KAPITEL.

Forskellighederne i Civilisation; hvad fremkalder dem?

Naar man søger at finde Loven for det menneskelige Fremskridt, maa det første Skridt være at bestemme af hvad Art de Uligheder egentlig er, der betegnes som Forskelligheder i Civilisation. At den gængse Opfattelse, hvorefter Fremgangen skyldes Forandringer i selve Menneskets Natur, ikke stemmer overens med de historiske Kendsgærninger, har vi allerede set. Ved nøjere Overvejelse vil man ogsaa indse, at Ulighederne mellem Samfund paa forskellige Civilisationstrin ikke kan tilskrives medfødte Uligheder hos de Enkeltmennesker, som disse Samfund bestaar af. At der findes naturlige Forskelligheder, er sandt, og at Ejendommeligheder kan nedarves, er ligeledes uden Tvivl sandt, men de store Forskelligheder mellem Mennesker under ulige Samfundstilstande kan ikke forklares paa denne Maade. Arvelighedens Indflydelse, som det nu er Mode at tillægge saa stor Betydning, er intet i Sammenligning med de Indflydelser, som former Mennesket efter at det er kommet til Verden. Hvad er vel dybere indpræget i os end Sproget, som ikke blot er et automatisk Muskelspil, men Tankens Værktøj.

Hvad holder sig længere eller røber hurtigere Nationaliteten? Og dog fødes man ikke med Anlæg for noget særligt Sprog. Om et Barns Forfædre end i talløse Sægtled har talt et bestemt Sprog, saa vil Barnet, naar det fra først af intet andet hører, ligesaa let lære et hvilketsomhelst andet. Det samme gælder om andre National- eller Klasse-Ejendommeligheder. Det kan man se paa de hvide Børn, der tidlig er blevet fanget af Indianere og opdraget i deres Wigwam. De bliver fuldstændige Indianere.

At det samme ikke fuldt gælder Børn af Indianere eller andre Racer med meget udprægede Kendemærker, naar de opfostres af Hvide, maa vist tilskrives den Omstændighed, at de aldrig er blevet behandlet ganske paa samme Maade som de hvide Børn. En Mand, der havde været Lærer i en Skole for Negerbørn, fortalte mig, at efter hans Mening var Negerbørnene mere opvakte og lærnemme end de hvide Børn, lige til de blev ti, tolv Aar gamle, men efter den Tid syntes de at blive dorske og ligegyldige. Han troede, dette beviste en medfødt Race-Underlegenhed, og jeg var dengang enig med ham deri. Men senere hørte jeg en højt dannet Neger tilfældigvis gøre en Bemærkning, som synes mig tilstrækkelig at forklare Sagen. Han sagde: «Saa længe vore Børn er unge, er de fuldt saa livlige og lærnemme som hvide Børn. Men saasnart de bliver gamle nok til at forstaa deres Stilling i Samfundet — indse, at man betragter dem som tilhørende en lavere Folkestamme, og at de aldrig kan gøre sig Haab om at blive andet end Kokke, Opvartere eller lignende, taber de Ærgærrigheden og sakker agter ud.» Han havde kunnet tilføje, at da de var Børn af fattige, udannede og sløve Forældre, virkede Hjemmets Indflydelse hæmmende paa dem. Thi det er vist en almindelig Iagttagelse, at ved den første Undervisning er Børn af uvidende Forældre fuldkommen lige saa modtagelige som opvakte Forældres, men at de sidste i Regelen efterhaanden løber forbi de andre. Saa længe det kun gælder de første simple Ting, som helt og holdent læres i Skolen, er Børnene nemlig ligestillede, men saa snart Studierne bliver mere indviklede, har det Barn, som i Hjemmet er blevet vant til godt Sprog og interessant Samtale, og har Adgang til Bøger, kan faa Spørgsmaal besvaret osv., en overordentlig Fordel.

Det samme kan iagttages senere i Livet. Man tænke sig to Brødre, Sønner af fattige Forældre. Den ene sættes til et simpelt Haandværk og kommer aldrig videre end til at maatte tjene sit Brød ved haardt dagligt Slid; den anden begynder som Bydreng, men faar Hjælp til at slaa ind paa en anden Bane og bliver tilsidst en heldig Advokat, Købmand eller Politiker. Ved 40 eller 50 Aars Alderen vil der være en paafaldende Ulighed mellem dem, og den tankeløse vil mene, det kommer af den enes større Naturbegavelse. Men en ligesaa iøjnefaldende For-

skal vil vise sig mellem to Søstre, af hvilke den ene er bleven gift med en Mand, som er forblevet fattig, hvorfor hun hele Livet igennem er blevet trykket af smaa Bekymringer og Udsigt løshed, medens den anden har ægtet en Mand, hvis senere Livsstilling fører hende ind i dannet Selskab og giver hende Lejlighed til at uddanne sin Smag og udvide sin Synskreds.

En stor Del af de Eksempler, der fremsættes som Bevis paa Nedarvning, er da i Virkeligheden ogsaa uden al Betydning. At f. Eks. en stor Mængde af Ny Yorks Forbrydere og Tiggere bevislig gennem tre eller fire Slægtled nedstammer fra Fattiglemmer, er gentagende bleven anført som Bevis paa Nedarvning. Men det beviser intet saadant, da jo en fyldestgørende Forklaring af Sagen ligger nærmere. Fattiglemmer opdrager Fattiglemmer selv om Børnene ikke er deres egne, ligesom en nær Berøring med Forbrydere vil gøre selv de bedste Forældres Børn til Forbrydere. Har man lært at stole paa Almisser, saa taber man nødvendigvis den Selvagtelse og Uafhængighed, som er nødvendig for at kunne stole paa sig selv, naar det kniber. Det er derfor at Velgørenhed har den Virkning at forøge Kravet paa Velgørenhed, og det er et aabent Spørgsmaal, om Almisse og offentlig Fattigunderstøttelse ikke paa denne Vis gør langt mere Skade end Gavn. Børnenes Tilbøjelighed til at vise samme Følelser, Smag, Fordomme eller Færdigheder som deres Forældre, maa ogsaa skrives paa Samlivets Regning. Og Undtagelserne bekræfter blot Regelen, da Eksemplet jo ogsaa kan vække Modvillie og Modstand.

Og der er, tror jeg, endnu en Indflydelse, som ofte forklarer det, der anses for en Atavisme i Karakteren — den samme Indflydelse, som gør, at den romanslugende Dreng ønsker at blive Sørøver. Jeg kendte en Gang en Mand, i hvis Aarer der flød indianske Høvdingers Blod. Han plejede at fortælle mig Slægts-Minder, som han havde hørt af sin Farfader, og som belyste, hvad der for den Hvide er saa vanskeligt at forstaa — Indianernes Tænkemaade, den higende Blodtørst hos den listig krybende Kriger, og den Sjælsstyrke han viser ved Marterpælen. Efter den Maade, hvorpaa han talte om dette, er jeg ikke i Tvivl om, at han, en højt dannet, civiliseret Mand, som han var, under visse Omstændigheder kunde have vist Træk, som man vilde have tilskrevet hans indianske Blod, men som i Virke-

ligheden tilstrækkelig forklaredes af hans Indbildningskrafts stadige Sysselsættelse med Forfædrenes Daad.

Ligesom alle Trin af Samfundsudviklingen, lige fra Stenalderen, endnu findes repræsenterede af samtidige Folkeslag, saaledes lever der i et og samme Land, ja i en og samme By, Side om Side Grupper af Mennesker, som viser næsten lige saa store Forskelligheder. I Lande som England og Tyskland kan Børn af samme Race, født og opdraget paa samme Sted, tale Sproget forskellig, have forskellig Tro, Sæder og Smag. — Men disse Uligheder er jo ikke medfødte. Ingen fødes som Methodist eller Katolik, med Anlæg for Kultursproget eller Landsmaal. Alle disse Særpræg skyldes Samlivet.

Janitscharerne bestod af Ynglinger, som i en tidlig Alder var røvet fra kristne Forældre, men de var ikke desto mindre fanatiske Muselmænd med alle de tyrkiske Karaktertræk. Jesuiterne og andre Ordener har deres eget bestemte Præg, men dette kan jo absolut ikke skyldes Nedarvning. Ja selv Skoler og Regimenter, hvis Medlemmer blot bliver sammen en kort Tid og stadig veksler, har et vist Særpræg.

Det er denne samlede Helhed af Traditioner, Troslærdomme, Sædvaner, Love og fælles Interesser, der opstaar i ethvert Samfund og omgiver ethvert Individ, som efter min Mening hovedsagelig bestemmer Folkekarakteren. Det er dette, langt mere end arvelig Forplantning, der skiller Engelskmanden fra Franskmanden, Armerikaneren fra Kineseren og civiliserede Mennesker fra Vilde. Det er paa denne Maade Folkeejendommeligheder bevares, vokser eller ændres.

Gennem Nedarvning kan Egenskaber muligvis udvikles eller ændres, dog gælder dette langt mere Menneskets legemlige end dets aandelige Egenskaber, — og Dyrene langt mere end Mennesket. Slutninger fra Due- eller Hornkvæg-Avl passer ikke paa Mennesket, og Grunden hertil er klar. Menneskets Liv er selv i dets raaeste Tilstand langt mere indviklet. Det paavirkes uafladelig af uendelig mangfoldige Indflydelser, blandt hvilke Arvelighedens Indflydelse mere og mere forsvinder. En Menneskerace, som ikke havde større aandelig Virksomhed end Dyrene — Mennesker, som blot aad, drak, sov og forplantede sig — kunde man uden Tvivl ved omhyggelig Behandling og Udvalg i Tidens Løb faa til at frembyde lige saa store legemlige Uligheder, som der ved lignende Midler er frembragt hos Husdyrene. Men hos

Menneskene, saaledes som de virkelig er, vilde Sjælelivets Indvirkning paa Legemet stadig afbryde Processen. Et Menneske, hvis Sjæl er i Spænding, kan man ikke fede som man feder Svin. Sandsynligvis har Mennesket været til længere end mange Dyrearter. De har levet under Vejrligs-Forskelligheder, som frembringer de mest udprægede Uligheder hos Dyrene, og dog er Legems-Uligheden mellem de forskellige Menneskeracer forholdsvis ubetydelig. Og disse Uligheder opstod jo endda — paastaar de, der udleder dem af naturligt Udvalg og Nedarvning — paa en Tid, da Mennesket stod Dyret meget nærmere — det vil sige, da det havde mindre Sjæleliv.

Men forholder det sig saa med Menneskets legemlige Ejendommeligheder, i hvor meget højere Grad gælder det da ikke de sjælelige. Kroppen bringer vi dog med os til Verden, medens vort Sjæleliv først udvikles senere.

Der er et Trin i enhver Organismes Udvikling, da man ikke uden ved Hjælp af Omgivelserne kan sige, om det, der fremkommer, vil blive en Fisk, et Krybdyr, en Abe eller et Menneske. Paa lignende Maade forholder det sig med det nyfødte Barn: Om den Aand, der endnu ikke er vakt til Bevidsthed og Kraft, vil blive engelsk eller tysk, amerikansk eller kinesisk, et civiliseret Menneskes eller en Vilds, beror fuldstændig paa de Omgivelser, det bliver stillet i.

Man tænke sig nogle Børn af højt civiliserede Forældre overført til et ubeboet Land. Sæt, at de blev holdt i Live paa vidunderlig Maade, indtil de naaede den Alder, at de kunde sørge for sig selv; hvad vilde man da faa at se? En Flok Vilde, mere hjælpeløse end nogen af dem, vi nu kjender. De vilde have at opdage Ilden, at opfinde de simpleste Værktøj og Vaaben, at danne sig et Sprog. Kort sagt, de vilde blive nødt til famlende at søge sig frem til de simpleste Kundskaber, ligesom et Barn lærer at gaa. At de med Tiden vilde naa alt dette, tvivler jeg ikke paa, thi alt sligt ligger som Muligheder i Menneskets Sjæl, ligesom Gaa-Evnen i Menneskets Legeme, men jeg tror ikke, de vilde naa enten bedre eller hurtigere frem end Børn af vilde Forældre. Er det ikke klart, at selv om hele Menneskeslægten var i Besiddelse af de højeste Aandsevner, som de betydeligste Undtagelsesmennesker nogensinde har udfoldet, — men hvert Slægtled var adskilt fra det næste ved et mellemliggende Tidsrum — ligesom hos visse Græshopper — da vilde blot et eneste saadant Mellemrum bringe Menneskeslægten tilbage ikke til Barbari, men til en Tilstand, i Sammenligning med hvilken den Vild-Tilstand, som vi nu kender, maatte tage sig ud som Civilisation.

Enhver, som har haft noget videre med Mennesker af forskellige Folk og Klasser at gøre, vil sikkert have nævnet den

vigtige Lærdom, at den menneskelige Natur er sig selv lig hele Jorden over. Det samme kan ogsaa Bøgerne lære os. Jeg tænker herved ikke saa meget paa de Rejsendes Beretninger, (thi de Skildringer af de vilde, som civiliserede Folk giver, er ofte af samme Slags, som dem vilde Folk kunde give af os, hvis de gjorde os flygtige Besøg og skrev Bøger derom), men jeg tænker paa de Mindesmærker for andre Tiders og andre Folks Liv og Tankegang, som overførte paa Nutidens Sprog er ligesom Glimt af vort eget Liv og vor egen Tankegang. «Dette», siger Emanuel Deutsch, «er Resultatet af al Forskning i Historie og Kunst: *de var just saadan, som vi er.*»

Der er et Folk, som man kan træffe i alle Verdensdele, og som giver et godt Eksempel paa, hvilke Ejendommeligheder der skyldes Arv, og hvilke der skyldes Samfundslivet. Jøderne har bevaret Blodsrenheden bedre og længere end nogen af de europæiske Racer, og dog er jeg tilbøjelig til at tro, at det eneste Særpræg, man kan tilskrive denne Omstændighed, er Fysiognomiet. Skønt de stadig har giftet sig indenfor deres egen Stamme, saa er de dog overalt blevet paavirket af deres Omgivelser — de engelske, russiske, tyske og østerlandske Jøder afviger i mange Henseender ligesaa stærkt fra hverandre som Folk ellers i disse Lande. Desuagtet har de overalt meget tilfælles og har overalt bevaret et ejendommeligt Præg. Aarsagen er klar. Det er den hebraiske Religion — og Religionen bliver jo dog ikke forplantet ved Arv, men ved Samfundsindflydelse — som overalt har bevaret den hebraiske Races Særpræg. Denne Religion er jo nemlig ikke blot selv eksklusiv, men har ved at opvække Mistænksomhed og Modvillie fremkaldt et mægtigt ydre Tryk, som endnu mere end selve Religionsforskrifterne overalt har gjort Jøderne til en Stat i Staten. Saaledes er der saa at sige blevet bygget afsondrende Mure omkring dem og derved fremkaldt et ejendommeligt Særpræg. Hvad en Forfølgelse, der gik næsten saa vidt som til at tage jødiske Børn fra deres Forældre for at opfostre dem udenfor denne Afsondringskres, ikke har kunnet fuldføre, vil den aftagende Styrke i den religiøse Tro bevirke, saaledes som det allerede tydelig ses i de Forenede Stater, hvor Forskellen mellem Jøder og Hedninger mere og mere udviskes.

Samfundets Indflydelse, det Væv af utallige Traade, hvorigennem det binder og paavirker den enkelte, er sikkert den virkelige Aarsag til, hvad der saa ofte anses som Bevis paa Raceforskelligheder: den Mangel paa Evne til at modtage højere Civilisation, som de mindre civiliserede Folkeslag viser, og den Maade, hvorpaa nogle af dem saa at sige smelter væk for den. Saa længe som særegne Samfundsbaand holder, gør de det vanskeligt eller umuligt at knytte nye.

Den kinesiske Karakter er saa uforanderlig som nogen. Og

dog tilegner Kineserne i Kalifornien sig amerikanske Arbejds- og Handelsmethoder, Brugen af Maskiner osv. med en Lethed, som beviser, at de ikke mangler Smidighed. At de i andre Henseender ikke forandrer sig, kommer af den kinesiske Indflydelse, som endnu omslutter dem. De lever i den stadige Tanke at vende tilbage til Kina igen og lever som i et lille Kina for sig selv, ligesom Englænderne i Indien skaber sig et lille England.

Paa lignende Vis kan man — uden at ty til Theorien om nedarvede Forskelligheder — fuldstændig forklare sig alle de Foreteelser, som viser sig, hvor en vis Kultur møder en anden. Hinduen f. Eks. er jo af samme Race som hans engelske Undertvinger, og enkelte Eksempler har til fulde godtgjort, at om han kunde overføres til fuldstændig og udelukkende engelske Omgivelser, vilde et Slægtled være nok til grundig at indpode i ham europæisk Civilisation. Men dog foregaar de engelske Ideers og Sæders Fremtrængen i Indien nødvendigvis meget langsomt, fordi de der støder paa det Væv af Forestillinger og Sædvaner, som stadig er blevet forplantet i denne uhyre Befolkning og er sammenflettet med alle Livets Handlinger.

Bagehot søger at forklare Grunden til, at Naturfolkene dør bort ved Berøring med vor Civilisation, medens de ikke gjorde det for de gamles (f. Eks. Romernes), ved at antage, at Civilisationens Fremgang har givet os en sejere, livskraftigere Konstitution. — For enhver, der har set, hvorledes Berøringen med vor Civilisation virker paa de lavere staaende Racer, vil der dog frembyde sig en nærmere liggende, om end mindre smigrende Forklaring.

Det er ikke, fordi vor Konstitution af Naturen er sejere end de Vildes, at Sygdomme, der er forholdsvis uskadelige for os, er den visse Død for dem. De Sygdomme, som Civilisationens Bærme, der sædvanlig ogsaa er dens Fortrop, indpoder blandt de Vilde, maatte vise sig ligesaa ødelæggende for civiliserede Mennesker, hvis de ikke vidste bedre end at lade dem gaa sin egen Gang, saaledes som den Vilde i sin Uvidenhed maa gøre. Desuden er Virkningen af Civilisationens Sammenstød med Barbariet den, at svække den Vildes Kraft uden at bringe ham ind under de Vilkaar, der giver det civiliserede Menneske dets Kraft. Medens hans Sæder og Skikke søger at holde sig uforandrede, undergaar de ydre Forhold, hvortil de passer, en voldsom Forandring. Han er Jæger i et Land, der er renset for

Vildt, han er en Kriger, som man har frataget hans Vaaben og nødet til at føre sin Sag i ukendte Lovformer. Han er ikke blot stillet mellem to forskellige Kulturer, men mellem to forskellige Morallove, og lærer Civilisationens Laster, men ikke dens Dyder. De usle Væsener, som man ser drive omkring i Byerne og ved Jernbanestationerne paa Civilisationens Overdrev, er ikke virkelige Typer paa Indianerne, saadan som de var, før de Hvide trængte ind over deres Jagtmarker. De har tabt den Mandhaftighed, der var ejendommelig for dem i deres forrige Tilstand, uden til Gengæld at tilegne sig den højere Tilstands tilsvarende Dyder. Ja i Virkeligheden fremviser den Civilisation, der fordriver Rødhuderne, ingen Dyder. Overfor Angelsakserne ved Grænsen har i Regelen de Indfødte ingen Rettigheder. De bliver udplyndret, misforstaaet, bedraget og mishandlet. De dør ud, ligesom vi under lignende Omstændigheder vilde dø ud. De forsvinder for Civilisationen, ligesom de romaniserede Britter forsvandt for det angelsaksiske Barbari. At der hos Indianerne og andre Naturfolk ikke er nogen medfødt Hindring for at modtage vor Civilisation, har atter og atter vist sig i særlige Tilfælde.

Den virkelige Grund til at den romerske Civilisation optog Barbarfolkene i sig i Stedet for at ødelægge dem, er efter min Mening hovedsagelig at søge i den Omstændighed, at den ikke udbredtes paa samme Maade som vor. Den bares ikke frem ved en fremrykkende Linie af Nybyggere, men ved en Erobring, som vel underkastede sig den nye Provins, men lod Folkets sociale og sædvanligvis ogsaa dets politiske Forfatning for en stor Del staa urokket, saa at Sammensmeltningen gik for sig uden voldsomme Splittelser eller Opløsning. Paa en noget lignende Maade synes Japans Civilisation at smelte sammen med den europæiske.

Den Formodning, at Slægten indenfor noget os bekendt Tidsrum skulde have gjort Fremskridt i legemlig Henseende, savner ethvert Bevis, I hvert Fald véd vi fra de antike Billedstøtter, fra de Byrder, som Oldtidens Krigere bar, fra Beretninger om Væddeløb osv., at hverken i Legemsstørrelse eller Styrke er Slægten bleven forbedret i de sidste to Tusinde Aar. Paastanden om en Fremgang i aandelig Evne er, skønt den fremsættes endnu oftere og med endnu større Sikkerhed, endnu mere urimelig. Kan den moderne Civilisation fremvise Mennesker, der i Kunst eller Filosofi, som Statsmænd eller Hærførere har lagt større Aandsevner for Dagen end Oldtidens? For at

søge Mønstre og levende Eksempler paa aandelig Kraft gaar vi tilbage til de Gamle. Og selv i de mørkeste Tidsrum siden den klassiske Oldtids Dage finder vi Mænd, som efter sin Tids Forhold fremviste lige saa høje Sjælsegenskaber som Nutidens Mennesker. Lige saavel finder vi i vore Dages mindre fremskredne Folkeslag Mennesker, som i sine Forhold udfolder lige saa store Sjælsevner, som Civilisationen har at fremvise. Vidner Opfindelsen af Jernbanerne i Forhold til sin Tid om større Opfindelsesevne end Opfindelsen af Trillebøren? Vi Børn af den moderne Civilisation rager langt højere op end vore Forfædre og end de mindre fremskredne Folkeslag, der er vore Samtidige; men det er ikke fordi vi er større, men fordi vi staar paa en Pyramide.

Lad mig gentage: — Jeg vil paa ingen Maade sige, at alle Mennesker ejer de samme Evner eller er aandelig lige, lige saa lidt som jeg vil sige, at de er fysisk lige. I Menneskehedens talløse Skare har der sandsynligvis aldrig været to, som enten legemlig eller aandelig fuldstændig har været Sidestykker. Heller ikke vil jeg sige, at der ikke findes lige saa klart udprægede Raceforskelligheder i aandelig Henseende som i legemlig. Jeg nægter ikke Arvelighedens Indflydelse ved Forplantning af aandelige Ejendommeligheder paa samme Vis og maaske i samme Grad, som legemlige Egenheder nedarves. Ikke desto mindre gives der, saavidt jeg kan se, for Sjælen som for Legemet en almindelig Norm, en naturlig Symmetri, som alle Afvigelser søger at komme tilbage til. De Forhold, hvorunder vi opvokser, kan frembringe saadanne Vanskabninger, som Fladhoved-Indianerne frembringer ved at presse deres Børns Hoveder sammen. Men ligesom Fladhovedernes Børn vedblivende fødes med naturligt formede Hoveder, saaledes synes Naturen altid at vende tilbage til den normale aandelige Type. Et Barn arver lige saa lidt sin Faders Viden, som det arver hans Glasøje eller kunstige Ben; de mest uvidende Forældres Barn kan blive en Banebryder for Videnskab og Tænkning.

Dog, Hovedsagen, som vi her har at gøre med, er den, at Ulighederne mellem de forskellige Landes og Tiders Folkeslag, der af os betegnes som Forskel i Civilisation, ikke, som Herbert Spencer paastaar, skyldes Egenheder hos de enkelte, men derimod de Vilkaar, under hvilke disse enkelte stilles i Samfundet. Kort sagt, hvert Samfund væver sig nødvendigvis et Væv af Kundskaber, Tro, Sæder, Sprog, Tilbøjeligheder, Indretninger og

Love. I dette af hvert Samfund særskilt frembragte Væv, eller rettere i disse Væv (thi alle Samfund er jo sammensat af mindre Samfund, der er indbyrdes sammenflettet) optages det enkelte Menneske ved sin Fødsel, og deraf præges dets Aandsudvikling. Det er paa denne Maade at Sæder, Religioner, Smagsretninger og Sprog opstaar og forplanter sig. Det paa denne Maade Færdigheder overføres, Kundskab ophobes og en Tids Opdagelser danner det fælles Forraad og et Trappetrin for den næste. Skønt dette ofte forvolder Fremskridtet de største Hindringer, er det alligevel det, der gør Fremskridt muligt. Det sætter vor Tids Skoledrenge i Stand til i faa Timer at lære mere om Verden, end Ptolemæos vidste, det stiller den mest tykhovede Forsker langt over den Højde, Aristoteles's Kæmpeaand naaede. Det er for Slægten, hvad Hukommelsen er for den enkelte.

Det menneskelige Fremskridt foregaar i samme Grad, som det ene Slægtleds Fremskridt paa denne Maade sikres som fælles Ejendom for det næste og gøres til Udgangspunkt for nye Fremskridt.

TREDJE KAPITEL.

Fremskridtets Lov.

Hvad er da Loven for det menneskelige Fremskridt — den Lov, der klart og bestemt, ikke ved svævende, almindelige Udtryk eller overfladiske Analogier forklarer, hvorledes Civilisationen skrider frem, antager forskelligt Præg, stanser, forfalder eller opblomstrer paany.

Det er ikke vanskeligt at opdage en saadan Lov. Vi behøver blot at se os om og vi vil finde den:

Drivfjeren til Fremskridt er vor medfødte Trang til at tilfredsstille vor dyriske Naturs Behov saavel som Tanke- og Følelseslivets Behov, Trangen til at være, at vide og at handle — en Trang, der lige til Uendelighedens Grænser aldrig kan tilfredsstilles, da den vokser ved det, som nærer den.

Det menneskelige Livs Kortvarighed tillader kun den Enkelte og det enkelte Slægtled at gaa et kort Stykke, men naar hvert Slægtled tager sine Forgængeres indvundne Fordele i Arv, kan

de gradvis højne Menneskehedens Stade, saa at sige paa Koraldyrenes Vis.

Aandskraft er saaledes Fremskridtets Bevægkraft, og Fremgangen staar i Forhold til den aandelige Kraft, der sættes ind derpaa: til Kundskabsudvidelse, til tekniske Fremskridt og Forbedring af Samfundsforholdene.

Men nu er der en Grænse for det Arbejde, et Menneske kan udrette med sin Aand, lige saavel som for det Legems-Arbejde, det kan udføre; den aandelige Kraft, der kan anvendes til Fremskridt, er derfor kun, hvad der bliver tilovers fra de Fremskridtet uvedkommende Øjemed, som jeg under ét vil betegne som *Opholdelse* og *Strid*. Ved Opholdelse mener jeg ikke alene Livets Ophold, men Bevarelsen af Samfundstilstanden og de allerede indvundne Fremskridt. Ved Strid forstaar jeg ikke blot Krigsførelse og Forberedelse til Krig, men hele Forbruget af aandelig Kraft ved Bestræbelsen for at tilfredsstille sine Behov paa andres Bekostning og ved Modstanden mod saadanne Overgreb.

Vi kan sammenligne Samfundet med en Baad. Baadens Fart afhænger ikke af Mandskabets Anstrængelser i det Hele taget, men af den Del, der anvendes paa at drive Baaden frem. Denne Del formindskes ved hvert Forbrug af Kraft, der gaar med til Øsning, til indbyrdes Stridigheder eller til Roning i andre Retninger.

Da nu det enligtlevende Menneskes hele Kraft optages af Arbejdet for Livets Ophold, og Aandskraften ene kan frigøres til højere Formaal ved Menneskenes Forening til Samfund, der tillader Arbejdsdeling og Samarbejde, saa er *Sammenslutning* det første Vilkaar for Fremskridt, og jo mere omfattende og inderlig Sammenslutningen er, desto større er Muligheden for Fremgang. Og da det aandelige Kraftspild ved Stridigheder er større eller mindre, eftersom Moralloven, der tilkender enhver lige Rettighed, tilsidesættes eller anerkendes, saa er *Lighed* (eller Retfærd) det andet Vilkaar for Fremskridt.

Sammenslutning i Lighed er altsaa Loven for Fremskridtet. Sammenslutningen frigør aandelig Kraft til at anvendes til Bedste for Udviklingen, og Lighed (eller Retfærd eller Frihed — thi disse Udtryk betegner her en og samme Ting, Anerkendelsen af Moralloven) forebygger, at denne Kraft bortødsles i ufrugtbare Kampe.

Forøvrigt vil Samfundsudviklingen naturligvis foregaa hurtigere eller langsommere, eftersom den støder paa større eller mindre Modstand. Disse Hindringer for Udviklingen kan man dele i ydre og indre: — de første virker med størst Kraft paa de tidligere Civilisations-Trin, medens de sidste bliver af større Vigtighed paa de senere Trin.

Mennesket er af Naturen selskabeligt. Det behøver ikke at fanges og tæmmes for at kunne leve sammen med sine Medmennesker. Dets fuldstændige Hjælpeløshed ved dets Indtrædelse i Verden, og det lange Tidsrum, der gaar med til Modningen af dets Kræfter, nødvendiggør Familiebaandet, der jo endog er videre og i sine Forgreninger stærkere blandt Naturfolkene end blandt de mere civiliserede Folk. De første Samfund er Familier, der efter at have udvidet sig til Stammer endnu fastholder det fælles Blods-Baand og endog, naar de er blevet til store Folkeslag, gør Krav paa en fælles Byrd.

Naar nu Væsener af en saadan Art er hensat paa en Klode med saa forskelligartet Overflade og Klima som vor Jord, da er det klart, at Samfundsudviklingen, selv med lige Evner og samme Udgangspunkt, maa blive meget forskellig. Den første Hindring eller den første Modstand mod Sammenslutningen vil komme fra Landenes fysiske Natur. Hvor de tropiske Skoves yppige Liv spotter det uciviliserede Menneskes magtesløse Stræben efter Herredømme over Naturen, hvor Bjærge, Klipper, Ørkener eller Havbugter adskiller Menneskene, kan Sammenslutningen fra først af kun gaa langsomt frem. Men paa de varme Landes rige Sletter, hvor Menneskets Tilværelse kan vedligeholdes ved mindre Kraftanstrængelse og paa et meget mindre Omraade, kan Menneskene slutte sig tættere sammen, og den aandelige Kraft, som straks fra Begyndelsen af kan træde i Udviklingens Tjeneste, er der meget større. Derfor opstod Civilisationen naturlig først i de store Dale og paa Højsletterne.

Men disse ved Forskelligheder i Naturforhold frembragte Uligheder i Samfundsudviklingen fremkalder i Mennesket selv en virksom Modvægt mod Udviklingen. Naar Familier og Stammer er adskilt fra hverandre, ophører Samfundsfølelsen mellem dem, og der opstaar Forskelligheder i Sprog, Sæder, Religion o. s. v. Med disse Uligheder opstaar Fordomme og Had, Berøring fremkalder lettelig Trætte, Overgreb afføder Overgreb og Uret ægger

til Hævn.*) Krig bliver saaledes Stammernes stadige og tilsyneladende naturlige Forhold til hverandre, og Menneskenes Kræfter bortødsles paa gensidig Slagtning og gensidig Ødelæggelse af hinandens Gods. Hvor længe sligt Fjendskab kan vedvare, derom bærer Beskyttelsestolden og de staaende Hære Vidnesbyrd; hvor vanskeligt det er at komme over den Forestilling, at det ikke er Tyveri at stjæle fra en Fremmed, derom vidner Vanskeligheden ved at istandbringe en international Forlagsret. Kan det da undre os, at dengang hver Stamme og Samfund var adskilt fra de andre, og upaavirket af de andre indspandt alle Individer i sit særegne Væv, var Krig Regelen og Fred Undtagelsen? «De var netop saadan, som vi er».

Men Krig er Sammenslutningens Fornægtelse. Menneskenes Adskillelse i forskellige Stammer hæmmer saaledes ved de tiltagende Krige Udviklingen; medens Civilisationen paa de Steder, hvor en stor Formerelse er mulig uden synderlig Spredning, har Fordelen af at undgaa idetmindste Stammefejder, om end Staten som Helhed fører Krig udenfor sine Grænser. Paa de rige Sletter, hvor Civilisationen først begynder, kan denne derfor hæve sig til en stor Højde, medens de adsplittede Stammer endnu er Barbarer. Naar smaa spredte Samfund lever under stadige Fejder, som hindrer Fremskridtet, saa er det første Skridt til deres Civilisation en erobrende Stammes eller Nations Optræden, som forener disse mindre Stater til en større, i hvilken den indre Fred opretholdes.

Men det er ikke Erobring alene, som har fremmet Sammenslutningen og dermed Civilisationen. Om end Forskellighederne i Klima osv. fra først af har virket til Menneskeslægtens Adskillelse, saa virker de dog ogsaa til at fremme Ombytningen. Og Handel, som i sig selv er et Slags Samvirken, fremmer Civilisationen ikke alene umiddelbart, men ogsaa ved at fremkalde Interesser, der er Krigen modsatte, og sprede Vankundigheden, som er den frugtbare Moder til Fordom og Had.

Og ligesaa Religionen. Skønt den ofte har splittet Menne-

*) Hvor naturligt det falder os at anse enhver Forskel i Sæder, Skikke, Religion osv. for Bevis paa Underlegenhed hos dem, der er forskellige fra os selv, kan enhver, der i nogen Grad har frigjort sig fra Fordom, og som omgaas forskellige Klasser, let iagttage i det civiliserede Samfund.

skene og foraarsaget Krig, har den dog til andre Tider været et Middel til Civilisationens Fremme. Fælles Gudsdyrkelse har ofte, som f. Eks. hos Grækerne, lagt Grunden til Enighed; og det er fra Kristendommens Sejr over Europas Barbarer, at den moderne Civilisation er udsprunget. Havde den kristne Kirke ikke eksisteret, dengang det romerske Rige søndersplittedes, saa kunde Europa let være sunket ned til en Tilstand, der ikke var meget højere end de nordamerikanske Indianeres, eller have modtaget en Civilisation af asiatisk Præg fra de indtrængende Horders erobrende Krumsabler, — disse Horder, der selv var blevet sammensvejset til en vældig Magt ved en Religion, som var fostret i Arabiens Ørkener.

Kaster vi et Blik over den os bekendte Verdenshistorie, ser vi altsaa, at der opstaar Civilisation overalt, hvor Menneskene bringes i Samfund med hverandre, og at Civilisationen forsvinder overalt, hvor denne Sammenslutning afbrydes. Vor moderne Civilisation tog sin Begyndelse, da Feudalsystemet igen forenede Menneskene til større Samfund, og Roms aandelige Herredømme bragte disse i Forbindelse med hverandre, ligesom dets Legioner før havde gjort. Eftersom Lehnsherredømmerne gik over til virkelige Rigsenheder, og Kristendommen blidnede Sæderne og ved sit Munkevæsen gav et Forbilled paa Sammenslutning, blev en større Fremgang mulig og foregik med større og større Styrke, alt eftersom Menneskene bragtes til stadig nærmere Forbindelse og Samarbejde.

Men vi vil dog aldrig kunne fuldt forstaa Civilisationens Gang uden at tage i Betragtning det, jeg vil kalde den *indre* Modstand, der udvikler sig inde i selve det fremadskridende Samfund, og som alene kan forklare, hvorledes en Civilisation, der er kommen vel igang, enten af sig selv kan gaa istaa eller blive ødelagt af Barbarer.

Den aandelige Kraft, som er Drivkraften i det sociale Fremskridt, frigøres ved Sammenslutning. Samfundet bliver herved mere sammensat, dets enkelte Medlemmer mere afhængige af hverandre. I Stedet for, at hver Mand selv søger at lave, hvad han trænger til, specialiseres de forskellige Haandværk og Forretninger af enhver Art mer og mer. Kort sagt, for at bruge Herbert Spencers Ordvalg: Samfundets Udvikling er en Overgang fra en ubestemt, usammenhængende Ensartethed til en bestemt, sammenhængende Uensartethed. Jo lavere Samfundsudviklingens

Standpunkt er, desto mere ligner Samfundet en af disse laveste dyriske Organismer, som mangler Organer og Lemmer, og som kan leve, selv om man bortskærer en Del deraf. Jo højere Samfundsudviklingen er, jo mere ligner Samfundet de højere Organismer, hos hvem Funktioner og Kræfter er specialiseret og hvert Lems Livskraft afhænger af de andres.

Men eftersom denne Samfunds-Fuldkommengørelse skrider frem, ledsages den — i Kraft af en Lov, der sandsynligvis er en af de dybeste Love i Menneskenaturen — af en vedvarende Tilbøjelighed til Ulighed. Jeg mener ikke, at Ulighed er den nødvendige Følge af Samfundsvækst, men at denne maa frembringe Ulighed, naar der ikke samtidig sker Ændringer i Samfundsordenen, som kan sikre Ligheden under de nye Forhold. Jeg mener, at, om jeg saa maa sige, den Klædning af Love, Vaner og politiske Indretninger, som hvert Samfund væver sig, altid er tilbøjelig til at blive for snæver, jo mere Samfundet udvikler sig.

Thi medens Samfunds-Udviklingen i sig selv virker til at frigøre aandelig Kraft til fortsatte Fremskridt, frembringes der baade ved Befolkningens Tilvækst og ved den tiltagende Indvikling i Samfundsordningen en Kontravirkning, der avler Ulighed, hvorved aandelig Kraft gaar tilspilde og Fremskridtet tilsidst helt kan standses. — Nøjere og dybere at efterspore denne Lov, der saaledes samtidig med Fremskridtet udvikler den Kraft, der hæmmer det, vilde, saavidt jeg kan se, føre henimod Løsningen af et dybere Spørgsmaal end Spørgsmaalet om den materielle Verdens Oprindelse — nemlig Spørgsmaalet om det Ondes Oprindelse. Her maa jeg nøjes med at pege paa, hvorledes der, alt som Samfundet udvikler sig, optræder Tendenser, der hæmmer Udviklingen.

Der er imidlertid to Egenskaber ved Menneskenaturen, som det vil være rigtigst først at minde om. Den ene er Vanens Magt, Tilbøjeligheden til at blive ved det gamle; den anden er Muligheden for aandelig og moralsk Udartning. Den førstes Virkning i Samfundsudviklingen er den at opretholde Skikke, Love og Fremgangsmaader længe efter, at de har tabt sin oprindelige Nytte, og Virkningen af den anden er at muliggøre Udviklingen af Indretninger og Tænkemaader, som Menneskenes naturlige Anskuelser instinktmæssig rejser sig imod.

Samfundets Udvikling har ikke alene en Tendens til at gøre

enhver mere og mere afhængig af alle andre og formindske Enkeltmenneskenes Indflydelse endog paa deres egen Stilling, i Sammenligning med Samfundets Indflydelse derpaa; Sammenslutningen frembringer tillige en samlet Kraft, forskellig fra Summen af de individuelle Kræfter. Den dyriske Organisme frembyder tilsvarende Forhold. Jo mere indviklet den bliver, desto mere hæver der sig over Delenes Liv og Kraft et Liv og en Kraft, som tilhører det samlede hele, over Evnen til ufrivillige Bevægelser Evnen til frivillige. De Handlinger og Drifter, der findes i et Samfund af Mennesker, er, som det ofte er blevet bemærket, forskellige fra dem, der under de samme Omstændigheder vilde ytre sig hos de enkelte Mennesker. Kampdygtigheden hos et Regiment kan være ganske forskellig fra de enkelte Soldaters Kampdygtighed osv. Ligesaa paa Værdiernes Omraade: der, hvor Befolkningen er tynd, har Jorden ingen Værdi; men alt som Menneskene samler sig, faar Jorden en stigende Værdi, og denne Værdi kan tydelig skelnes fra de Værdier, der frembringes ved de enkelte Menneskers Virksomhed; den skyldes Sammenslutningen, vokser med denne og forsvinder, naar Sammenslutningen sprænges.

Alt som nu Samfundet vokser, vil Tilbøjeligheden til at opretholde gamle Samfundsindretninger føre til, at den samlede Samfundsmagt lægges i Hænderne paa en mindre Del af Samfundet; og derved frembringes større og større Ulighed.

Vi ser det f. Eks. ved Væksten af det patriarkalske Samfund. Det er naturligt nok, at Faderen er Familiens ledende Hoved og at ved hans Død den ældste Søn som det ældste og mest erfarne Medlem af det lille Samfund overtager Ledelsen af det. Men beholdes denne Indretning, naar Familien forgrener sig og Samfundets Magt vokser, bliver Familiens Hoved til en arvelig Konge, et Væsen med højere Rettigheder end andre. Med den samlede Magts Forøgelse i Forhold til den enkeltes Magt vokser ogsaa Kongens Magt til at belønne og straffe, og dermed ogsaa Bevæggrundene til at smigre og frygte ham, indtil endelig, dersom Udviklingen ikke forstyrres, et Folk kryber ved Foden af en Trone, og hundrede Tusind Mennesker arbejder i halvtredsindstyve Aar for at rejse et Gravmindesmærke over en dødelig som dem selv.

Høvdingen for en liden Skare Vilde er kun én af Flokken, hvem de følger som den tapreste og klogeste. Men dersom store

Masser skal handle i Fællesskab, bliver en mere blind Lydighed nødvendig og kan fremtvinges; og ud af selve de Vilkaar, som en Krigsførelse i stor Maalestok gør nødvendige, opstaar den enevældige Magt.

Paa samme Maade gaar det paa andre Felter: Retsplejen, de store offentlige Arbejder og ganske særlig Religionsøvelserne, alt har det en Tendens til at komme i Hænderne paa særlige Klasser, der har en Tilbøjelighed til at tillægge disse Virksomheder større og større Betydning og udvide deres Magt.

Men Hovedaarsagen til Uligheden er dog det Naturmonopol, som Ejendomsretten til Jorden giver. Menneskenes oprindelige Opfattelse synes altid at være, at Jorden er fælles Ejendom; men de ufuldkomne Midler, hvorved denne Opfattelse fra først af traadte ud i Livet — f. Eks. aarlige Fordelinger eller Dyrkning af Jorden i Fællesskab — er kun forenelige med et lavt Udviklingstrin. Krige og Erobringer, som har en Tendens til at samle den politiske Magt paa én Haand og til at frembringe Trældom, vil ganske naturlig, hvor Samfundsudviklingen har givet Jorden Værd, føre til en Tilegnelse af Jorden. Store Dele af et erobret Land vil tilfalde Medlemmerne af den herskende Klasse, og de forrige Indbyggere vil komme til at dyrke Jorden som Forpagtere eller Trælle; tilsidst bliver endog det offentlige Jordomraade, Græsgange osv. gjort til privat Ejendom. Og naar Uligheden engang er kommet i Stand, saa ophober Jordejendommene sig stedse stærkere, jo mere Udviklingen gaar for sig. Ja selv Tilegnelsen af Jordrenten til offentlige Øjemed (som er den eneste Maade, hvorpaa under højere Samfundsforhold den fælles Ret til Jorden kan hævdes) bliver, naar den politiske Magt falder i Hænderne paa en enkelt Klasse, ensbetydende med Ejendomsret over Jorden for denne Herskerklasse.

Jeg søger kun at paavise den almindelige Kendsgerning, Enkelthederne vil naturligvis variere efter de forskellige Forhold. Men denne Hoved-Kendsgerning gør os baade Forstening og Tilbagegang forstaaelig. Den ulige Fordeling af den Magt og Formue, som opstaar ved Menneskenes Sammenslutning i Samfund, hæmmer og ender tilsidst med at overvinde den Kraft, hvorved Fremskridtene kommer i Stand. Samfundets Masser tvinges til at anvende deres aandelige Kræfter blot og bart paa at opholde Livet, og al den aandelige Kraft anvendes til at opholde og styrke Uligheden, til Pragt, Overdaad og Krig. Et Samfund, der

er delt i en herskende og en behersket Klasse, i de meget rige og de meget fattige, kan muligvis bygge Kæmpeværker med den mest kunstfærdige Udsmykning, men det vil ikkun blive Mindesmærker om Hovmodighed og gold Forfængelighed eller om en Religion, som har gjort sig til et Redskab for at holde Menneskene nede. I Templernes Løndom vil man maaske endnu søge efter Viden, men man vil dølge den som en Hemmelighed eller trampe den ned som farlig, dersom den vover sig frem for at højne den almene Tænkning eller lysne op i Hverdagslivet. Thi Uligheden gør Menneskene fjendtlig sindede mod selve Fremskridtet. Hvor stærk Tilbøjeligheden til at hænge fast ved gamle Fremgangsmaader er hos de Klasser, der bliver holdt i Uvidenhed som Følge af, at de maa slide for sin blotte Tilværelse, er altfor vel kendt; og ligesaa Konservatismen hos de Klasser, som den bestaaende Samfundsordning giver særlige Fordele. Denne Modvilje mod det nye, selv om det er godt, kan ses i Laug og Korporationer af enhver Art: Præsteskab, Jurist-, Læge- og Haandværkerlaug, og den bliver desto stærkere, jo mere sluttet Organisationen er. Et sluttet Laug har altid en instinktmæssig Modvilje mod Reformer og Reformatorer, og denne Modvilje er kun Udtrykket for en instinktmæssig Frygt for, at Forandringen skal nedrive de Skranker, som betinger dets Indflydelse og Magt.

Det er paa denne Vis Forstening træder i Fremskridtets Sted. Den voksende Ulighed standser nødvendigvis Fremgangen, og brydes den ikke, fremkalder den tilsidst Tilbagegang. Disse Grundtanker giver Nøglen til Civilisationens Historie.

I de Egne, hvor Klima osv. virker mindst til at sprede Befolkningen, eftersom den vokser, og hvor som Følge deraf de første Civilisationer opstod, maatte den indre Modstand mod Fremskridtet naturlig udvikle sig paa en mere regelmæssig og gennemgribende Maade end der, hvor mindre og forskelligartede Samfund senere kom i indbyrdes Forbindelse. Dette, tror jeg, forklarer Ejendommelighederne ved de tidligere Civilisationer i Sammenligning med Europas nyere. Stater, som fra Begyndelsen udvikler sig uden forstyrrende Stridigheder mellem forskellige Sædvaner, Love, Religioner osv., maa faa en betydelig større Ensartethed. Ingen rivaliserende Høvdinger vil her holde hinanden i Skak, ingen Trosforskel indskrænke Præsteskabets Indflydelse. Stats- og Kirkemagt, Rigdom og Kundskaber samler sig saaledes i de samme Midtpunkter. De samme Aarsager, som frembringer

Arvekongedømme og Arvepræstedømme frembringer ogsaa Arve-Haandværker og -Bonde, saa Samfundet adskilles i Kaster, og der rejser sig saaledes lidt efter lidt Hindringer for videre Fremskridt. Overskuddet af Massernes produktive Kræfter benyttes til Opførelse af Templer og Pyramider eller tjener paa anden Vis deres Herrers Hovmod og Forfængelighed, og skulde der blandt de ikke-arbejdende Klasser vise sig nogen Lyst til Fremskridt, sætter Frygten for alt Nyt straks en Stopper for den. Et Samfund, som udvikler sig paa denne Maade, maa tilslut ende i en Konservatisme, der ikke tillader noget yderligere Fremskridt.

Hvorlænge en saadan fuldstændig Forstening vil vare, synes at bero paa ydre Omstændigheder; thi det stivnede Samfunds jernhaarde Baand lænkebinder de opløsende Kræfter saavel som Fremskridtet. En saadan Stat bliver meget let et Bytte for en fremmed Erobrer, thi Folkets Masse er blevet opdraget til dorsk at slaa sig til Ro i et Liv i haabløst Slid. Nøjes Erobrerne med blot at indtage de herskende Klassers Plads, som Hyksos i Ægypten og Tartarerne i Kina, saa vil alting gaa sin Gang som før. Men farer de plyndrende og hærgende frem, da bliver der blot Ruiner tilbage af Paladsernes og Templernes Herligheder, Befolkningen udtyndes og Kunst og Videnskab gaar tilgrunde.

Den europæiske Civilisation afviger fra den ægyptiske Type, fordi den fremstod ved Sammenslutning af forskellige Folk, som forinden havde erhvervet hver sit sociale Særpæg, og hvis Enkelt-Organisationer længe hindrede Magten og Rigdommen fra at samle sig i et Middelpunkt. Jordoverfladens Beskaffenhed paa den græske Halvø er saadan, at den fra først af maatte dele Folket i en Del mindre Samfund. Da disse Smaariger ophørte at spilde deres Kræfter paa Krig, og Handelens fredelige Samvirken tiltog, da flammede Civilisationens Lys op. Dog var Samfølelsen aldrig stærk nok til at bevare Grækenland fra indre Fejder, og da der ved Erobring blev gjort Ende paa disse, frembragte den Ulighedstendens, som græske Vismænd og Statsmænd ved forskellige Midler havde bekæmpet, sine fordærvelige Virkninger, og Grækenlands Kraft, dets Kunst og Literatur tilhørte snart Fortiden. Paa samme Maade viser den romerske Civilisations Opblomstring, Tilbagegang og Fald, hvorledes det er ved Forening af Sammenslutning og Lighed alt Fremskridt opstaar.

Oprundet af Sammenslutningen af Italiens frie Bønder og Borgere og øsende ny Kraft af Erobringer, som bragte fjendtlige Folkeslag i gensidig Forbindelse med hverandre, tvang Romermagten Verden til Fred. Men Uligheden steg sammen med den romerske Civilisations Udbredelse. Denne forstenede ikke, saaledes som de stærkt sammenbundne, ensartede Civilisationer, den raadnede og styrtede sammen. Længe før Gother og Vandaler havde gennembrudt Legionernes Grænsekæde, ja, medens Rigets Grænser endnu udvidede sig, var Rom allerede hjerteraaddent De store Godser havde ødelagt Italien. Uligheden havde udtørret Romerverdenens Kraft og tilintetgjort dens Tapperhed. Styrelsen gik over til Despoti, Fædrelandskærligheden blev til Trællesind, de smudsigste Laster bares frækt tilskue, Videnskaben glemtes, frugtbare Egne blev til Ørkener uden at være hærjet af Krig. — Det Barbari, som overvældede Rom, kom ikke udenfra, men indenfra. Det var den nødvendige Følge af det System, som havde sat Trælle og Lejlændinge i Stedet for Italiens frie Bønder og sønderstykket Provinserne til Godser for Senatsfamilierne.

Den moderne Civilisation har den Omstændighed at takke for sin Overlegenhed, at Lighedens Vækst er gaaet Haand i Haand med Sammenslutningens. To store Aarsager bidrog hertil, nemlig den Søndersplittelse af den samlede Magt til utallige smaa, der skyldtes de nordiske Folks Indfald, og Kristendommens Indflydelse. Uden den første Aarsag vilde der være indtraadt den samme Forstening og det samme langsomme Forfald som i det østromerske Rige, hvor Kirke og Stat var nøje sammenknyttet og hvor Tabet af ydre Magt ikke medførte nogen Lindring i det indre Tyranni. Og uden den anden Aarsag vilde der være indtraadt et Barbari uden Sammenslutning og Fremskridt. De Smaafyrster, som overalt tilrev sig det stedlige Herredømme, holdt hverandre i Skak. Italienske Byer genvandt deres gamle Frihed, Fristæder grundlagdes, Landsbykommuner skød Rod, og Livegne erhvervede sig Rettigheder til den Jord, de dyrkede. De germanske Lighedstankers Surdejg gennemtrængte hele den opløste og forfaldne Masse. Og uagtet Samfundet var splittet i utallige afsondrede Dele, levede dog Tanken om en nøjere Sammenslutning — den holdt sig oppe dels i Minderne om et Verdensrige, dels i Forestillingen om en almindelig Kirke.

Uagtet Kristendommen ved at sive gennem en raadnende Civilisation blev forvansket og forurenet, uagtet hedenske Guder

blev optaget i dens Pantheon og hedenske Forestillinger i dens Tro, saa blev dog dens Grundtanke om Menneskenes Lighed aldrig ganske ødelagt. Og der hændte to Ting af yderste Vigtighed for den gryende Civilisation: Pavedømmets Oprettelse og Indførelsen af Præsternes ugifte Stand. Det første hindrede Aandsherredømmet fra at smelte sammen med den verdslige Magt, og det sidste hindrede Dannelsen af en Præstekaste paa en Tid, da al Magt stræbte efter at antage en arvelig Form.

Ved sine Bestræbelser for Slaveriets Afskaffelse, ved sin Gudsfred, sine Munkeordener og sine Lovbud, som ikke kendte politiske Landegrænser, ved at lægge det Tegn, som selv de stolteste bøjede Knæ for, i Hænderne paa Folk af ringe Byrd, og ved sin «Tjenernes Tjener» — thi saa lød Pavens officielle Titel — som i Kraft af en simpel Fiskers Ring gjorde Fordring paa Retten til at være Skilledommer mellem Folkene, og hvis Stigbøjle holdtes af Konger — ved alt dette var Kirken trods alt, hvad der kan lægges den til Last, en Fremmer af Sammenslutning og et Vidne om Menneskenes naturlige Lighed. Tillige fostrede den selv en Aand, som da Kirkens oprindelige Sammenslutnings- og Frigørelsesværk paa det nærmeste var tilendebragt og den Vidskab, den havde bevaret, var blevet Almeneje, sønderbrød de Lænker, hvormed den ellers vilde have bagbundet Menneskeaanden.

I alle sine Enkeltheder saavelsom i sine Hovedtræk kaster den evropæiske Civilisations Historie Lys over den Sandhed, at Fremskridtet afhænger af Sammenslutning og Lighed. Civilisation er Samarbejde. Enighed og Frihed er dens Faktorer. Sammenslutningens store Udbredelse, ikke blot ved de enkelte Samfunds Udvikling, men ogsaa ved Samfærdselens og Omsætningens Vækst, som knytter alle Samfund sammen indbyrdes, Fremskridtene i Sikkerhed for Person og Ejendom, personlig Frihed og demokratisk Styre, med ét Ord, Fremskridtene benimod Erkendelsen af lige Ret til «Liv, Frihed og Stræben efter Lykke» — dette er det, som gør vor moderne Civilisation saameget større og højere end nogen af de tidligere. Dette er det, som har frigjort den Aandskraft, der har løftet Uvidenhedens Slør, som skjulte alt undtagen en liden Del af Jordkloden for vort Blik, som har aabnet for os Forstuen til Naturens Lønkammer, kastet Lys over længst begravne Tiders Historie og spændt Naturkræfterne under Aaget til vor Tjeneste.

I den Skæbnetroens Aand, der gennemsyrer vore Dages Literatur, er det Skik og Brug at tale selv om Krig og Trældom som Midler for det menneskelige Fremskridt. Men Krigen, Sammenslutningens Modsætning, kan kun gavne Fremskridtet, saafremt den hindrer endnu værre Krige og nedbryder samfundsfjendtlige Skranker. Og hvad Slaveriet angaar, saa formaar jeg ikke at indse, hvorledes det nogensinde kan have bidraget til at grundlægge Friheden, og Friheden har dog alle Dage været Fremskridtets Drivkraft og Betingelse. Auguste Comtes Tanke, at Slaveriet har afskaffet Menneskeæderiet, er ganske fantastisk, Thi den gaar ud fra, at en Tilbøjelighed, som ikke engang findes hos de ædlere Rovdyr og som aldrig har udviklet sig hos Mennesket undtagen under de unaturligste Forhold — den forfærdeligste Nød eller den raaeste Overtro — skulde være en oprindelig Drift.

Ligesaa urimelig er den Forestilling, at Slaveriet skulde have tjent til at muliggøre Civilisationen derved, at det gav Trælleejerne Tid og Lejlighed til Fremskridt. Slaveriet har aldrig nogensinde medvirket, aldrig kunnet medvirke til Fremskridtet. Enten Samfundet bestaar af en eneste Herre og en eneste Træl eller af tusinde Herrer og Trælle, saa er Slaveriet altid menneskelig Kraftspild, thi ikke blot er Trællearbejdet mindre produktivt end det frie Arbejde, men Slaveejernes Kraft bortødsles paa at bevogte Slaverne. At Slaveriet var saa almindeligt i den klassiske Verden, er uden Tvivl Grunden til, at den Aandsvirksomhed, som udviklede og forædlede Literatur og Kunst, aldrig nogensinde faldt paa nogen af de store Opdagelser og Opfindelser, som udmærker den moderne Civilisation. I en Trællestat kan ganske vist Overklassen blive overdaadig og forfinet, men aldrig opfindsom. Alt, hvad der fornedrer Arbejderen og berøver ham Frugterne af hans Møje, kvæler Opfindelsesaanden og hindrer Anvendelsen af Opfindelser og Opdagelser, selv naar de gøres. Friheden alene besidder den Trylleformel, der maner de Aander frem, i hvis Varetægt Jordens Skatte og Kræfter befinder sig.

Loven for det menneskelige Fremskridt, hvad er det andet end Moralloven? Just i samme Grad, som Samfundsindretningerne fremmer Retfærd, anerkender Ligheden i Rettigheder Mand og Mand imellem og sikrer enhver hans fulde Frihed, kun begrænset af alle andres lige Ret, kan Civilisationen skride frem.

Socialøkonomien og Samfundsvidenskaben kan ikke lære os noget, som ikke allerede laa i de simple Sandheder, der engang forkyndtes for fattige Fiskermænd og Almuesfolk i Jødeland — de samme simple Sandheder, som, hvor forfalskede af Selviskhed og fordrejede af Overtro de end monne være, dog danner Grundlaget for enhver Religion, som nogensinde har forsøgt at give Udtryk for Menneskets Længsler.

FJERDE KAPITEL.

Muligheden for den moderne Civilisations Forfald.

Loven for det menneskelige Fremskridt bringer ikke blot de socialøkonomiske Love, som vi i denne vor Undersøgelse har udviklet, ind under en højere Lov, maaske den højeste, vi kan fatte, men den beviser ogsaa, at Genoprettelsen af den fælles Ejendomsret til Jorden vilde være en umaadelig Løftestang for Civilisationen, hvorimod Undladelse heraf maa føre til Tilbagegang.

Der er i vore Dage en Tilbøjelighed til spottende at afvise enhver Antydning af, at vi ikke i alle Henseender gaar frem, Og dog er det klart, at der har været Tilbagegangstider lige saa vel som Fremgangstider; og det er ligeledes klart, at disse Tilbagegangens Tidsrum forstod man fra først af i Almindelighed slet ikke.

Det skulde have været en meget dristig Mand, som den Gang, da Augustus forvandlede det teglbyggede Rom til det marmorbyggede, da Rigdommen øgedes, da sejrrige Legioner udvidede Grænserne, da Sæderne forfinedes og Literaturen hævede sig op til en større Glans end nogensinde — havde traadt op og sagt, at nu begyndte det at gaa ned ad Bakke med Rom. Og dog var dette virkelig Tilfældet.

Og enhver, som vil bruge sine Øjne, maa kunne se, at uagtet vor Civilisation aabenbart gaar frem med større Hurtighed end nogensinde, saa virker ogsaa nu de samme Aarsager, der forvandlede Roms Fremskridt til Tilbagegang.

Det, som ødelagde alle tidligere Civilisationer, var Tendensen til Rigdommens og Magtens ulige Fordeling. Og denne

samme Tendens, virkende med stadig forøget Kraft, kan ogsaa iagttages i Nutidens Civilisation; den viser sig i ethvert fremadskridende Land, og desto stærkere, jo mere Landet gaar frem.

Jeg har paavist, hvad Grundaarsagen er hertil. Jeg har vist det simple Middel, hvorved denne Aarsag kan ryddes af Vejen. Lad mig nu vise, hvorledes, dersom dette ikke bliver gjort, Fremskridtet maa gaa over til Forfald og den moderne Civilisation synke ned til Barbari paa samme Maade, som det er gaaet med alle de foregaaende. Det er Umagen værd at pege paa, hvorledes dette kan gaa for sig, da der er mange Folk, som anser sligt for umuligt. Gibbon f. Eks. mente, at den moderne Civilisation aldrig kunde gaa tilgrunde, fordi der ikke længere fandtes Barbarer, som kunde overvælde den. Og det er en meget almindelig Forestilling, at Bogtrykkerkunstens Opfindelse, hvorved Bøgerne mangfoldiggøres saa umaadelig, har gjort det umuligt, at vor Viden nogensinde kan gaa tabt.

Vilkaarene for det sociale Fremskridt er, efter den Lov, vi har fundet, Sammenslutning og Lighed. Den moderne Civilisations Historie er Historien om de Fremskridt, der er gjort i denne Retning — Historien om den personlige, politiske og religiøse Friheds Kampe og Sejre.

Videst i saa Henseende er man naaet i den Nordamerikanske Republik, hvor politisk og retslig Lighed er fuldt gennemført, og hvor det har været umuligt for et Bureaukrati at opstaa, fordi Embederne stadig ny-besættes, hvor enhver religiøs Tro eller Ikke-Tro staar paa samme Fod, og hvor enhver Dreng kan gøre sig Haab om at blive Præsident. Endnu staar der en Del Sejre tilbage at vinde i England ved at udvide Stemmeretten og bortfeje de sidste Spor af Kongedømme, Adelsvælde og Præstevælde, og i Lande som Tyskland og Rusland, hvor «Rettigheder af Guds Naade» endnu er en hel Del mere end en Talemaade, har man endnu langt igen. Men hvor snart Europa vil faa fuldt ud republikansk Styre er dog kun et Tids- eller snarere Lejligheds-Spørgsmaal. Da nu altsaa de For. Stater i denne Henseende er det mest fremskredne af alle store Samfund og gaar i en Retning, hvori alle andre vil komme efter, kan vi dér nøjagtig bedømme, hvor meget politisk og personlig Frihed i og for sig er i Stand til at udrette.

Den første Virkning af den større politiske Lighed var en jævnere Fordeling af Formuen og Magten; thi saalænge Befolk-

ningen forholdsvis er tynd, beror Uligheden i Formuesfordelingen hovedsagelig paa Ulighed i de *personlige* Rettigheder; det er først senere, at den Ulighed, som skyldes Jordens Overgang til Privatejendom, træder skarpt frem for Dagen. Imidlertid er det nu aabenbart, at fuldstændig politisk Lighed ikke i og for sig kan hindre den Tendens til Ulighed, som udspringer fra den private Ejendomsret til Jord, og det er endvidere klart, at, naar den politiske Lighed møder en voksende økonomisk Ulighed, saa maa den tilsidst afføde enten det organiserede Tyrannis Enevælde eller Anarkiets Voldsherredømme.

For at forvandle et republikansk Styre til det laveste og mest brutale Despoti er det ikke nødvendigt i Formen at forandre Landets Forfatning. Der gik Aarhundreder efter Cæsars Tid, inden Enevoldsherskeren over Romerverdenen gjorde Fordring paa at regere anderledes end i Kraft af det Senats Myndighed, der skalv for ham.

Men Formen er intet, naar Indholdet er borte, og de folkelige Styrelsesformer er netop de, som Frihedens Indhold lettest kan forsvinde fra. Yderlighederne berører hinanden, og en Statsforfatning med almindelig Stemmeret og theoretisk Lighed kan netop lettest gaa over til Despoti. Thi der gaar Forvandlingen til Despoti for sig i Folkets Navn og ved Hjælp af Folkets Magt. Har man bare engang sikret sig Magtens eneste Kilde, da har man sikret sig alt. Der findes da ingen politisk umyndig Klasse, man kan appellere til, ingen privilegerede Stænder, som under Forsvaret for sine egne Rettigheder kan forsvare alles. Der er intet Dige til at dæmme op mod Floden. Det var Baroner, anført af en krumstavbærende Erkebisp, der tvang Englands Konge ind under *magna charta*; det var Middelklassen, som brød Stuarternes Hovmod; men et blot og bart Pengearistokrati vil aldrig *bekæmpe*, saalænge det kan haabe at *bestikke* Tyrannen.

Og naar Uligheden i Livsvilkaar tiltager, gør almindelig Stemmeret det let at bemægtige sig Magtens Kilde, thi desto større Andel af Magten ligger da i deres Hænder, som ikke føler nogen Interesse for, hvorledes Staten styres, og som forbitrede af Nød og fordummede af Fattigdom er rede til at sælge deres Stemme til den højest bydende eller følge den højest skraalende Demagogs Ledelse, eller maaske endog betragter en ryggesløs og tyrannisk Regering med det Slags Velbehag, som vi kan forestille os, at Roms Proletarer og Trælle maa have følt, naar de saa

en Kaligula eller Nero rase mellem de rige Patriciere. I en Stat med republikanske Indretninger, hvor én Klasse er altfor rig til at lide noget Afbræk i sin Overdaad, hvorledes end de offentlige Sager ledes, og en anden saa fattig, at paa Valgdagen nogle faa Dollars betyder mere for dem end alle mulige «Anskuelser» tilsammen, medens Mængden raser over en Tingenes Tilstand, som den ikke véd noget Raad for, maa det tilsidst gaa saaledes, at Magten falder i Hænderne paa Sjakrere, som køber og sælger den, ligesom Prætorianerne solgte Roms Purpur, eller i Hænderne paa Demagoger, som griber og beholder den for en Tid, for siden blot at afløses af andre, endnu værre.

Hvor der findes en nogenlunde ligelig Ejendomsfordeling — og det vil sige det samme som, hvor Fædrelandskærlighed, Dyd og Intelligens er almindelig udbredt — der er Styrelsen desto bedre, jo mere aristokratisk den er; men hvor der hersker stor Ulighed, bliver Tilstanden desto værre, jo mere demokratisk Regeringsformen er. Thi uagtet et fordærvet Demokrati i og for sig ikke er værre end et fordærvet Enevoldsstyre, saa er dog det førstes Indvirkning paa Folkekarakteren værre end det sidstes. At give Stemmeret til Vagabonder og Fattiglemmer er blot at paakalde Ødelæggelsen. At lægge politisk Magt i Hænderne paa Mennesker, der er blevet bitre og fornedrede ved Fattigdom, er at stikke Øjnene ud paa en Samson og lægge hans Arme om Folkelivets Søjler.

Tilfældighederne ved arvelig Tronfølge kan dog undertiden give Magten til den Vise og Retfærdige; i et fordærvet Demokrati derimod gaar det altid i Retning af at give Magten til den daarligste. De bedste gaar tilbunds, medens Bærmen flyder ovenpaa. — Vi kan se af Englands Eksempel i det 18de Aarhundrede, da Parlamentet kun udgjorde et afsluttet Adelslaug, hvorledes et fordærvet Faamandsvælde kan bestaa uden at udøve nogen synderlig Indvirkning paa Folkekarakteren, da Magten i dette Tilfælde i Folkets Øjne er forenet med andre Egenskaber end Fordærvelse. Men hvor der ingen arvelige Fortrin findes, og man daglig ser Mennesker, som ved uredelige Egenskaber hæver sig fra den laveste Stilling til Rigdom og Magt, der gaar Taalsomhed overfor slige Egenskaber tilsidst over til Beundring. En fordærvet demokratisk Styrelse maa tilsidst fordærve hele Folket, og da gives der ikke nogen Genoprejsning. Livet er

borte, kun Liget er igen, og det er Skæbnens Plov forbeholdt at dække det til for Menneskenes Øjne.

Nu er denne Forvandling fra folkelig Styrelse til Despoti af laveste Art, som uundgaaelig maa blive Følgen af den ulige Formuesfordeling, ikke bare en fjern Mulighed. Den er allerede begyndt i de Foren. Stater, og rykker frem med Kæmpeskridt. At vore lovgivende Forsamlinger stadig forringes, at Pengenes Indflydelse er i Stigning, at det stadig bliver sværere at opildne Folket til levende Reformkrav, at det mindre og mindre er Ideer og Grundsætninger, der gør Skel mellem Partierne, og at disse kommer ind under Faamandsvælde, der ikke er bedre end Diktatur, alt dette er Tegn paa politisk Forfald.

Typen for den moderne Udvikling er den store By. Og her er det, at folkeligt Selvstyre aller tydeligst har lidt Skibbrud. I alle amerikanske Storbyer findes der i vore Dage en ligesaa skarpt fremtrædende herskende Klasse som i de mest aristokratiske Lande i Verden. Dets Medlemmer har hele Kvarterer i Lommen, udpeger Borgerrepræsentanter og uddeler Embeder efter Forgodtbefindende. Og hvem er disse Mænd? Er det Mænd, som har erhvervet deres Medborgeres Tillid ved rent Levnet, glimrende Evner og alvorlig Granskning af de politiske Opgaver? Nej, det er Spillere, Værtshusholdere, Nævekæmpere eller noget endnu værre, Mænd, som har gjort sig en Forretning af at beherske Stemmer og sælge Embeder. De indtager den samme Stilling som Prætorianerne i Rom i Forfaldstiden. Den, som vil bære Purpuret, maa gaa til deres Lejr og vinde dem med Gaver og Løfter. Det er gennem disse Mænd, at de rige Korporationer og de mægtige Pengeinteresser fylder Senatet og Domstolene med sine Kreaturer. Der findes mange Valgkrese i de Foren. Stater, hvori en George Washington, en Benjamin Franklin eller en Thomas Jefferson ikke vilde have mere Udsigt til at kunne blive valgt, end under det gamle Styre i Frankrig en simpel Bonde til at blive Marskalk. Selve deres Personlighed vilde være en uoverstigelig Hindring.

I Theorien er vi ivrige Demokrater. Et Forslag om at ofre Svin i Templet vilde næppe have vakt større Afsky og Forbitrelse i det gamle Jerusalem end hos os et Forslag om at give vore mest fremragende Borgere et ydre Udmærkelsestegn. Men vokser der ikke op iblandt os en Klasse, som har hele Aristokratiets Magt uden nogen af dets Dyder? Vi har ganske

almindelige Borgere, som behersker Tusinder af Jernbane-Mile, Millioner Tnd. Land, Mænd, der udnævner Guvernørerne over selvstændige Stater, som de antager en Kontorist, og hvis Vilje er lige saa afgørende i de lovgivende Forsamlinger som den franske Konges før Revolutionen. Tidens Understrøm synes at drive os tilbage igen til de gamle Tilstande, som vi troede, vi var kommet ud af. Haandværker- og Handelsstandens Udvikling nedbrød lidt efter lidt Feudalismen, efter at den saa fuldstændig havde gennemsyret alle Forestillinger, at man endog tænkte sig Himlen indrettet efter feudale Grundsætninger med den første og anden Person i Treenigheden som Rigsherre og Lensmand. Men nu truer Næringsllidens og Handelens Udvikling (under Samfundsforhold, hvor Jorden er gjort til privat Ejendom) med at tvinge enhver Arbejder til at søge sig en Arbejdsherre, ligesom den Usikkerhed, der fulgte efter det romerske Riges endelige Fald, tvang alle frie Mænd til at søge sig en beskyttende Herre. Intet synes fritaget fra denne Tendens. Og naar én er Herre og de andre Tjenere, da vil den ene komme til at beherske de andre selv i saadanne Ting som Stemmegivning.

Vi kan ikke dølge det for os selv, Samfundet bliver undergravet for vore Øjne i sine Grundvolde. Medens Literaturen er fuldstændig gennemtrængt af den Mening, at vi for stedse har lagt den civiliserede Tilstand bag os i en uafbrudt Fremmarsch, begynder der at vise sig Tegn til, at vi i Virkeligheden er paa Vej til at vende tilbage til Barbariet. Et af Barbariets Kendetegn er dets Ringeagt for Person og Ejendomsret. At vore angelsaksiske Forfædres Love som Straf for Mord satte en Pengebøde, der i Størrelse svarede til Ofrets Rang, medens vor Lovgivning ikke kender til nogen Rangsforskel, men beskytter den ringeste mod den højeste ved en og samme Dødsstraf, anses som Bevis paa vore Forfædres Barbari og vor Civilisation. Og at Sørøveri og Slavehandel engang betragtedes som lovlige Beskæftigelser, er et afgørende Bevis paa det raa Udviklingsstandpunkt, vi er kommen ud over.

Men det er en velbekendt Sag, at til Trods for vore Love kan hvem som helst, der har Lyst til at dræbe en anden, gaa lige ind i et af de store Befolkningscentre og gøre det, og saa overgive sig til Retfærdigheden med hundrede Udsigter mod én til ikke at lide nogen større Straf — blot han har Penge nok

til Sagførere, som forstaar den Kunst at skaffe sig Udsættelse, finde Vidner og gøre Jurymændene indbyrdes uenige.

Ligeledes vil en Mand, blot han har stjaalet saa rigelig, at han har skaffet sig en ordentlig Formue, kunne gaa ustraffet omkring, hilst af sine Kendinger paa samme Maade, som i gamle Dage en Viking formodentlig er blevet hilst efter et heldigt Røvertogt. Lige meget om han har plyndret den, som skænkede ham sin Tillid, plyndret Enker og Faderløse, han kan endda i fuldstændig Sikkerhed prale med sin Rigdom for hele Verdens Øjne.

Denne Tendens i Tidsretningen gør sig mere og mere gældende, den tiltager i samme Grad, som Uligheden vokser. Dersom dette ikke er en Tilbagegang mod Barbariet, hvad er det saa?

Om vi end ikke udtaler det aabent, saa er dog vor Tillid til de republikanske Indretninger i afgjort og stadig Aftagen. Den fortrøstningsfulde Tro paa den republikanske Forfatning som Kilden til alle folkelige Velsignelser findes ikke længer. Tænkende Mennesker begynder at indse dens Farer uden at vide, hvorledes man skal undgaa dem, de begynder at dele Macaulays mørke Syn paa Fremtiden. Og Folket vænner sig mere og mere til den voksende Fordærvelse. Det mest ulykkevarslende politiske Tegn i de Foren. Stater i vore Dage er Udbredelsen af den Tankegang, som enten tvivler paa, at der findes nogen ærlig Mand i de offentlige Embeder, eller anser ham for et Fæ, at han ikke benytter sig af Lejligheden. Det viser, at Folket selv begynder at blive fordærvet. Saaledes glider det republikanske Styresæt i de Foren. Stater nu til dags den Vej, som det uundgaaelig maa under Forhold, som fremkalder Ulighed.

Hvor denne Vej fører hen, er klart. Naar Fordærvelsen bliver kronisk, naar den nedarvede Forestilling om Ære, Dyd og Fædrelandskærlighed svækkes, naar Loven kommer i Foragt og Reformer bliver haabløse, da fostres der i de raadnende Masser vulkanske Kræfter, som sønderriver og knuser alt, naar en gunstig Lejlighed giver dem Luft. Stærke, samvittighedsløse Mennesker, kaldt frem af Omstændighederne, bliver Redskaber for Folkets blinde Begærlighed eller vilde Lidenskaber; Sværdet vil atter blive mægtigere end Pennen, og i Ødelæggelsens Karnevalstummel vil raa Vold og vildt Vanvid veksle med Forfaldstidens Døsighed.

Jeg taler kun om de Foren. Stater, fordi dette Samfund er

det længst fremskredne af alle de store Stater. Men hvad skal vi sige om Europa, hvor Dæmninger af gamle Love og Sædvaner opstemmer de svulmende Vande, og hvor staaende Hære presser Sikkerhedsventilerne ned, skønt der Aar for Aar fyres stærkere under.

Men hvorfra skal de nye Barbarer komme? Gaa gennem de smudsige Kvarterer i Storbyerne, og du vil allerede nu kunne se deres Horder samle sig! Men hvorledes skal vor Viden forgaa? — Menneskene vil holde op med at læse, og Bøgerne blive forvandlet til Brandfakler eller Patroner!

Hvor svage Spor vilde der ikke blive tilbage af vor Civilisation, dersom den kom til at gennemgaa en ligesaa heftig Dødskamp som alle tidligere Civilisationer. Papir varer ikke saa længe som Pergament, og vore massiveste Bygninger og Mindesmærker kan ikke i Fasthed sammenlignes med Fortids-Rigernes i Klippen udhugne Templer og kæmpemæssige Bygningsværker. Og vi har jo desuden ikke blot Dampmaskinen og Bogtrykkerpressen, men ogsaa Petroleum, Nitroglycerin og Dynamit.

Dog, i vore Dage at antyde, at vor Civilisation muligvis kunde synke, synes Folk en vild Pessimisme. Hos Flertallet af tænkende Mennesker saa vel som hos den store Mængde er Troen paa Fremskridtet saa dybt rodfæstet, at den ikke taaler Skygge af Tvivl.

Men enhver, der tænker sig ind i Sagen, vil se, at dette nødvendigvis maa være Tilfældet overalt, hvor Fremskridtet gradvis gaar over til Tilbagegang. Thi i Samfundsudviklingen som i alt andet har Bevægelse Tendens til at gaa frem i rette Linier, og Menneskene har da ogsaa en næsten uimodstaaelig Tilbøjelighed til at tro, at den Bevægelse, som engang var Fremgang, og som endnu vedvarer, fremdeles er Fremgang. Dertil kommer, at naar Civilisationen synker, gaar Samfundene ikke tilbage ad den samme Vej, de er kommet frem paa. Civilisations-Nedgang vilde f. Eks. i politisk Henseende ikke føre os tilbage fra Republiken til indskrænket Monarki og derfra videre til Lensvæsen; den vilde kaste os i Armene paa Enevælde og Anarki. I religiøs Henseende vilde Nedgangen ikke føre os tilbage til vore Forfædres Tro, til Protestantisme eller Katolicisme, men til nye Former for Overtro. Indenfor Videnskaben vilde Nedgangen ikke føre os tilbage til Bacon, men til lærd Kineseri.

At Civilisationens gradvise Tilbagegang efter et Tidsrum af Fremgang endog nødvendigvis af det store Flertal maa opfattes som Fremskridt, er let at forstaa. Saaledes er der f. Eks. en umaadelig Forskel mellem den græske Kunst i den klassiske Tid og i det senere Rige; men Forandringen var ledsaget eller rettere sagt foraarsaget af en Forandring i Smagen. De Kunstnere, som hurtigst fulgte denne Smagsforandring, ansaas i sin Tid som de ypperste. Og ligesaa i Literaturen. Da den blev mere flad barnagtig og opstyltet, blev det opfattet som forøget Kraft og Skønhed; medens det virkelig gode blev anset for raat, tørt eller kedsommeligt. Ja, naar Nedgangen allerede er i fuld Fart, kan endog Tilbagegangen til Barbari blive anset om end ikke rent ud for Fremskridt, saa dog for noget nødvendigt. Nylig har man f. Eks. genindført Pryglestraf i den engelske Straffelov, og det samme har man ogsaa stærkt taget til Orde for paa denne Side Atlanterhavet. Forbrydelsernes voksende Antal kan jo maaske endog føre til, at Anvendelsen af Tortur ved retslige Undersøgelser, som stadig tiltog med den romerske Civilisations Forfald, paa ny kan blive paakrævet som en nødvendig Forbedring i vor Straffelov.

Hvorvidt der virkelig i Nutidens Anskuelser og Smag allerede har vist sig Tegn til Tilbagegang, er det ikke nødvendigt her at undersøge; men sikkert er det, at mange Ting tyder hen paa, at vor Civilisation har naaet et kritisk Tidsrum, og at dersom man ikke tager et nyt Tilløb henimod social Lighed, kan det 19de Aarhundrede muligvis komme til for Efterverdenen at staa som denne Civilisations Højdepunkt. De industrielle Kriser, som foraarsager lige saa megen Bortødsling og Lidelse, som Hungersnød eller Krige fører med sig, ligner de Anfald, der gaar forud for en Lammelse. Overalt er det klart, at den Ulighed, som Fremskridtet nødvendigvis afføder, hvor Jorden er monopoliseret, ikke kan gaa stort længere, uden at drive vor Civilisation ind paa det Skraaplan, som er saa let at betræde, men saa vanskeligt at slippe bort fra. Overalt ser man Tilværelseskampens stigende Bitterhed og den voksende Nødvendighed af at anspænde hver Nerve for ikke at blive kastet omkuld og trampet under Fod i Kapløbet, lægge Beslag paa de Kræfter, som skulde sætte Fremskridtet i Gang og holde det oppe. I alle civiliserede Lande er Fattigondet, Forbrydelserne og Sindssygen i Tiltagen. Saadanne Kendsgærninger tyder ikke paa stigende Civilisation. De

tyder tværtimod paa en Civilisation, som i sine Understrømme allerede har begyndt at ebbe ud. Og om end vor Viden endnu vokser og vore Opfindelser endnu gaar for sig og Byerne endnu udvider sig, saa er dog Civilisationens Forfald allerede begyndt, naar vi i Forhold til Folkemængden maa bygge flere og flere Fængsler, Fattighuse og Sindssygeanstalter. Det er ikke ovenfra nedad, at Samfundene dør, det er nedenfra opad.

Men der findes endnu langt mærkbarere Beviser for Civilisationens nedadgaaende Tendens. Der findes i Tiden en ubestemt, men almindelig Følelse af Misnøje, en revolutionær Gæring og en voksende Bitterhed blandt de arbejdende Klasser. Fulgte nu hermed en klar Forestilling om, hvorledes Ondet kunde afhjælpes, saa vilde det være et forhaabningsfuldt Tegn; men det er ikke saa. Trods al Skolegang synes Folk ikke at være kommet en Smule længere frem i den Kunst at slutte fra Virkning til Aarsag. Tilbagefaldet til Beskyttelsestold og andre politiske Vildfarelser, der for længe siden burde være lagt paa Hylden, beviser dette. — Ingen kan se paa den umaadelige Omændring af de religiøse Forestillinger, som nu gaar for sig i hele den civiliserede Verden, uden at føle, at dette kan faa de mest skæbnesvangre Følger. Thi hvad der gaar for sig, er ikke en Forandring i Religionens Form, men en Nedbrydning af Religionens Grundideer. Kristendommen er ikke bare simpelthen i Færd med at frigøre sig for Overtro, den er ved i Folkets Sjæl at dø ud lige til Roden, ligesom det gamle Hedenskab var ved at dø ud, da Kristendommen traadte ind i Verden. Og intet indtager dens Plads. Enten nu dette er et Fremskridt eller det modsatte, kan der ikke være Tvivl om, at dersom ikke Menneskenaturen pludselig har forandret sig i det, som Verdenshistorien viser er Menneskehedens dybeste Karaktertræk, saa forberedes der herigennem de mægtigste Begivenheder. I mindre Maalestok og paa en mere overfladisk Maade gik en saadan Tilstand i Tænkningens Verden forud for den franske Revolution — men nu er det dybt og ikke grundt, den materialistiske Tankegang pløjer. Det nærmest tilsvarende Sidestykke til det Skibbrud for de religiøse Forestillinger, som nu gaar for sig, frembyder det Tidsrum, hvori den gamle Civilisation gik over fra Herlighed til Forfald. Hvad Forandring der vil komme, formaar ingen Dødelig at sige; men at en stor Forandring *maa* komme, det begynder tænkende Mennesker at forstaa. Den civiliserede

Verden staar skælvende foran en stor Bevægelse. Enten maa det blive et Spring opad, som aabner Vejen til endnu uanede Fremskridt, eller ogsaa en Nedstyrtning, som fører os tilbage til Barbariet.

FEMTE KAPITEL.

Den centrale Sandhed.

De snævre Rammer, hvori jeg har været nødt til at holde denne sidste Del af vor Undersøgelse, har nødt mig til at udelade eller blot i Forbigaaende røre ved meget, hvor en udtømmende Undersøgelse havde været paa sin Plads.

Saa meget er dog i det mindste klart, at den Sandhed, som vi i den socialøkonomiske Del af vor Undersøgelse blev ført til, træder lige saa klart frem i Folkenes og Civilisationens Stigning og Fald, og at den stemmer overens med den dybt rodfæstede Erkendelse af Sammenhæng og Følge, som vi kalder moralsk Følelse. Saaledes har vore Slutninger faaet den størst mulige Sikkerhed og Støtte.

Denne Sandhed indeholder baade en Trusel og et Løfte. Den viser, at de stedse mere fremtrædende Onder, som skyldes uretfærdig og ulige Fordeling, ikke er af blot tilfældig Art og vil helbrede sig selv, men tværtimod, dersom ikke deres Aarsag fjernes, maa vokse mere og mere, indtil de som en Bølge skyller os tilbage i Barbariet ligesom alle tidligere Civilisationer. Men den viser ogsaa, at disse Onder ikke eksisterer i Kraft af Naturlove, men ene skyldes sociale Misforhold, der staar i Strid med Naturloven, og at vi ved at fjerne deres Aarsag vil give Fremskridtet et umaadeligt Stød fremad.

Ved at tillade nogle at beslaglægge de Goder, som Naturen tilbyder frit til alle, har vi miskendt Retfærdigheds-Grundloven, der saa vidt vi kan se, naar vi betragter Tingene i deres store Sammenhæng, er den højeste Verdenslov. Hævder vi derimod for Alvor alle Menneskers Ret til Naturens Gaver, fjerner vi dermed Hovedaarsagen til den unaturlige Ulighed i Fordelingen af Formue og Magt, udrydder Fattigdommen, udtørrer Kilderne

til Last og Elendighed, giver Opfindelsesaanden ny Kraft, styrker Folkestyret og gør Tyranni og Anarki umulig.

Den Reform, som jeg har foreslaaet, samstemmer med alt, som i politisk, social eller moralsk Henseende er ønskeligt. Den har en virkelig Reforms Egenskaber, thi den vil bane Vejen for alle andre Reformer. Hvad er den vel andet end Gennemførelsen og Levendegørelsen af den Sandhed, som er udtalt i den nordamerikanske Uafhængighedserklæring, den «selvindlysende» Sandhed, som udgør denne Erklærings Hjærte og Sjæl: «at alle Mennesker er skabt lige, at de af Skaberen er udrustet med visse uafhændelige Rettigheder, at til disse hører Liv, Frihed og Stræben efter Lykke?»

Disse Rettigheder fornægtes, naar man fornægter den lige Ret til Jorden. Lighed i politiske Rettigheder kan ikke erstatte lige Ret til Naturens Gaver. Alt som Befolkningen vokser og Opfindelserne øges, bliver den politiske Frihed, naar denne Ret fornægtes, blot Frihed til mod Sulteløn at konkurrere om Arbejde. Dette er den Sandhed, vi har miskendt. Derfor strejfer Vagabonder paa vore Landeveje, og Fattigdommen gør Trælle og Stemmekvæg ud af Mennesker trods det Selvstyre, vi praler med, og Armoden avler Uvidenhed, som vore Skoler ikke kan lyse op i, og Guldet vejer tungt i Retfærdighedens Vægtskaal, høje Stillinger indtages af Folk, som ikke engang skilter med Fædrelandskærlighed, og Republikens Grundpiller, som vi troede var saa stærke, begynder at give efter for det voksende Tryk.

Vi ærer Friheden i Navn og i Form. Vi rejser Billedstøtter for den og udtoner dens Pris; men vi har ikke fuldt sat vor Lid til den. Og med vor Udvikling vokser dens Krav. Den nøjes ikke med halv Tjeneste!

Frihed! det er et Ord af Vælde, ikke et øredøvende tomt Prale-Ord. Thi Frihed betyder Retfærd, og Retfærd er Naturens Lov — Loven for Sundhed, Ligevægt, Styrke, Broderlighed og Samvirken.

De, som tror, at Friheden har fuldbyrdet sit Værk, naar arvelige Forrettigheder er afskaffet og Folk har faaet Stemmeret, de, som tror, at den ikke har mere at gøre med Livets daglige Forhold, de har aldrig set dens virkelige Storhed — for dem maa de Digtere, som har besunget den, synes lutter Frasemagere og dens Martyrer Narre! Ligesom Solen er Livets saa-

vel som Lysets Kilde, foraarsager al Bevægelse og fremkalder alle Tilværelsens og Skønhedens uendelige Mangfoldigheder, saaledes er Frihedens Betydning for Menneskeslægten. Det er ikke for et tomt Tankespind Frihedens Forkæmpere har stridt og i enhver Tidsalder dens Vidner og Martyrer er fremstaaet.

Vi taler om Friheden som en Ting for sig selv og om Dyd, Velstand, Kundskab, Opfindelsesevne, Folkekraft og Uafhængighed som ganske andre Ting; men Friheden er alle disse Tings Moder; den er for Dyden, hvad Lyset er for Farven, for Velstanden, hvad Solskinnet er for Kornet. Den er Opfindelsernes Genius, Folkekraftens Nerve, den folkelige Uafhængigheds Aand. Hvor Friheden stiger, der vokser Dyden, Velstanden tiltager, Kundskaben udbreder sig, Opfindelser øger de menneskelige Kræfter, og i Kraft og Aand staar det friere Folk blandt sine Naboer som Saul blandt sine Brødre, højere og skønnere. Hvor Friheden synker, der visner Dyden, Velstanden tager af, Kundskaben glemmes, Opfindelserne hører op, og Riger, der engang var mægtige i Krigens og Fredens Idrætter, bliver et hjælpeløst Bytte for friere Barbarer!

Kun i brudte Straaler har Frihedens Sol hidtil skinnet blandt Menneskene, men alle Fremskridt har dog den kaldt frem!

Friheden kom til et Folk af Trælle, som vaandede sig under ægyptiske Svøber, og førte det ud af Trældommen. Den staalsatte det i Ørkenen og gjorde det til et Folk af Sejervindere. Moselovens frisindede Aand førte dets Tænkere op paa Højder, hvor de saa Guds Enhed, og begejstrede dets Digtere til Sange, som endnu den Dag idag er et Udtryk for Tankens højeste Flugt. Friheden dæmrede paa Fønikiens Kyst, og gennem Herkules-Søjlernes Port sejlede der Skibe for at pløje det ukendte Hav. Den kastede et Halvlys hen over Grækenland, og Marmoret blev til Skikkelser af fuldendt Skønhed, Ordet et Redskab for de fineste Tanker, og mod de frie Byers Folkevæbning knustes den store Konges talløse Skarer som Bølgerne mod en Klippe. Den kastede sine Straaler paa de italienske Bønders Smaabrug, og af dens Kraft udsprang der en Magt, som erobrede Verden. Den lyste ud fra de germanske Krigeres Skjolde, og Augustus græd over sine Legioner. Ud af den Nat, som fulgte paa dens Formørkelse, faldt dens første Daggry paa frie Stæder, og den tabte Vidskab levede op igen, og den moderne Civilisation tog

sin Begyndelse; og eftersom Friheden vokste, saa vokste ogsaa Kunst, Velstand, Magt, Viden og Dannelse. I ethvert Folks Historie kan vi læse den samme Sandhed. Det var den Kraft, som fødtes af *magna charta*, der vandt Sejrene ved Crécy og Azincourt. Det var den Frihedens Aand, der førte en kronet Tyran til Blokken, som dér lagde det Frø, hvorfra et saa mægtigt Træ skød frem. Det var gammel Friheds Daadskraft, som hævede Spanien, dengang det havde vundet Enhed, til det mægtigste Rige paa Jorden, men kun for at det skulde falde til Svaghedens nederste Dyb, da Tyranni afløste Friheden. Se kun paa Frankrig, hvorledes al aandelig Kraft sank hen under det syttende Aarhundredes Tyranni for i Glans at løfte sig op igen, da Friheden vaagnede i det attende Aarhundrede og ved de franske Bønders Befrielse i den store Revolution vakte den vidunderlige Kraft, som i vor Tid har trodset Nederlag.

Skal vi da ikke tro paa Friheden?

I vor Tid som i fordums Dage sniger Kræfter sig frem, som avler Ulighed og derved ødelægger Friheden. I Horisonten begynder Skyerne truende at samle sig. Friheden kalder os paany. Vi maa følge den videre frem, vi maa helt og holdent stole paa den. Hvis ikke vi fuldt ud optager den iblandt os, vil den ikke blive. Det er ikke nok, at Menneskene har Stemmeret, det er ikke nok, at de theoretisk er lige for Loven. De maa have Frihed til at udnytte Livets Goder, de maa staa paa lige Fod overfor Naturens Gaver. Enten dette eller ogsaa kommer Mørket, og de Kræfter, som Fremskridtet har frembragt, bliver til ødelæggende Magter. Dette er Aarhundredernes Lærdom. Samfundsbygningen kan ikke blive staaende, naar dens Grundsten ikke hviler paa Retfærdighed.

Vor grundlæggende Samfundsindretning er en Fornægtelse af Retfærdigheden. Ved at tillade én Mand at eje den Jord, som andre Mennesker maa leve paa og af, har vi gjort dem til hans Livegne i en Grad, som øges med Fremskridt. Dette er den Tryllеformular, som i alle civiliserede Lande berøver Masserne Frugten af deres tunge Slid paa en Maade, de ikke forstaar; som omskaber den politiske Frihed til Despoti og snart maa komme til at forvandle de demokratiske Indretninger til Anarki. Det er dette, som vender Fremskridtets Velsignelse om til Forbandelse.

En Civilisation, der er bygget paa saadan Grund, kan ikke

vedvare. Verdens evige Love forbyder det. Ruiner af døde Riger vidner derom, og den indre Stemme i hvert Menneskes Bryst svarer, at det er umuligt. Det er noget større end Velgørenheden, noget mere ophøjet end Barmhjertigheden — det er Retfærdigheden selv, som kræver af os, at vi skal udslette denne Uret. Den Retfærdighed, som ikke vil afvises, som fører Sværdet ved Siden af Vægtskaalen. Skal vi søge at afvende Slaget med Messesang og Bønner? Skal vi søge at omgaa en uforanderlig Lovs Bud ved at bygge Kirker, mens hungrige Børn klager og trætte Mødre græder?

Selv om den antager Bønnens Sprog, det er dog Gudsbespottelse at tilskrive Forsynets uransagelige Beslutninger den Lidelse og Raahed, som Armoden afføder, at vende sig med foldede Hænder til Gud den almægtige og lægge over paa ham Ansvaret for vore Storbyers Elendighed og Forbrydelser. Et barmhjertigt Menneske vilde have indrettet Verden bedre, et retfærdigt Menneske vilde med sin Fod knuse saadan en raadden Myretue! Det er os selv, Ansvaret paahviler! Skaberen udøser over os sine Gaver, mere end nok for alle. Men ligesom Svin, der rives om Føden, træder vi dem i Støvet — træder dem i Støvet, mens vi river og sønderslider hverandre!

I selve Midtpunkterne for vor Civilisation findes der for vore Øjne Nød og Lidelse nok til at gøre hver den syg om Hjærtet, som ikke staalsætter sine Nerver. Tør vi vende os til Skaberen og bede ham afhjælpe det? Sæt, at Bønnen blev hørt: at Solen straalede med større Glans, at frisk Kraft gennemtrængte Jordbunden, og at den Sæd, som nu giver halvtresindstyve Fold, vilde give hundrede! Vilde Fattigdommen da formindskes eller Nøden afhjælpes? Nej, ingenlunde! Fordelen vilde kun blive forbigaaende. De nye Kræfter vilde vi jo blot kunne udnytte ved Brug af Jorden. Og da Jorden er privat Ejendom, vilde de, som nu har Eneret til Skaberens Gaver, tage Eneretten ogsaa til de nye Gaver. Jordrenten vilde stige, men Lønnen vilde fremdeles stræbe henimod Sultepunktet.

Dette er ikke alene en socialøkonomisk Slutning; ogsaa Erfaringen viser det. Vi ved det, fordi vi har set det. I vor egen Tid, for vore egne Øjne har den Magt, som hele Verden blot er en Aabenbarelse af, den Magt, som skaber og opretholder alt, forøget de Gaver, som staar til Menneskenes Raa-

dighed, ligesaa virkelig, som om Naturens Frugtbarhed var blevet forøget. Hos En vaagnede den Tanke, som tøjlede Dampen til Menneskehedens Tjeneste. I en Andens indre Øre blev den Hemmelighed hvisket, som tvinger Lynet til at bære Budskab rundt om Jorden. Paa hvert Omraade af Næringsfliden er der opstaaet Arme af Jærn og Fingre af Staal, hvis Virkning paa Formueproduktionen har været netop den samme som en Forøgelse af Naturens Frugtbarhed. Men hvad har Følgen været? Simpelthen at gøre de Faa endnu rigere, de Mange endnu mere hjælpeløse.

Er det muligt, at Skaberens Gaver ustraffet kan beslaglægges paa den Maade? Er det en ringe Ting, at Arbejdet berøves sin Fortjeneste, at de Mange lider Nød, medens de Faa er overmættet? Paa hvert Blad i Historien kan man læse den Lære, at slig Uret aldrig gaar ustraffet hen, at den Gengældelse, som følger Uretfærdigheden i Hælene, aldrig sover! Man se sig om i Dag! Kan denne Tingenes Tilstand vare længe? Skal ogsaa vi sige: «Efter os Syndfloden!» Den Kamp, som enten maa genoplive Samfundet eller styrte det i Ruiner, er nær for Haanden, om den ikke allerede er begyndt.

Det er den Blindhed, som altid gaar forud for Ødelæggelsen, som i den civiliserede Verdens febersyge Pulsslag ikke ser andet end en forbigaaende Virkning af kortvarige Aarsager. Mellem vore demokratiske Ideer og aristokratiske Samfundsordning er der en uforsonlig Strid. Vi kan ikke vedblive at opdrage Drenge og Piger i vore offentlige Skoler og siden nægte dem Retten til ærlig at fortjene sit Brød. Vi kan ikke vedblive at snakke om Menneskerettigheder og samtidig fornægte Menneskenes Ret til Skaberens Gaver.

Men dersom vi, medens det endnu er Tid, tager vor Tilflugt til Retfærdigheden, dersom vi har Tiltro til Friheden og følger den, da maa de Kræfter, som nu truer, blive Midler for Fremgangen. Tænk paa de Kræfter, der nu gaar til Spilde, de umaadelige Kundskabsfelter, der endnu staar tilbage at udforske, de Muligheder, om hvilke de vidunderlige Opfindelser i dette Aarhundrede blot giver en svag Anelse. Naar Nøden er tilintetgjort, Havesygen forvandlet til ædle Lidenskaber, naar det Broderskab, som fødes af Lighed, er traadt i Stedet for Skinsyge og Mistro, naar de aandelige Kræfter er frigjort ved Kaar, som giver selv

den Ringeste Hygge og Fritid, hvo kan da maale den Højde, til hvilken vor Civilisation kan svinge sig? Tanken fattes Ord! Det er Guldalderen, som Digteren har sunget om, og begejstrede Seere forudsagt i Billeder! Det er det herlige Syn, som altid har foresvævet Menneskene i vekslende Straaleglans. Det er, hvad han saa, hvis Øjne paa Patmos var lukte i Henrykkelse. Det er Guds Stad paa Jorden med Mur af Jaspis og med Porte af Perler! Det er Fredsfyrstens Rige!

SLUTNING.

Menneskelivets Gaade.

Mit Værk er tilendebragt.

Men end højere stiger Tanken. Bag Samfundslivets Problem ligger det enkelte Menneskelivs. Det har været mig umuligt at tænke paa det ene uden ogsaa at tænke paa det andet, og paa samme Vis vil det formodentlig ogsaa gaa dem, som læser denne Bog og saaledes i Tankerne følger mig.

Det Problem kan jeg dog ikke her undersøge. Jeg omtaler det kun, fordi en Tanke, som, mens jeg skrev denne Bog, er blevet mig til usigelig Opmuntring, maaske ogsaa kan glæde nogle af Bogens Læsere; — thi hvad Skæbne den end faar, den vil dog blive læst af nogle, som i sit Hjærtes Dyb har taget Korset til et nyt Korstog. Vel vil denne Tanke opstaa hos dem uden min Hjælp, men man er sikrere paa, at man virkelig ser en Stjerne, naar man ved, at andre ogsaa ser den.

Den Sandhed, jeg har forsøgt at klargøre, vil ikke let vinde frem. Havde den kunnet det, saa var den blevet antaget for længe siden, ja, var aldrig blevet fordunklet. Men den vil finde Venner. som vil arbejde for den, lide for den og, om det kræves, dø for den. Thi saadan er Sandhedens Magt.

Vil den tilsidst sejre? Tilsidst ja. Men bliver det i vor Tid eller blot i Tider, da der endnu lever et Minde om os? Det Menneske, som ved Synet af den Nød, Uvidenhed og Raahed, der forvoldes af uretfærdige Samfundsindretninger, foresætter sig, saavidt han evner, at rette dem, maa lide bitre Skuffelser. Saa har det været alle Dage. Men den bitreste Tanke —

og den opstaar undertiden hos de bedste og modigste — er den, at al Møje er haabløs, al Opofrelse forgæves. Hvor faa af dem, som saar Sæden, er det givet at se den spire eller endog kun med Vished at vide, at den vil spire.

Lad os ikke skjule det for os selv. Atter og atter er Sandhedens og Retfærdighedens Fane blevet løftet i denne Verden. Atter og atter er den blevet trampet ned — mangen Gang i Blod. Hvis de Kræfter var svage, som staar Sandheden imod, hvis Retfærdigheden kun behøvede at rejse sit Hoved, for at faa Uretfærdigheden til at fly, hvorledes kunde da de Fortryktes Klager saa længe raabe til Himlen?

Men den, som ser Sandheden og Retten og vil staa paa dens Side, spørger ikke først, om Kampen vil lykkes. Falskhed og Uret skænker ofte nok Sejr. Men har ikke Sandheden og Retten noget at give, noget som just tilhører dem, ikke skyldes Tilfældets Luner? — At de har det, ved enhver, som har følt deres løftende Indflydelse. Men undertiden sænker Skyerne sig. Hvor knugende at læse om de Menneskers Liv, som har villet gøre noget for deres Medmennesker. Sokrates rakte de Giftbægeret, Gracchus dræbte de med Stokke og Stene, og én, den største og reneste af alle, korsfæstede de. Den Dag idag er Ruslands Fængsler fulde, og i lange Rækker gaar Mænd og Kvinder, som, om det ikke var for deres højsindede Fædrelandskærligheds Skyld, kunde have levet i Overflod og Mag, i Lænker til Sibiriens levende Død. Alt dette ser vi tydelig nok.

Men ser vi det Hele?

Nys fik jeg fat paa en Avis. I den stod der en kort Meddelelse om tre Nihilisters Henrettelse i Kiev — den preussiske Undersaat Brandtner, en ubekendt Mand, der kaldte sig Antonoff, og Adelsmanden Ossinsky. Ved Foden af Galgerne fik de Lov at kysse hinanden. «Saa skar Bøddelen Rebet over, Lægen stadfæstede, at Døden var indtraadt, Legemerne blev begravet ved Foden af Skafottet, og Nihilisterne var overgivet til evig Forglemmelse.» Saaledes lyder Meddelelsen. — Jeg tror den ikke. Nej, ikke til Forglemmelse!

Jeg har i denne Undersøgelse fulgt Gangen af mine egne Tanker. Da jeg i Tanken først begyndte den, havde jeg ingen Theori at støtte, ingen Slutninger at bevise. Men jeg havde for første Gang virkelig set den gruelige Elendighed, som raader i en stor By; den forfærdede og pinte mig, og Tanken om, hvad

Aarsagen vel kunde være dertil og hvorledes det skulde kunne afhjælpes, gav mig ingen Ro.

Men af Undersøgelsen fremgik der for mig noget, som jeg ikke ventede at finde, og en Tro, som var død i mig, kom igen til Live.

Længselen efter et tilkommende Liv er naturlig og dyb. Den vokser med den aandelige Udvikling, og ingen føler den vist dybere end de, som har begyndt at se, hvor stor Verden er, og hvor uendelige de Udsigter er, som ethvert Fremskridt i Viden aabner for os — Udsigter, som der vilde behøves en Evighed for at udforske. Men i vor Tids aandelig Luft synes det for det store Flertal af Mennesker, over hvem de blotte Trossætninger har tabt sin Magt, umuligt at se noget andet i denne Længsel end et tomt og barnagtigt Haab, udsprunget fra Menneskets Selvkærlighed, og uforeneligt med positiv Viden.

Men naar vi undersøger og eftersporer de Forestillinger, som saaledes udslukker Haabet om et tilkommende Liv, viser det sig, at de har sin Kilde ikke i Naturvidenskabens Opdagelser, men i visse af Samfundslærens Lærdomme, som har gennemsyret Tænkningen i alle Retninger. De har sin Rod i den Lære, at der er en Tendens til at frembringe flere Mennesker, end der kan forsørges, at Last og Elendighed skyldes Naturlove og er de Midler, ved hvilke Fremskridtet foregaar, og at det menneskelige Fremskridt sker gennem en langsom Raceforædling. Denne Lære, som i Almindelighed er blevet antaget for uimodsigelig Sandhed, har gjort, hvad Naturvidenskabens Fremskridt ikke i og for sig gør: fornedret det enkelte Menneske til Betydningsløshed og dræbt den Forestilling, at der i Verdensordningen tages noget Hensyn til den enkelte og hans Liv.

Det er vanskeligt at forene Tanken om Menneskets Udødelighed med den Forestilling, at Naturen ødsler med Menneskeliv ved stadig at bringe dem ind i en Verden, hvor der ingen Plads er for dem. Det er umuligt at forene Forestillingen om en vis og god Skaber med den Tro, at den Usseldom, som saa stor en Del af Menneskeslægten er hjemfalden til, er en Følge af hans Styrelse. Og den Forestilling, at Mennesket sjælelig og legemlig er Resultatet af langsomme Forandringer, som forplantes ved Arv, maa uimodsigelig bringe En paa den Tanke, at det er Racens, ikke de enkelte Menneskers Liv, som er Maalet for vor Tilværelse. Saaledes er da den Tro, som i Livets Kampe og

Prøvelser yder den stærkeste Støtte, den dybeste Trøst, udslukt hos mange af os, og henvisner hos flere og flere.

Men i den Undersøgelse, vi har foretaget os, har vi stødt paa disse Lærdomme og set deres Vildfarelse. Vi har set, at Bortødslingen af Menneskeliv og Overmaalet af menneskelig Lidelse ikke skyldes Naturlovene, men Menneskenes Uvidenhed og Egenkærlighed. Vi har set, at det menneskelige Fremskridt ikke sker ved at ændre Menneskets Natur, som tværtimod altid synes hovedsagelig at være den samme.

Saaledes er den Mare fordrevet, som i vor moderne Verden kvæler Troen paa et tilkommende Liv. Ikke at alle Vanskeligheder er fjernet, thi hvor vi end vender os hen, støder vi paa Ting, som vi ikke kan forstaa, men Vanskeligheder, som syntes afgørende og uovervindelige, er dog ryddet af Vejen. Og Haabet bryder frem.

Men ikke alene det.

Socialøkonomien er blevet kaldt Haabløshedens Videnskab, og som den sædvanlig doceres, *er* den haabløs og fortvivlet. Men, som vi har set, dette er kun Tilfældet, fordi den er bleven fornedret og lænkebundet, saa dens Indsigelse imod Uretten fordrejedes til en Stadfæstelse af Uretfærdigheden. Frigjort, som jeg har forsøgt at frigøre den, i sin egen naturlige Skønhed, straaler den af Haab.

Thi ret forstaaet viser de Love, som styrer Formuens Frembringelse og Fordeling, at den nuværende Samfundstilstands Armod og Uretfærdighed ikke er nødvendige, men at tværtimod en Samfundstilstand er mulig, hvori Fattigdom vilde være ukendt og alle Menneskenaturens bedste Egenskaber og højeste Evner vilde kunne komme til Udvikling.

Og naar vi videre ser, at Samfundsudviklingen ikke styres hverken af et særligt Forsyn eller af en blind Skæbne, men af en paa samme Tid fast og velsignelsesrig Lov, naar vi ser, at den menneskelige Vilje er Hovedfaktoren og at Menneskenes Tilstand i det hele taget er, som de selv skaber den, naar vi ser, at den økonomiske Lov og den moralske Lov er væsentlig én, og at den Sandhed, som møjsommelig Tænkning fører os til, er den samme som den, vor Følelse umiddelbart naar, da bryder der en Strøm af Lys ind over det enkelte Menneskelivs Gaade. Disse talløse Millioner, der har vandret og endnu vandrer paa

denne vor Jord, med deres Glæder, Sorger og Møje, deres smaa Liv synes da ikke længere et helt meningsløst Kraftspild.

Den store Kjendsgjerning, som Videnskaben paa alle Felter lægger for Dagen, er *Lovens Almengyldighed*. Overalt, hvor han formaar at følge den, i et Æbles Fald eller i de uendelig fjerne Dobbeltsoles Omløb, ser Astronomen Virkningen af den samme Lov. Efterspører vi nu de Love, som styrer det menneskelige Samfundsliv, finder vi, at de er de samme i det største som i det mindste Samfund. Og vi finder, at overalt, hvor vi kan spore den, falder Loven for Samfundslivet sammen med Moralloven; at i *Samfundets* Liv høster Retfærdighed altid sin Løn og Uretfærdighed sin Straf. Men i de *enkelte Menneskeliv* synes det ikke saa. Dersom vi kun betragter Enkeltmenneskenes Liv, kan vi ikke se, at Verdenslovene staar i nogetsomhelst Forhold til godt eller ondt, til Retfærdighed eller Uretfærdighed. Skal vi da derfor sige, at den Lov, som tydelig nok gælder i Samfundslivet, ikke har Gyldighed for det enkelte Menneskeliv? Det vilde idetmindste ikke være videnskabeligt at sige saa. Vi vilde ikke sige saa med Hensyn til andre Forhold. Snarere tyder det paa, at vi ikke ser hele det enkelte Menneskeliv.

I Livet, saaledes som vi kender det, kommer vor aandelige Udvikling kun et kort Stykke fremad. Menneskesjælen begynder kun dunkelt at komme til Bevidsthed om det umaadelige Felt, der ligger for den, begynder kun at kende sin Kraft og bruge den, — saa forsvinder den igen ved Legemets Død. Er der intet mere, da synes her at foreligge et Brud, en Mislykke. Det være sig en Humboldt eller en Herschel, en Moses, som ser ud over det forjættede Land, en Josva, som gaar i Spidsen for Hærskarerne, eller en af disse milde og blide Sjæle, som indenfor deres lille Kres lever et velsignelsesrigt Liv, saa synes der, dersom deres her i Verden udviklede Sjæleliv og Personlighed ikke kan gaa videre, at foreligge en Formaalsløshed, der staar i Modstrid med den Sammenhæng, der ellers viser sig i Verden.

Ifølge en Grundlov for vor Fornuft kan vi ikke fatte, at der kan være Virksomheder eller Indretninger uden Maal og Med. Naturen, saavidt som vi i denne Verden kommer i Berøring med den, tjener til Grundlag og Genstand for den menneskelige Fornuft. Men dersom Mennesket selv ikke kan hæve sig til noget højere eller frembringe noget højere, saa er dets Tilværelse uforstaaelig. De, som frakender det enkelte Menneske

alt, hvad der gaar ud over dette Liv, nødes derfor til at overføre Tanken om Fuldkommengørelse paa Slægten. Men som vi har set gives der intet, som tyder paa nogen væsentlig Forbedring af Slægten. Det menneskelige Fremskridt bestaar ikke i en Fuldkommengørelse af den menneskelige Natur, men af Samfundet. Fremskridtene er saaledes ikke faste og vedvarende, men kan til enhver Tid gaa tabt — ja, de har en stadig Tendens til at gaa tabt. Og desuden, dersom det menneskelige Liv ikke naar ud over, hvad vi her paa Jorden kan se deraf, stilles vi med Hensyn til *Slægten* overfor den samme Tankevanskelighed, som med Hensyn til *Enkeltmennesket*. Thi det er ligesaa vist, at Slægten maa dø, som at det enkelte Menneske maa dø. Den Tid nærmer sig efterhaanden, da Polarlandenes Jøkler igen vil brede sig over Jorden og begrave Skuepladsen for den nuværende Civilisation. Og i endnu fjernere Tid øjner Forskeren en uddød Jord, en udslukt Sol — en Tid, da det sammenstyrtende Solsystem skal opløse sig i Dampform for paany at begynde endeløse Forvandlinger.

Hvad er da Livets Betydning — dette Liv, der absolut og uundgaaelig begrænses af Døden? For mig synes det blot forstaaeligt som en Opgang og Forhal til et andet Liv. Og dets Foreteelser synes mig blot at kunne forklares gennem Billeder, og har overalt og til alle Tider paa en Maade været udtrykt gennem de Sagn og Billeder, hvori Menneskene har forsøgt at gengive deres dybeste Livsopfattelse.

De hellige Skrifter af svundne Tiders Skribenter — Bibelen, Vedabøgerne og Koranen; den dybere Mening i mange besynderlige Religioner, økumeniske Konciliers dogmatiske Forordninger, Fox's, Wesleys og Savonarolas Prædikener, Indianernes Sagn og de vilde Negres Tro, allesammen har de en Kærne, hvori de stemmer overens — et noget, der synes at være mere eller mindre forvanskede Opfattelser af en og samme Grund-Sandhed. Og ud fra den Tankekæde, vi har fulgt, synes der dunkelt at frembryde Glimt af, hvad ogsaa de dunkelt anede — et Skyggerids af Livets Grundsammenhæng, som, naar man forsøger at give den Udtryk, uundgaaelig antager Form af Billeder og Lignelser: en Have, hvor der er plantet Træer paa godt og ondt, en Vingaard, hvis Herres Arbejde skal udføres, en Prøvelse og en Kamp, hvis Udgang vi ikke kan se.

Se! Her, nu, i vor Tids Samfund har det gamle Billedsprog

endnu sin fulde Betydning. Ormuzd kæmper endnu med Ahriman — Lysets Fyrste med Mørkets Magter. Kampluren kalder hver den, som vil høre.

Hvor den kalder og kalder og kalder, indtil Hjærtet svulmer hos dem, som hører den! Stærke, højtstræbende Sjæle er, hvad Verden ogsaa nu trænger til. Skønheden ligger endnu lænket, og det gode og sande og skønne, som kunde udspringe fra Menneskenes Liv, trykkes endnu i Støvet af jernhaarde Hjul.

Og de, som kæmper paa Ormuzds Side, om de end ikke kender hverandre — et Sted, en Gang skal Mønstringsrullerne opraabes.

Om end Sandhed og Retfærdighed ofte synes at ligge under i Striden — vi ser ikke det hele. Hvorledes skulde vi kunne det? Vi opfatter ikke engang alt det, som foregaar omkring os. Æther-Svingningerne, som giver Indtryk af Lys og Farve, bliver umærkelige for os, naar de overskrider en vis Hastighed. Og ligesaa med Toner. Og denne Jord? Sammenlignet med Solsystemet er vor Jord et umærkeligt Punkt, og Solsystemet selv svinder ind til intet, naar det maales med Stjernedybet. Har vi Ret til at sige, at det, som forsvinder for *vort* Blik, er viet til Forglemmelse? Nej, ikke til Forglemmelse. Langt, langt over vor Synskres maa de evige Love udøve sin Magt.

Det Haab, der saaledes hæver sig, er Hjærtet i al Religion. Digterne har udsunget det, Seerne har forkyndt det, og i sine dybeste Pulsslag banker Menneskets Hjærte dets Sandhed imøde. Plutarks Ord udtrykker, hvad der til alle Tider og paa alle Tungemaal er blevet sagt af dem, som med rent Hjærte og klart Blik, staaende saa at sige paa Tankens Bjergtoppe og skuende ud over det dunkle Verdenshav, har set et Glimt af Landet paa den anden Side:

«*Menneskenes Sjæl, som her er omgivet af Legeme og Lidenskaber, har intet Fællesskab med Gud uden det, den kan opnaa i Forestillingen ad Tænkningens Vej ligesom i en Slags dunkel Drøm. Men naar Sjælen er frigjort fra Legemet og overført til den usete, usynlige, utilgængelige og rene Egn, da er denne Gud vor Fører og Konge; vi skal der tilhøre ham helt og skal uden at trættes skue og lidenskabelig elske den Skønhed, som Mennesker ikke kan udsige.*»

INDHOLDS-OVERSIGT.

Indledning.

Side

Opgaven ... 9

I Arbejdsløn og Kapital.

Den gængse Arbejdsløn-Lære ... 9
De socialøkonomiske Udtryks Betydning ... 17
Arbejdslønnen tages ikke af Kapitalen men tilvejebringes ved Arbejdet 26
Arbejdernes Underhold tages ikke af Kapitalen ... 37
Hvad Kapitalen virkelig tjener til ... 42

II Befolkning og Livsfornødenheder.

Malthus' Lære, dens Oprindelse og dens Støtter ... 47
Kendsgærningernes Vidnesbyrd ... 54
Analogislutninger ... 67
Gendrivelse af Malthus' Lære ... 73

III Formuesfordelingens Love.

Formuesfordelingslovenes nødvendige Sammenhæng ... 80
Jordrenten og Jordrenteloven ... 86
Kapitalrenten og dens Aarsag ... 90
Uægte Kapital og Kapitalrente ... 98
Loven for Kapitalrenten ... 102
Lønnen og Lønloven ... 106
Fordelingslovenes indbyrdes Overensstemmelse og Samvirken ... 113

IV Det materielle Fremskridts Virkning paa Formuens Fordeling.

Problemets bevægende Kræfter ... 117
Befolkningsforøgelsens Indflydelse paa Fordelingen ... 118
Produktionsfremskridtenes Indflydelse ... 126
Virkningen af de ved Fremskridtet vakte Forventninger ... 131

V Opgaven løst.

Grundaarsagen til de stadig tilbagevendende Kriser ... 135
Fattigdommens Vedbliven trods den voksende Rigdom ... 146

VI Midlet.

Side
Utilstrækkeligheden af de Hjælpemidler, der sædvanlig bliver anbefalet 154
Det rette Middel 170

VII Midlets Retfærdighed.

Den private Jordejendoms Uretfærdighed 172
Arbejdernes Trældom det endelige Resultat af den private Jordejendomsret 180
Jordejernes Krav paa Erstatning 186
Den private Jordejendomsret historisk betragtet 191

VIII Midlets Brug.

Privat Ejendomsret til Jorden er uforenelig med den bedste Udnyttelse af Jorden 202
Hvorledes lige Ret til Jorden kan vindes og bevares 205
Forslaget prøvet paa Reglerne for en fornuftig Beskatning 208
Tilslutning og Indvendinger 215

IX Midlets Virkninger.

Indvirkningen paa Produktionen direkte 220
Indvirkningen paa Fordelingen, og derigennem paa Produktionen 224
Virkningen paa Enkeltmennesker og Klasser 227
Samfundsordningens og Samfundslivets Omændring 231

X Loven for det menneskelige Fremskridt.

Den gængse Fremskridtstheori; dens Utilstrækkelighed 243
Forskellighederne i Civilisation, hvad fremkalder dem? 252
Fremskridtets Lov 261
Muligheden for den moderne Civilisations Forfald 274
Den centrale Sandhed 284

Slutning.

Menneskelivets Gaade 291

0070706097

Forelæsninger

over

Skadeserstatning

af

Professor Dr. juris Oscar Platou

Høyesterettsadvokat
Asm. Schiefloe
Steinkjer

OVERRETTSAGFØRER
* DRAMMEN *

Trykt og forlagt i
Kart-og Litograferingskontoret
Storgaden 28 Kristiania
1905.

Nasjonalbiblioteket
Depotbiblioteket

Hagesteretisadvokat
Asm. Schiefloe
Steinkjer
Nasjonalbiblioteket
Depotbiblioteket

Professor Platou har indtalt, at forelæsningerne i det væsentlige gjengiver hans mening.

H.

Nærværende forelæsninger, der udgjør et afsnit af professor Platous nylig udkomne forelæsninger over "Udvalgte Emner af Privatrettens almindelige Del" udgives herved med forfatterens tilladelse. De er holdt i 2det sem. 1903 og i begyndelsen af 1ste sem. 1904.

Hvad der findes anført i [ ] er tilføiet af udgiveren. De i registret og paa enkelte ste. der i teksten i ( ) tilføiede tal henviser til §§ i Privatrettens almindelige del.

Med forkortelsen "ikrl." menes Lov om den almindelige borgerlige Straffelovs Ikrafttræden af 22de mai 1902.

Oktober 1904.

H.

Register.

1ste afsnit.

Side.

§1. (38). Om betingelserne for skadeserstatningspligt - - - - - - - - - - - - - - - - 1.

I. De retsligt handlinger inddelt i to grupper - - - - - - - - - - - - - - - - - 1.

II. Betingelserne for skadeserstatningspligt i aldre romersk ret - - - - - - - 1.

III. i nyere romersk ret og - - - - - - 4.

IV. efter germansk retsopfatning - - - - - 10

V. Den nyere europaiske retsstilling til dette Spörgsmaal i sin almindelighed. Bestrabelser for at finde et fælles synspunkt for begrundelse af skadeserstatningspligt. - - - - - - - - - - - - - - - 22.

2det afsnit

§ 2 (39) Skadeserstatningspligt bestemt efter objektive hensyn efter norsk ret .... 34.
A. Tilregneliges erstatningspligt. Ældre og nyere rets stilling til dette spörgsmaal ..... 34.
B. Ansvar for skade, som ikke er voldt ved egen uagtsomhed, eller som ikke er voldt ved uagtsomhed overhovedet ... 40.
I. Erstatningspligt uden skyld hos den erstatningspligtige. Særlig om LV 3-21-2 .. 40.
II. Entreprenörens ansvar for undergivnes feil ..... 53.
III. Hvorvidt arbeidsherren har ansvar for skade, som rammer hans arbeidere .. 59.
IV. Mandantens ansvar for skade, der rammer mandataren under udförelsen af hvervet ..... 68.
V. Ansvar for dyr ..... 71.
VI Ansvar for skade ved bedrift ..... 77.
VII Nödstilstand ..... 86.
VIII Ulovlig civilarrest ..... 87.
IX Kommunens ansvar for skade forvoldt

ved optöier - - - - - - - - - - - - - - - 88.
X. Risikosynspunktets anvendelse i obligationsretten - - - - - - - - - - - - - - 90
XI. Strakker en alm. civilretslig begrundelse til overalt, hvor der foreligger skadeserstatningspligt - - - - - - - - - 90.

3die afsnit.

§ 3 (70) Skadeserstatningspligt bestemt efter subjektive hensyn. Den utilladte handling. Retsbruddet og dets følger - - - - - - 95
I. Romerne gav ikke abstrakte regler for naar og i hvilket omfang erstatning skulde ydes - - - - - - - - - - - - - - - - - 95
II. De tre grundlaggende momenter, der kommer i betragtning ved erstatningsspörgsmaalets afgjörelse - - - - - - - - - - - - - - 97.

4de afsnit.

§ 4 (71) Kausalforbindelse - - - - - - - - - - - 103.
I Kausaliteten som et almengyldigt begreb - 104.

II. En almindelig undersögelse af: Hvad er aarsagen til et fænomen. ----- 107.
III. For loven er af enkelte gjerninger enkelte følger relevante og andre ir relevante ---------- 114.
IV. Forskjellige teorier om foraarsagelse. De store tals lov. Adækvat og inadækvat kausalforbindelse ------ 118
§ 5 (42) Retsbruddet ---------- 140.
I. Den blotte kausalsammenhang mellem en skade og en skadegjörende handling er ikke nok til at begrunde erstatningspligt ---------- 140.
II. Hvad der kræves for at retsbrud skal foreligge. Motivet ---------- 141.
III. Om et faktisk indgreb i en andens retsgode foreligger undersöges i systemets specielle dele ---------- 144.
IV. Naar er et indgreb i en andens retsgode retsstridigt – handlefrihedens grænser ---------- 144.
V. Det forsætlige og uagtsomme retsbrud, dolus og culpa ---------- 147
VI. Fordringerne til en persons agtsom-

sonhedspligt - - - - - - - - - - - - - - 152.
VII. Kan undladelse begrunde erstatnings=
pligt? - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 155.
§6. (43) Om skaden. Skadeserstatningsplig=
tens omfang og grænser - - - - - - - 160.
I. Man svarer kun for visse følger af
det til erstatning forpligtende fak=
tum - - - - - - - - - - - - - - - - - - 160.
II. Man svarer ikke for de inadækvate
følger, men kun for de adækvate.
Om bestemmelsen af disse følger - - 162.
III. Adækvat og inadækvat kausalfor=
bindelse belyst ved exempler - - - - - 171
IV. Den samme sondring søgt udtrykt
ved foraarsaget - fremkaldt - - - - 178
V. Direkte, umiddelbare - indirekte, mid=
delbare følger som grundlag for son=
dringen - - - - - - - - - - - - - - - - - 178
VI. Damnum emergens og lucrum ces=
sans - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 183.
VII. Efter hvilken tids og hvilket steds
priser beregnes erstatningen - - - - - 198.
VIII Skaden maa være en adækvat følge
af retsbruddet. De hermed sammen=

hangende spörgsmaal om bevis-
byrden - - - - - - - - - - - - - - - - - - 203.
IX. En engang opstaaet erstatnings-
pligt bortfalder ikke ved efterfölgen-
de omstandigheder - - - - - - - - - 207.
X. Regelen om adækvat kausalforbin-
delse anvendt i det tilfalde at to
kausalrækker griber ind i hinanden 211.
XI. Den skadegjörende svarer ikke for y-
derligere skade, der er opstaaet ved
den skadelidendes efterfölgende for-
hold - - - - - - - - - - - - - - - - - - 220.
XII. Erstatningens gjenstand er den in-
dividuelle skade - - - - - - - - - - - 226.
XIII. Abstrakt og konkret betragtnings-
maade ved skadens beregning - - - - - 234.
XIV. Erstatningen ydet i form af natural-
restitution og med penge - - - - - - - 235.
XV. Fradrag i erstatningen for fordele ved
den skadegjörende handling. Com-
pensatio lucri cum damno - - - - - - 244.
XVI Compensatio culpae. S. 261. A. Almindelig
forklaring og oversigt. S. 262. B. Emnets
stilling i nogle fremmede retssystemer

S. 268. C. Orsteds standpunkt overfor emnet. S. 270. D. Udviklingen hos os efter Orsted indtil loven om den nye straffelovs ikrafttraden. S. 271. E. Princippet optaget i ikrl. § 25. S. 276.

XVII. Erstatningspligtens omfang afhængig af grad og skyld hos den erstatningspligtige. S. 291. A. Naar der foreligger dolus. S. 293. B. Naar der foreligger culpa S. 295. 291.

XVIII. Skadetilføielse ved flere - - - - - - - 303.

XIX. Tilfalde hvor skadens storrelse er fastsat ved lov - - - - - - - - - - - - - - - - 303.

XX. Bevisbyrden. A. I kontraktsforhold. S. 304. B. Ved retsbrud. S. 305. C. Bevisforelsen for retten og ved skjønsretten. Hvad der under skadeserstatningssagen tilkommer retten, og hvad der tilkommer skjønnet at afgjøre. S. 312.

XXI. Skadeserstatningskravets foraldelse - - 317.

§ 7 (44) Af hvad art maa den skade vare, som kan kraves erstattet? Økonomisk - ikke økonomisk skade - - - - - - - 318.

I. Dette og spørgsmaalet om gjenstanden

for en obligatio maa betragtes ud fra det almindelige spörgsmaal om retsbeskyttelsens udstrækning - - - - 319.
II. Historisk udvikling. Ikrl.'s bestemmelser om opreisning for skade af ikke okonomisk art - - - - - - - - - - - - 320.
III. Tillæg. Obligationsinteressen. - - - - - - 335.

Rettelse.

Pag. 19 linje 3-7 f. n. Dette afsnit stryges og istedet sættes: Men denne misforstaaelse har givet lovkoncipisterne leilighed til at udtale den vigtige sætning, der vidner om et omslag i retsopfatningen, at leietageren eller den, som har fæ paa foder, ikke hæftede for, at fæet spiddede sig paa gjærdestaueren.

1ste afsnit.

§ 1.

Om betingelserne for skadeserstatningspligt.

I.

Se Platou, Priv. alm. del § 13 II og § 14.

De retslige handlinger falder i 2 grupper; man har paa den ene side retshandler, der har en bestemt retslig virkning til øiemed og paa den anden side forhold, hvortil loven har knyttet skadeserstatningspligt uden hensyn til vedkommendes vilje.

II.

Den klassiske romerske ret opstillede

som betingelse for skadeserstatningspligt personlig skyld, d: at man havde grebet forstyrrende ind i en andens retssfære og bevirket skade var ikke nok, dertil maatte komme personlig skyld, enten maatte man ville have gjort handlingen, eller man kunde have undgaaet at gjöre denne handling (dolus eller culpa).

Denne sætning om personlig skyld er resultatet af en lang udvikling: den var ikke gammel romersk ret. Hos oldromerne eller oldgermanerne spurgtes alene om den skade, som var indhaandt, kunde föres tilbage til en bestemt person som den, der har foraarsaget skaden eller ofte kun, at han har eiet den skadegjörende ting (Platou i T. f. Rv. 1897). Ex. I den aldste romerske ret rammede blodhævnen ogsaa den, der ganske uskyldig havde forvoldt en andens död. Man saa sagen objektivt d: man stillede sig udelukkende paa den skadelidtes standpunkt. Pater familias hæftede, foruden for börnene, fralle og tyende, ogsaa for

de skadelige gjerninger, som hans dyr havde forvoldt. Senere bortfaldt reglen for börns vedkommende, men blev forresten staaende. Dette var meget vigtigt, da skipper og matroser i almindelighed var trælle. Havde en træl, tjener eller et dyr gjort en skadegjörende handling, saa havde den skadelidende ret til at kræve trællen eller dyret udleveret. Noxa caput sequitur d. e. skadeserstatning følger hövedet. Dette kaldtes noxae deditio. I tidens löb lempedes dette derhen, at eieren ikke blev skadeserstatningspligtig udover vedkommende træls værdi.

Denne 1000 aarige udvikling havde romerne selv glemt, se G. IV § 75 og 7-1 D. 39-2 og troede da, at noxae deditio var indført, for at eieren ikke skulde betale for den gjerning, hvori han ikke havde skyld.

Betingelse for skadeserstatning var altsaa, at man var eier af den skadegjörende ting. Romerne trak konsekven-

sen derhen, at hvis en mand holdt vilde dyr, og nogen af disse löb ud og forvoldte skade, var eieren ikke erstatningspligtig – thi han var jo ikke eier længer; se 1 § 12 D. 19-1 og § 5 J. 4-8; Brandt, Retshistorie II p. 45. Romerne udviklede dette til den grundsætning, at eieren ikke var pligtig til erstatning, uden der forelaa personlig skyld. Actio de effusis et dejectis, sögsmaal til indtale af erstatning for skade forvoldt ved, at noget er kastet ud eller skyllet ud. (Platou, Sjöret § 10, n. 49) blev dog staaende igjen som en reminiscens; husvarten blev her sagsögt. Videre blev staaende igjen cautio damni infecti. Og endelig romernes lære om receptum, læren om hvad der er modtaget. Denne lære ligger til grund for læren om rederens ansvar for befroet fragtgods.

III.

Nyere romersk ret.

a). Det er navnt, at den nyere romer-

ske ret kom til det modsatte resultat af den ældre. Den nyere stillede sig nemlig paa den skadegjörendes standpunkt; den skadegjörende skulde ikke erstatte, hvor skaden var ham utilregnelig. Skaden som saadan forpligtede ikke til erstatning; kun den, hvem noget er at lægge til last, skal erstatte den skade, han har voldt. Heraf följer, at utilregnelig skade - casus - blir, hvor den er, d: den gaar ud over den skadelidende. Thering formulerer dette derhen, at skyldbegrebet er den udviklede romerske rets almindelige forpligtelsesmaalestok. G III § 211 og Paulus 30-3 D. 9-2. Gaius siger: Den mand, der uden ond vilje og uden skjödeslöshed, men ved et tilfælde har voldt en anden skade, skal ikke straffes. Paulus: Ved lex aquilia indtales skadeserstatning. Man skjelnede ikke mellem skadeserstatning og straf, og da de var kommet til det resultat, at den uskyldige ikke skulde straffes, kom man derved til det, at den, der ikke havde

skyld heller ikke skulde yde erstatning.

b) Romerne bragte ikke læren om erstatning til afslutning; de var ikke kommet saa langt, at de lærte, at ved enhver skadetilføielse, hvor der forelaa skyld, skulde denne erstattes. En almindelig omfattende skadeserstatningsregel gjaldt ikke. Den skadelidende kunde blot faa erstatning, naar skaden kunde paaklages efter prætors edict eller loven. Dog dersom forøveren havde handlet med vilje, havde den fornærmede actio doli i alle tilfælde; her maa dolus oversættes med bevidst retsstridig retskrænkelse. Forelaa derimod alene culpa, havde den skadelidende kun erstatningssøgsmaal i de af loven specielt angivne tilfælde. I regelen vilde man dog finde, en actio.

Den store almindelige skadeserstatningsklage var actio legis Aquilia; men denne kunde kun komme til anvendelse, hvor der var tilføiet en ting

skade.

Actio injuriarum anvendtes ved fornærmelser, ikke som hos os kun ved æres-fornærmelser, men ogsaa ved legemsfornærmelser. Dette vak den rene romerske retslære, i praxis gjennemgik den flere modifikationer.

Sætningen: enhver forskyldt skadetilføielse følpligter til skadeserstatning, opkom i aarhundredet forud for flere af de store lovcodifikationer og gjælder ubestridt hos os. Det var pandektisterne, som tillagde romerretten denne sætning. I D.B.G.B. er den udtalt tilkods for romanisternes modstand; disse lærte, at denne sætning var for vid, idet de holdt paa romernes specialitetssystem.

c). Uden skyld ingen erstatningspligt var romernes udgangspunkt, og de trak konsekvenser af denne sætning. Først trak de den konsekvens, at børn og sindssyge ikke kunde være erstatningspligtige; disse var jo ikke tilregnelige, og kunde saaledes ikke gjøre sig skyldige

i noget. Derimod kunde der være tale om, at ilægge foraldre eller vogtere erstatning paa grund af, at de havde vist mangel paa agtsomhed i tilsynet, culpa in custodiendo.

Videre lærte de, at den, som i nödstilstand i sin egen interesse skadede en anden, ikke skulde være erstatningspligtig; thi der forelaa hverken culpa eller dolus. Se Platou, Priv. alm. del § 9. III p. 46. Hos os derimod maa skaden erstattes, men vedkommende gaar fri for straf.

Saa lærte de, at naar betingelsen for erstatning er skyld, saa hæftede man kun for sin egen skyld s: for hvad han selv havde forbrudt. Ev. 3-21-2 staar i skarp modsætning til dette. For at husbonden skulde blive ansvarlig for sine fuldmægtigers gjerninger, maatte man føre aarsagen tilbage til skyld hos husbonden, f ex. culpa in custodiendo eller culpa in eligendo (uagtsomhed i valget). En undtagelse havde man i læren om receptum.

Her gjaldt det, at skipperen saavel som hotelvarten er ansvarlig for sine underordnedes beskadigelse af den betroede ting. Dette gjalder fremdeles i udlandet. Gaius i 5-6 D. 44-7 forsöger at faa denne undtagelse i overensstemmelse med den övrige lære og siger, at skipperen maa have vist culpa in eligendo eller custodiendo. Ulpian derimod ser grunden i det rigtige, nemlig bevisvanskelighederne. Skipperen eller hotelvarten maa for at blive fri bevise vis major.

Hovedregelen om, at man kun hæftede for egen feil, skaffede megen vanskelighed ved afgjörelsen af en entreprenörs ansvar for sine arbeidere, se 25-7 D. 19-2. Romerne har dog naaet det resultat, at entreprenören hæftede for sine underordnede arbeidere. romerne opfattede nemlig culpa in eligendo eller custodiendo meget strengt, og ad den vei kom de til entreprenörens ansvar og lod ham betale skaden. Hos os er jo ikke regelen tvilsom.

IV.

Den germanske retsopfatning var en ganske anden. Til den hører ogsaa vore gamle love. Vi kan opstille som dens princip, at en person

1) i alle tilfalde har at erstatte hedje-mand den skade, han eller hans eien-dom har voldt denne, og

2) at han skal erstatte denne skade, selv om der ingensomhelst culpa kan læg-ges ham tillast. Altsaa diametralt modsat den romerske lære.

Det er nok, at skaden kan føres tilbage til denne person som aarsag, og det er ligegyldigt, enten dette skyl-des hans gjerning eller undladelse, hvilket sidste blandt romanisterne er omstridt. Den gammelgermanske lære var altsaa, at skaden erstatter den, gjennem hvis forhold eller undladelse eller eiendom skaden var skeet.

Den tyske ret gik meget vidt i dette

at føre en skade tilbage til den, som tilfældigvis havde optraadt aktivt paa en eller anden maade. Det var endelig nok, at skaden var tilføiet af eller ved en gjenstand, der tilhørte vedkommende person. Den omstandighed, at en mand eiede det gjærde, hvorpaa en hest spiddede sig, var nok; eieren af gjærdet maatte erstatte hesten.

Sagen var den, at naar skade først var skeet, fandt germansk ret det ikke billigt, at den skulde blive hos den absolut uskyldige tredjemand, som havde lidt skaden, og der blev opstillet den sætning, at man maatte erstatte enhver skade, man havde tilføiet, selv den, man uskyldigen havde forvoldt. Den byrde, skjæbnen paalagde, havde den person at bære, som havde været ligesom et viljeløst redskab i den usynlig ledendes haand, og ikke den, som nærmest blev truffet af skjæbnens haand. For den, som har lidt skade, er det aldeles ligegyldigt, sagdes det, enten skaden var forvoldt

forsætlig eller ikke. Denne sætning findes saaledes udtalt i Skaanske Lov fra begyndelsen af det 13de aarhundrede.

I dette retssystem saa man fuldstændig bort fra ethvert skyldmoment. Der spurgtes ikke om skyld, men blot om resultatet, og naar dette var saa, vil man se, at der intet særeget merkeligt var i den store hovedsætning, at ligesom hustru, börn og tyende stod under husbondens myndighed, saaledes svarede han ogsaa for deres handlinger, ikke alene civilretslig, men ogsaa kriminelt. Hans stilling ytrede sig indad som herredömme, udad som haftelse. Dersom derfor det tilfælde indtraf, at der blev tilföiet en person, som tilhörte en husstand, en retskrænkelse, saa var det husbonden, som var fornærmet. Manden var fornærmet, naar hustruen fik en öiefik, og naar hustruen gjorde sig skyldig i et tyveri, maatte manden betale boden. et udslag af et patriarkalsk forhold, som yt-

rede sig paa flere omraader. Efter enkelte tyske love hæftede husbonden endog delvis for det tyveri, som hans bortløbne træl forøvede; tog han ham igjen i sit hus, svarede han fuldt ud.

I romerretten har vi et mærkeligt sted 1-10 D. 9-1: En mand holder en bjørn i bur; den river sig løs og river en anden mands kvæg ihjel. Romerne sagde, at han da ikke længer svarer for skaden, fordi han da ikke længer var eier af bjørnen, og kun eieren var det, som svarede for skaden; jfr. II i. f. Logisk er nok dette, men man har da glemt, at vil en mand holde vilde dyr, faar han gjøre det paa egen og ikke paa andres risiko.

Den store tyske sætning, at husbondens stilling ytrer sig som herredømme indad, men som hæftelse udad, gaar igjen den dag idag, se E. V. 3-21-2, der er et udslag af urgermansk retsopfatning. I sammenhæng med dette og det, at der ikke krævedes personlig skyld,

staar ogsaa den sætning, at en mand i hvis varge en ting forkommer, eller lider skade, han skulde erstatte tingen, selv om han var uskyldig. Laaner jeg en hest af en mand, og hynet slaar den ihjel paa min havnegang, saa skal jeg erstatte heften. C.V. 5-8-1 og 5-8-17 er urgermansk ret; romerretten stillede sig paa et andet standpunkt og saa tingen fra sit skyldprincip.

Vi skal her gjøre en retshistorisk sidebemerkning. Naar en mand var frastjaalet en ting, og han svor paa at tingen var kommet fra ham mod hans vilje, fik han den igjen. Men dersom den stjaalne ting var udlaant af eieren til en anden, fra hvem den igjen blev frastjaalet, saa havde alene denne sidste ret til at søge tingen tilbage, og derfra trak man den konsekvens, at besidderen skulde indestaa eieren for tingen. Gaar man saa lidt ned i tiden finder man, at forholdet er sat aldeles paa hovedet, at besidderen havde klageretten, fordi

han havde ansvaret - aarsag og virkning aldeles ombyttet.

Germanernes standpunkt var altsaa objektivt; de saa sagen fra eierens side, for hvem det var aldeles ligegyldigt, enten skaden var forvoldt forsætlig eller ikke, og ud fra dette standpunkt kom germanerne til retsafgjörelser, som delvis for os, der er træneret i romernes culpalære, er rent ud löierlige. Det maa her erindres, at straf og erstatning, som för nævnt, i naive retssystemer var blandet sammen. De saa det ikke alene som en reagens fra samfundets side mod forbrydelsen, men ogsaa som et middel for den skadelidende til at faa sin skade gjenoprettet. Dette maa vi huske paa ved endel af de exempler, vi skal nævne senere.

Germanerne krævede altsaa ikke tilregnelighed, og lod derfor börn og sindsyge erstatte den skade, de havde forvoldt. Med hensyn til sindsyge merkes CV. 6-6-17, der viser, hvilket fremskridt CV. indtog

i sammenligning med aldre ret, der tog livet af disse sindsyge morder.

Baade hos CIV og M.L. træffer vi den bestemmelse, at hvis en skadegjörende handling havde været aldeles örkeslös, saa skulde der betales halv mandebod (ikke ¼). Var det derimod under udövelsen af sin (daglige) gjerning, at manden var kommet til at gjöre skade, skulde blot ¼ mandebod betales. Her var altsaa en gradation. I C V 6-11-3 findes ogsaa en lignende gradation. Her omhandles det tilfælde, at hvis en skoghugger ved vaadehug dræber en anden hugger, saa betales ingen erstatning. Her har altsaa C.V. forladt det gamle germanske standpunkt. Dette sted er taget fra C IV, III-12, der igjen har det fra M.L. IV-3, men denne lod dog vedkommende i dette tilfælde betale ¼ mandebod. Der var altsaa allerede i C IV et vist forhold mellem skyld og utilregnelighed. I skaanske lov findes derimod en bestemmelse, som gaar ud paa, at den skadelidendes stilling var den samme uden hensyn til den skadegjörende hensigt. Den samme

retsopfatning findes ogsaa paa Karl den stores tid. Lex allemannorium siger, at for spydsaar svares fuld erstatning uden hensyn til, hvorvidt spydet var sendt med vilje eller ikke. Omtrent samme udtalelse findes i Graagaasen ca 1250.

Paa Karl den stores tid findes en bestemmelse om, at hvis en mand hugger et træ, og dette falder over en anden mand, saa svares fuld mandebod. Var derimod de to mand sammen om hugsten, saa svaredes kun delvis mandebod. I Eriks sjællandske lov fra begyndelsen af det 13de aarhundrede findes derimod den bestemmelse, at hvis folkene var sammen om hugsten, saa svaredes der ingen mandebod. Senere ned i tiden findes saadanne exempler, som at jageren skulde erstatte den skade, som hans rejste vildt havde foraarsaget.

EV. 6-11-10 indeholder bestemmelser, som skulde synes overflødige. Der gjentages jydske lov, som i modsætning til sin samtid opstillede den regel, at hvis mand fal-

der i mølledam eller fiskepark etc., saa bödes ikke derfor.

I England ca. 1250 fandtes den bestemmelse, at hvis en mand faldt ned fra et tra, saa skulde traet være forbrudt til offentligt øiemed. Lignende bestemmelser findes blandt de sydasiatiske, barbariske stammer.

Selv om det verktöi, hvormed handlingen var udført, tilhörte en tredjemand, saa var dog verktöiet forbrudt. Eriks sjællandske lov tilföier "thi han skulde have passet det bedre." Men Platou tror, at dette kun var tilsat som begrundelse, idet man fandt bestemmelsen for streng; men i virkeligheden var det kun den gamle retsopfatning, som gik igjen.

Efter Longobardiske ret skal eieren af et gjærde, der ikke har den lovbefalede höide (enten for höit eller for lavt) erstatte det dyr eller menneske, der blev spiddet derpaa. Lex allemanorium paalagde erstatning uden hensyn til om gjærdet var höit eller lavt, men kun halv man-

debod. Man gik frem og tilbage for at finde en begrænsning. I Eriks sjællandske lov haves samme bestemmelse, men den tilføier, at hvis gjæterne har drevet dyret paa gjærdet, bøder eier og gjæter hver sin halvdel.

En anden reminiscens af oldgermansk ret er ℂV. 5-8-11 omtalt af Aubert I § 40, IV, n. 34 p. 350. Lovstedet er uforstaaeligt, men har dog sin interesse. Det er skrevet ud af ℂIV, VII-15, som igjen er en gjenganger fra M L. VIII-5. ℂIV oversætter M L. saaledes, at kommer benet i baand og rendestav er for, svares ikke dertil. ℂV optager denne meningsløshed og tilføier, at hvis dyret render paa staur, saa svarer han ikke dertil.

Denne misforstaaelse fra ℂV's side har givet anledning til udslag i den nyere retsopfatning, idet man straks optog det som exempel paa, at hvis dyret skadede sig selv, saa svares ikke.

Lovbogens forfattere fandt grund til gjentagende gange at sige, at for casus sva-

ver ikke leietageren, hvis ikke ulykken skyldes dennes feil. Overflödigt var det ikke at gjentage dette, thi de gamle retsforestillinger hang endnu tildels igjen. Et udslag af germansk ret findes i Tyskland i enkelte love, der sagde, at hvis en mand i nödværge dræbte en anden, skulde drabsmanden betale bod. Den romerske ret stod i skarp modsætning hertil idet den sagde, at betingelsen for erstatningsansvar var personlig skyld, og den mand, der handler i nödværge, pligter ikke erstatning. Som bekjendt staar den norske ret paa et mellemstandpunkt. Se Platou, Priv. alm. del § 9, III og IV. Romerne gik altsaa for langt paa sin side.

Et udslag af den germanske opfatning har vi i sjöret - se Platou, Sjöret p 84, 186, 478 ff. og 483 - at skibet maa give erstatning i tilfalde, hvor der er manövreret feil; der spörges ikke om denne feilmanövre er at tilregne skipperen som culpa eller ei. Hvor der ved sammenstöd ikke var skyld paa nogen af siderne, skulde skaden

fordeles uden spörgsmaal om culpa. Dette gaar igjen i E.V. 4-3-3, 8 og i danske sjölov, men findes ikke i den norske sjölov. Se dens §§ 220 ff.

I middelalderen opfattedes ikke skyld som hos romerne eller hos os. Germanerne skjelnede da kun mellem tilsigtet rets-stridig vilje - skyld - og ikke tilsigtet rets-stridig vilje, - ulykke som ikke var villet - culpa + casus. De havde altsaa ikke en saa fin gradation som vi.

Efter engelsk ret skulde et skib, hvor-fra en mand faldt overbord, svare derfor, thi skibet bevægede sig og derved var man-den vippet overbord.

I de nyeste sjölove - vor sjölov § 275 - har vi staaende igjen en gammel regel om sjöpanthaveres ret til trods for udleie af skibet at holde sig til dette, udleieren bliver ansvar-lig for paadraget skadeserstatning. Vist-nok har han regress, men han er princi-palt ansvarlig. Det er af praktiske grun-de, at denne § er opkommet.

V.

Ved den romerske rets reception stod to retsopfatninger angaaende erstatning stik imod hinanden og ingen udjevning kunde finde sted. Den romerske ret trængte den germanske tilbage og det havdedes som selvsagt, at skadeserstatningspligt betingedes af personlig skyld (dolus eller culpa). Mange af de gammelgermanske opfatninger blev dog delvis bestaaende i folket og satte sit mærke paa de store lovcodifikationer i det 18-19de aarhundrede f.ex. preussische Landrecht 1794, Code Napoleon, Østerrigske lovbog § 1310. Denne sidste fastsætter en vis erstatningspligt for afsindige og børn. C.N. udtaler i § 1384 den samme retssætning som CV 3-21-2. Dette er jo skarpe afvigelser fra romerretten. Disse germanske følestillinger blev ofte doceret af jurister som naturret.

Senere jurister fra det 19de aarhundrede, bekjæmper disse "naturretslige" fore-

stillinger. En østerrigske jurist, prof. Unger, udgav i slutningen af 1850-aarene et verk og omtalte den østerrigske lovs § 1310 som en singulær afvigelse, der rager frem som en afstikkende reminiscens af den germanske ret og strider mod moderne (romerske) retsopfatning.

Ørsted drager tilfelts mod Hurtigkarl for hans "naturretslige" (gammelgermanske) meninger, specielt hvad angaar skadeserstatningspligt. Som skadeserstatningsbetingelse sætter Hurtigkarl skaden som saadan og den, der er aarsag deri, medens Ørsted sætter den skadegjørende persons dolus eller culpa og udeluk-ker casus. Ørsted var ikke opmerksom paa, at det fra hans standpunkt (det rent romerske) var umuligt at forklare C.V. 3-21-2.

Paa begge sider gjorde man sig skyld i at docere resultaterne af en 1000-aarig udvikling som givne a priori. Men ingen retsregel kan forstaaes, uden man kjender dens udviklingsgang,

En retsregel, der kræves af tiden, og som er dannet af tiden, søger jurister altid at indpasse i retssystemet - de praktiske saavel som de theoretiske jurister, hver paa sin maade. Det man oftest har grebet til for at forklare en bestaaende regel om skadeserstatningspligt er culpabegrebet. For at komme til skadeserstatningspligt - hvilket den sunde sans sagde folelaa - drog man i culpabegrebet, til man havde, hvad man vilde.

Julian 21 D 1-3: Vi kan ikke give en grund for alle de retssatninger, der er givne af vore forfadre. Det kan vi dog, mener Platon, naar vi kjender deres historiske udvikling. Et eklatant exempel er romernes lære om receptum. Denne lære var opstaaet paa en tid, da romerretten lærte, at husbonden svarede, fordi dette gav praktisk tilfredsstillende resultater, endog i en tid romerretten senere aldeles ikke anerkjendte regelen om husbonds og hotelværts ansvar. Dersom man ikke er opmerksom paa, at enhver retssatning kun

kan forstaaes paa grundlag af den historiske udvikling, den har gjennemgaaet, vil man ofte komme til feilagtig forstaaelse af de forskjellige regler. Vi kan saaledes ikke gaa med paa D 1 D 1-3, hvor der siges, at man ikke skal spörge om retssætningens grund.

De nyere romanister har erkjendt, at mange af de regler, som ansaaes for aflagte og udbrugte, dog har havt sin livskraft- særlig gjælder dette skadeserstatningsloven. Man har fundet, at det praktiske liv ikke som romerne kan opstille en tilregnelig retsstridig gjerning som den eneste betingelse for skadeserstatning.

Spörgsmaalet blev praktisk og i domsmene begyndte man lidt efter lidt at afvige fra romerretten. Lovgivningsvirksomheden kom da efter, og i nutiden er det romerske, ensidige standpunkt forladt; der kan opstaa erstatningspligt af mange andre grunde. Det gjaldt da for videnskaben at finde de synspunkter, ud fra hvilke skadeserstatning skulde fastsættes. "Handeln

auf eigner Gefahr" af prof. Unger blev her et epokegjörende arbeide. At handle paa egen risiko blev stikordet. Denne afhandling vakte megen opsigt og diskussionen fik da först fart, og i de sidste 20 aar er der skrevet en uskyrkelig mængde om dette emne. Se Morgenstierne i Retst. 1887 og A. Merkel, Encyklopædie der Rechtswissenschaft.

At falde tilbage til de naive gammelgermanske retsforestillinger gjorde man dog ikke, da man indsaa, at den romerske rets regler ikke strak til. Men ganske fri for de slags forestillinger er man alligevel ikke endnu. Under udarbeidelsen af schweizisk lov om obligationsretten i 1881 blev der for ramme alvor foreslaaet, at naar en storm blæste en tagsten af en rigmands hus og dræbte en fattig, skulde rigmanden betale erstatning - uden nogensomhelst skyld; den ene skulde erstatte den andens ulykkelige handelser. Dette blev dog heldigvis ikke lov.

Dog er man nu kommet over til en opfatning, som ikke spörger ensidig

om subjektiv skyld, men som i en række tilfælde tager hensyn til objektive kjendemerker. Det gjælder i vor moderne ret for en række tilfælde, at ogsaa et retmæssigt forhold eller en retmæssig gjerning, som medfører skade for andre, paaføier gjerningsmanden erstatningspligt. Den systematiske begrunder af denne erstatningspligt er man endnu ikke kommen overens om. Man kan ikke opstille et synspunkt, som i alle tilfælde begrunder den erstatningspligt, som positiv lov eller sædvaneret har bestemt. Endnu gjælder, hvad Merkel i 1885 siger: Loven kan ikke forbyde alle farlige gjerninger, da blev samfundet umuligt. Visse farlige bedrifter maa tillades, men dog saaledes, at hvis et enkelt individ lider skade derved, saa bör denne skade erstattes af bedriftens eier; thi det enkelte individ skal ikke bære skaden for, at samfundsgavnlige, men farlige bedrifter skal fremmes. Merkel siger da i § 670 I. c: "Som følge af den bestaaende forskjel mellem de forskjellige tilfælde, som her kommer i betragtning,

udviser vedkommende lovbestemmelse mangeartede forskjelligheder saavel med hensyn til forudsætning for, som med hensyn til omfanget af erstatningspligt. (Platou: Ogsaa de forskjellige landes bestemmelser om samme tilfælde er forskjelligt). Men derhos gjör retten i denne henseende i særlig höi grad et ufærdigt indtryk, og dette gjælder ikke mindre den videnskabelige bearbeidelse af dette emne. Man har hidtil forgjæves søgt at finde et enkelt fælles synspunkt for alle tilfælde." En anden tysk professor siger, at man kan ikke finde et saadant, og heri er Platou enig. De forskjellige tilfælde i det praktiske liv er saa uensartede at der kommer yderst forskjellige hensyn tilorde - hensyn, der som oftest krydser hinanden.

Det viser sig ogsaa, at de retsforestillinger, som i den sidste menneskealder har arbeidet sig frem, ikke overalt har havt den samme vanskelighed for at trænge frem. Ved mange anledninger, hvor et nyt udpraget tilfælde er kommet op, har det

nævnte princip i mange tilfælde havt lettere for at slaa igjennem hos os end hos f. ex. franskmandene og tyskerne, da man hos os ofte har fundet beslægtede retssætninger, medens franskmanderne og tyskerne var mere paavirket af romerne. Særlig hos tyskerne trænges en indgaaende undersögelse og der er da ogsaa skrevet meget herom i Tyskland. Men undersögelsen har været dogmatisk, og der er ikke seet tilbörlig tilbage til det, som ligger foran. Dels er det germaniske retsforestillinger, dels er det ökonomiske og praktiske grunde, der har gjort sig gjældende og fremtvunget princippet, saaledes som det nu forekommer.

Betragter man de forskjellige tilfælde, finder man strax, at man ikke kan söge en fælles begrundelse for lovens stilling til dem alle. Paa den anden side finder man, at en begrundelse, som konsekvent förer til en erstatningspligt i et tilfælde, vistnok kan findes tilfredsstillende i dette tilfælde, men at den ikke slipper ud i det andet tilfælde. Vi vil f. ex. finde, at

regelen: man skal handle paa sin egen og ikke paa en andens risiko strækker til i mange tilfalde, men ikke i alle. Den er dog en af de bedste formuleringer. Nær op til denne Ungers formulering ligger den, som A. Merkel har givet i rtsencyclopædie § 683: Seet fra samfundets standpunkt bör den vigtigere interesse triumfere. Handlinger, hvorved denne fremmes, bör derfor ikke forbydes; men lider nogen skade derved, kræver retfærdighed, at han erstatter skaden: Enhver skal bære udgifterne ved, at han gjör sin egen interesse gjældende. En anden giver den formulering, at den, som handlende i egen interesse optræder aktivt, har at bære den deraf følgende skade. Og videre, den, som har foranlediget en anden en skade, har at indestaa for denne skade, forsaavidt og i den udstrækning, han har udsat andre for skade: han hæfter i det omfang, som hans handling staar i direkte forbindelse med skaden.

Vi vil se, at de tanker, der ligger til grund for disse formuleringer, staar i

sterkeste strid med den aldre individuali-
stiske opfatning (se Platou, Priv. alm. del
§ 7, VI p. 36). Retsforhold er coexistensforhold
d: samliv, og denne sætning kjendtes ik-
ke af de gamle germanister.

Nu spørger man om, hvad beret-
tiger det enkelte individ til at fremme
sine interesser paa andres bekostning. End
nu Bar i 1870 lærte, at jernbanen selvfø-
gelig ikke var pligtig at erstatte skade
forvoldt ved gnister. Og i Norge var opfat-
ningen i virkeligheden en lignende. Men
i 1874 sprang nitroglycerinfabrikken i Lysaker
i Luften og dermed kom omslaget i op-
fatningen for alvor. Se Platou i T. f. Retsv.
1892 p. 327.

Att i 1871 og senere bekræftet af
Unger blev den tanke fremmet af professor
Ihrenmann, at man skal handle paa
egen, ikke andres risiko. Den samme tan-
ke kom frem uafhængig heraf hos en en-
gelsk jurist, han siger i anledning af fabrik-
eiernes ansvar for sine arbeidere, at naar
en mand i egeninteresse sætter i gang en

bedrift, som kan skade andre, faar han selv svare for følgerne. Tanken er, at enhver skal bære omkostningerne ved at gjöre sin egen interesse gjældende - den, der har fordelen, faar ogsaa tage skaden. Skaden kan betragtes som en passivpost i hans regnskab, og nettoudbyttet fremkommer først, naar denne post er fratrukket hans indtægter.

Et par andre betragtninger skal ogsaa nævnes. I denne forpligtelse til at yde erstatning ligger en prævention d: man forebygger skade ved at opstille regelen om skadeserstatning; virkningen er præventiv. dog er det et spörgsmaal, om dette bærer helt frem.

Efter et andet synspunkt har man udhævet, at i mange tilfælde, vil erstatningspligt være grundet i culpa hos den skadegjörende. I alle tilfælde vil dog ikke dette strække til, da bevis ofte i det enkelte tilfælde ikke kan föres, men da træder loven til og bestemmer, at det er tilstrækkeligt, at det er bevist, at skaden er skeet paa grund af be-

driften.

Saa er der endelig dem, som har taget den økonomiske bæreevne med i begrundelsen. Hermed er man kommet fuldstændig udenfor retsbegreber, naar der spørges om vedkommende har raad eller ikke raad til at betale. Det blir, at ikke alle er lige for loven. Dette synspunkt har været trukket frem ved spørgsmaalet om arbeidsgiverens pligt til at holde sine arbeidere skadesløse og har fordunklet emnet og gjort det til et socialistisk spørgsmaal, istedet for at det kan afgjøres rent logisk og juridisk. Ligeledes er dette kommet frem ved sindsyges og børns erstatningspligt.

2det afsnit.

§ 2.

Skadeserstatningspligt bestemt efter objektive hensyn efter norsk ret.

A. Utilregneliges erstatningspligt.

Udgangspunktet: Den romerske ret krævede som betingelse for, at en person ved sin gjerning paadrog sig skadeserstatningspligt, at hun var tilregnelig - baade hvad alder og forstand angik. Børn og sindssyge har efter romersk ret ikke erstatningspligt.

Ørsted siger, at enhver kraft, som ikke staar under den menneskelige friheds og fornufts herredømme, er at betragte som en naturkraft. Hermed mente han naturligvis ikke, at en mand, der satter en na-

turkraft i bevægelse, ikke kunde blive erstatningspligtig; han mente, at en naturkraft som saadan ikke var erstatningspligtig.

Den gjældende ret idag i Norge er den romerske; det samme princip gjælder efter kriminalloven af 1842, men med den nye straffelov gaar vi over til en anden lære. L. af 1842 sigter, at börn under 10 aar ansees for uden videre utilregnelige. Kap. 26 § 7 giver et skarpt billede af det romerske subjektive standpunkt. Heller ikke paahviler der börn under 10 aar erstatningspligt. Et barn i alderen fra 10 - 15 aar skal betale erstatning, hvis det straffes, og ligesaa, hvis det kun slipper straf, fordi straffen vilde være böder - hvis det dömmes mildt. Dersom vedkommende person i alderen fra 10-15 aar ikke har skjönnet handlingens forbryderske beskaffenhed, gaar han fri baade for straf og erstatning. Dette har været gjældende ret siden 1842, men för herskede en germanistisk opfatning. Efter 1905 faar vi en sammenstöbning af romersk og germansk opfatning.

§ 2.

Den ret, der gjaldt indtil 1842, var Chr. V, 1-22-9: Barn under 15 aar böder for forsætlig skade; for uagtsom skadetilføielse hafter kun personer over 15 aar. Chr. V. stod paa et overgangstrin. Der spörges ikke om tilregnelighedens (der staar kun person under 15 aar) i overensstemmelse med germansk ret; men ved siden heraf ser vi, at der kun paalagges erstatning for rent forsætlig skade, medens gammelgermansk ret slet ikke spörger om skyld- her er altsaa en paavirkning af romersk ret. Ved ordet "forsætlig" skiller Chr. sig fra hilden her J. L. II-50. Ogsaa ligeoverfor afsindighed giver Chr. et stærkt præg af germansk opfindelse. Chr. viser her et stort fremskridt, som skyldes gammel norsk ret. Fra 1634 haves et responsum fra universitetet om at sindsyge mordere skulde hænges. Efter lovbogen derimod skulde den afsindige ikke hænges, men give fuld mandebod: 6-6-17. Hilden er Chr. IV, III-8, og hilden til den er NL IV-9.

Lov af 1842 ophævede al erstatningspligt for afsindige - rent romerretsligt stand-

punkt, som krævede tilregnelighed. Dette er ogsaa dansk ret.

Dette kriminallovens standpunkt er et andet end gjennemsnitsregelen hele verden over. I almindelighed er her den germanske regel fulgt. I England er hverken børn eller afsindige ubetinget fri for erstatning. Princippet synes at være, at hvor en bestemt hensigt, kundskab eller sindstilstand er et element af gjerningsindholdet, der tages der hensyn til vedkommendes alder og aandelige forfatning - dette er altsaa et faktisk spørgsmaal. Det blir at bestemme i hvert konkret tilfalde, om vedkommende er erstatningspligtig. Hvad barn angaar, saa vil man vistnok ikke anse et rent barn ansvarlig, for at det ikke har vist et voxent menneskes dømmekraft - men var vedkommende gammel nok til at skjönne bedre, blir efter engelsk ret erstatning at betale.

Det germanske princip er kommet til udtryk i preussische Landrecht österrigske lovbog og züricherische lovbog. DBGB. har

paalagt börn og sindsyge en subsidiær erstatningspligt, idet den paalægger formynder, foraldre eller foresatte den principale erstatningspligt. Erstatning skal ydes saa vidt som billighed kræver det - ikke specielt - og under hensyntagen til begge parters formuesforhold; men der skal ikke herved berøves vedkommende et standsmæssigt underhold eller hans evne til at overkomme sin underholdningspligt.

Den nye strl. §§ 44 og 46 bestemmer, at börn under 14 aar og utilregnelige personer ikke kan straffes, og ikrl. §§ 22 og 23 opstiller som hovedregel, at de heller ikke er erstatningspligtige - utilregnelige er dog ikke fri for erstatning, hvis vedkommende selv er skyld i utilregneligheden. Erstatningspligt betinges altsaa af skyld (romersk), men saa kommer det nye ind (germansk), at dersom den skadegjørende person har midler, kan retten, hvor den efter omstændighederne finder det billigt, bestemme, at skaden helt eller delvis skal erstattes af disse midler. Han blir

ikke personlig ansvarlig.

Ved denne elastiske redaktion har vor lov lagt det i domstolens haand at tage netop de hensyn, som tyske lovbogs § 829 opregner. En bestemt forskjel mellem disse to love bestaar deri, at den tyske lov ligesom den franske opstiller erstatningspligt for børn eller aandsvage blot som den subsidiære, medens de opsynspligtige paalægges den principale erstatningspligt. Vi vil nemlig ikke paalægge erstatningspligt i saa vidt omfang som tyskerne eller den franske lov. Den franske lov lader vedkommende opsynspligtige eller foresatte betale erstatning, saafremt han ikke beviser, at han ikke har kunnet afværge skaden. Vi har ikke en saa streng regel; vi har en regel formuleret af Getz: Under lovens taushed vil ikke domstolene være tilbøielige til at konstituere et erstatningsansvar, der gaar ud over rimelighedens grænser, medens han vil anse det for selvfølgeligt, at ansvar vil indtræde, hvor den efter omstændighederne aabenbare og nød-

vendige paapasselighedspligt er forsömt
d: hvor de opsynspligtige viser culpa in
custodiendo.

Det germanske objektive princip
er altsaa i Norge trangt frem igjen, efter
i 60 aar at have varet trangt tilbage. For
den skadelidte er det ligegyldigt, om den
skadegjörende er skyldig eller ei. Skaden
bör udjevnes. Det er det praktiske livs hen-
syn, som her gjör, at man ikke kan hol-
de paa de skikte principer. Et logisk be-
vis kan ikke föres. Loven har af billig-
hedsgrunde og hensigtsmæssighedsgrunde
indgaaet paa et kompromis mellem de to ex-
treme opfatninger. Man har ikke kunnet gaa
tilbage til det rene naive germanske princip.

B. Ansvar for skade, som ikke er voldt
ved egen uagtsomhed, eller som ikke er
voldt ved uagtsomhed overhovedet.

I.

Under de vigtigste praktiske tilfalde

skal her undersöges, hvorledes og i hvilket omfang de i § 1 (38) navnte principer kan siges at have medført skadeserstatningspligt for en person, hvor der ikke foreligger skyld

1ste store exempel er Ev. 3 - 21 - 2.

För er navnt, at der hverken i ældre norske ret eller danske love findes et saa omfattende abstrakt bud, som svarer til 3 - 21 - 2. Man kan ikke paavise dette steds kilder. Ev. indföier dog ikke hermed noget nyt, men fastslaar som paa flere andre steder gjældende ret, der hviler paa gammel sædvaneret. Man har mange exempler paa, at man ikke för har havt positiv lov, men at retsforholdet dog har forekommet i retspraxis og sædvane. Stedet 3 - 21 - 2 hviler paa gammel praxis. Denne sædvaneret har givet sig karakteristiske udslag i enkelte love. Man har saaledes exempler herpaa i Ev. 6 - 14 - 11, der skiver sig fra J. L. III - 48 om gjærdepligt. Den retsopfatning, der er udtalt i 3 - 21 - 2, at husbonden svarer for tjeneres feil, er fælles germansk. Der er navnt i § 1 (38), IV, at i gammel tysk ret opfattedes husbondens stilling indad som

herredömme og udad som haftelse. Dette var ogsaa gammel nordisk ret. I sagaerne finder man mange exempler herpaa. Ifjal konen, maatte manden betale boden - han maatte böde baade for sine trælles og frie tjeneres ugjerninger. Spor af dette ansvar finder vi helt ned i det 14de aarhundrede. I sagaerne finder man dog, at faderen kan fri sig for ansvar ved sönnens drab ved at vise sönnen bort fra sin husstand. Nu gives der flere tilfælde i islandsk lov, hvor husbonden ikke svarer for tjenerens forseelser. Men dette forklarer v. Amira saa, at det er undtagelsestilfælde, som har sine særlige aarsager, og som er brud paa en sikker ret.

At disse forestillinger om husbondens ansvar paa lovbogens tid ikke var uddöde, viser sig deri, at lovbogen finder at maatte sige i 3-21-1, at tyendet svarer for egne forseelser udenfor tjenesten, og omvendt, at tyendet selv pabtaler de forseelser, som er begaaet imod vedkommende, 3-21-3, men opretholder, at hvis husbonden bruger tyendet til en gjerning, saa skal husbonden sva-

re for de forseelser, som derunder begaaes

Ev. 3-21-2 staar, som forklaret, i den skarpeste modsætning til det romerske princip, men 3-21-2 er ikke partikulær norsk-dansk ret; regelen gjælder ogsaa i England og Nord-Amerika. Den er udtrykkelig udtalt i C N 1384 og er derved optaget i den romanske lov-gruppe, der omfatter næsten hele Europa. Schweizische lov om obligationsretten § 61 har et modificeret princip. Da det 1ste udkast til D.B. G.B. udkom, havde man optaget den klassiske romerske regel, hvorefter husbonden intet ansvar havde. Det 1ste udkast var i det hele et mislykket arbeide - forfatterne var dygtige romanister, men kjendte ikke germansk ret. I 2det udkast, blev der optaget mange germanske retsforestillinger, og dette medførte store forandringer. Skaledes ogsaa her. De ivrigste germanister vilde have en til 3-21-2 svarende regel, men der indgikkes et kompromis, saaledes at § 831 siger, at husbonden hafter, medmindre <u>han beviser</u>, at der er intet at lægge ham til last.

Den opfatning, som domstolene har af

dette lovsted er dog yderst forskjellig. I Danmark har man simpelt hen sat sig ud over lovstedet, medens man til gjengjæld i Frankrige har en anvendelse deraf, som gaar ud over alle granser. I Sverige kraves, at husbonden skal have vist culpa in custodiendo eller eligendo, men dette er dog vanskeligt at overføre ham.

Hos Pothier kan man se, at dette var gammel sædvaneret, saa at stedet i C.N. ikke er nyt. Imidlertid kjendte man ikke denne udvikling, og for at faa regelen i overensstemmelse med romerske principer, sagde man, at loven uden videre præsumerer, at husbonden altid er in culpa. Ungers begrundelse i "Handeln auf eigner Gefahr" er dog den rimeligste. Mange andre forfattere søgte rent andre begrundelser, som dog ikke holdt stik.

Fortolkningen af C.V. 3-21-2 er meget omstridt. Her skal henvises til Hallager-Aubert p. 150, da vi ikke kan gaa i detaljer. Flatow er helt uenig i Morgenstiernes opfatning i Rt. 1887 p. 88. Morgenstierne: Husbonden svarer til hvad "deridi" forsees. Disse ord udelukker hus-

bondens ansvar i tilfalde af tjenerens forsætlige retsbrud. Thi heri har tjeneren alene forfulgt sine særlige formaal. Platou har altid anseet denne mening for uriktig; se sjöretten p. 65 og 83, hvor det nævnes, at enten skipperen skjödeslöst eller med ond vilje overseiler en anden, blir rederen ansvarlig. Man har altsaa villet afgjöre spörgsmaalet ved rent irrelevante kjendsgjerninger. Morgenstierne har paaberaabt sig engelsk ret, og vi finder ogsaa tilfalde i engelsk og amerikansk praxis, hvor man virkelig har anvendt loven paa denne maade; men sikkert er det nu, at husbonden svarer ogsaa for tjenerens forsætlige forseelse derudi.

C.V. siger i 4-3-4 midt i § 'en, at den skipper, som har paaseilet, skal betale i tilfalde af culpa eller dolus, men hvis denne ikke er formuende, svarer rederen. Den af Aubert og Morgenstierne hævdede opfatning er ikke ny; den er allerede i 1743 nævnt af en hollandsk forfatter: "Skipperen er ikke ansat for at paaseile andre."

Sjöfl. § 8 har gjengivet samme tanke som "derudi" i 3-21-2 ved "i tjenesten." Herved

udelukkes alle de tilfalde, hvor tjenesten kun har givet den ydre foranledning til gjerningen. Sendes et par matroser iland for at fortöie fartöiet, og de derunder gjör skade, svarer skipperen herfor og rederen for hans igjen. Men sat at disse to matroser kommer i hlammeri med to andre matroser og bruger kniven - derfor svarer ikke rederen; thi omend slagsmaalet finder sted samtidig med, saa ligger det dog udenfor udförelsen af hvervet.

Derimod den underordnede ved at udföre hvervet har voldt fredjemand skade, erstatter husbonden og det er ligegyldigt om skaden er voldt ved skjödeslöshed og uvorenhed eller forsætlig. Morgenstierne er som sagt uenig heri. Et skarpt tilfalde i engelsk ret, der hu stemmer med, hvad her er sagt - tilbrods for tidligere afvigende exempler i modsat retning. Se Flatoe, Söret p. 83 n. 45. To konkurrerende omnibuslinjer; den ene kjörte med vilje ind paa den anden stik imod den trykte instruktion, der löd paa, at kuskene i det indstævnte selskab ikke maatte lægge hindringer i veien for den anden linje. Sel-

skabet maatte dog betale; thi kusken havde gjort skaden i egenskab af kusk. Saa vilde ikke varet tilfældet, om kusken f. ex. havde smeiset til den andens hest.

Pollock mener, at naar det dreier sig om en forsætlig handling, saa har man et kjendemerke deri, om den skadegjörende handling var gjort i husbondens interesse eller ei. Dette vilde føre til, at om möllersvenden gaar hen og stopper renden til naboen, eller to konkurrerende kjöbmands svende gjensidig udspreder ærekrænkende rygter om deres principalers konkurrent, saa skulde deres respektive principaler være ansvarlige - begge dele er skeet i husbondens interesse; men i intet af disse tilfælde svarer husbonden; thi begge dele er udført udenfor hvervet som tjener.

Ledetraaden er altsaa "derudi". Den franske rets regel i C.N. art. 1384 anvender de franske domstole, saaledes, at principalen hafter i en række tilfælde, hvor han ikke vilde gjort det hos os. Ex. Et regningsbud gav debitor, som aldrig vilde betale, prygl. Debitor stævnede principalen, som måtte be-

tale. En gjætergut stjal ved fra naboen og husbonden maatte betale. To kusker kjörte for hver sin principal. Ved toldgrænsen kom de i klammeri med toldbetjenten og pryglede ham op. Toldbetjenten stævnede principalerne, som maatte betale. En droschekusk tog for höi betaling; passageren meldte kusken; kusken skjød passageren. Enken stævnede kuskens principal og denne blev dömt til at betale.

Hverken i norsk eller engelsk ret vil man sige, at disse handlinger var udført under hvervet. Se en dom i Rt. 1895 p. 760.

I Danmark har man bortfortolket lovstedet. Nu er det saa, at skal man fortolke Ev. 3-21-2 strengt, vil husbondens ansvar blive for tungt. Se Platou i T. f. Rtv. 1897 p. 278. Man kan ikke sige, at husbonden bærer tabet, om hans tjenestepige under tjenesten sætter fyr paa huset, som er assureret. Assurandören assurerer mod tjenerens uforsigtighed - det er kun, naar vedkommende selv er uforsigtig, at han ikke faar assurancen. Men blander saa nabohusene - kan da disses eiere

stevne husbonden i det første hus til at betale. Tager man Ev. 3-21-2 for strengt, kan man altsaa paa en time forandre en vognmand til tigger. Aubert mener, at et saa vidt ansvar kan ikke paalægges; se Hallager-Aubert p. 157.

Angaaende Ev. 3-21-2 og dets anvendelse se domme i Rt. 1888 p. 233, 1895 p. 21, 1898 p. 103, 108, 529, Hambro I no. 257 ff.

Kun tjenere kommer her i betragtning. En person, som engagerer en haandværker til et bestemt arbeide skal ikke betale den skade, som haandværkssvenden herunder kan gjøre. Man faar holde sig til haandværksmesteren. Platou er uenig i byretsdommen no. 257. En maler blev engageret for at male en annonce paa en vag. Svendene skjød ud et andet avertissement. Efter Ev. 3-21-2 blev bestilleren dømt til erstatning. Malermesteren burde betalt - længer kan man ikke strække Ev. 3-21-2. Dersom jeg skal flytte og leier en vognmand, er jeg da ansvarlig for den skade, som vognmandens tjener gjør, f.ex. paa huset? Nei,

huseieren faar holde sig til vognmanden. Han svarer for sine tjeneres, men ikke for sin entreprenörs feil, mener Flatou. Det blir den mest praktiske regel.

I dommen 1888 havde byretten anvendt Cv 3-21-2 saaledes, at husbonden maatte betale skade voldt ved, at hans hest löb ud. Men HR. byggede dommen paa husbondens egen culpa, da han holdt en slig uvorren kusk.

Flatou er uenig i dommen af 1898, hvor HR. sagde, at kirken handlede ikke som husk, da han kjörte omvei. Dette vilde aldrig analogt kunne anvendes i sjöretten.

Vor sjöll. § 59 har stillet skipperen heldigere, end Cv. 3-21-2 vilde have gjort det. § 59 har lempet ansvaret derhen, at skipperen blir fri, dersom han beviser, at han har vist omhu ved at passe folkene - rederen blir ansvarlig. Skipperen har bevisbyrden for, at han ikke har vist culpa in custodiendo. Se Hallager - Aubert § 25.

En udvidet anvendelse af Cv. 3-21-2

finder vi i lappeloven 2. juni 1883, hvis § 9, 3 jfr. § 6 bestemmer, at skade voldt ved ren skal erstattes af alle distriktets lapper [– ja endog af lapper udenfor distriktet, naar deres ren paa den tid, da skade skeede, var paa flytning gjennem eller opholdt sig i distriktet, naar det ikke kan opdages, ved hvis ren skaden er foraarsaget]. Det vil nemlig ofte være vanskeligt at skaffe bevis under disse forhold. [Om adgang til fritagelsesbevis se § 9, 3 i. f.]. Paa den anden side har lov om ulykkesforsikring 23 juli 1894 §§ 32 og 33 undtagelsesbestemmelser fra Cv. 3-21-2. Men dette er altsaa specielle bestemmelser.

En anden specialbestemmelse har vi i jernbanel. af 7 september 1854 § 15: for skade ved tab af liv og eiendom hefter jernbanen med alt dens tilhörende samt dens indtægter. Jfr. Stang obl.alm. del p. 411. Dette lovsted omfatter 3 grupper af tilfalde: 1) at jernbanen udenfor kontraktsforhold gjör skade, 2) at jernbanens funktionærer ved kontraktsslutning gjör sig skyld i dolus eller culpa, 3) at jernbanen som følge af sine funktionærers feil

volder skade under transporten (enten paa gods eller passagerer). 1) og 3) er de tilfælde som har speciel interesse. § 15 siger med rette ikke at der foreligger et saadant ansvar som efter 3-21-2, men forudsætter det ganske roligt. Ved siden deraf udtaler den 4), at alene jernbanens aktiva hefter og ingen person — ligedan som et aktieselskab: Rands fjordbanen for sig, Gjøviksbanen for sig o.s.v.

Saa bør haabnes, at særlig i engelsk ret finder man udtalt som en retskilde ning: 1) den, som gjør noget gjennem en anden, gjør det selv og 2) den overordnede, principalen faar svare. Den sidste er sikkert af engelsk oprindelse, medens den første visselig er taget fra kanonisk ret, som i meget havde fra den romerske. Denne kanoniske lære havde sin indflydelse ogsaa paa en anden lære: [Om anvendelsen af C.V. 3-21-2 se HRD i Retst. 1902 pag 17, 1903 p. 378: Om en apothekers ansvar for feil hos betjeningen og 1904 p. 394 Om en bykommunes ansvar for sine arbeidere.]

II.

Det ansvar, den, som har paataget sig en kontraktmassig forpligtelse, har for de feil, hans underordnede begaar under udförelsen af forpligtelsen.

Hos os er ikke dette spörgsmaal tvilsomt, medens der har staaet en stor strid herom i Europa. Det tvilsomme er hvad her var den romerske ret: hvorvidt den romerske ret paalagde entreprenören at indestaa for andet end for culpa in eligendo og for culpa in custodiendo.

Det er en mængde af vore förste römanister, som har hævdet, at den skadegjörende kun svarer for culpa in eligendo og custodiendo, ellers svarer entreprenören ikke for de feil, hans arbeidere har begaaet f. ex. idet de ödelægger materialier. Digeststedet er her 25 § 7 D. 19-2. Hvad man her skal antage, afhanger af, om stedet skal forstaaes enten saa: Dersom han selv og hans arbeidere har vist uagtsomhed eller: han selv eller hans arbeidere.

Her er det umuligt at vide, hvad der oprindelig har staaet i texten. Det blev sagt fra den ene side, at ved varksleie - en mand paatager sig at bygge en bro for en bestemt sum - kan vi ikke logisk komme til noget ansvar for mesteren for arbeidernes feil; thi paa grundlag af kontrakt kan vi ikke komme længer end, at mesteren ikke faar betaling, dersom han ikke leverer arbeidet (endog ogsaa hvor materialierne tillagges af bestilleren selv). Mesteren har lovet at sörge for resultatet, gjör han ikke det, faar han ingen penge, og kunden faar gaa paa skræddersvenden, som har forskaaret töiet og faa töiet erstattet. Det er et ubegribeligt standpunkt, som dog den österrigske lovbog indtager den dag idag i § 1315. Platon: Ligegyldigt hvordan - blot ikke ved casus - töiet ödelagges, faar sandelig skrædder-mesteren skaffe töiet tilbage eller betale erstatning.

Fra den anden side fremholdes, at den, som har overtaget et arbeide og derved anvender andre i sit arbeide, hefter for deres culpa.

I England har man derimod ikke

naret nogen tvil og er kommet til det samme resultat som hos os: principalen svarer for sine underordnedes feil – ogsaa ved varskleie. Det samme er fransk ret schweizisk og nu endelig ogsaa lysk ret ved D.B.G.B. § 278. Østerrige staar endnu tilbage med sin § 1315. Danmark-Norge har altsaa paa dette omraade gaaet i spidsen. D.B.G.B. § 278 tillader dog entreprenøren at betinge sig, at han ikke vil være ansvarlig for sine underordnedes feil eller dolus, men selv kan han ikke fritage sig for ansvar ved egen dolus, siger en anden § – det vilde være contra bones mores.

Under dette synspunkt, som her er fremholdt, gaar en lang række af vigtige tilfælde. De vigtigste er transportforholdene. Navnt er jernbanel. § 15. For sjøtransport har vi om fragtførerens ansvar for undergivne reglerne i sjøfl. §§ 7 og 8. § 111 i sjøfl. har en feil, da ansvaret er forflyttet til varemodtageren.

Hvad omfanget af jernbanens ansvar angaar tvistes der. Flatøen: Den, som driver

en jernbane, overtager efter forholdets natur en garanti for driften og har at bære ansvaret for de farer som driften som saadan fører med sig - men ikke for skade, der forvoldes af tredjemand under transporten - f.ex derved, at en forbryder lagger sten paa skinnerne. Han svarer m.d.o. for feil ved anlagget og ved materiellet og for betjeningens feil. Det sidste ligger i Lv. 3-21-2. Han svarer ikke alene for underordnedes culpa, men ogsaa for tilfælde, som f.ex., at en lokomotivfører pludselig blir sindsyg og herunder gjør skade. Jernbanen har paataget sig at lævere et fardigt resultat. Men har jernbanen holdt gjærder i orden og en hest hopper over og afsporer toget, er dette en ulykke, som jernbanen ikke svarer for. Dette er den stengere moderne opfatning. Gjelsvik mener, at jernbanen ikke har ansvar for driftsulykker paa det fundament, at den reisende selv har overtaget risikoen. Heri kan ikke Platou være enig. Se Aubert II p. 22. ff. og 31 ff., der kanske indrömmer jernbanen for lidet.

Det kan blive et meget tungt ansvar,

som fragtføreren efter loven maa overtage. Rederne har ved sine konnossements-klausuler – se Sjöret § 26 særlig p. 317 – søgt at fraskrive sig dette ansvar; se Aubert II p. 32 ff. Ligedan har jernbanerne ved sine reglementer søgt at komme fra sine forpligtelser. disse reglementer udgjör en hel lyst bog. Dette har ikke gaaet overfor de engelske domstole paa grund af jernbanernes monopol. I den tyske handelslovbog fra 60 aarene, revideret 1897, gjældende fra 1900 blev der sagt i fragtkapitlet om jernbanerne: Det skal være jernbaner tilladt at fritage sig for følgende ansvar..... og saa kommer en opregning, som dog er meget snever. Alle reglementer tog saa op lovens ord.

Vi har ulykkeligvis ingen saadan positiv ret, og reglementerne er derfor meget skarpe. Se Aubert II p. 34 noten. HRD. i Rt. 1876 p 185. BR. satte sig roligt ud over en reglementsbestemmelse, som havde lagt bevisbyrden over paa godsets eier, for at jernbanen havde skyld. Dette vilde være umuligt at bevise, og jernbanen vilde derved have sikret sig mod nogensinde at faa ansvar. Dommen appelleredes, se HRD. i Rt. 1877 p. 107.

Dommen stadfæstedes, men ikke paa B.R.'s radikale præmisser – fragtførerens feil ansaaes bevist. Dette forhindrede dog ikke H.R. fra i dommen i Rt. 1892 p. 381 at gaa endnu videre end B.R. Dampskibsselskabet havde fraskrevet sig ethvert ansvar for gods, som var henlagt i pakhus. Pakhuset med varer brændte, men selskabet blev dømt uden hensyn til reglementet.

Anmerkning (til I og II). Jfr. Flatow, Priv. alm. d. i. § 2, II. b, p. 5 ff. om juridiske personers ansvar.

Romerretten havde vanskeligt for at begrunde juridiske personers ansvar for bestyrelsens culpa etc. Om princippet har der hos os aldrig været tvil. Megen strid har der dog været om et punkt: statens ansvar for sine embedsmænds forseelser i embedet. Se Morgenstierne i Rt. 1887 p. 140 flg.

I ulykkesforsikringsl. 23. juli 1894 § 34 er sagt ting, som var selvsagt i norsk ret. S'en er en oversættelse fra tysk ret, hvor dette ikke var selvsagt i mange tyske stater.

Spörgsmaalet om statens ansvar for embedsmænd er afgjort paa et bestemt punkt i strpl. 1. juli 1887. § 469 jfr. 455. § 469 giver kun erstatning for økonomisk skade men ikke for injuria. Loven har i denne forbindelse kjendt staten ansvarlig, men erstatningspligten afhanger ikke af, at der fra embedsmandens side foreligger culpa - altsaa selv om det var yderst forsvarligt fra embedsmandens side at foretage arrestation.

III.

Hvorvidt arbeidsherren har ansvar for skade, som rammer hans arbeidere i driften.

Dette er et meget omstridt emne.

I ældre germansk ret var det et almengjældende princip, at den mand, som i en andens tjeneste har lidt skade, kan fordre denne skade erstattet af en anden, medens den romerske ret ikke kjendte nogen saadan forpligtelse.

Vi har her i vor sjøfartslov en speciel bestemmelse. Men vi skal her holde os til de store

fabrikherrers forpligtelser overfor sine arbeidere.

Tidligere var forholdet saa, at hvis tjenestegutten led skade, fik han sin løn – ikke skadeserstatning. Lensherren maatte dog erstatte den skade, vasallen led i hans tjeneste, men det var en ganske særegen bestemmelse. Ingen fast retspraxis har i germansk ret været opretholdt.

Det nest sidste stadium indtager senere europæisk ret, der stod paa det romerske standpunkt – det subjektive culpastandpunkt. Sker der ulykke i en fabrik, kan det være eierens skyld – sikkerhedsforanstaltninger kan være forsømt – og da maa han betale. Men jevnlig skyldes skaden arbeiderens egen uforsigtighed og for sin egen uforsigtighed bærer enhver selv risikoen. Dette var opfatningen dengang. Men man maa spörge, er der ikke særlige grunde for at give arbeideren erstatning alligevel?

Saa har vi det tilfælde, at der rammer arbeideren en ulykke – virkelig casus.

Da sagde man, at ethvert fundament for at arbeidsherren skulde betale, var borte. Arbeideren, som var blevet kröbling, henvistes til fattigkassen og arbeidsherren gik fri.

Et vanskeligt spörgsmaal foreligger, naar skaden ikke skyldes hverken arbeiderens eller arbeidsherrens culpa eller casus, men en medarbeiders culpa. Dette spörgsmaal er löst paa forskjellige maade. Franske domstole siger, at arbeidsherren svarer for sine underordnedes culpa, ogsaa naar denne gaar ud over de andre arbeidere. Dette er, mener Platou, ogsaa norsk ret efter Cv. 3-21-2 udenfor de tilfalde, som omfattes af l. 23. juli 1894 og tillagsl. 6. august 1897, hvilken sidste udvider omraadet for loven af 1894. Cv. 3-21-2 finder ikke direkte anvendelse paa fabrikforhold som följe af l. af 1894's §§ 32 og 33.

De engelske domstole gjorde, da disse spörgsmaal kom op, den betragtning gjældende, at arbeideren selv havde overtaget risikoen for de mulige farer ved sin tiltradelse af stillingen: on common employ-

ment. Se en H.R.D. i Rt. 1896 p. 870, hvor dette princip blev fulgt. Der handledes om en kok, som gik overbord, da skibets skansekladning (rakvark) var revet væk. Se Aubert II p. 73-74, hvor han endnu hævder denne opfatning ved kontraktsforhold, som ikke omfattes af l. af 23 juli 1894 med tillagslov 6 august 1897.

I Tyskland, hvor den romerske ret var den herskende, havde arbeideren intet krav paa arbeidsherren for ulykker, uden hvor der forelaa skyld hos arbeidsherren. Dette blev dog for skrigende urettfærdigt, eftersom fabrikindustrien tiltog frem, og dertil kom det praktiske moment, at selv i de tilfælde, hvor ulykken skyldtes eierens culpa, var det vanskeligt for arbeideren eller hans efterladte at komme til erstatning som følge af den gamle uangribelige grundsætning, at den, som paastaar erstatning, har bevisbyrden derfor - et bevis, som ofte var umuligt at føre. Det gjaldt at komme fra dette, og i fransk jurisprudens søgte man at rette paa det ud fra et civilretligt standpunkt og udtalte da en sætning, som

stod stik imod det engelske princip. Man paastod, at i kontrakten mellem arbeider og arbeidsgiver kunde man lagge ind en stiltiende garanti fra arbeidsgiverens side mod risiko. Den hele lære var et udslag af den tendens, som for 20-30 aar siden saa ofte kom frem - naar man famlede efter begrundelsen for ansvar, saa greb man efter "en stiltiende garanti", som dog blot er en fiktion i teorien. Loven kan fingere et forhold, men ikke teorien. Der var dog ingen, som mere paastod sig fri for at have stiltiende garanteret, end netop arbeidsgiverne. Det er aabenbart, at man ved at opstille denne lære gjorde vold mod kontrakten.

Det korrekte rasonnement er det engelske, at arbeideren selv har taget risikoen, idet han jo ogsaa faar höiere betaling for farligere bedrift.

Vi maa forlade det subjektive culpastandpunkt og bedömme forholdet efter objektive hensyn. Og dette har de moderne lovgivninger gjort. Uanset at arbeidsgiveren har taget alle forholdsregler, maa han dog erstatte ulykken.

Begrundelsen: Statistiken har vist os, at ethvert foretagende medfører et vist antal ulykker, et bestemt antal tab af liv eller lemmer. F. ex. gjennemsnitlig gaar der saa og saa mange menneskeliv tabt pr. saa og saa mange kubikmeter udsprængt fjeld. Disse menneskelivs økonomiske værdi maa da tages med i driftsomkostningerne. Man har udhavet, at det er en ubilighed, at ulykken ved tabet af alle disse menneskeliv, som man bestemt ved skal ødelægges, skal bæres af det enkelte individ; den bør bæres som en udgift ved den samfundsgavnlige, men farlige bedrift. Det er industrien selv og ikke den enkelte arbeider, som skal bære ulykkerne ved industrien. Disse betragtninger har ført til særlig positiv lovgivning om erstatning til arbeidere i industriens tjeneste hele verden over. I Tyskland fik man en lov af 1871 og i England af 1880. Loven af 1871 førte dog ikke til de forventede resultater, se Aubert II p. 68. Det tilsigtede resultat opnaaedes kun for jernbanernes vedkommende — skaden erstattes af jernbanen, medmindre den beviser arbeiderens egen culpa. Men ved al-

le andre bedrifter stod sagen saa, at betingel-
sen for erstatning var, at arbeideren maat-
te bevise en af de andre arbeideres culpa.
Dette gjaldt særlig ved bjergværker og fabri-
ker. Dette bevis er dog praktisk vanskelig
at føre; desuden udelukkedes arbeidsgiverens
ansvar for casus - det hele er rent romani-
stisk. Videre afhang ansvaret af den enkel-
te arbeidsgivers solvents, og endelig tvang
loven arbeiderne til at gaa til proces for
hvert enkelt tilfælde. Arbeidsgiveren assu-
rerede sin risiko i et assurancselskab,
som ikke vilde betale uden at arbeidsgi-
veren var pligtig til at betale - proces maat-
te altsaa til.

For at imødekomme klagerne hero-
ver greb man i Tyskland til en l. af 6. juli
1884. Man greb til tvungen ulykkesforsik-
ring. Denne ide greb om sig. Vi har vor l.
af 23. juli 1894 med tillægsl. af 6. august 1897.
Hvorvidt hele denne europæiske ordning er for-
nuftig, er tvilsomt; den blir for dyr.

Hubert II p. 69 har gjengivet l. af 23. juli
1894. § 1"... der maatte tilkjøde dem i bedriften"

og § 3 "..... forvoldt ved en bedriftsulykke". – Disse sidste to ord har Aubert omskrevet med "under hans arbeide i vedkommende virksomhed." Dette er en ukorrekt omskrivelse. Forat vedkommende arbeider skal have krav paa erstatning, maa der bestaa en adækvat kausalforbindelse mellem bedriften og skaden – det maa være bedriften som saadan, der har voldt ulykken; det er ikke nok, at han lider skade under bedriften, som Aubert siger. Ex: En kusk er paa bryggen og henter varer; saa kaster en gut en sten i hovedet paa ham – ulykken sker under hans arbeide i bedriften; eller en tagsten falder i hovedet paa ham. Der er ingen kausalforbindelse med denne ulykke og bedriften, og arbeidsherren blir ikke erstatningspligtig. Den slags skade kan ramme enhver og rammer ikke i dette tilfælde kusken i egenskab af kusk.

§ 16 i loven er en simpel oversættelse fra den tyske l. af 1884; § en er vildledende. Den siger, at har den skadede selv med forsæt fremkaldt ulykken, kan intetsomhelst er-

statningskrav efter denne lov gjöres gjælden-
de – det er selvsagt. Antithetisk har man da
sluttet, at selv hvor arbeideren har vist grov
uagtsomhed, skal han have erstatning.
Til stötte herfor har man sagt, at man ved
denne lov har forladt det romerske skyldprin-
cip og gaaet over til et forsikringsgrundlag.
Denne argumentation strækker dog ikke
til. Man har i virkeligheden forladt almin-
delige civilretslige principer. Imidlertid
maa man erindre, at hvad der under al-
mindelige omstændigheder vilde være skjö-
deslöst af en arbeider, ikke kan regnes for
skjödeslöshed af en arbeider, som daglig
omgaaes farlige maskiner; han slöves for
farerne ved den daglige behandling af
dem. Men at man skulde kunne gaa saa
langt, som at arbeideren skulde kunne vise
groveste uagtsomhed og dog faa erstatning,
kan ikke medgives – saaledes synes man
imidlertid at maatte kunne slutte efter
§ 10. Grov uagtsomhed maa ligestilles med
forsæt. Saaledes ogsaa Aubert II p. 69 note 1.
Ex.: Tyrböderen drikker sig drukken og mishand-

ler maskinen og kjedelen springer. Det vilde da være for sterkt at sige, at fyrböderen skal have erstatning - han burde jo heller betale. Lovens § 36 maa læses saa, at forsikringsanstalten maa have regres mod fyrböderen; men at forsikringsanstalten da skulde være forpligtet til samtidig at betale samme fyrböder erstatning, er aldeles udenfor al civilret.

IV.

Et meget debateret spörgsmaal er, om mandanten hefter for den handelige skade, som mandataren lider i udförelsen af sit hverv.

Hos romerne har vi modstridende lösninger, 26-6 D. 17-1 (Paulus): Mandanten hefter ikke, om mandataren lider skibbrud, overfaldes og plyndres af rövere o. l.; thi dette maa snarere tilskrives rent ulykkestilfalde end mandatet. 26-5 D 47-2 (Africanus): En mand havde givet en anden det mandat at kjöbe en bestemt træl. Trællen kjöbtes, men viste

sig at være tyvagtig. Mandanten skulde betale erstatning uagtet han ikke vidste, at trallen var tyvagtig; thi mandataren kan med fuld grund paastaa, at han ikke havde lidt det tab, dersom han ikke havde overtaget mandatet. I modsætning hertil siger Paulus 26-7 D. 17-2: Mandanten skal ikke betale, dersom han ikke vidste, at trallen var tyvagtig; han havde da ingen skyld, men paa grundlag af regelen om eierens ansvar for sine ting, blir han erstatningspligtig saa langt trallens værdi rækker.

Samtidig med, at man saaledes var i tvil om, hvilket ansvar principalen havde overfor fuldmægtigen, var man enig om resultatet i interessentskabsforhold 52-4 D 17-2. Dersom en socius, som reiser i interessentskabets anliggender, falder i røveres hænder og plyndres, og hans kalle blir saaret, var denne skade fælles for alle interessenterne og maatte bæres af selskabskassen.

Hvad var den ældre tyske ret? I Sachsenspiegel finder vi det samme tilfælde som i 26-5 D 47-2: En fuldmægtig er paa reiser og

nöies; der skal principalen erstatte skaden. Den opfatning, at mandanten skal erstatte mandataren skaden, finder man igjen i alle senere skrifter, og uagtet der bink. aar 1700 blev docent en finere lære, saa er gammelgermansk ret optaget i Ct. art. 2006. Der siges: Mandanten skal erstatte mandataren den skade, han lider medens han udfører hvervet. Paavirkning af gammelgermansk ret finder vi i preuss. Landrecht og österrigske Lovbog. Hos os docerede Hurtigkarl gammelgermansk ret og Ørsted, Haandbog VI p. 44, romersk ret og dviste Hurtigkarl. Aubert II p. 126 note 3 har sluttet sig til Ørsted.

Platou mener, at regelen maa her ligge midt imellem de to yderliggaaende retninger - Paulus paa den ene side og Code Napoleon paa den anden. Det er hos os sikkert, at mandanten ikke kan tilpligtes at erstatte mandataren den skade, som udførelsen af hvervet alene giver en leilighed til (mandataren falder f. ex. og brækker benet); men hvad mandanten skal svare for, er de

ulykker, som mandataren lider som følge af udførelsen af sit hverv. Vi kan rigtig formulere dette saa: Mandanten hafter, dersom der bestaar en adækvat kausalforbindelse mellem mandatet og skaden, men ikke dersom der blot bestaar en inadækvat kausalforbindelse. Denne regel vil antagelig virke gjennemsnitlig best retfærdig. Spørgsmaalet er uhyre vanskeligt og det kan ikke formuleres nogen regel, som rammer træffende alle tilfælde – man faar tage de fleste.

Inadækvat er det, som ligger udenfor det gjennemsnitlige, det beregnelige, og adækvat det, som man med sandsynlighed maa kunne beregne.

V.

Ansvar for dyr.

(Jfr. §1 (38) II).

a). Vilde dyr, som holdes tammet.

I gammel germansk ret regnede man

til vilde dyr ogsaa bidske hunde og raaner, hvis hugtænder ikke var afhugget. I gammel ret finder man modsætningen dyr - fa, se Sachsenspiegel, der giver et klart billede af den lids retsforestillinger.

Regelen var den, at gjorde et saadant Dyr skade, indestod eieren ubetinget for skaden og maatte betale böder. Saaledes jydske l., skaanske l., C IV og C V.

I gammel norsk ret havde den skadelidende krav paa at faa dyret udleveret og intet andet - senere kunde eieren kjöbe dyret fri.

Islandsk ret straffede eieren for drab.

b). Samme dyr. Hest og ko - kvæg.

Regelen var, at eieren i germansk ret ikke personlig hæftede, men kunde fri sig ved at udlevere dyret til den skadelidende.

c). Paa dette felt finder vi, som för nævnt i romersk ret, en vigtig undtagelse fra den store hovedsætning, at man kun hæfter for den skade, man selv har voldt - eieren hæftede for hans kvægs skadegjörende handlinger, uanset skyld. Husbonden hæftede for dyrets feil, dog kun

forsaavidt det havde gjort skade contra naturam (som ikke var beregnelig for dette dyr), men dersom det gjorde skade secunda naturam (i overensstemmelse med dets natur), haftede ikke eieren; men da dette ledede til urimeligheder, indførtes et søgsmaal i anledning af, at et fremmed dyr grassede paa fremmed eiendom.

Den nyere lovgivning har vaklet. C.N. har ren germansk ret. Eieren hafter ubetinget for den skade, dyret har gjort - selv om dyret er rømt fra ham. Østerrigske lovbog havde den modsatte regel. D.B.G.B. siger, at den, som holder dyret, svarer for skaden, og ligesaa opsynsmanden, dersom han ikke kan bevise, at han har vist fornøden omhu. Engelsk rets stilling er, at hvor skaden er uberegnelig, svarer eieren ikke; det afgjørende er, om skaden kan siges at være en naturlig og sandsynlig konsekvens af de foreliggende omstændigheder. For farlige og vilde dyr er dog eieren ubetinget ansvarlig.

Hunde regnes hos os til tamme dyr, og eieren svarer ikke for, at en hund bider,

uden at den har bidt før – altsaa ikke for første gang, medmindre han vidste, at den var bidsk. (Domstolene anvendte dette ogsaa paa hund, som jagede saa).

Hos os har vi EV. 6-10, hvoraf alt er ophævet ved ikrl. § 2 med undtagelse af 6-10-2 og 5. I 6-10-2 er den germanske retsforestilling fastslaaet, at den, som holder dyr, faar selv svare for dem. HRD. i Rt. 1888 p. 233 dømte eieren paa grund af hans egen culpa ved at holde en skyg hest. En meget bekjendt dom har vi i HRD. i Rt. 1877 p. 828, vinduesrudesagen. I byretten blev vedkommende frikjendt, idet det blev sagt, at eieren ikke indestod for en slig tilfældighed, som at hunden under et slagsmaal knuste en rude. Platou dissenterede, idet han havdede, at man ikke kunde vælte risikoen for sit hundehold over paa tredjemand. [HRD. i Rt. 1903 p. 475 jfr 1900 p. 753 om fortolkningen af EV. 6-10].

Angaaende vilde dyr, se strl. § 354.

Hvad hund angaar, har vi en særegen lovgivning: 20. mai 1882, 20 mai 1888,

18. mai 1892 og endelig 9. juni 1894 om skade paa bofa ved hund.

Af stor interesse er reglerne i gjærdeloven af 16. mai 1860. Den har princippet fra E.V. 3-12-21, der er taget fra E.IV. VI-31, der igjen er taget ud af M.L. VII-33; i danske E.V findes en tilsvarende bestemmelse i 3-13-33, igjen taget fra J.L. III-56.

Loven af 1860 siger, at dyrets eier skal erstatte den skade, det gjör paa andres ager eller eng, selv om der kræves at lægge eieren til last - selv om en tredjemand har aabnet gjerdet for kvaget. Den eneste betingelse for at slippe erstatning er, at skylden er vedkommende nabos, fordi han ikke har holdt sit stykke af gjærdet istand. Erstatning kan dog ikke søges udover dyrets værdi. Den fornærmede kan "indsætte" dyret. "Indsætte" er blevet misforstaaet; det betyder, at den skadelidende tager dyret ved en privat handling for at holde sig til dyret for erstatningen - man tænker ikke blot paa det, at dyret sættes ind i hans fjös; det er et juridisk teknisk udtryk.

Gjærdeloven talte kun om kvæg - ikke om

ren. Men et tilfalde kom op, som loven vist-nok ikke havde tænkt sig, se H.R.D. i Retst. 1883 p. 57. En mand, som plagedes af ren, der var uden opsyn, skjød en af dem for at skaffe bevis for, hvem der eiede renen. H.R.: Dette havde han lov til, da han var i nödvarge. Lappel. 2. juni 1883 har paalagt alle lapper i distriktet erstatningspligt pro rata efter antal ren, medmindre man kan bevise, hvis ren det er, som har gjort skaden, eller man godtgjör sine rens alibi - ellers er det ligegyldigt, hvem eier renen. Jfr. p. 51. Men hvordan skal manden skaffe sig erstat-ning, naar han ikke kan indsætte renen. Vi fik da et tilfalde, se H.R.D. i Retst. 1896 p. 321: Det nyttede ikke bonden at klage over renen og han satte derfor ind 70 ren og solgte dem ved auktion i overensstemmelse med gjærdelo-ven. Lapperne stævnede bonden til erstatning, men han blev frifunden, da han var i nöd-varge. Dyrene var vistnok forringet i værdi ved mangel paa motion, saa der kom lidet ind ved salget, men manden var i nödvarge og havde intet valg. Det var kun paa grund af

nödvargeretten at bonden blev frifundet. H. R. anerkjendte, at i nödvarge kan en slig forholdsregel (indsattelse med paafölgende salg) ogsaa være lovlig med ren.

VI.

Her skal nu behandles en gruppe af tilfalde, som er diskuteret i Platou, Priv. alm. del § 7, VI p. 36 ff. Reglerne om skadeserstatning möder og indskranker i disse tilfalde den regel, som der er navnt, at den, der benytter sin ret, kranker ingen. Ligeoverfor denne regel staar den, at man selv skal bære ansvaret for egne handlinger og ikke vælte det over paa andre. Frihed bestaar ikke i ret til ustraffet at træde andre paa tærne, men i ret til at fordre, at man ikke trædes paa tærne. Den regel, at man ikke har ret til at fremme sine egne interesser paa andres bekostning, har netop tjent til at optrække grænserne for ens egen handlefrihed, se § 7, l. c. Se videre jernbanel. af 7. september 1854 § 15 og hvall. af 6. juni 1896 § 7 i. f.

Under denne gruppe gaar dampskibes erstatningspligt for skade ved bölgeslag i vasdrag. dette ansvar er nu afgjort ved vasdragsl. af 1. juli 1887 § 41. Ligeledes samme l's § 44 om skade paa strandeiendomme ved flödning. Bjergvarksl. 14. juli 1842 § 5, skade ved skjærpning.

Disse spörgsmaal kom først skarpt frem, da fabriker, dampskibe og jernbaner o.s.v. blev mere almindelige og ved bölgeslag, gnister o.s.v. voldte store vanditab. Den almindelige retsbevidsthed fordrede, at skaden maatte erstattes af bedriften. I Tyskland, hvor der havdedes det romerretslige princip om skyld – hvor corpus juris var gjældende lov, vdr dette vanskeligt at faa anerkjendt. man havde ikke, sagde man, noget erstatningsgrundlag. Men ogsaa i Norge har der i lange tider været lagt romersk ret, som da hænger sterkt igjen i den almindelige tankegang, saa at ogsaa her frembød det sig store vanskeligheder. Hvor vanskeligt det var for den tyske domstol at komme til erstatning for jernbanen, naar skyld kravedes,

vil let forstaaes; men saa halte og trak de i culpabegrebet for at tvinge tilfældet ind derunder og imødekomme den almindelige retsbevidsthed, og anvendte culpabegrebet, hvor culpa ikke forelaa. I en bayersk HRD. sagdes der, at brugen af et lokomotiv fører med nødvendighed med sig culpa. Det var ogsaa "jernbanens culpa", naar en hest fik en fod ned mellem skinnerne og ved at trække den til sig brak foden. Man var altsaa omkring 1870 ikke kommet længer end i sin tid Gajus. Expropriation bragte de ind under kapitlet: Erstatning for retsstridig handling - skyld kunde de ikke finde og kunde da heller ikke finde nogen erstatningsgrund.

Vi skal belyse opfatningen hos os ved en række domme:

Det samme finder vi igjen hos os, se en HRD. i Rt 1873 p. 285. Dette er en overmaade vigtig dom. Resultaterne var rigtige, men begrundelsen gal. Eieren og føreren af et dampskib blev in solidum dømt til at betale det offentlige veivæsen erstatning for den skade, som

var forvoldt derved, at en bro var antændt ved gnister fra dampskibet. I 1850 vilde de vare blevet frifundet, om spørgsmaalet da var kommet op, men nu var omslaget kommet og de maatte betale. Men begrundelsen var som sagt urigtig: Idet det maatte anses for godtgjort, at man havde ladet det mangle paa rimelig forsigtighed ved valget af brændematerialer under opfyringen af maskinen, - der bruges dog (altid) granved paa slige smaabaade. Tilpabegrebet kunde de altsaa ikke slippe, saa dommen slog ikke fast, at industrien som saadan har at betale skaden.

Men dommen slog fast:

Det solidariske ansvar,

at veivæsenet skulde have erstattet ikke alene, hvad en ny bro vilde koste, men tillige

hvad det havde kostet at holde en færge i gang under bygningen - dette var jo blot en indirekte følge af skaden, som ikke før vilde blevet at erstatte. Og endelig

veivæsenet fik dom for selv at bygge

broen op og söge betalingen hos malefikanten – endskjönt denne selv vilde bygge den.

En anden bekjendt dom fik vi i nitroglycerinsagen, H.R.D. i Rt. 1875 p. 330. Nitroglycerinfabriken paa Lysaker sprang og dömtes til at betale erstatning for skade paa nabofabriken og tabet ved, at denne maatte standse driften en tid (lucrum cessans).

Det interessante er ogsaa her begrundelsen: Man klamrede sig endnu til culpabegrebet – det var uforsvarligt at lægge en slig fabrik saa nær en nabo. Denne dom satte en pal igjennem den gamle lære, at man kan gjöre alt, hvad man vil paa sin egen eiendom uden at bryde sig om naboen, se Platou, Priv. alm. del § 7, VI.

En H.R.D. i Rt. 1874 p. 145 udtalte de sætninger, som senere blev fastslaaet i vasdragsl. 1. juli 1887 §§ 41 og 44. Man har ikke lov at benytte en offentlig vei – elven – slig at man ödelægger eiendommene paa siderne.

H.R.D. 1877 p. 337 giver den sidste livsytring af en hendöende retsopfatning.

Randsfjordbanen havde i den tørre sommer sat fyr paa en naboeiendom, og naboen fik erstatning, fordi tilstrækkelig forsigtighed ikke var vist – det var der heller ikke gjort i dette tilfælde – men den skulde være dømt, selv om den det havde gjort. Men saa siger Brandt i sit votum: Hvis dette havde været en nabo, som jernbanen ikke havde exproprieret noget fra, skulde han ikke have erstatning. Dette er aabenbart galt. Naboen skulde altsaa ikke have erstatning, hvis hans eiendom kun havde stødt op til jernbanen. Dette votum maa betragtes som den sidste yttring af en gammel forladt retsopfatning.

I H.R.D. i Rt. 1879 p. 882 er man endelig kommet frem til gjældende retsopfatning. Denne dom viser ad hvilken omvei et teoretisk spørgsmaal kan komme til at blive løst i praxis. Jernbanen vilde ved expropriationen kun betale grundens værdi, men ikke erstatning for risikoen for ildebrand. Jernbanens forudsætning var, at den kun kunde blive ansvarlig

for culpa og satter vi ild paa mandens skov ved culpa, saa blir dette at betale for hver gang – man fik procedere for hvert enkelt tilfælde. Men jordeieren begjærede og fik extraerstatning som følge af, at han ikke kunde faa sin skov assureret mod ildebrand. En saadan assurance havde han ogsaa kun interesse af, naar branden opkommer uden culpa.

I dommene i Rt. 1888 p. 513 og 1890 p. 538 maatte jernbanen betale skaden ved ildebrand uden at der var tale om culpa.

Omslaget var da afgjort indtraadt efter en ca 15 aars retsudvikling.

Flere af de spörgsmaal, som man i denne tid kjæmpede for, er nu afgjort i naboloven af 27. mai 1887 og vasdragsl. 1887.

Den engelske ret har havt en selvstændig udviklingsgang. Den staar paa det her nævnte standpunkt, men den har en culpalære, som er enestaaende i hele verden: Hvor den gjerning eller det anlæg, som har voldt skaden, har været autoriseret ved speciel lov eller ved parlamentsbeslutning,

kan erstatning ikke kræves. Man har ~~altså~~ nemlig i England den retsfiktion, at staten ikke kan gjöre uret. Har derfor et jernbaneselskab fadet autorisation af parlamentet (charter of parliament) og dets lokomotiv sætter varme paa, saa behöver det ikke at betale erstatning - medmindre selskabet eller lokomotivföreren har vist speciel culpa.

I nitroglycerinsagen er en lignende betragtning kommet tilorde under behandlingen i byretten, idet der blev sagt, at da selskabet havde faaet politiets tilladelse til at lægge fabriken paa det sted, den laa, saa kunde erstatning ikke kræves - den indtrufne casus faar bæres af den, som rammes. Den gamle culpabetingelse kom igjen frem. Man forstod ikke, at autorisation af saadanne farlige anlæg kun betyder, at naboen ikke kan protestere mod anlægget, men er henvist til at söge erstatning, naar skade er skeet.

Bortset fra dette ser den engelske ret spörgsmaalet an paa samme maade som vi. Pollock siger, at naar en mand udsætter sin nabo for en saadan risiko ved en

farlig bedrift, saa maa bedriften ansees at assurere naboen mod enhver skade, som måtte flyde af bedriften. Og videre gjör han en bemerkning, som er af betydning: En saadan skade pligter man at erstatte, medmindre skaden skyldes en aarsag, som mennesker ikke kan forudse eller kontrollere. Flatou vil i det följende udtrykke dette saa: Han maa svare for de adækvate följer af gjerningen. Flatou mener, at Pollock vistnok maa have ment det samme.

En engelsk dom er her af megen interesse: Rylands v. Fletcher.

Rylands havde bygget et stort vandreservoir paa sin grund, herfra randt vand ned i en udömt, forladt kul-gruhemine, som dog uden hans vidende stod i forbindelse med en anden kul-gruhemine igjen. Naboen krævede og fik erstatning.

Denne dom er af afgjörende betydning i engelsk ret og citeres stadig.

[Om udstrakningen af begrebet "bedrift" og om ansvar for bedrift se en udtalelse i en H.R.D. i Rt 1900 p. 753. Der siges, at herunder kan

ikke gaa en saa almindelig og (naar agtsomhed vises) saa lidet farlig ting som at benytte en i sig selv feilfri hest til kjörsel i byens gader. Jfr. Unger, Handeln auf eigne Gefahr i Iherings Jahrbücher XXX (1891) p. 398 ff.]

VII.

Nödstilstand.

(Jfr. Platou. Priv. alm. del § 9, III p. 45)

Vor lovs standpunkt er her, at man ingen uretmassig handling gjör ved i nödstilstand at ödelägge andet mands gods — men varger man sin interesse paa anden mands bekostning, faar man betale erstatning.

I romersk ret sagde man, at her ikke forelaa culpa, og da kunde erstatning ikke kraves. I § 9, III l.c. er sagt, den tyske ret indtager det samme standpunkt. Det gjorde den ogsaa i det förste udkast til lovbogen, men D.B.G.B. har nu den samme regel, som vi: eieren maa ikke forhindre den mand, som er

i nødstilstand i at benytte tingen for at fri-
se sit liv, men eieren kan kræve erstatning;
se lovens § 904.

VIII.

Under dette samme synspunkt kan vi ogsaa henføre en bestemmelse i vor lov-givning, som staar singulært i vort nu-værende system, nemlig C.P.L. 1-19-21 om civil-arrest, som befindes ulovlig.

Vedkommende skal efter lovstedet for-uden økonomisk skade ogsaa betale spot. Det svarer til romernes actio injuriarum. Sagen er den, at oprindelig var arresten infa-merende. Arresten er af italiensk oprindelse. Man sagde da, at den, som vil gribe til et saa extraordinært og summarisk retsmid-del, der endog fra først af virkede infame-rende, faar selv tage risikoen for, at den er ubeføiet. Dette staaer skarpere frem hos os, som har den regel i processen, at man ikke blir ilagt processomkostningerne, blot fordi man taaber sagen – i tvilsomme tilfalde

ophæves omkostningerne. Denne regel i processen, som vi har fra Tyskland, staar i modsætning til den nævnte regel, at hvis man ikke kan opretholde arresten, selv om den kunde synes aldrig saa berettiget, saa maa man betale erstatning.

I europæisk ret er dette ingen undtagelse; der gjælder den hovedregel, at den, som procederer, faar procedere paa sin egen, og ikke paa andres risiko

IX.

En gruppe for sig har vi i kommunens ansvar for skade forvoldt ved tumulter, under pöbeloptöier o. s. v.

Efter en række nyere lovgivninger har kommunen at erstatte saadan skade. Den første lov af dette indhold er en fransk lov fra revolutionstiden af 1795 (an IV) ~~med tillægslov~~ afløst ved lov af 5 april 1884. Saa fik man love herom i de tyske stater; den første fik Preussen ved l. 11. marts 1850, som desuden indeholder bestemmelser sigtende til at holde nysgjerrige borte – no-

get lignende har vi ikke.

Tanken er ikke ny, den hænger sammen med en gammel forestilling om, at kommunen havde at betale erstatning for beskadigelse, dersom den skyldige ikke kunde opdages eller ikke kunde betale. En tysk historiker mener, at dette er kommet fra slavisk ret – russisk og serbisk. Blev en mand dræbt ved grænsen, søgte man naturligvis skaks at faa liget praktiseret over paa den anden side for at spare sin landsby for udgiften ved erstatningen. Serbien ophævede for nogle aar siden denne regel i sin nye straffelov, men indførte den sad siden igjen i 1892. I en babylonsk lovbog fra 2250 f. Kr. har man fundet en lignende regel: den mand, som røves, skal have erstatning af landskabets indbyggere.

Man har som begrundelse for dette kommunens ansvar sagt, at det findes retfærdigt, at skaden ikke skal bæres af den enkelte, som tilfældigvis rammes, men maa bæres af det hele samfund. Dette er sandt nok, men giver ikke nogen fyldestgjørende begrundelse af det her omhandlede erstatningskrav. Platon: Sam-

fundet har jo en pligt til at opretholde orden og beskytte den enkelte mod overgreb. Magter samfundet ikke denne opgave, saa bör det erstatte det individ, der lider skaden. Det mest karakteristiske exempel har vi fra Mehavns-optöierne – det er ikke billigt, at her den enkelte mand eller den enkelte kommune lider skaden; den bör fordeles paa alle de kommuner, hvorfra malefikanterne var.

En saadan lov om kommunens ansvar har ikke vi, men den vilde vare i höiere grad anbefalelsesvardig.

X.

Risikosynspunktet har vi ogsaa fundet anvendelse for i obligationsretten; se Platou Priv. alm. del § 15 XI, error in contrahendo.

XI.

Vi har set, at den moderne lovgiv-

ning paalægger skadeserstatning i en række tilfælde efter rent objektive kjendemerker uden at spörge om vedkommendes subjektive skyld. Dog maa mærkes, at i alle tilfælde maa skaden kunne föres tilbage til den erstatningspligtige som skadens ophav, som den, der har havt anledning til fri viljesytring og derved i grunden har sat en adræg. F. ex. man tager en tjener: Selv om denne tjener handler stik imod ordre, maa man dog bare ansvaret efter CV. 3-21-2. Saaledes ogsaa tilfældet i England med omnibuskusken — man har antaget tjeneren til at udföre ens vilje, og man faar handle paa egen risiko. Det fritager ikke for ansvar, om man handler gjennem andre. D.B.G.B. har ogsaa forladt det romerske system, om ikke saa langt som 3-21-2, der unægtelig er streng.

Man kan ikke fremme egen interesse paa andres bekostning. Den, der optræder aktivt, som handler til varetagelse af egen interesse, bör ikke kunne fremme denne sin interesse paa andres bekostning. Den, som över en

handling, og som derved kan komme til at gribe ind i andenmands (private) rets-sfære, faar selv tage ansvaret. Man kan ikke grave paa sin grund, til naboens hus styrter. Jernbanen faar erstatte brand, som er umidgaaelig følge af jernbane-driften og ikke blot, hvor der foreligger culpa. Derimod griber man ikke ind i en andens retssfære ved at konkurrere en anden kjöbmand ud.

Det tilfalde, som er navnt i IX, lader sig ikke bringe fuldt ind under en civilretslig begrundelse. Skaden skal efter civilretslige regler valtes over paa den, der er ophavsmand direkte eller indirekte. Kommunen er dog ikke, hverken indirekte eller direkte, ophavet til pöbeloptöier, men det er her offentligretslige regler, som kommer til anvendelse. Kommunen assurerer den enkelte mod overgreb. Borgeren skatter til kommunen, og han staar i samme stilling, som den, der har bidraget med sin præmie i falleskassen i et assurancselskab.

Hvad nu angaar fabrikeurens ansvar

for den skade, arbeideren lider i hans be-
drift (se III), saa kan der tvistes om, hvor
langt frem denne begrundelse bærer - fuld
erstatning? I ethvert fald maa siges, at
den maade, hvorpaa princippet er bragt
i anvendelse i vor lovgivning ikke stem-
mer med civilrettens princip. Det er stats-
socialistiske hensyn, som her har grebet ind.
Og videre, naar man overhovedet vil begrun-
de en skadeserstatningspligt paa et skade-
fordelingsprincip - som en assurance - idet
man tager hensyn til den enkeltes økono-
miske ydeevne, er man kommen bort fra ci-
vilrettens grund. Det er rene offentligretsli-
ge hensyn som i no. III eller IX og rene bil-
lighedshensyn som i ikrafttrædelsesloven an-
gaaende børns og sindsyges erstatningspligt.
I forarbeiderne til den tyske lovbog var dt
princip forsøgt opført som et alment princip,
at der skal tages hensyn til vedkommendes
økonomiske ydeevne — saaledes som i de spe-
cielle tilfald i vor nye straffelov. Dersom det-
te princip anvendes udenfor dette tilfalde
med børn og utilregnelige, saa vilde man ha-

ve forladt civilretten og det vilde føre til, at den, som havde mere at betale med, stod vanskeligere, end den, som havde mindre – alle maa vare lige for loven; selv den magtigste mand maa have ret til at kræve sin ret. Baade i England og Frankrige og andre lande finder man, at magtige selskaber ofte har daarligere chancer for at opnaa sin ret. Platou mener, at man kan ikke sige: han har raad til at betale, men man maa spörge, om han er pligtig til at betale. (Se Blandts tingsret: Jernbaneselskabet etc.: de har raad til at betale).

3die afsnit.

§ 3.

Skadeserstatningspligt bestemt efter subjektive hensyn. Den utilladte handling. Retsbruddet og dets følger.

I.

Her kommer vi ind paa et meget omstridt emne – det kan forsaavidt kappes med spørgsmaalet om vildfarelse.

Hos de romerske jurister finder vi ingen abstrakte regler om erstatningens omfang og i hvilke tilfalde den blir at ilagge. Der er givet kasuistiske løsninger i de enkelte tilfalde. Derimod finder vi hos de romerske filosofer f. ex. Cicero, spekulationer over dette emne – dels som filosof og dels som taler kommer han ind paa emnet. Hos ham finder

vi forsög paa en filosofisk – almengyldig lösning af kausalitetsproblemet. Han skjelner mellem paa den ene side causa, aarsag, og paa den anden side betingelse, som han dels kalder conditio og dels occasio, tilfaldig foranledning. Denne sondring finder man ofte igjen senere – endog i en norsk H.R.D. i 1903.

Hos de romerske jurister finder man som sagt ikke saadanne abstrakte spekulationer, blot konkrete afgjörelser.

Men paa disse romernes lösninger hviler den moderne skadeserstatningslære – ikke alene paa kontinentet, men ogsaa i andre lande som England og Nordamerika. Hverken hos engelskmænd eller franskmænd vil man finde filosofiske, abstrakte undersögelser over emnet, men en mængde specielle lösninger i de enkelte domme.

Ogsaa hos os har vi havt underlige lösninger af emnet – saaledes har erstatning for ledrum cessans været negtet. Der er finder Platou ingen grund til, at vi her skulde have en anden lære, end det övrige Europa.

II.

Hos postglossatorerne (1250-1500) finder man forsöd paa at forbinde den romerske ret med det praktiske livs fordringer og paa at formulere de almindelige principer, som de romerske jurister mentes at vare gaaet ud ifra i sine kasuistiske lösninger. Det er især dette arbeide, som sees at have paavirket de engelske jurister. Disse citerer ogsaa ofte denne skole, og især den sætning: causa proxima non remota spectatur d: den nærmeste ikke den fjerneste aarsag ser man hen til. Denne sætning anvendes jevnlig i grosse-havaritilfælde, se Platou, Sjöret p. 492, 557. Denne formel har dog det tilfælles med alle slige store formler, at den svigter os, naar man mest har brug for den. Det praktiske liv er for sammensat til, at det kan löses ved en saadan almindelig regel.

I tidernes löb har skadeserstatningslæren været underkastet talløse bearbeidelser-

– særlig i det sidste aarhundrede i Tyskland. Gjennemgaar man de mere fremtrædende senere forfattere, finder man, at den divergens, man ser mellem dem, er større mellem deres udtryk end deres meninger. Problemet frembyder mange sider, og den enkelte forfatter lægger sig da naturlig særlig efter en special side og gjör den til hovedsag. Men problemet maa behandles alsidig.

Historisk lader det sig forklare, at da romanisterne gik til en dogmatisk behandling af spörgsmaalet, bearbeidede de det under den forestilling, at betingelsen for ansvar var personlig skyld – en forestilling de havde i arv fra romerne. Det gjorde f. ex. Grotius. Naar de saa stillede det spörgsmaal: Under hvilke betingelser svarer vedkommende for den skade, han har forvoldt, saa kom de til nærmest at rette sin opmerksomhed paa skyldspörgsmaalet og spörge, naar foreligger denne skyld. Derved kom de i skade for at sammenblande dette spörgsmaal, naar foreligger skyld med det herfra begrebsmæssig forskjellige

spörgsmaal, naar foreligger kausalforbindelse. Videre sammenblandede de spörgsmaalet, naar foreligger skyld, med spörgsmaalet, naar foreligger retsbrud.

Her maa holdes ud fra hinanden flere spörgsmaal:

1) Er der foraarsaget skade ved vedkommendes forhold (ikke blot gjerning, men desuden undladelse og andre forholdt)? Har dette forhold ikke foraarsaget skade, foreligger ikke erstatningspligt, uanset hvor utilbörlig vedkommendes gjerning moralsk set har været – ja selv om forholdet har været kriminelt, naar blot dette forhold ikke har foraarsaget skaden.

Spörgsmaalet om kausalitetsforbindelse er et almengyldigt, filosofisk spörgsmaal og ikke et særligt retsspörgsmaal. Spörgsmaalet maa undersöges först fra et rent alment standpunkt, idet man undersöger, hvad der er aarsag og hvad der er virkning, og dernæst kan vi spörge paa rettens felt, hvad siger saa loven videre herom. Loven kan ikke opkonstruere kausalforbindelse, uden hvor denne virkelig foreligger, men hvad loven kan

sige ei blot, at den ikke behandler alt, hvad der er logisk aarsag som aarsag; med andre ord loven gjör ikke vedkommende ansvarlig for enhver skade, der paavises at staa i kausalforbindelse med hans gjerning; der gives enkelte slige, som loven ignorerer.

Videre spörges:

2) Har vedkommende ansvar for, hvad han har forsaarsaget? Med andre ord: foreligger der et forhold fra vedkommendes side, hvortil loven knytter bud om ansvar - enten et objektivt forhold eller et retsbud.

Er nu spörgsmaal 1) besvaret bekraftende og ligesaa spörgsmaal 2), saa kommer videre det spörgsmaal:

3). Hafter vedkommende for det fulde ansvar saalangt kausalforbindelse logisk kan paavises, eller trækker loven her en grænse og i saa fald, hvordan gjör den dette?

Et afskrækkende exempel paa ikke at holde disse tre spörgsmaal ud fra hinanden har vi hos v. Bar en af hovedforfatterne i emnet, i hans afhandling om kausalforbin-

delse. Idet v. Bar i første § skal definere aarsagsforhold, opstiller han en aabenbart urigtig definition: Aarsagsforhold i retslig forstand foreligger, naar en mod livets regel stridende menneskelig handling har grebet ind i og forandret tingens almindelige gang. Ordene "livets regel" er blevet et stikord.

For det første taler v. Bar saaledes som almindelig om et retsligt aarsagsforhold. Udtrykket er vildledende, thi der gives intet særlig retsligt aarsagsforhold. Hvad loven kan sige - hvad den ogsaa gjör - er at den ikke tager hensyn til alle aarsager - men det er noget andet. I retslig henseende er aarsagsforholdet det samme, som i andre forhold.

Den næste indvending er, at han kommer til at definere aarsag saaledes, at alene retsstridige handlinger kan være aarsag - dette kommer af hans ensidige standpunkt, idet han kun har havt strafferetslige forhold for öie.

Men særlig maa der indvendes mod den feiltagelse, han har begaaet, og som han

har forledet en mangde forfattere til at begaa: Idet han sætter skyld som aarsag, forveksler han spørgsmaalet om, hvorvidt foraarsagelse foreligger med spørgsmaalet om, hvorvidt man har havt lov til at foraarsage. Dette er dog to af hinanden rent uafhængige spørgsmaal. Denne feil har han hele bogen igjennem. Naar v. Bar kommer til et tilfælde, hvor loven siger, at vedkommende ikke skal ware for en skade, som rent logisk staar i forbindelse med gjerningen, saa fremstiller v. Bar forholdet, som om vedkommende ikke har foraarsaget skaden; thi han skal ikke svare for skaden. Sætter et barn ild paa et hus, har barnet foraarsaget skaden, men loven tilregner det ikke skaden; men v. Bar siger, at barnet ikke har retslig foraarsaget skaden. Denne Bars betragtning er falsk, fordi udgangspunktet er falskt, idet man ikke kan skjelne retslige foraarsagelser fra andre.

Grundfeilen hos v. Bar er, at han har sammenblandet spørgsmaalet, om kausalforbindelse foreligger, med spørgsmaalet om, hvor-

vidt den handlende hafter for, hvad han har foraarsaget - en sammenblanding, som kommer frem paa mange punkter.

Uagtet denne grundfeil har denne v. Bars afhandling - ved siden af Momsens (ikke historikeren) arbeide om dette emne - dannet grundlaget for den tyske videnskabelige behandling og for domstolenes praksis i Tyskland.

4de afsnit.

§ 4.

Kausalforbindelse.

Vi kommer her ind paa et meget omtvistet og omhandlet spørgsmaal.

Denne § vil indeholde rent abstrakte diskussioner, men med et rent praktisk øiemed; det vil nemlig være nödvendigt at diskutere spörgsmaalet abstrakt, för vi kommer ind pda, hvorledes loven in concreto stiller sig ligeoverfor det.

I.

Som udgangspunkt vælger Flatow følgende:

Kausalitetsproblemet er det samme for alle videnskaber, fordi efter sagens natur aarsagsbegrebet er det samme overalt - kausaliteten er en verdenslov.

Kausaliteten, som jo ligger til grund for alt, hvad der sker her i verden, er fuldstændig objektiv; den er aldeles uafhængig af iagttagerens standpunkt - enten han er jurist, tekniker eller ingeniör o. s. v. - ligesaavist som en tings existens ikke afhænger af, hvilke öine, som ser den. Men uagtet kausalitetsloven er den samme over hele verden, vil den dog sees forskjellig fra de forskjellige sider, den vil se anderledes ud for en fysiker end en jurist - men det er noget andet - ligesom tingen kan se forskjellig ud fra de forskjellige sider.

Kjendsgjerningens følger blir jo ikke forandret derved, at der reises spörgsmaal om skaf eller erstatning det er et spörgsmaal for sig, om

den omstandighed, at B. er en følge af A., skal lede til erstatning.

Forholdet mellem aarsag og virkning er det samme til alle tider og steder, fordi det bestemmes af evige og uforanderlige naturlove, som har været, er og vil blive. Vi kan ikke tænke os, at f. ex. gravitationen skal ophøre.

Der er en side ved dette, som særlig bør udhæves, nemlig den sætning, som undertiden har været overseet, men som gjælder altid og overalt: Den omstandighed, at kjendsgjerningen B. (en begivenhed eller et forhold) er foraarsaget af kjendsgjerningen A (en begivenhed eller et forhold), det er jo et faktum, som er der. Som det nu engang er indrettet, er der altsaa opstaaet en kausalforbindelse mellem A og B, og dette er et faktum, som ikke lader sig bringe ud af verden. Ved at slaa en mand ihjel bringer man ikke ud af verden det faktum, at han har levet. Sættes et legeme i bevægelse mod nord af kraften A., foreligger det faktum, at legemet har bevæget sig hvad nord fra udgangspunktet B. En ny aarsag C. bringer en ny følge; men man

kan ikke sige, som man bruger at sige, at kausalforbindelsen er afbrudt: En kausalforbindelse lader sig ikke afbryde eller ophave, - en anden sag er, at man kan frembringe et nyt resultat D. ved kraften C., medens den oprindelige aarsag alene vilde medført en anden følge. Denne sætning gjælder med naturnødvendighed overalt. Thi den hviler paa den sætning, at et faktum, som har været, kan ikke bringes ud af verden. Desuagtet finder man gjennemgaaende hos juristerne - dog ikke hos romerne - tale om afbrydelse af kausalforbindelser, hvor man har ment noget andet, nemlig det, at en ny aarsag C. har traadt til og medført en ny virkning D.

Denne urigtige betegnelse har ført til urigtig tænkning og til uheldige resultater og desuden, hvor man har naaet rigtige resultater, har man naaet dem ad omveie.

Det ovenfor fremhævede har paa flere punkter sin praktiske betydning, som vi senere ofte skal se.

II.

En almindelig undersögelse af: Hvad er aarsagen til et fænomen.

Dette spörgsmaal har beskjæftiget filosoferne i aarhundreder.

J. S. Mill siger i sin logik, at visse kjendsgjerninger följer paa andre kjendsgjerninger, og de vil altid og uforanderlig följe paa dem. Denne antecedence (de forudgaaende, uforanderlige kjendsgjerninger) kalder vi aarsag, og dersom en kjendsgjerning uforanderlig, uvægerligen följer paa en anden, kalder vi den en följe, en konsekvens.

Kausalitetsloven viser sig derved, at enhver efterfölgende kjendsgjerning - enhver konsekvens - er nödvendig forbundet med en forudgaaende eller en række forudgaaende kjendsgjerninger.

Anm. Man kunde indvende, at efter denne definition vilde nat være aarsag til dag;

thi dag følger nødvendigvis paa nat. Men Mill svarede hertil, at ligesaa uvægerlig følger nat paa dag; da begge uvægerlig indtræder, kan vi deraf slutte, at de begge er virkninger af en fælles aarsag.

Overhovedet vil man gjøre den erfaring, at naar man som lagmand ser to fænomener, der optræder samtidig, vil man være tilbøielig til at sætte de to fænomener i forbindelse med hinanden - medens en fagmand vil kunne oplyse os om, at de er begge resultater af samme aarsag. Jfr. Hvalfredningsspørgsmaalet: Videnskabsmand siger her, at det er temperaturforholde og saltgehalt o. s. v., som bestemmer baade fiskens og hvalens vandringer. Eller manden, som sagde, at da elgen kom i skoven blev ulven forjaget, medens det omvendte naturligvis var forholdet, nemlig at elgen kom, fordi ulven forsvandt fra skoven.

For alt, hvad der sker uden undtagelse, bestaar der en kombination af forhold (begivenheder, handlinger, undladelser o. s. v.) - en given samvirken af en række positive og ne-

gative omstandigheder, som har denne begivenhed til følge, dersom de indtræder. Hvis ikke alle antecedentia a, b, c, d, e, o. s. v. – nogen positive og nogen negative – foreligger, vil ikke netop det nöiagtige resultat x fremkomme.

Maaske aldrig – eller aldrig – har denne uafvendelige følgerække mellem en konsekvens og et antecedens bestaaet. En konsekvens maa have en uhyre række antecedentia, saaledes at hvis et led af alle disse var udfaldt, var ikke netop dette resultat fremkommet. Der foreligger med andre ord et kausalitetsforhold mellem en efterfølgende begivenhed og en sum af forskjellige kjendsgjerninger, hvis samvirken er nödvendig for at frembringe det eller de givne resultater. Vi kan ikke tænke os andet end at et resultat maa have en række aarsager.

Aarsagen er ikke en enkelt kjendsgjerning, men en samlet sum eller en ind i hinanden griben af positive og negative betingelser. Eller aarsagen bestaar af totaliteten af alle kjendsgjerninger af enhver art, hvilke

virkninger nødvendig følger, naar de have
der i virksomhed.

Mod begrebet "negativ betingelse" er
indvendt, at en negativ betingelse ikke
kan bevirke noget. Men dette er feil; thi en
undladelse kan godt være aarsag til noget,
f. ex: Som følge af at engelskmændene forsøm-
te at holde vagt, blev de ofte overrasket af bo-
erne. Alle de positive betingelser alene havde
her ikke været nok - men nødvendige er og-
saa de, - den negative var absolut nødvendig
for resultatet.

Ser man paa hver betingelse i aarsa-
gen, saa ser man, at denne er virkningen
af et sammenstød af andre betingelser igjen
og saaledes videre i det uendelige. Enhver
virkning har saaledes sin aarsag. Men vi
kan ikke ved hvert tilfælde gaa tilbage til
oprindelsen - til Adam og Eva.

Det spørgsmaal, vi skal beskæftige os
med, er: Hvorvidt har kjendsgjerningen
B. været betinget af kjendsgjerningen A.?
Dette finder vi ved at undersøge, hvad der
vilde have indtraadt, hvis A ikke var ind-

traadt. Ser vi nu, at selv om A. tankes borte, B. alligevel vilde indtraadt, saa er det jo klart, at A. ikke staar i aarsagsforhold til B. A. har intet med B. at gjøre – nogen kausalforbindelse existerer ikke. Kommer vi nu til det omvendte: Dersom vi tager A. væk, saa indtræder ikke B., da kan og maa vi sige, at der bestaar en kausalforbindelse mellem A. og B. Med andre ord A. er en af de nødvendige betingelser for at B. skal kunne indtræde. Dette er i sin almindelighed ucontvisteligt, men paa retslivets felt maa man være forsigtig med at anvende denne sætning. Det er nemlig ikke alle betingelser, retsordenen tillægger betydning. Vi maa spørge, er dette en af de betingelser, som retsordenen tager hensyn til. F. ex. en mand er opholdt ud over sin kontortid, og da han gaar hjem rammes han i hovedet af en tagsten. Her foreligger uimodsigelig en kausalforbindelse mellem det, at en person har opholdt ham og dette ulykkestilfælde, men denne kausalforbindelse tager retsordenen ikke hensyn

til. Eller en person tager en vognmand, og denne er drukken, og som følge deraf kjører han feil. Paa veien rammes den reisende af lynet. I dette tilfalde vil ikke retsordenen paalegge den drukne vognmand nogen erstatningspligt. Kjører derimod den drukne vognmand den rigtige eller gale vei, men kjører ud, og den reisende brækker benet, da blir vognmanden erstatningspligtig. Kusken har nemlig da sat en betingelse for skaden, som han svarer for.

Her kommer Platou tilbage til den regel, at naar det gjælder om at bestemme hvorvidt erstatningspligt paahviler en, saa kan vi ikke operere med andre kausalitetsregler end de almindelige; thi kausalitetslovene er de samme for alle og overalt. Man maa operere med de samme forestillinger og paa samme maade, som alle andre f. ex. filosoferne, fysikerne etc. Eksemplerne viser dog, at man i retsvidenskaben maa have en tilbygning til den almindelige definition og en forklaring af kausalloven.

En anden kausallov kan ikke opstilles, men retsordenen tager ud visse betingelser, som for dennes relevante, medens den paa den anden side udskiller eller ignorerer andre forefundne betingelser idet den siger, at for retsordenen er disse betingelser irrelevante. Den samme tankeoperation foretages af enhver videnskab, der behöver kausalloven.

Disse forskjellige bestemmelser af de relevante og de irrelevante momenter vil altid blive forskjellige efter iagttagerens standpunkt. Hver specialvidenskab vil kalde de for den relevante betingelser for aarsag, medens i sin almindelighed seet alle betingelser er aarsag. Hvad der for den ene er aarsag, kan for den anden være betingelse, og saaledes vil det i almindelighed være.

Et exempel: En mand blir skudt under saregne omstændigheder betingelser. For lagen er kun det aarsag, at kuglen er gaaet gjennem hjertet - alt det andet er kun betingelser. For sagkyndige retsmedicineren er aarsagen den, at riflen er affyret i den og den retning med den og den elevation,

krudtmangde o. s v. - at kuglen har truf-
fet i hjertet, er for ham kun betingelse.
For dommeren blir alt dette kun betingel-
ser; hvad der for ham er aarsagen er
f. ex. er der skyld, er det en kvist, som er
kommet i aftrækkeren, eller har han bevidst
trukket af, eller er der en tilregnelig uagt-
somhed; har han villet træffe o. s v. Den
menneskelige gjerning og dens motiv er
for dommeren aarsagen - alt det andet er
kun betingelser. - Og alle har ret fra sit
standpunkt.

Der har været indvendt af endel filo-
soffer og jurister, at denne specialvidenskabens
sprogbrug ikke er korrekt, og det er ogsaa
sandt, men den er praktisk, og man vil over-
alt forstaa, hvad dermed menes.

III.

Vi forudsætter, at der er øvet en ind-
virkning paa et menneske enten til skade
eller gavn, eller til begge dele.

Retsordenen spörger da: Kan denne

indvirkning føres tilbage til en anden persons forhold som aarsag?

De nævnte exempler har vist, at til bestemmelse heraf trækker loven en grænse. Hvad der viser sig at staa i kausalforbindelse, men blot hører til betingelserne, ligger udenfor den grænse, der af loven er trukket - det blir at behandle som casus, hvis følger den skadelidende selv maa bære; disse kan ikke væltes over paa nogen anden.

I vor nye straffelov og i ikrafttradelseslovene er der paa samme maade trukket en grænse, om det end her kan stille sig saa, at den straf, vedkommende kan komme til at lide, kan være afhængig af det faktiske resultat, som er indtruffet - selv om dette resultat ikke er gjerningsmanden at tilregne som civilretlig aarsag. Vi vil saaledes se, at strl. § 228, 1 siger, at den, som øver vold mod en andens person eller paa anden maade fornærmer ham paa legeme, straffes for legemsfornærmelse med böder eller fængsel indtil 6 maaneder. I næste afsnit, § 228, 2, spörges henholdsvis om legemsfornærmelsen har tilfølge

skade paa legeme eller helbred eller betydelig smerte, og da kan fangsel indtil 3 aar anvendes - eller om den har havt döden tilfölge, og i saa fald kan fangsel indtil 5 aar anbendes.

I modsatning hertil siger strl. § 233, at den, som forvolder en andens död, straffes for drab med fangsel i mindst 6 aar - her handles om gjerninger, der i almindelighed maa antages at vare livsfarlige.

Loven har altsaa selv villet skille mellem disse to tilfalde.

I sammenhang hermed staar ikrl's terminologi i § 19, der omhandler skadeserstatningspligt for den, som paa straffbar maade har skadet en anden paa legeme eller helbred. § 19 bruger udtrykket forövet. I modsatning hertil staar § 20 samme lov, der taler om, at nogens död er voldt.

Foröves en legemsfornærmelse, tildeles straf efter strl. § 228, 1, og erstatning efter ikrl. § 19, men leder denne legemsforhærmelse til döden, faar vedkommende höiere straf efter strl. § 228, 2, men blir fremdeles kun er-

statningspligtig efter ikrl. § 19. Men den, som straffes efter strl. § 233 og altsaa forvolder döden, har videregaaende erstatningspligt efter ikrl. § 20 (og 21). Loven gjör altsaa baade straf og erstatning afhængig af det faktiske resultat.

Der er visse kausalforbindelser, som loven anser for relevante og visse kausalforbindelser som loven ikke anser for relevante – som den altsaa ikke tager hensyn til. Vi maa da merke os: Hvad lægger loven vægt paa som relevant, og hvad ikke? Besvarelsen heraf er af betydning for lösningen af to spörgsmaal:

a). Hvilke er de gjerninger, for hvis följer personen svarer? Her vil man se, at en tilsyneladende ubetydelig og farefri gjerning jo kan lankes at faa overmaade vidtrakkende följer. Vi gaar ud fra de almindelige kausalforbindelser, men ved siden heraf maa opstilles det spörgsmaal, om den övede gjerning var tilladelig eller ikke – altsaa om handlingens art. Var den tilladelig, kunde den öves, selv om den havde visse vidtrakken-

de følger; var den ikke tilladelig, kunde den ikke øves. Sætter vi, at i et givet tilfælde kommer vi til det resultat, at gjerningen ikke kan øves, uden at den paadrager erstatningspligt, saa kommer spørgsmaalet om kausalforbindelse op igjen. Der maa spørges:

b) Hvilke eller hvad slags følger af denne gjerning er det, at den erstatningspligtige har at bøde? Med andre ord: Læren om kausalforbindelse har betydning for spørgsmaalet, om erstatningspligt foreligger og for spørgsmaalet, om bestemmelsen af omfanget af erstatningspligten. Det sidste, spørgsmaal b, har man altid været opmerksom paa, medens det først er i de senere tider, at man har været opmerksom paa a).

IV.

Et par af de vigtigste af teorierne.

a) Der er en gruppe af forfattere, som følger Mill's opfatning, som ikke vil gjøre

nogen sondring, men anser dette, at man har sat en betingelse for den indtraadte følge som foraarsagelse. Blandt disse høire den bekjendte tyske kriminalist v Liszt. Hans exempel: To matroser kommer i slagsmaal og bruger kniv. Den saarede matros bringes paa et hospital, hvor han smittes af kolera og dør. Principmassig har den skyldige matros, siger han, drabt den anden.

Denne skole opstiller dog et par undtagelser, men som de mener følger af positiv tysk lov. Den ene er den, at hvor der er traadt imellem en handling af en fri tilregnelig person – enten den beskadigede selv eller en tredjemand – der foreligger ikke foraarsagelse; og den anden omfatter de tilfalde, hvor indtradelsen af et bestemt resultat er sat som betingelse for høiere straf. Med andre ord den sondring, som findes i vor strl. §§ 228, 2 og 233 er ikke en logisk, men en rent vilkaarlig sondring. Naar loven i forannævnte exempel behandler matrosen som en, der har øvet legemsfornærmelse og ikke som drabsmand

er dette et vilkaarligt brud paa logik. Matrosen har ubetinget drabt den anden uden hensyn til resultatets maade at indtrade paa, siger v. Liszt.

Platon nævner følgende exempel: En mand gav for at ærgre en anden, vedkommendes hest et lidet dyarligt snit i benet. Bonden som eiede hesten, lagde spindelvav paa saaret - det skulde være et saa udmerket lægemiddel, troede han; der gik betændelse i saaret; og hesten maatte skydes. Har da den, der brugte kniven, drabt hesten? Nei. Det er snarere bonden selv, der har drabt hesten, idet han lagde den bakteriirige spindelvav paa saaret.

Tkrl's § 25 om compensatio culpae maa merkes i denne forbindelse; dette er en meget indholdsrig §. Efter denne vilde bonden have pligt til at vaske saaret rent og knivsnitteren vilde ikke kunne stævnes for at have drabt hesten, men for det afsavn af hesten, som bonden maatte have lidt. I fr. 52 pr. D. 9-2 behandles det samme spørgsmaal: Dersom en mand har saaret en hal,

og denne er död af saaret, saa kan herren (ejeren) krave skadeserstatning af gjerningsmanden medmindre trellens dödsfald skyldes lagens uvidenhed eller ejerens skjödeslöshed. Da kan kun forlanges, hvad der vilde have varet at erstatte, hvis saaret var behandlet med diligentia; man faar altsaa ikke fuld erstatning, naar man gaar og söger hjælp hos en kvaksalver. Hvad der staar i fr. 52, er sund menneskeforstand; og derom v. Lisyt ikke formulerer teorien saaledes, at dette resultat følger som en nödvendig konsekvens af teorien, men maa opstille det som en undtagelse, da maa hans teori vare gal, siger Platou.

b). En anden gruppe. Der er en række forfattere, som mener, at den under a) opstillede teori fører til gale resultater og har derfor grebet til at benhave en enkelt af betingelserne som aarsag, og saa har de sögt at bestemme denne paa forskjellig maade. Til disse hører Bernburg, for tiden en af Tyskklands störste jurister paa civilrettens omraade. Han sondrede mellem aarsag og

fjernere foranledning, og han siger, at vanskeligheden blir da at finde en grense mellem disse begreber. Den kan ikke bestemmes ved et abstrakt princip, siger han, og han opgiver at finde en saadan grense, da denne skjelnen nærmest udtrykker tanken. Men hvorledes man skal skjelne, maa komme an paa en fornuftig vurdering af de foreliggende fakta. Allerede Cicero havde denne sondring mellem causa og condicio. Denne sondring finder vi ogsaa hos Nordamerikas mest fremtrædende forfatter ~~Hare~~ Wharton, men engelskmanden Pollock vil ikke komme ind paa disse rent spekulative sondringer – filosofiens dybe vand ligger for nær. Hvad Pollock vil undersøge er "the decisive cause" (den afgjørende aarsag), medens andre spørger efter "the proximate cause" (den nærmeste aarsag). Han fremhaver altsaa et rent andet synspunkt end skolastikernes. Vi kan straks sige, mener Pollock, at det praktisk vil blive umuligt at bestemme, hvilken aarsag er den afgjørende – hver enkelt aarsag er forsaavidt helt ud

afgjörende; det foreliggende resultat vilde ikke indtrade, enten man tager den store eller lille aarsag bort. Hvilken er da den afgjörende?

v. Bar i hans afhandling om kausalforbindelse. Han fremdrager som aarsag den betingelse, som forandrer den tingenes gang, der ellers maatte tankes regelmassig at ville indtrade; alle de övrige betingelser forandrer ikke tingenes normale gang. Kun den betingelse, som forandrer tingenes naturlige gang, medförer ansvar og ikke de andre. Men v. Bar tanker narmest udelukkende paa en retsstridig handling – en handling, der strider mod livets regel – som aarsag, og han tanker ikke paa, at man jo ogsaa kan foraarsage noget godt. Ellers er v. Bar narmest det rigtige, mener Platou.

Andre forfattere trakter frem den kraftigste eller virksomste betingelse som aarsag. En anden vil kalde aarsag den betingelse, som har medfört de positive betingelsers overvegt over de negative. Det er alt abstrakte spekulationer; thi ingen af disse teorier

söger at forklare, hvad der er den kraftigste betingelse - de er jo i virkeligheden alle lige kraftige. Heller ikke har v. Bar forklaret os, hvad han mener med "livets regel" eller givet os nogen veiledning i denne retning.

Endelig kan den indvending gjöres mod alle disse teorier, at de stöder mod den af alle filosofer ubestridt havdede lære: der gives ikke en aarsag, men en samvirken af betingelser - der gives kun en række af betingelser.

c). Prof. Kries - tysk filosof - udgav en afhandling om sandsynlighedsregningen, og dette ledede til at han udgav en afhandling om den objektive mulighed. Gjennem dette verk kom han ind paa kausalitetslæren.

Hans bog er her grundlæggende, og hans princip har faaet tilslutning af en række yngre jurister. Han som filosof erkjender aarsagen som en samvirken af en række betingelser og spörger da om, hvad er adækvat kausalforbindelse, og hvad er inadækvat kausalforbindelse. I praxis naar han des-

uden hen til saadanne resultater, som gruppe b. søger hen til

Ordene adækvat og inadækvat er ikke opfundet af ham og Ingstad paa-staar at have seet dem brugt af en forfatter fra det 16de aarhundrede, men nu vil disse udtryk kun bruges i den af Kries benyttede anvendelse.

En ting maa særlig mærkes: Kausalitetsmomentet er et rent objektivt-undersøgelsen er absolut objektiv. Her spørges alene om indbegrebet af alle de kjendsgjerninger, som faktisk har medført det foreliggende resultat, og det er under denne undersøgelse ligegyldigt, om denne samvirken skyldes naturlove eller naturloves samvirken med et utilregneligt menneske, eller utilregnelige og tilregnelige menneskers samvirken – det er alt ligegyldigt. Det kommer kun an paa, om disse kræfter har virket sammen. Med andre ord det subjektive spørgsmaal om skyld har intet at gjøre med det objektive spørgsmaal om kausalforbindelse; det er to af hinanden helt uaf-

hængige spörgsmaal.

Vi maa först undersöge, om der virkelig foreligger en kausalforbindelse og der næst kan vi spörge, om der er nogen, som bærer ansvar for, at denne kausalforbindelse er kommet istand.

Vi gaar ud fra, at hvad der er skeet, er skeet som en nödvendig følge af alt, hvad der er gaat forud. Dersom man nu med sikkerhed kjendte dette "alt," saa vilde man jo ogsaa med sikkerhed kunne forudse resultatet. Dersom vi tænker os, at en mand forfalsker en terning og lægger en blyplade under 1-tallet, vil vi med sikkerhed kunne forudse, at 6-tallet vil komme op, naar den kastes - forudsat at alle andre betingelser er lige - og det söger han naturligvis for. Der er blot en mulighed i dette tilfælde, siger Kries. Men i de færreste tilfælde i livet vil vi kjende alt og ikke alle betingelser er nöiagtig, præcist, udtömmende angivet, men vi ved dem kun omtrentlig - kun i sin almindelighed, generelt og unöiagtigt. Vi skal f. ex. kaste med en uforfalsket terning der er betingelser-

ne for resultatet kun almindelig angivet. Vi ved, at der er en objektiv mulighed for, at 6-eren kommer op, og at der er en objektiv mulighed for, at 6-eren ikke kommer op. Som oftest kan vi blot sige, at der er en mulighed af et bestemt omfang for det ene - det andet, 3die o.s.v. resultat.

Denne mulighed kan vi dog i virkeligheden bestemme kvantitativt med større eller mindre sikkerhed. Det simpleste tilfælde er dette med terningen. Eller vi har en urne med sorte og hvide, men ellers lige kugler, men dobbelt saa mange sorte, saa er chancen dobbelt saa stor for, at der trækkes en sort kugle som en hvid. Denne chance-forestillingen om det sandsynlige - har vi jo i det daglige liv, naar man siger: "Jeg vadder 10 mod 1 for at den og den skal komme først," saa mener man jo dermed, at chancerne er 10 gange saa store for denne ene.

Taler vi om chancer, tanker vi paa grupperingen af betingelser for og imod. Kries taler om objektiv sandsynlighed i modsætning til, hvad vi ved om dinne objektivt fore-

liggende sandsynlighed. Disse to kan jo blive forskjellige. Den objektive mulighed kan jo være noget gaaske andet, end hvad en mand antager som chance. efter min mening er der sandsynlighed for, at A. vinder i vaddeløbet, medens chancen i virkeligheden er 2 mod 1 for B., da han er saa meget mere tranet eller lignende - hvad jeg ikke vidste. Men i det følgende taler vi dog med disse to udtryk i Gang, det kommer hel kun an paa den statistisk objektive mulighed.

Sat at vi har en feilfri terning, da ved vi, at 6 og kun 6 resultater kan tankes at indtrade. Denne kvantitative bestemmelse af chancerne kan vi foretage med største bestemthed, uagtet vi kun kan diskutere de almindelige betingelser for resultatet i sin almindelighed. Ved et terningkast er resultatet betinget af tyngden, friktionen, kastets langde, rotation o.s.v. og vi ved, at alle disse betingelser vil komme til at virke paa resultatet. men endda her foreligger en mangfoldighed af naturkrafter kan vi sige, at kun 6 resultater

er mulige, og kun et af disse kan foreligge. Ethvert af tallene 1-6 kan komme op i det enkelte kast, og da der er lige stor sandsynlighed for hvert af dem, siger vi, at chancen for, at f.ex. 3 skal komme op er 1/6, medens chancen for at (1, 2, 4, 5, 6) skal komme op = 5/6, da hver af dem udgjör en chance, og herefter maa indsatserne bestemmes. Satter en ind 1 kr. paa at 1-eren skal komme op, maa den anden sætte 5 kr. imod forat chancerne skal være lige.

Dernæst gaar vi over til en anden sætning i sandsynlighedslæren:

De store tals lov:

Det viser sig, at tager man for sig en mængde tilfælde med kjendte chancer - f.ex. en hel serie med terningekast og noterer op udfaldet ved mange hundrede kast - saa vil resultaterne procentvis nærme sig den kjendte sandsynlighed - desto mere nærme sig jo større antal tilfælde, vi har for os, altsaa 1/6 ved terningekastene - ɔ: afvigelserne fra det normale aftager procentvis med stigende antal tilfælde. F.ex. vi spörger, hvor mange gan-

ge vil 3-eren komme op². Sandsynligheden er 1/6 s: i 6 kast 1 gang; men nærmere vil gjennemsnitssandsynligheden være, at for hetop hvert 6te kast kommer 3-eren op. Kaster vi terningen 120 gange, kan vi sige: 1) den teoretiske mulighed for, at 3 ikke skal komme op er = 0 og omvendt, at sandsynligheden for, at den skulde komme op dobbelt saa mange gange som normalt, er ogsaa saa liden, at den er = 0. Vi vil finde, at i forskjellige serier paa 120 kast vil antallet af 3-ere for hver serie gruppere sig omkring normalen 20, saaledes at det i en serie er f. ex. 18, i en anden 21, i en 3die 19, i en 4de 20 o. s. v. Tager vi 120 kast, finder vi, at afvigelsen er f. ex. 3 paa hver side af 20 s: procenten er 3/20 = 15 %. Kaster vi terningen 6000 gange, er normalen 1000. Netop 1000 gange kommer 3-eren naturligvis ikke op, men afvigelsen vil være f. ex. 20/1000 = 2 % – altsaa procenten er sunket betydelig.

Paa denne lov hviler al assurance: Assurerer en mand 2 huse, kan husene meget godt brande begge to eller kanske ingen af dem,

men har han 1000 huse at assurere, vil muligheden for, at et vist antal huse vil brande, være statistisk sikker.

Gjennemsnitsregelen maa man holde sig til og assurancselskabet kan ikke, fordi ork det et aar har held, saa at faa huse brander, uddele stort udbytte, men det maa afsatte gevinsten som reserve, da det med sikkerhed kan siges, at i de nærmest følgende aar vil der brande og udbetalinger ske.

Den enkelte betingelse kjender vi kanske ikke, men gjennemsnitsresultatet kjender vi; vi maa tage for os alle de tilfælde, ved hvilke vi kjender gjennemsnitsresultatet og se under et fælles synspunkt de betingelser, for hvilke man intet kunde forudsige og sætte disse udenfor kausalforbindelsen. Tilfældene maa generaliseres; thi de betingelser, som forefindes ved det enkelte tilfælde, virker erfaringsmæssig i gjennemsnit paa en bestemt kjendt maade – de og de betingelser fører til det og det resultat. I det enkelte tilfælde kan vi ikke kjende alle betingelser og kan ikke se, hvad der nødvendigvis vil følge paa de og de gjerninger,

men vi vil kunne sige, at disse gjerninger erfaringsmæssig, gjennemsnitlig i en særegen grad egner sig til at frembringe de og de følger – d: vi gjør en anvendelse af de store tals lov.

Resumé: Vi har i livet erfaring for, at visse handlinger (eller begivenheder) i det store antal tilfælde har visse virkninger, og det er en forestilling, som er vel kjendt for almindelig betragtning at en bestemt handling er særlig egnet til el- ler har en tendens til at frembringe en vis følge – ikke altid, da biaarsager kan afbøie resultatet. De store tals lov virker ubevidst paa os. Det er nærmest dette, man har tænkt paa, naar man har sagt, at en vis handling efter "livets regel" har en bestemt følge (v. Bar).

Vi gaar ud fra, at i det store antal tilfælde vil en vis handling have en bestemt tendens: at en saadan handling formerer chancen for et bestemt resultat, den begunstiger et bestemt resultat. Naar vi siger dette sidste, maa det nøie fastholdes, at vi tager tilfældet for os rent abstrakt og betragter det som et gjennemsnitstilfælde – ikke konkret – afkladt alle

specielle tilfældige egenheder. Det vil sige, at vi kan ikke nöie os med at konstatere, at denne handling har havt denne følge, eller at der in casu konstateres en kausalforbindelse mellem det forefundne ulykkelige resultat og gjerningen; vi maa videre undersöge, om den foreliggende handling efter sin natur almindeligvis medfører en saadan virkning. Vi kan ikke gjöre manden ansvarlig for, at der foreligger det og det resultat af hans handling, men vi maa paavise, at efter sagens natur er dette resultat det almindelige af en saadan handling – da foreligger den adækvate kausalforbindelse. Dersom vi ikke finder, at et saadant resultat efter sagens natur er det almindelige af en saadan handling, saa maa vi finde, at en biomstændighed har afböiet resultatet, og den forefundne kausalforbindelse er inadækvat – tilfældig.

Dersom der vistnok i sin almindelighed lader sig angive en mulighed for en bestemt begivenhed, men dens indtræden eller udeblivelse afhanger af særegenheder ved ethvert enkelt foreliggende tilfælde, som aldeles

unddrager sig vor erkjendelse, saa siger vi, at begivenheden er tilfældig - inadækvat. Der sker dog som bekjendt intet tilfældigt her i verden, men det kan vare, at tilfældet unddrager sig vor erkjendelse; et lysmedslag er saaledes absolut nödvendigt, naar aarsagerne foreligger, men i det öieblik, det er umuligt at forudse dette, er det unddraget vor erkjendelse; vi kalder det da tilfældigt, og man kan ikke blive erstatningspligtig for følgen.

Der svares ikke for andet end for de virkninger, der staar i adækvat kausalforbindelse med handlingen; man svarer ikke for virkninger, der staar i inadækvat kausalforbindelse med handlingen.

Naar vi har sagt, at vi generaliserer det enkelte tilfælde, idet vi ser bort fra de

enkelte saregenheder, gjalder dette ogsaa ved den side af sagen, at vi kun undersöger, hvad man d: den menneskelige erfaring har kunnet vide om följerne af en saadan gjerning; vi ser bort fra de in concreto stedfundne overveielser eller betragtninger.

De almindelige betingelser for indtradelsen af et bestemt resultat repräsenterer blot en bestemt chance, en mulighed for et bestemt resultat, idet vi samtidig stiltiende forudsatter som selvsagte en hel del andre betingelser for resultatets indtraden. Vi tanker kun paa de relevante.

Anm. Al forsikring hviler herpaa og det mest fremtradende exempel er her livsforsikringen. Selskabets arbeide er baseret paa en dödelighedstabel, der er resultatet af menneskelig erfaring. Man har fundet f.ex. at af 10.000 normale liv vil i det 30te aar saa og saa mange være döde o.s.v. - observationsmaterialet er sögt gjort saa stort som muligt for at opnaa desto större betryggelse. I England har 22 store selskaber sluttet sig sammen og samlet sine erfaringer.

Man kan ikke og vil ikke sige, at naar man tager det enkelte individ, vil der være en bestemt sandsynlighed for, at han dör i et bestemt aar, men man tager for sig et bestemt antal og siger, at tabellen viser, at i det 30te aar vil et temmelig bestemt antal være döde. Forsikringsmathematikeren kan ikke vide noget om det enkelte individ, men betragter ham som et gjennemsnitstilfalde: han er 30 aar og altsaa værd saa og saa meget – enten han nu lever i 90 aar eller brænder inde imorgen.

Paa samme maade, naar visse kjendsgjerninger foreligger, vi ved, hvad gjennemsnitlig vil være følgen, men ikke, hvad der i det specielle tilfalde vil indtræde. Hvis noget usædvanligt indtræder, kan man ikke afvise kausalforbindelsen, men man maa sige, at dette er en inadækvat kausalforbindelse.

Den konkrete foraarsagelse er ikke tilstrækkelig grund til at tilregne en følgen, ligesom i det nævnte exempel, hvor matrosen döde paa hospitalet af kolera; kausalforbin-

delsen var inadakvat. Vedkommende gjerning maa staa i en generel kausalforbindelse med det fremkomne resultat for at man skal kunne tilregne vedkommende resultatet, m. a. o., at denne gjerning efter det almindelige menneskelige gjennemsnitsforhold er i sin almindelighed egnet til at frembringe den slags følger. Det er den adækvate kausalforbindelse. Sondringen mellem inadækvat og adækvat kausalforbindelse falder ikke sammen med den tidligere almindelige sondring mellem aarsag og betingelse

Vi vil videre se, at vi ikke har søgt at opstille en hovedaarsag - en sterkeste aarsag, eller decisive cause - som Pollock, da dette ikke kan afgjöres; alle, selv de mindste aarsager, er absolut nödvendige for det bestemte resultat. Vi spörger blot, om den adækvate kausalforbindelse - intet andet.

Resumé af Kries's lære:

Hvor der er fastslaaet en kausalforbindelse mellem en kjendgjerning og en derefter indtraadt begivenhed, maa man skjelne mellem det tilfælde, hvor sammenhængen

var en generel (adækvat kausalforbindelse) og det tilfælde, hvor den kun var en eiendommelighed ved det særegne tilfælde (inadækvat kausalforbindelse). Med andre ord om vedkommende moment er almindelig generelt egnet til, eller besidder en tendens til at frembringe et resultat som det foreliggende ("begunstiger resultatet"), eller om det kun tilfældigvis er blevet foranledningen til resultatet. Typisk ex: naar kusken i drukkenskab vælter, er dette en adækvat følge af at kjøre grassat, men om kusken sover og kjører feil og den reisende rammes af lynet, er kausalforbindelsen inadækvat - det er ikke generelt egnet til at rammes af nedslag, at man kjører feil vei.

Tilfældene er simple nok, naar vi tager for os yderpunkterne, men grænsen kan vi ikke med skarphed finde - tilfældene flyder over i hinanden. Afgjørelsen i det enkelte tilfælde vil ikke altid være givet ved denne formulering; i saadanne tilfælde er det dommerens dømmekraft, som maa være det afgjørende. Den fordel har denne lære, at den har

bragt os til bevidsthed om grundlaget for vort ræsonnement.

Imidlertid er man, som sagt, paa dette omraade langt fra kommet til enighed; v. Liszt f. ex. er en modstander af Kries's teori.

Vi har her kun undersögt, om der foreligger en objektiv kausalforbindelse efter naturlovene mellem handling og virkning uden at have taget noget hensyn til subjektiv skyld – det kommer siden. Undersögelsen har gaaet ud paa at finde, om der er en indre forskjel mellem de forskjellige kausalforbindelser, og vi har fundet, at der er en virkelig forskjel.

Betydningen af denne sondring vil fremgaa af de följende §§.

§ 5.

Retsbruddet.

Se Getz i afhandlingen om delagtighed og Gobs i sin alm. strafferet.

I.

En sætning er klar:

Den blotte omstandighed, at A's gjerning har været til skade for B. er ikke nok til at paalægge A. erstatningspligt ligeoverfor B. Noget mere maa aabenbart til. Ex.: A. konkurrerer ud B. Ingen vil her falde paa at sige, at B. har noget erstatningskrav paa A. Men sætter vi, at B. har et særeget og særlig kjendt fabrikmerke, og A. laver en lignende vare og sætter B's stempel paa – her bliver A. erstatningspligtig, hvad enten han har undersolgt B. eller ikke.

Kausalforbindelsen mellem kjendsgjerning og indtruffen skade er ikke nok;

enten maa der foreligge et forhold, hvortil loven knytter erstatningspligt, selv om forholdet er legitimt, se § 2 (39), eller der maa foreligge et retsbrud.

II.

Et retsbrud er en retsstridig forstyrrelse af en andens retsgoder.

Til et retsbrud kræves der altsaa to betingelser:

1). Der maa være gjort et skaar i en andens retsgode som følge af gjerningen, og dernæst

2). At dette indgreb er retsstridigt. Kun en af disse betingelser er ikke nok.

Ex. En person undersalger en anden og ödelagger faktisk den andens forretning, men naar han ikke blir erstatningspligtig, saa begrundes det derved, at han har holdt sig inden sin retssfæres grænser og er ikke kommet ind paa den andens retsterritorium. Der foreligger objektivt set intetsomhelst indgreb i den andens ret. Der foreligger altsaa

ingen forstyrrelse i den andens retsgode. Alene et objektivt indgreb er et retsbrud med deraf fölgende skadeserstatningspligt.

Anm. I det fölgende maa vi hurke paa, at en retsstridig gjerning alene paadrager erstatningspligt til den, mod hvem gjerningen var retsbrud - dette glemmes ofte under diskussionen, da det er saa selvsagt.

Dersom vedkommende (A) objektivt seet har holdt sig indenfor sin egen retssfære, saa er hans motiv til at gjöre den objektivt seet retmæssige gjerning ligegyldigt. Med andre ord den objektivt uangribelige gjerning blir ikke angribelig derved, at personen har övet den med et objektivt forkasteligt motiv - selv om det oplyses, at han har önsket, at gjerningen maatte volde tredjemand skade, naar han blot ikke gaar udenfor de retmæssige grænser. Ex.: En mand lægger i ovnen eller paa peisen for at faa det varmt eller for at koge sin mad - det gjör man enten det blæser eller ikke; selv om han da har det stille haab, at gnisterne fra piben skal antænde naboens lade, blir han

ikke erstatningspligtig, om saa sker, da det at tande op i konkurren følger med nödvendighed af det daglige liv. Vi kan ikke komme A. nær, om han ved sin konkurrance har ruineret B., selv om A's motiv til at ruinere B. er havn - han har objektivt seet kun vist sig som den dygtigere i konkurrancen. Det forkastelige motiv gjör ikke den legitime handling illegitim. Jfr. Platou, Tilv. alm. del § 7, VI og VII p. 36 ff.

Gefz: En mand sender en person, han gjerne vil blive kvit, med et södygtigt skib og önsker, at det skal gaa tilbunds; om saa sker, har manden intet galt gjort.

Et par andre exempler:

Da nödvarge er en objektiv retmassig gjerning, blir som följe deraf den skade, som vedkommende över paa sin modpart eller sin modparts eiendom ikke at erstatte. Man kan endog tage noksaa haardt igjen, og give overfaldsmanden en god dragt pryl efter den nye straffelov. Baade i Tyskland og Norge blev för den overfaldne gang paa gang dömt for selv den mindste overskridelse, sad det var

meget farligt at tage igjen.

Hvad nödstilstand angaar staar sagen saa, at man fritages for skyld, men man skal ikke fremme sin interesse paa andres bekostning, og man maa derfor betale skaden.

III.

Hvad angaar den betingelse, at der faktisk har fundet sted en forstyrrelse af en anden mands retsgode, saa kan dette spörgsmaal ikke undersöges her – det hörer hjemme i systemets specielle dele; f. ex., hvor der spörges, om der er begaaet indgreb i en andens eiendomsret, da maa vi i tingsretten undersöge, hvor langt eiendomsretten strakker sig. o. s. v.

IV.

Det nögne faktum, at en mand har lidt skade ved en anden mands gjerning, er ikke nok til at begrunde erstatning. Der maa ogsaa foreligge det moment, at vedkommende

handlende ikke var berettiget til at forholde sig som han gjorde. Han maa altsaa have overskredet grænserne for sin handlefrihed. Baade Goos og Getz har fremhavet dette.

Goos: Idet retsordenen bestemmer samfundsgoderne, bestemmer den individets rettigheder, og trækker derved ogsaa grænserne for alle andre menneskers handlefrihed, idet de ikke maa komme ind paa den enkeltes rettigheder. Dette er tilstrækkeligt saa længe vi holder os indenfor kontrakternes omraade, men udenfor kontraktsforhold begynder vanskelighederne. Handlefrihedens grænser beror da paa en afveien af retssikkerhedens krav paa den ene side og af den handlefrihed, som det praktiske liv kræver, paa den anden side – en afveien, som beror paa de faktiske forhold. Sagen er jo den, at en hvilken som helst gjerning kan komme til at blive et indgreb i naestens retssfære og altsaa volde naesten skade.

Her slipper vi ikke ud med den utvilsomme sætning, at den handlende i ethvert

fald ikke svarer for følger af handlinger, som er inadækvate. Hvad vi her spørger om er, naar paadrager den handlende sig ikke erstatningspligt uagtet han har voldt en adækvat skade; det gjør han ikke, naar han blot ikke overskrider granserne for handlefriheden. Den omstandighed, at han vil volde tredjemand skade er ikke nok, naar han blot holder sig indenfor granserne for sin handlefrihed d: for hvad der er nødvendigt, for at kunne udøve sine rettigheder (ellers vilde man jo ikke kunne röre sig) – saadanne rettigheder, som det almindelige borgerlige liv anerkjender dem. Holder han sig indenfor denne grænse, er han indenfor handlefrihedens grænse og har ingen erstatningspligt, selv om udövelsen af denne ret vil volde en anden mand skade.

Samfundet afveier de forskjellige interesser og trækker granserne for handlefriheden under hensyntagen til den relativt vigtigste interesse. Ulykkesløs handling beskytter ikke loven. Har den enkelte holdt sig indenfor sine grænser, maa hans medmenneske finde sig

i denne hans udövelse af sin ret. Her er "livets regel," som v. Bar udtrykker det, det afgjörende for hvad der maa taales i de forskjellige forhold; livets regel er da opfatningen af, hvad almindelige forstandige mennesker anser for rimeligt.

Et udpraget exempel har vi i 8-5 D. 8-5 om naborettigheder, se Platou, Priv. alm. del § 7, VI p. 38: Skal den ene nabo finde sig i voldsom rög fra den anden? Hvad livet almindelig för med sig maa man taale, siger Ulpian, men hvad der gaar ud over dette behöver man ikke at finde sig i. Har man holdt sig inden det almindelige livs regler, blir man ikke erstatningspligtig, selv om man har havt et stille haab om at gjöre skade. Men hvad der gaar ud over den her trukne granse medfører erstatningspligt, selv om man ikke har tilsigtet skaden, naar den blot er tilregnelig eller uagtsom tilregnelig.

V.

Det retsstridige indgreb i nastens for-

mulsfare han vare forsatlig (dolus eller retsstridig vilje).

Her bör markes, at for at bringe tilfaldet ind under dolus er det ikke nödvendigt, at man har tilsigtet den retsstridige følge, eller at man overhovedet har tilsigtet nogen retsstridig følge. Dette fordrer Jul. Lassen som det afgjörende ellers gaar tilfaldet ind under culpa.

Flatow: Dersom jeg for at spare en vei tager vei tvers igjennem en andens ager, handler jeg dolöst, uagtet jeg ikke gjör gjerningen for skade - ja selv om jeg haaber, at gjerningen ikke skal gjöre skade. Dette er jo et bevidst retsbrud - jeg har övet et bevidst indgreb i naboens retssfære, og det er det afgjörende; dette er ikke uagtsomhed, det er dolus. Jul. Lassen, Obl. alm. del § 20. Ligesaalidt som en objektiv retmassig gjerning blir retsstridig derved, at jeg önsker, at den skal volde skade, ligesaa lidt blir en gjerning, som jeg över i bevidsthed om, at den er retsstridig betaget sin karakter af retsstridighed derved, at jeg haa-

ber, at den ikke skal gjöre skade.

Dolus betyder ikke svig, men forsætligt retsbrud.

Dersom en person ikke bevidst har begaaet et retsbrud, men har handlet under omstandigheder, hvor han kunde eller burde have forudseet, at hans handling vilde medföre et retsbrud, der siges han at have handlet i uagtsomhed, i skjödeslöshed - culpa. (eng. negligence, fr. faute).

Danske sjöfartslov § 59 har brugt udtrykket feil, medens vor lov siger uagtsomhed; dette ledede til, at man troede, skipperen skulde svare for enhver feiltagelse, og naturligvis maatte en hel del plapre efter hos os. Den danske lovs mening er som vor lovs enhver begaaet feil, se side 154.

Digeststeder, som udtrykker det her omhandlede kort:

31 D. 9-2: Culpa foreligger, naar en mand ikke har forudseet, hvad der kunde vare forudseet af en mand, der ser sig for.

39-3 D. 9-2: Han er fri for feil, dersom han iagttog alt, hvad han burde.

Naar vi taler om bevidst retsbrud, saa er det saa, at enten ved man, at man begaar retsbrud, eller man ved det ikke – der er ingen gradation i dolus. Men ved culpa vil vi se, at der kan tænkes overgange fra den groveste skjödesloshed til en uagtsomhed, saa tilgivelig, at der kan spörges: kan han virkelig vare erstatningspligtig for en saa ubetydelig feil?

Loven maa ogsaa til en vis grad tage hensyn til dette sidste. Vi maa derfor sondre, idet vi paa den ene side har grov uagtsomhed, culpa lata, der er en tilsidesattelse af den agtpaagivenhed, som kræves af enhver (endog af en klodrian). 213-2 og 223 D. 50-17: Grov uagtsomhed er en altfor grov skjödesloshed: ikke at paaagte, hvad alle mennesker paaagter. 14-10 D. 21-1: Grov uagtsomhed er tilsidesattelse af, hvad der kunde iagttages af enhver.

Strl. § 43 bör merkes her. Den handler kun om skat og ikke om erstatning.

Paa den anden side har vi simpel uagtsomhed culpa levis – tilsidesattelse af den

agtsomhed, som en ordentlig mand (bonus pater familias) viser (a good business-man).

44 D. 9-2. Hvor der spørges om skadeserstatningspligt efter lex Aquilia svares ogsaa for culpa "levissima" – den ringeste uagtsomhed. Men dette ene ord levissima bragte forstyrrelse i læren om erstatning. Glossatorerne fandt, at der maatte opstilles en tredeling: culpa lata, levis og levissima. Og videre, en af postglossatorerne fandt endog en form levior og en anden fandt endog 6 grader af uagtsomhed.

Vi staar endnu paa romernes praktiske standpunkt med en sondring mellem culpa lata og culpa levis. Disse to begreber gjenfindes overalt i Europa. Se i denne sammenhæng Platon, Gjöret p. 479 n.

Denne sondring mellem casus paa den ene side og dolus og culpa paa den anden side (skyld eller ikke), som er saa dagligdags og selvfølgt for os og romerne, havde ikke den middelalderske, tyske ret. De slog culpa og casus sammen til Unglefahrwerk: ikke tilsigtet – i modsætning til dolus. De sondrede altsaa mel-

lem forsæt og ikke forsæt, vi mellem skyld og ikke skyld.

VI.

Maalestokken for en mands agtsomhed er abstrakt – bonus pater familias – eller som i DBGB. § 276 udtrykt, hvor culpa defineres: Skjødesløst handler den, som ikke iagttager den omhu, som kræves i det daglige samliv s: at den, som indlader sig pad en ting (et foretagende), han pligter at have forudsætninger for at udføre den paa en maade, som erfarne og paalidelige mennesker bruger – man maa ikke være kvaksalver uden ansvar. Besidder han ikke forudsætningen, hjælper det ikke, at han gjör det saa godt, han kan – hans culpa ligger i, at han paatog sig foretagendet:

123 D. 50-17: Ukyndighed er at ligestille med culpa. 2 J. III-14: Dersom en anden omhyggelig mand kunde passet tingen ordentlig. Videre 1-5 D. 9-2.

Ved farlige handlinger i egen interesse blir enhver mangel paa dygtighed at bedömme

som skyld - man fordrer den fulde dygtighed. En saa streng maalestok kan ikke opstilles, hvor man handler i andres interesse, (ellers vilde der blot blive 5 - 6 kirurger i hele verden).

Der kræves videre:

Vedkommende skal vise al den omhu, som en mand i hans stilling vilde gjöre. Man kan ikke anvende samme maalestok for alle, man har övede og uövede folk - dog forudsat, at feilen ikke ligger deri, at han har paataget sig noget, han ikke havde forudsætninger for! Naar man siger i hans stilling, mener man i hans eget niveau; han maa ikke begaa feil, som folk i hans eget niveau ikke vilde begaa.

Naar nu dommeren skal afgjöre, hvorvidt vedkommende har gjort feil, maa han först tage alle foreliggende omstændigheder med i betragtning. En gjerning, som vilde regnes som grov feil under rolige omstændigheder, hvor man havde tid til at betænke sig, vil ofte ikke kunne regnes som culpa under andre omstændigheder f. ex. un-

der farefulde omstændigheder. Jfr. sjöfl. § 220: der tages særligt hensyn til hvorvidt der var tid til overlæg eller ikke. Med andre ord det er ikke nok, at man har taget feil, men man maa ogsaa have begaaet feil. Se Platou, Kjöret p. 487 og 475-476 noten.

I denne forbindelse kan nævnes en interessant engelsk sag Scott-Shepherd: Den sidste kastede en kaket ind i en butik. Eieren, A., kastede den fluksens bort fra sine varer og bort paa B., der kastede den videre igjen bort i øiet paa Scott. Shepherd havde med forsat øvet en handling, som han vidste efter sin natur var farlig, og han maatte tage følgen. Man forbigik med rette causa proxima, Scott kunde ikke gaa paa B. Her foreligger det saa, at den hjendsgjerning, som forpligter til erstatning, ikke behöver at falde sammen med det skadegjörende faktum. Et andet exempel: En sten falder ned af et las og knuser foden paa en mand. Det skadegjörende faktum er, at stenen falder ned, men den forpligtende hjendsgjerning er, at stenen var daarlig surret. Det-

te er simpelthen anvendelse af adækvat kausalforbindelse i forbindelse med culpa.

VII.

Undladelse. Enkelte paastaar, at undladelse ikke kan være aarsag. Dette er dog, om man ser nærmere paa det, blot strid om ord. Man mener: For at forårsage noget, maa man da gjøre noget? Ex.: En sporskifter undlader at skifte sporet, og toget løber ind paa et feil spor og støder sammen med et andet eller overkjører en mand, som var berettiget til at gaa der. Her er ingen, som ikke erkjender, at der foreligger en direkte kausalforbindelse. Han er skyld i jernbaneulykken ved sin negative betingelse. Hans undladelse er her ligesaa sikkert aarsagen, som om han havde skiftet galt. Han har sat den betingelse, som i forbindelse med de andre danner den samlede aarsag - han har sat den betingelse, som for loven netop er aarsagen. Dette er et uomtvisteligt bevis for, at undladelse kan

vare aarsag.

I strl. § 139 sattes straf for visse undladelser, ligesaa i §§ 387-389. Ex.: En mand ser, at en stor sten er faldt ned paa jernbanesporet og gjör intet derved - han blir at straffe efter § 387, og han faar - vel at merke - straf selv om ingen skade sker. Stubert og Getz mener, at han ogsaa er erstatningspligtig. Men den almindelige opfatning er derimod; han har holdt sig udenfor det hele og har ikke voldt skaden, som ikrl. udtrykker det; uden at der er sagt noget derom i loven kan man civilretslig ikke komme til nogen erstatningspligt for ham, om han ladet stenen ligge. Se Hallager-Stubert p. 116. Tænker vi os, at manden var jernbanevogter, da har han begaaet en pligtforsömmelse, og han blir erstatningspligtig o: jernbanen efter jernbaneloven og Kv. 3-21-2. Vogteren begaar culpa, medens den anden har holdt sig helt udenfor.

Vi ser altsaa at undladelse kan medföre erstatningspligt, men ikke enhver undladelse gjör det - blot hvor man er pligtig til

at gjöre noget, blir man erstatningspliktig.

Den store regel for menneskenes samliv er, at ingen har hverken ret eller pligt til at blande sig ind i andres anliggender. Det vilde paa den ene side være umuligt at have en saadan pligt – man fik ikke andet at gjöre – og paa den anden side fik man aldrig fred for taktlöse folk, som skulde have ret til at blande sig ind i ens anliggender. Den store regel er derfor, at man intet ansvar paadrager sig ved ikke at afverge skade for andenmand, om man kunde.

En anden regel gjælder der, hvor loven paalægger en indgriben, eller, hvor man kontraktsmæssig har paataget sig at gribe ind. Banevogteren pligtede at gribe ind., men ikke den anden mand.

En undladelse kan medföre erstatningspligt, fordi den er en form for tilregnelig uagtsomhed f. ex. banevogteren, som havde undladt at skifte spor, lukke en grind o. l. Eller en læge undlader forsvarlig desinfektion ved en operation og patienten faar blodforgiftning.

Lagen blir erstatningspligtig, da han har forvoldt vedkommendes Død, som staar i en adækvat causalforbindelse med hans undladelse.

Et andet tilfælde, som vi finder hos Orsted – taget fra 31 D 9-2: En gartner sad i et træ og kappede grene ved en vei, hvor der var almen færdsel. Han undlod at stille op en afviser eller lignende, der kunde advare folk. En gren falder i hovedet paa en forbipasserende. Juristen sagde: Han skal erstatte, fordi han havde undladt at advare. Men anderledes vilde det været, siger juristen, om dette havde foregaaet inde i gartnerens have, og en mand kom til, uden at gartneren lagger merke til ham. Dog blir han erstatningspligtig, hvis han ser manden komme og ikke advarer – det er bevidst retsstridig undladelse.

Et andet tilfælde 39-3 D. 9-2: En mand brænder braake paa sin grund og passer ikke varmen (han forudsættes i dette tilfælde at have ret til at brænde); varmen forplanter sig først ud i hans egen skog, og saa bran-

der naboens skog. Juristen siger, at han bliv erstatningspligtig, fordi han undlod at passe varmen. Vi har en politilov af 14. juli 1893 med tillægslov af 27. juli 1896 om braatebrænding – men de angaar os ikke her ved drøftelsen af principerne.

Undladelse kan videre være overtradelse af den agtsomhedspligt, som paaligger en mand overfor visse gjenstande, saaledes ved omgangen af farlige ting – f. ex. en mand giver en ladt revolver til en gut for at lege med den, eller han lader den ligge slig, at en gut kan faa fat i den: det er culpa, naar man ikke har forudseet, hvad ethvert fornuftigt menneske vilde forudse. Det var hans pligt at forhindre kausalforbindelsens indtraden.

Straffeloven belægger en hel rakke af undladelser med straf og har derved fastslaaet undladelsen som et delict sui generis, men det er en positiv bestemmelse af politiretslig art, som vi ikke kan tage hensyn til ved drøftelsen af de civilretslige regler.

§ 6.

Om skaden. Om skadeserstatningspligtens omfang og granser.

I.

Her blir konsekvensen at trakte af alt det foregaaende.

Naar det nu i et givet tilfalde er fastslaaet, at en person pligter at yde erstatning, opstaar det narste spörgsmaal, hvad er det han skal yde erstatning for og i hvilket omfang skal han yde erstatning. Se § 3 (40) II. 3.

Man maa gaa strengt skridtvis frem.

Det förste spörgsmaal her er:

Skal vedkommende yde erstatning for enhver följe, hvis kausalforbindelse med det forpligtende faktum kan paavises; eller paa en anden maade: dersom A. ikke havde övet denne gjerning, saa vilde B. ikke lidt denne

skade, altsaa skal A. erstatte B. – kan man opstille en slig sætning? Alle er enige om (med undtagelse af nogle kriminalister), at en slig sætning ikke kan opstilles – navnt i § 4 (47) II mod slutningen. Ikke enhver kausalforbindelse forpligter til erstatning. Ex. A. vaagner en nat, opdager en tyv, farer ned trappene efter ham og brækker benet; for benbruddet er tyven ikke erstatningspligtig – uagtet tyven ikontvistelig har sat en betingelse for, at han brak benet. Tænker vi os, at A. stjæler B's hest. B. har ikke flere heste og leier af naboen og kjöer efter tyven. Tyven maa da betale leien. I begge tilfalde foreligger en kausalforbindelse, men den föer ikke til erstatningspligt i dem begge, men kun i det ene tilfalde: Der er visse følger, som den skadegjörende svarer for og andre, som han ikke svarer for, men hvor skal gransen trækkes? Det er det gamle stridsspörgsmaal. Se Justinian I C. 7-47, hvor han troede, han havde greiet dette i et enkelt punkt – men vi tratter her om det den dag idag.

Vi slipper ikke ud med at tale om

den ene følge som fjernere end den anden og saa sige, at man kun svarer for visse nære følger – det er bare talemaader. –

C N. art. 1150 omhandler dette emne. D B G B har undgaaet at give nogen generel abstrakt regel. I første udkast fandtes antydninger, som senere sløifedes.

Af nordisk literatur navnes Goos: strafferet II, hvor han diskuterer kausalitetsproblemet, og særlig Jul. Lassen, Obligationsrettens alm. del. Videre Nils Lassen i dansk T. f. Rv. 1889, Hallager. Aubert § 21 og Stang, Obl. alm. del. p. 49.

II

Platou mener, at man ved at anvende den sondring, som Kries har opstillet mellem adækvat og inadækvat kausalforbindelse, vil kunne komme til at svare tilfredsstillende paa spørgsmaalet om, hvilke følger den erstatningspligtige svarer for. Her forudsættes det, som for fremhævet, at der foreligger erstatningspligt, og der spørges blot om, hvilke følger af vedkommendes forpligtende gjerning, det er, han svarer for.

Kriis har udtavet, at hvor kausal-
momentet er givet (kjendsgjerningen A. staar
som aarsag for kjendsgjerningen B. C. o. sv.)
maa man som følge af det menneskelige
livs forhold sondre følgerne i to store grupper.
Det gjör man ikke ved at tage det konkrete
forhold for sig og sige, at det er en kjendsgjer-
ning, at A. har foraarsaget B., altsaa betaler
A. Man maa ikke abstrakt tage forholdet for
sig og spörge, hvilke følger er det efter menne-
skelig erfaring, en saadan kjendsgjerning
som denne (ikke denne konkrete) i alminde-
lighed gjennemsnitlig drager efter sig? Kan vi
sige, at saadanne kjendsgjerninger som denne
er i sin almindelighed egnet til eller i sin
almindelighed besidder en tendens til at med-
före en saadan følge som den, vi nu finder
(af saadan art) eller begunstiger et saadant
resultat som det, vi har for os - da foreligger
en adækvat kausalforbindelse. Det er den ene
gruppe.

Den anden: Der foreligger ikke adækvat
kausalforbindelse, dersom den menneskelige er-
faring, selv om den kjender alle de i tilfældet

foreliggende - (Platou: og for mennesker kjendelige) - omstandigheder, kommer til det resultat, at indtraadtlisen af den følge, som in casu faktisk foreligger, laa udenfor al beregning.

Denne sondring har utvilsomt stor betydning i det praktiske retsliv. Men hvordan den skal anvendes, er omstridt. Platou mener, at man bör anvende den saadan: Man skal svare for sine gjerninger, men ikke for casus. Derfor kan vi opstille den regel, at hvad der staar i adækvat kausalforbindelse med den forpligtende kjendsgjerning, svarer man for, men ikke for hvad der kun staar i inadækvat kausalforbindelse - ikke for hvad der menneskelig set er en tilfældig følge.

Endnu er dog ikke problemet löst; et meget omstridt spörgsmaal staar tilbage. Vi maa nemlig spörge: Paa hvilket standpunkt skal vi stille os, naar vi skal afgjöre, om ved kommende kjendsgjerning er at anse som i sin almindelighed egnet til at medföre den faktisk indtraadte følge?

Tidligere har man ogsaa været inde paa disse tanker, idet man har spurgt om föl-

gen var forudseelig eller ikke og et udslag af denne teori finder vi i Ct. art. 1150. Nu er det almindelig anerkjendt, at vi ikke kan bruge denne maalestok. Et saadant standpunkt er ikke forenligt med vort standpunkt om adækvat og inadækvat kausalforbindelse. Skal vi først söge en sondring mellem adækvat og inadækvat kausalforbindelse, er sondringen mellem forudseelig og uforudseelig følge ikke anvendelig. Til hvilke følger den forpligtende gjerning vil lede, det vil den skadegjørende person i handlingsöieblikket aldrig have paa det rene. Udgangspunktet er, som navnt, at man skal svare for sine handlinger, men ikke for casus, og da kan man ikke spörge, hvilke følger kunde lyven forudse. En mand slaar en anden i svime. Denne anden B. havde tilfældigvis en daarlig hjerneskalle eller han var syg og han dör. Den förste har da forvoldt B's död efter nye strl. § 233 og ikke blot tilföiet en legemsfornærmelse, som har havt döden til følge. Det er en adækvat følge, at en mand med saa tynd hjerneskalle dör ved et stigt slag i hovedet. Men forövereu behöver absolut

ikke at have kunnet forudse dette.

Et tilfælde fra romerretten 22 D 9-2: En mand ödelagde en hest for en hestehandler. Hesten var tilfældigvis parhest og mere værd end almindelig. Hver hest var værd kr. 1000, men som parheste var de tilsammen værd kr. 2500. Ved den enes död synker ogsaa den anden i værdi - og ogsaa denne skade er en adækvat følge, som maa erstattes.

Skrl. § 25, 2, siger: ..... "Som uagtsomhed regnes det ogsaa, naar den skadelidende har... undladt at fjerne eller formindske en usædvanlig fare for skade, naar dette uden vanskelighed kunde ske," og motiverne siger, at der ved usædvanlig tænkes baade paa usædvanlig fare og sædvanlig stor fare. Se odelsth. pr. no. 24, 1898-99 p. 56. Usædvanlig forudsætter jo noget, som ikke kan forudsees, og saaledes er her teorien om forudseelige følger forkastet. I vor nyeste lov har vi altsaa netop om dette emne en bestemmelse, der var betydningslös og meningslös, dersom vi ikke gik ud fra, at den skadegjörende skal svare for den adækvate følge. Rümelin

Paa den anden side siger Rundling

at bedömmelsen af, hvad der er adækvat, ikke sker ud fra gjerningsmandens standpunkt; dommeren skal undersöge, hvilke omstandigheder - kjendte eller ukjendte - der i gjerningsöieblikket forelaa, og hvis da dommeren finder ud, at naturligvis maatte det da gaa saa, da skal gjerningsmanden svare for följen; der foreligger da adækvat kausalforbindelse. Men dersom följerne maa sees at ligge udenfor menneskelig beregning, svarer han ikke derfor.

Dette förer dog til resultater, som vi ikke kan akceptere - teorien maa vare gal. Rümelin siger da ogsaa, at vi maa af billighedshensyn foretage en begransning. Ex. A. stikker en kniv i B. B. maa med toget til hospitalet, en sporskifter skifter galt, og B. drabes. Efter Rümelin Rümelins Handling skal vi undersöge de kjendsgjerninger, som forelaa i gjerningsöieblikket (ved knivstikket) og A. skal ogsaa efter Rümelin ikke svare for, at B. blir kröbling eller forulykker, da der ingen adækvat kausalforbindelse foreligger mellem de omstændigheder som forelaa, og jernbaneulykken. Men bat at

ulykken foraarsages derved, at en bro falder sammen. Her har den omstandighed, som medførte ulykken, det at broen ikke kunde bære et ordinært tog, foreligget i det øieblik, da knivstikket blev foretaget, og A. skal altsaa efter Rundling svare for følgen, da denne omstandighed bidrog til resultatet. Det strider mod al retsfølelse, at disse to tilfælde skal løses forskjellig. Eller sat, at en bande lægger en stødmine paa sporet – alt da knivstikket foregik eller senere lige før toget kommer. Det maa da være en gal teori, som logisk fører til forskjellige løsninger i disse to tilfælde. Ogsaa Rundling er enig heri, og han vil som havnt af billighedshensyn i visse tilfælde opstille en indskrænkning: Man skal ikke tage hensyn til omstændigheder, som forelaa i gjerningsøieblikket, naar de var uberegnelige og ukjendte for gjerningsmanden, og som har ført til, at den skadelidende er bragt i berøring med netop det skadegjørende moment.

Efter Platous mening er begrundelsen af undtagelsen – billighedshensyn – feilagtig og

den undtagelse, han opstiller, er for snever. Den gjör ikke alle tilfalde ret og skjel. Vi spörger ikke om billighed, men söger en retsregel og maa da gaa ud fra den store satning, at man ikke skal svare for den casus, som rammer en anden – bortseet fra de tilfalde, hvor loven gjör undtagelser – og casus er, hvad der ligger udenfor menneskelig beregning. Rent logisk findes der jo intet absolut her i verden. Denne regel er den, som ligger til grund for sondringen mellem adækvat og inadækvat. Og videre, det er ikke billighedsregler, som har ført til denne sondring, og det er heller ikke billighedshensyn, som har ført til begrænsningen af Rümelins regel. Den opstillede hovedregel om casus maa ogsaa tages i nærmere betragtning, naar man formulerer adækvat og inadækvat. Dommeren skal undersöge, hvad der viser sig at være blevet følgerne, og disse skal gjerningsmanden svare for saa langt, der er adækvat kausalforbindelse og ikke længer. Det fører til at dommeren ikke, som Rümelin siger, skal tage hensyn til alle omstændigheder, som fore-

laa, og som begunstigede resultatet, han skal ikke tage hensyn til de samtidig foreliggende omstændigheder, hvis tilvær ligger uden for menneskelig beregning, og som vedkommende ikke vidste bom. [HR.D. i Rt. 1904 p. 230: En person dømt til at erstatte en anden tab af indtægt, lidt derved, at denne mistede sin stilling som dampskibsexpeditör, idet den skadegjörende vidste, at dette vilde blive följden, da han retsstridig opförte en brygge. Dommen kunde opfattes som om motivet var det afgjörende for begrundelsen, men Platou tror, at HR. maa have ment, at den afgjörende grund ligger i den skadegjörendes viden om följen. Jf disse forelasn. § 5 (42) II anm. at motivet ikke gjör en i sig selv retmæssig handling retsstridig.]

Denne regel, mener Platou, maa gjælde overalt. Men, siger Platou, Rundling har ret i den store sætning, at dommeren skal undersöge, hvilke omstændigheder – (Platou: kjendelige omstændigheder) – der forelaa i gjerningsöieblikket. Vi maa altsaa bagefter stille os paa et rent objektivt standpunkt.

Nils Lassen i dansk T. f. Rv. 1889 p. 83 formulerer sin opfatning derhen, at der skal erstattes hvad den skadegjörende har forudseet eller burde have forudseet - ligegyldigt om paa grund af særlige omstændigheder, el. ler fordi det erfaringsmæssig viser sig, at saadan gjerning har disse följer. Vildledende er det dog, naar han spörger, hvad den handlende har eller burde have forudseet. Dommeren skal, siger Platou, undersöge, hvad der efter tingenes objektive gang er den adækvate följe af disse foreliggende kjendelige omstændigheder - man kan altsaa godt komme til at svare for uforudseede följer, men ikke for uforudselige.

Dette var den rene abstrakte teori, som skal prövet paa följende exempler:

III.

En drukken kusk kjörer grassat. At man valter og gjör skade under saadanne omstændigheder er en adækvat följe, og kusken maa svare for skaden. Men dersom han

kjöer en gal vei og den reisende rammes af lynet, er dette en inadækvat følge, som kusken ikke svarer for.

Ligesaa, dersom jeg har opholdt en person paa hans kontor ud over kontortiden og han faar en tagsten i hovedet, naar han gaar hjem. Dette bilde jo ikke have hændt ham, hvis jeg ikke havde opholdt ham; men da dette er en inadækvat følge, svarer jeg ikke for den.

To tilfælde stilles overfor hinanden: A. overfalder B. med kniv i B's hjem, og B's tilstedeværende gamle mor rammes af hjerneslag. Logisk er der ikke tvil om, at A. har voldt den gamles död. Paa den anden side et tilfælde i H.R.D. i Rt. 1867 p. 324, citeret i Hallager-Aubert p. 66 n. og 121 n. En mand og en kone kom kjörende henover landeveien og manden blev overfaldt. I sin skræk over optrinet aborterer konen. Hun fordrede erstatning for kur og pleie og lik det, men der tilföiedes, at der var tvil om kausalforbindelsen. Følgen her er ikke adækvat, og desuden har slynglerne jo kun begaaet retsbrud mod man-

den og ikke mod konen.

I første tilfalde kan ikke A. være ansvarlig for dödsfaldet; vistnok er der aarsagsforbindelse, men ikke adækvat-erfaring viser slet ikke, at om man bruger kniv paa en person, saa dör en anden af skrak. A. har ikke begaaet retsbrud overfor andre end den overfaldne, det overses ofte. I tilfaldet i 1857 blev overfaldsmændene tiltalt for brud paa vejfreden, og naar slusker overfalder en vogn med folk, faar de finde sig i at tages lidt haardt paa og betale fuld erstatning.

Naar A. er bestjaalet for en hest, er det naturligt, at han tager en anden hest og sætter efter – leier en, hvor han ikke selv har flere. Rigtignok har en gammel dansk H.R.D. nagtet sdadan leie godtgjort og ligedan norske H.R.D.D. Aubert söger at undskylde disse domme, men Platou mener, at slige domme ikke lader sig undskylde. En H.R.D. i Rt. 1868 p. 155 tilkjender derimod erstatning for udgifter ved forföverens eftersögelse og paagribelse og refererer til, at de foregaaende dom-

me er uriktige. Ligesaa i Rt. 1866 p. 5, hvor H.R. udtrykkelig tilkjender erstatning for tidsspilde, men i Rt. er det galt referret (registeret), da der staar, at erstatning nagtedes.

Nils Lassen har i sin afhandling ud fra sit forudseelsesstandpunkt kommet til et andet resultat: thi siger han, hvorledes har tyven kunnet tanke sig, at der skulde paadrages den skadelidte vognleie. Platou mener, at dette tvertimod er et godt exempel, der viser, at vi slet ikke kan spörge om, hvad tyven har kunnet tanke sig. Tyveri har ikke en naturlig tendens til at volde benbrud (han, som faldt i trappen), men vi kan godt sige, at tyveri besidder en tendens til, at man forfölger tyven.

En tyv kryber ind i et værelse, som tilfældigvis er et laboratorium, tænder en fyrstik og volder en explosion. Nils Lassen mener, at tyven her er fri for skadeserstatning – han kunde ikke forudse sligt. Platou: Han skal sandelig betale, ligesaavel som naar han f. ex. vælter en kostbar sevresvase. Lassen

gaar ud fra et subjektivt standpunkt, medens Platou gaar ud fra et objektivt standpunkt.

Ved havarigrosse kommer spörgsmaalet om adækvat og inadækvat kausalforbindelse jevnlig frem. Se Platou, Sjöret p. 412, hvor lösningen er givet efter de her hævdede synspunkter, men uden den her brugte terminologi; der er brugt foranlediget - foraarsaget. Lösningen er her som ellers: Hvad der staar i adækvat kausalforbindelse med opofrelsen fordeles i havarigrosse, medens hvad der staar i inadækvat kausalforbindelse dermed maa bæres af hver enkelt eier. Ex: Skipperen maa söge nödhavn, det er en havarigrossehandling. Udgifterne herved er adækvate följer og bæres som havarigrosse. Hvis derimod f.ex. skibet under indseilingen stöder paa grund, rammes af lynet, eller opbrænder paa havnen ved brand i byen, saa er dette ikke adækvate följer af havarigrossehandlingen og skaden faar skipperen selv bære. Se undtagelsen Sjöret p. 426. c.

Domstolene har været svært angstelige

for at tilkjende skadeserstatning, særlig i Danmark. Maaske har dette været en følge af uklar tænkning, som hænger sammen med, at man i dansk praxis er blevet delvis hængende ved lovbogens strenge bevisskrav. Hos os holder vi dog ikke ubetinget paa et strengt formelt bevis.

Lassen citerer en dom, hvori han erklærer sig enig. Hvad her spörges om, er, hvorvidt en aflader, som retsstridig havde opholdt et skib med den følge, at det blev inde, skulde betale skaden. Domstolen sagde nei: Vedkommende aflader kunde ikke være ansvarlig for den skade, som tilföiedes ved naturbegivenhedernes magt. Dette er dog ingen begrundelse; thi i et stort antal tilfælde har man ved sin culpa sat en betingelse for, at vedkommende naturbegivenhed har faaet træde i kraft. En vognmand f.ex. maa lægge presenning over sine varer for at hindre beskadigelse af regnet. Den danske HR's sætning er saaledes uhyre vildledende. Lassen gaar heller ikke med paa begrundelsen. Hvad domstolen maa have tænkt paa, maa være,

at den skyldige ikke skal være ansvarlig for den upaaregnelige - inadækvate - følge. Men ogsaa dette er her en falsk begrundelse; en saadan naturbegivenhed er som oftest ikke upaaregnelig, tvert om. Upaaregnelig vil man dog sige det er f. ex. at et fartöi senhöstes skal fryse inde i Kristianiafjorden; men tænker vi os, at fartöiet laa i Hvidehavet, var det tvert imod meget paaregneligt - det afhanger altsaa af tid og sted. Dersom et fartöi ophodes oppe i bunden af den Botniske bugt paa en tid, da man efter statistiken kan vente, at det vil fryse hver nat, saa er det en adækvat følge af afladerens retsbrud, at fartöiet fryser inde. Spörgsmaalet maa löses rent statistisk.

[I en HRD. i Rt. 1903 p. 228 fik eieren af en gaard erstattet skader, der var paaført ham ved odelssögsmaal. I erstatningen vilde de indstævnte gjöre fradrag for den fordel, gaardens eier nöd, derved at odelssagerne foranledigede ham til at have en for ham ugunstig udhugstkontrakt, men fik ikke medhold heri. Netop en inadækvat følge.]

IV.

Denne sondring, som her er søgt opstillet mellem adækvat og inadækvat kausalforbindelse, har man tidligere ubevidst søgt delvis at udtrykke ved at sondre mellem skade, der er foraarsaget og skade, der er foranlediget. Denne sondring finder man hos Cicero og gaar tilbage helt til Aristoteles. Den terminologi har Platou ogsaa som navnt benyttet i sjöretten.

V.

En terminologi, som giver udtryk for et andet forsög paa at begrænse erstatningspligten – og derved er man ogsaa kommet til at udtrykke den rigtige tanke – er følgende: Den erstatningspligtige svarer for den direkte eller umiddelbare følge og ikke for den indirekte eller middelbare følge af gjerningen – af aarsagen. Delvis falder denne tanke sammen med scholastikernes

vildledende sætning: causa proxima non remota spectatur, man gaar til den nærmeste og ikke til den fjerneste aarsag for følgen - man har følgen og söger aarsagen. Begge disse formuleringer er vildledende, og vi behöver ikke at tage det mindste hensyn til dem.

Alt Hallager - Aubert p. 58 kunde konstatere, at vel praxis ikke hyldede den nævnte sætning. Se HRD. i Rt. 1867 p. 522 (findes i U. f. L. VII 65 og 89), hvor statskassen blev tilkjendt erstatning for extraordinære revisionsudgifter, forvoldte ved en embedsmands forseelser; HRD. i Rt. 1873 p. 292: Et dampskibsselskab blev dömt til at betale en antændt bro og desuden udgifter ved, at veivæsenet maatte holde en midlertidig færge. I begge disse tilfælde foreligger en adækvat kausalforbindelse og erstatning maatte betales. Dette maa dog siges at være meget indirekte følger.

HRD. i Rt. 1901 p. 321: En slæbebaad skulde slæbe fisk fra Nordland til Christiansund og indfandt sig en uge for sent. Da sla-

bebaaden kom frem med fisken, solgtes den for kr. 1600 mindre end man vilde have faa=et, om den var kommet en uge tidligere. Slæbebaaden paastod forgjæves, at den ikke svarede for dette indirekte tab. Førstvoteren=de: en saavidt paaregnelig følge af forsin=kelsen maa baaden svare for. Man er her meget nær den her opstillede sondring mellem adækvat og inadækvat kausalforbindelse.

[Jfr. hermed en HRD i Retst. 1904 p. 600. Et forsikringsselskab paastod sig fri efter den bestemmelse i forsikringsbetingelserne, at selska=bet kun hæfter for de ildelukkende og umiddel=bare følger af ulykken, derimod ikke for skröbe=ligheder hos den forsikrede, som ikke hidrører fra ulykkestilfældet, men som dog maatte for=hale helbredelsen. To læger udtaler i den an=ledning om en navnt sygdom, at denne er saa hyppig hos mænd i afdödes alder, at et forsikringsselskab, der vil forsikre gamle mænd, maa regne dermed, specielt i tilfælde af ben=bud.]

Dersom en mand slaar ruderne ind i en villa og regnen strömmer ind om natten,

skal manden ikke blot erstatte ruderne, men ogsaa de ödelagte möbler. Eller om et bybud sætter fra sig en gjenstand paa gaden og gaar ind i en butik, og han saa ikke finder tingen, naar han kommer ud igjen, faar han svare herfor. Det er adækvate følger.

Sjöfl. §§ 187 og 189 om havarigrosse. Af disse §§ fremgaar det, at hvad der erstattes ved havarigrosse, er kun den korporlige skade paa tingene selv, men ikke den skade, som videre kan være en følge af havarigrossehandlingen - f. ex. tab af ny fragt, som kunde erholdes. Sjöfartsloven gjengiver dette med "tilfældig eller middelbar" skade; dette er en ældre og ikke korrekt terminologi, se § 189 1ste afsnit sidste sætning og exemplerne i 2det afsnit svarende hertil og tilslut endel exempler paa, hvad der er fremhævet. Se Platou, Sjöret p. 411-412. Naar sjöfartsloven bestemmer, at tab af selve tingen, men ikke de övrige ökonomiske tab skal erstattes, saa er dette positiv undtagelsesret.

Vi ser undertiden i domme, at ret-

den bruger udtryk som, at en saa indirekte skade ikke skal erstattes. Ræsonnementet er her ikke korrekt - om end resultatet kan være rigtigt. Feilen ligger i, at man ikke kan spörge om, hvor indirekte följen varde efterfölgende mellemleds antal er ligegyldigt, naar sammenhængen mellem aarsag og följen ubönhörlig foreligger, og denne er en adækvat följe.

Vi spörger ikke, om tabet er indirekte eller ikke, men om kausalforbindelsen er adækvat eller inadækvat. Ud fra dette synspunkt löses ogsaa en gammel berygtet vanskelighed: Konventionalboden. A. har forpligtet sig under en konventionalbod at levere varer eller andet til B., som igjen har forpligtet sig til at levere dem til C. Imidlertid har B. varerne, men der er intet at lægge B. til last. Skal nu A ogsaa erstatte B. den konventionalbod, som han har paadraget sig overfor C.? Det er i forretningslivet det normale, at en forretningsmand forpliger sig til at levere under konventionalbod, og en saadan bod er da blandt de beregne-

lige følger. – Den mand, hvem det skyldes, at denne normale konventionalbod forfalder, faar betale den. Der foreligger her en aabenbar kausalforbindelse mellem A's retsbrud og B's forpligtelse til at betale konventionalbod – forudsat altsaa, at konventionalbod i saadanne forhold er almindelig, og at den ikke overstiger rimelige grænser. Overstiger boden normale grænser, saa kan dog ikke boden forlanges.

Denne kausalforbindelse er indirekte, men det vedkommer os ikke – den er dog adækvat. Dommeren maa afgjøre, hvorvidt der foreligger forhold, som er almindelige i livets naturlige gang.

Et praktisk eksempel paa, at medlemsantallet er ligegyldigt, har vi i den nævnte engelske dom Scott-Shepherd, raketten, der kastedes fra mand til mand, se p. 154.

VI.

Vi kommer her til et emne, som tid-

tidligere har været meget omtvistet, men som ikke nu længer er det. Det er sondringen mellem

damnum emergens og
lucrum cessans.

Damnum emergens er tabet ved ödelæggelsen af selve tingen, og lucrum cessans det tab i fortjeneste, man har lidt ved ödelæggelsen af tingen.

Typiske tilfælde: Dampskibe, som gaar i konkurrerende ruter; det ene löber paa det andet; damnum emergens er da den skade, som bestemmes ved værkstedets regning. Den skadelidte baad tjener gjennemsnitlig x kr. pr. uge, den har ligget ved værkstedet i y. uger og lucrum cessans er da y. x. kr., som ogsaa skal erstattes.

Damnum emergens og lucrum cessans er fremtrædende exempler paa direkte og indirekte skade. Man vil da se, at i det öieblik, vi er kommet til den utvilsomme sætning, at vi ikke principmæssig kan skjelne mellem direkte og indirekte skade, har vi ogsaa slaaet benene under den gam-

le lare, at lucrum cessans ikke skal erstattes. Den hele sondring mellem damnum emergens og lucrum cessans er uden værdi og tillige vildledende, thi denne sondring har altsaa ført til den gamle paastand om, at lucrum cessans ikke skulde erstattes.

Endnu i 60-aarene kunde man i norske domme finde udtalelser om, at lucrum cessans ikke skulde erstattes efter norsk ret. Se Hallager-Aubert § 12 p. 60 noten. Vi fik nogle H.R.D. som fortolkede den gamle sjöf.'s § 78 saaledes, at den skyldige ikke skulde erstatte tabt fragt. Denne gamle urigtige lare blev der sat en stopper for ved den nye sjöfartslov efter initiativ fra norsk hold. Der tales udtrykkelig, at "skade og tab" skal erstattes, se § 226.

Udslag af denne lare, at al skade skal erstattes, har vi i forskjellige love: Tkrl. § 19 jernbanel. 12. august 1848 § 6. Fra forretningslivet kan nævnes et overmaade praktisk exempel: Assurance. Denne gaar ud paa at dække mod tab, men den assurerede skal ikke kunne tjene paa skaden. Overfor-

sikring er ugyldig: Intet andet end tab kan assureres, se sjöfl. §§ 230, 1 og 235. Nu finder vi overalt, at eieren, som assurerer gods, assurerer ikke alene mod damnum emergens, men ogsaa mod lucrum cessans d: ogsaa mod forventet handelsfordel, forudden hvad varen har kostet i indkjöb og omkostninger (damnum emergens). Fastslaaet er dette i sjöfl § 230, 2. Vilde varen kostet exportören ialt (indkjöb, fragt, assurance o.s.v.) kr 100 ved fremkomsten til bryggen i London, er det klart, at hans hele tab, ved at varen gaar tilbunds undervejs, er kr. 110, hvis han paa bryggen kunde udbragt den til dette beløb. Assurerer han mod større forventet fortjeneste, end hvad den faktisk er, da er dette overforsikring.

En forvirrende terminologi har vi her i forretningsverdenen, idet man kalder forventet handelsfordel imaginær gevinst, der jo udtrykker det modsatte af, hvad der skulde siges. Den tyske sjöfartslov bruger ogsaa dette vildledende udtryk imaginär ge-

vinst. For det imaginare faar man som sagt slet ingen assurance; det er, hvad der i almindelighed kan paaregnes som handelsfordel, der kan assureres og intet udover dette. Udtrykket imaginær gevinst bruges dog af alle. [Jfr. forøvrigt Stang, Forsikringsret § 11 p. 148 ff. og § 13, II p. 165.].

I enkelte tilfælde har positiv lov begranset erstatningen til damnum emergens: sjöl. § 142 jfr. § 200 om tab ved havarigrosse, postloven 12. mai 1888 § 35, hvorefter postvæsenet ikke indestaar for rentetab eller andre middelbare følger af bortkomsten eller forsinkelsen.

En særegen gruppe tilfælde har vi i lovene om de store fiskerier: Ved bestemmelse af skadeserstatning for skade paa garn o. lign. tages alene hensyn til den redskabers tilføiede skade og til den i eller paa disse redskaber staaende fisk – men ikke til fiskespilde: tab af ikke allerede gjort fangst, altsaa ikke for lucrum cessans. Se to-love af 3. august 1897 § 30 og l. af 6. august 1897 § 31. ligeledes hvalloven 6. juni 1896 § 7. Sildeloven

26. juni 1893 § 20, der træder istedetfor L. 25. april 1863 giver derimod erstatning ogsaa for fiskerpilde. Hvorfor denne forskjel er gjort mellem torsk og sild ved ikke Flatoe den maa vel have sin grund i praktiske hensyn.

I U. f. L. VIII - 360 har advokat W. S. Dahl gjort opmerksom paa, at sildelovens tilsagn om erstatning for fiskerpilde intet hjælper, da nemlig skjön maa optages, saa der maa sættes i gang et stort apparat; fiskerne kvier sig ogsaa derfor for at forlange saadan erstatning. - Dahl mener, at det vilde være rimeligere om loven satte et visst fiskerpilde i forhold til garnets störrelse.

Det er blot for disse lovbestemte tilfælde, at vi har forbud mod at give erstatning for lucrum cessans. Hovedsatningen blir altsaa, at der gives erstatning for lucrum cessans - thi det er jo tab. Hallager-Aubert § 12 har citeret en hel del domme: laxefiskere mod tömmerflödere, hvor tömmerflöderne tilpligtedes at betale fiskerpilde. En

bekjendt H.R.D. har vi i Rt. 1876 p. 721, se særlig p. 725. En mand, som vidste, at han vilde komme op i fiskegarn, seilede tvers over dem og blev dömt til at betale fiskespilde. I dommen siges der, at man kan ikke stille de strengeste fordringer til beviset for skadens omfang - skaden bör heller gaa ud over den skadegjörende. Hvad der forövrigt staar i denne dom om skibets ansvar er galt; men spörgsmaalene falder nu bort, idet disse er afgjort af sjöfartsloven mod dommen. Dommen er heller ikke citeret her for sjö retsspörgsmaalene, men for de almindelige civilretslige spörgsmaals skyld.

29-3. D. 92 handler om fiske spilde - og netop om det samme tilfalde som i 1876. Der tilkjendes alene erstatning af garn, men ikke for fiskespilde, fordi ingen kunde vide, om de vilde have faaet fisk. - Platou: gjennemsnitlig faar man dog fisk ~~altid~~. Og paa den anden side har vi bevis deri, at der er gaaet fisk i alle andre nærstaaende garn.

Et tilfalde i 1878 i Ishavet. En russer, som det gik uheldig for, overfaldt en norsk sal-

fanger, og tog fra ham gevaer og kikkerter etc. De andre fartöier kom hjem med god fangst og da maatte det antages, at ogsaa denne salfanger maatte have faaet god fangst og han fik erstatning for spildt fangst.

Et andet exempel: En fabrik hindres i driften. I den tid fabriken staar for at repareres, maa den kunne krave erstatning for spildt gjennemsnitsfortjeneste i denne tid.

Nitroglycerinfabriksagen i Rt. 1875 p. 330. Da erstatningspligt först blev bestemt, fandt man det ikke tvilsomt, at nabofabriken maatte kunne krave erstatning for det tab, den led derved, at den maatte staa under reparation i 3 maaneder. Papirfabrikens regning blev dog ikke anerkjendt af HR, tabets störrelse skulde bestemmes ved skjön.

[Særlig afgjörende er en HRD. i Rt. 1903 p. 766: Sammenstöd mellem dampskib og fiskerfartöi. Dampskibet blev dömt til at bære ½ af fiskerfartöiets skade: ½ direkte + ½ indirekte skade, d. e: tab i fortjeneste lidt derved at fisker-

fartöiet gik tilbunds.]

Efter hvilke principer og regler blir lucrum cessans at beregne. Man har været meget tilböielig til at indskranke erstatningskravet. Alt romerne var her angstelige og senere blev man endnu angsteligere under paavirkning af den kanonitske ret, som jo bl. a. regnede det for aager at tage renter; man blev da her rad for at ilegge for stor erstatning for ikke at komme ind under aagerbegrebet. I overensstemmelse med sit forbud mod rentesrente har da romerne forbudt at tage erstatning for den gevinst, man vilde have af den tabte gevinst. Alle disse begrænsninger behöver vi dog ikke at tage hensyn til nu.

For damnum emergens kan vi altid före et haandgribeligt bevis, men det er ikke altid muligt ved lucrum cessans. Vi maa da undersöge, hvad den skadelidende vilde have erhvervet, om ikke den skadegjörende handling var skeet. Her kan mdn naturligvis ikke krave det bevis, som man kan skaffe ved damnum emergens; man vilde i saa

fald komme til at nagte erstatning for tab, som enhver er enig i foreligger, paa grund af mangel ved beviset - det har man ogsaa gjort i ældre tysk ret, og derfra kom dette fordærvelige bevissystem op til os.

Det lovbundne bevis havde romerne ikke, det opkom først ~~hos dem~~ i den tidligere middelalder og gik fra Italien over til Tyskland og vi har det i CV. Norsk praxis har dog rent emanciperet sig derfra, og nu er det overladt til dommerens skjön at afgjöre bevisets styrke. (Dette har intet at gjöre med bevisbyrdet - den blir, hvor den er). Det viser sig, at den romerske judex undersögte, hvorvidt der forelaa, hvad vi kalder adækvat forbindelse mellem handlingen og skaden: naar smeden faar sin esse og bælg ödelagt, maa han faa erstatning ogsaa for tabt fortjeneste. Her er det evident, men naar tilfældet er blevet mere indviklet, er man kommet i tvil og man har overseet den sætning, at i tvilstilfælde bör den skadegjörende betale. Hvad han ikke skal erstatte, er kun hvad der ligger udenfor menneskelig beregning.

For casus svarer ikke engang malefikanten. Ex: En forfatter A. blir hindret vel behandlet af sin forlægger B. og gaar derfor til en anden C. Bogen kommer ud og gjör glimrende lykke - saaledes upaaregnelig lykke. Det hander dog af og til, at en bog gjör større lykke, end man havde tænkt, saa det kan ikke regnes for casus, og forlægger B. kan utvilsomt kræve erstattet alt, hvad det viser sig, han havde kunnet tjene.

Om en mand har paataget sig en prestation, men undlader at yde den, og det bagefter viser sig, at medkontrahenten vilde have tjent ukyre, om den var opfyldt, kan han dog ikke forlange erstatning i forhold hertil, da det er aldeles upaaregneligt at saa vilde ske; malefikanten vilde da komme til at svare for casus.

Engelsk ret siger, at der skal ydes erstatning for saadan skade, som med rimelighed og fornuft maa ansees naturlig at følge af handlingen under de givne omstændigheder - baade udenfor kontraktsforhold og ved kontraktsbrud. Derimod kan man ikke

krave erstatning for skade, som ikke under tingenes alminndelige gang opstaar af saadan gjerning, men som alene er en følge af specielle omstandigheder - medmindre disse omstandigheder paa forhaand var kjendt af den, som øvede skaden.

Ser vi paa denne formulering, som er trukket sammen af engelske dommere, ligger den meget nær, hvad vi her har forklaret om adækvat og inadækvat følge - det er kun mere konkret udtalt.

Lignende betragtninger ligger ogsaa til grund for D.BGB. § 254,2; af denne § fremgaar det, at dersom den ene kontrahent har gjort den anden opmerksom paa, at hans undladelse af at opfylde kontrakten vil have særegne skadelige følger, saa maa modparten erstatte denne skade, naar han alligevel indgaar denne kontrakt og ikke opfylder den. Dette flyder med fuld sikkerhed af § en og indirekte vistnok ogsaa af ikrl.'s § 25 om compensatio culpae.

I denne forbindelse kan nævnes et digeststed, som vi ogsaa senere kommer tilbage

til: 26-3 D 19-1. En mand havde forpligtet sig til at levere et parti korn, men opfyldte ikke kontrakten. Paulus siger, at medkontrahenten kan kræve erstatning for kontraktsbrud, men ikke for den skade, at hans kalle sulter ihjel - manden kan nemlig ikke lægge hænderne i skjödet og lade dem sulte. Sammenligningen hermod det tilfælde, at en gaard med avling brænder i Nordland. Eieren telegraferer efter hö og siger, at han intet har igjen, og at hvis ikke höet kommer pr. omgaaende, blir han nödt til at slagte ned besætningen. Hvis da kjöbmanden med fuldt vidende herom har paataget sig leverancen og desuagtet ikke opfylder kontrakten, maa han erstatte skaden ogsaa ved nedslagtningen.

Se ogsaa en HRD. i Rt. 1898 - 770: En mand havde tænkt at nedsætte sig som landhandler og havde leiet lokale o.s.v. og truffet aftale med en kjöbmand i Trondhjem om at faa varer; disse fik han dog ikke. Kjöbmanden blev dömt til at betale den fortjeneste, landhandleren efter skjön maatte have tjent paa

den ikke modtagne varebeholdning. Men videre vilde han have erstatning for, at han ikke kunde nedsætte sig. Dertil svaredes, at havde han kredit, saa kunde han faaet varer andetsteds, og havde han ikke det, blev det ikke kjöbmandens sag. Han havde ikke advaret kjöbmanden, at saa var tilfaldet, og han kunde ikke faa saadan erstatning - dette kunde ikke da siges at være en adækvat følge.

Et andet tilfælde: 23 D 9-2. En mand havde dræbt en anden mands kal. Juristen siger, at ikke alene kallens værdi, men ogsaa den skade han led derved, at han gik tabt af et legat skulde erstattes, da nemlig kallen af en anden var indsat som legatar.

Videre en HRD. i Rt. 1855 p. 556. Et seilskib skulde seile over med emigranter og afgangstiden var averteret. En del emigranter indfandt sig til den fastsatte dag. Skibet skulde imidlertid repareres, og emigranterne lagde sig til paa et hotel her i byen. De fik sig tilkjendt kostpenge, men ikke tabt arbeidsfortjeneste. Begrundelse mangler, men

Hallager-Aubert p. 61 n. 3 siger, at det formodentlig vilde været vanskeligt at faa arbeide saa nær ind under afreisen. Dette er ikke begrundelse; thi hvor retsbrud foreligger, der er præsumptionen for den skadelidende; i almindelighed maa man dog antage, at en arbeider kan faa arbeide, og dengang var det lettere at faa arbeide end nu, da byen er fuld af arbeidsledige.

HRD. i Rt. 1873 p. 701 om ekspropriationstaxt. Den skadelidende havde tænkt at opføre en papirfabrik – men HR. paalagde skjønsmændene ikke at tage hensyn hertil. Platou er enig i, at man ikke giver erstatning for slige rent imaginære tab – luftkastelter. For at der skal være tale om erstatning for de slags tab, maa vedkommende alt være skredet til iværksættelse af sit projekt; da kan der blive en adækvat forbindelse mellem den skadegjørende handling og den følge, at vedkommende ikke kan drive sin bedrift. Men dersom det viser sig, at en saadan bedrift blot vilde bragt indtægt under omstændigheder, som ligger udenfor det

normale, da kan man ikke kræve erstatning – man er da kommet udover det adækvate.

[Jfr. i denne forbindelse en HRD. i Rt. 1902 p. 53: Kommunen kjendt erstatningspligtig for skade opstaaet derved, at den først meddelte og senere tilbagekaldte approbation paa et projekteret byggeforetagende. Erstatningen skulde husleietab efter skjøn medtages.]

VII.

Et bekjendt stridsspørgsmaal, der har en vis forbindelse med lucrum cessans, er spørgsmaalet om, efter hvilke priser skal skaden taxeres d: hvilket steds og hvilken tids priser skal lægges til grund.

Spørgsmaalet er meget vanskeligt – dog ikke for stedets vedkommende. Vi kan tænke os, at en mand har ødelagt en anden mands ting eller taget den fra ham som i et mærkeligt tilfælde i Rt. 1886 p. 668, hvor jernbanen tog et stykke land fra en mand uden skjøn og uden at expropriere – ved en

kombination af tilfaldigheder. Her maa vi opstille den sætning, at den skadegjørende skal erstatte den fornærmede den pris, tingen har paa det sted, hvor den nu ligger. (i tilfaldet i 1886 ikke efter grundpriserne i Carl Johans gd. og heller ikke efter priserne paa statens jord i Finmarken). Ødelægges en sildetønde i Bergen, maa den erstattes efter Bergenspris og ikke efter Kristianiapris. Har en mand ved tiltagelse taget ved fra naboens skog og kjørt den hjem og brændt den, blir prisen at beregne efter prisen i skogen og ikke efter, hvad den koster nedkjørt i bygden – dog kan der komme andre omstændigheder til, som tidstab, extraskade o.s.v.

Vanskeligere er spørgsmaalet om tiden. Her kan man ikke finde en fælles regel for alle tilfalde, og man maa sondre mellem to hovedgrupper:

1). Ved ting, der er bestemt til øieblikkelig konsumption maa dagens pris i ødelæggelsesøieblikket erstattes f.ex. frugt. I det fornævnte tilfalde i Rt. 1876 p. 725, hvor skipperen ved uvorenhed seilede gjennem garnene og

ödelagde dem og fisken, skal erstatning ydes efter fiskens pris den dag; denne pris har ikke skjönsmændene lov til at skjönne over, den er fast. Prisen 8 dage senere kommer ikke i betragtning; thi det hele forudsattes at være solgt inden den tid. Prisen afgjör retten, men mængden bestemmer skjönnet.

2). Anderledes staar sagen i de tilfælde, hvor vi har ting, som ikke öieblikkelig skal konsumeres, eller som overhovedet ikke skal konsumeres. Her har der været megen strid.

P. a. d. s. 582.

Vi tænker os, at en mand har beskadiget eller ödelagt en andens ting eller taget den fra ham som i tilfældet i 1886. Den nærmeste form for erstatning er her en restitutio in integrum d: at den skadegjörende gjenopretter status quo. f. ex. jernbanen rydder vak jernbanelegemet; og kan dette ske, er det netop denne erstatning, den skadelidende kan kræve. Har en revet ned en bygning for en anden, kan den skadelidende fordre den gjenopbygget. Er saa skeet, vil vi se, at om prisen senere stiger, vil jo det komme

den forurettede tilgode; og den omstændighed, at en restitutio in integrum ikke kan ske, skal ikke komme ham tilskade.

Vi opstiller derfor den sætning: har en mand skadet en anden, saa skal han i ethvert fald betale prisen i det øieblik, skaden øvedes; thi i det øieblik paadrog vedkommende skadegjørende sig en erstatningspligt af et bestemt omfang, og den omstændighed, at priserne senere er sunkne, kan ikke komme ham tilgode. Vanskeligheden ligger i at bestemme, om stigende priser kan komme den skadelidte tilgode. Da siger vi, at dersom den skadelidte havde fadet tingen strax, havde han siddet med tingen og havde nydt godt af prisstigningen og i det øieblik, han anlægger sag, kan han kræve den høiere pris. I den citerede dom af 1886 var jordpriserne gjennemgaaende steget, og der krævedes erstatning efter de høiere priser; dette fik han medhold i, se Iver Thomles votum; at sagen fik et andet udfald, beroede paa andre omstændigheder.

Den undtagelse maa her dog gjøres,

særlig ved lösöre og specielt ved varer: Skyldneren maa have adgang til at føre bevis for, at citanten vilde have solgt godset før prisstigningen. I en mængde tilfælde vil dette bevis ikke være vanskeligt at føre - en grosserer pleier f.ex. ikke at holde paa et vareparti et helt aar.

Flere danske forfattere har lært, at dersom priserne har fluktueret mellem det tidsmoment, da skaden sker, og da erstatning bestemmes (skjönnets afholdelse), da skulde den erstatningsberettigede ubetinget kunne kræve erstatning efter den höieste notering i mellemtiden. Særlig Evaldsen har hævdet dette.

Dette kan ikke være rigtigt. En begrundelse maatte söges paa det fundament, at dersom den skadelidende havde været i besiddelse af tingen i uskadt stand, vilde han have solgt den netop det öieblik, da prisen var höiest. Nu, er det ikke varer, men en brugsgjenstand, det gjælder, er det en selvfölge, at man ikke kan resonnere slig. Men selv om det er varer, kan man ikke ansees

berettiget til uden videre at forudsætte, at den formuemede skulde være saa overnaturlig klog, at han vilde holdt paa varen netop til dette øieblik – det ligger langt udenfor det almindelige, at saa sker. Det vilde bare være slumpetræf; i de allerfleste tilfælde træffer man slet ikke akkurat dette øieblik. Der er vistnok en objektiv mulighed for det, men usandsynligheden er her for stor. –

Det kan kun kræves, at den erstatningsberettigede i det høieste kan kræve den pris, som han selv maa give for ny ting. Forøvrigt henvises om mora etc. til Aubert I p. 75 ff. og Hagerup, Kjøb og salg p. 136 ff. [Se ogsaa udk. til lov om kjøb, §§ 25 og 30, motiverne p. 37–38 og p. 44. Angaaende de tilsvarende spørgsmaal i forsikring se Stang, forsikringsret § 11, III, p. 154–5.]

VIII.

Den indtrufne skade skal være en adækvat følge af retsbruddet. Det lyder som

en selvsagt ting, men netop derfor findes her mange vanskelige finesser.

Heraf flyder nemlig bl. a., at er der øvet et retsbrud uden at dette har ført til den indtraadte skade, fordi denne i virkeligheden er en følge af en anden aarsag, saa er der ingen erstatningspligt forsaavidt. Retsbruddet er ikke nok – den indtrufne skade maa være en følge af retsbruddet. Ex.: En mand vil tænde paa en andens hus og har samlet kvist og ved og vil sætte en fyrstikke til, men saa slaar lynet ned og sætter ild paa huset, eller der opstaar brand i nabohuset og i løbet af faa minutter er huset angrebet; manden, der ikke har faaet tid til at sætte ild paa selve huset, bliver ikke erstatningspligtig.

En anden fin anvendelse af denne hovedsætning er: Dersom den skadegjørende kan bevise, at den efter hans gjerning indtrufne skade er indtraadt uafhængig af hans retsbrud, svarer han ikke for skaden. Denne sætning er i grunden bare en tautologi af det foregaaende set fra et andet syns-

punkt.

Hvad her sigtes til er kommet til udtryk i sjöfl. § 113, se Platou, Sjöret p. 233. I § 113 siges udtrykkelig, at uden befragterens samtykke maa ikke bortfragteren sende varerne med et andet fartöi end det, som kontrakten angaar uden i nödsfald. Og videre: handles derimod, har befragteren krav paa al deraf flydende skade. (Det danske udkast havde "derefter" og havde dette udtryk kommet ind i loven, var vi dermed kommet bort fra almindelig europaisk skadeserstatningslære.)

Tanker vi, at skipperen laster varerne over i B. istedetfor i A.; A. kommer frem, men ikke B. Da er det selvsagt, at godset gaar tabt som følge af, at det er lastet i det urigtige skib. Men gaar begge skibe under, kan erstatning ikke kraves efter § 113, thi her er ikke det, at varerne gaar under, en følge af retsbruddet; tanker vi os nemlig retsbruddet borte, vilde skaden dog indtraadt, og da er retsbruddet ikke en betingelse for skaden. I alle de tilfælde, hvor retsbrud er begaaet - den, som paa-

staar det, har bevisbyrden – der vil den erstatningspligtige have bevisbyrden for, at den indtrufne skade ikke er en følge af retsbruddet – at ogsaa skibet A. er forlist; d: det faktum, som fører til, at ulykken vilde være indtruffet, selv om retsbruddet ikke var der.

I det praktiske liv vil ofte en proces være afgjort, naar det først er bragt paa det rene, hvor bevisbyrden ligger.

I denne forbindelse maa nævnes læren om perpetuatio obligationis. Se Hallager-Aubert, p. 251, 117–118 og Hagerup, Kjøb og salg p. 136.

Den mand, der retsstridig undlader at udlevere en ting, som tilhører en anden, bærer praktisk talet risikoen for denne ting. Thi som hovedsætning maa man sige, at han svarer for tingens casuelle undergang i hans besiddelse; der er præsumption for, at denne casus ikke vilde rammet tingen, hvis den havde været i den retmæssige eiers besiddelse. F. ex. kvæg som smittes af den i den uretmæssige besidders fjøs herjende sygdom.

Den culpa, at han har beholdt dyrene, gjör, at han svarer for denne casus – hvis ikke samme ulykke vilde rammet kjörene ogsaa i cierens besiddelse, men herfor har den urettmæssige besidder bevisbyrden – sygdommen var almindelig i bygden og herjede ogsaa cierens fjös –. Eller ved en brand, hvor flere huse stryger med, saa at det havde været ligegyldigt, i hvilket af disse huse gjenstanden havde befundet sig. Kan man her, ligesom ved de netop behandlede sjöretslige spörgsmaal, tanke sig retsbruddet borte, og ulykke alligevel vilde indtraadt, da svarer besidderen ikke.

IX.

En anden sag er det, at dersom en person alt har voldt en skade, saaledes at der allerede er indtruffet en erstatningspligt, da blir den paadragne forpligtelse staaende. Den er der og blir det.

Den erstatningspligtige kan ikke blive fri ved at paaberaabe sig f. ex. at havde

ikke han ödelagt tingen, vilde den dagen efter blevet ödelagt af en ildebrand. Han kan altsaa ikke paaberaabe sig, at den formeentlig faktisk ikke har lidt nogen skade ved hans gjerning, da tingen alligevel vilde blevet ödelagt. Det gjælder at holde dette ud fra tilfældet i VIII. Ex.: I klammeri kaster A. en person udover trappen för den ligesindede B. kommer til; da kan ikke A. sige, nei, jeg betaler intet, for havde ikke jeg kastet dig udover, vilde jo B. have gjort det.

I det öieblik B. har ödelagt A's ting, har A. i det selvsamme öieblik faaet et erstatningskrav paa B. eo ipso, og dette erstatningskrav kan jo ikke brænde op, fordi om tingen dagen efter brænder op.

Et bekjendt sted har vi i II-3 D. 9-2, som diskuteredes fra mange sider i europæisk og amerikansk ret. Her skal en side af tilfældet behandles. Dersom A. har saaret en træl, og B. derefter slaar trælen ihjel – eller det hus, hvor trælen ligger syg, rammer sammen – da kan ikke A. svare, at B. har drabt ham, men maa betale erstatning, fordi han har paaført

vieren omkostninger, derved at han har skamslaaet hallen. At B. har slaaet hallen ihjel kommer jo ikke A. ved. Saavel i jurisprudensen som i naturen gjælder det, at ingen begivenhed kan have tilbagevirkende kraft.

Her bør bemerkes, at omstændighederne kan indtræde saaledes, at tilfældet kan faa en vis lighed med de tilfælde, som behandles i dette nr., men alligevel maa blive at henføre under VIII. Retsregelen vil være en anden end den, vi her behandler, paa grund af, at der som f. ex. ved brandstiftelsestilfældet ikke endnu er opstaaet nogen forpligtelse.

Et tilfælde som er løst i 7-4 D 43-24, forelaa i en norsk proces, se Rt. 1888 p. 712. Denne proces reistes i anledning den store brand i Larvik i 1884. Branddirektøren rev ned efter konference med politimesteren et hus, som utvilsomt vilde ströget med, og de fik derved standset branden. Branddirektørens optræden var fuldt konduitemassig, men den, der under saadanne omstændigheder handler saaledes, har dog bevisbyrden for, at der handles rigtig. Branddirektøren førte dette bevis. Husets

eier fik sin assurance af brandkassen, men ansaa sig ikke skadefri derved og sagsögte kommunen til erstatning. H. R. kom ikke til at löse det spörgsmaal, som her interesserer os, men sagde, at for det förste var branddirektöens foranstaltning konduitemassig, der var ingen feil begaaet og följelig kan ikke kommunen hafte efter E. V. 3-21-2. For det andet kunde ikke kommunen som saadan siges at have nogen egeninteresse i nedrivelsen, saaledes som ved beskadigelse af andres ting i nödstilstand, og kommunen blev frifundet.

Men det spörgsmaal om den forpligtelse overhovedet kunde opstaa som följe af, at huset under disse omstandigheder blev revet, blev ikke afgjort, det kom kun frem under proceduren. Men i det citerede digeststed löses spörgsmaalet. Under saadanne omstandigheder, hvor man ved at rive huset ned kan standse ilden, der opstaar ingen slig forpligtelse, siger den romerske jurist; thi det var allerede afgjort, at huset maatte brande.

X.

Her gaar vi igjen over til et meget omstridt spørgsmaal:

Om den saakaldte afbrydelse af kausalforbindelsen.

Man læser ikke en afhandling om skadeserstatning, uden at træffe dette udtryk – Platon har ogsaa selv brugt det. Man siger, at erstatningspligten er i dette givne tilfalde bortfaldt, uanset at skaden er indtraadt, fordi kausalforbindelsen er afbrudt – den slags udtryk finder man jevnlig.

Udtrykket er uheldigt; thi det giver en feilagtig antydning om, hvor begrundelsen skal ligge. Udtrykket forudsætter desuden en umulighed.

Alt i § 44 (41), I i den almindelige oversigt om kausalforbindelse blev der gjort opmerksom paa, at efter sagens natur kan en engang opstaaet kausalforbindelse ikke afbrydes. Thi man kan ikke afbryde eller ophæve det faktum, som er indtraadt, det nem-

lig, at der er indtraadt en hjendsgjerning, som har sat sin kausalrakke i bevægelse. Kausalrakken er given, og dette faktum kan ikke bringes ud af verden, men hvad der kan ske, er at et andet faktum B. – det behöver ikke at forudsættes, at faktum A. er tidligere i tid – praktisk neutraliserer följerne af faktum A. Dette maa erindres, naar disse ting diskuteres. Man er blevet vildledet af ens egen terminologi.

Hvad man mener med en afbrudt kausalforbindelse er:

Hvor en kausalforbindelse foreligger, og saa en anden uafhængig hjendsgjerning B. optræder – samtidig eller senere – og frembringer sin följe, idet den griber ind i den förste hjendsgjerning A's kausalforbindelse, der er det, at man har sagt, at A's kausalforbindelse var afbrudt, medens man har ment, at den nysnævnte följe (af B.) blir at tilskrive sin egen aarsag (B.) og ikke den hjendsgjerning (A.), i hvis kausalforbindelse denne aarsag (B.) har grebet ind.

Dette kan lettere forstaaes, naar vi be-

tager tilfældene i to grupper:

a). Der foreligger en kjendsgjerning A. med sine følger; saa indtræder en ny kjendsgjerning B., som efter sin natur er egnet til at fremkalde den samme adækvate følge som den forindtrædende A. Her blir den indtrædte følge at tilskrive sin aarsag B. og blir ikke at føre tilbage til A.

Man kan nemlig ikke, hvad der vilde ligge nær, sige, at følgen af A. vilde indtrædt, selv om B. ikke var indtrædt; thi hvad vi søger er, hvad der faktisk er skeet, og ikke kan vi indlade os paa spekulationer over, hvad der vilde have indtrædt, hvis B. ikke var indtrædt. Følgen af B. har vi, og da er det ligegyldigt, hvad A. vilde have medført, hvis B. ikke havde indtrædt. Hvad der er skeet, er en følge af B. og ikke af A.; thi (se § 4. (41)) vi kan godt tænke os A. borte, og alligevel vilde følgen indtrædt.

Vanskeligheden ligger i, at netop det samme kan vi sige bdde om A. og B. I det samme vi møder tilfældet, kan man sige: tager vi A. bort, vilde B. have medført

resultatet, altsaa er B. aarsag og ligedan, tager vi B. bort, vilde A. have medført resultatet, altsaa er B. ikke aarsag. Man blir da nödt til at valge. Vi maa da se hen til, hvad der foreligger: vi tager, hvad vi har nemlig følgen af B. – det er denne, som foreligger, og da vedkommer ikke A. os. Dette spörgsmaal er löst i 11-3 og 15-1 D 9-2 (se IX). Forholdet var følgende: Først har A. givet en kal et dödeligt saar, derpaa kommer B. – uafhængig heraf – og tager paa stedet livet af kalven. Juristen siger da. Den indtrufne følge (döden) maa føres tilbage til B., og han maa betale kallens værdi, medens A. kan sagsöges for følgerne af saaret – lægeomkostninger.

Med andre ord kriminalistisk set er det efter v. Liszt klart, at efter vor nye straffelov maatte B. blive at straffe efter § 233 og A. efter 228. Platou vil dog ikke indlade sig paa de kriminalistiske spörgsmaal, men blot holde sig til de civilretslige spörgsmaal.

Vi finder ikke her veiledning hos Schweigaard; thi han dröfter spörgsmaalet paa et nu tilbagelagt grundlag; han havde optaget

Orsteds følagtige lære, som ogsaa gik over i den gl. skjl. af 1842.

b.) Den nye kjendsgjerning B. medfører, at der indtræder en anden større skade, end den førstgivne kausalrække vilde have foraarsaget.

Her vil der ikke, som under a) blive tale om en fuldstændig ophævelse af den førsthandlendes ansvar. Det er et sjeldent og vistnok et rent undtagelsestilfælde, at aarsag B. eliminerer A. Det hyppigste vil være, at A. og B. begge bidrager til skaden. Den skade, A. har voldt, maa han staa ved, men han kommer ikke til at svare for alle følger af sin gjerning. Der maa opstilles <u>begrænsninger</u>, som vi her skal betragte.

1). For det første finder vi her en meget vigtig anvendelse – ja, kanske den største anvendelse, vi har – af den store sætning om adækvat kausalforbindelse. Den skyldige svarer for følgerne af sin handling, dog kun for de adækvate følger. Den anden begrænsning består deri,

2). at den skadegjørende kun svarer

følgerne af sin culpa, ikke for de videregaa-ende følger, som den skadelidende selv har voldt. Det kan nemlig være meget muligt, at den nye kausalrække er sat i bevægelse, ud-løst, af den skadelidende selv. Dette meget prak-tiske tilfælde skal senere behandles.

ad 1.) Vi skal først fremhæve den sætning, at det ikke i og for sig pådrager den erstatnings-pligtige at der er indtraadt en ny kjends-gjerning ved siden af hans handling, der har udløst begivenhedernes gang; dersom ska-den alligevel maa siges at stå i adækvat forbindelse med hans gjerning, blir hans ansvar der. Vi vil aldrig finde en eneste aarsag til et fænomen, det er altid betinget af en mangde aarsa-ger. Her vil vi finde, at A. har sat en betin-gelse for ulykkens indtræden; men denne betingelse alene vilde ikke have bevirket u-lykken – dertil maa en ny betingelse B. komme til. B. kan være en naturlig aar-sag, og det kan være en persons handling. Da svarer de begge, baade A. og B. for følgen. Et enkelt individ kan ikke sætte alle betin-gelser – han kan alene udløse andre kræfter,

f. ex. en naturkraft; og at bevirke, at en eller anden kjendsgjerning faar denne følge for nasten, paadrager ansvar.

Hvis A. gaar fra sin hest paa gaden og en anden B. skræmmer den, kan den første ikke sige: det varikke min skyld. B. er forsvunden, og man holder sig til hestens eier for den opstaaede skade. Han har begaaet en utilladelig forsömmelse. Faar vi senere fat i B., saa svarer A. og B. solidarisk for erstatningen, og har A. maattet betale det hele, har han regres til B., fordi han af ondskab har sat det hele i bevægelse. Men selv bliver han ikke fri, fordi hans forsömmelse for at faa virkning, kræver en anden begivenheds indtraden. Tilfældet er forefaldt i amerikansk ret. Det er en adækvat følge, at en hest, som uden at bindes efterlades uden tilsyn paa en stærkt befærdet gade, gjör skade, og denne adækvate følge svarer den skyldige ubetinget for.

Den mand, som har voldt et retsbrud, svarer for følgerne - det tilsiger den almindelige filosofi; men saa siger jurisprudensen:

dog ikke for inadækvate. Det er muligt, at den nye kausalforbindelse indfører inadækvate følger og da svarer ikke A. for disse, men kun for de adækvate. Ex. A. saarer B., man henter en drosche for at kjøre B. til hospitalet. Vognmanden kjører hurtigst muligt, vælter og B. slaar sig ihjel. Her er det utvilsomt, at B's død ikke vilde være indtraadt, hvis A. ikke havde saaret ham. Men lige saa utvilsomt er det, at A. ikke svarer for B's død; thi den staar i inadækvat kausalforbindelse med A's gjerning. Kriminalistisk vil dette vise sig deri, at A. straffes efter nye strl's § 228. 2, ikke efter § 233. Her foreligger en legemsfornærmelse, som har havt døden tilfølge - men A. har ikke "voldt" døden. Han har kun voldt et saar. Han er ikke drabsmand. Det samme gjælder om den, der har faaet et knivstik paa hospitalet faar lungebetændelse og dør. (Det sidste tilfælde er hentet fra Platous egen praxis som dommer). Et lignende exempel frembyder 52 D 9-2 om en læges ukyndighed (inscientia medici):

Har en mand bibragt en fremmed slave et saar, og dette blir dödeligt paa grund af lagens ukyndighed, svarer den skadegjörende ikke for denne följe. Det samme gjælder hos os, om den, der er bibragt et saar, fyr til et kjarringraad og lægger spindelvav paa det, med den följe, at han faar blodforgiftning og dör. Den, der har bibragt ham saaret, er ikke drabsmand. Jfr. ikrl. § 25. 2.

En elektrisk sporvogn paakjörer en drosche: selskabet skal da erstatte reparationen. Men brænder det for vognfabrikanten, og den under reparation værende drosche stryger med, svarer ikke sporveisselskabet herfor. Det er ingen adækvat följe. Det samme gjælder i det tilfælde, som nævnes i 15-1 D 9-2: Hvis en mand saarer en anden mands slave og denne bringes ind i et hus, som derefter styrter sammen ved jordskjælv, eller han bringes ombord paa et skib, som forliser, svarer vedkommende kun for saaret. Ved slavens död? Han svarer ikke derfor, siger juristen. Grunden er, at der ikke foreligger

adakvat kausalforbindelse.

XI.

ad 2. Den anden begrænsning er særlig vigtig.

Begrænsningen var, at den skyldige ikke svarer for følger, som skriver sig fra den skadelidendes egen skyld.

Platou har seet denne gruppe behandlet under med den foregaaende gruppe, at man ikke svarer for de inadækvate følger. Og det kan med en vis ret gjøres. Som havnt i denne § II svarer man ikke for de inadækvate følger d: følger, som ligger udenfor menneskelig beregning. Nu kan vi ikke strengt taget sige om den fornærmedes egen skjødeslöshed, at den ligger udenfor menneskelig beregning; men loven opstiller et krav til enhver borger om, at han ikke skal være skjödeslös paa andres bekostning. Forbyde en mand at være skjödeslös kan dog ikke loven. Derfor blir den skade, som den fornærmede skylder sig selv, at behandle paa samme maade, som

de inadekvate følger. I det sidste tilfælde kan man ikke paaregne at tage hensyn til følgen, i det første tilfælde skal man og bør man ikke gjøre det. Det er altsaa en forskjel, men resultatet blir det samme. Samfundsordenen kræver af enhver, at han skal optræde som en ordentlig, formuftig og forsigtig mand. Gjør han dt ikke, faar han selv tage følgen.

Ex. En bonde kjører sin plog istykker og lader den ligge paa jorden udsat for veir og vind, saa at den yderligere ødelægges. Følgen blir, at reparationen falder langt kostbarere, end den vilde have gjort, om han strax havde kjørt den hjem eller bragt den til smeden. Han maa betale for sit sluskeri, og det er fortjent. Men skyldes beskadigelsen en anden, har han ~~samme~~ pligt til at drage omsorg for plogen. Er han paa lignende maade forsømmelig faar han selv betale. Man kan ikke hindre en mand i at lade vardier gaa til grunde for sig selv, men han har ikke lov til at lade vardier gaa til grunde paa den maade for en anden. Det kan

dog ikke nægtes, at der her er en adækvat forbindelse mellem den oprindelige skade og den endelige.

Hvor den skadelidendes adfærd har medført yderligere skade, faar han selv bære følgen af dette yderligere, selv om den oprindelige skade er ham forsætlig paaført. Dette er udtalt i ikrl. § 25, 2. Denne § omhandler i virkeligheden meget forskjellige ting, som vi systematisk maa holde skarpt ud fra hinanden. Her taler vi om den skadelidendes efterfølgende culpa. I det omfang, en selv er skyld i, at den igangsatte causa rammer en med sine virkninger (der er ikke samtidig culpa paa begge sider - først fra den ene, saa fra den andens) i samme omfang bærer man selv skaden. Kunde han altsaa, burde han have standset virkningen.

Paa denne maade løses ogsaa tilfældet i 203 D 50-17: Naar han føler et tab paa grund af sin egen culpa, har han sig selv at takke derfor. 28-1 D 9-2: Citanten blir at afvise, dersom han selv kunde have afværget skaden. Dette er udtryk, som stadig kom

mer igjen hos de romerske jurister, jfr. ogsaa Ekalon, Gjöret p. 491-492.

Vi har en række baade norske og danske domme herom. T. f. Rv. 1889 p. 75. En jernbane havde kjört paa en omnibus, men omnibussen blev liggende under aaben himmel længe efter. Der blev givet erstatning for skaden med fradrag efter skjön for den skade, vognen led ved, at den overliggende i tiden, efterat den kunde være vakt. - Et skib havde paaseilet fiskegarn. Fiskerne gik med haanderne i lommen i mange dage og krævede erstatning for tab af fiskespilde i disse dage. De fik dog blot for de par dage, i löbet af hvilke garnene kunde været repareret.

En pragnant dom i Rt. 1875 p. 209. Specielt Hansteens votum p. 213. To brug, et paa hver side af Akerselven. Det ene brug foretog sig egenmagtige dispositioner over elveleiet og voldte brugét paa den anden side derved skade - der kom vand ind i et murhus, idet vandet steg op over nogle aabninger i vaggen. Sat at dette var foraarsaget ved flom, da vilde eiern han jo skyndsomt have dækket for hullerne,

men nu gjorde han ikke dette, men stævnede den anden til at betale skaden. Han fik ingen, da han intet havde gjort for at afvarge skaden. Hansteen: Han vilde da, (ved at dække hullerne) bare vist den omsorg for sin egen eiendom, som enhver paapasselig mand pleier at iagttage og vilde han ikke det, skal han ikke lade naboen betale den deraf opstaaede skade.

Hambro I no. 103, 204 og 257. [Af interesse er i denne sammenhæng en HRD. i Rt. 1902 p. 321, hvor der paalagdes expropriatus en pligt til selv at besørge de anlæg, som maa gjøres for at afhjælpe eller formindske skade og ulempe ved expropriationen.]

I dommen i Rt. 1894 p. 471. stod sagen saa: Et maskinværksted havde leveret maskiner til en fabrik og havde paataget sig at montere disse. En feil i monteringen gjorde, at fabriken stod i nogen tid. For skaden ved stansningen vilde fabriken have erstatning, men maskinværkstedet blev frifundet, da fabrikens egne folk let kunde rettet feilen ved monteringen. Jfr. Hallager - Aubert p. 125.

-126 noten.

26-3 D. 19-1: Kjöberen, som, da han ikke fik det omkontrakterede korn, lod sine kalle sulte ihjel og sögte saa erstatning hos kornhandleren. Ulpian sagde nei, det var kjöberens egen skyld, at retsbruddet förte til en slig følge. (Anderledes, hvis kjöberen udtrykkelig havde gjort opmerksom paa denne eventualitet.)

For at den skadegjörende skal blive fri for den yderligere skade, som er opstaaet, maa denne yderligere skade virkelig være at tilregne den skadelidende selv. Man maa kunne bebreide den skadelidende, at skaden har faaet et saa stort omfang – han maa have vist culpa. Hvad der skal erstattes, er den skadelidendes subjektivt uforskyldte skade – ɔ: den skade, som netop denne fornærmede har lidt. Dette er overseet i en dansk H. R. D. Toldvæsenet havde afkravet en mand en afgift af kr. 8.200; manden vilde ikke betale og toldvæsenet nagtede derfor udklarering af skibet, som blev opholdt i 52 dage. Han krævede erstatning for opholdet,

men fik ikke paa det grundlag, at havde han betalt afgiften, var hans skib ikke blevet opholdt. Efter Nils Lassens mening var dette muligens in concreto berettiget. Denne bemerkning er meget rigtig: Striden opstaar mellem toldvæsenet og en rig forretningsmand – denne sidste kunde jo blot stillet antagelig kaution, medens sagen stod paa; men er det en ubemidlet mand, er det ikke en culpa af denne, at han ikke skaffer en slig sum, som urettelig afkræves ham. Derfor er dommens begrundelse urigtig. Man maa altsaa undersöge de foreliggende omstændigheder i det enkelte tilfælde.

Det her hævdede kommer ogsaa til anvendelse ved kontraktsbrud.

XII.

Hvad der skal erstattes, er den individuelle skade ɔ: den, som denne fornærmede har lidt ved retsbruddet. A. över et retsbrud mod B., da hjælper det ikke A, om han siger: "Det har jeg ogsaa gjort mod C., men han

led ingen skade."

Denne sætning er en konsekvens af hovedsætningen, at den, som har øvet et retsbrud, skal erstatte al den skade, som staar i adækvat kausalforbindelse med hans gjerning. Den skadegjörendes gjerning a, har fört til resultatet b, og dette faar han svare for. Den naturligste form for skadeserstatning er jo ogsaa, som för nævnt, at den skadegjörende restituerer status quo - altsaa netop den individuelle skade. Hvad der er adækvate följer af en gjerning, lader sig ikke undersöge in abstracto, men maa undersöges i det enkelte tilfælde.

Man har seet forsög paa at opstille den regel, at man kun skal svare for det saakaldte normaltab af en gjerning. Saaledes Stagesen og Jul. Lassen (Lassen har dog gaaet fra den).

Vi har tilfælde, hvor der positivt er bestemt, at der skal opstilles et normaltab: lovens rente og muligens sjöfl. §§ 28, 110.

P. 254 bruger Hallager Aubert udtrykket normaltab i en ganske anden betydning.

Han siger, at debitor, der er in mora, ikke skal svare for andet end den slags skade, som sædvanlig fremkaldes ved mora (normal-skade). Rubert har blot villet udtrykke, at adækvate retsfølger skal erstattes og intet andet.

Hvor vor lovgivning berører spørgsmaal om skadeserstatning, sees det, at den kun mener den individuelle skade - der er ikke spor af tanke om normaltab. Vexell. § 46, sjöfl. §§ 59, 78, 110, 111 o.s.v. en hel række lovsteder.

Den individuelle skade, som staar i adækvat kausalforbindelse med fornærmelsen, skal erstattes. - Dette er regelen i dens mest abstrakte form. Men videre: den skade skal ogsaa erstattes, som den fornærmede lider derved, at gjenstanden var af særlig værdi for den fornærmede, saaledes det føromtalte exempel med parhestene, hvoraf den ene springes.

En HRD. her har vi i Rt. 1886 p. 288. særlig p. 293-294. Her forelaa følgende: Langs en strand oppe i Trondhjemsfjorden havde

en mand sat ud paler i en firkant og forbundet dem med lanser. Dette var imidlertid generende for naboens sagbrug. Naboen tog sig selv til rette og forandrede palenes plads til de kom i den skraa retning betegnet ved krydsene. Nogen særlig stor skade var herved ikke lidt, men derimod havde den skadegjörende havt en stor fordel. H.R. sagde, at den skadegjörende skal blot betale den skade, som lansens eier har havt af, at der blev skaaret af en 3-kant, og det vedkommer ikke sagen, hvor stor fordel den skadegjörende har havt - eller i det hele virkningen for malefikanten.

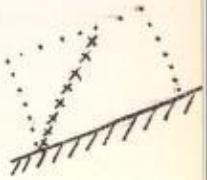

Vi skal betragte sætningen i et par praktiske exempler: Ødelaggelse af brugsgjenstande.

1) Saadanne som den skadelidende har brug for, og som ikke slides ud ved brugen, f.ex. bohabe. Sætter en mand hus, anskaffer han sig indbo og dette varer i almindelighed til hans död - og længer endda. Eller en professors bogsamling; den anskaffes lidt efter lidt og disse böger udslides ikke, men

blir tvertimod mere og mere værd ved noticer o. s. v. Ødelægges en saadan gjenstand, har den skadegjörende at betale, hvad anskaffelsen af en lignende ting vil koste – ikke dens salgsværdi, altsaa hvad den vilde udbringes til ved auktion, men den individuelle brugsværdi; den er den samme nu, som da den blev anskaffet. Altsaa skal der betales, hvad en ny ting koster, og ikke hvad tingen var værd, forbi den var brugt. Spörgsmaalet er meget vigtigt og jurister og statsökonomer er kommet til samme resultat. Se Scheel T. f. Rv. 1893 p. 450. Aschehoug II 56, og Platous anmeldelse af en afhandling Federspiel for doktorgraden i 1901 i T. f. Rv. 1902 p. 134. Platou bemerker her, at præmien er for indbo alle aar den samme, og det blir da vanskeligt for assurandörerne at paastaa, at værdien er synkende. Menger: der gives ingen almen gyldig nyttighed, saaledes at man skulde kunne se bort fra den subjektive nytte, tingen har for den enkelte. Ved taxering af en tings værdi, kan

man ikke se bort fra de ökonomiske omgivelser, tingen befinder sig i. "Der er en stor forskjel paa en tings Pengeækvivalent, eftersom den befinder sig hos en person, som behöver tingen umiddelbart for dens konsumption - eller produktion - eller den befinder sig hos en person, for hvem den blot har byttéverdi, der afhænger af, hvad folk vil give for den." Man tænke sig en professors bogsamling og en antikvarboghandlers böger. Professoren maa kunne klave bogens værdi som ny - selv om han har anskaffet sig den antikvarisk; han maa nemlig strax anskaffe sig den igjen og kan ikke vente paa leilighed til at faa den antikvarisk igjen, det vil ofte kunne tage mange aar.

Dette er meget vigtigt saavel for erstatningslæren som for forsikringsretten. [Se Stang, Forsikringsret p. 151-152].

2) Brugsgjenstande, som slides hurtig op: f.ex. bekldningsningsgjenstande. Slaar en mand hatten ned over hovedet paa en anden, som kommer ud af hattemagasinet

med den netop kjöbte hat, maa den for-
narmede kunne levere fillen fra sig og for-
lange ny hat. Har derimod manden brugt
en hat i flere aar, maa man kunne ten-
ke sig dens værdi amortiseret i et vist an-
tal aar, og erstatning kan ikke fordres som
for en ny. Se Platon, Sjöret p. 490; jfr. sjöfl.
§ 198 og norsk sjöforsikringsplan § 76, hvor
der fastsættes fradrag i erstatning for sli-
tage. [Se Stang, Forsikringsret p. 152-153].

Vor hovedsætning er, at den erstat-
ningspligtige ogsaa skal betale den skade,
som opstaar derved, at gjenstanden var af
særlig værdi for den skadelidte. Dette maa
forstaaes med begrænsning, erstatningen
maa bestemmes efter objektive regler; man
maa spörge, hvad er en saadan bog eller
gjenstand værd for en mand i hans stil-
ling, for professorer, for ingeniörer o.s.v. —
og ikke om den absolut personlige affek-
tionsværdi f.ex. jeg har arvet bogen og vil-
de ikke sælge den for 100 kr. — det kan der
ikke tages hensyn til. Anderledes, hvis gjen-
standen har faaet forhöiet bytteværdi f.ex. som

antikvitetsgjenstand.

Den sætning, at man ikke betaler erstatning for affektionsværdi, er søgt udtrykt omvendt af Jul. Lassen. Han siger, at kun formuesværdi kan tages i betragtning. Men det er galt; ved formuesværdi forstaar vi nu noget andet end tidligere. Jfr. ikrl. §§ 19 og 21 om opreisning for tort og smerte. Spørgsmaalet skal senere behandles.

Anm. Vi har det ene store tilfælde, hvor der ikke spørges om individuel skade, men hvor loven opstiller en normalskade, nemlig ved rentetab: 4 %. Hvad enten det oplyses, at vedkommende ikke taber nogen rente, fordi han ikke pleier at sætte sine penge ud paa rente, eller det oplyses, at han vilde faaet høiere rente, saa fadr han 4 % r.

Og endelig den af praxis fastslaaede regel, at tyven ikke skal betale rente af stjaalne penge. Begrundelse er der her ikke tale om, men man søger forgjæves efter nogen undskyldning for en slig regel.

Se Aarg. Obl. alm. del p. 444 og 563-564.

XIII.

Lider en mand skade, kan dette betragtes paa to maader:

Enten rent abstrakt: Skaden er forskjellen mellem det beløb, en persons formue nu udviser, efterat det skadegjörende faktum har fundet sted og det beløb, man regner sig til, at den vilde have udvist, om hint faktum ikke var indtraadt. Dette er den saakaldte differenceteori.

Paa en anden side kan man betragte skaden konkret: Skaden er det tab, som personen lider ved ödelaggelse eller beskadigelse af et retsgode.

Imod den förste betragtningsmaade taler allerede det, at den ikke lader sig anvende uden ved beskadigelse paa formuesgoder. Den konkrete betragtningsmaade er efter Platons mening den rigtige; den er ogsaa den simpleste: vi ser efter, hvor stor skaden er, strax den er skeet. Videre maatte man efter den förste teori i hvert enkelt tilfalde fo

retage en beregning over mandens formue. Ødelagger man en mands hat, vilde det være besynderligt først at trække hele hans formue ind i beregningen og siden trække den ud igjen.

Hvad vi gjör og skal gjöre er at gaa lige paa det konkrete tab. Vi behöver blot at sige med loven, at de adækvate følger skal erstattes. Overkjöer en sporvogn en drosche, behöver vi ikke at opgjöre status over mandens formue, men blot söge de adækvate følger, og disse er reparationen og tabt nettofortjeneste i reparationstiden. Vognmandens andre droscher spörger ingen om.

XIV.

Hvorvidt erstatning skal ydes i form af naturalrestitution eller med et pengebeløb.

Dette er et meget debateret spörgsmaal, se Ingstad, Rom. obl. ret § 37, Hallager-Aubert p. 63 ff.

Dersom man gaar ud fra den opfat-

ning, som er nævnt i forrige no. - den abstrakte vardiansættelse - kommer man konsekvent til den sætning, at skadeserstatning kun kan bestaa i penge. Dette er aabenbart galt. Gaar man derimod ud fra den konkrete opfatning, vil man se, at skadeserstatning kan tænkes ydet baade i form af en naturalrestitution og et pengeækvivalent.

For romerne stillede spörgsmaalet sig anderledes, da de paa grund af sine procesregler ikke kunde faa dom for andet end et pengeækvivalent; se G IV § 48. Ikke engang vindikation eller udkastelse kjendte de; vedkommende blev ikke dömt til at udlevere tingen. Men ad den vei, at den skadelidende kunde svarge höi pris, fremtvang de udleverelse. Ndar romerne havde en saadan lære, kan vi ingen hensyntage til den ved bestemmelsen af skadeerstatningens gjenstand hos os.

D B. G B. § 249: Den, som er forpligtet til skadeserstatning, har at gjenoprette den tilstand, som vilde have forefundet, dersom

den til erstatning forpligtende omstandighed ikke havde foreligget. Status quo skal gjenoprettes. Faktisk vil ogsaa en saadan restitution som oftest kunne kraves – den giver ikke blot erstatning – men ophaver skaden. Sen giver dog ogsaa den fornærmede adgang til pengeerstatning. Hvor restitutionen ikke er mulig, eller hvor den ikke er tilstrækkelig til at holde den fornærmede skadeslös, kan erstatning kraves i penge. Men hvor restitution vilde koste uforholdsmæssige omkostninger, kan fornærmeren krave dt erstatte med penge.

Som hovedregel maa ogsaa vi opstille, at den krænkede er berettiget til at krave den tidligere tilstand restitueret – se i saa henseende H.R.D. i Rt 1886 p. 700 særlig Thomles votum; jernbanen havde uden taxt taget et stykke jord fra en bonde. Thomle siger, at den naturlige form for erstatning er at bonden kan krave jernbanelegemet fjernet – foruden erstatning for afsavn. [Om erstatning for afsavn se H.R.D. i Rt. 1904 p. 339.]

Og man vil se, at naar en krænkelse

bestaar i et indgreb, vil restitution netop være midlet til skadeslösholdelse; men ikke altid vil dette være nok, thi ogsaa tidsmomentet kommer her til, og det kan ikke restitueres in natura – følgerne af afsavn maa erstattes i penge.

Dersom vi imidlertid ved abstrakte spekulationer giver os til at overskue tilfældene som de hyppigst arter sig i det praktiske liv, vil vi se, at i de aller farreste tilfælde vil den skadelidende være tjent med en saakaldt "gjenoprettelse". Det vil i de aller fleste tilfælde vise sig saa, at denne gjenoprettelse viser sig faktisk ikke at kunne blive en virkelig gjenoprettelse af status quo; den vil i bedste fald kunne skaffe en tilstand, der ligner den ödelagte. Det kunde mange gange blive vanskeligt og urettfærdigt, om domstolen vilde paalægge den skadelidende at tage en saadan tilstand, der ligner den gamle som erstatning. Et exempel, som nævnes fra österrigsk praxis: St. havde forvekslet sin yderfrakke med B's. Han brugte den i længere tid og vilde saa levere den til-

bage i slidt stand og vilde i høiden betale lie for den. Nei, B. vilde have en ny: d: var dien af frakken, saadan som den var, da A. tog den (se XII). B's paastand fik med= hold i overretten, men underretten kom til det vidunderlige resultat, at han skulde have sin frak igjen + erstatning i penge, og endnu merkeligere var det, at H.R. stad= fæstede dette resultat. Dette var i Østerrige, men her i Norge er alene overrettens dom rigtig.

Den krænkede maa kunne kræve er= statning i penge, hvor tingen eller tilstan= den ikke paa stedet kan tilbageleveres eller restitueres – det maa være hovedregelen.
Et andet exempel: En debitor faar fat i sit gjældsbrev og river det istykker. Hvad kre= ditor kan kræve, er, at debitor straks skriver et nyt gjældsbrev af identisk samme ind= hold: noget mere kan han ikke da kræve. Ingstad mener, at kreditor skulde kunne opsige gjælden, men Platou indser ikke det; kreditor kan ikke kræve mere, end at ska= den erstattes fuldt ud, og det faar han jo

ved det nye gjældsbrev. Her kan naturalrestitution ydes, og da skal det gjøres. Tilfældet er praktisk.

Videre har vi en stor praktisk sætning: Den krænkede er ikke forpligtet til at overlade den erstatningspligtige at reparere tingen selv. Han maa kunne overlade reparationen til en dygtig fagmand. Se HRD. i Rt. 1873-285, hvor dampbaaden havde sat varme paa broen og vilde opføre den igjen. Veivæsenet fik medhold i, at det kunde forlange selv at opføre broen paa vanlig solid maade.

Dernæst bør merkes: Dersom tingen er i den skadegjørendes (rette besidders) varge, kan ikke rette eier fordre selv at reparere tingen, men maa lade rette besidder gjøre det. Eieren har intet at gjøre før deterktionstiden er omme.

Vi har en lov, der tænker sig naturarestitution, hvor den dog ikke burde have gjort det. Lv. 5-3-42: der paabydes at skaffe en lige god gaard igjen, og kan han ikke det, skal han give erstatning i penge. (Lu-

crum cessans er her sat til et aars afkast-
ning). Det første alternativ er aldeles ubrug-
bart. Den store indvending mod restitution,
at man blot kan komme til en lignende til-
stand, kan her særlig gjøres gjældende. Ev. 5-3-42
vil kun drage proces no. 2 efter sig, om hvor-
vidt dette er en fuld restitution - om gaarden
er lige god. Naturalrestitution er derfor me-
get upraktisk, hvor man blot kan komme til
en lignende tilstand.

Aubert mener, at man maa alligevel
kunne give den skyldige ret til at opfylde in
natura, hvor det gjælder en ödelaggelse ikke
af et specie, men af et genus. I disse tilfælde
vil den skadegjörende være berettiget til at
give det samme kvantum lige saa god va-
re igjen. Ex.: Eieren af en pakbod har ved
ikke at holde taget tat ödelagt f. ex. 300 sække
korn og kan da fordre at erstatte med 300 sæk-
ke af samme og lige saa god kornsort.

Dette kan den skadegjörende kun kra-
ve, siger Platou, i det ene tilfælde, at han til-
byder leverancen straks - leverance idag og
leverance om to aar er ikke det samme.

Aubert har ikke været opmerksom paa tidsmomentet. Dersom priserne er synkende, vil den skadegjörende kunne spekulere paa den skadelidtes bekostning – er priserne stigende vil han valge erstatning i penge. Aubert siger, at ellers vilde den skadelidende jo opnaa den fordel at faa sit hele lager realiseret. Flatow bemerker hertil: ja, den skadegjörende har jo faktisk gjort det. Man kan ikke nøde aar med synkende havrepriser være nödt til at modtage et nyt parti. Auberts lære er altsaa ikke rigtig, uden den her gjorte begrænsning.

Paa den anden side kan vi som navnt ikke ubetinget tilstede den fornærmede altid at kræve naturalrestitution. Vi vil finde en række tilfælde, hvor en saadan vilde volde aldeles urimelige udgifter – særlig vil man da maatte være forsigtig overfor den, som ikke i ond tro har voldt skaden; man maa behandle den uagtsomme lempeligere. Se om dette princip Sjöfl. § 6. Skibet ansees som irreparabelt, ikke alene naar det ikke kan repareres, men ogsaa, hvor

det ikke er reparation værd. Se Platou, Sjöret p. 53.

Hvad vil da irreparabelt sige? Kan man fordre, at naar gjenstanden saasandt kan repareres, saa skal det ogsaa ske. En engelsk dommer siger: I forretningslivet er det inpraktikabelt, som vil volde uforholdsmæssige store og unyttige omkostninger. F. ex. om en skilling falder i Themsen, da er det umuligt at faa den igjen, fordi omkostningerne vilde være for store. Dette princip maa anvendes ogsaa i skadeserstatningslæren af den grund, at samfundet ikke er tjent med at værdier gaar örkeslöst til grunde.

Vi har rigtignok havt et lovsted CV. 6-15-18, som, om man tog det paa ordet, vilde före til, at den mand, som havde bygget ind paa anden mands grænse, skulde rive hele huset ned, uanseet om han havde gjort det med vidende og vilje eller ved en felltagelse. Der sagde Ørsted nei, det gaar dog ikke an - ialfald i sidste tilfælde (god tro), men Brandt hævder, at saa staar i loven, og saa skal det

ske. I Tyskland havde vi for ganske faa aar siden en H.R.D., der paabød nedrivning og ruinerede derved byggeren.

Spörgsmaalet kom op for noyle faa aar hos os, men H.R. besvarede det ikke, da der forelaa culpa fra den anden side.

Naboloven 27 mai 1887 § 8 har nu afgjort spörgsmaalet.

Vi maa gjöre forskjel paa den mand, som bevidst og den, som ubevidst gjör skade, og vi ser, at domstolene ogsaa har taget hensyn hertil, om end stiltiende.

XV.

Compensatio lucri cum damno - opveien af fordele af den skadegjörende handling mod sammes skadelige følger.

I XIII er sagt, at skaden er det tab, som retssubjektet lider ved ödelaggelse eller beskadigelse af et retsgode f. ex. en ting. Slaar en mand min vinduesrude istykker, er tabet rudens vardi.

Videre: Den som retsstridig har for-

voldt skaden er forpligtet til at erstatte skaden d: h: han maa bære de adækvate følger af sin gjerning. Men det samme forhold kan samtidig have baade skadelige og fordelagtige følger for tredjemand.

Hvad retsordenen nu kræver er, at tredjemand ikke skal lide skade ved en persons retsbrud: han skal om mulig sættes i samme tilstand, som om den skadegjørende handling ikke var indtraffet - det er det ideale, som dog regelmæssig ikke kan opnaaes. Men retsordenen giver den krænkede tredjemand intet krav paa, at han sættes i en bedre tilstand, end han før var, saaledes at han ved at faa erstatning skal have en extra fordel. Hvor en naturalrestitution - gjenoprettelse af status quo - er mulig, der blir vedkommende tredjemand stillet som om intet var passeret; gjerningens følger er fuldstændig eliminerede. Nogen reaktion mod en strafbar vilje skal ikke her komme tilsyne; den overlader straffeloven.

Tager vi en saadan naturalrestitution for os, kan der indtræde noksaa vil-

somme spörgsmaal:

En person A. slaar et hul i hjörnet paa en stor speilglasrude. Han gaar ned til en glasmester og forlanger at faa indsat en ny glasrude straks; den fornærmede faar da straks restitutio in integrum. Men huseieren kan ikke da forlange desuden at beholde den beskadigede rude, thi han vilde kunne tjene mange penge paa den ved at bortskjære en skimmel, saa at han fik en hel, men mindre rude.

Paa den anden side kan ikke A. sige: Jeg har sat ind den nye rude, det har kostet 100 kr. det gjenværende stykke er værd 50 kr. - værsaagod, behold den gamle og giv mig 50 kr. for den. A. maa sætte ind den nye rude og tage den gamle og selv realisere den.

Men sætter man, at huseieren siger, han har brug for den gamle og vil betale den efter taxt, maa han have lov til det. Det er klart, at sætter ikke A. selv ind ruden, men overlader det til huseieren paa sin bekostning, vil huseieren kunne sende

A. regning paa ny rude, kr. 100, ÷ det brugba-re af den gamle, kr 50, = kr 50.

I de fleste tilfælde vil en saadan naturalrestitution ikke kunne finde sted, og hvad den fornærmede da kan kræve er, at han faar erstatning i penge for det tab, han har lidt, og det vil da i regelen bestaa i en difference mellem gevinst og tab. Det er dette, man mener med kompensation mellem fordele og tab ved en skadegjørende gjerning.

Der har været ført en ordstrid mellem tyske jurister om dette udtryk compensatio lucri cum damno. Man har ment, at her ikke foreligger kompensation. Ved kompensation i streng forstand tænker man sig, at der mellem to personer bestaar gjensidige, af hinanden uafhængige, ensartede krav, hvor man lader de gjensidige ydelser ophave hinanden. Ex: A. har gjort snedkerarbeide for B. for kr. 100; B. har endosseret for A. for kr. 120. Da har man to gjensidig uafhængige krav, og da kan B. kræve dl 20 kr. Men opfatter man kompensation

paa denne strenge maade, passer den ikke paa vort tilfælde. Vi har først, at fordringerne udspringer af samme retsbetydende faktum. Og særlig passer det lidet ved naturalrestitution, hvor følgerne ophæves. I virkeligheden er dette dog kun strid om ord. Alle ved, at naar man taler om compensatio lucri cum damno, da taler vi om en sætning i skadeserstatningsloven, og at denne kompensation har sine særlige regler og følger, som man ikke kan hente fra obligationsrettens regler om kompensation af gjensidige fordringer.

Det maa udhæves, at det kun er de adækvate følger, her spørges om: Ligesaa lidt som den skadegjørende svarer for andet end de adækvate følger, ligesaalidt kan han fordre taget i betragtning til fordel for sig andre end adækvate følger; kun disse kan han bringe i afregning ved erstatningssummen. De andre følger derimod kan han ikke paaberaabe sig til formindskelse af sit erstatningsansvar. Man tænke sig følgende: A. har voldt B. skade ved at

nedrive hans udlaave. A. var en umedgjörlig person, som levede i krangel med alle sine naboer. B., som imidlertid ikke kunde undvare laaven, fik sine naboer til at hjælpe sig med at före den op igjen. Denne aldeles inadekvate følge af retsbruddet, at naboerne traadte til, han ikke A. paaberaabe sig og sige, at B. har faaet en ny laave og har altsaa intet at fordre. Nei, B. har sit fulde erstatningskrav i behold.

I denne forbindelse skal berøres et bekjendt forretningsspörgsmaal, som er af saklig interesse i sjöretten: B. har assureret sit skib og A. seiler paa det. Da er det klart nok, at A. ikke kan sige til B., at han skal holde sig til assurandören og faa skaden erstattet af ham. Den omstandighed, at den skadelidende har assureret, kan ikke medföre, at malefikanten blir fri. Men paa den anden side har vi den store regel, at forsikring er ikke avance men blot dækkelse af tab. Følgen er, at den skadelidende B. ikke kan samtidig gaa paa baade assurandören og den skadegjörende A. han kunde da in-

tet heller önske end at blive overseilet. Løsningen er da, at assurandören betaler skaden, og saa har han regres til maleficanten. Se sjöfl. § 239 og Platou, Sjöret p. 624. Dette er greit nok. Men det vanskelige spörgsmaal er, hvorvidt den skadelidendes erstatningskrav eo ipso gaar over paa assurandören derved, at han betaler, saaledes at han kan gaa paa maleficanten, naar han beviser at have betalt, eller om assurandören maa kræve sig tiltransporteret den skadelidendes krav paa den skadegjörende. Det förste blir altsaa en cessio legis. Vor sjöfartslov – og mange andre – har löst spörgsmaalet paa förste maade, saa assurandören blot behöver at fremlægge kvittering. [Se forövrigt Stang, Forsikringsret § 20]. D.B.G.B. § 255 har ikke villet indföre denne regel, men vil at parterne skal arrangere sig; S'en tilföier dog, at assurandören har ret til at kræve transport.

Man maa altsaa fastholde, at de adækvate følger til begge sider skal der tages hensyn til.

Skade og fordel maa flyde af samme foranstaltning (forhold), som imidlertid kan tænkes at bestaa af flere handlinger. Videre er at merke, at flyder de først af samme foranstaltning, saa indtræder kompensation selv om skade og fordel har forskjellige omstændigheder til nærmeste aarsag. Ex.: en speditör havde faaet ordre til at sende varerne med jernbane, men istedet sendte han dem med baad, som vistnok var billigere, men hvor man dog lettere risikerer skade. Varerne led ogsaa skade og ladningseieren vendte sig da til spediẗoren. Spediẗoren, som havde handlet mod kontrakten, blev dömt til at betale erstatning, men i erstatningssummen blev fradraget differencen mellem den dyrere og billigere fragt; thi ellers vilde jo godseis eier lucrere paa spediẗorens bekostning.

Anderledes i et andet tilfalde, som blev löst paa modsat maade. A. havde leveret varer til B. Men B. indvendte, at varerne var sekunda, endskjönt han havde betalt mod fragtbrev, som löd paa prima vare. B. fordrede da differencen mellem varevardier.

ne. At A. skulde betale noget var der ingen tvil om; men A. vilde have det fratrukket i erstatningen, at B. havde havt en betydelig avance ved varernes videre salg. Skaden flöd her af, at A. havde leveret mangelfuld vare, medens fordelen flöd af B's selvstændige salg – altsaa af to forskjellige fakta; derfor gik ikke domstolen her med paa kompensation. B. vilde jo ogsaa havt saadan avance af prima vare og det er uforklarligt, at en saadan sag maatte helt frem til H.R. for at faa medhold.

Et andet kjendt exempel: Et medlem af et interessentskab foretager som saadan uberettigede dispositioner og volder derved selskabet skade. Den skade skal han betale og han ikke i skadeserstatningen kræve fradrag for den fordel, han har skaffet selskabet ved andre dispositioner. Den enkelte foranstaltning faar tages med sine følger. Anderledes altsaa, hvis han har foretaget f.ex. en större kornspekulation, hvorved selskabet baade vinder og taber; da kan ikke selskabet sige, vi tager gevinsten og saa faar du tage

tabet. Dette er sagt i flere udenlandske love – det stod i udkastet til den tyske handelslovbog, men blev ströget som selvsagt.

Endnu et meget praktisk exempel: Sjöfl. § 200 jfr. § 149. om hvilken erstatning, der skal ydes, naar varer kastes paa sjöen i havarigrosse, og om den erstatning, som skal ydes, naar varer ödelagges. Her er ödelagt en vardi for vareeieren; vardien er da den pris, varene vilde vare udbragt til paa ankomststedet. Denne vardi er altsaa forsvundet. Men ikke hele denne vardi skal erstattes. thi kastningen har ikke alene havt den adækvate følge, at en vardi er gaaet til grunde, men ogsaa den, at de udgifter (told, ilandbringelse, fragt etc.), eieren vilde havt paa ankomststedet, ikke blir at erlagge. Følgen er, at hvis varen f. ex. var udbragt til kr. 100 og udgifterne havde varet kr. 15, saa skulde ikke eieren have i erstatning mere end kr. 85 – altsaa netop, hvad varen vilde varet vard <u>netto</u>; se sjöfl. § 130. 1.

Betingelsen for, at den skadegjörende skal kunne krave en fordel medtaget i mel-

lemregnskabet, er, at den beskadigede efter sine individuelle forhold har brug for denne fordel. Dette er en konsekvens af den store sætning i hele erstatningslæren, at det er den individuelle skade, som skal erstattes. Dersom vi ikke erindrer dette, vil der kunne blive paatvunget den fornærmede en udgift, som han selv ikke vilde have taget — han kan f. ex. paaberaabe sig, at han ikke har raad til en saadan luxus. Ex: En arkitekt i offentlig stilling i Tyskland havde planlagt en bygning — og i udlandet kræves det, at en arkitekt skal bygge til den planlagte pris, medmindre pludselige prisstigninger umuliggjör det. Han fandt paa at anvende kostbarere materialer, end der var opført i overslaget, og eftersom bygningen blev reist, attesterede regjeringen for udgifterne. Bygningen blev dyrere, men nationalforsamlingen vilde ikke bevilge til overskridelsen. Regjeringen stevnede da arkitekten, som svarede, at bygningen har jo faaet større værdi. Dertil svarede det offentlige, at det ikke havde brug for en saadan fordel; byg-

ningens brugsvardi er ikke steget, og det det offentlige skulde have den til brug. Arkitekten maatte betale. Havde han gjort dette overfor en spekulant, kunde han sagt: vygningen har vundet i salgsvardi og saa langt som salgsvardien er forøget, saa langt vil jeg have betaling - det, som overstiger dette, faar jeg erstatte.

Ogsaa ved expropriation er laren om compensatio lucri cum damno meget praktisk: Der fratages en mand en vardi, men samtidig faar han en fordel idet den gjenvarende del af hans eiendom stiger i vardi ved f.ex. et offentligt anlags nærhed.

Emnet er meget omskrevet, saa vi skal ikke her gaa nærmere ind paa det. Se Scheel, Tingsret p. 191 ff., Aschehoug, Statsforfatningsret III kap. 59 § 11-18 og Aschehoug i Rt. 1879 p. 741 ff., Morgenstierne, Statsforfatningsret p. 645 ff., advokat Bredal i Rt. 1902 p. 849. [Se ogsaa H.R.D. i Rt 1902 p. 321 og 1904 p 69].

Et andet spörgsmaal, som man gjer-

ne har behandlet under læren om compensatio lucri cum damno, men som rettere synes at burde behandles under XI, er det, om en person, hvis kontraktsmæssige prestation af leie ikke modtages (tjenesteleie, vaskleie eller befragtning) ubetinget er berettiget til at kræve det fulde vederlag, eller om der i dette skal fradrages, hvad han har tjent andetsteds i den tid, han eller tingen skulde staaet til medkontrahentens disposition. Spörgsmaalet findes dröftet hos Aubert II p. 62 og 64-65. Den side af spörgsmaalet, som kommer op i sjöretten er lösl. sjöfl. § 130, 2 og dröftet i Platou, Sjöret p. 271.

Aubert har dröftet spörgsmaalet i sin almindelige del og har citeret to steder fr. 38 og fr. 19-9 D 19-2. Fr. 38 siger, at modtager ikke en mand de kontraktsmæssige tjenester, faar han dog betale - det er selvsagt. Men 19-9 er skrevet om det tilfælde, at den, som har betinget sig en tjeneste, faar en personlig forhindring, og juristen siger da, at dersom det ikke er den ydendes skyld, at ydelsen ikke blir præsteret, saa skal han kunne fordre

betaling, men med fradrag af, hvad han ellers har kunnet tjene. Aubert vil forstaa tanken i fr. 19 som anvendelig bare i det tilfalde, at forhindringen rammer arbeidsherrens person og vil ikke anvende satningen i andre tilfalde. I virkeligheden vil det sige, at Aubert i fr. 19 ser en billighedssatning; Platon derimod ser i satningen en retssatning. Aubert har heller ikke medhold hos romanisterne. disse siger, at dette er en retssatning, som ikke blot hviler paa billighedsbetragtning, men paa det grundlag, at vedkommende ikke skal faa dobbelt betaling. Ex.: En kontorist engageres med 3 maaneders opsigelse, men faar straks af en eller anden grund afsked. Kan da principalen skaffe ham en anden plads for samme betaling i samme branche, kan kontoristen ikke krave 3 maaneders lön – han lider intet tab. Her er der ingen forhindringer ved principalens person, og efter Aubert skulde altsaa kontoristen kunne krave sin lön fuldt ud.

Næste spörgsmaal er, om denne rets-

stridigt opsagte mand er pligtig til at söge andet arbeide, saa at fradrag kan ske – vi er paa det rene med, at har han faaet det, skal der ske fradrag. Det er selvsagt, at han ikke er pligtig til at tage hvilket som helst arbeide – en kontormand er saaledes ikke pligtig til at söge sjauerarbeide f. ex. Men paa den anden side kan vi ikke erkjende ham beretiget til at stikke hænderne i lommen og drive bort tiden og lade medkontrahenten betale. Samme betragtning har vi i no. XI udenfor kontraktsforhold. Har han kunnet faa en lignende post og uden grund vægret sig ved at tage den, kan han ikke forlange fuld betaling; der bör alligevel ske en forholdsvis kompensation.

Dette princip er nu ogsaa udtrykkelig udtalt i D.B.G.B. § 324 og har fundet flere specielle anvendelser i leieforhold; den, som af ond vilje undlader at skaffe sig arbeide, skal svide for det. Det samme er ogsaa engelsk praxis. Saaledes följende tilfalde: En kjöber havde retstridig vægret sig for at tage imod gods (priserne var sunket), men retten fandt

at han ingen grund havde til klage. Hvad sælgeren fik hos domstolen, var imidlertid ikke hele kjøbesummen, men differencen mellem den aftalte pris og den nuværende pris. Det er selvsagt, at dette gjælder ogsaa hos os, og forretningsmand indretter sig herpaa. Et interessant H.R.D. i oktober 1902 i Rt. 1903: Eldorado kontra restauratör Larsen. Eldorado havde ombygget theatret, saaledes at det var utvilsomt, at restauratören led tab derved. Eldorado blev dömt til erstatning efter skjön, men dommen paalagde skjönnet at tage hensyn til den adgang, restauratören havde havt til i den tid, som var igjen af kontraktstiden, at skaffe sig arbeide andetsteds. Vilde han have tjent mindre paa den nye virksomhed end paa restaurationen i Eldorado, skulde denne difference erstattes ham.

Et særtilfælde i sjöfl. § 130: Der er indgaaet befragtningskontrakt, men saa leverer befragteren ikke gods og vil gaa fra det hele: Skipperen kan da kræve fadfragt; men samtidig har han faaet skuden fri og kan tage ny fragt. Engelsk ret følger den navnte ho-

vedsætning og siger, at han skal söge ny fragt, og den nye fragt skal fradrages. Men voc sjöfl. har ikke anvendt hovedsætningen her og hævder, at han ikke er pligtig til at söge ny fragt. Thi i det öieblik, befragteren har betalt fautfragten, er dette op og afgjort dem imellem og den er gaaet endelig ind i rederens formue. Fautfragten er nemlig optjent allerede derved, at befragteren gjör bud paa kontrakten; men en almindelig fragt er ikke optjent, för varen er leveret - hvis varen ved havarigrosse, faar skipperen ingen fragt. Der löber han saaledes en risiko, altsaa kan man ikke paalægge skipperen at söge ny fragt og fradrage i den modtagne fragt den fragt, han muligens ikke faar for den nye. For at formaa skipperen til at söge ny fragt, bestemmer sjöfl. § 120, at blot halvdelen af den nye fragt fradrages i fautfragten - derved tjener han den anden halvpart som en netto, og han faar da interesse i, at befragteren skal slippe lettere fra den feilslaaede spekulation. Mærk, at dette bud om halvt fradrag er rent vilkaarligt. Platou

synes ikke at den engelske rets løsning er rigtig, da den paalægger skipperen en risiko.

I lyendeforhold haves saregne regler, som ikke skal omhandles her.

Hvad bevisbyrden angaar, er det den skadelidendes sag at bevise retsbruddet, og paa den anden side maa den erstatningspligtige føre bevis for, at der foreligger grund til nedsættelse af erstatningspligten.

XVI.

Compensatio culpae.

Det er et spørgsmaal, som har været og er meget omstridt.

Norsk literatur:

Ørsted i Nyt juridisk arkiv 1818 bind XX. p. 188; heraf har han gjengivet hovedindholdet i haandbogen V p. 17 ff.

Afhandling af Platou i Rt. 1879 p. 1 ff. særlig p. 19.

Hallager-Aubert, p. 122 ff.

I motiverne til sjöfl. § 220 benyttede Platou leiligheden til at tage det rent civilretlige spörgsmaal op til ny behandling.

Strfl. udk. af 1896, dets ikrl. § 26 og dertil Platous kritik i en afhandling i T. f. Rv. 1897 p. 295. I anledning denne kritik blev § 26 omskrevet. Kgl. prop. 1898-99 p. 53 (§ 25).

Platou, Sjöret p. 485.

Stang, Obl. alm. del § 53.

Det er her de dybestgaaende principer, som man har at gjöre med og derfra skriver sig den omfangsrige behandling. Ørsted havde behandlet spörgsmaalet, men Platou var först ikke opmerksom derpaa. I 1878 sagde H.R., at læren var ny og at positiv lov maatte stadfæste den, för den kunde anvendes. Den af Platou i 1879 opstillede lære er endelig i 1901 af H.R. fastslaaet og nu er den positiv lov i ikrl. § 25. I mange lovgivninger er spörgsmaalet löst galt.

A. Vi har det tilfælde, at en mand lider en skade, som er en følge baade af en andens og af hans egen uagtsomhed. Der vil

da reise sig spörgsmaal om compensatio culpæ. Her kan det tænkes to løsninger af erstatningsspörgsmaalet.

1). Det förste man nödvendigvis maa gaa til i erstatningssögsmaalet er her som ellers kausalforbindelsen. Der tages for det förste blot hensyn til kausalforbindelsen mellem det foreliggende resultat, og den enes eller andens culpa – med andre ord hvilken följe har A's uagtsomhed medfört, og hvilken följe har B's udgtsomhed medfört – NB. forsaavidt en saadan sondring er mulig. A's og B's uforsigtigheder kan have fembragt följer, som det er umuligt at holde ud fra hinanden, men skaden kan tilfældigvis have rammet A's eiendom.

2). Vi kan ogsaa tænke os at gaa den vei, at vi foruden spörgsmaalet om kausalforbindelse ogsaa tager særlig hensyn til, hvor stor feilen har været paa den ene side, og hvor stor feilen har været paa den anden side.

Man har ikke altid været sig bevidst, at her er to sider, som skarpt maa holdes ud fra hinanden.

Den første betragtningsmaade er den nærmestliggende, idet man siger, at den person, som volder en anden mand skade ved skjødesløshed, skal erstatte følgerne af sin egen skjødesløshed og ikke erstatte følgerne af den andens skjødesløshed. Ser man spørgsmaalet i forbindelse med adækvat kausalforbindelse, kan der intet siges mod denne logiske klare sætning.

I praksis har man ogsaa været enige i afgjørelsen for det tilfælde, at den skadelidendes culpa er efterfølgende, men ogsaa kun da. Det stiller sig da saa, at først over anden mand den gjerning, hvortil skaden kan føres tilbage, og saa viser det sig, at skadens indtræden eller forøgelse skyldes, at den skadelidende ikke har gjort, hvad der kræves af en ordentlig mand for at afværge følgerne af en skadegjørende handling. Altsaa et skadegjørende faktum, som er indtraadt, eller som holdt paa at indtræde, og hvis indtræden han vilde kunne standset ved at skride ind i tide. M. a. o. hvor vedkommendes egen feil har været betingelse for, at den anden's

feil har kunnet volde skade. Se exemplet i no XI: Den overkjörte omnibus, som man lod blive liggende, saa at den maatte underkastes en hovedreparation – det skadegjörende faktum var indtraadt, men dets videre følger kunde varet forhindret. Ex. paa det andet tilfælde, at selve skaden kunde varet afvarget, er tidligere nævnt: De to fabriker ved Akerselven, hvor skaden kunde varet stoppet ved at slaa nogle bord for aabningerne i murvæggen. Men man var sig ikke dd bevidst den sætning, som laa til grund for afgjörelsen: Man bærer selv følgen af sin egen culpa.

Som exempel paa, at den skadelidendes egen feil har varet betingelse for, at den andens feil overhovedet har kunnet volde skade, se sjöfl. § 190 første passus og Platou, Sjöret p. 296 og 431. Sjöfl. siger, at det er vedkommendes egen feil, naar han sender en meget værdifuld ting med et lidet volum uden at angive værdien og denne saa kastes i havarigrosse. Forth. 12 mai 1888 § 35.

Et fjerde exempel, hvor vedkommendes efterfølgende culpa var aarsagen i, at den op-

vindelig erstatningspligtiges culpa kunde komme til at gjöre skade, se H.R.D. i Rt. 1896 p. 870. Skipperen havde forsömt at sætte op skandsekladningen, som var ödelagt under uveir i sjöen. Men stuerten, som gik derhen for at kaste ærke i sjöen, hvilket han ikke havde lov til, vidste om, at den var vakrevet og at der kunde være fare og havde saaledes selv skyld i, at han faldt ud og druknede. Enken stævnede skipperen til erstatning, men denne blev frikjendt.

Engelsk ret (praktiseret i Norge indtil for et par aar siden) har, hvor vedkommendes culpa var efterfölgende som i tilfaldet i 1896, formuleret regelen saa, at den, som bagefter har havt leilighed til at ophave skaden, men har undladt det, er i alle tilfalde alene ubetinget ansvarlig, trods den skjödesløshed modparten har vist. Men i de tilfalde, siger engelsk ret, hvor feilen er samtidig, og den skadelidende kunde have undgaadet at lide skade ved at vise en almindelig mands agtsomhed, kan han ikke kræve nogen erstatning. Den engelske ret söger at

begrunde løsningen ved at sige, at den skadelidendes uagtsomhed er nærmeste aarsag – proximate cause. Den samme opfatning har vi i en række HRD.; se Hallager-Aubert p. 125 noten. HRD. i Rt. 1868 p. 817 er en enkelt af dem. Toldboden havde et defekt pakrum – de oplagte varers eier stævnede finants- og tolddepartementet. H.R. frikjendte departementet, da eierens egen oplagring var medvirkende til skaden – en meget urettfærdig dom. Denne engelske teori fører i praxis meget til, at den skadelidende ingen erstatning faar. Der maa være en feil ved den.

I mange tilfælde vil det som nævnt overhovedet ikke være muligt at udrede følgerne af de to enkeltes feil, man vil blot kunne sige, at skaden er en følge af begges feil, men ikke hvor stor følgen er paa begge sider.

Romerne var ikke kommet videre, end at de simpelt hen sagde, at hvor den skadelidende selv var in culpa, fik han ingen erstatning. Den samme lære praktiseres hos englænderne og amerikanerne og den har været praktiseret hos os.

Romerne, englænderne og amerikanerne spörger, om denne culpa har været den nærmeste aarsag til skaden, ɔ: den maa staa i kausalforbindelse med følgen. Dette er et brud paa den regel, at en følge altid har et utal af aarsager. Deres regel er grov og fører til, at den skadelidende faar enten ingen eller fuld erstatning, uagtet han har sin del i skaden, medens forholdet ikke helt kan udredes. Exempel paa det sidste, uagtet der forelaa egen culpa, har vi i HRD. i Rt. 1896 p. 695 (sidste levning af den gamle teori). En huseier havde revet taget af en bagbygning og vandet randt ned i et pölselager, som imidlertid ikke blev beskyttet med presenninger. I BR. sagde et yngre voterende medlem, at der var vist culpa fra pölseeierens side, og vilde anvende princippet i sjöfl. § 220, 2, der svaredes, at det var sjöret, som ikke kunde anvendes her. HR. var enig heri. Men 5 aar senere i 1901 sagde H.R. det stik modsatte

B. Der er strid om disse spörgsmaal overalt.

Østerrigske lovbog af 1813 § 1304 siger, at hvor der er culpa paa begge sider, der skal den skadelidende bære skaden forholdsmæssig, og kan man ikke faa rede paa forholdet, deles skaden ligt.

I Frankrig: Molinæus (1500–1566) behandlede spørgsmaalet i en afhandling og paavirkede Pothier, som igjen paavirkede C. N. Han opstillede i sin afhandling om skadeserstatning den lære, at erstatning, skulde ydes i forhold til skyld. (Han var vistnok den første, som opstillede læren mod den romerske). 200 aar senere optoges læren af Pothier, der ligesom Molinæus var praktiker, og nu er læren praktisk i Frankrig baade i søretstilfalde og andre. Domstolen skal afgjøre, om den skadelidendes feil ophæver eller formindsker den skadegjørendes feil: ophæver eller formindsker erstatningen.

Snart finder man hævdet, at man skal se hen til størrelsen af culpa og snart til, i hvilket forhold culpa har bidraget til skaden. Det første gjør Schweizische obl. retslov § 51: Domstolen afgjør, om skaden helt eller delvis ophæves

under hensyntagen til forholdene og den relative skyld.

C. Hos os havde Ørsted i Nyt jur. arkiv bind XX. p. 187 i 1818 optaget diskussionen. Først siger han, at naar den skadelidende selv har deltaget i den skadegjörende handling, saa faar han ogsaa tage skaden selv og heri er Platou enig. Dernæst omhandler han, at de to handlinger er övet hver for sig, altsaa at skaden er foraarsaget ved forskjellige af hinanden uafhængige uagtsomme handlingers medvirkning og en af dem deres ved lidet skade. Da maa tabet fordeles mellem den beskadigede og den anden efter deres forhold og grad af uagtsomhed; thi saa lidt som denne sidste blir ansvarslös, naar han ved sin uforsigtighed bidrager til, at den skadelidte faar følger, ligesaa lidt kan den, som lider en skade, hvis tildels selv er skyld i, faa hele skaden erstattet af den anden, som om skylden blot laa hos den anden. De to uagtsomheders grad og de paagjældendes stilling mod hinanden maa her komme i betragtning ved bedömmelsen af er-

statningen

Man tager altsaa hensyn til de relative feil og til kausalforbindelsen.

Dette er kun, naar begge handlinger medfører en fælles følge. Medfører hver handling sine følger, saa indestaar naturligvis hver part for sine følger af sine egne handlinger.

D. Udviklingen efter Ørsted.

Schweigaard, Proces II § 225 p. 484 paaviser, at der har været en tendens hos domstolene til at bestemme den skyldiges ansvar i forhold til omfanget af hans egne og den skadelidendes skyld i en bestemt gruppe tilfalde, nemlig hvor en exekutionshaver sælger en ting, hvori andre har bedre tinglig ret, til auktion, hvor saaledes 2den prioritets panthaver sælger uden at dække 1ste prioritets panthaver.

En forskrift i vor gamle sjöl. 1860 § 80 er ganske saregen i Europa og kan føres tilbage til Ørsted. Se söretten i sammenstödskapitlet. Cv. 4-3-3 og 8 havde en regel, som var optaget fra Roolés d'Oleron fra 12te aarhun-

drede: I tilfalde af sammenstöd mellem skibe med skyld paa begge sider, skulde begge skader slaas sammen og deles halvt om halvt. Fra denne höist ufuldstandige middelalderske regel sprang sjöfartsloven af 1860 lige ind i moderne retsregler; se lovens § 80, der siger, at hvor der er begaaet feil paa begge sider, "har retten efter den fra hver af siderne stedfundne forseelses beskaffenhed og sagens övrige omstandigheder at bestemme, om og for hvor stor del erstatning bör tilkjendes nogen af parterne." Der er særlig lagt vægt paa de respektive feils störrelse.

Dermed stod det i mange aar, og de fleste mente, at dette var en særegen sjöretsregel, som ikke kunde anvendes andetsteds. Saa tog Platou spörgsmaalet op i en BRD. og hævdede regelen om compensatio culpae, men majoriteten hyldede ikke dette princip. Sagen gik til HR., se HRD. i Rt. 1877 p. 828, vinduesrudesagen. Justitiarius sluttede sig til Platous votum i BR., men Platous mening blev underkjendt. HR. sagde, at dette var en ny lære, som vilde före til urimelige konsekven-

ser, og som tilhangte en begrænsning, som alene loven kunde give den. Som svar til HR. skrev saa Platou en artikel i Rt. 1879. Platou siger, at læren er saa langt fra at være ny, som den findes helt tilbage fra før Christi tid. Endvidere havde Platou bagefter fundet en tysk dom, hvor læren opstilles under de almindelige retsprincipier, der skeren afveien af den gjensidige skyld.

Domstolene forholdt sig dog meget afvisende, og endnu efterat sjöfl. § 220 havde fastslaaet princippet positivt, stillede HR. imod. § 220: "Er der skyld paa begge sider, har retten under hensyn til beskaffenheden af de paa hver side begaaede feil at bestemme, om og med hvor stort beløb erstatning bör gives fra en af siderne, eller om hvert skib bör bære sin skade." Se Platou, Sjöret p. 487.

Efter sjöfl. blir det afgjörende feilenes beskaffenhed, og herved er ment 3 ting: 1) saavel den enkelte feils positive störrelse, 2) som dens forhold til modpartens feil, og 3) som dens indflydelse paa det endelige resultat.

Compensatio culpae omfatter foruden

det tilfalde, at den ene part har lidt skade ogsaa det, at begge parter har lidt skade - som i sammenstødstilfalde, hvor begge dele kan træffe. Thl. tænker sig som det normale, at bare den ene har lidt skade.

Alle de 3 nævnte momenter maa tages med i betragtning.

I motivene til sjöfl. p. 281 tager Platou leilighed til at paavise, at dette ikke blot er sjöretsregler, men almindelige civilretslige. Alligevel fik vi i 1896, se Rt. 1896 p. 695, en HRD., der stadfæster en BRD., hvor BR. siger, at regelen er ren sjöret. Hvad denne dom udtaler maa siges ikke længer at være gjældende ret, thi i HRD. i Rt. 1904 p. 760 fik vi fastslaaet den sætning, som Platou havde hævdet i BRD. i 1876. I dommen 1901 forlaa följende: Ombord i et fartöi stod en matros ved winchen og den anden ved spillet og skulde vikle af trossen. Begge var uforsigtige, og den, der stod ved spillet, fik afklemt et par fingre og stævnede rederiet til erstatning. HR. sagde: "Det findes billigt, ligesom det stemmer med den retsopfatning, der har givet sig udtryk i

sjöfl. § 220, at der ikke betales fuld erstatning;" og saa dette HR. ligt. Matrosen fik ½ erstatning og ½ bar han selv.

Stang, Obl. alm. del p. 440–441 har forstaaet dommen saa, at princippet blot gjælder i sjöretstilfælde. Platou mener, at en væsentlig indvending herimod er, at domstolene ikke kunde have anvendt § 220, dersom denne var en vilkaarlig bestemmelse udenfor det udtrykkelig omhandlede tilfælde: sammenstöd. En undtagelsesparagraf kan nemlig ikke anvendes analogt paa andre tilfælde; kun hvis §'en er et udslag af et almindeligt retsprincip, kan den anvendes paa analoge tilfælde. I det öieblik HR. har anvendt princippet i § 220 udenfor sammenstödstilfælde, har HR. anerkjendt det som et almindeligt princip, der hviler paa sagens natur og ikke paa en positiv bestemmelse. Det er saaledes rent tilfældigt, at det her passerede handte ombord i et fartöi; akkurat det samme forhold vilde vi have, om det samme var handt f. ex. ved opheisning af sten ved en bygning eller i en fa-

brik. Hele dommen indeholder heller ikke spor af hensyn til, at det var sjöretssag. Assessorerne, hvem Platou personlig har spurgt, bekrafter ogsaa dette og havder, at dommen var formuleret netop med det for öie at gjöre regelen til et almindelig civilretsligt princip.

Imidlertid havde Getz arbeidet paa det samme spörgsmaal, idet det viste sig, nar man ophavede kriminall. af 1842, maatte man have nye skadeserstatningsregler. Getz skrev da et kapitel i ikrl. om skadeserstatning. Dette kapitel gjalder ikke blot skadeserstatning i tilfalde af forbrydelse, men ogsaa ved civilt retsbrud. Dette finder man ogsaa ofte forudsat f.ex. § 28: ... "ifald kravet er udsprunget af en straffbar handling."

I dette kap. 3 havde Getz en § 26, ved hvilken han i motiverne havde henvist til Platous afhandling i Rt. 1879, men gjengiver ikke tanken korrekt, hvorfor Platou tog spörgsmaalet op paanyt i T. f. Ro. 1897 p. 257 og § en blev derefter omarbeidet til dens nuvarende § 25.

Her skal gives en fortolkning af hele ikrl. § 25.

Den del af § 25, der handler om compensatio culpae, lyder saaledes: "... spörgsmaalet om og i tilfalde i hvilket omfang erstatning skal ydes, blir at afgjöre af retten under hensyn til beskaffenheden af de fra hver side begaaede feil og disses indflydelse paa skaden."

Her er udtrykkelig udtalt, at der skal tages hensyn til alle de for nævnte momenter: fellens störrelse, forholdet indbyrdes og kausalforbindelsen. En grov feil kan da tænkes ingen betydning at faa, fordi kausalforbindelsen mangler. Exempel: En kjörende begaar den grove feil en mörk aften at kjöre uden tændt lygte og paakjöres. Men saa oplyses det, at paakjöreren alligevel har seet vognen, men kjörte uvorrent, fordi han var drukken og vilde kjört paa, selv om lygten var tændt. Den förstes feil neutraliseres af den sidstes. Omvendt, hvis en ubetydelig feil har været aarsag til stor skade, saa skal ikke fuld skadeserstatning paalegges, men en nedsat skadeserstatning eller maa-

ske ingen, thi der skal jo tages hensyn til feilens absolute størrelse og dens relative stör-relse.

Paa den anden side: Da den skade-lidende selv har vist en feil, saa kan han ik-ke kræve fuld erstatning, uagtet i det tilfalde, vi tænker os, hans feil har havt en faktisk ringere betydning for den faktisk indtraadte skade; ɔ: uagtet den skadegjörende har voldt stor skade, kan erstatningen blive liden, for-di den skadelidende selv har vist culpa, og fordi den skadegjörende har vist ringe culpa.

§ 25, 2 1ste p.: Regelen skal gjælde saa-vel naar den skadelidende ved uagtsomhed har medvirket til skaden (det rene compensa-tio culpae tilfalde), som naar han ved eget misligt forhold har foranlediget den skadegjö-rende handling (ikke foraarsaget). Regelen er yderst billig og retfærdig: gale hunde faar re-vet skind. Vi har et gammelt exempel I. 52 D 9-2. Da man dengang ikke havde gadelygter i Rom, havde en værtshusholder sat ud en lygte paa en sten udenfor huset. En tyv tog lygten og værtshusholderen löb efter. Tyven var

frak nok til at bruge mund og gjorde endog brug af sin kjæp; saa der opstod et ordentligt slagsmaal; varten slog ud øiet paa tyven. Da blev der spurgt, om tyven kunde stævne varten til erstatning. Juristen: Nei, tyven faar tage skaden; men anderledes vilde det have været, hvis varten istedetfor at søge at faa tygten igjen straks havde begyndt slagsmaal. Nu tog tyven til kjæppen og vilde ikke udlevere tygten.

§ 25, 2 1ste p. er altsaa den store hovedregel.

Saa tillægger § 25, 2 2det p.: "Som uagtsomhed regnes det ogsaa, naar den skadelidte har undladt efter evne at afvende eller begrænse skaden" o.s.v. Hermed har § 25 bragt det moment, som er omhandlet under XI, ind under samme synspunkt.

Og videre: "... eller naar han har undladt at fjerne eller formindske en usædvanlig fare for skade, naar dette uden vanskelighed kunde ske." I udk. af 1896 var denne passus betydelig snevrere; der stod særdeles kostbare gjenstande (luxusgjenstande). Af motiverne sees det,

at det afgjörende for, at denne passus kom ind, var vinduesrudedommen og Platous afhandling i 1879. Formuleringen blev dog ikke riktig, og efter Platous bemerkning i 1897 blev den omredigeret og derved akcepterede man Ungers princip: man skal handle paa egen og ikke andres risiko; man har ikke lov til at lade andre bære skaden for ens egen culpa. Dette princip er ogsaa kommet frem i D.B.G.B. § 254. Lignende tilfalde behandles paa samme maade ifl. § 24 og er ført ind under hovedregelen i § 25. Vindues-rudesagen, se p. 272 vilde nu have faaet et andet udfald; eieren vilde ikke kunne krave fuld erstatning, dersom han ikke havde sat op gitter eller et lidet rakvark foran ruden. Det er ikke publikum, som skal passe sig for den kostbare rude, men eieren, som skal passe ruden; man kan f. ex. let glide og falde mod den.

Et praktisk spörgsmaal:

Der kan reises tvil om, hvorvidt regelen om compensatio culpae skal komme til anvendelse i det tilfalde, hvor den erstatningssögen-

de ikke er den samme som fornærmede. Kan da den erstatningspligtige ligeoverfor den erstatningssögende, som ikke var in culpa, paaberaabe sig, at den skadelidende var in culpa, og anvende hans culpa ligeoverfor den erstatningssögende. Se HRD i Rt. 1896 p 870, citeret foran p. 266. Stuerten var den skadelidende og hans enke sögte skaden erstattet. HR. anvendte regelen om compensatio culpae overfor enken, fordi stuerten selv havde vist uagtsomhed. At saadan kompensation kan finde sted, er nu udtrykkelig fastslaaet i ikrl. § 25, 3, hvorefter baade den skadelidendes og den erstatningssögendes culpa (om disse er forskjellige) kan paaberaabes af den erstatningspligtige. Se Getz i mot., der henviser til en nylig faldt HRD., rimeligvis denne.

I det tilfalde, at en skadelidende selv har vist grov uagtsomhed, der vil det – som følge af hovedregelen i § 25 saaledes som den er formuleret i 2det pasus – kunne hande, at han slet ingen erstatning faar, særlig hvor den skadegjörende har vist en forholdsvis ringe culpa eller skaden væsentlig maa tilskrives den ska-

delidende selv.

Saa kommer vi til det tilfalde, at den skadelidende selv forsætlig har medvirket til skaden. § 25.1 har givet regelen, som staar i overensstemmelse med almindelige principer: han kan ingen erstatning kræve.

§ 25 har altsaa hovedregelen i 2det afsnit, medens 1ste afsnit afgjör et enkelt tilfalde.

§ 25,1 förer blandt andet til at et tilfalde, som det i strl. § 235,2 nævnte, ikke giver anledning til nogen erstatning. Om f. ex. nogen dræbes i duel, kan ikke den dræbtes efterladte i henhold til skrl. § 21 gjöre fordring paa erstatning for tabet af sin forsörger etc.

Et andet tilfalde, som § 25 ikke nævner, er följende: Den skadelidende er i grov culpa, men den skadegjörende har handlet forsætlig. Her förer almindelige retsgrundsætninger til, at den skadegjörende har ubetinget at betale den hele skade - culpa kan balanceres mod culpa, men er der dolus (retsstridig vilje) paa en af siderne, opveier denal culpa. Den mand, som med vilje slaar istykker en stor speilglasrude, kan ikke undskylde sig

med, at eieren ikke havde sörget for at opsatte gitter foran – den undskyldning tilkommer kun den, som har handlet in culpa. Eller f. ex. det tilfalde, som indtraffer næsten hver sommer, at en bondes hjör kommer ind paa en skydeplads og en af hjörene blir drabt. Bonden faar tage skaden, medmindre vedkommende skytter med vilje har sigtet paa dyret – da har vi ikke længer culpa mod culpa. Vi har det samme tilfælde ogsaa i romerretten. 9-4 D 9-2. En romersk bolger fik sin træl saaret af et spyd, da han gik over en øvelsesplads. Der svaredes, at naar han kommer ud paa offentlig øvelsesplads, faar han selv tage skaden, medmindre spydkasteren har sigtet paa trællen, altsaa hvor der foreligger dolus.

Ligeledes hvor to skibe stöder sammen og det ene skib med vilje render lige paa det andet, som har gjort en feil. Der, hvor dolus er, der blir erstatningspligten. Her kan man imidlertid godt tænke sig det tilfalde: Skipperen ser, der blir sammenstöd og vil se at slippe billigst muligt fra det; han bestemmer

sig derfor at ramme det andet skib. Her foreligger ikke retsstridig vilje; det kunde jo være det eneste fornuftige, der var at gjøre, som kunde spare store værdier.

Ved "forsætlig" i ikrl. § 25 menes retsstridig forsætlig.

57-3 D 18-1: Dersom to har handlet begge i ond tro, kan den ene ikke paaberaa ve sig den andens dolus. Ligedan 4-3 D. 44-4.

Forholdet kan være, at A. skader B. ved sine foranstaltninger, men saaledes, at B. kunde grebet ind og afvendt skaden. Et typisk exempel herpaa se HRD. i Rt. 1896 p. 695; se foran p. 268. Efter ikrl. § 25 vilde udfaldet nu blevet et andet, saaledes dommen 1901, se foran p. 274.

Men ogsaa det tilfalde kan tænkes, at begge parter kan have skadet hinanden. Sjöfl. § 220 og ikrl. § 25 omhandler ogsaa dette tilfalde. Der er skeet sammenstöd mellem to skibe eller mellem en arbeidsvogn og en sporvogn. 1ste tilfalde bedömmes efter sjöfl. § 220, det sidste efter ikrl. § 25. Principerne i de to §§ er identiske, men udtryksmaaden er for-

skjellig.

Dersom nu retten i disse tilfælde finder, at en af vognene eller et af skibene har været nærmest aarsag til skaden og har den væsentligste skyld, vil resultatet blive, at denne part skal bære sin egen skade og erstatte den anden en del af hans skade. (For en udenlandsk jurist vil dette være fuldstændig fremmed.) [Se HRD. i Rt. 1903 p. 766, hvor dampskibet, der havde den væsentligste skyld maatte betale ½ af fiskefartöiets skade (se her p. 190); selvfølgelig det imidlertid ingen skade].

I sjöretstilfælde vil næsten altid skadens fulde værdi snart være konstateret (ved skjön, naar skibet kommer ind i havn). Er ikke skaden vurderet paa forhaand, kan der godt gives saadan dom, at A. blir fri for B's tiltale og B. bör betale A's reparation i fuld eller delvis udstrækning (1/n af skaden). B. faar altsaa da bare hele sin skade (se sjöretten).

I den europæiske sjöret har man en anden regel, som skriver sig fra Rooles d'Oleron: Skaderne skal adderes sammen og deles "half om half." Denne regel praktiseres endnu i fransk

og hollandsk ret og den er saaledes gaaet ind i folk, at det er vanskeligt at faa den ud igjen. Den hviler paa falsk rasonnement (se Platou, Kjöret § 47).

Hvordan stiller det sig med anvendelsen af § 25's bud om compensatio culpae for det tilfalde, at den skadelidende ikke er tilregnelig (han er et barn eller en sindssyg).

I udenlandsk literatur er spörgsmaalet meget dröftet, frem og tilbage uden at dette har bidraget til at gjöre spörgsmaalet klarere – tvertimod, man har bl. a. med urette draget ind spörgsmaalet om jernbaners eller sporveies etc. erstatningspligt, hvor en umyndig eller sindsyg er bleven overkjört. At opkaste spörgsmaalet her leder blot til forvirring. Tænker vi os, at en person blir overkjört af jernbanen ved en station eller af en sporvogn ved at gaa over lige foran den – han viser ikke vanlig forsigtighed – da kan der kort og godt ingen erstatning kraves; thi den skadegjörende har ikke vist culpa – det er umuligt pludselig at stanse et stort tog eller en tung sporvogn, og man kan ikke regne lokomotivføreren eller sporvogns-

føreren det til last, at han ikke forudser, at folk er uagtsomme; saadan drift er beregnet paa, at folk holder sig afveien. [Se HRD. i Rt. 1902 p. 411 særlig p. 412: "Det maa fordres af dem, som vil færdes i sporveisbanen, gaaende eller kjørende, at han herunder udviser særlig opmerksomhed for at kunne ..... vige undaf itide". Se forøvrigt om gadefærdsel HRDD i Rt. 1900 p. 753 og 1903 p. 475 særlig den indgaaende drøftelse i dommen af 1900 om begrebet "bedrift" med specielt henblik paa kjørsel i gader; jfr. foran § 2 B. VI]. Det er derfor ligegyldigt for erstatningsansvaret, om den overkjørte er tilregnelig eller ikke. Spørgsmaalet reducerer sig til: foreligger der culpa fra vognstyreren, har vogn- eller lokomotivføreren kjørt uvorrent? Det her opkastede spørgsmaal kommer ikke op ved jernbaners eller sporvognes overkjørsel, og det bare forplumrer spørgsmaalet at optage det her.

Ligedan forplumres spørgsmaalet ved at spørge om betydningen af den krænkedes efterfølgende culpa, hvorved denne foröger den lidte skade, og hvor han har været utilregnelig. Ogsaa her har man intet med tilregnelighed

at gjöre, da det er aldeles ligegyldigt for spörgsmaalets lösning. Det maa löses paa grundlag af det store princip om adækvat kausalforbindelse: hvad er den adækvate följe af det övede retsbrud. Har en person A. foraarsaget skaden x paa personen B., og B. ved sit forhold foraarsager en yderligere skade y, saa er jo ikke y en adækvat följe af A's gjerning, altsaa skal A. svare for x og B. skal svare for y.

Det kan tænkes, at A. kan komme til at svare ogsaa for y, nemlig naar B. er sindsyg og denne saa volder en yderligere skade; da kan man sige, at B.'s extraskade er en adækvat följe af A's gjerning og A. blir alene erstatningspligtig. Ogsaa her kommer man saaledes til at löse spörgsmaalet paa grundlag af princippet om adækvat kausalforbindelse – A. maa nemlig være forberedt paa at en sindsyg kan forøge skaden. Heller ikke blir det paa dette punkt at opkaste det som et særligt spörgsmaal om anvendelsen af hovedregelen i § 25 for det tilfælde, at skadelidende er utilregnelig.

Men der gives dog tilfalde, hvor der er culpa samtidig fra begge sider. Vi tænker os A. myndig og tilregnelig, men B. umyndig, han er f. ex. en gut paa 13 aar. De kjører begge paa cycle og törner mod hinanden; de har begge kjört uvorrent, og de volder hinanden skade, saaledes at gutten kommer let derfra, medens den voksne faar sin cykle beskadiget - eller omvendt. Hvad saa? Dette maa løses efter regelen i ikrl. § 22, som siger: "Har börn under 14 aar voldt skade, er det ikke ansvarligt for skaden. Har barnet midler, kan dog retten, hvor den efter omstændighederne finder det billigt, bestemme, at skaden helt eller delvis skal erstattes af disse midler."

Dommeren maa först afgjöre efter § 25 om her foreligger et tilfalde, hvor kompensation af culpa principmæssig kan finde sted og saa undersöge efter § 22, om der er grund til at paalægge gutten nogen erstatningspligt af hans midler - og i det omvendte tilfalde fradjendte han ethvert krav paa den voksne. [Se en anvendelse af compensatio culpae, hvor den person, som led skaden var en 6½ aars gammel

gut. HRD. i Rt. 1904 p. 394.]

Der har været gjort indvendinger mod udtrykket compensatio culpae, ligesom mod udtrykket compensatio lucri cum damno i XV. Det er strid om ord, og udtrykket er fast brugeligt i skadeserstatningslæren. Man har indvendt, at kravene ikke ophæver hinanden. Heller ikke ved almindelig kompensation ophæves kravene – tvertimod, man anerkjender kravene paa begge sider og netop derfor lader vi de af disse udspringne ydelser ophæve hinanden, saa langt de dækker hinanden. Det samme kan man sige her; det er den enes culpa, som ophæver de ydelser, som den andens medfører.

Hvad bevisbyrden angaar, skal her nævnes (se nærmere senere), at det staar saa, at hver part har at bevise, at den anden har øvet en handling, der har medvirket til skaden eller respektive dens forøgelse. Se HRD. i Rt 1894 p. 442 særlig 445; videre Hallager-Aubert p. 127 noten.

Endelig bør mærkes, at til dette emne hører ikke nogen bestemmelse i strl., der handler

om retorsion; se f.ex. skl. §§ 228, 3, 250, 390, 2. Det er en lignende tankegang som ved compensatio culpae, men det vedkommer ikke det civile forhold.

XVII.

Hvorvidt afhænger erstatningspligtens omfang af den grad af skyld, som den erstatningspligtige har udvist?

Dette spørgsmaal staar endnu paa dagsordenen: Flatow trak det frem i sin afhandling i Rt. 1879. Thering har ogsaa (havde allerede) behandlet spørgsmaalet. Aubert sluttede sig til Flatow, se Hallager-Aubert p. 121 noten.

Udgangspunktet tager vi i, hvad vi saa i forrige nr, nemlig at skl. § 25 afveier ved gjensidig skyld den enkeltes skyld mod den andens, og lader den enkeltes skyld have indflydelse paa erstatningspligtens størrelse.

I dette tilfalde med skyld paa begge sider har vi lovens positive bud om, at et af de momenter, der skal tages hensyn til ved

bestemmelsen af erstatningspligtens størrelse, er omfanget af den skadegjörendes skyld, saaledes at den skadegjörende kan komme til at betale en erstatning, der er mindre end den faktisk opstaaede skade.

Vi saa videre, at ikrl. § 25 bestemmes det, at dersom den skadelidende selv forsætlig har medvirket til den skade, han har lidt, saa faar han intet i erstatning og endelig, at dersom den skadegjörende har været in dolo saa hjalper det ham ikke, at den anden har været in culpa.

M. a. o. vi finder ogsaa i § 25 udslag af et almindeligt gjennemgaaende retsprincip, der stiller dolus i en klasse for sig selv: Hvor retsordenen kan ramme dolus, der gjör den det. Se Stang, Obl. alm. del p. 432 ellet Hallagen-Aubert p. 65 noten. EV 5-2-88, plakat 6 marts 1800 er et exempel paa, hvorledes loven letter den persons stilling, der er fornærmet ved en dolös handling, nemlig ved lettelse i bevisbyrden: Den beskadigedes ed godtages som bevis for skadens störrelse. Af denne grund maa vi ogsaa, naar vi skal undersöge dette speci-

elle spörgsmaal, om der ogsaa udenfor tilfalde af gjensidig skyld - hvor loven selv har löst spörgsmaalet - skal tages hensyn til graden af den skadegjörendes skyld. Ogsaa her maa vi undersöge dolus for sig og culpa for sig.

A. Dolus. Ved dolus maa opstilles följende sætning (se afhandlingen af 1879): Dersom der foreligger et forsætligt retsbrud, saa svarer vedkommende fuldt ud uden nogen afkortning for al den skade, som staar i adækvat kausalforbindelse med hans gjerning. (Denne forestilling om adækvat kausalforbindelse letter os her betydelig undersögelsen).

Desuden svarer han for skade, som vistnok ikke staar i adækvat kausalforbindelse med gjerningen, men som han paa grund af særegne omstændigheder vidste vilde följe med gjerningen - selv om följen er yderst usandsynlig, naar han blot vidste, at följen vilde indtræde. Den omstændighed, at andre ikke ved eller kunde vide, hvad han nu ved, kan ikke fritage ham, naar han dog över gjerningen; han har da taget risikoen. Til-

faldet er ikke utænkeligt. Sat at opfinderen af radium lod en person bære et stykke af stoffet paa sig, hvorved han lik sadr. At den skade, som deraf følger, skal han erstatte, endskjönt menneskeheden ellers er aldeles uvidende om denne følge. Se herom under no VI om erstatning i kontraktsforhold, der er vi inde paa en lignende tankegang.

Man vil snart se, at dette er et psykologisk moment af betydning. Thi hvis der foreligger bevidst retskrænkelse, vil domstolene i de vanskelige grænsetilfælde, hvor det er vanskeligt at afgjöre, om der foreligger adækvat eller inadækvat kausalforbindelse, ikke være saa ængstelige for at sige, at den er adækvat. Og det er vigtigt; er der tvil, vil det gaa ud over retsbryderen, ikke over den uskyldige skadelidende. -

Vi taler her om den ökonomiske skadetilföielse og kausalforbindelsen der. Det har intet at gjöre med, at ikrafttradelsesloven foruden en skadeserstatning ogsaa vil yde oprejsning. Foruden at maatte betale erstatning for den ökonomiske skade, som er den direkte følge af hand-

lingen, maa han betale opreisning for den lidte tort og smerte o.s.v. - det er noget helt andet, som senere skal behandles.

B. Culpa. Allerede i no XVI, B er navnt, at den franske advokat Molinaus (+ 1566) skrev en bog om skadeserstatning, hvori han opstillede den sætning, at der burde være forhold mellem den udviste skyld og den erstatning, som skulde ydes. Denne tanke blev optaget af Pothier (+ 1768), som havde stor indflydelse paa C.N. Følgen er, at i C.N. art. 1150, der taler om erstatning for kontraktsbrud, kommer i en ufuldkommen form samme tanke frem. Hvad angaar skade udenfor kontraktsforhold, har den franske retspraksis som her staar overmaade höit, optaget den samme tanke. Domstolene afgjör erstatningsspörgsmaalet under hensyn til den udviste skyld. Den, der har större skyld, maa betale mere i erstatning end den, der har mindre skyld, selv om skaden er den samme.

Spor af denne tanke findes i preus. Landrecht - den er klodset formet, men tanken er der. Ligesaa i österrigske lovbog. Begge opstillede regelen under paavirkning af det 18de

aarhundredes teori og praksis; den var nemlig mere uafhængig af den romerske ret end den senere blev. Den historiske skole kastede laren overbord – saaledes Savigny – fordi romerne ikke havde den. Skolen har sine feil ved siden af sine fordele. I 1867 kastede Thering en brandfakkel ud: "Das Schuldmoment im röm. Recht." Han optog den navnte tanke og mente at finde antydninger til den i de romerske kilder; (men det betyder intet, Thering finder ofte, hvad han selv vil i de romerske kilder). Faktum er, at den romerske skadeserstatningsret endnu ikke var udformet, da den paa Ulpians tid begyndte at stagnere. Ganske som ved laren om vildfarelse; havde romerne her varet længer, havde vi ogsaa varet det.

Tanken blev imidlertid optaget af fremragende forfattere som Dernburg og v. Liszt. Ligesaa i schweizische obl. rets lov. Men den tyske lovbog kiede stille, og er derfor et tilbageskridt.

Dernburg siger, at da erstatningens størrelse efter Civilprocessordnung skal afgjöres af dommeren efter eget skjön, kan ogsaa

dette moment medtages. Men han har mødt modstand. Naar dommeren efter ydre momenter siger: "Saa stor erstatning skal svares af den og den grund," vil han vanskelig kunne tilføie: "Hertil kommer saa og saa meget paa grund af usædvanlig skyld." Det vil ikke gaa. Tyskerne er her kommet ind paa feil spor, og det vil koste dem meget bryderi atter at faa sin lære i den rette gjænge.

I engelsk ret træffer man stadig denne tanke, at der skal være et forhold mellem skyld og erstatning, specielt hvor der er dolus tilstede, da maa gjerningsmanden betale klækkeligt; der skal da betales ogsaa opreisning. I et tilfælde blev saaledes en mand dømt til at betale 50£ ɔ: ca 900 kr. i erstatning, fordi han havde forgiftet en andens høns. Selvfølgelig var hønsene ikke saa meget værd. I summen var ogsaa medregnet opreisning. Der ligger deri en effektiv retshaandhævelse.

Hos os gjorde Ørsted allerede i 1818 i Nyt jur. arkiv XX opmerksom paa, at lovbogen i et par tilfælde gjør forskjel, eftersom der var skeet skade paa den ene side ved dolus paa

den anden side ved culpa: Lv. 6-7-1 mod 6-11-2. (begge bortfaldt ved lov 1842). Men mange af Orsteds finere idéer faldt til jorden, fordi hans samtid ikke var moden for dem. Saaledes ogsaa med denne. Schweigaard tog derimod idéen op i sin proces II § 225 p. 426. Her tales om det tilfælde, at senere udlægshaver har bortsolgt gjenstanden og indkasseret beløbet (se forøvr. p. 271). Domstolene har snart tilpligtet udlægshaveren at yde erstatning efter uvillige mands skjön, og dette skjön kan naturligvis falde ud til en større sum end auktionsbeløbet, og snart indskranker man sig til at paalægge ham tilbagebetalingen af det ved auktionen udbragte beløb. Saa tilföier han, valget mellem den ene og anden erstatningsmaade vil bero paa, om feiltagelsen har været mere eller mindre undskyldelig.

Her foreligger den kjendsgjerning, at norske domstole, uden at tage spörgsmaalet op til nærmere dröftelse, har regulert skaden efter den begaaede feils störrelse. Men der er ingen særegenhed ved disse paadöm-

te sager, og princippet er derfor udslag af en almindelig civilretslig sætning: Erstatningspligtens størrelse afhænger af graden af skyld.

Platou havdede dette alt i afhandlingen i Rt. 1879 p. 10, men var ikke dengang opmerksom paa, at baade Ørsted og Schweigaard havde udtalt sig herom. Platou fik medhold af Aubert, der skrev, at tanken var rigtig. Men Aubert siger, at den, der har gjort sig skyldig i uagtsomt retsbrud, skal svare alene for den forudseelige følge og gaar derved tilbage til standpunktet i C. N. art. 1150. Den forsætlige retsbryder skal derimod svare ogsaa for de fjernere uforudseelige følger. se Hallager-Aubert p. 120-121. Platou i T. f. Rv. 1897 p. 281 har her taget afstand fra Auberts lære, ligedan N. Lassen. Her som overalt i skadeserstatningslæren maa man spørge: hvad er den adækvate kausalforbindelse; og naar dette er afgjort, maa man sige, at er der handlet grovt uagtsomt eller forsætlig, skal alle adækvate følger erstattes helt ud, men dersom der er handlet i undskyldelig

uagtsomhed, da blot en del af de adækvate følger - de maa fordeles.

Aubert slutter sig til ældre domme: HRD. i Rt. 1878 p. 407: En postaabner i Nordland, til hvem der var indleveret post med bl.a. et brev fra sagsøgeren, der indeholdt ordre om telegrafisk tegning af forsikring paa hans skib. Posten blev liggende i en kiste i 3 uger, skibet forliste uden at være forsikret. HR. fikjendte postaabneren. Se Thomles votum... et saa forud ganske uberegneligt ansvar. (C N).

Platou mener, de adækvate følger er de samme enten der foreligger dolus eller uagtsomhed, men er skaden undskyldelig, skal han ikke svare for alle de adækvate følger helt ud. Efter den gamle opfatning svarer man ved undskyldelig uagtsomhed ikke for de fjernere følger; der kan derved opstaa fritid for erstatningspligt - som i denne dom. HR.'s afgjørelse er efter Platous mening meget urimelig; postaabneren burde ikke have gaaet ren fri.

Thomle siger videre: Afsenderen maa selv ansees for at have vist uagtsomhed ved ikke at vise større forsigtighed. Platou: Det

at brevet var rekommanderet, maatte ikke da postaabneren betale?

For ikrafttraadelsesloven havde man valget mellem alt eller intet (barbarisk). Nu giver ikrl. § 25 anvisning paa gradering af erstatningen efter skyld.

I det praktiske liv er der en aldeles umerksom overgang fra det tilfælde, da der foreligger grov uagtsomhed, hvor da alle er sikker paa, at erstatning skal betales og til det tilfælde, da der foreligger en saa undskyldelig uagtsomhed, at alle er sikker paa, at der aldeles ingen erstatning skal betales – men hvor er grænsen? Det vil da ofte være rent tilfældigt i hvilken retning afgjørelsen gaar, og derfor vil det være ubilligt, om der skulde gjøres saadanne sprang, at man i det ene tilfælde ilagde fuld erstatning og i det andet ingen. Retten bør indrette sig saaledes, at den graderer og afveier erstatningen efter skyld.

I ikrl. § 19, 1 har loven for de grovere tilfældes vedkommende sagt, at forbryderen skal yde den fornærmede

1) erstatning for den lidte skade (kurpenge og

tabt arbeidsindtagt) og dernæst
2) saadan erstatning for tab i fremtidigt erhverv (exempel paa lucrum cessans), som retten under hensyn til den udviste skyld og omstandighederne forövrigt finder billig. Altsaa for denne del af den ökonomiske skade – fremtidigt erhverv – har loven indfört en gradation af erstatningens störrelse efter udvist skyld og omstandighederne forövrigt s: de ökonomiske omstandigheder paa begge sider. Den direkte skade betales fuldt ud.

I konsekvens med ikrl. § 19 har ikrl. § 21, 1 sagt, at drabsmanden skal yde familien erstatning for det tab, den forsörgede maa antages at have lidt ved drabet under de samme hensyn som i § 19.

Kap. 3 i ikrl. er saaledes et meget fruqtbart kapitel og overalt bestemmes det, at retten skal fastsætte erstatningen. Det er derfor ikke urimeligt, at ogsaa i andre tilfælde, hvor retten selv bestemmer erstatningen, vil den lidt efter lidt anvende lignende principer. Som af Schweigaard vist, er dette ikke noget nyt, forestillingerne har længe ligget

i prö. Naar vi faar ny civilprocesordning, vil der kraves, at skjönnet afgives først, og domstolene faar trække konsekvenserne. Retten vil ikke da længer udfardige en blankofuldmagt til lagmænd om at fastsætte erstatningens störrelse.

XVIII.

For det tilfælde at skaden er tilföiet af flere, se ikrl. § 26 og Stang, Obl. alm. del § 52.

XIX.

I enkelte tilfælde har loven udtrykkelig fastsat skadens störrelse, se herom Stang, Obl. alm. del § 62, II.

Vi har en gammel praksis: Hvor en mand er bestjaalet, tilkjender retten ham ikke renter eller erstatning for afsavnet af det frastjaalne. Men det er uforklarligt, hvorfor en mand ikke skal have renter af frastjaalne penge.

XX.

Bevisbyrden.

I sjöretten § 10 no. 13 har Flatau benyttet lejligheden til at udtale endel herom. Spörgsmaalet er meget vigtigt, men her er nogen uklarhed.

A. Bevisbyrden i kontraktsforhold.

Alt i Privr. alm. del § 10 no. VIII har Flatau i en anden forbindelse gjort opmerksom paa, at den, som gjör paastand paa ret efter kontrakt, der gaar ud paa prestation, har alene at bevise, at kontrakt af dette indhold er indgaaet. Han skal bevise forpligtelsen. Modparten faar at bevise, enten at han har opfyldt forpligtelsen, eller at det skyldes grunde, der er ham utilregnelige, at han ikke ... har opfyldt den, – eller overhovedet, at han ikke har ansvar for, at feil er begaaet. Jfr. Sjöfl. § 59, II, der föier til, at Cv. 3-21-2 ikke anvendes paa skipperen, naar han föier bevis for, at han ikke har forsömt sin tilsynspligt.

Hander det undtagelsesvis, at vedkom-

mende obligation gaar ud paa undladelse – f.ex. A. sælger sin forretning til B. og forpligter sig til ikke at oprette en konkurrerende forretning i samme by – hvad maa da B. som sagsøger bevise? Ikke alene, at A. har forpligtet sig til ikke at oprette en konkurrerende forretning, men tillige, at A. virkelig har brudt sin forpligtelse. Dette er dog ingen undtagelse fra hovedregelen – hvad enten forpligtelsen gaar ud paa prastation eller undladelse, har sagsögeren at bevise, at erstatningspligt er opstaat. För kontrakten i sidste tilfælde er brudt, foreligger jo her overhovedet ingen forpligtelsesgrund.

B. Bevisbyrden ved retsbrud.

Kellemann har i tilslutning til ældre domme opstillet den sætning, at hvor der uden for kontraktsforhold er tilföiet skade ved retsbrud, maa den erstatningssögende före bevis for, at den övede skade maa tilregnes vedkommende person. Denne mening har ogsaa været oppe i Tyskland. For denne sætning har man paaberaabt sig analogien fra skafferetten, at vil man have en mand dömt til straf, er det

ikke nok at bevise, at han har gjort det straf-
bare, men man maa ogsaa bevise hans til-
regnelighed. Men spörgsmaalet, hvad man
har at bevise, naar det gjælder straf, har in-
tet at gjöre med spörgsmaalet om, hvad der
skal bevises ved civilretslig erstatningspligt;
regelen er her en ganske anden.

I kontraktsforhold maa som sagt den
forpligtede bevise, at det ikke er hans skyld,
at han ikke har opfyldt, eller ogsaa maa han
betale erstatning - derom er det ikke tvil. I sy-
metri hermed staar den sætning, at <u>udenfor</u>
kontraktsforhold faar den mand, som har
begaaet objektivt set et retsbrud, bevise, at det
<u>ikke</u> er hans skyld. Denne store hovedsætning
er alt udtalt i 1839 med tydelige ord af <u>Schwei-
gaard</u>, Proces I § 77 no. 4. i f. (Denne er meget
klandret, men dommere gaar dog til <u>Schwei-
gaard</u> § 77, naar de er i tvil om bevisbyrden).

Nærmere set staar sagen saa:

Den, som udenfor kontraktsforhold paa-
staar erstatning af en anden, fordi denne har
kranket hans ret, har at bevise:

1) Det faktum at indstævnte har övet en

gjerning eller begaaet en undladelse, hvorved han har gjort et skadegjörende indgreb i citantens retssfære, og

2.) at citanten virkelig har lidt skade.

Hvad sagsögeren skal bevise er ikke kausalforbindelsen, men de faktiske omstændigheder ifölge hvilke faktum staar i forbindelse med gjerningen. Han maa lægge i dommerens haand en saadan række kjendsgjerninger, at dommeren deraf kan slutte at her foreligger adækvat kausalforbindelse efter almindelig menneskelig erfaring; om saadan foreligger, er det dommerens sag at afgjöre. Klageren maa skaffe tilveie fakta. Skulde skadelidende före bevis for adækvat kausalforbindelse, vilde han i de fleste tilfælde ikke faa erstatning. Hvorledes skal en forretningsmand bevise kausalforbindelse mellem det rygte, en konkurrent har sat ud om ham og hans tabte kredit? Men naar han opklyser om disse fakta, vil dommeren kunne sige, at det er aabenbart följen, at han mister sin kredit.

I no. XIII saa vi, at skaden blir at be-

dömme konkret – det er denne bog vedkommende har revet istykker for mig – og man spörger ikke om vardidifferencen mellem fornærmedes tidligere og nuværende formuestilstand. Dette föer til det praktisk vigtige resultat, at klageren har alene at före bevis for det skadegjörende faktum og de omstændigheder, som staar i forbindelse dermed, saa at dommeren kan gjöre sig op en mening om de adækvate følger deraf, men mer behöver han ikke at bevise. Han har saaledes ikke at forvikle sagen ved at trække ind den tidligere og senere formuestilstand – den klagendes övrige formuesforhold sættes fuldstændig udenfor. Har en reder faaet sit skib overseilet, skal han have erstattet al skade heraf, sjöfl. § 220. At saaledes lucrum cessans skal erstattes, det er alle enige i.

En anden vigtig konsekvens er, at fornærmede ikke har at före bevis for, at det skadegjörende faktum ikke har bragt ham fordel. Her stopper hans bevisbyrde op, naar han har bevist tabet. Den, som paastaar, at skaden ogsaa har bragt fornærmede en fordel,

har derfor bevisbyrden.

En ny sætning er følgende: Dersom den skadelidende paastaar, at malefikanten har voldt skaden med forsæt (handlet, som han gjorde for at volde skaden), da maa han bevise det. Dolus maa altid bevises af den, som paastaar den. Dette er en sikker sætning. En anvendelse heraf har vi i ulykkesforsikringsl. 23. juli 1894 § 10: erstatning bortfalder kun, der, som arbeideren med forsæt har ladet sig beskadige. Man maa da overføre arbeideren svigforsæt. Regelen i § 10 er forresten meget betænkelig.

Videre er følgende et nyt og omtvistet spørgsmaal: Er der spørgsmaal, om skaden er forvoldt ved en uagtsomhed, der kan tilregnes den skadegjørende, eller om skaden maa siges at være en følge af et utilregneligt uheld (casus) – et utilregneligt uheld, hvorved vedkommende person kommer til at gjøre skade – tvistes der altsaa om, hvorvidt der foreligger culpa eller casus, vil vi se, at det regelmæssig af de beviste omstændigheder (de er altsaa bevist af den skadelidte) vil fremgaa, om der foreligger culpa

eller casus. Men sat at faktum foreligger saa, at det er utvilsomt, at indstævnte har övet gjerningen, men ingen har seet, hvad der nu- op foregik, og han saa er klog nok til at sige: ganske vist var det mig, som kom til at gjö- re det, men det var ikke min skyld paa grund af de og de omstandigheder, der giver det hele udseende af casus, da mener Platou, at efter vor ret, maa den skadegjörende bevise de om- standigheder, der fritager ham for ansvar s: de omstandigheder, der godtgjör, at skaden er ham utilregnelig. Historisk har dette været vor retsopfatning; derimod ikke i Danmark og Tyskland. Ev. 4-3-5. Hambro B.R.D.I no. 246. I pragnant tilfalde, der siges dette meget skarpt. Denne mening er ikke alene den logisk korrekte, men ogsaa den eneste praktisk brugelige.

Dersom en person tiltales til straf og paastaar at være under den kriminelle lav- alder, 14 aar, maa det offentlige bevise, at han er over den kriminelle lavalder, fordi det of- fentlige har at bevise straffbarhedsbetingelser- ne. Men dersom en person stævnes til at yde erstatning for en skadegjörende handling,

og han vil söge sin frifindelse i ihrl § 22 (et barn under 14 aar er ikke ansvarlig for skaden) har han at före beviset derfor. Ligesaa maa den, som söger fritagelse i ihrl. § 23 - vedkommende vil söge fritagelse i sin utilregnelighed - före bevis for sin fritagelsesgrund, nemlig at han uden egen skyld er kommen i utilregnelighedstilstand.

Hos os antager vi ikke foraldre eller vorge ansvarlig for börn eller myndlinge, medmindre de har vist aabenbar forsömmelse i sit tilsyn. Det fører til, at hvor saadanne personer har gjort skade, der vil den skadelidende efter norsk ret ikke kunne krave erstatning hos den (de) opsynspligtige medmindre han overförer dem aabenbar forsömmelse i opsynspligten. Men anderledes staar sagen, hvor den sagsögte virkelig indestaar (principmassig) for den underbrednes skade, f.ex. efter Ev. 3-21-2: "derudi"; den skadelidte beviser da blot at gjerningen er övet derudi (tjenesten). Sjöfl. § 59 har opgivet 3-21-2 for dette forhold og sagt, at skipperen er ansvarlig, medmindre han beviser, at han har fört ordentligt tilsyn. Dette sees ikke med fuld skarp-

hed af loven.

Om bevisbyrden ved compensatio culpae er talt i no. XVI.

C. Det hander nu og da, at domstolen selv bestemmer erstatningens størrelse, i vor ret i de tilfalde, hvor der foreligger en beregning med givne faktorer som i dommen i Rt. 1890 p. 705. Men det normale er, at domstolen fastsætter, at erstatning skal ydes i den størrelse, som fastsættes senere ved uvillige mænds skjön.

Her er at erindre, at skjönnet ikke paa egen haand kan afgjöre spörgsmaal, der ligger under domstolens afgjörelse. Specielt er det domstolens sag at afgjöre, hvilke er de adækvate følger. Med andre ord, det er domstolen, som bestemmer, hvad den skadegjörende skal betale erstatning for. Det er blot udmaalingen af skadens störrelse, som er overladt skjönnet.

Et interessant exempel findes i Rt. 1898 p. 769: Der forelaa kontraktsbrud fra en grosserer, idet han havde undladt at levere varer og blev derfor stævnet af detaljisten. Hvor nu

kontraktsbrud foreligger, kan den skadelidende ikke nöie sig med at paastaa erstatning fastsat ved skjön i sin almindelighed uden at angive, hvad slags tab han har lidt, eller hvilke tab han vil have erstattet, fordi det ikke kan tillades kun at nedlægge paastand paa dom for erstatning efter skjön. Man vil da risikere, at skjönsmandene kommer til at afgjöre, om en erstatning skal ydes. Detaljisten i den navnte dom paastod, at han havde lidt tab ved 1) lucrum cessans – sin avance, og det fik han dom for. Men desuden havde han lidt særligt tab derved, at han som følge af misligholdelse aldeles ikke kom til at aabne den forretning, han havde tænkt. De underordnede domstole gav herfor uden videre dom paa erstatning efter skjön. Men HR. sagde, at det kan ikke udskydes til skjönsretten at afgjöre, hvorvidt herfor skal ydes erstatning. Det tab, han havde lidt ved at forretningen ikke blev aabnet, stod ikke i en saadan kausalforbindelse med retsbruddet, at grossisten kunde tilpligtes at erstatte det.

Vi har været inde paa dette i no. VI.

Den sagsögende skal bevise at han har lidt skade. Denne sætning maa forstaaes med en vis begrænsning, ellers kommer man ofte til at gjöre ham uret. Hvor kontraktsbrud er övet, er det det normale, at modparten derved paaföres skade. Hvad ansögeren derfor har at bevise er kun, at kontraktsbrud er övet; derved har han forelöbig opfyldt sin bevispligt, thi det er som sagt normalt, at dette paaföer skade. (vi ser bort fra saadanne tab, som det sidste i foregaaende exempel, det var intet normalt tab).

Dette fører til, at under vort retssystem, hvor skadens omfang först paavises ved skjönsretten, maa vi opstille den sætning, at er kontraktsbrud bevist, behöver den skadelidende kun at paastaa skade efter skjön, og for skjönsretten först fremlagge dokumenter, som viser skadens störrelse. Denne vigtige sætning blev först hævdet af Aschehoug i en dom i Rt. 1871 p. 649; siden har vi faaet mange domme i denne retning; se H.R.D.D. I Rt. 1879 p. 493, 1880 p. 122, 1896 p. 545, 1899 p. 182. Hambro - H.R.D.D. I

249 til 251. Videre Platou afhandling i T. f. Rv. 1897 p. 288 noten.

De to domme af 1896 og 1899 er interessante ogsaa derved at det sees, at retten udtrykkelig har udtalt sig om dette forhold. Der sagdes udtrykkelig, at der er intet i veien for at skaden efter skjönnets afgjörelse kan ansættes til 0.

Denne saregne ordning at domstolen i en skadeserstatningssag er nödt til at udstede en dom in blanco, hvor skjönnet udfylder summen bagefter, er den slettest mulige ordning. Den kan före til ny proces, dersom erstatningsspörgsmaalet ikke er klart paadömt af retten, saaledes som i dommen af 1898. Skjönsrettens administrator maa ved fortolkningen af dommen afvige kjendelse for, om en skade skal tages med eller ikke, naar dommen ikke er klar; og saadan afgjörelse tilkommer ikke skjönsmandene. Denne kjendelse kan saa appeleres til O.R. og H.R. og dermed har man proces no. 2 om samme forhold visnok under form af fortolkning af den förste dom. Dette er følgen af vor skjönsordning. Men derfor kan-

man ikke gjöre citanten den uret at sige: det har ikke været preciseret, det er undladt oplysning og processforsömmelse, og vi afskjærer det hele ved at sige, at han intet skal have. Herved risikerer man at straffe skadelidende for en processforsömmelse, som ingen forsömmelse er - man skal jo ikke oplyse om skadens omfang för ved skjönsretten. Hele systemet maa reformeres! Man maa indföre en ordning, som i udlandet, hvor skjönnet optages på forhaand og alene tjener til at vejlede og ikke binder domstolene; det er fransk ret.

Videre, tidligere har man i gemeines Recht, i dansk ret og i vor ret syndet stærkt, hvad angaar följende: Hvor der foreligger retsbrud, og hvor der har været tvil om omfanget af skaden og följelig om den deraf afhængige erstatnings störrelse, der skal tvilen gaa ud over malefikanten. För har man sagt, at da du ikke kan före exakt bevis for, hvor stor skade du har lidt faar du intet, men dette er meningslöst. Det gaar umuelig an at före et exakt bevis for skadens störel-

se. Norsk ret emancipierede sig tidligere herfra end dansk ret. Man kan jo som regel ikke være forberedt paa, at man skal lide den skade, og det kan følgelig ikke bebreides vedkommende, at han ikke beviser skadens størrelse. Er skade forvoldt ved ödelaggelse af ting, da vil jo netop selve den skadigjörende handling umuliggjöre beviset for tingens værdi - man kan umulig sige akkurat, hvad tingen var værd för den ödelagdes. I Tyskland kræver man dog skarpt bevis, men det er jo absurd.

I de senere aar finder man den rigtige opfatning, at tvilen faar gaa ud over malefikanten, gang efter gang udtalt, se H.R.D. i Rt. 1898 p. 135 specielt p. 137 øverst, 1899 p. 65, 1876 p. 725. Den her havdede regel har altid været havdet af engelske og franske domstole.

XXI.

Adgangen til at indtale skadeserstatning foraldes efter ikrl. § 28 i 10 aar, regnet fra den dag, den skadelidende blev vidende

om beskadigelsen, og om hvem der övede den; 13. Dette gjælder straffbar handling, men for ikke straffbar handling, almindeligt civilt retsbrud, er foraldelsestiden 3 aar. Sammenligner man dette med strl. § 67, vil man se, at straffen kan være præskriberet, men ikke erstatningen.

For store erstatningskrav, ved paasiling, har desværre sjöff. § 283 en særegen bestemmelse. Dette er saa meget mere at beklage, som det her gjælder store summer.

§ 7.

Af hvad art maa den skade være, som kan kræves erstattet. Økonomisk – ikke økonomisk skade.

Dette er et spörgsmaal, som har været adskillig dröftet ogsaa hos os: Scheel, Afhandling i T. f. Rv. 1893 p. 446; optrykt med nogle forandringer for juristmödet i Kristiania. Platou tog det op i afhandlingen i T. f. Rv. 1897

p. 282 noten.

I.

Man har regelmæssig isoleret optaget dette spörgsmaal, som overskriften omhandler, og man har samtidig optaget isoleret spörgsmaalet om, hvad der kan være gjenstand for en obligatio. Er det kun, hvad der har pengenes vald? Man har behandlet disse spörgsmaal isoleret og delvis löst dem isoleret, men dette er en feil. I Platous afhandling i 1897 er dette taget op fra et mere generelt standpunkt. Der er sagt, at begge disse spörgsmaal er generelle sider ved det store spörgsmaal om retsbeskyttelsens udstrakning i sin almindelighed: hvad skal retsordenen beskytte?

Nu staar det saa, at dehne opgave at yde retsbeskyttelse for enhver interesse – fra en pengeinteresse til de dyreste, höieste menneskeinteresser – har retsordenen endnu ikke paa langt nær löst; yngre jurister var dog paa juristmödet af en anden mening.

Vor lov yder beskyttelse for pengeinteres-

ser (tarveligt nok) men kun delvis for andre interesser. Ørsted sagde i sin haandbog V p. 50: "Det kunde neppe bestaa med retfærdighed, om godtgjørelse kunde bortfalde, fordi skaden er over al erstatning." Dette er sandt og det lyder endnu som en bebreidelse mod bs. Ørsteds mest dybttalende ytringer er ofte gaaet spørløst hen over hans elevers hoveder, og her har vi et exempel herpaa.

II.

At tilstanden er saa gal som den er, skyldes tysk paavirkning. I et par menneskealdre har vor ret i tilslutning til gemeines Recht i princippet kun anerkjendt erstatning for økonomisk skade. Denne regel blev indført ved kriml. i 1842 kap. 26-4. Med al sin naivitet var den tidligere ret paa en rigtigere vei.

Kriml. 26-4 siger med tørre ord: For lyde, feil paa sandseredskaberne, eller anden skade paa legeme eller helbred, eller for skade, der tilføies ved krænkelse af frihed eller ære, gi-

ves erstatning, saaledes som denne af gode mand sat vorder, efter den skadelidendes og den skyldiges vilkaar og leilighed, til opretning af det tab, som den forurettede derved maa antages at kunne have lidt paa gods og velfard.

Der er store feil i denne bestemmelse. Den indskranker for det förste erstatningen til kun at gjalde formuestab og samtidig siger den, at denne erstatning skal gives efter den skyldiges leilighed. Dersom altsaa en mand slaar en anden til kröbling og hans familie derved lider nöd, skal man efter vor gjældende ret ikke tage for haardt paa den skyldige, medens man dog bör tage alt, hvad han har. Kriml's bestemmelse er taget fra Cv 6-7-11, DL 6-7-10, hvor bestemmelsen kom ind efter Rasmus Vindings forslag om, at man skulde tage hensyn til den skyldiges vilkaar og leilighed - NB. ikke ved fastsættelsen af den egentlige erstatnings störrelse, men ved spörgsmaalet om satisfaktionen, Schmerzensgeld d: den opreisning, som skal ydes. Saa gaar L. 1842 hen og kaster overbord hele lovbogens system om Schmer-

zensgeld, og beholder blot bestemmelsen om den pekuniære skade og samtidig overføres lovbogens fornuftige regel paa den rene skadserstatning. Det hele er den rene konfusion. Endnu staar EV's regel igjen i loven. Se om EV. erstatning for lyde 6-10-2, 6-11-4. Scheel T. f. Rv. 1893.

Vi har det samme princip staaende igjen i EV. 1-19-21: ved uretmassig arrest gives opreisning for tort og kreditspilde.

Videre havde vi 6-13-4 og fdn. 5. marts 1734, som gav besvangret kvinde krav paa erstatning for tort. Disse bestemmelser er nu faldt bort ved den nye strl. og erstattet ved ikrl. § 19, III, der giver opreisning ved henvisning til strl. § 210.

Denne opreisning for tort, som 6-7-11, 6-11-4 omtaler eller Schmerzensgeld kjendtes i Tyskland fra 15de aarhundrede af. Ved en bod betegnes hos os en straf i form af pengeudlæg til det offentlige, i Tyskland betegnes derved die Busse, en blanding af privat straf og en betaling til det offentlige. Tysk ret har kjendt Schmerzensgeld og Busse ved siden af

fuld økonomisk skadeserstatning. Da man fik en fælles tysk straffelovbog optog den tanken i §§ 188, 231; idet den tilkjendte den, som var gjenstand for æreskrænkelse eller legemsfornærmelse en Busse paa indtil 6000 Rm., der var at betagte baade som pekuniær erstatning og som oprejsning. Betingelsen i § 188 er, at ærekrænkelsen skal have medført skade paa erhverv eller "Fortkommen": videre jevn livsførelse.

Denne "Busse" er som sagt vistnok baade erstatning og privatstraf. Dens karakter har været meget omtvistet.

Den tyske strl. havde under paavirkning af germansk ret gjort et indhug i romanisternes snevre opfatning af retsbeskyttelsen. D.B. G.B. har stoppet retsudviklingen paa dette felt i Tyskland for lange tider — det første udkast var nemlig rent romanistisk, medens det andet var mere germansk. I enkelte henseender er der en uhyre forskjel paa 1ste og 2det udkast; men paa dette punkt hang feilen igjen ogsaa siden i 2det udkast. D.B.G.B. maatte tage hensyn til at strl. alt var der og længe var praktiseret, og til trods sit snevre standpunkt har den

maattet böie sig for strl. § 824, hvor den i tilslutning til strl. § 188 tilkjender erstatning for krænkelse og i § 847 giver erstatning for skade, som ikke er formuesskade og ligeledes i § 1300 til kranket kvinde for tort. Man har altsaa tilknytningspunkter for en fortsat udvikling.

I vor ret har vi nu ikrl. §§ 19,2. 21,2 og 27. Ikrl. § 19 giver først (se forrige § no. XVII ifj.) 1)et paabud om erstatning for den lidte skade, og dette er baade damnum emergens og lucrum cessans. Erstatningen gives efter de almindelige principer - beregnet efter de almindelige principer, se forrige §.

2). Dernæst gives billige erstatning for saadanne tab i endnu fremtidig ukjendt erhverv - som retten under henvisning til den udviste skyld og omstændighederne forövrigt finder billigt; man kan ikke lægge denne magt i skjönnets hænder. Og endelig

3). § 19,2 (den bestemmelse, som særlig interesserer os her, og som er gjentaget i § 21,2) - dersom handlingen er forövet forsætlig eller af grov uagtsomhed, da kan retten derhos paalægge

den skyldige at yde den fornærmede en efter billighed afpasset pengesum som oprejsning (en satisfaktion) for den ved handlingen voldte tort og smerte eller for anden skade af ikke økonomisk art. § 19 har altsaa lagt sig Ørsteds ord paa hjertet, nemlig at man ikke maa lade de dyreste interesser ubeskyttede, fordi om ikke erstatningen nøiagtig kan ansættes i penge.

Erstatning for den lidte skade vil efter almindelig sprogbrug sige saavel damnum emergens som lucrum cessans. Men her blir i virkeligheden "skade" lidt snevrere, idet der speciellt tilføies ogsaa erstatning for tab i fremtidigt erhverv. Lucrum cessans i § 1ens første led omfatter da kun tab af indtægt, medens vedkommende er syg.

Det i den følgende sætning nævnte tab i fremtidigt erhverv tilhører ogsaa strengt taget lucrum cessans. Fornærmede har lidt et direkte økonomisk tab derved, at hans erhvervsevne er formindsket ved mishandlingen; dette er unægtelig lucrum cessans i den almindelige betydning. Men om denne efterfølgende

lucrum cessans udtaler § 19 sig særskilt. Dette fremhæves, fordi Hagerup i sin udgave af skr. i anm. 2 til Skr. § 19 udtaler: "Er retsbruddet ikke strafbart, vil altsaa hverken reglerne om erstatning for fremtidigt erhverv eller om opreisning finde anvendelse." Det er klart, at reglerne om opreisning kun kommer til anvendelse, hvor det er udtrykkelig nævnt i loven. Men Platou er ikke enig med Hagerup, forsaavidt hans anm. ogsaa gjælder fremtidigt erhverv, altsaa at erstatning for tab i fremtidigt erhverv kun skulde gives i de tilfælde, § 19 omhandler. Platou mener, at føres der bevis for tab i fremtidigt erhverv, (erhvervsevne), hvilket jo er et økonomisk tab, der staar i adækvat kausalforbindelse med gjerningen, saa skal den erstatningspligtige i alle tilfælde betale det, selv om det ikke er erstatning for strafbar gjerning. F. ex. om en mand holder en sky hest, som sætter ud, og overkjører en person, hvorved hans ankel knuses og hans fremtidige erhvervsevne nedsættes.

Det særegne ved § 19 er altsaa, at fore-

ligger der strafbar handling, da erder ikke paa-
lagt den skadelidende den specielle bevisbyrde
d: den i almindelighed paalagte specielle be-
visbyrde for tab i fremtidigt erhverv, idet nem-
lig retten (ikke skjönsmandene) fastsætter, hvad
den finder billigt.

Hvad angaar den næste sætning, at
erstatning ikke skal ydes i fuld taxeret höide,
men i forhold til skyld og omstandighederne
forövrigt, maa det mærkes: Det gaar ikke an
at hæfte sig i lovens ord "har nogen paa straf-
bar maade", og sige, altsaa gjælder bestemmel-
sen kun strafbar handling; thi det vilde fö-
re til, at i det öieblik retten finder, hvad Pla-
ton mener, den maa finde, at tab i fremti-
digt erhverv gaar ind under lucrum ces-
sans, vilde Hagerups indskrænkende fortolk-
ning före til, at forbryderen blev at behandle
mildere end den, det över et civilt retsbrud,
hvilket vilde stride mod sund fornuft. Forbry-
deren vilde kunne sige, at der skal tages hen-
syn til mine formuesomstandigheder, medens
den, der ikke har begaaet en forbrydelse, men
et civilt retsbrud – en mindre dadelvardig hand-

ling – vilde maatte betale indtil sidste øre. Hagerups paastand vil altsaa føre til et aldeles uretfærdigt resultat. Regelen om erstatning for tab i fremtidigt erhverv maa derfor ogsaa anvendes, hvor der ikke foreligger forbrydelse.

At § 'en har faaet denne redaktion beror vistnok paa en inkurie; derved er vor erstatningslære gjort end mere forviklet, idet den har sondret mellem lucrum cessans som tab af erhverv og som tab i fremtidig erhvervsevne. Denne sidste har loven sat i en klasse for sig. Der er jo ogsaa en forskjel, for saa vidt som det førte er kjendt; man ved hvad manden har tjent, medens det fremtidige erhverv er noget hypothetisk. Se i denne forbindelse brændevinsl. 24. juli 1894 § 24, 2, der vil blive afløst af løsgjængerl. 31 mai 1900 §§ 24, 2 og 30. Den sidste lov har modificeret den førstes skarpere bestemmelser; der paalægges udskjænkningsvarten en særlig omsorg for folk, der drikker sig drukne hos ham.

Strl. § 20 siger: i tilfalde af, at nogens død er voldt (strl. § 233), paaligger det den er-

statningspligtige at udrede til den, som har at besörge begravelsen, de dermed forbundne omkostninger. Grunden til, at dette er udtrykkelig sagt er, at man vil afvise den indvending, at den dræbte jo engang senere alligevel maatte begraves. Af § 'en kan man ikke antithetisk slutte, at andre omkostninger ikke skal erstattes. Vi tænker os, at drabsmanden har tilföiet en stor skade, og saa den beskadigedes kone sender bud til lægen, da skal ogsaa denne udgift erstattes. Det er jo en adækvat følge.

§ 'en anvendes blot ligeoverfor strl. § 233.

Hvad angaar spörgsmaalet om erstatning for ökonomisk skade, damnum emergens og tab i fremtidigt erhverv, kan der undertiden opstaa tvil, om der her foreligger en skade af ökonomisk art eller ikke. H. Scheel i T. f. Rv. 1893 p. 446 og forhandl. paa juristmödet i Kristiania p. 18 jfr. Hagerup l. c. § 19 anm. 9. Retten skal afgjöre spörgsmaalet, og det er afhængigt af rettens afgjörelse, om retten selv skal fastsætte summen eller om den skal fastsættes af uvillige mands skjön.

§ 7. II.

Hvad opreisning angaar, saa er at merke ikrl. § 27, jfr. forligsl. 20 juli 1824 §§ 48 og 49. Saadant krav kan ikke gaa over ved arv, medmindre det er anhængiggjort. Opreisningen er nemlig at betragte som satisfaktion for tort, smerte og fornærmelse. Økonomisk vardi faar den først derved, at han henvender sig til retten om opreisning. En følge af ikrl. § 27 er, at en kreditor ikke kan tage exekution i sin debitors ret til fremtidig at krave opreisning (jfr. at man ikke kan tage exekution i eventuel arv). Heller ikke kan konkursboet inddrage denne ret i status og heller ikke kan boet tvinge ham til at nedlægge paastand paa opreisning. Men har han først nedlagt paastand, har hans krav paa opreisning faaet økonomisk vardi og er blevet exekutionsobjekt, og konkursboet kan indtale det. – Derimod maa kreditor kunne holde sig til hans krav paa økonomisk erstatning, det er ikke eventuelt.

Ikrl. § 28 nævner blot skadeserstatningskrav, men herunder gaar ogsaa krav paa opreisning – de præskriberes samtidig.

En interessant side ved opreisning, som skarpt skiller den fra den almindelige, offentlige straf er, at den sidste, f. ex. böder - kan eftergives ved benaadning, medens opreisning er en ret for den fornærmede og kan ikke eftergives ved benaadning.

D.B.G.B. § 843 har blandt økonomisk erstatning, som fornærmeren skal yde, tab i fremtidigt erhverv. Den er ellers nøksaa snever, men dette anser den som selvfølgeligt.

I ikrl. § 19,2 er den rigtige tanke ukeldig udtrykt: Opreisning kan af retten derhos paalægges, naar handlingen er forsætlig eller grov uagtsom. Man skulde da tro, at retten kun skulde kunne ilægge opreisning sammen med økonomisk erstatning. Men det er meget let tænkeligt, at handlingen kan have voldt tort og smerte uden at have voldt økonomisk skade. Meningen med § 'en er, at foruden at retten har adgang til at paalægge erstatning for økonomisk skade, har den ogsaa adgang til at ilægge opreisning. Den vil saaledes kunne ilægge opreisning, selv om den ikke ilægger erstatning. Den vil derfor ogsaa have ad-

gang til at ilagge opreisning ved forsög paa nogen af de navnte forbrydelser, som f.ex. efter § 217 bortförelse, hvor jo ingen ökonomisk skade er lidt.

Tkrl. § 19, 3 siger, at hvad der i §'en er bestemt, finder anvendelse paa den, der har forövet forbrydelse mod de der specielt opregnede §§. Ved disse bestemmelser i § 19 har vor lov principielt brudt med den gamle lare, at man kun skulde kunne faa penge som erstatning, at penge ikke skulde kunne anvendes til andet end erstatning i strengeste forstand. Man var blevet hængende ved ordet erstatning, hvorved altid tænktes paa ökonomisk skade. Men, sagde man, det kan ikke vare tale om at erstatte smerte, tort o.s.v. med penge - smerten er der og kan ikke ophaves ved penge - det er inkommensurabelt. Man forstod ikke, at penge i et saadant tilfalde skulde benyttes til andet end selve erstatningen, nemlig til en opreisning for den forharmede - en satisfaktion (Therling). Straffes en mand for overfald, skaffes derved den fornarmede in-

gen opreisning; men maa malefikanten betale en pengebod, svider det ganske anderledes - at betale den fornærmede penge, er vel det, malefikanten mindst af alt ønsker - og man skaffer desuden den fornærmede en psykisk opreisning. Derved bliver privatboden et meget effektivt retsmiddel for retshaandhævelsen; se Platous afhandling i T. f. Rv. 1897 p. 283 noten, hvor dette er sterkt fremhævet.

Strl. er ikke kommet saa langt som Platou har kravet det i sin afhandling. § 19 opregner blot visse specielle tilfælde. Der er saaledes en §, som Platou mener burde være medtaget, nemlig strl. § 390. Netop efter § 390 burde man hævde opreisning. Man sagde, aren kan ikke gjøres i penge, men derom spørges her ikke. Vi har tilfælde, hvor en person kan være udsat for fornærmelser og staa aldeles hjælpeløs.

Romerne havde her actio injuriarum. Se exempler paa actio injuriarum afhandlingen p. 287. En person reiser til Drammen og drikker sig drukken; saa opgiver han

som sit et fremmed, fremstaaende navn i Kristiania. Efter romersk ret lik da denne sidste en actio injuriarum. Dette romernes syn paa sagen er lil det yderste praktisk. Schweitzisk bbl. retslov § 55 har optaget romernes princip. Dersom en person er alvorlig kranket i sine personlige forhold paa anden maade end ved legems- eller æresfornærmelser, da kan domstolen tilkjende ham en passende pengebod uden paavisning af økonomisk skade. Og i Frankrige giver man "reparation" (oprejsning) fol damage moral - forældre har fadet oprejsning for den tort, de led, ved at deres barn faldt ned i en grube, fordi eieren havde forsømt at lagge lem over. I engelsk ret giver man "damage" som satisfaktion for fornærmelser, som ingen som helst skade har forvoldt: Hvor loben giver en ret, giver den ogsaa et retsmiddel gjennem et søgsmaal. Denne store satning kom bevidst frem i engelsk ret for 400 aar siden, men vi har den ikke endnu.

Vor lov har gjort et fremskridt ved

ikrl. § 19, men vi har dog et godt stykke igjen. Det vil vare længe, för vi kommer tid, hvor den romerske ret stod, og hvor nu den franske og engelske ret stadr.

III.

Tillæg. Obligationsinteressen.

Spörgsmaalet dreier sig om, hvorvidt en obligatio behöver at have en pekuniær interesse. Se S'ens indledning.

I det 18de aarhundrede var den tyske praxis meget fjernt fra at opstille noget krav paa, at det hörte til en obligations kjendemerke, at den skulde have ökonomisk interesse. I Platou, Ægteskabsret p. 21 er nævnt, at man kunde dömmes til skadeserstatning for brud paa ægteskabslöfte – ja, man kunde endog dömmes til at gifte sig.

Naar vi nu har kastet den ældre tyske og dansk-norske opfatning overbord, saa er det ikke af den grund, at der ingen ökonomisk interesse er tilstede – en saadan kan i disse tilfælde meget vel være tilstede. Der er

en dybere grund, nemlig den, at visse familieforhold ikke kan fremtvinges ved lovens midler.

Det stod som sagt saa i den ældre ret, at der ikke spurgtes om økonomisk interesse. Omslaget i opfatningen skriver sig fra den tid, da man havde fundet det berømte Gajus manuskript i Verona. I G. IV. 48 fandt man en sætning, som er blevet sørgelig misforstaaet; man fandt der den oplysning, at under formularprocessen kunde ikke judex idømme andet end pengeerstatning. (Jfr. Platou, Trivr. alm. del § 1, I). Dette har dog ingen betydning for afgjørelsen af vort spørgsmaal; thi som bekjendt kunde judex ikke engang dømme en mand til at udlevere en ting, men blot til pengeerstatning. (De kom dog til udleverelse ad en omvei, den berettigede kunde svarge høit). Men det oversaa man og dette gav foranledning til, at man kom til at fortolke flere digeststeder galt, særlig 9-2 D 40-7: En obligatio maatte for at være retsforpligtende have en pengeværdi. Der staar nemlig ulykkeligvis en almen sætning,

som i den form, den er formuleret, er gal. Begrundelsen er her gal, idet den kun passer paa det foreliggende tilfalde: Hvad der kan ydes (gjenløses) med penge, kan være gjenstand for obligatio. Dette hæftede man sig ved og blev staaende derved i mange aar. Men uden modsigelse har denne lære dog ikke været. fremtrædende jurister som Windscheid, Ihering og Kohler har taget skarpt tilorde mod denne lære. Windscheid og Ihering har paavist en række kildesteder, som viser, at den romerske praxis aldeles ikke hyldede læren, den var ogsaa for kortsynt.

Den franske teori har et interessant synspunkt. Pothier havde lært, at kun saadan obligatio kunde anerkjendes, som havde pengeværdi. Paa grundlag deraf og paa grundlag af C. N's lære om exekution havdede den franske teori, at en obligatio maatte have pengeværdi. (Se Platou, Priv. alm. del § 1, hvor dette er berört). Man mente i teorien, at tvang alene kunde være formuestvang, og følgelig maatte alene det være gjenstand for obligatio, som kan oplöses i penge ved tvang – ad pro-

cessuel vei. Men de franske domstole har forlangst brudt lænkerne i C.N. og er kommet derhen, at de hævder, at man kan fremtvinge opfyldelse af ogsaa andre obligationer end de, der har pengevardi. De har nemlig under navn af erstatning ilagt en löbende mulkt for dommens overskridelse - alt for undladelse af at opfylde en forpligtelse, som endnu kan opfyldes. Vedkommende har lidt saa stor skade pr. dag, altsaa netop hvad man kalder löbende mulkt. Naar vi i norsk ret ilægger löbende mulkt, betales den til det offentlige, men i fransk ret til den skadelidende. Derved var i virkeligheden teorien om obligationers pekuniære nødvendighed brudt i praxis. Og da først dette skridt var taget, gik man et skridt videre; hvor opfyldelse ikke kunde fremtvinges, gaves erstatning i form af opreisning: En passager, der havde löst 3die klasses billet, blev sendt staaende sammen med kvæg i en kvægvogn. Han fik "reparation." Hvadfor fransk ret havde til udgangspunkt den misforstaaede sætning i 9-2 D. 46-7, som gjaldt

i Tyskland, har praxis dog arbeidet sig op til at beskytte de interesser, som loven lader ubeskyttede.

I engelsk ret finder man ikke spor af, at en aftale nødvendigvis maatte gaa ud paa pengevardi. En engelsk dommer siger, at man maa ikke vilkaarlig udvide de regler, som siger, at en kontrakt er ugyldig, saaledes naar den strider mod lov og ærbarhed — undtagelser kan efter sin natur ikke udvides. Der er en ting, som ~~bonitas~~ publica utilitas kræver frem for noget andet: Menneskene skal have den fuldeste frihed til at kontrahere, og at frivillig indgaaede kontrakter skal holdes, hvad indhold de saa har indenfor denne grænse.

Nu finder man i engelske dommeres udtalelser om exempler paa kontrakter, som ikke er forbindende, og hvis opfyldelse loven ikke fremtvinger, alene saadanne tilfalde, hvor det er aabenbart efter sagens natur, at aftalen eller tilsagnet ligger udenfor kontraktssfæren (engagere en dame til en dans). Det ligger ikke som en engelsk forfatter siger deri, at det er aabenbart, at aftalen ikke menes alvorlig

le holdes. Hvor grænsen her skal trækkes, er et stort spörgsmaal. For engelsk ret er det dog klart, at denne ikke bil blive bestemt efter, hvorvidt aftalen angaar pengevardi. Engelsk ret har som navnt den sætning, at overalt, hvor der er en ret, maa der være en retshaandhavelse. Denne store sætning viser sig ogsaa her. De giver under navn af erstatning opreisning for obligationer, som ikke har pengevardi. Dels er opreisning satisfaktion og dels retshaandhavelse. Vi skal lære folk at lyske loven.

Loven indeholder bestemmelser om, naar en obligation er ugyldig (til og med, naar der er en omgaaelse af loven). Men loven kræver aldeles ikke, at den skal gaa ud paa pengevardi. den kræver blot et lobligt vederlag, og at obligationen ikke er mod lov og ærbarhed – et lovligt öiemed. Og saa definerer den vederlaget som lovligt, naar det ikke er forbudt af loven eller det ikke er af saadan natur, at man derved omgaar loven eller det ikke gaar ud paa at tilföie én en fornærmelse, med andre ord strider mod lov og ærbarhed.

Uagtet der trakkes paa straa alle de omstændigheder, der gjör en obligation uforbindende, tager den ikke med, at den maa gaa ud paa en pengevardi.

De to store retssystemer, det franske og det engelske, er her naaet op til et höit standpunkt.

Paa et langt lavere standpunkt staar D.B.G.B. Den er blevet hangende i gamle teorier. Den tyske lovbog har vistnok i § 241 ikke opstillet pekuniær interesse som væsensmerke ved en obligation - det siger ogsaa motiverne. Men tanken föres ikke tilende. Den har i § 343 sagt, at om konventionalbod er betinget, og den er forfalden, og vedkommende finder den for höi, kan han faa den nedsat ved domstolene - hensigten er at forhindre omgaaelse af aagerloven. Rent tilfældigt kommer her ind det synspunkt, at naar domstolen skal afgjöre störrelsen, skal den ikke alene tage hensyn til almindelig pekuniær interesse, men til enhver berettiget interesse, han har i opfyldelsen. Deri ligger, at efter tysk ret kan man gyldig betinge sig konventionalbod for

overtrædelse af en interesse, som ikke har almindelig omsætningsværdi. Ex: En skipper, som er enkemand, sætter sine börn ud hos folk; han har da den dybeste interesse i, at de blir ordentlig opdraget; han kan da betinge sig konventionalbod. Kommer han hjem og finder dem opdraget som mormoner, kan han indtale boden; men har han forsömt at aftale nogen bod, kan han ingen "reparation" faa - som om man vil tro, at nogen vil gaa med sine börn til folk, hos hvem man maa betinge sig konventionalbod. Romerne gav i et saadant tilfalde erstatning, se 14-1 D 11-3, men nutidens borgere faar ikke erstatning. En tysk borger kan kun kræve dom for opfyldelse under löbende mulkt, hvor opfyldelse kan fremtvinges, medens han i alle andre tilfalde er hjælpelös; alene ved obligationer, der har pekuniær interesse, kan han kræve opfyldelse eller restitution, hvor dertil er anledning.

I vor teori har der aldrig været lært, at en obligation nödvendigvis maa have pekuniært indhold. Hallager-Aubert § 7 p. 28 og 39-40.

Stang Obl. alm. del § 3, IV. Platou afhandling i T. f. Rv. 1897 p. 286–287 noten. Heller ikke er lovbogens ord i 5-1-2 iveien for den mest fremskredne opfatning. Det er saaledes uomtvistet hos os, at en aftale om konventionalbod i et tilfælde, som det ovenfor nævnte, hvor ingen pengeinteresse foreligger, er bindende. Paa den anden side er der ikke tvil om, at om en mand forpligter sig til at gaa en fodtur hver dag med en person, saa er her aftale om konventionalbod ugyldig – anderledes hvis det sker f. ex. paa grund af, at denne person for sin sygdoms skyld maa engagere en til at følge sig paa sine ture.

Vi maa altsaa optrække en grænse mellem de retslig beskyttede og de retslig ikke beskyttede interesser – en grænse, som er meget vanskelig at trække. Den er optrukket forskjellig i de forskjellige retssystemer. Vi skal ikke her lade os paavirke af de sneversynte tyske romanisters synspunkt.

Vi maa her merke: Det er uomtvistet og uomtvisteligt, at retsordenen beskytter en persons tinglige ret – hans eiendomsret – ved at

give ham rei vindicatio til ting, som er absolut uden pengevardi, f. ex. til gamle familiebreve, selv om de er uden nogensomhelst historisk interesse. Er saadanne f. ex. udlaant, og de ikke leveres tilbage, kan eieren faa dom over den anden til at udlevere dem under daglig löbende mulkt. Dette exempel beviser dog ikke mere, end at pengevardi ikke er et kriterium for, om en obligation er retslig forbindende eller ikke – og kun hertil skal det bruges. I det öieblik, vi siger dette, er det ogsaa aabenbart, at finder en mand sin families breve i en fremmeds varge og kjöber dem, saa er der heller ikke tvil om, at kjöberen kan faa dom over vedkommende til at udlevere dem – uagtet de ingen pengevardi har, uden blot for denne ene familie. Dermed kan man imidlertid ikke sige, at enhver affektionsvardi er nok – se senere.

Det er meget vanskeligt at opstille en regel, der virkelig baade er stram nok og vid nok. Vi opstiller följende regel: Bindende er enhver aftale, som tjener et hvilket som helst objektivt berettiget behov, og som ikke gaar

ud paa forhold, som efter vor livsopfatning, blot angaar frie ytringer af hengivenhed og anstand. Opfatningen af, hvad der er social anstand varierer gjennem tiderne, og ligeledes hvad der gaar ind under loven.

I denne definition er med fuld bevidsthed enhver hentydning til pengevardi holdt borte. Hvorledes vil det i vor ret röbe sig, at loven anerkjender aftalen som retslig bindende. Jo, det vil vise sig, at opfyldelse af en hvilken som helst bindende aftale vil kunne sikres ved konventionalbod. Ex: Kunstneren A. forpligter sig overfor en person B. til at give en gratiskoncert; B. besörger udgifterne til lokale. B. lader A. vedtage dette under löfte om konventionalbod. Her er det saa langt fra, at B. har nogen pekuniær interesse i, at A. opfylder dette tilsagn, at det tvertom vil koste hans penge; men det er dog utvilsomt, at B. kan indtale sin konventionalbod, hvis A. ikke opfylder sit tilsagn. Alt Papinian var inde herpaa, se 54 D 17-1.

Det vil forövrigt fremgaa af, hvad

der er sagt i Platou, Priv. alm. del § 1, at man ikke kan tvinge kunstneren til at opfylde. Er konventionalbod ikke vedtaget, staar man vergelös.

Et andet exempel: Sat at der er aftale mellem en kommune og et sporveisselskab, at dette skal opföre ventehal til gunst for publikum. Her er det heller ingen, som tviler paa, at dersom ikke selskabet opfylder, vil det blive dömt til at betale den aftalte konventionalbod eller til under en daglig löbende mulkt at prastere en ventehal inden en rimelig tid. Det vil ikke falde nogen norsk domstol ind, naar kommunen stævner selskabet, og dette svarer, at det kun er forpligtet under visse omstændigheder, da at skyde dette fortolkningsspörgsmaal fra sig og sige, at hele kravet ikke er retslig bindende. Det er af hensyn til publikum, at kravet er opstillet, altsaa af rent altroistiske hensyn, og dette er nok til at give det retslig vardi.

Der kan indvendes: Selv om vi indrömmer, at en saadan aftale som disse,

der er sluttet endog uden nogen egennytte med et rent alkolstisk öiemed – selv om man indrömmer, at en slig aftale kan tjene som grundlag for indtale af konventionalbod, eller at man ikke kan have kontrakten, uden at have begaaet et kontraktsbud, eller at man, om man har betalt vederlag paa forskud, saa kan man söge det tilbage ved condictio causa data causa non secuta – hvorved det altsaa viser sig, at det er retslige aftaler, som foreligger – selv om man indrömmer dette, saa staar vi dog fast. Vor ret anerkjender det ikke fuldt ud som retslig bindende, fordi den ikke anerkjender, at skadeserstatning kan kraves for kontraktsbud, naar det ikke har voldt ökonomisk skade; og videre svarer man, at vor ret her ikke anviser retshaandhævelsesmidler for den berettigede.

Vi er med andre ord ikke kommet saa langt som fransk ret, som tilkjender "reparation"; i engelsk ret kaldes det "exemplary damages". Sætter vi, at en mand har löst 1ste klasses billet for at sidde i fred paa jernbanen og der

er fuldt, hvorfor han blir vist ind i en 3die klasses vogn med mindre velopdragent publikum, da vil man vare enig i, at han maa kunne söge prisdifferencen tilbage. Men löser han billet til 3die klasse og fragtes frem staaende i en kvægvogn, giver franske domstole "reparation"; hvad vilde norske domstole sige i et saadant tilfalde? Eller sat, at jernbanen slipper drukne 3die klasses passagerer ind paa 2den, da vil en engelsk eller fransk domstol yde erstatning til de forulempede 2den klasses passagerer; det vilde ikke en norsk domstol gjöre.

Endnu staar vi i norsk ret hjalpelöse mod kontraktsbrud, som ikke har pengevardi. Men det er fremtidens juristers sag at arbeide norsk ret op til samme höide som fransk og engelsk ret.

Det er dog et spörgsmaal her, om man ikke har seet paa den almindelige forstaaelse af pengevardi med for snevre forestillinger. Her skal mindes om § 6 (43), XII: Hvor der er övet et retsbrud, maa man erstatte den individuelle skade, som staar i adækvat kausal-

forbindelse med det øvede retsbrud; og videre skal den skade erstattes, som den fornærmede lider ved, at den skadede gjenstand efter en almengyldig maalestok har af en særlig værdi for ham – saaledes, at den rene affektionsværdi udelukkes; brugsværdien skal erstattes, uagtet den kan være høiere end omsætningsværdien.

Anvender vi disse principer paa det problem, vi har for os, kommer vi til et andet resultat end det, som er det almindelig antagne. Det samme princip, som er fremstillet i § 6 (43), XII, maa ogsaa gjælde, hvor skaden har sin aarsag i kontraktsbrud. Men her ser vi, at idet man har sagt, at der jo maa foreligge en pengeinteresse, da har folk opfattet pengeinteressen for snevert, idet man blot har tænkt paa de produktive anvendelser for penge, men ikke paa de konsumptive. Man har derfor ikke villet yde erstatning for brud paa kontrakt, hvor den tilsigtede at skaffe den berettigede en prestation af en saadan art, at den ikke kan salgs eller bortleies til andre for penge, og kun gaar

ud paa at skaffe fordringshaveren en tilfredsstillelse af et andet behov (end et saadant, som kan overdrages for penge) - som det dog viser sig var penge værd for den fornærmede, siden han vil have det erstattet. Der, har man sagt, kan pengeækvivalent ikke gives, selv om det, det her drejer sig om, er et saadant behov, som efter almengyldige principer har værdi for alle mennesker, om end med vekslende værdi for de forskjellige. Platou tror, at der her ligger en misforstaaelse bag; man har i kortsynthed sammenblandet disse værdier med affektionsværdien som kun har betydning for den enkelte.

At udviklingen vil gaa den vei, at disse behov skal erstattes, nater Platou ikke tvil om. Med andre ord konsekvent skal udviklingen gaa did, at fra at have omsætningsværdi skal erstatningen gaa over til at have personlig værdi.

Exempel: En embedsmand havde skolepligtige børn og havde leiet en villa nær dampskibsanløbssted. Da han kom ud til

villaen lige før han skulde flytte ind, havde bonden leiet den bort til en anden for 100 kr. mere. Bonden blev skramt og betalte 100 kr til fattigkassen – hvad vilde vel en dom gaaet ud paa? Sat, at embedsmanden var blevet nödt til at tage et dyrere landsted, da havde han maattet kunne krave differencen. Men indrömmer man først dette, saa er jo princípet anerkjendt, saaledes at embedsmanden i vort tilfælde maatte have kunnet faa dom for erstatning. Her forelaa nemlig en almenmenneskelig interesse. Indskranker man erstatningen blot til produktive værdier, vil man staa vargelös: En person skulde paa skitur til Randsfjord; skiene sendtes af jernbanen til Skien – turen spoleret. Vedkommende burde have erstatning. Ödelagger man midlet (pengene) for en mand, vil man yde erstatning, men ödelagger man öiemedet, nei, saa skal ikke erstatning ydes.

Eller videre: En leiebo'er tager forskjellige forbehold ved leiens indgaaelse, som f. ex om adgang til have, at der ikke skal henlægges gjödsel lige ud for hans vinduer etc., og

husværen brutalt sætter sig ud over forholdet, gaar man hos os i det længste saa langt, at man anerkjender leieboerens ret til at opsige leieforholdet. Platou mener, at domstolene bør tilkjende den fornærmede en akvivalent i penge. Det gjør engelsk og fransk ret, medens vi endnu er hildet i tyske fiktasninger af kilderne.

Det at lade kontraktsbryderen erstatte, er det sikreste middel til at opretholde tro og love i samfundet. Fuld retsbeskyttelse i disse forhold faar vi først, naar ogsaa vi i vort retssystem optager den store regel, at overalt, hvor der er en ret, maa der være en retshaandhavelse.

Særlig bør det fremhæves, at Platou stadig i erstatningslæren er kommet tilbage til det centrale punkt: den adækvate kausalforbindelse. –

BODØ FOLKEBIBLIOTHEK
No. 330
G 29 f

21 JAN 1912

NBR Depotbiblioteket
97sd 32 404